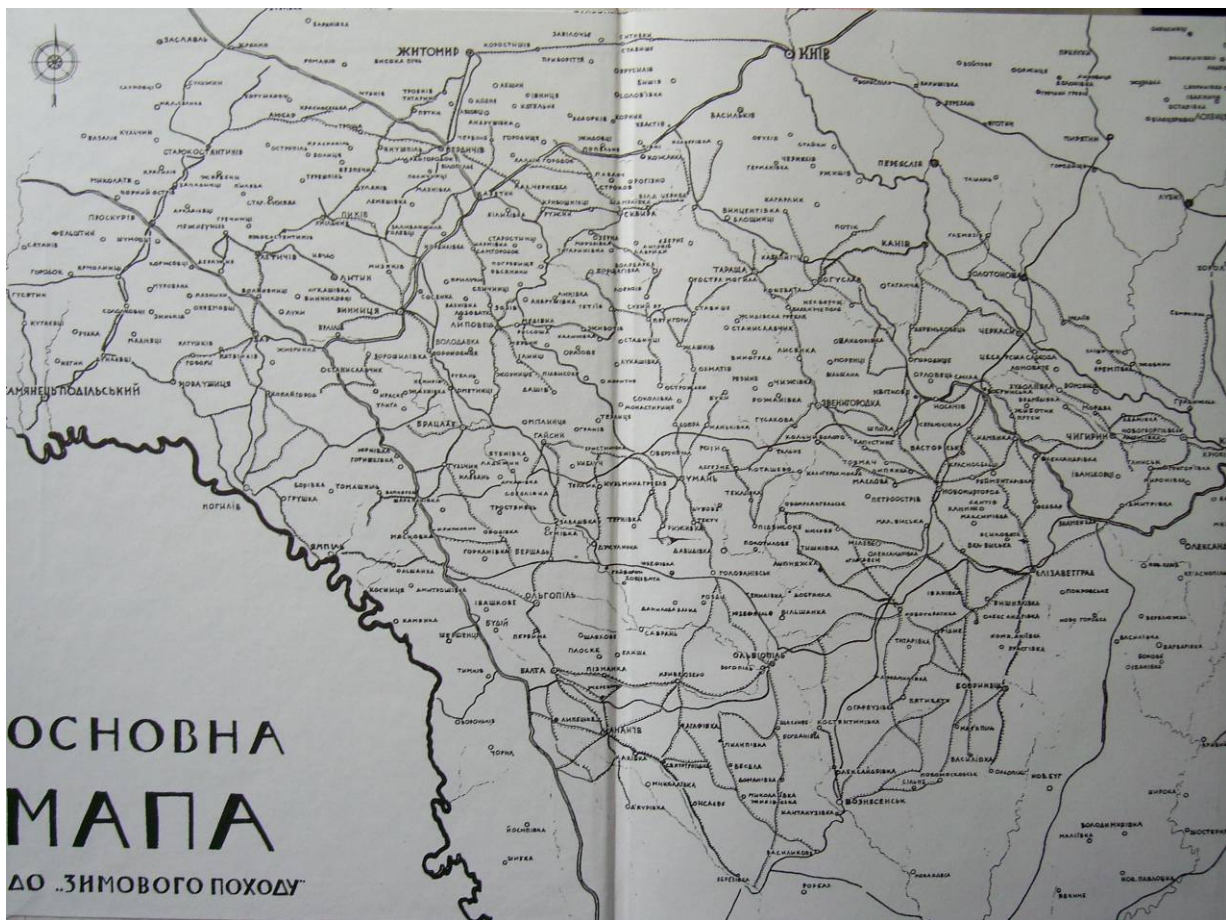

Олександр Доценко

Зимовий похід

6.XII.1919 — 6.V.1920

Олександр Доценко

ЗИМОВИЙ ПОХІД

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

ТОМ — XIII — VOLUME

СЕРІЯ ІСТОРИЧНА, КНИГА I. — SERJA HISTORYCZNA, ZESZYT I. —
SÉRIE HISTORIQUE, LIVRAISON I.

Олександр Доценко

ЗИМОВИЙ ПОХІД

(6 XII. 1919 — 6. V. 1920)

ВАРШАВА 1932 WARSZAWA

Фундація ім. Симона Петлюри в Канаді

Олександр Доценко

ЗИМОВИЙ ПОХІД

(6.XII.1919 - 6.V.1920)

Київ

Видавництво імені Олени Теліги

2001

ББК 63.3(4УКР)612

Д71

Доценко Олександр

Д 71 Зимовий похід (6.XII.1919 - 6.V.1920). - К.: Видовництво імені Олени Теліги, 2001.-376 с.

ISBN 966-7018-40-7

У книзі в хронологічно-літописному порядку описано перебіг подій під час Зимового походу Армії УНР. Автор книги - свідок і учасник цих подій.

Книга буде корисною історикам і всім, хто хоче знати правду про цей знаменитий похід.

ББК 63.3(4УКР)612

Ця книжка вийшла у світ завдяки сприянню
Фундації ім. Симона Петлюри в Канаді.
Голова Фундації — Арсен Степаненко.

На форзацах відтворена Основна мала Зимового походу з книги
О. Доценка «Зимовий похід», виданої в 1932 р. у *Варшаві*.

ISBN 966-7018-40-7

© Доценко Олександр, 1932

© Доценко Олександр, 2001

© Видавництво імені Олени Теліги, 2001

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

У цій книзі описано події Першого Зимового походу. Ми дізналися, як важко було здобувати перемогу Армії УНР. Перший Зимовий похід тривав від 6.XII. 1919 року до 6.V. 1920 року. Під час цього походу до з'єднання Армії пройшли близько 2500 км, беручи участь у боях за міста: Липовець, Жашків, Умань, Канів, Черкаси, Смілу, Золотоношу та інші. У поході за різними даними брали участь приблизно 3—6 тисяч вояків. Учасники Першого Зимового походу були нагороджені відзнакою Залізного Хреста.

Учасники Зимового походу, на жаль, не дожили до наших днів, але живуть у різних селах, містах і країнах їхні нащадки. Хотілось би дізнатися про їхню долю. Багато прізвищ наведено у цій книзі, але їх, звичайно, було набагато більше. Так ми дізналися, що серед учасників походу були Олександр і Марія Волосевичі, батьки Павла Волосевича — голови УНДС Канади.

Перед читачами розкривається одна з героїчних сторінок історії України, яка стала відомою завдяки кропіткій праці історика визвольних змагань, підполковника Армії УНР Олександра Доценка та перевиданню книги за сприяння Фондації ім. Симона Петлюри в Канаді.

Без знання історії не можна будувати незалежну Українську державу. Низько схилиємо голови перед іменами героїв і вважаємо, що ця книга буде документальним джерелом для істориків і всіх, хто хоче знати правду про перебіг подій у ті далекі часи.

Редактор

ПЕРЕДМОВА

Для своєї праці - історії Зимового походу - використав я такі, досі ще неопубліковані, матеріали:

1. Накази по Армії Української Народньої Республіки та по дивізіях.
2. Оперативні, розвідочні та політичні звіти.
3. Доповіді та листи урядових цивільних та військових осіб.
4. Щоденник полку Чорних Запоріжців¹.
5. Документи та радіозвіти, захоплені у ворогів.

З друкованих праць та матеріалів використав я для свого огляду такі:

1. Аш. Спогади про Любарські події // А л ь м а н а х. Літературно-військовий журнол. Табор Олександрів. — Ч. I. — Липень. — 1921.
2. П. П е в н и й. За волю та державність. — Станиславів, 1920.
3. Ю.Т ю т ю н н и к. Зимовий похід. — Коломия — Київ, 1923.
4. М.О м е л я н о в и ч-П а в л е н к о, Генерал-поручник. Зимовий похід, За Державність. Матеріали до історії війська українського. — Частина I. — Каліш, 1929; Частина II. - Каліш, 1930; Частина III. - Каліш, 1932.
5. П.Ф е д е н к о. Фермент нації (з приводу роковин походу 6/XII. 1919 — 6/V 1920 р.) // Вільна Україно. Неперіодичний журнал Центрального Комітету Української Робітничої Партії. - Львів-Київ. — Ч. I—II — Січень—лютий. - 1921.
6. Борис М о н к е в и ч. Сотник. Чорні Запоріжці //Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запоріжців. Зі схемами й ілюстраціями. - Львів, 1929.
7. І.М а з е п а. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)- - Прага, 1 930
8. П. Ф е д е н к о. Повстання нації // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – Прага, 1930.
9. Ч и ж е в с ь к и й. Полковник. Коротка історія 3-ї Стрілецької дивізії. – Каліш, 1921.
10. Євген Б о р о д є в и ч. В чотирикутнику смерті // Причини до трагедії У.Г.А. на Велика Україні (Із воєнного записника 3-ї бригади). – Київ — Львів, 1921.
- 11-Олександр Доценко П; Літопис Української Революції // Матеріали й документи до історії української революції. — Том II. - Книга 4. — 1917-1922. — Київ—Львів, 1923; Том II. — Книга 5. — Тарнів—Львів. 1924.
- 12.Juljan Stachiewicz. General Brygady. Studja operacyjne z historii wojsk polskich 1918-21.-Tom I. – Dziaania zaczepne 3 armiji na Ukrainie. - Warszawa,1925.

¹ Цей цінний документ не друкується з огляду на те, що його використано у праці Б.Монкевича (див. нижче) – на жаль, без цитат.

13. Др. Степан Шухевич. Спомини. - Част. IV. - Львів 1929

14. Б.В. К о з е л ь с ь к и й. Шлях зрадництва й авантур (Петлюрівське повстанство) /Переклала К. Сенік.- Харків, Державне Видавництво України 1927.

15. В. С а л ь с ь к и й. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 р. - Варшава, 1920.

16. Зимовий похід// Око. Літературно-юмористичний журнал - Ч. 9-10. — Каліш, 1921.

17. Б.Л. Нарада в с. Барушківцях// Око. - Ч. 9-10. - Каліш, 1921.

Деякі з документів, що відносяться до Зимового походу, вже опубліковано в переліченій вище літературі, тому тут вони не друкуються, але ті, з яких опубліковано тільки певні уступи, вважаю за потрібне подати в цілості.

До праць, написаних спеціально на нашу тему, належать названі вище праці трьох учасників походу: Ю.Тютюнника, М.Омеляновича-Павленка та П.Певного-Остання праця — це брошура, оперта на точні дані та особисті обсервації автора, цінна сама по собі, але має більш популярний характер і не претендує на вичерпне освітлення подій. Праця Ю.Тютюнника являє собою більше політичний огляд, ніж оцінку подій з чисто військового боку, і, безсумнівно, має велику цінність, але бракує їй об'єктивності: автор її висловлює переважно свої особисті погляди — цінні, як матеріал для історика, але часом занадто суб'єктивні й неслухні. Праця ген.-пор. Омеляновича-Павленка — перша спроба більш докладного огляду фактів і їх оцінки. В ній використано багато матеріалів, яких я не мав, але це переважно короткі й неупорядковані до друку записки, спогади й денники учасників походу. Значної більшості офіціальних документів ген.-пор. Омелянович-Павленко використати не міг, бо їх не мав під руками. Цим пояснюються деякі незначні недокладності в його праці, переважно хронологічного або топографічного характеру, які однак не зменшують цінності цієї солідної, сумлінної й об'єктивної праці.

Цінний матеріал чисто політичного змісту дали мені статті п.п. Мазепи і Феденка. І моя праця не претендує на абсолютну повноту: знайдуться ще й офіційні документи, позбирають і опублікують також багато мемуарних матеріалів про цей похід; але в упорядкованій мною збірці майбутні дослідувачі-історики завжди будуть мати точно видані документи й матеріали, які, коли б і загинули їх оригінали, залишаться як свідцтво героїчних зусиль нашого війська в боротьбі за свободу й державність української нації.

Документи друкую я точно з усіма їх огріхами і помилками, не змінюючи «ані титли, ніже тії коми». Зрештою кожний, хто буде їх читати, повинен пам'ятати, що то — документи з часу бурхливих подій, писані нашвидку, похапцем, в походах (як от військові накази), може й на коліні та й взагалі в умовах, коли не було ані часу, ані думки про те, щоб їм надавати літературний характер. До того ж писали їх люди, що не пройшли української школи й не були лінгвістами.

Цілу свою працю ділю на 8 розділів. Перший розділ коротко змальовує події, які попередили Зимовий похід і були безпосередньою його причиною; II-VII-й обіймають самий похід; VIII-й охоплює повстанчі акції за час Зимового походу та тодішню політику большевиків.

Переповідаючи в хронологічно-літописному порядку перебіг подій, я не претендую на широку і всебічно-критичну оцінку використаних матеріалів, об-

межуючись тільки оцінками, опертими на об'єктивні дані, документи та поправки чужих помилок і неточностей, коли на те мене уповноважують мої матеріали або висновки, які можу з них витягти.

В кінці праці додається основна мапа до Зимового походу та 4 олеати¹. Олеата ч. 1 малює тодішню військову ситуацію на Україні перед походом; олеата ч. 2 показує рух армії від 6.XII.1919 р. до 16.II.1920 р.; олеата ч. 3—марш армії У.Н.Р. від 16.II.1920р. до 6.V.1920 р. і, нарешті, олеата ч. 4 показує райони, де працювали ватажки повстанчих організацій під час Зимового походу.

Ця проця, що виходить у видавництві Українського Наукового Інституту в Варшаві окремим томом, в моїм розподілі матеріалів і документів до історії української революції становить продовження видаваного мною «Літопису Української Революції», як книжка 6-та II-го тому².

Усім, що мені допомогли у цій праці, складаю сердечну подяку.

¹ При користуванні олеатами треба уважати, щоб пункти мапи «Житомир» і «Гранична лінія по Дністру» припали на ті самі пункти олеати.

² Мається на увазі 2-ге видання (1932 р.) [ред.].

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. Листопадова катастрофа. 2. Наради 6.XII в Чорторії і 5.XII в Мирополі. 3. Призначення політичних референтів та їхні завдання.
4. Підготовчі заходи. 5. Стан ворожих фронтів.

Внаслідок переходу Галицької армії на бік ген. Денікіна Українська Наддніпрянська армія у першій половині листопада 1919 року, знесилена, здештована тифом, гола й боса, відступала з лінії (приблизно) Брацлав–Ямпіль н/Д. в загальному напрямі Нова Ушиця – Дунаєвці. Одночасно її тиллові установи і ті частини Галицької армії, що перебували в запіллі, пересувалися на схід. Командарм Наддніпрянської армії 11.XI, згідно з директивою Головного Отамана, пересунув базу і всі державні інституції приблизно в район Ярмолинці — Проскурів — Старокостянтинів¹.

Постало тяжке питання, що робити далі. Переговори з Польським урядом поки що не дали конкретних наслідків, лише ослабили напруження на фронті.

Румунія дотримувалася нейтралітету і нам не помагала. Насувалася грізна небезпека оточення нашої армії денікинцями та її знищення і можливого припинення дальшої боротьби. Всі наші політичні та військові чинники, що перебували тоді в Кам'янці, були тої думки, що Денікин врешті упаде, що поразка його неминуча, але ж треба було до того часу зберегти і армію, і Державний Центр. Багато було проектів та дискусій на тему, щодалі робити, але 13.XI на засіданні Ради Міністрів в Кам'янці питання це було остаточно розв'язано.

Військовий міністр от. В.Сальський обстоював план ліквідації регулярного фронту, становище якого було безнадійне. Він висловлювався за те, щоб армію й цивільних (крім непристосованих до умов партизанської боротьби елементів) пропустити «струмочками» через фронт ворога і таким способом утворити в Україні осередки для повстанського руху.

Уряд на чолі з прем'єром Мазепою стояв «за продовження регулярної форми боротьби» до останньої можливості: армія Денікіна швидко розкладалася, і кожний день міг принести зміну ситуації, зокрема в районі, де перебувала наша армія, яку треба було зберегти як цілість.

Остання думка перемогла. Користуючись перемир'ям, певним заспокоєнням на фронті і почавши переговори з Москвою, уряд вирішив виїхати в район Проскурів – Старокостянтинів, армія ж мала розташуватись в районі Старокостянтинів – Шепетівка – Чуднів, щоб звідти почати нову акцію проти Денікіна².

¹ Наказ цей надрукована у Ю.Тютюнника. Зимовий похід. – Коломия – Київ, 1923. – С. 9 і у О. Доценка. Літопис Української Революції. – Київ – Львів, 1923. – Т. II. – Кн. 4. – С.325.

² 1.Мозепа. Творена державо // Збірник пом'яти Симона Петлюри. – Прага, 1930. –С. 64–65.

Праве крило армії було б в такому разі забезпечене з боку добровольчих частин, бо польське військо мало обсадити лінію Проскурів–Кам'янець

Провести цей план не пощастило: отаман Волох, якому доручено було оборону Проскурова, здав це місто добровольцям, а польське військо відійшло за Збруч на вимогу Антанти і з огляду на його тяжке стратегічне становище¹. Ситуація ставала трагічною. В Проскуріві пограбовано вагон з державною скарбницею; врятувати пощастило незначну тільки частину грошей.

26.XI Головний Отаман С.Петлюра і Уряд мали нараду з політичними партіями та представниками війська в Старокостянтинові. Головний Отаман закликав не втрачати духа і настоював на продовженні боротьби, не дивлячись на критичну ситуацію. Прем'єр І.Мазепа доводив, що недалекий час визнання України Антантою. Військові члени наради теж висловлювались бадьоро. Але от. Волох виступив з демагогічною критикою діяльності всіх державних чинників і висловлювався за радянську орієнтацію. Це був його перший публічний виступ, — другого не довелося довго чекати. Нарада не привела до певних рішень.

XI Головний Отаман і Уряд мусіли покинути Старокостянтинів і виїхати до Любара. Отамани Волох, Божко та Данченко з своїми частинами теж подалися за Урядом. В Любарі вони стали остаточно на радянську платформу, працюючи в контакті з самочинною «Волинською революційною радою». Волох домагався, щоб Гол. Отаман відмовився від влади. Поставлено було Волоха заарештувати, але він перейшов на другий бік річки Случ і там розташував своє військо, після чого ще два рази висилав ультиматуми Гол. Отаманові, щоб той зрікся влади. Війська при Уряді було мало, і Гол. Отаман 3.XII виїхав до Чорторії. Тим часом надійшов з своїми частинами от. Ю.Тютюнник, який вже давно мав наказ ліквідувати Волоха, і той почав тікати через Трощу — Троянів на Чуднів. Його спільник Данченко встиг ще у Любарі пограбувати рештки державної скарбниці. Божка тим часом в с. Красносілці забив якийсь козак, мабуть, підсланий Волохом.

4. XII в Чорторії відбулася нарада, на якій начальник штабу армії полк, генштабу Мишківський заявив, що армія повинна вирушити в похід, бо не може триматися в зайнятому районі, а от. Ю.Тютюнник доповів, що хоче прорватися до Дніпра і там провадити боротьбу до весни, аж поки обставини дозволять повести її в ширшому масштабі. Гол. Отаман пропонував от. М.Омеляновичеві–Павленкові обняти командування армією; Омелянович–Павленко поки не дав відповіді, — хотів теж про це порадитися із своїми підлеглими. Начальники дивізій так само хотіли ще нарадитися із своїми частинами. От. Є.Коновалець уважав дальшу боротьбу в формі партизанки недоцільною².

На 6/XII було призначено нову нараду в Чорторії. Тим часом ще 4/XII прем'єр Мазепа настоював на тому, щоб Гол. Отаман їхав за кордон і то негайно, щоб повести там потрібну роботу. Гол. Отаман, після певних вагань, згодився і 6.XII ранком виїхав через Миропіль до ст. Полонне, де його ждала перепуска від Начальної Команди Польських Військ і звідки він вирушив до Варшави³.

¹ О.Доценко, *op. cit.* — Т. II. — Кн. 4. — С. 327.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с.23.

³ Документ № 1, с.147.

Згідно з наказом Головного Отамана 6.XII Командуючі дивізіями знову з'їхалися до Нової Чорторії на нараду. Прем'єр-міністр І Мазепа змалював тодішню ситуацію, передав останні розпорядження Гол. Отамана і оповів про причини його від'їзду за кордон та про рішення Уряду продовжувати дальшу боротьбу за самостійність У.Н.Р. Передав писаний наказ Гол. Отамана від 5.XII. 1 91 9. ч. 101 про призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим Дієвою армією, а його заступником – от. Юрка Тютюнника¹.

Командуючий армією от. В.Тютюнник був хворий на тиф, а полк. Мишківський на запалення легенів. Через це вони від'їхали до Рівного до шпиталю². Від'їжджаючи з Н.Чорторії і не знаючи про те, що Головний Отаман видав Командарму уповноваження, вони теж і від себе видали наказ від 6.XII. 1919 ч. 32³. Наказ той одержали всі Командуючі дивізіями. Голова Ради Міністрів І.Мазепа того самого 6.XII ще й від себе видав засвідчення от. Омеляновичеві-Павленкові⁴.

Одержавши згадані документи, Командуючі дивізіями відбули ще одну нараду вже без участі членів Уряду, щоб докладніше спинитися над ситуацією. На цій нараді перевагу взяла заява от. Омеляновича-Павленка, який сказав, що Запорізька дивізія вирушить на Полтавщину та Катеринославщину. Старший з Командуючих дивізіями от. Омелянович-Павленко повідомив про прийняте рішення прем'єра І.Мазепу та інших міністрів, після чого відбулася вже спільна нарада Командуючих дивізіями з членами Уряду.

Прем'єр І.Мазепа запитав присутніх Командуючих дивізіями, чи бажано було б, щоб на час походу армії в запілля ворога частина Уряду перебувала при армії. Командуючі дивізіями висловилися проти такої пропозиції, бо перебування Уряду при армії зв'язувало би рухливість частин, так потрібну під час партизанської війни.

Тоді от. Ю.Тютюнник вніс пропозицію призначити політичних референтів при армії, бо він вже знав про такі наміри Уряду. Пропозицію було прийнято, і прем'єр І.Мазепа призначив референтами: М.Левицького, Заїрського, М.Герасима, В.Скляра, П.Феденка, П.Чубука і В.Совенка. Після цього прочитано було видану Урядом 2.XII декларацію-відозву. В декларації тій констатовалося, що «український нарід на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу», що Україна — приадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати збройною силою, що російським комуністам потрібні матеріальні багатства України, а «російські контрреволюціонери почали відновлення царської імперії походом на Україну». Подавши короткий перебіг боротьби, яка тільки «завдяки надзвичайному Героїзмові народу і війська» була можлива, і згадавши про жертви, принесені в ній народом, Уряд стверджував, що «перехід Галицької армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно тяжке стратегічне положення і примусив державний апарат Республіки і військо залишити район Кам'яця, Проскурова то

---

¹ Наказ цей друквана О. Доценко. ор. сіф.- Т. II - Кн. 4 - С. 350; Тютюнник, ор. сіф. -С. 24 і Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко. Зимовий похід// За Державність, ч. I. - С. 15.

² От. В.Тютюнник помер на тиф вночі з 19 на 20. XII 1919 р. у Рівному

³ Наказ цей надруковано у Ю.Тютюнника. ор. сіф., с. 24-25; у Ген.-пор. М.Омеляновича-Павленка, ор. сіф., с. 15.

⁴ Документ № II, с. 147

Старокостянтінова і перейти в місцевість, де б наша армія могло відпочити»... Уряд заявив, що «переходить на інші способи боротьби за нашу Державність, але боротьби не припиняє». Урядовим гаслом було: «Самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній республіці може трудящий нарід України, без ріжниць національностей, здобути собі землю, волю і громадянські та національні права»¹.

Прем'єр І.Мазепа умовився з Командуючими дивізіями побачитися у м. Липовці 15.XII¹.

Треба тут згадати ще про одну нараду Командуючих дивізіями, що відбулася під Мирополем 5.XII напередодні вирушення в Зимовий похід.

Головував на цій нараді от. Омелянович-Павленко. На початку наради він оголосив наказ Головного Отамана ч. 101. Всі присутні підтвердили призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим збірних дивізій, а його заступником от. Ю.Тютюнника.

Командуючий Дієюю армією, що вирушала в похід, закінчуючи цю коротку нараду, сказав: «Ми йдемо на Україну, як кадри української регулярної армії, котрі мусять розвернутись там, на Україні, і розпочати наново наступ, але ж на деякий час мусимо скористуватися способом війни партизанської. Тепер, панове, ідіть до своїх частин, вдихніть в слабих духом бадьорість, надію і з твердою вірою у світле будуче рушимо на Україну»². По нараді командири відійшли до своїх частин, щоб поінформувати їх про прийняте рішення.

Увечері того ж 5.XII в с. Борушківцях командир Волинської дивізії от. Загородський скликав старшинську нараду. На цій нараді, охарактеризувавши ситуацію і план дальшої боротьби, от. Загородський запропонував вибрати командуючого дивізією: офіційного призначення, на його думку, не вистачало — особі, яка мала вести людей майже на певну смерть, треба було мати довіру підвладних. Одноголосно комдивом вибрано Загородського. Тоді він виголосив промову, в якій заявив, що «поведе твердою рукою дивізію до досягнення наміченої мети, хоч би для того довелося віддати життя всієї дивізії, всіх же, хто стоятиме на перешкоді, буде нещадно карати». Автор споминів про цей момент оповідав, що старшина з козацтвом чекали лишень наказу, аби йти до свого народу й разом з ним продовжувати боротьбу за українську суверенність, за всяку ціну додержуючи регулярний стан дивізії... З великим почуттям і захопленням вся старшина чуло проспівала: «Ще не вмерла Україна», «Заповіт», «Не пора». В цім співі чулись така міць й віра в свою ідею, що, здавалося, ніяка сила не зможе зломити цієї національної скелі борців. З таким настроєм старшина розійшлась по своїх частинах підготовлятися до майбутнього маршу³.

Спокійно, з глибоким розумінням важливості моменту, пройшли зібрання і в других дивізіях. Піднісся дух в частинах, і запанувала віра в перемогу над

---

¹ Декларацію цю надрукували: О.Доценко, *op. cit.* - Т.ІІ. - Кн. 4 - С. 343-346; Ю.Тютюнник, *op. cit.* - С. 27-29; Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* - Ч. І. - С. 13-14; П. Феденко. *Фермент нації// Вільна Україна.* - Ч. 1-2. - С. 138—139.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 25—27, 30.

³ Зимовий похід //Око. - Ч. 9-10. - Каліш, 1921. - С. 5.

⁴ Б.Л... Народа в с. Борушківцях // Око. - Ч. 9-10. - Каліш, 1921. - С. 20-21.

ворогом. Військо знало, що «Головний Отаман, не вважаючи на катастрофічність моменту і тяжкий стан армії, твердо стояв на позиції дальшої боротьби за державність і незалежність У.Н.Р., і його віра в остаточну перемогу передалася в козацькі лави»¹.

Як було зазначено вище, Уряд У.Н.Р. призначив політичних референтів при дивізіях армії. У момент вирушення армії в запілля ворога політичні референти встигли одержати тільки словесні вказівки та інструкції. Головним їх завданням було посередництво між населенням і армією, допомога командному складові в справах технічно-матеріальних, а головне — харчових; інформування населення України про політичну ситуацію в Республіці і провадження серед нього політично-культурно-освітньої праці; політична розвідка серед ворогів; дипломатичні зносини (коли б на це була потреба) і організація повстання. Коли б на місці постали якісь інші питання, то залагоджувати їх мали референти з власної ініціативи.

7 грудня політичний референт Запорізької групи В.Совенко з'явився до Командарма от. Омеляновича-Павленка і поінформував його докладніше про свої уповноваження. Довідавшись про функції референтури при війську, Командарм вітає ці вжиті Урядом для допомоги армії заходи та заявив готовність всіма силами підтримувати роботу політичної референтури².

Військова та політична ситуація Добровольчої, Червоної та Галицької армій перед вирушенням нашої армії у Зимовий похід представлялася так.

Армія Денікіна в першій половині грудня стояла на лінії Київ—Козятин (до Шепетівки) — Старокостянтинів — Проскурів і далі на схід від Кам'янця Обороняла вона цю лінію, головним чином, броневиками, маючи більші залоги тільки в містах.

Головні сили Червоної армії на Правобережжі займали тоді Новоград-Волинський — Житомир — Бердичів. їм було поставлено завдання захопити Козятин і перерізати лінію київського фронту, щоб полегшити здобуття зайнятого добровольцями Києва.

Що ж до Галицької армії, то I-й її корпус був призначений для вирушення на фронт під Бердичів. Постачання корпусу містилося в с. Кардилівці. Корпус займав Махнівку — Самгородок — Калинівку — Янів — Хмельник, а бойові частини займали позицію під самим Бердичевом (тут їх добровольці навіть використали у боротьбі проти червоних); II-й корпус перебував на відпочинку в районі Вінниці — Браїлова — Жмеринки (штаб корпусу — у Вінниці), а III-й корпус займав район Гайсин — Брацлав (штаб корпусу — у Гайсині). Начальна Команда Галицької армії містилася у Вінниці³.

Положення армії Денікіна в Україні, в зв'язку з наступом большевиків і з необхідністю посуватись під їх натиском на південь, ставало з кожним днем більш заплутаним.

Зайнявши Харків, большевики мали вільніші руки для подальших операцій проти Денікіна. Харків — великий залізничний вузол і солідна база, як амуні-

---

¹ П.Певний. За валю та державність. — С. 26-27.

² Документ № III, с. 147.

³ Ген.-пор. Омелянович-Павленко, оп. сif. - Ч. I. - С. 40-41.

ційна, так і харчова, і захоплення його давало більшовикам не тільки військові, але й політичні вигоди, передусім – великі агітаційні можливості: тут мешкало чимало збільшовиченого пролетаріату, яким вони мали поповнити свої відділи. З Харкова йдуть залізниці на південь (через Лозову і Полтаву). Ці залізниці більшовики вже почали використовувати броневиками, роблячи одночасно глибший обхід за допомогою кавалерії. Деморалізація Добровольчих відділів, яка особливо почала виявлятися після захоплення більшовиками важливого залізничного вузла Бахмач – Крути, в значній мірі відпорну силу Добровольчої армії і збільшила успіх більшовиків. Захопивши Бахмач, більшовики через Крути – Прилуки зачали смілий фланговий марш, щоб перерізати залізницю Київ – Полтава (через Гребінку) і одною колоною йти в обхід на Полтаву, а другою вийти на Черкаси і таким чином а) створювали небезпеку для добровольчих відділів, що відступили з Харкова, і б) відтинали частини військ генерала Шилінга, направлених з Одеси на Київ для допомоги добровольчим військам, що оперували в Київському районі. Рух більшовиків на Черкаси загрожував би таким залізничним артеріям, як Бобринська — Цвітково і Христинівка – Вапнярка, які мали величезне значення для Добровольчої армії щодо комунікації.

Натиск більшовиків у зазначених напрямках мав би успіх, коли б вони одночасно зробили хоча б демонстрацію з боку Житомира — Бердичева на Козятин — Фастів. Оцінюючи значення цього відмінку, Команда Добровольчої армії намагалася перекинути сюди свої відділи з півдня (група Шилінга) і використати Галичан, розташованих в районі Вінниця — Хмельник — Липовець. Але галицьке військо не було боєздатною силою. Після переходу армії на бік Денікіна галицьке військо в більшості здеморалізувалось: багато жовнів утекло до Галичини, можна було припускати, що і решта також легко зрадить Денікіна, як зрадила от. Петлюру, і перейде на бік більшовиків чи в ліпшому випадкові займе нейтральне становище.

З погляду стратегічного становище Добровольчої армії і на лівому березі Дніпра не представлялося добрим. З повних джерел повідомляли тоді Головну Команду У.Н.Р., що для поліпшення zagrożеної ситуації на Лівобережжі Денікин посилав туди генерала Врангеля. Два місяці тому Врангелю пощастило на Царицинському напрямку досягнути успіху в боях проти більшовиків.

Виконуючи покладене на нього завдання, Врангель мов побороли цілий ряд труднощів. Денікин уже випустив тоді ініціативу з своїх рук, і вона перейшла до більшовиків. Добровольча армія оборонилась і відступала в повному неладі на цілому фронті, тоді як більшовицька – наступала. Здебільшого військові операції зимою припиняються і в кожному разі звужуються. Але більшовики мали певний досвід у провадженні операцій і зимою. Зробивши великий антракт після захоплення Курська (певно з тою, між іншим, метою, щоб підтягти нові поповнення, що звільнилися на північному фронті після ліквідації Юденича і Колчака), вони повели новий успішний наступ, який від початку дав їм цілий ряд значних перемог. Дальший розвиток цих успіхів змусив більшовиків дати добровольцям генеральний бій. Фронт був розлогим, бо обіймав і район Києва, і район Харкова – Полтави – Царицина з вклиненням у Черкаському напрямку, на якому теж відбувалися бої і сутички між більшовиками і добровольцями. Бої

були уперті, а перевага була на боці большевиків. Мало не кожний день приходили вістки про дальші успіхи большевицької армії. Відсуваючн, армія Денікіна могла би заховати свою боєздатність лише при певній моральній силі, добре налагодженому запіллі, справній адміністрації та симпатіях населення. Коли ж ми звернемось до цих *conditionis sine qua non* збереження бойової сили кожної відступаючої армії, то мусимо сконстатувати, що міцного адміністративного апарату Денікін не мав. Його адміністрація мала зяку-таку владу лише в більших містах, о на селах не мала жодної. Село, змучені наїздами добровольчих відділів у цілях ревізії хліба, фуражу і споживи й отримуюче плату в «ростовських рублях», яким воно не вірило, налаштоване було ворожо до Добровольчої армії: саботувало розпорядження денікинської впади і навіть одверто повставало проти неї оружною силою. Військовим і харчовим базам Денікіна загрожувала небезпека. Загрожувала вона й засобам залізничної комунікації: вони псувалися, їх розбирали, руйнували, і Добровольча Головно Командо примушена була загрожувати суворими карими. Але загрози мало допомагали, і большевикам пощастило зайняти такий центр, як Полтава (18, XII), тільки завдяки рухові українських повстанців, яким в багатьох місцях допомагали залізничники. Повстанці оперували не тільки на Полтавщині, але й на Катеринославщині, Херсонщині та Київщині і оперували дуже часто організовано і по повному планові, в якому знати було одну керуючу руку.

В закордонній пресі писалося, що армії отамана Петлюри вже не має, що вона розбита і зліквідована, і на цьому заграниця будувала і свою оцінку подій в Україні, гадаючи, що там проводять боротьбу тільки дві ворожі сили: денікінці і большевики. Але так не було. Туди вирушала ще й третя сила: Українська армія, за якою стояли українське селянство, український пролетаріат і інтелігенція. Ще коли армія от. Петлюри провадила успішну боротьбу з большевиками на Правобережжі па початку серпня того року, то вже тоді населення лівого берега поставилося вороже до Денікіна. Никополь, Фундукліївка, Бірзула, Балта, північна частина Таврії, цілий ряд повітів Катеринославщини вибухали повстаннями проти денікинських військ. Все це раніш боролось проти большевиків і тепер чекало тільки приходу військ от. Петлюри, щоб спалахнути загальним повстанням. Кожний, хто стежив за операціями, якими керував штаб Гол. Отамана Петлюри, виносив враження, що рух його війська приблизно в кінці серпня і на початку вересня закінчиться захопленням цілого Правобережжя з Одесою включно, після чого отаман Петлюра зробить спробу захоплення переплав через Дніпро. Війська от. Петлюри і справді в останніх частинах серпня стояли вже за Балтою і Ольгополем — в південному одеському напрямі, біля Цвітково — в східному напрямі та біля Києва. Непримиренна позиція денікінців та зрада Галичан нанесли несподіваний величезний удар стратегічним планам Петлюри.

Добровольча Команда вміло і хитро використала галичан, пообіцявши їм допомогу в боротьбі їх з Поляками, і почала навіть формувати в Ростові «карпато-руський» відділ, який мав би своїм завданням звільнення Галичини з-під Польщі. Галицька армія, на момент зради її от. Петлюрі, займала Жмеринку – величезний залізничний вузол і одночасно військову базу У.Н.Р. Зрадивши

от. Петлюрі, Галичане добровільно уступили цей вузол добровольцям, поставивши Армію У.Н.Р. в невимовно тяжкі умови.

Серед таких обставин політично-військового характеру розпочинався Зимовий похід. В такій тяжкій ситуації незломні рештки Армії У.Н.Р. мали відновити боротьбу, цілком змінивши тактику, щоб за всяку ціну протриматися до моменту, коли ситуація зміниться на нашу користь (див. олеату ч. 1).

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1. Склад та чисельний стан армії, що вирушила в Зимовий похід.
2. Директива 6.XII. 3. Маршрут армії від 6.XII до 31.XII та його результати 4. Обставини захоплення м. Липовця, розбиття ворогом 3-ї дивізії, бій у Жашкові та захоплення м. Ставищ.

Як ми вже згадували вище, деякі Командуючі дивізіями наспіх відбули нараду в околицях Мирополя. Вони мали зібратися там ще раз, але та нарада відбулася в с. Горопай. Знову спинялися над усталенням маршруту¹.

Армію, перед вирушенням в похід було поділено на чотири збірні групи:

1. Запорізька збірна група або Запорізький корпус з усіма частинами, що до нього раніше входили, за винятком Гайдацької бригади Волоха.

2. Київська збірна група, що складалася з 5-ї та 12-ї Селянських дивізій, полку Морської піхоти, частин Залізничної дивізії та Корпусу Січових Стрільців.

3. Волинська збірна група, що складалася: з 1-го збірного пішого полку, до складу якого входили й рештки Північної дивізії, 2-го збірного пішого полку з решток 2-ї дивізії (к. «Запорізької Січі»), з 4-го полку Сірожупанників, що походив з к. 4-ї дивізії Сірожупанників, 2-го кінного ім. Залізняка полку, кінного полку ім. Гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бригади, що утворилася з решток гарматних частин згаданих вище 3-х дивізій.

4. 3-тя Стрілецька дивізія або група, в склад якої входили частини тої ж 3-ї Стрілецької дивізії та Спільна юнацька школа².

За приблизним підрахунком Українська армія, що приготувалася до Зимового походу, налічувала до 10.000 людей при 2.000 шабель і багнетів та 12 гарматах, але до 75% загальної кількості складали штаби частин, немуштрові частини, обози і транспорти хворих. Отже, треба вважати, що до бою була здатна жменька біля 2000 людей³.

Ще на нараді у Новій Чорторії 6.XII. 1919 Командуючий армією от. Омелянович-Павленко запропонував свій, обговорений в деталях і прийнятий одноголосно, план прориву:

1. Лінією прориву мав служити район розташування Галицької армії в смузі Козятин – Гайсин – Вінниця – Хмельник. Полк. Долудові було доручено негайно від'їхати до міста Вінниці – осідку Н.К.У.Г.А. і порозумітися в тій справі, з ген. Микиткою, передавши йому особистого листа от. Омеляновича-Павленка.

---

¹ Зимовий похід // Око. - Ч. 9-10. - Каліш, 1921. - С. 5.

² В. Проходо. Вождь то військо // Збірник пом'яти Симоно Петлюри. - Прага. 1930. - С. 144.

³ Див. Ген.-пор. Омелянович-Павленко, оп. сif. - Ч. I. - С. 19.

Для цього вже 6.XII всі частини, що мали брати участь у поході, мусли відійти від позицій, зайнятих Польськими військами і зосередитись у південно-східній частині трикутника Шепетівка–Миропіль–Любар та зайняти вихідну позицію.

2. Між 7–9 XII перейти через райони, зайняті частинами Галицької армії, а вже 10–11.XII почати форсувати залізниці Янів–Бердичів і Вінниця–Козятин на дільниці поміж ст. Голендри (біля Козятина) й Гулівці (біля ст. Калинівки).

3. Після сфорсування залізниць армія мала зосередитися в районі с. Прилуки—Вахнівка—Вівсяники.

Для успіху наміченої операції план цей мав бути переведений швидко і несподівано.

У смузі, визначеній для прориву, поміж частинами Галицької армії стояли хоч і невеликі відділи добровольців, але вузлові станції були під контролею Добровольчої Команди. Отже, через те було звернуто головну увагу на залізниці, як на перешкоди при технічному переведенні наміченої директиви¹.

Учасники походу оповідають, що 7.XII.1919 р. о 12 годині вночі армія почала рух. Вийшовши з-під обстрілу ворожих сил, армія 7 грудня була вже цілком готовою до подальшого походу: її реорганізацію було переведено так швидко і так успішно, що свідкам «не хотілося вірити в те, що ця армія, маючи в собі таку силу і організованість, могло колись... відступати»². Страшний вигляд мав район Любара, звідки армія вирушала в похід: багато тягарових і особових авт, добрих і понищених багато возів з навантаженим майном було залишено по дорозі, — коні не в силі були далі їх везти. їхало багато підвод з хворими і пораненими, які з розпачу просили допомоги. А найтяжче враження справляли хворі і легко поранені козаки, напіводягнені, з купою шмаття на ногах, що теж тяглися за обозом. Самопосвяту й глибоке переконання в правоті своєї справи мусли мати ці наші герої, щоб перетерпіти все те лихо.

Пішки йшов за колоною і пан-отець Павло Пашевський, який тішився симпатіями Запоріжців і став правдивим радником і отцем духовним всього війська³.

Перший день руху армії був надзвичайно тяжкий. Ніби все ставало на перешкоді, але сильний дух і тверда воля Команди армії та Командуючих збірними групами усували всі перешкоди. Козаки бачили, що їх начальники щиро турбуються про їх долю, і допомагали їм, напружуючи останні свої сили. Свідомість того, що йдуть в осередок України на допомогу селянству, яке повстало проти ворогів, поліпшило настрої в армії. Старшини і козаки чекали розпочаття маршу, щоб з'єднатися з повстанцями і разом бити ворога.

В селі першого відпочинку, по вирушенні в Зимовий похід Командуючий армією скликав нараду всіх політичних референтів при штабі армії та групах для обміну думками про майбутню працю. На цій нараді відразу дійшло до порозуміння щодо майбутньої співпраці та контакту між політичною референтурою та Командуючим армією. З огляду на те, що важко було згори усталити точний план праці та її програм, вирішено було вести працю так, як підкаже саме життя⁴.

---

¹ Про схему наміченої операції див.: Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* — Ч. I. — С.15-17.

² Документ № III, с.147.

³ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко *op. cif.* — Ч I — С 16—17

⁴ Документ № III, с. 147.

8.XII Командуючий Запорізькою збірною групою отаман Омелянович-Павленко свою групу поділив на 3 загони: до 1-го загону входили всі частини 7-го Збірного полку, Чорні Запорожці, Кінно-горний дивізіон Алмазові, до 11-го загону – всі частини 6-го Збірного полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; технічні команди – при своїх відділах. 8-й полк – як окрема частина. Обози було поділено на 2 частини: обози першого порядку, кухні, продукти до них і санітарний матеріал мали йти безпосередньо за боєвими частинами полків; обози другого порядку – ззаду, поза зоною обстрілу артилерійським вогнем¹.

На 8.XII Командарм мав відомости, що добровольці стягнуть всю кінноту з району Проскурова – Кам'янця–Подільського в район Козятина, що відділ Волоха прямує із м. Чуднова на с. П'ятки і що 3.XII 1-й Галицький корпус зайняв м. Бердичів. У Вінниці і в її районі перебували відділи добровольців і Галичан

8.XII наші війська осягнули район Янушполя, Петриківців – Уконова і Краснополя. Кіннота запоріжців була розташована в с. Ступники.

Командарм вирішив зайняти район Юзефовки, Сомгородка, Нової Греблі то Пасієвки і наказав всім збірним групам 9.XII стати на одноденний відпочинок і перепроводжувати військову й агентурну розвідку в районі одного переходу, а 3-й дивізії – приготуватися до виступу й зайняти район Липетня–Чеснівки.

На 10.XII було наказано зони Київської й груп – захопити Пиків, Запорізькій – район Антополя, Ретиць і Кустовців, Волинській – район Вишеньки, Слобідки Пустовецької, а 3-й дивізії – зосередитися в с. Лозин, де був і штаб групи.

На 11.XII було наказано: Київській групі до півдня зайняти район Гулівці – Писарівка, Запорізькій – до півдня зайняти район Радівка – Наподівка, а Волинській до півдня осягнути район Немирівці – Слобода–Новино. Всі три групи мали о 15 год. продовжувати марш з метою перейти залізницю і осягнути райони, освітлені їх розвідкою; 3-тя дивізія до півдня мала осягнути район Глинська, а від 15-ї год. вирушити далі й осягнути район Овечаче.

На 12.XII було наказано всім частинам перепроводити розвідку на північ, захід і південь і бути наготові до вступу в бій по вислідах розвідки. По зайнятті сіл всі виходи з них наказано було замкнути і нікого не випускати – навіть селян, щоб ніхто не видав місця нашого розташування².

Перші дні армія пересувалася і вдень і вночі та за короткий час осягнуло район Козятина–Вінниці, підійшовши до залізниці так, щоб не перейти. Залізницю охороняли сильні відділи добровольців при бронепотягах (якими вони власне тільки й трималися, бо головні їх сили ще займали Київ, відбиваючи наступ большевиків). Забезпечивши переправу з обох боків, армія щасливо перейшло через залізницю біля ст. Голендри і почала зосереджуватись в районі Самгородка. В районі Козятин–Вінниця, при захопленні ст. Голендри і забезпеченні переходу, передові частини нашої армії мали сутичку з ворогом, і на ст.Голендри та Гулівці Київці захопили два потяги майна 14-ї Добровольчої дивізії³. Захоплене майно придалося, як ніколи, нашим козакам, бо мали принай-

---

¹ Документ с. 167.

² Документ № V, с. 168.

³ Документ № III, с. 147.

мні у що одягнутись, а головним чином одягнути босих і роздягнених козаків, ще хворих на тиф. які проте невідступно мандрували за армією.

Ворог відступив на Козятин та Вінницю. Галицькі частини, які зустрічалися в цім районі, вперше після роз'єднання і переходу їх на бік Денікіна, почували себе ніяково та не знали, що з ними буде зроблено, але частини нашої армії пропускали Галичан вільно¹. Команда нашої армії ще раз звертала увагу на необхідність коректного ставлення до Галичан; обеззброювання їх могло мати місце тільки в разі явно ворожого ставлення до нас².

Тут трапилася несподівана річ: зрадив нас командир полку ім. Максима Залізняка полк. Аркас: йому було доручено захопити станцію Голендри для забезпечення маршу армії з півночі, з Козятинського напрямку, але Комгруп Волинської повідомив Штаб армії, що полк. Аркас свого завдання не виконав і покинув армію. Залишилася тільки сотня під командою сотн. Голуба. Це поставило під загрозу цілу операцію з півночі, але Комгруп Волинської вжив належних заходів, і операцію переведено успішно. Полк. Аркас з частиною полку перейшов на бік Галичан, цебто на службу до добровольців, а пізніше — до большевиків, по переході Галицької армії на їх бік.

Перша успішна сутичка з ворогом на ст. Голендри і Гулівці піднесла дух армії³; денікинці, що перестали рахуватись з нашою армією, як з великою тактичною одиницею, були немало здивовані цими новими операціями нашої армії, яка вже на перших кроках нанесла тяжкий удар їх частинам, забравши у них обози та майно. Добровольча Головна Команда наказом по армії вже поховала нашу армію й цивільній владі представляла її як ліквідовану, а тут прийшлося знову спростовувати це спеціальною телеграмою: «Розбита нами Українська армія опинилася у нас в тилу». Подільський генерал-губернатор, виряджаючи з Вінниці 9.XII ешелони на фронт, говорив: «С українцями наконець покончено. Сейчас у нас один враг — большевики, и с ними то мы справимся. Богатый край разцветет под управлением русскаго правительства», а 11.XII він вже втік до Одеси⁴.

Серед частин Добровольчої армії почалася паніка. Першою почала відступати бердичівська група. Цей відступ, як каже слушно ген.-пор. Омелянович-Павленко, був небезпечний, бо шляхи маршруту нашої і ворожої армій перехрещувалися⁵. Дезорганізовані й дезорієнтовані добровольці котилися на південь, а нашій армії, згідно з маршрутом, треба було прямувати на схід. Українська Команда, маючи стомлену ще й переорганізовану армію, мусила ухилитися від боїв з більшими добровольчими частинами, що відходили на Одесу через Жашків та Умань.

На 13.XII Штаб Армії У.Н.Р. мав такі відомості про військову ситуацію: в полудне 12.XII всі частини армії зайняли визначені їм місця, виконавши зразково попередній оперативний наказ. Для ворога це було повною несподіванкою, і

---

¹ Документ № III, с. 147.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с.31

³ Документ № III, с. 147 і Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко *op. cit.*, - Ч. I – С. 18,

⁴ Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 33.

⁵ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.*, - Ч. I – С. 19

через це майже без втрат пощастило перервати ворожу магістраль і захопити постачання 14-ї Добровольчої дивізії. Виявилось, що великих сил в районі Вінниці ворог не мав, а головні його сили скупчені були під Бердичевом, в районі Козятин. Галицькі частини ніяких ворожих кроків проти нас не робили.

На 17.XII Командарм наказав всім групам перейти в район на схід від залізниці Козятин – Умань в загальному напрямі Липовець–Жашків.

14.XII армія мала перейти чотирма колонами в районі Кулішево –Черемошне (Волинська група), с. Мончин–Ротмистрівка (Запорізька група), м. Зозів (3-тя дивізія), а Київська – мола денний відпочинок¹.

15.XII Київська група мала захопити Липовець, щоб, здобувши більше повітове місто, уможливити проведення політичної розвідки і поширити плацдарм. Липовець займала нечисленна добровольча частина (до 300 чол. піхоти). 13.XII Київська група перебувала в с. Вахнівка – за 12 верст на північний захід від м. Липовця; вранці 14.XII кіннота Київської групи зосередилася за 5—6 верст на північ від м. Липовця в с. Зозові, звідки й заатакувала Липовець. Кіннота 3-ї дивізії (Яворський) заатакувала місто з заходу. Добровольча залога і влада задалегідь втекли до Вінниці, а «державно стража» склала зброю². Мешканці Липовця з великою радістю зустрічали Українську армію і допомогли їй чим могли³.

Із зайняттям Липовця наша армія була вже в запіллі добровольців. Команда армії приходила до таких висновків: 1) напрямок і район ворожого фронту для прориву було вибрано правильно та доцільно з політичного і військового боку. 2) Важкі та малоздатні до бою наші колони при виконанні свого завдання дуже влучно використовували манівці, нічну хуртовину і темп маршів, бо за 4 доби було пройдено 200 верст. 3) Приклад командирів, що йшли на чолі колон, був для всіх підлеглих зразком витривалості. 4) Перший успіх дав добрі наслідки з боку морального: «Жовтоблакитний прапор гордо мав над військом, і в масах почувалася більша самопевність»⁴.

Інші групи 14.XII теж виконали свої завдання і 15.XII мали денний відпочинок. 16.XII армія продовжувала рух знову чотирма колонами у вказаному вище напрямі і наступного дня мала перейти залізницю Козятин – Умань. Командарм, очевидно, непевний в тому, що цей перехід відбудеться без перешкод з боку ворога, 13.XII додавав у наказі, що на випадок необхідності групам відійти зовсім вбік – ініціативу передає Комгрупам, а пунктом зв'язку визначає (на 25.XII) м. Лукашівку через місцеву українську організацію⁵. Завдання це армія мала виконати між 21.XII та 25.XII. Коли б обставини вимагали дальшого маршу, то шляхами призначалися: Волинській груп, – шлях в напрямку на Тетіїв, Запорізькій – шляхи в напрямку на Бугаївку, а 3-й дивізії – в напрямку на Старий Животів. Київська мала йти в напрямку на Оратово.

---

¹ Документ № VI, с. 169.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. cif. – Ч. I. – С. 18.

³ Документ № III, с. 147.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. cif. – Ч. I. – С. 18.

⁵ Документ № VI, с. 169.

17.XII вирішено продовжувати попередній маршрут. для цього на 18.XII було наказано: Волинській групі зосередитися в районі Михайлівки–Тележинців, 3-й дивізії – в м. Старому Животіві, Запорізькій, залишивши полк Чорних Запоріжців в с. Чернявці, а дивізіон Алмазова в Сколі і полк Костя Гордієнка в Медівці, зосередитися в районі Вербівки–Попівки і Братовки; Київська група мала зосередитися в районі Оратова – Животівки. Всіх Комгрупів запрошено 18.XII на військову нараду до Старого Животова¹.

19.XII військова ситуація була така: Київ–Полтаву–Харків захопили більшовики. За неперевіреними ще відомостями мали вони захопити й Козятин. Галицькі частини займали згадані вже вище пункти. За чутками в Умані та Жмеринці були наші повстанці. Перехоплені телеграми давали змогу думати, що добровольці почали відступати вздовж залізниць Козятин – Бірзула і Фастів – Цвітково. Щоб ліпше в'яснити обстановку на фронті і в ближчому заплілі добровольців, щоб унеможливити вивіз забраного ними в Україні майна та встановити зв'язок з повстанчими організаціями, а також з метою встановлення в найближчих селах, містечках та містах української влади, Командарм наказував: Запорізькій групі після короткого відпочинку перейти в район П'ятигори (сектор Біла Церква — П'ятигори — м. Виноград); Київській — в район міста Жашкова (сектор Звенигородка — П'ятигори — Іваньки, крім П'ятигир); Волинській — перейти в район міста Конела (сектор Іваньки — П'ятигори — Балабанівка, крім самих П'ятигир та Іваньків), а 3-й дивізії, залишившись в м. Старий і Новий Животів, виконувати завдання на захід від лінії Біла Церква — П'ятигори — Балабанівка, маючи особливе завдання — підтримування зв'язку через Липовець з Галицькою армією.

Армія мала також використати час для збільшення складу частин і поліпшення їх матеріального стану².

Таким чином, між 21.XII—25.XII армія мала зосередитися в районі Тетієва — П'ятигир — Животова й Лукашівки на Тарашанщині, а в цей час з півночі по шляху Біла Церква — Стовище — Жашків — Умань почала зближатися добровольча кіннота силою кількох добрих кінних полків, між котрими був і відомий «Вовчанський відділ». Для уникнення зустрічі з ними Командарм 26.XII наказав армії розташуватися зовсім осторонь, на схід від великого Білоцерківсько–Уманського шляху по присілках та хуторах (Тихий хутір і район Високе—Жашків). Всі групи наказ цей виконали за винятком 3-ї дивізії, яка почала пересуватися в призначений район замість 6-ї години ранку тільки опівдні. Командир: Кавказької «Сводної» дивізії кн. Голіцин (600 шаб.) не дав навіть охоронним відділам 3-ї дивізії обсадити визначені їм пункти: як тільки вони висунулися з села, добровольча кіннота їх заатакувала і знищила дощенту. Намагалася боронитися Юнацька шкала та інші частини дивізії, але безуспішно. Врятувалися тільки ті, що мали коні. 3-тя дивізія втратила 11 чол. забитих, 100 чол. полонених, 2 гармати, 5 кулеметів та обози: постачання і санітарний.

З решток 3-ї дивізії Командарм наказав організувати 3-й кінний полк із збереженням бойових назв і традицій Залізної дивізії. Цю реорганізацію доруче-

---

¹ Документ №VII, с. 170.

² Документ №VIII, с. 171.

но було провести полк. Стефанову (за хворобою останнього полк прийняв полк. Г.Чижевський) та його помічникам: полк. Чижевському та О.Вишнівському. Пізніше цей полк вславився перемогами над ворогами.

Склад полку був такий: 1-ша Синя сотня – сотник Запорожченко, 20 шабель; 2-га Чорноморська сотня – сотник Любимець, 40 шабель; 3-тя Стрілецька сотня – сотник Шульгин, 50 шабель; 4-та гарматна сотня – сотник Чижевський, 30 шабель; 5-та Кулеметна сотня – сотник Шура-Бура, 4 кулемети на тачанках.

Полковника Трутенка було приділено до одної з дивізій¹.

І полк. Чижевський, і полк. Трутенко в своїх артикулах² в пресі складають вину за розгром 3-ї дивізії один на одного.

Документи (№ IX, X і XI, с. 171 –172) свідчать, що ще 21.XII Командарм попередив полк. Трутенка, що на випадок небезпеки він має відійти в район Станиця – Високе – Клюки. 24.XII він знову наказує 3-й дивізії на 26.XII зосередитися в названому районі. 26.XII начальник опервідділу Штабу армії повідомляє комдива Київської, що 3-тя дивізія втратила обоз і гармати через те, що не мала «належної охорони».

Бойовий склад 3-ї дивізії у той час був такий: Юнацький полк — 33 багнети; Синій полк — до 30 багнетів; 7-ма гарматна бригада — 2 гармати; 9-й стрілецький полк — 14—20 багнетів, 5 кулеметів, з яких один був в обозі без обслуги; Чорноморський полк — 28 шабель; окрема кінна сотня — 32 шаблі; разом здатних до бою 80—83 багнети, 67 шабель, 4 кулемети та 2 гармати.

Полк кн. Голіцина в складі 600 шабель (кавказької збірної дивізії Попова) тричі переважав силою відділ полк. Трутенко. Мав рацію Командарм, коли, на прохання полк. Трутенка призначити слідство, відмовив: «Всього не передбачиш і не вгадаєш. Ваше становисько було тяжке»³.

Тим часом політичні референти між 19.XII—25.XII мали ніби змогу скликати сходи селян, щоб вияснити їм наші найближчі завдання у визвольній боротьбі та інформуватися про настрої то потреби самого селянства⁴, але змушені були перервати свою працю серед населення з огляду на сутички з ворогом, який несподівано з'явився з усіх боків, так що тяжко було Штабові армії встановити, чи ворог нашу армію оточував, чи розбігався⁵.

Відомосте що тоді наспіли до Штабу армії, були такі: Відтинок ф р о н т у д о б р о в о л ь ц і в на участку Козятин – Біла Церква – Сквирка розпався. Деморалізовані частини добровольців окремими відділами різної чисельності і роду зброї відходили в неладі по різних шляхах. Головний напрямок ворога Сквирка – Христинівка, Біла Церква – Умань⁶. Большевики йшли по п'ятах за добровольцями, головним чином по залізницях. От. В о л о х оперував в районі

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. сif. - Ч. I. - С.21 -22.

² За Державність//Матеріали до історії війська українського. - Збірник 1. - Каліш, 1929. – С.44-47.

³ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. сif. – Ч. I. – С. 44-47.

⁴ Документ № XII, с. 172.

⁵ Документ № III, с. 147.

⁶ У цім районі селяни с. Шкорівка й Кожанки повстали проти добровольців і захопили їх обоз і більш як пуд золота та близько мільйона «романівських» грошей (Документ № XIII, с.173)

Липовця, і було припущення, що він іде слідом за нашою армією¹. Чорні Запоріжці доносили, що вночі на 24.XII до м. Ставище увійшли ворожа піхота, кіннота і артилерія, прямуючи на Красилівку.

Довідавшись про це. Командарм поставив армії завдання стати на марш і від 27.XII до 31.XII перейти в район м. Умань – ст. Тальне – м. Торговиця з метою захоплення Умані та щоб зруйнувати під час походу залізницю Христинівка–Цвітково, одночасно рухаючись лівим крилом на Звенигородку, а в разі можливості – захопити це місто і використати місцеву матеріальну базу. Для цього Волинська група мала зайняти ст. Поташ, виділити кінний відділ особливого призначення для знищення залізниці на захід від Христинівського вузла, увійти у зв'язок з повстанчими відділами от. Волинця, а 30.XII, перейшовши залізницю, зосередитися в районі сіл Тальянка — Легезино і бути наготові для операцій в Уманському напрямі. Запорізька група 27.XII—26.XII, посуваючись, мала забезпечувати рух наших військ в напрямку м. Торговиці з півночі, причому сильна кінна застава мала зайняти 27.XII район м. Ставище, а 28.XII — Бесідки, захопити ст. Тальне, тримати її по 1 січня 1920 р. включно і зосередитися в районі Зелена—Вишнеполе—Камінече—Свердликове (група мала бути наготові для операцій разом з Волинською групою в напрямі на Умань); Київська група 30. XII мала захопити район сіл Залісне — Глинка — Гусаково, як вихідне становище для захвату м. Звенигородки та руйнування залізничного шляху на схід від ст. Тальне, потім зосередитися в районі сіл Бродецьке — Пальчики —Гончарівка, а далі забезпечити вкупі з 3-ю дивізією наші операції в районі Умані зі сходу і північного сходу. 3-тя дивізія мала бути по 28.XII включно в резерві армії, а 29.XII — перейти в розпорядження Командуючого Київською групою для операцій в напрямку на Звенигородку — м. Шаулиха, далі на схід ст. Тальне; 1.1.1920 р.— зосередитися в пунктах, які їй мав указати Командуючий Київською групою.

27.XII Волинська група залишалася в зазначеному районі; Київська переходила в район с. Красний Кут – Нова Гребля — Кути; Запорізька зосереджувалася в районі с. Лемещиха – Городище – Литвинівка і на 29. XII переходила в с. Бесідки, а 3-тя дивізія зосереджувалася в районі с. Шуляки – Пугачівка.

На 28.XII наказувалося Волинській групі залишатися в своєму районі, Київській – зосередитися в районі Рубаний Міст – Резино – Багла, а Запорізькій – в районі с. Красний Кут – Нова Гребля – Кути і 3-й – в районі Іллінка – Побойна – Костянтинова.

На 29.XII всі частини займали вихідне становище перед залізницею Христинівка – Цвітково, для чого зосереджувалися: Волинська група – в районі с.Харківка – Томашівка – Маньківка; Запорізька – в районі Чорна Каменка – Йорин – Полковничка – Івоньки – Романівка; Київська – в районі Залісне – Гусакові – Гуляйка – Бобриня, а 3-тя дивізія – в районі Софіївка – Янківка.

30.XII Волинська група мала зайняти ст. Поташ, зруйнувати залізницю і зосередитися в с.Тальянка–Легезина, а Запорізька – захопити ст. Тальне,

---

¹ Документи № XIV і № XV, с. 173-174

зруйнувати залізницю і зосередитися в районі м. Тальне і сіл Білашки – Майдо-
нигцьке–Зеленка; Київська – окремим відділом рушити в напрямку на Звени-
городку і, коли буде можливим, захопити її залізницю в районі Росоховатка –
Новоселиця і на 1.I.1920 р. зосередитися в районі Бродецьке – Гончарівка – Пальчик,
а 3-тя дивізія на 30.XII і 31.XII переходила у розпорядження Ком групи Київської та
мала розташуватися 1.I.1920 р. за вказівками останнього¹.

Широке і ґрунтовне інформування населення про те, що Армія У.Н.Р. живо і
боєздатна, створило велике враження і внесло таку деморалізацію в частини
Добровольчої армії, що вони змушені були залишити Київ перед невеликими
частинами Червоної армії і відразу відійшли на лінію Білої Церкви, залишивши
Козятин і Вінницю, до якої вступив тоді повстанчий відділ от. Шепеляв. Тут нашою
розвідкою була встановлено, що добровольці відступають на Умань з району Києва,
вибравши тиловий шлях Ставище – Жашків – Умань.

Щоб перерізати дорогу відступаючому ворогові і дезорганізувати його під
час дальшого відступу, армія, не дивлячись на втому, стала на черговий марш і
розташувалася, як ми вище згадували. В о л и н с ь к а група по дорозі ліквідо-
увала денікинську владу та розганяла «государственную стражу». К и ї в с ь к а
група, власне її кіннота, на чолі з от. Тютюнником, несподіваним наскоком
28.XII захопило місто Жашків², де забрала в полон добровольчий відділ, і хоч
тримала Жашків тільки до 6 години, але й це теж вплинуло на Добровольчу
команду, що вона змінила маршрут відступу. Тим часом Київська група повела
демонстраційний наступ в бік Умані своїми кінними роз'їздами.

Таким чином, несподівано як для нашої Команди, так і для добровольчої шляхи
маршів обох армій збіглися: кожна з них вибрала їх для себе. Завданням нашої
армії було подальше переслідування відступаючих добровольців. Добровольчу
армію охопила паніка, і вона розбігалася гуртками, хто куди попав. Тільки
«інородчеські» частини трималися гурту і відступали більш-менш організовано та в
порядку.

Селяни, побачивши, що надійшов час розплати з добровольцями, спираючись
на частини нашої армії, зараз же організували партизанські відділи і почали вило-
влювати добровольців, доставляючи їх до Штабу армії! вимагаючи кори над ними.

Частини Червоної армії, довідавшись про акцію нашої армії проти добро-
вольців, в їх глибокому запіллі почали на них енергійно насідати, і добровольці
опинилися в дійсно скрутній і небезпечній ситуації. Всю свою лють перенесли
тоді вони на нашу армію. Наскочивши в Жашкові на нош санітарний обоз з
хворими козаками і захопивши його, почали вони відрізувати козакам вуха,
носи, руки й ноги та рубати хворих, що лежали в гарячці, мордуючи і добива-
ючи безборонних. Діялося це на очах адміністрації та медичного персоналу
місцевого шпиталю, а також і на очах населення. Всі переймалися жалем над

---

¹ Документ № XVI, с. 174.

² У місті Жашкові стався випадок грабунку. 24.XII командир 5-го кінного полку вписав у комдива
дозволу розстрілювати грабіжників на місці злочину. Резолюція була така: «Грабіжників
розстрілювати на місці грабунку - про це були накази». (Ю.Тютюнник, оп.cif., с.69).

долею безборонних козаків й обурювалися добровольцями. Зробивши цю гидку й негідну вояків справу, добровольці, побачивши тільки наш роз'їзд, під гомін загального обурення утекли. Але пізніше їх ввіймали й знищили дощенту партизани. Тільки декому з них пощастило сховатися в лісах.

Запорізька група сотнею Чорних Запорожців захопила ще 17.XII м. Ставище, яке займали добровольці в кількості 1½ сотні кінноти та 300 чол. піхоти. Полк. Дяченко, залишивши сотню в лісі, з двома ординарцями під'їхав до села, щоб перевірити чисельність ворога, що займав м. Ставище. Дійсно, подані вище відомості про стан ворога підтвердилися. Тоді полк. Дяченко з одним ординарцем залишився в селі, а другого послав до сотні з наказом підійти до с. Яреми у визначений ним вихідний пункт. Перерізавши шлях Ставище – Біла Церква, полк. Дяченко з рештою кінноти влетів до села з заходу, де його зустріли рушничним і кулеметним вогнем. Ворог відповідно приготувався до зустрічі непростених гостей, але несподіваний і смілий напад сотні Чорних Запоріжців під безпосереднім керіванням командира полку зробив свою справу: за якихось 10 хвилин ворог був наполовину перерубаний, решту було обеззброєно і взято в полон.

Мало не потрапив у неволю із своїм штабом і сам ген. Бредов, що перебував у східній ділянці міста. Врятувався він тільки дякуючи туманній погоді і через те, що йшов з гори, а нековані коні нашої кінноти не могли по ній посуватися. Втік він на автомобілі, і полк. Дяченко, який за ним гнався, вистрілявши всі набої з браунінга, повернувся ні з чим. В бою загинув бунчужний «Чорних» Іван Дубина з Лохвицького повіту. Захоплено було всю «Стражу» Київського повіту на чолі з начальником і частину Сквирської, багато різного майна, кулемети та набої. Для добровольців напад на місто Ставище був так несподіваний, що коли їх брали до неволі, то вони навіть не знали, з ким власне мають діло: чи з комуністами, чи з махновцями, чи з ким іншим. Перші хвилини навіть їх тяжко було переконати в тому, що це були частини Армії У.Н.Р. Тільки у Штабі армії вони переконувалися в цьому. Полонені одверто говорили, що в них було офіційно оголошено, що Армії У.Н.Р. немає, що вона розбита та що навіть сам Головний Отаман Петлюра теж забитий.

Політичні референти відсилали з відповідними інструкціями полонених добровольців назад до своїх частин, щоб вони там своїми оповіданнями про акцію Української армії робили ще більшу паніку і цим пристішували ліквідацію добровольчих частин.

Операція у м. Ставище дійсно була переведена блискуче: втрати були незначні — 2 забитих і 6 поранених.

У армії Денікіна почалася агітація за перехід її частин на наш бік і була встановлено, що деякі добровольці відділи демонстративно відмовлялися битися з частинами Української армії. З такими відділами, натуральна річ, Доброваль-ча команда поступала суворо, розформовуючи їх та перекидаючи на інші відтинки фронту¹.

Галицькі частини, як це стверджує наказ по армії ч. 2 від 13.XII, не тільки ворожо проти нас тоді не виступали, а навіть в окремих випадках допомагали. Так у м. Пикові, де стояла галицька артилерія, Київська група не тільки замінила свої старі гармати на нові, а ще й позичила з десяток коней, яких мала повернути при першій зустрічі. Так само одного разу Галичани прийняли козаків Київської групи до свого шпиталю².

---

¹ Документ № III, с.147 та «Щоденник полку Чорних Запорожців», с. 9-11 рукопису.

² Ю.Тютюнник, op.cif., с.31-32.

Згадані вище події вплинули і на розпорядження Команди Армії щодо дальшого руху, про що свідчать накази по військ У.Н.Р. ч.7 і по Запорізькій групі ч. 13, якими замінено попередні директиви¹.

29.XII ворог продовжував рух у напрямку Монастирище–Умань, за даними нашого штабу, силою до 300 чол. піхоти та до 200 кінноти і мав зайняти район Циберманівки. На півночі і на північному сході ворога не виявлено.

Тоді Командарм наказав усім групам припинити рух і, залишаючись на місці, вислати окремі кінні відділи, підривні патрулі для знищення залізничного шляху в районі їх майбутнього переходу, а на 30.XII зранку – всім частинам бути наготові до прийняття «зустрічного» бою; гармати мали стати на позицію фронтом на захід і полудневий захід, південь і південний схід. К и ї в с ь к і й групі наказано було знищити залізничний шлях в районі село Подачне і сильною заставою тримати перехрестя доріг Вороне – Циберманівка – Нестерівка – Помойник. З а п о р і з ь к і й : 7–му загонів, залишившись на місці, організувати спеціальний відділ для зайняття ст. Тальне і операцію цю перевести в ніч з 29.XII на 30.XII. В о л н с ь к і й стати в резерві в с. Харківка. Штаб армії — в с. Харківка.

Київська група не одержала наказу ч. 7 оп., але зайняла свої райони: Краснополка—Ксьондзівка. За неперевіреними відомостями в с. Романівка знаходилися частини 42–го полку денікінців, а с. Соколівку до вечора 29.XII займав ворог². Щоб не поставити групу в тяжке становище, Командуючий армією наказав їй зранку 30.XII розпочати рух і перейти залізницю з метою осягнення нового району. Запорізькій групі наказано: а) 6–му загонів вирушити 30.XII о годині 6 рано, зайняти ст. Поташ і перейти в с. Касянівку, тримаючи зв'язок з Київською групою в с. Краснополки через Старі Бабани; б) 7–му загонів вирушити можливо раніше через с. Поланочку на с. Доги і перейти в Легезино–Вишнеполе; в) 8–му загонів і частинам 3–ї дивізії о 7 год. ранку перейти в с. Поланочку, звідки загальною колоною вирушити через с. Роги в с. Тальянку. Волинській групі вирушити, якщо змога, раніш, перейти й зайняти с. Романівку, після чого, виславши сильний відділ на станцію і м. Тальне, перейти в с. Білашки. Київській групі зайняти район міста Торговиці і околицю на захід від нього³.

31.XII 1919 на відтинку фронту Київської групи і 6–го загону Запорізької групи до 12 год. було чути гарматну та кулеметну стрілянину, але де і з ким був бій – жодних відомостей не одержано. За неперевіреними відомостями, в м. Тальне були скупчені ворожі сили, які, правдоподібно, мали продовжувати дальший марш на Умань, Торговицю та Ольвіопіль.

Армія мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані, Христинівського вузла та атаки на окремі частини й обози ворога, що відступав у напрямку на Умань, Тальне і Торговицю. Окремі групи мали таке, завдання: В о л н с ь к а група 31.XII – перейти з свого району в с. Зеленку, а коли б з боку м. Тального не буде ніякої загрози – зайняти 1 січня м. Торговицю, З а п о р і з ь к і й – перейти

---

¹ Документ № XVII, с. 176. (У збірці оригінальних наказів по Військах У.Н.Р. наказу числа 6/оп. немає. Правдоподібно помилка в нумерації)

² Документ № XVIII, с. 178.

³ Документ № XIX, с. 178

в район Оксанино (6-й загін) – Текіївка (8-й загін) – Нобилівка (7-й загін); 3 – т я д и в і з і я 31.XII – перейти в с.Вишнеполе; що ж до Київської групи, то за відсутністю відомостей про неї Командуючому Групи надавалося право в разі необхідної перейти в район Бабанів і Косянівки¹.

31.XII від Київської групи ще відомостей на одержано. З району 6-го загону теж донесень не поступало. Волинська група зосередилася в с. Білошівки о 18 год. 31.XII, повела бойову розвідку в напрямі на Тальне, відкинула охоронну заставу ворога і викликала паніку в Тальному. По донесеннях штабу Волинської групи, в Тальному були скупчені ворожі обози, які посувалися в різних напрямках, а також частина 42-го кінного полку.

Маючи на увазі таку військову ситуацію, Командарм наказав: Запорізькій групі залишитися в осягнутому нею районі за винятком кінного відділу полк. Алмазова, в склад якого мали увійти кінні полки і Окремий кінно-горний дивізіон; 3-й дивізії – зосередитися в с. Нерубайка, провадячи розвідку на м. Торговицю до зайняття цього міста Волинською групою; Волинській групі захопити м. Торговицю. Обом цим групам дано ще особливі завдання — виявляти розвідками напрям відступаючих ворожих частин і спільними акціями перешкоджати їм та захоплювати ворожі обози. Командуючому Київською групою, згідно з обставинами на місці та загальним завданням, зазначеним у попередньому наказі, давалася можливість самостійно вибирати місця розташування та усталювати напрям руху окремих частин. Щоб ліпше скоординувати операції в Уманському та Христинівському районах, полк. Алмазов мав виставити пост для зв'язку в с. Свинарці, а Київська група — в с. Добровади. Штаб армії перебував в с. Оксанино².

Таким чином, частини Армії У.Н.Р. виконали свої завдання, поставлені їй Командою, і підійшли до Умансько-Христинівського напрямку з метою, в першу чергу, захоплення м. Умані.

За цей час Армія У.Н.Р. пройшла за приблизним підрахунком понад 400 верст, роблячи на добу пересічно 16 верст, залічуючи сюди й дні відпочинку (див. олеату ч.2).

---

¹ Документ № XX, с.179.

² Документ № XXI, с.180

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1. Настрої населення і частин Добровольчої армії під час операцій нашої армії. 2. Акція прем'єра І.Мазепи. 3. Обставини підписання угоди з Н.К.У.Г.А. 24.XII.1919. 4. Утворення есерами й галицьким радикалом Макухом «Ради Республіки» у Хмельнику та нарада у Літині 25.XII.

Як ми вже бачили вище, під час маршу армії у згаданих вище районах населення надзвичайно прихильно ставилося до неї і допомагало, чим могло. Це підбадьорювало стомлених старшин і козаків. У війську і серед населення панував бадьорий настрій і відчувалася повна гармонія. Селяни спішили до шерегів груп і оповідали про нелюдське з ними поводження денікинської влади, денікинської «строжі» та просили дозволу на організацію повстанчих відділів. Само населення з власної ініціативи робила розвідку в місцях, зайнятих ще ворогом, і давало дуже цінні відомості Штабові армії. До большевиків ставилося воно негативно, вважаючи їх за ворогів нашої державності, і з великим сумом відпроваджувало армію, коли та відходила, не залишивши по собі влади¹.

Перед 1 січня 1920 р. на Правобережній Україні були райони, де не було жодної влади. Так, приміром, денікинська влада залишила Гайсин 15.XII.1919, а «ревком» почав функціонувати там тільки 7.II.1920 р. Від Липовця далеко на південь, трохи не до Одеси, була смуга безвластя. Ця смуга була від Дністра аж до Дніпра².

От. Ю.Тютюнник, з огляду на таку ситуацію, телеграмою від 16.XII, ніби з наказу Головного Отамана, повідомляв усіх представників денікинської влади та всіх командирів військових частин, що він з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов у тил денікинської армії для об'єднання повстанців з метою остаточної ліквідації всіх денікинських адміністративних і військових установ. «Військовим частинам Добровольчої армії, – писав він, – в дводобовий термін наказую або від'їхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам денікинської влади наказую залишити Україну. Невиконавшим наказу – смерть»³.

В одеських газетах в той час можна було прочитати таку замітку: «Поміж нами і большевиками стала ніким ще не переможена, гарно вишколена і дисциплінована українська регулярна армія під командуванням генерального штабу генерал-лейтенанта Омеляновича-Павленко. Праворуч від цієї армії

---

¹ Документ № III, с. 147

² П. Феденко, *op.cif.*, с.131.

³ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.33.

оперує українська повстанча армія під командуванням «ліхого кавалеріста», і знаменитого організатора «всяческіх возстаній» пол. Тютюнника»¹.

Московський Совнарком 22.XII вислав радіодепешу до Польського Уряду з пропозицією миру, яка залишилася без відповіді².

Згідно з постановою наради 6.XII.1919 прем'єр І.Мазепа мав приїхати 15.XII з Нової Чорторії до м. Липовця. Дійсно, він і прибув сюди 16.XII і відбув нараду з от. Ю.Тютюнником та політичним референтом Чубуком. От. Омеляновича-Павленка прем'єр не бачив і тільки написав до нього листа 16.XII³. Якраз на цей час прибули сюди з Вінниці представники місцевої української організації, до якої входили й Галичане, щоб свою місцеву роботу координувати з роботою Уряду У.Н.Р. Між іншим вони оповідали прем'єрові, що Галичане незадоволені своїм перебуванням у Денікіна. Це було правдою. Підтверджують це й записки галицького старшини Є.Бородієвича, який писав тоді:

— «Ми в «союзі» з Денікіном... Чогось соромно і смішно нам всім. Які ми союзники в серці»⁴.

Уряд У.Н.Р. і Команда армії звернули на це увагу і послали до Вінниці до Галичан делегацію в складі полк. Никонова, старшини Вишнівського, чот. Веремієнка і чот.Макаренка⁵.

Большевики працювали вже серед Галицької армії, наслідком чого було утворення у Вінниці нелегального революційного комітету на чолі з Хвилею та А.Ковтунавичем і Микиткою, як членами⁶.

Ворожість Галичан до Денікіна почала зростати при наближенні Української армії, і вони знову висловлювалися за прилучення до Армії У.Н.Р. Про це все оповідали представники Вінницької організації, додаючи, що більшість старшин і козаків навіть не знали того, як стався їх перехід до Денікіна.

З м. Липовця І.Мазепа знову повернувся до Вінниці, де доживала вже останні дні денікинська влада, і перебував там нелегально.

Треба тут згадати, що коли наша армія була в районі Любора, то представник Н.К.У.Г.А. др. Давид 26.XI приїздив до Хмільника і увійшов в переговори з представником М. Вн. С. та заявив бажання Н.К. «вступити неофіційно в зносини» з нашим урядом і партіями⁷. Посланці Уряду не знайшли його в Хмільнику, бо він уже десь зник⁸.

Коли члени Уряду У.Н.Р. І.Мазепа, О.Безпалка і Паливода нелегально перебували у Вінниці, Начальна Команда звернулася до них з заявою, що Галицька армія переходить із днем сформування Уряду У.Н.Р. до його розпорядження

---

¹ Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 36

² Документ № XXII, с. 180.

³ Документ № XXIII, с. 181.

⁴ Є. Бородієвич. В чотирикутнику смерті. - Київ-Львів, 1921 – С. 34

⁵ П. Феденко. *op. cit.*, с. 130.

⁶ С.Шухевич. Спомини з Української Галицької Армії (1918-1920). – Ч. IV - Львів, 1929. – с.7-8; Д.Паліїв. На чисту воду // Літопис Червоної Каліни. – ч.7-8. – Липень – серпень. – 1930. – с.12.

⁷ О.Доценко, *op. cit.* - Кн. 4. - С. 338-339.

⁸ П.Феденко. Повстання нації, с. 103.

і виконує його накази до того часу доки вона не буде відкликана до Галичини в порозумінні з Урядом У.Н.Р., що фактичний розрив УГА з Добрармією має наступити можливо в найкоротший час, в момент, коли Уряд У.Н.Р і Начальна Команда У.Г.А. з практичних і стратегічних обставин уважатимуть се за відповідне, що Галицька армія увійде до складу об'єднаної Армії У.Н.Р. під спільним командуванням, задержуючи при цьому свою організаційну окремішність При цьому Н.К.У.Г.А. домогалася від нашого Уряду реабілітації армії і її тодішнього вождя генерала Тарнавського перед українським народом.

Вислана Урядом У.Н.Р. делегація для переговорів з Н.К.У.Г.А. 23.XII вже була у Вінниці. Н.К.У.Г.А. звернулася до Уряду У.Н.Р. із такою заявою, що вона зобов'язується в міру можливості задержати у своїм віданні район Вінниця – Жмеринка — Вапнярка з метою забезпечення адміністративної праці уряду У.Н.Р та удержання публічного ладу і порядку в згаданому районі¹.

24.XII представники Уряду У.Н.Р. і представники Н.К.У.Г.А. підписали умову про злуку двох армій, згідно з якою до складу Уряду, крім військового міністра, мали входити по одному представникові від укр. Придніпрянської і укр. Галицької армій з правом ухвального голосу. Командармом мов бути от. Омелянович–Павленко, Начальником Штабу — галичанин на вибір Командарма в порозумінні з Н.К.У.Г.А., Головним Інтендантом — галичанин, його помічником — придніпрянець². Про цю умову Штаб армії довідався 3/1 1920³.

От. Омелянович–Павленко в проекті листа до Начальної Команди Галицької армії від 5.I.1920 (с. Рогова) писав: «Сталося те, що мусіло статись. Я, особисто, в тім глибоко був переконаний». І далі додавав: «Задля координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час було переведено побачення Командуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то на умові через Вашого посланця» .

Але скоро Галицька армія перейшла на бік большевиків, підписавши 1.I.1920 року з Подільським Губревкомом угоду і перефарбовуючись уже на червону армію УСРР⁵.

---

¹ П. Феденко. Повстання нації // Збірник пом'яти Симона Петлюри. - С. 103-104.

² І.Мазепа, *op. cit.*, с. 55—56.

³ Документ № XXIV, с. 182.

⁴ Документ № XXV, с.182. Дмитро Паліїв у своїй статті «На чисту воду» (В «Літопису Червоної Калини», на с. 12, ч. 7-8. - Липень - серпень.-1930) пише, що по поверненні його до Вінниці, після підписання згаданої угоди, прийшли до нього члени Подільського Ревкому Ханля, Ковтунович та Микитка і запропонували зробити переворот вночі з 24 на 25.XII. Він і генерал Тарнавський були проти перевороту. Коли ніякі аргументи не могли переконати більшовиків про неможливість такого чину, Паліїв заявив: «Панове, повідомляю вас, що У.Г.А. підписало вчора договір з армією ген. Павленка і станула на платформі Української Народної Республіки. Завтра наступить торжественне проголошення влади У.Н.Р. у Вінниці. Супроти цього Українська Галицька Армія не тільки що не допоможе вам в перевороті, але кожную вашу пробу здушить силою. Тому я вам не раджу сьогодні нічого підпринимати». Хвиля грозив Паліїву: «Як зловимо – розстріляємо».

⁵ І.Мазепа, *op. cit.*, с. 55—56.

Голова Ради Міністрів робив спроби зв'язатися з членами Уряду що перебували за кордоном, та з Головним Отаманом через Голову нашої Дипломатичної Мисії в Румунії К.Мацієвича, виславши до нього інформаційного листа¹.

По поверненні з м. Липовця до Вінниці І.Мазепа довідався, що в м. Хмільнику Літинського повну українські есери, члени Уряду Черкаський, Паливода і галицький радикал Макух утворили нову «верховну владу» замість Директорії – «Раду Республіки» в кількості 12 членів, вибраних зборами, на яких було 18 чол. присутніх. Склад «Ради Республіки» був такий: Паливода, Палашук, Макух, Сумневич, Д.Сухенко, М.Болицький, П.Феденко (був обраний заочно, без його згоди) і від Галицької армії – Гірняк. Головою було обрано І.Лизанівського.

Довідавшись про цю «нову владу», прем'єр зібрав на 25.XII в м. Літині на нараду членів Уряду, що перебували в районі Вінниці. На це засідання було покликано всіх 12 членів «нової влади», а також представників Наддніпрянської і Галицької армій, які напередодні підписали договір про їх нове з'єднання. На початку засідання прем'єр подав інформацію про загальну ситуацію та про діяльність Армії й Уряду і поставив питання про ліквідацію «Ради Республіки». Есери, після поданих інформація, відразу погодилися на негайну ліквідацію «Ради Республіки» з умовою, що в найближчому часі буде скликано передпарламент, перед яким Директорія У.Н.Р. складе свої уповноваження. Умову цю було прийнято, бо на цьому стояли й соціал-демократи².

Після ознайомлення з нашою ситуацією на фронті та з становищем большевиків і Денікіна було вирішено послати від обох об'єднаних армій 27.XII делегацію до Команди Червоної армії в справі порозуміння щодо дальшої боротьби проти Денікіна, а також з домаганням, щоб большевики не втручалися до внутрішніх справ України. До складу цієї делегації входили чот. Веремієнко від нашої армії і сотник Петрик від Галицької. Большевики прийняли цю делегацію, але делегати з ними конкретно ні до чого не домовилися, бо ті вичікували наслідків військових подій в Україні³.

Після цього прем'єр І.Мазепа 29.XII скликав нове засідання членів Уряду, що перебували у Вінниці, на якому було обрано спеціальну комісію для вироблення статуту передпарламенту і переведення самих виборів у складі П.Феденко (у.с.–д.), Миколи Балицького (галицький радикал), Д.Сухенка (у.с.–р.) і О.Щадилова (селянська спілка). Далі було затверджено умову 24.XII про з'єднання обох армій і з приводу цього видано відозву до населення та війська, Надруковану у вінницькому «Народньому Голосі» в числі від 1 січня 1920 р.⁴ У кінці наради було ухвалено делегувати до армії для зв'язку міністра І.Паливоду. Міністр О.Бозпалка мав від'їхати 31.XII за кордон для зв'язку з Головним Отаманом і рештою членів уряду для вияснення міжнародньої кон'юктури та уміщення в закордонній пресі відомостей про події в Україні, а також щоб вплинути на

---

¹ Документ № XXVI, с. 183.

² І.Мазепа, *op. cit.*, с. 69.

³ П.Феденко. Фермент нації. - С. 130-131.

⁴ Документ № XXVII, с. 184.

припинення посування польських військ на схід, про яке міністри мали неперевірені відомості. І.Лизанівському доручено було залишитися при Галицькій армії для переведення фактичного з'єднання її з нашою. Міністр І.Паливода від'їхав до армії для зв'язку з нею¹. Міністр О.Безпалко негайно ж вирушив у дорогу, дістався до Кам'янця, а потім через Кам'янець і до Варшави².

Сом прем'єр І.Мазепа мав іще раз порозумітися з ген. Омеляновичем-Павленком. У листі 16.XII він визначив для цього, як місце зв'язку, м. Жашків – на 25.XII, але не зміг туди нікого вислати. У зв'язку з підписанням умови з Галицькою Начальною Командою радив координувати акції нашої армії з акціями Галицької. Підкреслював, що «мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремося весь час: Самостійна Народня Республіка...»³.

---

¹ П.Феденко твердить, що І.Паливода до армії не доїхав. Зустрівши по дорозі більшовицькі частини, що наступали з півночі, він залишився в районі Вороновець і з'явився вже аж весною у Кам'янці, *op.cif.*, с.131.

² Про діяльність міністра О.Безпалка в Польщі див. «Літопис Української Революції». – Т.II. – Кн..5. – С.121-127, 163-175.

³ Документ № XXVIII, с. 185.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1. Обставини захоплення Умані і праця на Уманщині.
2. Відпочинок Армії У.Н.Р. та її реорганізація.
3. Волох, Ревком Правобережжя та їх акція.
4. Українські боротьбисти та кінець волохівщини.

Армія У.Н.Р., як ми бачили це в другому розділі, мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані й Христинівського вузла та провадження нападів на окремі частини й обози ворога, що відступав в напрямі на Умань, Тальне і Торговицю.

Армія це завдання виконала і, перейшовши в глуху ніч на 31.XII між селами Поланочка й Роги залізничу лінію Христинівка–Шпола, зараз же приступила до руйнування залізниці, в чому їй багато допомагали місцеві селяни, розтягаючи рейки і інші приладдя та ховаючи їх по лісах. Ген. Омелянович–Павленко оповідав, що в с. Оксанині місцеві селяни, з власного бажання, охороняли частини нашої армії під час нічного відпочинку¹.

Здеморалізовані і дезорганізовані добровольці розбрелися по околичних шляхах і селах, а ворожість до них селян ще збільшилася. Селяни організовано проти них повстали. Через це штаб Добровольчої армії видав наказ про відхід своїх частин з цього району, щоб, втягнувши нашу армію в бої з большевиками, тим часом зібрати свої розпоршені сили та реорганізуватися Використовуючи цю ситуацію, Комондарм наказав негайно зайняти Умань та її околиці, щоб цим дати армії відпочинок та уникнути на цей час ще непотрібних боїв з большевиками. Умань захопив 31.XII 6-й загін Запорізької групи, Начальник штабу якого сотник Чорненко 3.1.1920 доносив штабові Запорізької групи, що зайняв місто полк Костя Гордієнка в ніч з 30 на 31.XII після трьохгодинного бою перед містом та на вулицях міста. З боку ворога було багато забитих і пораних. В полку Костя Гордієнка — шість ранених козаків. 31.XII ворожа кіннота й піхота вирушила з с. Циберманівки з метою прориву через Умань. Роз'їзди полку Костя Гордієнка своєчасно виявили замір ворога, а відділ Гордієнківської кінноти збив ворога з його позиції і примусив обминати Умань. У цьому бою захоплено полонених. Головні сили 6-го загону о 5 год. ранку 1 січня увійшли до Умані. Населення з надзвичайним ентузіазмом зустрічало наші війська. В ніч з 2-го на 3-тє січня було вислано розвідку на село Войтівці і далі по залізниці; вона виявила, що ворога в Цілому напрямку ніде не було, тільки через ст. Поташ прорвався ешелон добровольців на Христинівку. Прямий дріт з Одесою не був ушкоджений. Вислали телеграму «всім, всім, всім»... про те, що Українська армія, під верховним Коман-

---

¹ Ген -пор. М Омелянович-Павленко, оп. сif. – Ч.1. -С 24-25.

дуванням отамана Петлюри і під командуванням от. Омеляновича–Павленка розбила Добрармію, яка в паніці, не витримуючи бою, грабуючи, утікає на Одесу. Сотн. Чорненко вів розмову з начальником оперативного відділу штабу командуючого Одеською округою, який у тій розмові зазначив, що всі офіцери Добрармп бажають, щоб між українськими офіцерами й офіцерами Добрармії не було тої жорстокости, яка мала місце стосовно большевиків¹.

По захопленні Умані 6-м загоном полку Костя Гордієнка, К и і в с ь к а група зосередилася в районі Бабанки. В районі села Трояни, що на південь від Умані, селяни вели бій з відступаючими денікинцями. Об 11 год. 1.І ворог повів наступ на частину Волинської групи, яка займала с. Білашки і Майданецьке. Ці села, після 4-годинного бою, були залишені нами. О 19 год. 1 січня В о л и н с ь к а група зайняла с. Вишнеполе і Камінече і, згідно з попереднім наказом, зосередилася в районі м. Торговиці, з'ясовуючи ситуацію у м. Тальному.

Частини Армії У.Н.Р. 1.І.1920 займали свої попередні райони, виславили охорону по лінії Легезино — Вишнеполе — Камінече — Сverdликово, о також підсиливши розвідку по шляхах на північ².

4.І Командуючий армією наказав: полк. Стефанову приступити до реорганізації 3-ї дивізії в окремих кінний полк з кулеметною сотнею та одною гарматою, яку полк мав одержати від Київської групи. Полк. Трутенка призначено командуючим озброєними силами м. Липовця і повіту, а полк. Ольшевського — командуючим всіма озброєними силами м. Умані й повіту³.

4.І.1920 військова ситуація була такою: м. Умань і Тальне були в наших руках. У бою за Тальне селяни сіл Майданецьке і Білашки брали активну участь поруч з частинами Волинської групи (денікинці, які, переважаючи нас силами, зайняли 1.І с. Майданецьке, вчинили там криваву розправу з повстанцями–селянами). По донесенні агентів Волинської групи м. Звенигородка ворогом не було зайняте. На ст. Цвітково стояв денікинський бронепотяг «Пластун». М. Катеринослав 18.XII було ще в руках денікинців. У 20 верствах від міста були відділи Махна. Великих ворожих сил у Христинівці не було. З Христинівки ворожі відділи простували або на Вапнярку, або на Ольвіопіль. Галицька армія мала зосередитися в трикутнику Жмеринка – Вінниця – Вапнярка. У містах Умані, Вінниці, Хмільнику й Літині почали організуватися громадські центри. З донесень всіх командуючих групами все більше й більше виявлялася з боку населення прихильність до військ У.Н.Р. Відділ от. Волоха, після бійки з денікинцями біля Липовця, примушений був вирушити в напрямку на Єлисавет. У селі Росоша, що в 20 верствах на південь від ст. Христинівки, відокремився від відділу Волоха кінний Слобідський полк, який знищив свій червоний прапор і під нашим національним прапором приєднався до Запорізької групи. В районі Текуче–Ладиженка між Волохом і денікинцями був бій, в якому, за відомостями від втікачів, 1-й і 2-й Гайдамацькі полки Волоха були розбиті і розбіглися. Слобідський полк приділили до 7-го загону. Полк Чорних Запоріжців виділено із складу 7-го загону і приділено до штабу Запорізької групи для спеціальних завдань.

---

¹ Документ № XXIX, с. 186

² Документ № XXX, с. 187.

³ Документ № XXXI, с. 187.

Маючи на увазі таку ситуацію, Командарм наказав: 7-му загоні 5.1 перейти в с.Перегонівку; 8-му загоні 5.1 перейти в с.Крутеньке, а Кінно-горному дивізіонові Алмазова – в с. Петрівці; Київській групі перейти в район м.Дубове, а 3-й дивізії – в села Тернівка й Когутівка; штаб групи – с. Рогова¹.

Зараз же, по захопленні Умані, Команда Армії У.Н.Р. через політичного референта Чубука відновила там свою владу при загальній радості і прихильності населення, яке і харчувало армію, і безплатно давало «наряди» для неї і посилало охотників до її шерегів. В Умані було захоплено багато різного майна, так потрібного для нашої виснаженої та незабезпеченої армії.

Треба тут зазначити, що під час походу при армії перебувала і редакція газети «Україна» на чолі з її редактором П.Певним (на початку походу – при Київській групі²).

По захопленні Умані редакція видала 5 чисел газети «Україна» загальною кількістю до 20 тисяч примірників, у яких умістила інформаційно-агітаційний матеріал, подала перебіг подій, пов'язаних з виступом Волоха, розповіла про те, як армія вирушила у цей похід, видрукувало наказ про призначення нової команди і згадану вище розмову сотника Черненка із штабом Одеської групи Добрармії. Там само, в Умані, було видрукувано до 200 тисяч відозв – «До інтелігенції України», «Офицерам, казакам и солдатам Добровольческой армії» і «Селяне», укладених і підписаних от. Юрком Тютюнником. У відозві «До інтелігенції України» говорилося, що «на наших полях іде боротьба за самовизначення народів», що «платонічної любові для народу мало, йому потрібні жертви, необхідні подвиги». Відозва закликала інтелігенцію до боротьби з большевиками, підкреслюючи, що «Україна, як Держава, може бути тільки демократичною, і вона такою буде».

Офіцери, козаки і солдати Добрармії — говорилося в відозві — хотіли створити «єдиную неділимую Россію» за допомогою цілого світу, а створили фікцію перемоги над українським народом, який має вождів «не своекорисних, не приверженцев какой-либо классової політики, а вождей, преданных своему народу и любящих свой народ до самозабвения»... «Вашу армію, – говорилося у відозві, – разбил українській народ, борясь за свое священное право на свободную жизнь»... Відозва заявляла, що Головна Команда українських військ ніколи не заплямує себе союзом з командуванням Добровольчої армії, але вам, хто перейде до нас, прощалися їх помилки, і висловлено було готовність прийняти їх до нашого війська.

У відозві «Селяне» оповідалося про розстріл большевиками народних представників – членів Центральної Ради та про те, як большевики спочатку вели переговори з гетьманом і як потім вони, коли український нарід його скинув, знову пішли війною на Україну, давши змогу Денікінові зорганізувати армію... Закінчувалась відозва кличем: «Нехай живе Вільна Селянська Українська Народня Республіка!».

Ці відозви люди передавали з рук до рук, діставалися вони й до рук повстанчих організацій, котрі передруковували їх по цілій Україні, підготовлюючи населення до боротьби з большевиками³. Повітовий комісар Дерещук та начальник залоги міста полк. Ольшевський розпочали на Уманщині організаційну працю⁴.

---

¹ Документ № XXXII, с.188.

² П.Певний, *op.cif.* с. 32-33.

³ Ю.Тютюнник, *op.cif.* с.35 і 90-93.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* - Ч.І. – С. 25-26.

Захопивши Уманщину, Армія У.Н.Р мала можливість трохи відпочити. Користуючись цією можливістю, Командарм вирішив реорганізувати армію так, щоб військові частини відповідали партизанським умовам боротьби й могли перетворитися знову, в разі потреби, у нормальні військові формації. Для цього Команда Армії виробила такий план: 1. Кожну групу перетворено в дивізію тієї самої назви у складі одної пішої бригади, одної гарматної частини (з 2–4 гармат) і технічної сотні. 2. Кожна дивізія мала зміцнити свій кінний полк різними дрібними кінними частинами і, в разі можливості, приступити до формування полку другої черги. 3. Рештки 3–ї Стрілецької дивізії малося й далі переформуватися в 3–й кінний полк. 4. Всім частинам наказано заховати свої попередні назви. 5. Зайві штаби мали розформувати та вжити на зміцнення бойових частин. 6. Всі дивізії особливу увагу мали звернути на розформування всіх зайвих обозів та немуштрових частин.

Командарм збільшив штаб Запорізької дивізії, що одночасно виконував і обов'язки Штабу Армії, призначивши вартовим отамана полк. Ткачука. При штабі ще були: Головний священик армії о. Павло Пашчевський, в.о. Начальника Штабу полк. Долуд, ад'ютанти — сотник Миколаєнко та чот. Кочуржук, начальник технічних військ сотн. Копач¹, скарбник штабу і сотн. Пругло.

Забезпечення армії харчами загалом було добрим, бо село охоче годувало козаків по три–чотири доби. Бракувало тільки ліків та медичного персоналу. Кінний склад армії, через безперестанні марші, звівся теж нанівець. Найтяжчим моментом було озброєння армії. Селяни дуже неохоче віддавали свою зброю², кажучи, що вона їм самим потрібна для боротьби з ворогом.

В бою під Тальним наші частини, через зіпсуття коліс і невилазну грязюку, під напором ворожої кінноти мусили залишити одну гармату. Селяни відразу прийшли армії на допомогу, відбили цю гармату, запрягли до неї власні коні і доставили до Штабу Армії³.

Як тоді большевики були зацікавлені у знищенні Денікіна і як не хотіли нашої армії зачіпати, свідчить такий факт. Начальник Штабу 6–го загону повідомляє з с.Степківки Штаб Запорізької дивізії про одержання телеграми з Києва від большевиків з проханням дозволити їм поправити залізницю до Умані. Большевиків повідомлено, що до одержання відповіді від Штабу Армії У.Н.Р. відповіді на телеграму не буде⁴.

Тим часом, за відомостями з перехоплених нами радіотелеграм, 9.1. большевики зайняли Новочеркаськ, Бердянськ, Маріупіль і Таганрог. За тими самими відомостями поляки зайняли Двинськ. На большевицько–польському фронті помічалось оживлена діяльність. Денікинці зовсім залишили район Балта–Ольвіопіль. В районі Біла Церква–Тараща–Сквира–Липовець большевики нічим себе не проявили, за винятком невеликих частин Таращанської Червоної Дивізії у містах Ставищі, П'ятигори і Животові. За тими ж відомостями з району Харківщини вирушили до Москви перші транспорти забраного большевиками

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко називає його Копець.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* - Ч.І. – С. 37-39.

³ Там же, с.25.

⁴ Документ № XXXIII, с.188.

хліба. Большевики всюди в зайнятих ними містах утворювали «Ради Народного Господарства, (в рос. скороченні «Совнархозь»), що склалися з людей московського походження.

Всі частини армії між 12—14 січня мали вийти на вихідні позиції й бути готовими на випадок ворожого наступу, причому на випадок бою всі Командуючі дивізіями мали намагатися зібрати якнайскорше всі частини в «стилий» боєвий порядок і управляти ними, як ударною колоною, маючи обози поза сферою ворожих обходів Запорізька дивізія мала бути маневруючою групою. Кінний відділ під командою полк Стефанова, в складі 3-го Окремого кінного полку й полку Чорних Запоріжців, мав бути резервом старшого начальника.

Окремим дивізіям Команда Армії поставила такі завдання: Волинській 12.1 перейти з зайнятого району в район Вишнеполе–Камінече і там розташуватися; Київській 12.1 перейти в район Умані, заступивши 6-й загін, і розташуватися в районі сіл Гродзево, Сушківка, Собківка, Степківка; Запорізькій дивізії – між 12—14.1 включно сконцентруватися в районі сіл Текуче (6-й загін), Крутенька і Семидуби (7-й загін); 3-му окремому полкові перейти в м. Трояни. Полкові Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона, в с. Пеліашпіль, де, налагодивши телефоничне та телеграфічне сполучення з Вапняркою, увійти в постійний зв'язок з найближчими галицькими частинами. Штаб Армії мав бути в селі Текуче¹. Рівночасно Командарм повідомляв Комдива Волинської і командира палку Чорних Запоріжців про переговори паміж урядами У.Н.Р. і Р.С.Ф.С.Р., з огляду на що от. Тютюнник мав передати командирові бойового відтинку Червоної армії пропозицію припинення руху військ в наші райони та визначення тимчасової демаркаційної лінії по залізниці Христинівка—Цвітково—Вапнярка. Київська дивізія була готовою до бою в разі посування ворожих військ².

Але вже о 4 год ранку 11.І Умань зайняв Волох. Частину нашого гарнізону він обеззброїв, а частина встигла відійти. Штаб 6-го загону захвачено в полон; награвовано значні суми та обмундирування багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзендзелівку зайняв 10.І один полк Таращонської дивізії силою до 300 чол. піхоти, 4 гармат і з невеликою кількістю кінноти. Розвідку їх 11.І виявлено в селах Тальянка і Легезино.

Довідавшись про це, всі частини Запорізької дивізії одногосно постановили «припинити злодійства й зраду наймитів ворогів нашого народу большевиків–комуністів», і 12.1. Командарм наказав всім дивізіям йти на Умань. Для конання цього наказу Волинська дивізія 12.1 мала продовжувати свій марш, за наказом ч. 14, а 13.1 перейти в район Камінече–Вишнеполе, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань з півночі і північного заходу, для чого 14.1 в день наступу, мала обов'язково зайняти села Старі Бабани–Ксьондзівка. Київська залишалася 12.1 на попередніх місцях, провадячи розвідку й підготовчу працю для наступу на м. Умань, а Запорізька 12.1 мала перейти в район сіл Бабанка–Свинарка (7-й загін), Рогова (3-й кінний полк та полк Чорних Запоріжців), с. Ольшанка (8-й загін). Штаб Армії – в с. Ольшанка³.

---

¹ Документ № XXXIV, с. 189.

² Документ № XXXV, с. 190.

³ Документ № XXXV, с. 191.

12 січня 1920 року Умань займали ще відділи Волоха. За агентурними відомостями на ст. Поташ прибули два ворожі ешелони, кількістю по 20 вагонів. За відомостями від селян в Тальянці були невеликі відділи кінноти. На ст. Поташ також прибуло до 200 чол. кінноти.

Для опанування Умані на 13.І наказано було: 1) на лівому бойовому відтинку Київської дивізії нічним маршем стати у вигідне становище для заатакування Умані з півдня і, як уважатиме Командуючий дивізією – світанком або вночі, захопити двірець [вокзал. – ред.] і південну частину міста окремими роз'їздами зруйнувати залізницю на захід від Умані; 2) на правому бойовому відтинку: 7-му загоні Запорізької дивізії вирушити з місця розташування о 5 год 13.І й атакувати Умань від сходу або північного сходу, 3) резервній групі під загальним керуванням полковника Стефанова: 8-му загоні і 3-му кінному полкові та половині Чорних Запоріжців зосередитися до 11 год 13.І в районі Свинарки–Бабанки й бути напоготові негайно вирушити на допомогу військам, що будуть оперувати під Уманню; 4) Волинській зосередитися на 10 год. 13.І у с. Вишнеполе і, виявивши розвідкою розташування ворога на північ і північний схід, активними операціями забезпечити наші війська, що мали оперувати під Уманню з півночі¹.

12 січня війська підійшли до Умані. Вночі частини Київської дивізії (полковник Нельгавський) та куринь Морської піхоти вдерлися до південно–східньої частини міста і встигли захопити більшу половину 2-го Гайдамацького волохівського полку. Переляк і паніка були страшні, але використати успіху цього наступу не вдалося, бо з допиту полонених виявилось, що попереднього дня до Умані вступила ще й бригада Тарашанської дивізії (близько 3 тисяч)², яка мапа багато кулеметів. З огляду на це наша Команда, як побачимо далі, вирішила відтягнути свої частини в район Голованівська—Покотилова, щоб зберегти їх до більш слушного часу.

Яким же чином от. Волох з своїм відділом опинився аж під Уманню і нарешті захопив це місто в свої руки?

Покінчивши з Божком в с. Красносільці, він направився в с. Трощу (район Чуднова), де стояв большевицький полк. Там він почав висловлювати свої «вѣрнопадданическія чувства» большевикам, але ті не йняли йому віри. Очевидець цих подій пише: «Населення страшенно було здивоване, бачучи безпечно маневруючі українські частини (волохівців) підчас панування большевиків. Козаки з відділу Волоха морально були надзвичайно пригнічені». Вони не знали, куди й пощо йдуть. Тільки пізніше проводирі роз'яснили козакам їх «завдання», сказавши, що «вони йдуть підпирати домагання українських боротьбистів». Спонтелечених гайдамаків Волох повів на Троянів, Чуднів та Житомир. У Житомирі у цей час перебував Центр. Комітет Укр. Комун. Партії, що тоді звала себе партією «боротьбистів» До складу його належали: Шумський, Немаловський, Палазов, Савицький і Войцехівський. Під Житомиром Волох відбув нараду з членами «Волинської Революційної Ради», яка вже проголосила себе «Всеукраїнською», та з командирами частин, і на ній було ухвалено негайно

---

¹ Документ № XXXVII, с. 191.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. cif., с. 36

вислати делегатів до Житомира, щоб зв'язатися з боротьбистами, за допомогою яких Волох, сподівався розпочати переговори з Московським Совнаркомом¹.

Посланці знайшли там місцевий комітет Російської Комуністичної Партії, але московські більшовики постаралися, щоб волохівці з боротьбистами не побачилися, заявивши, що «в місті Житомирі ніколи не було і нема ніякого комітету української партії»². Фактично Ц.К. боротьбистів містився в одному будинкові з Рос. Ком. Партією, зараз же за стіною. Тоді Волох вислав свою делегацію без порозуміння з боротьбистами до Коростеня, де стояв штаб XII московської армії. Делегація згідно з інструкцією Волоха, мала вимагати від більшовиків: 1. Визнання незалежності У.С.С.Р. 2. Обов'язкового утворення Української Червоної Армії з окремим командуванням. 3. Недоторканості осіб української національності, що раніш виступали проти більшовиків, а тепер визнають їх владу.

За все це делегація Волоха мала обіцяти більшовикам «військовий союз в боротьбі проти світової буржуазії».

Делегація, що її вислав Волох до Коростеня, повернувшись, оповіла, що розмовляла з Порайком, що просила також дозволу переговорити по прямому дротові з самим Троцьким, але в цьому їй було відмовлено. Більшовики відки-нули пропозиції делегації, погоджувалися тільки «помилувати» Волоха та всіх тих, що нарешті визнали радянську владу, і наказували їм: 1. В 24 години скласти зброю. 2. Без зброї пройти через м. Житомир, де частини будуть урочисто зустрінуті, а потім посаджені до вагонів і перевезені для реорганізації в район міст Мозирь—Гамель.

У разі невиконання Волохом в 24 год. умов совітської влади більшовики мали обеззброїти його частини, а неслухняних мав судити революційний трибунал. Волох цим був обурений.

Власне того самого дня боротьбисти Шумський, Немоловський і Савицький, довідавшись про якесь червоне українське військо, прибули до Волоха. Відразу ж вони висловили своє незадоволення діяльністю Волоха та Волинської («Всеукраїнської») Революційної Ради щодо переговорів з більшовиками. Казали, що треба було сидіти «в нейтральній смузі», а не йти «на ніч» до ворога (Волох не признався, що він утік від української армії). Найбільше своє незадоволення боротьбисти скерували проти «Всеукраїнської Революційної Ради» і здегра-дували її знов на «Волинську Революційну Раду», самі ж негайно утворили «Рево-люційний комітет Правобережжя» у складі: Савицького, Немоловського (голова) і Войцеховського. Утворений ревком затвердив Волоха на посаді «го-ловнокомандуючого червоних військ України». Лідери партії боротьбистів, По-лозов, Елланський і Шумський, не увійшли до ревкому: вони мали оголосити себе соціалістичним урядом України, коли їм пощастить зорганізувати поважну військову силу. Москалі довідалися про ці заміри боротьбистів, з якими зрештою ті і не крилися, але їх не чіпали, бо знали, що далі розмов не піде, і використовували їх, де було треба, як українців, але організувати їм військову силу не дали³.

---

¹ Аш. Спогади про Любарські події // Альманах, літературно-військовий журнал. – Олександрів, 1921. – С.19.

² Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 40.

³ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 41.

«Головнокомандуючий» Волох і Ревком Правобережної України ухвалили не чекати, поки їх обеззброять большевики, і вирішили негайно шукати «нейтральної смуги», щоб звідти «пролетіти метеором» через всю Україну. Об'єднати всі повстанчі відділи и розпочати утворення «Самостійної Соціалістичної Радянської Республіки», як казав Волох у своїй промові.

Шукаючи тої «смуги», помандрував Волох через Чуднів-Янушпіль-Уланів – Пиків – Калинівку – Липовець – Вороновиці – Іп'їнці – Дашів – Гранів, дійшовши нарешті до Умані, в останній час ідучи майже по слідах Армії У.Н.Р. У місті Янушпіль залишився з невеликим відділом Данченко, який потім разом з членами «Волинської Революційної Ради» зник невідомо куди¹.

Большевики не гналися за Волохам та боротьбистами. Вони їх не хотіли нищити відразу, бо сподівалися, що тим часом Волох, зв'язавшись з повстанцями, внесе розлад в їхні ряди.

У місті Липовці Волоха заатакувала добровольча кіннота, яка довідалася, що ніби він везе з собою великі гроші. Верст за 30 на південь від Умані Волох майже ущент був розбитий добровольцями. Зібравши решту гайдамаків до 1000 чол. (а було їх перед тим близько 5.000), Волох направився до Умані.

По дорозі в селі Ропотуха Волох зробив зустріч Нового року за новим стилем і зараз же розпочав наступ проти добровольців в напрямку на Голованівськ. У цім бою він знав був розбитий, втративши обози, кулемети та гармати. Під час цілого походу гайдамаки були переконані, що Волох їх веде на з'єднання з Армією У.Н.Р, бо Волох їм казав, що вишле до неї з тою метою делегацію, якої, натурально, не висилав, але 31.XII вже подав до відома своїм гайдамакам брехливу відомість, ніби від делегації, що гайдамаків в Армії У.Н.Р буде прийнято, а старшин розстріляно.

Командир волохівського кінного дивізіону сотник Кравченко вже збирався утікати разом з дивізіоном до Армії У.Н.Р, але йому не пощастило цього зробити, бо, попереджені про це, Волох і ревком вночі його обеззброїли і всіх козаків посадили до в'язниці. Першого січня мав відбутися суд над непокірними. Зібралася велика сила народу, але прибула делегація селян з сусідніх сіл і зажадала випущення гайдамаків з в'язниці. Грізна постава селян вплинула на те, що суд не відбувся.

Після цих випадків зросла ворожість селян до Волоха. Волохівці примушені були сховати навіть червоні прапори, які мали їх частини, бо селяни не пускали їх до хат. Пригнічений морально, Волох вирішив тоді неправду порозумітися з Командою Армії У.Н.Р. З цією метою він прислав одного місцевого боротьбиста з пропозицією «забути старе» і порозумітися на платформі утворення Української Червоної Армії, а для себе вимагав забезпечення життя. Цього делегата приймав Командарм от. Омелянович-Павленко в присутності от. Ю.Тютюнника. Команда Армії дало негативну відповідь на пропозицію Волоха з попередженням, що тільки наближення червоних військ стримує нашу армію від акцій проти нього².

Місто Умань, як ми зазначали вище, займав 6-й загін Запорозької дивізії. Волох зважав на свою популярність серед Запорозжців і через це розпочав

---

¹ Аш, оп. cif, с. 22.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко. оп. cif. Ч. I. — С. 35-36

заходи, щоб хоч цю частину приєднати до себе, рівночасно виславши своїх представників до большевицьких військ, що зближалися до Христинівки. 10.І до Умані прибула делегація боротьбистів на чолі з С.Савицьким. Командир 6-го загону полковник Литвиненко прийняв цю делегацію, пригостив доброю вечерою і умовився зійтися з нею на другий день 11.І для переговорів, але своєчасно не повідомив про прибуття цієї делегації от. Ю.Тютюнника, а тільки переслав йому записку Савицького такого змісту: «Товариш Юрко! Революційний Комітет Правобережжя стоїть на платформі Самостійної Соціалістичної Радянської Української Республіки зі своєю національною червоною армією, своїми фінансами і т.д. Зі Світською Росією можливий тільки союз для боротьби з ворогами обох республік. Армію ми творимо явочним порядком. Росіяне будуть примушені рахуватися з фактом існування Української Червоної Армії і припинять свою дотеперішню політику стосовно України. Але для цього треба домовитися на чому-небудь нам з Вами». От. Ю.Тютюнник у відповідь Савицькому пропонував звернутися офіційно до армії.

Не дивлячись на попередження Штабу Армії про небезпеку, полк. І.Литвиненко не звернув на це належної уваги і, приспаний запевненнями делегації, не забезпечив відповідно підступів до міста. 11.І о 4 год. ранку до Умані увійшов Волох і майже без стрілу обеззброїв і забрав до полону цілу залого. Козаків просто було влито до волохівської частини, о старшин, для форми, судив революційний трибунал і позбавив їх рангів. Потім їх приділили до частин.

От. Тютюнник, не знаючи нічого про захоплення м. Умані Волохом, послав 11.І полк. Литвиненкові для передачі Командуванню большевицьких військ пропозицію такого змісту: «Зважаючи на те, що Урядом Російської Федеративної Світської Республіки провадяться переговори про поладження взаємовідношень поміж обома Республіками мирним шляхом, до одержання директив від Головної Команди українських військ, я, Командуючий Київською Групою військ, пропоную командуванню Червоної армії припинити рух підлеглих їм військових частин в районах, захоплених українськими військами, а саме, на південь від залізниці Христинівка — Цвітково —Христинівка – Вапнярка. Неприйняття командуванням Червоної армії вищезазначеної пропозиції буде вважатись мною як відновлення збройної боротьби поміж Республіками з усіма впливаючими від того наслідками». Пропозиції цієї не доручено в своїм часі на адресу через випадки в Умані, але пізніше, за вказівками Штабу Армії (див. документ № XXXV, с. 190), її передано було большевицькому командуванню. Однак це не мало жодного впливу на події: большевики крок за кроком ішли за добровольцями, окупували Україну і не оглядаючись на нашу армію. 12.І до Умані вступили частини 44-ї більшовицької дивізії з метою ліквідації «нерегулярних банд» — в тому числі й Волоха. По прибутті до міста большевицьких військ відразу ж почалися непорозуміння поміж ними та боротьбистами. В «Известях» Уманського Ревкому, після зайняття Умані Волохом, писалося, що Умань зайняли «нерегулярні війська, а від Христинівки надходять регулярні (красная армія)» 14.І та сама газета видрукувала заяву боротьбиста І.Немолівського, написану від імені «Політуправління Українських

військ» про те, що Умань зайняли регулярні українські війська, а не партизани, і що цими військами керує урядова українська комуністична партія (боротьбистів).

Але московські большевики ще не перестали тоді остаточно зважати на боротьбистів. Так, наприклад, Київський ревком 20.1 офіційно оголошував, що ніяких непорозумінь між боротьбистами (У.К.П.б.) та большевиками (У.К.П.) немає, що обидві партії ніби «в повній згоді встановлюють на Україні владу Рад Селянських і Робітничих Депутатів». Особам, котрі будуть розповсюджувати провокаційні чутки, большевики навіть грозили судом¹. Невдовзі Москва зовсім перестала цяцькатися з боротьбистами і ліквідувала їх остаточно як партію.

Скажемо на цьому місці кілька слів про боротьбистів.

Ще за гетьманської влади УПСР розкололася. Частина її – власне боротьбисти – тоді ще не прийняли принципіальної позиції радянської влади. В кінці 1918 і на початку 1919 року були деякі спроби для організаційної єдності поміж лівим крилом укр. партії соціалістів–революціонерів і центральною течією. 2.1.1919 було ухвалено, що «в даний момент нема змоги провести повне об'єднання обох частин партії», а нововибраний ЦК мусів тримати курс на об'єднання партії».

На початку 1919 року після свого з'їзду боротьбисти почали себе називати «Українська партія соціалістів–революціонерів–комуністів» і стояли на шлях співробітництва з большевицькою владою. Характерно, що боротьбисти ще влітку 1918 року большевицьку владу в Україні називали антиукраїнською і окупаційною. Їхню позицію особливо зміцнив Лапчинський (федераліст) своїм виступом на Гомельській нараді большевиків, яким закидав відсутність провідного центру, окупаційний характер влади та брак міцного коріння серед мас української людности. В одному із своїх пізніших листів Лапчинський мотивував утворення групи федералістів нестримно централізаторською політикою московського центру, що обертала в фікцію місцеві органи, русотяпством, заповненням всього радянського і партійного апарату покидьками з великоросійського центру і т. п.

По виході московсько–большевицьких військ з Києва боротьбисти золишили там самостійний ревком. Член цього ревкому Михайличенко попав до рук Денікіна і був розстріляний.

По поверненні москалів в Україну наприкінці 1919 і на початку 1920 року найміцніше становище мали боротьбисти. Вони увійшли до Всеукраїнського ревкому, відмовившись від претензії створити свій (боротьбистський) уряд. Але вони намагалися створити формально відокремлену від к. Росії українську радянську державу з окремою Червоною армією, з усіма самостійними господарськими апаратами. КП(б)У боротьбисти називали окупаційною партією гастрольорів. Шумський на одній загальноміській конференції боротьбистів заявив, що єдина підпора КП(б)У в Україні – це 300–тисячна армія, і що большевики в Україні проводять політику терору. Затонський у своєму відкритому листі до Ц.К. боротьбистів у кінці 1919 року писав: «У конкретних обставинах української дійсності ваше гасло окремої української Червоної армії фактично є зрада революції. Ви даєте ідеологію дезертирам і бандитом, ви збурюєте проти

радянської влади і без того підозріле, здичавіле, українське село, яке й без того в невинній зміні влади на Україні, звикло покладатися на приховані в соломі кулемети, а то й гармати».

Ще в серпні 1919 року боротьбисти звернулися до Комінтерну з вимогою визнати їх за основну комуністичну партію в Україні. У своєму меморандумі вони підкреслювали аграрний характер України і малу роль міського пролетаріату, як рівно ж окупаційний характер «української» радянської і влади і КП(б)У.

«Природне запізнення з приходом на арену активної й організованої участі в комуністичному перевороті та будівництві переважної більшості українського пролетаріату і напівпролетаріату; історична зв'язаність нечисленних лав чималої частини міського індустріального пролетаріату України з великоруським пролетаріатом, доконечна потреба в надзвичайно важкій боротьбі з світовою контрреволюцією поширювати географічну базу революції і разом з тим стара, трудно позбувана інерція централізованої державної машини створили історично неминучий момент чималою мірою окупаційного командування радвлади на Україні» – так писали боротьбисти у своєму меморандумі.

На початку 1920 року боротьбисти вдруге звернулися до Комінтерну, щоб їх визнав за окрему партію. Комінтерн запропонував їм ліквідувати сполу партію і приєднатися до КП(б)У. Після довгої внутрішньої боротьби в своєму Ц.К. боротьбисти згодні на цю пропозицію, і від них мали увійти 2 представники до Ц.К. КП(б)У (деякі з них, як А.Хвиля, зробили це ще в 1919 році). Правда, далеко не всі боротьбисти увійшли до КІ І(б)У. Багато з них лишилося поза межами партії. Деякі вступили до УКП, що її утворили незалежники, і яка була легалізована в Україні. І укапісти, як і боротьбисти, мали на увазі створити справжню, неокупаційну українську комуністичну партію, боротися проти колоніальних заходів Москви, утворити самостійну українську Червону армію. Пізніше укапісти відмовилися від цього, і до них у свій час пристав і Лапчинський. Безумовно, історичною правдою є, що боротьбисти на цей час мали міцні впливи у селах. Але з моментом їх вступу до Ц.К. УКП(б)У боротьбисти перестають існувати. Самі большевики констатують, що «вступ боротьбистів до партії чимало знешкодив ті контрреволюційні сили, що спитувалися працювати поза спиною боротьбистів, ховаючись за їхню опозицію до радянської влади»¹.

Отже, Волох і боротьбисти, переконавшись в неможливості утворення Української армії за допомогою червоної Москви і боючись, що свої знищать їх за зраду, вирішили ліквідувати і Ревком, і військо. Так скінчилося творення «Соціалістичної Українсько. Республіки». Рештки гайдамаків було силою влито до 44-ї та 60-ї червоних дивізій². Сотник Логин з однією сотнею кінного дивізіону (друга не встигла вирушити) приєднався до нашої армії. З своїми гайдамаками Волох попрощався в неграмотному наказі ч. 53, лаючи петлюрівщину, яку використовують «всесвітні посіпаки», і вітаючи «день об'єднання червоного шлика з червоною зіркою»³.

Так скінчилася смутної пам'яті волохівщина.

---

¹ М.М.Попов. Нарис історії Комуністичної Партії (більшовиків) України. Харків, 1930. – С.198-225.

² Ю.Тютюнник, оп.cif., с.44-45.

³ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.cif. – Ч.І. – С. 31.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

1. Перша зустріч з більшовиками і питання про ставлення до них
2. Маршрут армії між 13.I–21.I.1920 р. і поділ її на дві групи.
3. Рух, праця Північної групи та прибуття до неї денікінської делегації
4. Операції кінного полку Чорних Запоріжців. 5. Рух Південної групи
6. З'єднання частин армії. 7. Діяльність Уряду.

Як ми бачили вище, Команда Армії, в зв'язку з уманськими подіями (Волох і боротьбистів) та наближенням московських військ, відтягнуло свої частини на два переходи від Умані. 12.I.1920) р. Штаб Армії не мав ще нових відомостей про ворога. М. Ольвіопіль займали Чорні Запоріжці. Денікінці в паніці втікали на південь. Для переслідування добровольців та їх остаточного знищення армія перегруповувалася так: Волинська дивізія 14.I переходила в район Нерубайки, а 15.I до м. Покотилово; 8-й і 6-й Запорізькі загони 14.I із с. Бабайки переходили в с. Небелівку, а звідти 15.I в район сіл Лещівка – Орлово, 7-й Запорізький загін 14.I із с. Коржево переходив в район сіл Острівець–Рогове, а 15.I в район сіл Полонисте—Давидівка—Лебединка. Київсько дивізія 14.I переходило в Семидуби, а 15.I до м. Голованівська; 3-й Окремий кінний полк 14.I переходив з села Бабанки в с. Підвисоке, а 15.I до м.Троянки. Штаб Армії 14.I був в с. Петрівці і 13.I в с. Табаково¹.

До цього часу Армія У.Н.Р. боролася тільки з відділами Добровольчої армії, а тепер вона зустрілась ще й з Червоною армією. Постало питання, як ставитися до більшовиків? На питання це нелегко було знайти відповідь.

Щоб зрозуміти добре ситуацію, у якій опинилися Команда Армії в цей час, треба пригадати, що в листопаді та грудні 1919р. до більшовиків одна за другою виїхали аж три наших делегації: о д н а у складі: Красовського, Гладкого та Неїла; д р у г а у складі есерів: Ярослава і Петренка та старшини Каминського і т р е т ь я в складі сотн. Петрика і чот. Веремієнка. Перша виїхала 2.XI з Кам'янця до Гомеля, до Штабу XII Савітської Армії, друга 3.XII з Нової Чарторії (її скерували до Серпухова, де був більшевицький Всеукраїнський Ревком), а третя 27.XII – з Вінниці до Курська, де був Штаб Південного Савітського фронту.

Підставою для висилки цих делегацій були інформації, які одержав Уряд У.Н.Р. від швейцарською комуніста Фрица Пляттена. 25.X. Пляттен привіз з Москви такі відомості, що Савітська Росія годиться на військову конвенцію з У.Н.Р. проти Денікіна, що вона згодна очистити певні терени України від свого війська і готова розпочати з нами переговори. Це все ніби був уволив Ц.К. Комуністичної партії.

---

¹ Документ № XXXVIII, с.193

XII Світською армією командував Муралов, який ніби мав відповідні уповноваження «Ревваєнсавета», а тому до нього й виїхала перша делегація. Муралов, за його словами, тільки чув про таку ухвалу Ц.К., але офіційно не був уповноважений навіть на підписання військової конвенції, мав тільки доручення «порозумітися з нашою Командою щодо спільної акції проти Денікіна на ближчий час», а тому делегація мусила виїхати до Москви. Вже 14.XI розмовляла вона там з заступником Наркома Закордонних Справ Караханом, який висловився за негайність військової конвенції «в інтересах обох держав», на політичні ж питання відповіді не дав і скерував делегацію до Ц.К., з доручення якого з делегацією мав переговорювати Крестинський. Крестинський казав, що Ц.К. не виносив ухвал, про які Пляттен сповістив Уряд У.Н.Р., що справа ця постає власне в зв'язку з приїздом делегації. Далі він почав зволікати з відповіддю, а делегація наша не могла виїхати з Москви, бо її все затримували й навіть хоч би одному з членів не давали виїхати в Україну.

Тим часом большевики організували анкетний «тиждень України». Боролися різні течії комуністичної думки, і зрештою перевагу одержала та, що було цілком проти захоплення Правобережжя, а на Лівобережжі вимагала політики, яка б не дратувала національних українських почувань, а притягала б на бік большевиків українські сили.

Після цього большевики почали з делегацією говорити, і разом з нею мав виїхати до Уряду У.Н.Р. делегат від Ц.К. для переговорів. Питання про військову конвенцію відсували большевики до часу вирішення політичних питань, але в цей час довідалися, що Уряд У.Н.Р. залишив Кам'янець і невідомо де пробуває. Це змінило їх ставлення до делегації. Чичерин запропонував їй їхати вже самій до Бердичева або Житомира і розвідатися про місце перебування нашого Уряду, делегат Ц.К. мав приїхати до місця перебування Уряду пізніше, коли про це місце делегація повідомить Москву. В Житомирі ця делегація зустрілась з другою (Ярослав, Каминський і Петренко) і разом з нею, не довідавшись нічого про місце перебування Уряду, просила місцевий большевицький ревком скерувати її до «Всеукраїнського Ревкому», з яким друга делегація вела переговори в Серпухові і який уже переїхав в Україну. Спочатку большевики обіцяли це зробити, але потім делегацію заарештували й продержали три тижні у в'язниці (голова першої делегації Гладкий та друга делегація утекли з Житомира, а сам Гладкий з'явився до київського ревкому і заявив, що він, не знайшовши ані території, ані Уряду У.Н.Р., складає з себе делегатське уповноваження і виходить із складу партії УС.Р.).

«Всеукраїнський ревком» (Мануїльський та Петровський) поведився в Серпухові з другою делегацією (Ярослав і тов..) як легальний уряд совітської України і пропонував їй передати все українське військо під совітське керування, навіть без гарантії збереження частин¹. Третій військовій делегації просто було сказано большевиками в Курську, що вони не мають проти того, щоб Українці склали зброю і розійшлися по домах²

---

¹ І.Мазепа, *op.cif.*, с. 58-59 і 62-64; Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.46; П.Феденко. Фермент нації, с. 128.

² Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.59

Поки ці делегації їздили, переговорювали, чекали на відповіді, сиділи у в'язницях, армія була в поході і знала тільки те, що большевикам, зацікавленим у знищенні Денікіна, не на руку воювати ще й з нами, бачила й те, що населення – за нами, а не за большевиками, і що цього не можуть не знати й большевики, – іншими словами армія наша могла сподіватися, що большевики під впливом подій змінять свою українську політику.

Добровольчий фронт тягнувся тоді приблизно по лінії Ольвіополя, р. Кодими та Новомиргорода в напрямку Кременчука, головними силами тримаючи Бирзульський та Ново-Укроїнський залізничні вузли та район Єлисавету.

Совітські війська головними силами підходили до залізниці Черкаси–Вапнярка.

Армія У.Н.Р. увиходила в кліщі поміж, обома ворогами – в так звану «нейтральну смугу».

Провадячи з нами боротьбу, обидва вороги одночасно нібито шукали й порозуміння з нами. Денікин пропонував «союз без політики», Ленін і Троцький наказували Червоній армії пам'ятати, що вона тільки «йде визволити» Україну¹, про що знала й армія, а боротьбисти кликали її творити Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

Було над чим задуматися, і думали й радили. В дивізіях відбувались наради. От Ю.Тютюнник твердить, що радилися тільки старшини, бо козаки цілком їм довіряли, але, здається, можна ствердити, що хитання опанувало цілу армію. Зрештою стверджує це й сам от. Ю.Тютюнник, оповідаючи, що найбільше радянський настрій виявився у Волинській дивізії, особливо в частинах, що мали свій початок від «Запорізької Січі» отамана Божка². Щоби не допустити до зайвого напруження, от. Загородському дано дозвіл послати до Умані делегацію, але нібито від одних Волинівців і виключно з інформаційними завданнями.

Членів висланої делегації урочисто прийняв штаб 44-ї московської дивізії. Делегацію водили навіть на мітинг, де показали червонаармійцям на доказ того, що вже всі визнали совітську владу, «навіть Українці»... Зате їй не дозволили бачитися ані з боротьбистами, ані з Волохом. Большевики затаювали свої дійсні заміри щодо волохівців, яких енергійно ліквідували, і не хотіли, щоб делегація про це довідалася. Проте делегація все-таки довідалася про дійсні наміри російян щодо ліквідації навіть і червоних українських частин, якими командував Волох. Наслідки цього були такі, що наше Командування та ті старшини, що вірили в порозуміння з червоними, переконалися, що й нашу армію в разі порозуміння, чекала доля відділу Волоха³. Це зміцнило непримиримість Командування Армії У.Н.Р. щодо порозуміння з большевиками.

На нараді 17.І в с. Вовча Балка, на якій були присутні всі старші військові начальники, боротьбисти пропонували, щоб армія визнала владу їхнього ревкома. Отамани Омелянович–Павленко і Тютюнник висловилися проти такої пропозиції. Військо й надалі залишилось вірним ідеалові національної суверенності на

---

¹ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 54–56.

² Колишній командир «Запорізької Січі» от. Божко весь час вірив, що «ради спасуть Україну, і в такому напрямку впливав на своїх підлеглих. Там само, с.45.

³ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 55.

демократичному ґрунті, після чого аж до кінця походу питання про «орієнтацію» більше не піднімалося.

Ген. Омелянович-Павленко пізніше писав, що, «опинившись в самому серці України, Армія побачила тотожність своєї ідеології з ідеологією повстанців і бажаннями селянської маси, що повстанців тих з себе видала; також армія відчула, що маса дивиться на неї, як на свою оружну силу, – крім назви «петлюрівці» часто–густо можна було вже чути ще назви «Українці», «наше військо»; бо, зрештою, не було вже родини, яка б так чи інакше не була зв'язана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений перебував, як інвалід, вдома»...

«Присутність у війську українському священників і щире виконання релігійних треб також дуже імпонувало селянським масам; можна було спостерігти, як у спільній молитві село і військо єдналися в загальній журбі про долю рідного Краю; при похоронах забитих або померлих від тифу козаків звичайно брало участь все село, — всі жінки загалом клопоталися, щоб прибрати гарно покійника, кладучи його в домовину... На крові та сльозах зміцнялася козацька й селянська думка, — прокльони і заклики до помсти змішувались з салютаційними сальвами та співом гимну «Ще не вмерла Україна». Українська мова теж єднала військо з народом. У війську вже не було ані зрадників, ані втікачів, хоч деякі вояки і проходили коло своїх хат».

На нараді 21.I в Гусівці на Єлисаветщині Команда Армії вирішила: 1) по змозі й надалі уникати сутичок з большевиками; 2) марш продовжувати однією групою і тільки в разі складних обставин переводити операції невеликими групами; 3) армія, що була одірвана від Уряду, брала на себе ще й підтримання в народніх масах віри в нашу справу і для успіху цієї справи мала охопити більший район.

Політичні референти скликали сходи і роз'яснювали населенню тодішню ситуацію. «По церквах священники в казаннях своїх несли живе слово і розбуджували любов до рідної Країни, закликуючи до боротьби за неї; на майданах, базарах, в корчмах, на подвір'ях і по хатах – старшини, козаки, урядовці, кожний по своїй силі і розумінню, провадили інформаційно–агітаційну діяльність. Похід надалі фактично стає політичною демонстрацією, що і підготувала весняні події 1920 р. Національні й республіканські демократичні кличі Армії притягали симпатії широких мас населення до себе»¹.

Повстання у цей час ушухли. Селяни «робили передишку»: зима не сприяла повстанчому рухові. Помічалася й певна апатія. Над цим Армія теж не могла не замислитися².

15.I політичний референт при армії П.Феденко в листі до Командуючого Київською дивізією писав: «Перед нашою армією стоять складні питання, що далі робити з собою. Чи розходитись, чи вести далі партизанську боротьбу; чи шукати якогось іншого виходу? Перший вихід, дуже тяжкий, фактично доводить нас до 0. Партизанська боротьба в зимову пору не дасть належних результатів. Це може робити Махно, який не звертає уваги на відношення до його населення. Окрім цього це в цю пору не викличе сильного піднесення в народних масах. Я був на селах і не помиляюсь, коли схарактеризую настрої населення, як апатія абсолютна. В Гайсині

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* – Ч.II. – С. 11-12.

² Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 55.

2 тижні не було ніякої влади і ніхто не пробував навіть заводити... Значить, апатія вноситься і до міста, не тільки до села. Галичане, передавшись до большевиків, хочуть їх використати. Волох хоче того ж самого. Чи зможе, – це питання. Очевидно, що большевики постараються його роззброїти. Це єдина підпора боротьбистів. Немає сумніву, що боротьбисти вестимуть війну проти большевиків, як не тепер, то пізніше. Тому тепер коло їх збираються всякі, зовсім не комуністичні, елементи. Перше, за що вони будуть гризтися з большевиками, – українська армія. Коли б під фірмою самого Велзевула не то боротьбистів, можна було зберегти озброєну силу української нації, то це було б найкраще. Питання тільки в тому, чи є рішучість у боротьбистів. Коли стан нашого війська і стратегічне положення не дозволяють провадити партизанську боротьбу у с п і ш н о, то законно цілком для війська шукати виходу, – який те військо може врятувати, як організовану одиницю. Цим виходом може бути допомога боротьбистам організувати окрему українську червону армію. Висловлюю це як свою думку. Бо факт, що боротьбисти хочуть мати собі реальну силу і захочуть установити певний *modus vivendi* з нашою армією»¹.

Цей лист, подиктований авторові щирим бажанням за всяку ціну зберегти національне військо, фактично міг тільки дезорієнтувати Команду Армії.

Твердо стояв на своїх позиціях прем'єр І.Мазепа. В своєму листі на ім'я Командарма від 11 січня 1920 р. він писав: «Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Лозунги радянські не мають ґрунту на Україні, і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем, і вона безперечно буде переможцем. Поки існує це Правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця»². А в листі від 23.І теж на ім'я Командарма він пророкував «недовговічність сучасного большевизму на Україні» і підкреслював недопустимість для ідейних борців «мінати свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку». Він радив Команді Армії «бити добровольців, гнати їх в море і забирати військове майно»³.

Перший лист прем'єра до Команди Армії прийшов майже одночасно з листом П.Феденка⁴, але другий лист армія одержала аж на місяць пізніше.

Тим часом військова ситуація на 16.І була така: м. Ольвіопіль займали час-тини Добровольчої армії. Полк Чорних Запоріжців доносив, що там стояли Сводно-Кавказький кінний полк (7 сотень, 230–250 верхівців), Вовчанський відділ (300–320 багнетів) і відділ Донців невідомої кількості. Застави від них у м. Богополі було несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбито, а 10 козаків та багато коней захоплено в полон. Б о л ь ш е в и к и займали Новочеркаськ–Маріупіль–Бердянськ–Таганрог. На північ від розташування нашої армії червоні війська осягли залізницю Христинівка–Цвітково, перейшли її та увійшли до Умані. В запіллі большевики великих сил не мали. Кінноти було мало та й та – на виснажених конях. Від Г а л и ц ь к о ї армії не малося жодних відомостей, через брак зв'язку, для

---

¹ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 56.

² Документ №XXXIX, с.193.

³ Документ №XL с.196.

⁴ Переслав його через посланця полк. Никонів (див. документ №XLI, с.199).

⁵ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 56.

налагодження якого було послано двох старшин: одного в район Балта–Бірзула, другого в район Хошовота–Гайворон. Галицька армія мала всі можливі засоби для налагодження зв'язку з армією У.Н.Р., але дотепер його не налагодила.

В орієнтаційному звіті Штаб Армії інформував частини, що селянство до большевиків ставиться вороже; боротьбістам теж не йме віри и каже, що назва «боротьбисти» є тільки маскою комуністів, що в Умані та її околицях селянство й далі вороже ставиться до большевиків, що ставлення большевиків до нашої армії нічим не відрізняється від попереднього та що вислані нами делегації для переговорів з бопшьевиками досі не повернулися.

З метою вийти з оперативного напрямку Умань–Ольвюпіль, на якому передбачались бої з большевиками та добровольцями, армія мала 14.I вирушити й досягнути район Вікторштадт–Улянівка–Олександрівка.

17.I частини армії зайняли с. Стеньковате (3–й кінний полк), район сіл Шандрівка (Волинська дивізія), Троянка (Київська дивізія) та Журавлінка (дивізіон полк. Алмазова), Вовча Балка та Казимирівка (7–й загін), Бузинковате (6–й та 8–й загони), а 18.I район сіл Тишківка—Плоське—Вербівка.

19.I Армія займала район Вікторштадта, Тишківки, Липняжки, Афанасіївки Катеринівки, Іванівки та Василівки¹.

За відомостями, які мала Команда Армії на 19.I, поляки зайняли район Брацлав — Вінниця— Жмеринка і прямували до досягнення лінії Буга².

Командир 3–го полку доносив, що добровольці прямували в район залізничного вузла Помішна—Ново–Українка, обороняючись заставами в Добровеличківці, Євдокимівці, Глодосох та Ново–Українці. В районі Глодосів, за відомостями від селян, 1 і 2 січня селяни обеззброїли відділ денікинців і вбили до 200 чоловік. Район Ольвіополя добровольці тримали ще в своїх руках Щодо большевиків, то з Умані Тарашанська дивізія вийшла на фронт проти поляків в бік Брацлава, і там залишився тільки Волох. На станції Тальне стояв большевицький бронепатяг, а 14.I там же вигрузилася й кіннота до 200 чол. при 3 кулеметах і направилася через Павлівку на Скалевоч. Місто Торговиця і Ново–Архангельськ були вільні від ворога. Що ж до повстанців, то в районі Глодосів була сильна повстанча організація, котра обеззброїла 16 і 17 січня денікинців. В районі Знаменки оперували Коцур та Українець. На Уманщині підготовлялося повстання проти большевиків. Селяни всюди ставилися вороже до большевиків і готувалися до боротьби з ними.

17 січня розвідка 3–го кінного полку виявила сильну заставу добровольців в в с.Добровеличківці. По добрій підготовці Чорноморський полк (стрілецька сотня) несподіваним нападом і сильним вогнем примусив ворога тікати в бік Ново–Українки, залишивши на полі бою кількадесять убитих та поранених. Здобуто було 3 телеграфічні апарати, кільканадцять рушниць та 1000 набоїв. З нашого боку – 1 козак вбитий, 2 поранених, 1 кінь вбитий і 1 поранений³.

---

¹ Документ № XLII, с. 200.

² Відомості ті були помилкові. Див. Juljan Stachiewicz, gen.brygody. Studja operacyjne z historii wojen polskich 1918-21. – Tom I. – Dziafania zaczepne 3 armji na Ukrainie. – С. 1-5.

³ Документ № XLIII, с. 202.

20.I.1920 р. наспіли нові відомости про ворога Розвідка 3-го кінного полку донесла, що денікинці тримаються на річці Чорний Ташлик, що йде з Ольвіополя через Ново-Українку. Лінія Добровеличківка-Євдокимівка-Глодоси на схід була обсаджена заставами денікинців з кінною розвідкою. В Богополі стояли великі сили добровольців. Щодо б о л ь ш е в и к і в, то, по не перевіренних ще відомостях від штабу Волинської дивізії, в с. Ольшанка, що в 7 верстах на північ від Вікторштадту, знаходився один батальйон большевиків невідомої кількості, а розвідка їх 18.I була у Вікторштадті і робила там трус шукаючи зброї. Того ж числа до м. Торговиці прибув відділ большевиків до 40 кінних і 80 піших. Вони хотіли переправитися через річку Синюху, але, не знайшовши переправи, пішли на Скалевоч. В с. Кальне Болото було 20 большевицьких кіннотників. В селах Шляхове—Іванівка і в напрямку Янопіль—Хмілеве ворога не було.

Що ж торкається п о в с т а н ц і в, то за відомостями від особи, що тиждень тому назад приїхала з Катеринослава, Гулий-Гуленко, начальник штабу повстанчих військ Херсонщини та Катеринославщини, тримав фронт Знаменка—Мишурина—Верблюжка — Суботинці. На Знаменці захопив багато потягів з набоями, гарматами та санітарним майном. Козаків мав озброєних і одягнених.

Повстанець Коцур працював на лінії Кременчук—Чигирин і далі на північний захід фронтом на Знаменку. 1 січня добровольці евакуювали м. Єлисавет і передали владу тамошньому «Союзові Металістів». Махно, з своїми відділами, перебував в районі ст. Синельниково. У Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчуком і П'ятихатками) мости було зірвано. В районі Глодосів ішли бої повстанців з добровольцями.

Наша армія і повстанці на 20.I окопалися в Козацькій Балці, досягнувши район: Запорізька дивізія — с. Липняжка, 3-й полк — Вербівка, Волинська дивізія — Уляново —Ракино. Від Київської дивізії відомостей не одержано.

Командарм, маючи на увазі військову ситуацію на 20.I, наказав 21.I всім дивізіям стати на марш о 7 год. ранку. Волинська дивізія мала зайняти східну частину м. Хмілеве, а К и ї в с ь к а – західну та поблизькі Чумацькі Хутори й розташуватися там на ніч. Запорізькій дивізії наказано було досягнути район Козацьких хуторів (Гусівка) – 6, 7 і 8 загони, кінному дивізіонові полк. Алмазова – хутори на північ від Козацьких, а 3-му кінному полков. –с. Петрівку.

На 22.I передбачався марш з метою зайняти вихідне становище для переходу залізниці Бобринська–Помішна. О 17-й годині мали зайняти такі райони: Волинська дивізія – с. Мало-Виська – Юрїївка, Київська – с. Краснопілля – Маріямпіль, Запорізька – села Петрівка – Лозо ватка, після чого передбачався нічний марш для переходу залізниці та зайняття районів: Волинською та Київською дивізіями – Макіївки – Єлисаветівки – Оситні, а Запорізькою – Олексіївки¹.

Тим часом штаб Волинської дивізії та селяни доносили, що в південному районі Глодосів був відділ добровольців в складі 50 чол. піших та 40 кінних при 4 кулеметах. Лінію Памішна–Ольвюпіль добровольці тримали у своїх руках. По лінії

---

¹ Документ №XLIV, с.203

Помішна–Новомиргород курсував денікінський бронепотяг руках. Шож до більшовиків, то за донесенням штабу Волинської дивізії в районі Вікторштадт–Якимівка–Янопіль їх не було. Батальйон, що був в Ольшанці, вийшов в напрямку на Новоархангельськ. За відомостями від селян м. Новомиргород займали большевики.

Частини нашої армії 21.І досягнули район: Київська дивізія – Олександрівка (Заводське), Запорізька – Козачий Хутір, Волинська – Хмелеве, 3-й кінний полк – Петрівка (Ляхова).

Того ж 21.І в с. Гусівка відбулася нарада, на котрій були присутні Командарм з Начальником штабу, всі Командуючі дивізіями (за винятком комдива Волинської) та командуючі загонами Запорізької дивізії. На цій нараді був прочитаний лист прем'єра І.Мазепи від 11.І, в якому він пропонував армії зайняти район Вапнярка–Жмеринка. Таку пропозицію І.Мазепи всі учасники наради категорично відкинули, висловивши переконання, що армія «там остаточно розвалиться»¹.

На цій же нараді було вирішено, що дивізії, оперуючи кожна самостійно, зосередяться в районі Черкаси—Чигирин—Канів, де мусять знов увійти в оперативний зв'язок. От. Загородський не був на нараді, бо його дивізія була задалеко від Гусівки, а тому йому дозволили увійти в оперативний зв'язок або з Київською, або з Запорізькою дивізіями, або оперувати самостійно. В разі прийняття останнього рішення штаб Волинської мав про це повідомити Команду Армії.

Для виконання наміченого плану Командарм наказав: Київській дивізії 22.І зосередитися в районі Янаполя, а 24.І — в районі Сухолітвіки (в тому разі, коли б Волинська дивізія пішла в оперативному зв'язку з Київською, то вона на 22.І мала б зосередитися в Сухолітвіці і почекати Київської дивізії); Запорізькій дивізії — 22.І вирушити о 7½ год. з міста розташування за маршрутом: х. Забара (Новопавлівка) — село Петрівка (с. Ляхова) — х. Злинський (пос. Запашка) – хутори Дубки, Миколаївка (Колоколова), і якщо вони надаватимуться до того, обсадити їх та зосередитися в районі Петрівки, Шмідта, Шмідово, Петропавлівка (місцеві назви фольварків), де й заночувати.

Волинська дивізія, коли б їй випало бути в оперативному зв'язку з Запорізькою, мала розташуватися 22.І в районі Юрївка–Маріямпіль².

Волинська дивізія в той час перебувала в районі Ракино–Хмелеве–Копанка³, а 23.І вона наближалася до районів, зайнятих Київською, і розташовувалася в районі Веселого Кута–Іванівки⁴.

Київська і Волинська дивізії творили Північну групу, котрій відразу ж прийшлося розпочати боротьбу проти червоних військ. Південній групі (Запорізька дивізія, 3-й кінний полк та штаб армії) довелося ще, як побачимо нижче, мати бій із добровольцями.

Район Черкаси – Чигирин – Канів, кіли мала прямувати наша армія, в той час займали або місцеві большевицькі охорони, або й регулярні частини, що

---

¹ Мотив цієї цікавої ухвали нам не пощастило знайти.

² Документ №XLV, с.204.

³ Документ №XLVI і №XLVII, с.205.

⁴ Документ №XLVIII, с.205.

переходили на польський фронт. До цього часу червоні уперто замовчували операції Армії У.Н.Р. проти них. Воюючи з добровольцями, вони затаювали від населення своє вороже ставлення до Армії У.Н.Р. Але вже 21.І червоні частини, що стояли в селі Ступичне на Звенигородщині, одержали наказ: «Двинуться на Юг в общем направленіи на Голованевск Ольвіополь для ликвидаціи банд Тютюнника. Необходимо скривать от населенія цель нашего движенія, в противном случае нам угрожает восстаніе в тилу. Населеніе симпатизирует бандам»...¹

Київська та Волинська дивізії на початку руху непомітно проскочили 23.І м. Іванівку (через большевицький фронт) без одного пострілу², перейшли залізницю поміж Шполою та Іскренним³, 25.І зайняли Мокру Калигірку і того ж дня вирушили за маршрутам Ступичне – Кисилівка – Іскренне –Топильно⁴ та підійшли до району Вільшана – Керелівка⁵. У селі Вільшана вже функціонувала большевицько-комуністична організація. Зараз ревком було арештовано, а селянам роз'яснено, що Український Уряд та його армія ні в якому разі не допустять до того, щоб большевики знову запанували в Україні. Населення надзвичайно прихильно ставилося до нашої армії. Селяни уважно вислухали оголошені на зборах громади розпорядження української влади і винесли постанову не визнавати большевиків.

Отже, для роботи політичних референтів серед населення настав новий період. Розпочинати боротьбу проти комуністів було значно тяжче, ніж вести її проти добровольців. Добровольці ясно виявили своє обличчя, і українське населення скрізь ставилося до них вороже. Червоні ж москалі, маючи на увазі численні повстання проти них, політику свою на селі переводили обережно. Політична референтура була поставлена в дуже тяжке положення. Відсутність певних директив від Уряду, невизначеність справи переговорів з большевиками, свідомість того, що армія не може битися відразу на два фронти — і проти добровольців, і проти большевиків, — все це змушувала Південну групу до обережності.

На нараді от. Тютюнника з політичним референтом В.Савенком було вирішено зайняти поки що вичікуюче становище, а тим часом – провести у ворожому стані найдокладнішу розвідку, щоб довідатися про курс політики большевиків в Україні. Під час свого маршу частини Північної групи зустрічали по дорозі комуністичні відділи, і тоді поставала питання, що з ними робити? Командуючий Північною групою от. Тютюнник наказав такі відділи обеззброювати і пускати їх додому – на Московщину, а це було навіть на руку і червоноармійцям, яких, перед вирушенням в Україну, обдурили їх же політками: їм говорилося, що Червона армія не буде довго в Україні, не буде втручатися в її внутрішні справи, а як тільки буде знищена Денікіна, їх відпустять додому. Про це довідалася перший раз Командо групи з відібраного від червоноармійця наказу Троїцького. Штаб Київської дивізії передрукував згаданий наказ у великій кількості

---

¹ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с. 58-59.

² П. Певний, *op.cif.*, с. 36

³ Документ №XLIX, с. 206.

⁴ Документ № L, с. 206.

⁵ П.Певний, *op.cif.*, с. 36.

примірників і розповсюджував поміж населенням як агітаційну літературу проти комуністів. Це мало величезний вплив на селян: у селах, де побували наші частини, комуністичні агітатори успіху не мали.

Розпізнаючи докладно настрої та ситуацію у ворожому таборі, Команда Північної групи помітила, що серед частин Червоної армії можна дуже легко поширити деморалізацію розповсюдженням відповідних відозв, збільшуючи тим дезертирство. Невдовзі було уложено і видруковано відозву до «товарища красноармейца», в якій, власне, запитувалося красноармійця, чого він прийшов битися з українським трудовим селянством, і радилося кидати зброю та повертатися до себе на Московщину, що пізніше, мовляв, утікати буде трудніше. Було згадано й торішнє повстання та розправу селян з комуністами. Ця відозва мала великий успіх серед червоноармійців. Як наслідок цієї й подальшої агітаційної праці представників української влади, а також повстань та ворожого ставлення населення, дезертирство в частинах Червоної армії ще збільшилося і приймало прямо катастрофальну форму. Московський уряд змобілізував всі відділи «Чека» і виставив заслони на кордонах України та Московщини. Люто й немилосердно карали ці відділи своїх дезертирів, але нічого не могли вдіяти. Сформовано була також окремі відділи для переловлювання дезертирів, з яких потім большевики почали формувати армію під назвою «армія дезертирів».

Частини Північної групи, завдяки надзвичайно прихильному ставленню до них населення, відпочивали та потроху реорганізовувалися, поповнюючись новими людьми¹. Навіть влаштовували свята — напр., 27.І був урочисто освячений в с. Керелівці прапор Мазепинського полку².

26.І Північна група перейшла в район с. Ночівки —Ярошівської цукраворні³. Відкривши сліди Північної групи, Червона армія вирішила її знищити, кинувши проти неї цілу 60-ту дивізію та кінноту. Завдання було нелегке, бо на боці частин Армії У.Н.Р. було все населення. По цілій Звенигородщині ганялись большевики за Тютюнником. Коли червона дивізія пішла вздовж річки Виси й Синюхи до Бугу, щоб ліквідувати Північну групу, селяни манівцями вивели українські частини на село Вільшану⁴.

28 січня 1920 р. до села Вільшани прибула делегація від Добрармії і вступила в переговори з от. Тютюнником. Делегація висловлювала свій жаль з приводу того, що Денікин розпочав війну проти України, і просила підписати з нею умову в цілях спільної акції проти большевиків. Начальник Ольвіопільського Відділу полк. Попов писав от. Тютюнникові: «У Вас є те, чого немає у нас – прихильність людности. У нас є те, чого бракує у Вас – військове знаряддя»⁵. Запитуючися, чи згодиться українське командування вступити в переговори з ген. Денікиним про припинення ворожих акцій поміж обома арміями і розпочаття спільної боєвої праці проти комуністів, денікинці застерігалися, що ці переговори і майбутнім союз не зумовляються ніякими

---

¹ Документи III, с. 147.

² П. Певний, *op.cif.*, с. 37 і Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* – Ч.ІІ. – С. 32-33.

³ Щоденник полку Чорних Запорожців, с.30 рукопису.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* – Ч.ІІ. – С. 33.

⁵ Документ № LI, с. 207

політичними обіцянками обох сторін за браком часу; добровольці просили, в розі згоди, прислати уповноваженого з нашого баку на ст.. Голованівськ, Юзефпіль чи якусь іншу для встановлення зв'язку¹.

8.I полк. Попов писав за посередництвом одного місцевого вчителя², що в разі наступу на північ, його війська не займатимуть нашої армії і що цей рух буде зроблено тільки для підтримання військ Добрармії в районі Адабаш—Слисавет³.

От. Тютюнник на пропозиції Добровольчої делегації відповів, що він не є Головнокомандуючий українськими військами і дає відповідь, як заступник його в цім районі, та підкреслив, що наше Командування з денікинським ні в які переговори не вступить до того часу, поки Україна не буде визнана Добркомандою як незалежна Держава. Крім того, от. Тютюнник ставив вимогу, щоб всі добровольчі війська, які знаходилися і будуть знаходитися на терені України, підлягали українському командуванню. В кінці він зазначив, що поки матиме змогу передати це листування своєму Головнокомандуючому, — пройде довший час, до якого Добровольча армія маже вже не існувати⁴. Делегація добровольців відїхала ні з чим, а Київська дивізія, залишивши с.Вільшану, продовжувала свій марш і 30.I по дорозі обеззброїла в с.Сухине кінну большевицьку частину в 100 шабель, з'єднавшись в с. Шелушківцях з Волинською дивізією⁵.

Північна група переходила далі на південь, обминаючи м. Звенигородку, яке тримали повстанці от. Туза. 30.I о 6 годині наші повстанці по маршруту Керелівка—Маріямпіль переходили в район с. Шандрівки⁶.

За відомостями, які мали штаби дивізій, на ст. Фастів було багато большевицьких військ, що направлялися на польський фронт. На ст. Ольшаниця прибув ешелон комвійськ з гарматами для ліквідації «Медвинської республіки», яка вже обеззброїла два совітських полки і захопила м. Тарашу. У районі Корсуня і Городищ, крім місцевої охорони, ворожих сил не було. У м. Каневі були боротьбисти невідомої кількості. Повернулась делегація, що була вислана від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела переговори з російським Совнаркомом. Росіяни запропонували скласти зброю і розійтися по домах. Ні Червоної, ні іншої Української армії вони не допускали. Троцький видав наказ про обеззброєння Червоної Галицької армії. Поміж боротьбистами і російськими комуністами було велике загострення. 5-й кінний полк обеззброїв відділ комуністів 58-ї совдивізії кількістю 70–80 чол. Застава кінного палку ім. Мазепи 30.I зробила наскок на с. Почапинці і захопила різне військове майна Туза, охорона якого розбіглася.

В часі 30–31.I Волинці осягнули район Шендерівки — Сидорівки, Київці — Сухине — Ставище і 1.II разом переходили в район с.Деренковець⁷.

---

¹ Документ № LII, с. 207.

² П.Феденко, *op.cif.*, с. 105.

³ Документ № LIII, с. 208.

⁴ Документ № LIV, с. 208.

⁵ Ген.-пор. М.Омелянвич-Павленко, *op.cif.* — Ч. II. — с. 33.

⁶ Документ № LIV, с. 209.

⁷ Документ № LVI і № LVII, с. 209-210.

Північна група, під час маршу, тримала напрямок на Канівщину та Черкащину. В районі Канівщини та Черкащини регулярних червоних військ тоді не було. Місцева большевицька охорона з містечок Черкащини та Канівщини частинно порозбігалася, частинна скупчилася в повітових містах. За агентурними відомостями в м.Каневі був бій між місцевими боротьбистами та комуністами: боротьбисти обеззброїли комуністів та прогнали їх за Дніпро. 3.ІІ до Київської дивізії приєднався полк Чорних Запоріжців і розташувався в с. Плевахи.

В ніч з 3 на 4 лютого частини Волинської та Київської дивізій мали захопити місто Канів, знищити там комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7 год. 6.ІІ, після чого Волинська дивізія мала відійти на нове місце, яке мав визначити сам Комдив Волинської. Частини Київської дивізії до 8 год. 5.ІІ мали залишатися на місцях. О 8 год. 5.ІІ 5-й кінний полк мав перейти в с. Тубольці. Піші та гарматні частини Волинської дивізії 3.ІІ мали перейти в села Хрещатик і Михайлівку. Комдив Волинців мав використати Канів для постачання, а також для надрукування потрібних відозв. Київці повинні були провадити розвідку кіннотою на Тоганчу та Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу та Городище¹.

Операцію цю пощастило провести, а після захоплення нашими частинами м. Канева ворог відійшов в напрямку на Переяслав. Для переслідування його було вислано кінноту. В ніч з 3.ІІ на 4.ІІ комуністичні агітатори спровокували виступ мешканців м. Мошни проти наших військ: вони запевнили їх, що це йдуть «чорносотенці», тобто «денікінці»². Мошняне, кількістю до 200 озброєних і коло 40 неозброєних, почали були наступ на Київців, але, дійшовши до с. Березняги, розбіглися. За участь у цьому наступі большевики обіцяли кожному по півпуда цукру з Городищенського заводу. В ніч з 4 на 5 комуністи скликали у Мошнах мітинг, на якому вибрано комуніста Гончара військовим комісаром. В ніч з 5 на 6.ІІ розвідку 5-го кінного полку, при в'їзді до м. Мошни, зустрів сальвою, після чого кінний полк вступив до міста для ліквідування комуністичної ячейки. 6.ІІ Волинська дивізія мала вийти з району Канева і до вечора розташуватися: кіннота у с. Березняги, решта частин — у с. Хрещатик. Полк Чорних Запоріжців перейшов у с. Лозавок. 6.ІІ Командуючий Північною групою от. Тютюнник наказав: всім частинам дивізії залишатися на місцях, проводячи інтенсивну розвідку, крім того, полк Чорних Зопоріжців мав провадити розвідку на Свидовок—Будище; 5-й кінний полк, утримуючи за собою Мошни, мав скупчитися в с. Тубольці і провадити розвідку на Байбузи—Білозіря³.

6.ІІ 5-й кінний полк під командою полк. Старостина атакував Черкаси. Ворог чинив опір. Полонених не брали. Перерубано ревком і чрезвычайку. Захопили величезне майно, якого ніяк не можна було відразу вивезти. Надвечір того ж дня ворог свіжими силами повів контрнаступ на Черкаси, але полк відбив контрнаступ і далі тримав місто у своїх руках, вивозячи по можливосте захоплене майно.

---

¹ Документ № LVIII, с. 211; також див. документи №№ LIX, LX, LXI, LXII, с. 212-213.

² Документ №LXV, с. 215.

³ Документ №LXIII, с. 213.

О 5-й год. 6.II ворог намагався знову вибити полк з міста, але й на цей раз його відбито з великими для нього втратами. Не дивлячись на те, що полк був одірваний від своєї дивізії, полк. Старостин продовжував вивозити захоплене майно, хоча ворог весь час насадив на наших¹. До 6.II регулярні червоні війська до Черкас не прибували. Наші частини скупчилися в районі Хрещатик— Софіївка—Березняги—Мошни—Лозовок. Частини Запорізької дивізії, за агентурними відомостями, на 10.II мали вийти в район Чигирина.

Для об'єднання з частинами Запорізької дивізії Північна група 7.II мала стати на марш і вирушити з місць розташування та зайняти до 17 години район Мошни — Будище — Байбузи. Кіннота Київців, Чорні Запоріжці та 1-й кінний полк Волинців, по переході в с. Байбузи, мали підпорядкуватися от. Тютюнникові. Піші, гарматні частини і штаби Київців та Волинців, по переході в Мошни, мали підпорядкуватися от. Загородському².

Провокаційний виступ комуністичної організації проти частини Київської дивізії у Мошнах напровадив от. Ю.Тютюнника на думку випустити для контрагітації відозву «Селяне»³. Надрукували також і наказ Головного Отамана ч. 101 про призначення Командуючим Армією У.Н.Р. от. Омеляновича-Павленка. Населення довідалося, що армія підлягає Гол. Отаманові і що існує Уряд У.Н.Р. У м. Каневі було видруковано до 200.000 листівок, а в м. Черкасах було додруковано ще до 250.000.

У відозві «Селяне» от. Тютюнник, заявляючи, що наша армія воює «за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу», закликав селян гуртуватися на весну та лагодити зброю. Радив не піднімати дрібних повстань, а організовуватися та чекати наказу Головного Отамана; радив також селянам міняти хліб за сукна, сіль, цукор, а совітських грошей не брати. В п. VIII відозви говорилося, що «ні з добровольцями, ні з комуністами, ні з поляками не помиримся до того часу, поки вони не визнають нашого права на вільне життя»...

Захоплення Канева та Черкасів дуже занепокоїло большевиків. Загомонів і Київ — чекав визволення. У Черкасах, за української влади, ціни на все обнизилися. Люди брали тільки українські гроші, навіть «царських» не приймали. По цілому Лівобережжі залунали чутки, що Армія У.Н.Р. дійшла аж до Дніпра. От. Ю.Тютюнник оповідає, що з Полтави, Чернігова, Харкова, Мелитополя, Луганська та інших місцевостей через ворожі фронти приходили до нього посланці з запитаннями, що мають робити в своїх околицях та коли буде визначено термін загального повстання проти червоної Москви. Виявилось, що апатія не опанувала села. Воно «було джерелом енергії, яка не дала нам загинути»⁴. Цим посланцям давали відозву «Селяне», і вони спішили додому, щоб оповісти про своє рідне військо та про найближчі завдання українського політичного центру.

---

¹ Документи № III, с.147.

² Документи № LXIV і № LXV, с. 214-215.

³ Надруковано у Ю.Тютюнника, *op. cit.*, с. 95—96 і у ген. Омеляновича-Павленка, *op. cit.* — Ч.II.-с.30-31.

⁴ Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 60

Таким чином Північна група підійшла до залізниці Сміла —Бобринська. У м. Смілі стояв червоний піший полк, котрий зарекувірував у сусідніх селах 6.ІІ до 350 підвод для підвезення харчів для армії, а також для перевезення якоїсь частини. У с. Руська Поляна була тільки місцева міліція та до 40 комуністів-українців, що втекли з Черкасів. Через с. Руську Полянну і с. Дубіївку проходили якісь війська невідомої кількості і реквірували підводи для обозу. У Черкасах була невелика кількість повстанців, частина котрих уже розбіглася. У Золотоноші стояла частина червоних московських військ силою до 1000 чол.

Комуністи цілий час намагалися спровокувати населення до виступу проти наших частин, поширюючи чутки, що це — денікинці, які не встигли втекти з цього району і хотіли помститися на населенні за повстання. На підставі цього от. Загородський наказав командирам частин, при зустрічі з повстанцями, пояснювати їм, «хто ми такі»; такий же самий обов'язок він покладав і на старших в роз'їздах, щоб населення було добре поінформоване про нашу армію. 8.ІІ о 16 год. збірна піхота під командою от. Загородського марширувала в бік Черкас, в разі можливості, мала захопити це місто і переходила в район сіл В.Бузуків—Кумейки. Збірна кіннота 8.ІІ переходила в район Сміла — Бобринська — Сунки, а вночі з 8 на 9.ІІ піхоті було наказано перейти в район Вергуни—Кумейки¹.

5-й кінний полк мав захопити Смілу. З приділених до Київської дивізії полків Чорних Запоріжців та кінного Мазепинського творилася бригада, на чолі якої ставав полк. Дяченко. До бригади так само мав приєднатися і 5-й кінний полк, але з окремим завданням: до м. Білозір'я ішов він авангардом, а пізніше переходив до резерву от. Тютюнника, який мав бути на ст. Сміла. О 7-й годині вечора 9.ІІ полк. Дяченко вирушив у напрямку на Смілу. Ранком 10.ІІ бригада затрималася на короткий спочинок у с. Дубіївка, зробивши тяжкий перехід ямами та ярами через т. зв. «Чорний Ліс». Після годинного відпочинку у с. Дубіївка вирушили в напрямку на Білозір'я, котре вже займали сотні 5-го кінного полку. Командир 5-го кінного повідомив, що Смілу теж зайняли його люди. Полковник Дяченко, щоб не робити зайвих 20 верст на обхід міста, пішов через Смілу. Перед самим містом він знищив ворожу заставу з 18 чол., наказавши Мазепинцям зайняти станцію, і сам, на чолі 2 сотень, вскочив до міста і заатакував варога, який не сподівався атаки і не знав, хто наступає. «Тільки й чути було крики: «Таваріщі, что вы делаете, — ми комуністи».

На станції було захоплено 11 потягів з військовим майном та 80 возів ворожого обозу, який зараз же скеровано до м. Білозір'я. Козаки почали навантажувати на селянські підводи захоплені військові матеріали — гарматні та рушничні набойі, але встигли вислати до Білозір'я тільки 5 возів, бо в цей час з боку ст. Бобринської влетів ворожий потяг і за 300—400 кроків розпочав обстріл з кулеметів. На станції було до 20—25 чоловік Мазепинців та Чорних з обома командирами полків. Вони почали відбиватися і вже хотіли були йти в контратаку проти червоних, але тут наспіли відомості, що застava хорунжого Богаєвського, яка стояла на ст. Бобринська, під натиском ворожої піхоти відійшла. Отже, не було вже й мови про вивезення всього захопленого майна, треба було негайно відходити, тим більше, що шлях через м.

---

¹ Документи № LVI і № LVII, с. 216-217.

Смілу був ворогом відрізаний. Манівцями, понад залізницею, цей невеликий відділ проскочив на шлях, що вів до Білозір'я. Цей наскок дав полкові багато гарматних та рушничних набоїв, одяг для цілого полку та до 60 верхових коней. Чорні Запоріжці по дорозі на Ново-Миргород захопили у відступаючого ворога велику бібліотеку, котру й передали до вищої початкової школи у с. Вергунах, де полк спинився на відпочинок. Тут же полк. Дяченко влив до полку полонених українців, а москалів, пороздгавши, пустив на всі чотири боки, порадивши їм більше не попадатися на очі¹. Отже, «завдяки неточному виконанню наказу командиром полку Чорних Запоріжців захопити район Бобринської—Сміли не вдалося». 9.II о 19½ год. Північна група переходила в район сіл Степанки — В.Бузуків — Харківка. При захопленні Сміли було виявлено, що там стояла інженерна і комендантська сотні, з котрих було взято в полон до 30 чол. Зв'язку з Запорізькою дивізією ще не було, але були відомости, що дивізія знаходиться в районі Чигирина, куди вирушив для з'єднання з нею повстанчий відділ от. Чучупаки.

На 11.II о 9 год. ранку Північній групі було наказано перейти в район Чорнявка — Худоліївка — Думанці².

12.II Київська дивізія переходила в район сіл Стара Осота—Янівка, а Волинська — в с. Триліси³. (див. олеату ч. 2)⁴. Отже, вона зближалася до району, куди майже одночасно, як побачимо нижче, підходила й Запорізька дивізія.

На цьому місці треба згадати про дві події, що мали місце під час описаного вище руху Північної групи.

Напередодні захоплення м. Сміли до Північної групи прибув посланець від прем'єра І.Мазепи і поінформував про тодішнє політичне положення та про результати переговорів з большевиками. З його інформації випливало, що большевики і далі проводять облудну політику щодо України, та що порозуміння з ними неможливе⁵. Під час маршу Північної групи із Звенигородщини на Канівщину повернувся також чот. Веремієнко, що разом із сотником Петриком їздив в делегації до московського Штабу Південного флангу⁶.

---

¹ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 36—40 рукопису.

² Документи №№ LXVIII, LXIX, LXIXa, LXIXб і LXIXв, с. 218-221.

³ Документ № LXX, с. 222.

⁴ На олеаті ч. 2 подано тільки загальний і приблизний напрямок руху Північної групи. Помилково не показано зайняття с. Деренковець. Точности на мапі з масштабом 25 верст у цілі [дюймах. — ред.] дотримати абсолютно неможливо. Навіть і на трьохверстці чи п'ятиверстці було б тяжко все точно означити через те, що Північна група часом ішла в двох напрямках (займала більш чи менш віддалені від себе населені пункти), а часом — в одному, висилаючи на широкому фронті застави, кінні роз'їзди тощо. Тих, хто бажає точно простудіювати напрямок руху Північної групи — припустимо по 3 верстці, — прошу мене виправити і напрям зазначити по лінії районів Хмилеве — Янопіль — Мокра Калигірка — Товмач — Шпола — Вільшана — Шандарівка — Корсунь — Деренковець — Таганча — Козин — Потік — Степанці—Канів — Межирічи — Мошни — Черкаси — Руська Поляна — Цісарська Слобода — Сміла — Медведівка — Худоліївка — Єреміївка, натуральна річ, приймаючи до уваги і деталі в документах №№ XXLVI-LXX, с. 205—222.

⁵ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 59.

⁶ Див. вище с.32.

Полк Чорних Запоріжців, як ми вже знаємо (див. с. 38), мав перейти в район Гайворона – в с. Пеліяшпіль, де, налагодивши телеграфічне та телефонічне сполучення з Вапняркою, мав увійти в постійний зв'язок з найближчими галицькими частинами. З Чорним полком пішов і політ. референт В. Совенко, прибувши б.І разом з полком до Голованівська. Звідти він вислав Командармові 15.І цікавий ситуаційний лист¹. Полк Чорних Запорожців почав виконувати згаданий вище наказ. Перед селом Юзефівка 15.І полк заночував. Добровольці так панічно втікали на Богопіль— Голту, що залишили неушкодженими телеграфічний та телефонічний зв'язки з Одесою і цілим одеським районом. Це дало змогу політичному референтові в короткий час виконати свої прямі завдання: кликати представників волостей і сіл для інформації і налагодити організаційну працю до повстання. Приходилось відроджувати те, що було розпочато ще літом минулого року, коли армія йшла на Київ. Торішня робота тут не пройшла даремно й безслідно. Місцевий ватажок повстанців Заболотний, дивлячись на різні утиски з боку добровольців і провокаційну працю комуністів, успішно перевів операцію «очистки» Балтського повіту від добровольців. Влада добровольців трималася лише кілька днів, а повітова «стража» примушена була сидіти лише в м. Балті, не показуючи навіть носа в повіті.

Було встановлено, що і в цім районі, аж до самої Одеси, населення ставилося до добровольців неприхильно. Про це свідчив хоч би такий факт: в присутності вартового старшини Штабу Одеської військової округи урядовці телерафу дали змогу політичному референтові Совенкові з Голованівська переговорити по прямому дровоту з Балтою, і він довідався, що ворог утікає з Балти. У Балті на той час залишався тільки «караульний батальон», всі ж, як військові, так і громадські установи, евакуювалися на Бірзулу, і тільки на ст. Роздільній їх було затримано і силою повернено до Балти².

Полк Чорних Запорожців посувався далі і 16.І вирушив через с. Таужна в напрямку на Хошовату і там заночував, а 17.І вирушив у напрямку на Гайворон, куди й прибув надвечір того ж дня. Тут зв'язок полку з пішими частинами армії уривається, і він починає провадити операції на власну руку.

Ранком 18.І полк вирушив у напрямку на Хошовату, перейшовши річку Буг біля самої Хошоватої, і заночував у селі Казавтирі. 19 січня, відсвяткувавши Водохреща, полк вирушив далі і о 5.-й год. вечора прибув до м. Саврані, а 20.І вирушив у напрямку м. Голоскова, де мав перейти на другий бік Буга, але міст через річку був спалений більшовиками, і полк тим часом спинився на відпочинок. 23.І ранком полк вирушив вздовж р. Буга до с.Тарноватої, де поромом переправився на лівий берег і заночував ус. Копитанівка. Це село робило повстання проти добровольців і тут до полку приєдналося 12 молодих хлопців³. Під час маршу частині полку прийшлося мати бій з добровольцями коло сіл Липовеньки та Пушкова. Частину ворогів перерубали, частину забрали в полон, а частина втекла до Богомольця. Ворог настільки панічно втікав, що офіцери кидали зброю, своїх жінок і, силою забравши селян-підводчиків

---

¹ Документ № LXXII, с. 223.

² Документ № III, с. 223.

³ Щоденник полку Чорних Запорожців, с. 21-25 рукопису.

коней, сідали верхи та втікали хто куди¹. Біля цих сіл Чорні захопили великий обоз, в якому були покинуті добровольцями жінки. Бракувало тільки «губернаторші». Відібрали також награвоване у селян добровольцями майно. Далі переслідувати ворога полк без відпочинку не міг: коні були змучені тяжкою дорогою.

До Голти добровольці встигли підтягнути великі сили, і Чорний полк, маючи потомлених людей і коней не в силах був чинити опір ворогові, але допомогли селяни, і ворог був розбитий. Ворожі застави було перерубано, а відділи добровольців панічно втікали через Голту до Вознесенська. По дорозі селяни перепинили добровольців і змусили їх залишитися в м. Голті. Через те, що в бою під Богоподем ворог чинив опір, а нашою контррозвідкою було встановлено, що проти нас оперують саме ті частини, які знущалися над нашими хворими козаками у Жашкові, в боях під Голтою Чорні не брали нікого в полон. Результат бою для полку був щасливий: ранено було тільки двоє коней До полк. Дяченка таємно зверталася делегація від всього населення Голти, Богополя та Орлика, щоб він зайняв своїм полком ці міста і оборонив населення перед знущаннями, яких допускалися добровольці особливо над жидами. Населення за це обіцяло полк утримувати, але цього не можна було зробити, бо полк шукав зв'язку з своєю армією.

Мешканці зустріли українське військо дуже приязно, а жидівське населення могло відпочивати від переслідування. Політичний референт у цей час поінформував ще десять волостей Балтського повіту про існування Армії і Уряду У.Н.Р. і розповсюдив агітаційну літературу у цьому районі до Дністра, а в Ананіївським повіті аж до Одеси².

24.І о 4 годині полк дійшов до р. Синюхи. Зробивши переправу по кризі всього в два вершки завтовшки, полк вийшов у район м. Вільшанки на Херсонщині Єлисаветського повіту. При переправі провалилася на середині річки одна гармата. За допомогою селян перетягнули гармату по дну річки на другий берег. У Вільшанці був призначений денний відпочинок. Тут уночі вперше з'явилася делегація від Добрармії з пропозицією згоди та спільної боротьби проти червоних. Командир полку сам нічого не міг відповісти, і делегація під конвоєм 10 козаків, під командою курінного Богаєвського і разом з політичним референтом В Совенком, поїхала шукати Штаб Армії³. По дорозі довідалися, що армія прийняла несподівано новий напрямок, і делегація опинилася в коридорі між большевиками та добровольцями. Тільки дякуючи селянам, цей роз'їзд наших козаків та добровольча делегація все-таки добралися до с. Вільшани Звенигородського пов., де був от. Ю.Тютюнник⁴.

23.І о першій годині пополудні полк вирушив далі і заночував в с. Степковата. Був страшенний мороз. 26.І на світанку полк навпростець, полями, вирушив до м. Добровеличівки. Дорогою вияснилося, що там стоїть бригада добровольців, з заставами якої роз'їзди Чорного полку мали перестрілку. Через це полк звернув з

---

¹ Документ № III, с.147.

² Там само.

³ Щоденник полку Чорних Запорожців, с. 21-25 рукопису.

⁴ Документ № III, с.147.

звернув з великого шляху і заночував у с. Липняжка, а 27.І рано вирушив в напрямку с. Якимівки, куди й прибув о 3-й год. дня, зробивши більше 30 верст при 22° морозу та сильному зустрічному вітрі. У цьому районі полк пробув два дні, перечікуючи велику завірюху. 30.І рано полк вирушив далі і, пройшовши 15 верст, зупинився у с. Петрів Острів, що в 3 верствах від цукроварні Ярошівка. Там полк довідався, що три дні тому назад брали тут цукор частини Київської дивізії, які стояли в районі села Ночівки. 31.І полк вирушив по слідах частин нашої Північної групи. Відпочивши 2 години у с. Мокра Калигірка, полк об 11 год. перейшов залізницю Цвітково–Христинівка і о 2 год. вночі розташувався у с. Княже, зробивши перехід майже в 75 верст у великий мороз. За відомостями від селян, днів п'ять тому назад, в цьому районі проходили частини Червоної армії і розповідали, що Українська армія нібито перейшла на їх бік. 1 лютого 1920 року полк знову вирушив у дорогу і, пройшовши більше 20 верст, заночував у с. Вільшаній, де пробув і 2.ІІ. Козаки гуляли на весіллях, яких було більше десяти. З цікавістю оглядали вони це мальовнич-історичне місто... Літописець полку записує: «Образи Яреми та красуні Титарівни витали над нами»...

3 лютого полк вирішив наздоганяти Київську дивізію і вирушив рано в дорогу. Відпочивши 2 год. пізно ввечері в 3 верствах від залізниці Корсунь—Сміла, полк о 2 години вночі прибув до с. Черепина, де стомлені та перемерзлі люди міцно заснули. 4.ІІ полк перейшов села Дереньковець та Дробівку. Це був повстанчий район, і селяни мали тут багато зброї. На майдані у с. Дробівці стояло навіть 2 гармати. Селяни дуже прихильно поставилися до козаків полку. Того самого дня полк вирушив далі і надвечір в селі Кумейках наздогнав 5-кінний полк Київської дивізії, а об 11 год. розташувався вже на дводенний відпочинок у с. Плевахи, в 7 верствах від Дніпра, зробивши до 50 верст за один перехід. Так полк Чорних Запоріжців нарешті приєднався до частин Армії У.Н.Р.¹

Переходимо тепер до огляду операції Запорізької дивізії, командування якою фактично взяв на себе сам Командарм от. Омелянович–Повленко.

Розвідкою на 22.І було виявлено, що добровольці займали район залізниць Ново-Українка—Мала Виська і правдоподібно Ново-Українка—Слисавет. На лінії Мала Виська, на схід і захід денікінці стояли фронтом проти большевиків і займали с. Лозоватку, х. Маргаритівку, села Злинку, Гапонку, Олександрівку та правдоподібно й інші села між залізницями. В ніч з 22 на 23 січня Запорізька дивізія форсованим маршем мала перейти залізницю Мала Українка – Мала Виська і до ранку 23.І осягнути район с. Веселівка (Сагайдакова) – Арсенівка – Ковалівка (Гембича), поможливости уникаючи сутичок з ворогом. 22.І окремих 2-й кінний полк вирушив о 21 год. з х. Дубки по маршруту: шлях Хмілеве–Гайсин і, перейшовши залізницю, вийшов через х. Чорнецького на дорогу Гайсин–Велика Виська; не доходячи 6 верст до того села, повернув на північ, на Арсенівку, розташувався в с. Федорівці. Слідом за 3-м полком вирушили й головні сили, на чолі яких став полк. Ткачук. В авангарді головний сил ішов кінний дивізіон полк. Алмазова. Піхота всіх загонів ішла в голові колони, за нею бойовий обоз і далі за 200 сажнів – обоз 1-го розряду. Обозам, які

---

¹ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с.28-34 рукопису.

Не могли поспіти за армією, наказано вдень переховуватися в ярах або хуторах, а вночі проваджувати марш. Штаб армії перебував при авангарді. Просуваючись вперед, дивізія притримувалась можливої тишини¹.

23.I розвідка 3-го кінного полку, під командою полк. Стефанова виявила, що в с. Олексіївка стоять добровольці. Вислані авангарди, несподівано для ворога вскочили в село та захопили обоз і обеззброїли цілу ворожу залого. Добровольці відійшли в напрямку Малих Висьок, звідки знову висунулися й з с. Мануйлівки почали обстрілювати кулеметним вогнем західну частину с. Олексіївки. Влучний вогонь гармат Алмазова змусив їх відійти і з а п о р і з ь к а дивізія увійшла до села на відпочинок. Розвідку вів 3-й кінний полк, але він прийняв ворогів за алмазівців, і через це добровольцям пощастило знову захопити Олексіївку і роз'єднати праве і ліве крило дивізії. З кулеметів та гармат били вони по наших козаках, які, відступаючи, покинули все своє майно і цілий обоз. Частині дивізії загрожувало вже знищення, але полк. Дубовий, прийнявши на себе керування розбитими відділами, кинувся з ними до лісів та глибоких ярів, де всі й заховалися. Тим часом полк. Ткачук одержав від Командарма наказ перейти в контрнаступ, але встома козаків (холод і брак їжі) стали цьому на перешкоді: частини почали відступати. Командарм сам з Гайдамацькою сотнею (30 шаб.) і своїм канвоєм (20 шаб.) повів фланговий контрнаступ, але рясний вогонь добровольців змусив їх до відвороту, під час якого зауважено коло поблизького ліско якусь кавалерійську частину (до 100 шабель) з кулеметами на тачанках. Наші прийняли цю частину за 3-й кінний полк. Поки второпали, що це вороги, 3 кулемети і 100 рушниць почали з близької дистанції шалену стрілянину. Під захистом одного кулемета, з якого на власну руку почав відстрілюватись один козак з конвою Командарма, частини відходили, а козак життям приплатив за цей відступ. «Даремно тут шукати винних; не витримали людські сили», — так оповідає Командарм про те, що тут сталося, і в докладі до Головного Отамана 30.I пише: «Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь»...

Вечері того ж дня зібралися в с. Арсенівці всі, кому пощастило пробитися через добровольчий фронт. Продерлося через фронт всього до 350 верхівців із штабом дивізії та частиною обозу.

В с. Арсенівці 24.I з частин окремої Гайдамацької сотні, та кінних команд, що туди продерлися з штабом дивізіїта 3-м кінним полком, почали формувати 2-й Кінно-Запорізький полк, до якого було додано ще сотню полку Костя Гордієнка, а командиром його призначено полк. Волощенко, доброго старшину гарматчика².

---

¹ Документ № LXXI, с. 222. (Пrawdоподібно тут оперували Таращанські, Сквирівська, Уманська та Київська «строжі». як рівно ж Чеченці та Татарський полк, що під натиском більшовиків вийшли в цей район аж з голованіська (див. документ № LXXII, с. 223 і олеату ч.2).

² Документ № LXXIII, с. 224 та ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, ор.сif. — Ч. II. — с. 16-17. Ген. М.Омелянович-Павленко в своїй праці подає текст наказу з датою: «Олексіївка. 24 січня, 10 година». Такого наказу в збірці наказів по армії немає: в Олексіївці Штаб був 23.I, а 24.I був у Максимівці; див. накази ч. 23 і 24 (докум. № LXXIII, LXXV, с. 224 і 226.

Тим часом після невдачі під Олексіївкою 3-й кінний полк і Запорізька кіннота прорвалися на с. Арсенівку, а Кінно-горний дивізіон Алмазова і піхота командою полк. Дубового на с. Аникіївку і далі на південь від міста Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут — м. Чигирин¹.

Таким чином, Запорізька дивізія розбилася на 2 колони. 7-й загін полк Дубового та Кінно-горний дивізіон полк. Алмазова, переждавши до смерку в лісі вночі перейшли залізничу лінію Ново-Українка—Єлисавет і на ранок 24.І² середилися в селі Іванівці, а пізніше перейшли до с. Семенастого, за 5 верст на схід від якого, у с. Семенівці, ночував відділ дроздовців у складі 6 ескадронів та гармат. Тільки завдяки умілому маневруванню манівцями та балками, при допомозі селян, які несли розвідочну службу, пощастило уникнути сутички з цим відділом. Цілу ніч Запоріжці просиділи по хатах, сховавши коней по стодолах, розібрані гармати — по стіжках, а зброю — по коморах. А повз вікно цілий день проходили добровольчі відділи.

На другий день дроздовці почали гнатися за нашими, але їм пощастило уникнути переслідування, утікаючи балками.

Колона простояла в селі Білівці до ранку 26.І і мала сутичку під Роздольним, де відзначився сотник Севастіянов. 27.І колона рушила на село Климці і 28.І увійшла до с. Покровського, вийшовши в тил добровольцям. Тут вперше вона здибалася з большевицькими роз'їздами. Після двох нічних маршів (28.І–29.І) колона 31.І зосередилася в с. Понтаївці, а 31.І перейшла до с. Ясноватки й опинилася в большевицькому заплілі. Від 1.ІІ до 3.ІІ колона перебувала в Янові, зв'язавшись із Штабом армії. Червона армія переходила через Кременчуцьку й Катеринославську переправи через Дніпро до району Знаменка– Єлисавет. Через це колона перейшла до с. Іванівці, де й пробула від 4.ІІ до 6.ІІ, а 7.ІІ вирушила на Цвітну. Большевики з-під Знаменки рушили слідом за нашими частинами, але селяни змілили їм дорогу і направили їх на Цибулів. 8.ІІ колона Дубового приєдналася до штабової колони Південної групи с. Цвітній³.

За ті два тижні, коли об'єднані полк. Дубовим після невдачі під Олексіївкою відділи проробили вищезазначений маршрут, решта Південної групи проробила такі операції. Восьму Роту [Маріївку] 24.І займав відділ кількістю до 600–700 чол, що називав себе українськими комуністами. 23.І більшовики пішли на Ларію силою до 150 чол., і застава їх стояла по дорозі на Арсенівку (через Панчево). У Плетеному Ташликові та у Великій Висьці не було нікого. Денікинці спішно грузилися на ст. Злинка. Селяни доносили, що 22.І у Панчеві (9 і 10 рота) був большевицький полк, який 23.І мав вирушити на Ново-Миргород. За неперевіреними у селі Іванки теж перебували большевики. Села Володимирівка, Олексіївка і їх райони займали українські повстанці⁴. 24.І в селі Арсенівка відбувся перший бій групи з большевиками. Командарм з командиром Немирівського куреня і конвоем охорони охопили більшовиків зліва, а 3-й кінний полк під командою полк. Вишнівського

---

¹ Документ № LXXIV, с.224.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.сif. – Ч. II. – с.39, помилково подає дату 23.І.

³ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.сif. – Ч. II. – с.17-18 і 39-40.

⁴ Документ № LXXIV, с.224.

розвернувся в лаву і почав охоплювати їх з правого боку. Большевики втекли, скидаючи з себе нові кошушки, здобуті на добровольцях. 3-й кінн. полк захопив забраний большевиками у добровольців обоз з англійським умундируванням¹.

25.I добровольці й далі стояли в селах Олексіївка (Лутковського) — Маріївка. У селі Ларіївці перебували большевицькі банди під командою Поліщука, Данилова та Грабовського, які тероризували населення, а 24.I зробили напад на частини Запорізької дивізії.

Щоб відірватись від ворога і перейти в нові райони, 25.I об 11 год. частинам було наказано осягнути район Аврамівка—Стойкова—Улянівка за маршрутом Максимівка–Іванівка–Аврамівка².

26.I.1920 большевицька банда силою однієї роти напала несподівано на Арсенівку, яку займали Запоріжці, і зайняла це село, але 3-й кінний та Кінно–Запорізький полки відігнали ворога. У бою відзначився старшина Богунівського полку полк. Коломийський. Всім частинам дивізії наказано повернутися на попередні місця розташування і там спинитися, будучи весь час напоготові до виступу³.

26.I Південна група продовжувала марш на схід і в селі Володимирівка (Левшина) зустрілась з Штабом отамана Гулого. Тут Командарм одержав від Гулого цікаві інформації про діяльність повстанчих та партизанських організацій, що вели боротьбу проти Добрармії.

28.I Командарм послав до Північної групи кур'єра з інформаціями і зазначенням, що пунктами зв'язку з нею визначає Мотронинський монастир, а в районі Запорізької дивізії і повстанців Гулого — цукровий завод Сабліно (біля Зиаменки⁴). На 30.I військова ситуація була такою: 38-й большевицький полк був розташований у с. Десята рота. Денікінці трималися на ст. Шостаківка. У Єлисаветі большевики захопили 300 полонених добровольців. На півдні українські повстанці відбили у Добрармії 120 возів й забрали 20 кулеметів. Зв'язок з 7 загonom і Кінно–горним дивізіоном Алмазова був нав'язаний в с. Аджамка.

Командарм поставив завдання частинам групи зосередитися на 2.II в районі Лозоватка (Різаново) — Демешківка—Покровське за маршрутом через Велику Северинку на Малу Мамайку (3-й кін. полк) і через Осиковату теж на Велику Северинку (Кінно–Запорізький полк). 1.II група стала на марш о 14 год. і через Малу Мамайку перейшла в с. Високі Байраки, де й розташувалася на нічліг. 2.II колона полк. Литвиненка вирушила в район Лозоватки (Різаново) вслід за 3-м полком. Штаб мав прямувати при колоні полк. Литвиненка⁵. 3.II продовжували рух⁶.

Зблизившись до Лозоватки, вони опинилися в районі, зайнятим червоними військами. Командарм негайно вислав Кінно–Запорізький полк з метою розвідки

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.cif. — Ч. II. — с.18-19.

² Документ № LXXVI, с.226.

³ Документ № LXXVII, с.227.

⁴ Документ № LXXIV, с.224 та документ № LXXVIII, с.228.

⁵ Документ № LXXIX, с.229.

⁶ Документ № LXXX, с.230

на Красний Яр та Митрофанівку. Частини дивізії мали бути готовими до маршу кожної хвили по одержанні наказу¹.

5.II селяни, що приїхали з ст. Знаменка, оповіли, що большевики «оголосили війну» петлюрівцям, махнівцям та «гулівцям» (так вони називали повстанців). Відділ Гулого ночував у присілках на захід від села Клинци (Первозванівка).

З огляду на обставини от. Омелянович–Павленко 5.II наказав всім частинам тримати пильну охорону та розвідку². Вислано було роз'їзд в напрямку на Покровське і Клинци для зв'язку з відділом Гулого.

6.II 1920 р. всі частини об 11 год. 30 хв. мали стати до маршу з метою досягнути район села Суботець і сіл на північ. Маршрут був такий: праворуч від с. Аджамки на Суботець—Константинівку—Коханівку³.

По з'єднанні частин Запорізької дивізії з відділом от. Гулого при першому спільному марші прийшлося спіткатися з латиською бригадою силою понад 6000 багнетів, що прямувала на Єлисавет. Помічник «комбрига» латиської з'явився до Командарма і заявив, що «комбриг» занепокоєний близькою присутністю міцної групи кінноти, яка не належить до Червоної армії. Командарм відповів, що він ще попереднього дня знав про латишів і якби хотів на них нападати, то зробив би це ще вчора. Помічник н-ка бригади задовольнився цією відповіддю і за порадою Командарма мав залагодити справу («згоди») ще й з повстанчим відділом от. Гулого. Очевидно, латиші не були поорієнтовані своїм вищим командуванням і не знали, як на зустріч з нашим військом мають реагувати. Це було на руку Командармові, який смерком того ж дня поспішився перевести наші частини до Старообрядської колонії під Знаменкою на 30 верст від латишів⁴, які значно перевищувала числом його групу.

По донесенні розвідки від 6.II в селі Знаменка не було нікого, а на станції Знаменка знаходилися 2 ешелони червоних військ, правдоподібно якоїсь господарчої частини. 5.II ввечері з боку Миколаєва на ст. Знаменку прибув один ворожий ешелон, котрий їхав на Київ, на польський фронт. 6.II група досягнула район сіл Суботці—Константинівка—Казарна. На 7.II Командарм наказав перейти залізницю і досягнути район сіл Цибулево, Чорно-Ляска і Чутівка (Хирівка)⁵.

8.II о 12 год. 30 хв. большевики повели з боку залізниці наступ на село Цибулево⁶, місце розташування пішого Запорізького полку та відділу Гулого, і захопили це село. З огляду на це всім частинам Запорізької дивізії Командарм наказав відійти: 3-му кінному полкові — до села Ружичівка, а кінному і пішому Запорізьким полкам — до Гутницького Селища⁷. Під час бою зрадили наших кіннотники з відділу Гулого, які раніш були у Махна, що дало большевикам змогу зайти нашим в тил з боку Знаменки і оточити штаб Гулого; при

---

¹ Документ № LXXXI, с.230.

² Документ № LXXXII, с.231.

³ Документ № LXXXIII, с.231.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.cif. — Ч. II. — с.36-37.

⁵ Документ № LXXXIV, с.232.

⁶ У ген.Омеляновича-Павленка, оп.cif. — Ч. II. — С. 37 — дата бою в с. Цибулеві (7.II) помилкова.

⁷ Документ № LXXXV, с. 233.

допомозі рунних кулеметів, з великими втратами, Гулий продерся до лісу і пішов слідом за іншими частинами Запорізької дивізії. Полонені зізнались, що це була червона дивізія, яка мала наказ ліквідувати відділ от. Гулого. Далі большевики шукали наших, а наші ходили слідом за ними. До рук большевиків попала частина штабового обозу. Червоні повернули до Єлисавету, а місцева червона преса подала відомість про знищення банд Гулого—Гуленка¹.

Щоб вийти з-під удару червоних, Командарм наказав всім частинам Запорізької дивізії 9.11 вирушити в район сіл Янич—Любомирка—Матвіївка².

9.11 частини Південної групи швидким маршем осягнули район сіл Матвіївка—Янич³. В Яничі заночував 3-й кінний полк, де вночі його роззброїли місцеві селяни-повстанці, які мали ватажком отамана Коцура. Коцур був «радянцем», про що полк був попереджений, але коцурівці прийняли полк «з видимою охотою», і, очевидно, ніхто не сподівався лиха. Тим часом з Чигирини прийшов Коцурові наказ від большевиків обеззброїти 3-й полк. Так оповідає про це ген. Омелянович-Павленко. У наказі по Запорізькому війську ч. 33 (документ № LXXXVII) сказано, що «в с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались (sic!) обеззброїти 3-й полк», що «всі кулемети 3-го полку залишилися там»... Тим часом наказ по Дієвій Армії від 14.11 стверджує, що події в Яничі пояснюються «негарним відношенням козаків» до місцевого населення та що 3-й полк хотів безпідставно «обеззброїти окремих партизанів» Коцура. Команда Армії все це сконстатувала на підставі доповіді спеціальної слідчої комісії⁴. Коли взяти до уваги, що полк був попереджений про те, що село Янич знаходиться під впливом «радянського отамана» Коцура й те, що сам Командарм в наказі ч. 33 називає коцурівців «комуністами-бандитами», то цілком натуральним видається нам те, що 3-й полк хотів декого з них обеззброїти... Зрештою пізніше, як твердить сам Командарм, «наказано було всі відділи Коцура вважати за ворожі до нас і при нагоді роззброювати», що й робилося. От. Чучупака ще раніше радив знищити Коцура (див. документ № LXXXVI, с. 234). Отже, залишається незрозумілим, в чому було «негарне відношення» козаків до населення.

Спиняємося на цьому епізоді тому, що за всі 6 місяців походу армія зустрілася з ворожими виступами населення тільки тричі: перший раз, як ми бачили вище в Мошнах, де большевики населення надурили, сказавши, що то йдуть «чорносотенці», другий в Яничі і третій в Жовнині (як побачимо далі) — єдиний цілком ще досі невияснений випадок (див. розділ VI, с. 76).

О 3 год. 10.11 вночі всі частини виступили, щоб відібрати у коцурівців-яничан зброю й бранців. Бранців Коцур повернув, що ж до коней та зброї, то зволікав. Це затримало, очевидно, групу, і вона тільки 12.11 вирушила в район сіл Медведівка—Івківці—Головківка⁵, зближаючись до районів розташування частин

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* — Ч. II. — с.38.

² Документ № LXXXV, с. 233.

³ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко чомусь називає його Яніш (*op.cif.* — Ч. II. — с. 40).

⁴ Документ № LXXXVIII, с. 235.

⁵ Документ № LXXXVIII, с. 235, № LXXXIX, с. 235 і № XC, с. 236.

Північної групи — Київської та Волинської дивізій, з якими розійшлася 21.I. Ще 11.II роз'їзди всіх дивізій зустрілися в околиці с. Медведівки, що лежить між Черкасами та Чигирином. Зустріч командирів була щирою й сердечною. От. Тютюнник доручив Командармові листи полк. Попова¹.

Значення і наслідки маршу Північної групи Командарм оцінював так в наказі по військах 15.II, виданому в с. Москаленці: «Майже місяць Київська і Волинська дивізія були відрізнені (очевидно «відрізані») від армії, проводячи всюди рішучими засобами нашу українську справу. Захоплення міст Сміли і Черкаси дали яскравий зразок завзяття старшин і козаків зазначених дивізій. Наслідки цього величезні. Слава йде горою. Лівобережжя почуло про українське народне військо. Київська дивізія видрукувала багато примірників відозв, які ширять повсюду вість про правдивий стан річей»².

Отже, по з'єднанні 12.II частин Армії У.Н.Р. в районі с. Медведівки того ж дня відбулася нарада Командарма з Командуючими дивізіями, у якій взяв участь й от. Гулий-Гуленко³. Коли раніше Команда Армії У.Н.Р. тільки за чутками знала про широку повстану діяльність от. Гулого в районі Знаменка — Верблюжка — Суботці, то тепер вона мала про це вичерпуючі відомості від самого керівника руху. Здавалося б, що армія мусила скеруватися до цього повстанчого району і використати його, а може зробити його й осередком акції у визвольній боротьбі, але на нараді було ухвалено переходити на Лівобережну Україну, «щоб і там поширити агітацію»... Перехід армія мала зробити 13.II в одному пункті (біля с. Топанівки) і зосередитися в с. Москаленці на Золотонощині. Для забезпечення переходу і відтягнення уваги большевиків полки Чорних Запорожців та 2-й Кінно-Запорізький мали захопити Золотоношу, Київська дивізія мала повести марш в напрямку Лубни-Хорол, а потім на Гребінку-Волинська. Тут отаман Гуленко вступив в командування Запорізькою дивізією. 3-й кінний полк і надалі запишався окремою бойовою одиницею⁴ (див. олеату ч. 2).

Тим часом Уряд не уклінно шукав можливості докладно порозумітися з армією. Ще 1 січня 1920 р. виїхав до неї І.Мазепа разом з політичним референтом П.Феденком і представником армії полковником Никоновим. Виїхали вони з Вінниці. Порозуміння і то негайне, було конечним: Вінниця загрожувала большевикам, а галицькі війська покинули її в кінці грудня. В Галицькій армії большевики, використовуючи відповідні її елементи, вели широку агітацію. Від повороту Наддніпрянської армії на захід залежало багато. Її духом і активністю могли би проїнятися і керівники Галицької армії.

7.1 Мазепа прибув до Гайсина, де не було жодної влади. Помічалася повна байдужість до справ громадських. 11 січня в Брацлаві він зустрівся з Іваном Лизанівським, довідався, що Лизанівському в Галицькій армії нічого не вдалося зробити, бо наша армія далеко відхилилася на схід. Референт при Галицькій армії А.Чайківський повідомив І.Мазепу, що Команда Денікинської армії,

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.cif. — ч. II. — с.41.

² Документ № ХСІ, с. 236

³ Ю.Тютюнник, оп.cif. с.60.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп.cif. — ч. II. — с.42.

довідавшись про його перебування у Вінниці, зверталась до нього через Галицьку Команду в справі переговорів. Відповідь дано відмовну¹. Тут же у Брацлаві прем'єр відбув нараду, на якій були Феденко, Сумневич, Лизанівський, Чайківський, Никонів, Шекерик та Липовецький комісар Онипко.

На цій нараді виявилось, що Галицька армія себе доживала; в ній був повний упадок духа і зневіра в нашу справу. «Ревком» Галицької армії 1 січня 1920 р. підписав акт про перехід Галицької армії на бік большевиків. Прем'єр заявив, що він ні в якому разі не може дати своєї згоди на перехід до більшовиків, яка de jure за договором 24.XII 1919 року була під зверхністю Уряду У.Н.Р., і що за цей акт будуть відповідати сами керівники Галицької армії, оскільки вони зважились його підписати без порозуміння з нашим Урядом. Члени наради були такої думки, що перехід до большевиків загубить Галицьку армію. Підчас наради довідалися, що «Ревком» вимагає відступу Галицької армії на північ, а ще перед цим денікинці вимагали її відступу на південь. На цій нараді Сумневич заявив, що есери, члени Уряду, виходять із його складу. Мотивів виходу вони не подали. Після цієї наради у Брацлаві політичний референт П.Феденко та полк. Никонів поїхали до Армії У.Н.Р. на схід з листами й дорученнями від прем'єра І. Мазепи. Останній разом з комісаром Онипком від'їхав на захід»².

Ще в листі своєму від 23.I Мазепа писав до Командуючого армією, що він їде на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, бо «події розвиваються занадто швидко, і ми мусимо бути готові до відновленню державної справи в найкоротшому часі... Поки вирішайте сами вкупі з Галицькою армією, щодо найближчих операцій армії, чи посуватись на південь, чи на захід»³.

З Брацлава він поїхав до Кам'янця для встановлення зв'язку з членами Уряду, що перебували за кордоном.

У Кам'янці, куди прибув І.Мазепа, перебували тоді також члени Уряду: А.Лівіцький, О.Безпалко, І.Огієнко та М.Шадлун⁴. З урядових праць треба підкреслити прийняття «Тимчасового закону про державний устрій та порядок законодавства У.Н.Р.» від 14.II.1920⁵. По ухвалі цього «Тимчасового

---

¹ Звертались добровольці й ще раз у справі переговорів до Команди нашої Армії, виславши 15—20.XII свого представника по лінії Одеса—Жмеринка на броневикові «Генерал Шифнер-Маркевич». Делегат добровольців прибув до Ананіїва, але, одержавши відомості від полк. Ковальського (денікинський нач. залоги в Ананіїві), що ні в місті, ні в околицях повстанців нема, повернув до Одеси. (Див. Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op.cif.* — Ч. II. — с.41-42).

² Після Брацлава, як свідчить П.Феденко, с.-р. міністри зникли з політичного горизонту. Про їх демісію не було одержано відомостей аж до сформування кабінету В.Прокоповича. Див. П.Феденко. *Фермент нації.* — с.131-132.

³ Документ № XL, с. 196.

⁴ Політичні партії у Кам'янці (кам'янецькі організації У.С.Д.Р.П. і У.П.С.Р.) були поденервовані чутками з Варшави про зміну кабінету І.Мазепи. Партії на нараді 24.XII.1919 визнавали необхідність оновлення Уряду У.Н.Р. на території України та що на це оновлення має повноважля уряд І.Мазепи.

⁵ Чільні представники соціал-демократичної партії своєю ухвалою від 24.II.1920 апробували в цій справі заходи Уряду і закликали своїх товаришів в Уряді негайно законопроект в життя перевести.

закону» І.Мазепа писав до Головного Отамана, що «нема вояка в армії і нема українського громадянина, приймавшого участь в нашій державній роботі, які б тоном зневір'я в саму справу не критикували і не ганьбили тої системи загального управління і особливо організації армії та її заосмотрення, які практикувалися у нас досі... Директорія, як верховна влада, серед населення втратила свою популярність, ніхто її не знає, популярне лише Ваше ім'я. Всюди висловлюються за негайне скликання хоч би тимчасового законодатного тіла для тіснішого зв'язку Уряду з народом»... «Більшість партій досить рішуче домагалася скасування Директорії взагалі. Лише мотивами міжнароднього характеру доводилося аргументувати шкідливість такої позиції для даного моменту»..

І сам прем'єр, і його товариші в партії та в кабінеті були переконані, що без негайного переведення в життя названого закону ми своїх старих помилок не виправимо й української справи вперед не посунемо¹.

В Кам'янці, як можна домислюватися, певні обставини змінили наміри прем'єра щодо подорожі на захід для побачення з Головним Отаманом, і замість того він 15.II виїхав до Могилева, а звідти до армії; 19.II між Ямполем і Рудницею він наткнувся на денікинсько-большевицький фронт, і це його примусило повернути до Могилева².

У Могилеві І.Мазепа зустрівся з полк. О.Удовиченком, к. Командиром 3-ї дивізії нашої армії. (Під час листопадової катастрофи він залишився хворий на тиф у Проскурові, звідки денікинці вивезли його до Одеси.) Тепер він пробирався з Одеси за кордон. В районі Могилів—Ямпіль у цей час було безладдя. Панував протибольшевицький настрій. 23.II прем'єр запропонував Удовиченкові організувати в цій районі нашу окрему бригаду і вступити в контакт з полк. Шандруком, що в цей час переводив аналогічне формування в районі Кам'янця. Удовиченко рішуче відмовився. Він заявив, що на підставі попереднього досвіду втратив всяку віру в можливість більш успішного ведення боротьби нашими силами. Зауваження Удовиченка щодо дефектів в організації попередньої боротьби торкалися головно взаємовідносин між Армією та Урядом. І.Мазепа сказав Удовиченкові, що цілком поділяє його думки, і поінформував його про тільки що ухвалений в Кам'янці закон, який власне має на меті усунути ці дефекти. Після докладнішої інформації полк. Удовиченко погодився пропозицію прем'єра прийняти³.

Із Могилева прем'єр І.Мазепа разом з Оніпком 6.II перейшов на правий бік Дністра до Бесарабії, і тільки 25.III знову вернувся на лівий бік, щоб зв'язатися з армією⁴. Починаючи від кінця лютого, І.Мазепа аж до травня перебував переважно на Київщині та Херсонщині; тільки 28.IV у м. Ольгополі він зв'язався з армією, побувавши в Одесі, Балті, Бершаді, Умані та Єлисаветі, і був

---

¹ Цікавою являється критика І.Мазепаю діяльносте членів Директорії Макаренка та Шевця: І.Мазепа, *op. cit.*, с. 70-72.

² Про ці обставини див. у мене – Літопис Української Революції. – Т.II. – Кн.. 5. – с.163-182.

³ І.Мазепа, *op. cit.*, с. 72.

⁴ П.Феденко, *op. cit.*, с. 132.

при ній аж до кінця и операцій¹. Інший член уряду, О.Безпалко, згідно з постановою Ради Міністрів, виїхав за кордон для виконання цілої низки політичних доручень².

Команда Армії відчувала теж потребу зв'язку з своїм Урядом. У своєму докладі на ім'я Головного Отамана від 15.II Командуючий армією от. Омелянович-Павленко скаржиться, що «повна несвідомість про наш Уряд його віддаленість від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і розповсюджують провокаційні чутки про Уряд, хочь наше військо не звертає на це уваги, але все-таки є і легкодухі, у котрих в душі уже закрадається сумнів»³. У доповіді від 16.II, теж на ім'я Головного Отамана, Командарм в п. 12 писав: «Армія мандрує вже другий місяць і не отримала ні одного разу конкретної допомоги, ні одної конкретної і реальної думки і надії на будуче. Це все в купі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини»⁴.

Армія У.Н.Р. була відірвана від Уряду, а члени Уряду — від армії. Головний Отаман перебував у Варшаві. Всі три чинники гостро відчували пекучу потребу тіснішого контакту, але нав'язати його, як слід було річчю дуже трудною, майже невикональною. Адже і сама ідея походу решток армії в запілля ворога виникла тоді, коли виявилось, що державний центр нормально функціонувати не може.

---

¹ П.Феденко, *op. cit.*, с. 132

² Документи № XCII і № XCIII, с. 237-239.

³ Документ №XCIV, с. 242.

⁴ Документ №XCV, с. 243.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

1. Армія У.Н.Р. на Лівобережжі та наслідки її перебування там.
2. Обставини повороту Армії У.Н.Р. на Правобережну Україну, відпочинок та праця серед населення.
3. Марш армії від Дніпра до Синюхи та Бугу.
4. Спіткання частин Армії У.Н.Р. з Галичанами, переговори з ними та їх результати.
5. Нарада 12.III в с. Улянівка та її висліди.

Як ми вже знаємо з попереднього розділу, Командарм та Командуючі дивізіями ухвалили на нараді 12.II перейти на Лівобережну Україну.

Ситуація навколо армії була тоді така:

12.II до Цибулева прибув відділ большевиків у складі кінноти, гармат і обозу до 200 возів. Кількість відділу не виявлена. Другий відділ до 2000 кінних, що поніс втрати до половини свого складу в боях з відділами от. Гулого, направився на с. Пруси. В Китайгороді стояв повстанський відділ Коцура силою до 400 чол. В інших ближчих місцевостях і по той бік р. Дніпра в районі м. Єреміївки ворога не виявлено.

Виконуючи рішення про перехід на Лівобережну Україну, Команда Армії наказала в триденний реченець [строк, термін. — ред.] всім дивізіям досягнути район В.Буромки — Хрестителево — Иржавець.

З окремих завдань Командою Армії було поставлено: 5-му кінному полкові утримувати Черкаси по 14.II включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатися до своєї дивізії (якби обставини не сприяли виконанню цього наказу, полк мав відходити по маршруту своєї дивізії, орієнтуючись на напрямок Черкаси–Золотоноша); до приєднання 5-го кінного полку до своєї дивізії, полк Чорних Запоріжців мав прикривати марш Київської дивізії.

В о л и н с ь к а дивізія 13.II переходила в с. Єреміївку, 14.II – в с. Ляшівку, 15.II – в с. В.Буромки, З а п о р і з ь к а 13.II – в с. Москаленки, К и ї в с ь к а – в с. Васютинці, а 14.II – в с. Старий Каврай і в с. Хрестителево¹.

За відомостями 13.II в районі Сміла–Знаменка–Чигирин ворожих частин не було. В районі сіл Цибулів і Михайлово ішов бій селян з совітськими військами, За відомостями від от. Коцура в районі Кременчука стояла совітська кінна дивізія. Через те, що частини прибули у визначені райони розташування із запізненням, на 14.II було визначено денний відпочинок. Усі кінні полки мали приготувитися до маршу.

Командуючі дивізіями по можливості мали мобілізувати старшин в районах свого розташування. Полк Чорних Запоріжців з двома сотнями Запорізького

---

¹ Документ № ХСХVI, с. 245.

кінного полку під загальним керуванням полк. Дяченка 14.II мав стати на марш, захопити м. Золотоношу після розвідки, коли б виявилось. Що там нема наших повстанчих відділів. По захваті міста і використанні цього рейду полк, залишивши там агентурну розвідку, мав перейти в район Запорізької дивізії¹. Командарм стверджує, що Полтавщина справила на армію дуже добре враження: кидалася у вічі заможність населення. Обійстя були заповнені стійками сіна та збіжжя. Привабливі хати прибрані були рушниками на образах та портретами Т.Шевченка. Майже скрізь можна було побачити «Кобзаря»².

Поки дивізії виконували поставлені їм завдання, полк Чорних Запоріжців з приділеними до нього двома сотнями Запорізького кінного полку (до 50 ша-бель) о 7 годині 14.II вирушив в дорогу в напрямку на Золотоношу. У с. Ірклієві мав годинний відпочинок після маршу під час страшної хуртовини, коли снігу було по коліна. О 10 год. того ж дня полк знову спинився на годинний відпочинок у с. Каменці. О 2 годині вночі 15.II полк став у с. Деньги. До Золотоноші залишалось 8 верст. О 5 годині ранку 15.II, залишивши в Деньгах обоз та частину тяжких кулеметів, Чорний полк вирушив на Золотоношу, виславши другу сотню вперед для заняття станції та ведення розвідки в напрямку міста. Чоту Чорних на чолі з осаулом Божком вислали для зірвання залізничного шляху Золотоноша—Пирятин.

О 7 годині ранку 15.II полк підійшов до м. Золотоноші. Станцію вже зайняла 2-га сотня, вислана вперед. Охорону й коменданта станції було захоплено в полон. Полонені оповідали, що в місті стояли 2 відділи особливого призначення до 500 чоловік з кулеметами³. 3-тя та 4-та сотні під команду пор. Броже трухцем [підтюпцем, риссю. — ред] рушили до міста. Решта полку пішла слідом за сотнями. Без пострілу пор. Броже долетів до середини міста і почав обстрілювати будинок місцевої гімназії, де містився «відділ особливого призначення». З вікон протилежних будинків комуністи почали відповідати пострілами. Кінні сотні почали відходити, залишивши навіть непідібраними забитих козаків. Командир полку Дяченко послав їм на допомогу 2-гу сотню, решту 1-ї та сотню ім. Сагайдачного, іншим наказав наступати в пішій лаві. Штаб полку з 15–17 шаблями Гордієнківської сотні, як резерв, залишився на передмісті. Почався наступ, і ворог підійшов аж до місцевого собору. Тим часом ворожа піхота силою 50–60 багнетів непомітно зайшла в тил штабові полку і була вже в 200 кроках. Полковник Дяченко цільним пострілом з рушниці поклав на місці комісара цього червоного відділу, і з криком «слава» Чорні в пішому ладі, бо не було вже часу сідати на коні, кинулися в атаку. Ворог почав тікати, але шлях для втечі вже був перетятий, і відділ червоних було перерубано вщент. Полк Чорних Запоріжців захопив половину міста аж до річки, а друга половина була в руках червоних. Через брак набоїв полк в пішому ладі далі наступати не міг, а переправитись на конях на другий бік річки теж було неможливо, бо криг була настільки слизька, що люди падали. Полк тримав половину міста аж до вечора, а ввечері відійшов знову до с. Деньги, порубавши за містом захоплених «чека» та комуністів.

---

¹ Документ № ХСVII, с. 246.

² Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op.cif.* — Ч. II. — с. 43.

³ Наказ Ч. 40 називає їх батальонами «інтернаціональної піхоти».

Втратами з боку полку в цім бою було: 2 забиті, один казок поранений та 5 поранених коней, а ворог мав до 100 забитих¹.

16.II о 3 годині ранку полк вирушив на м. Іркліїв. Але мороз і снігова курява при сильному вітрові не дали змоги дістатися до міста, і полк за півверстви від м. Ірклієва спинився у с. Загородник. Тут полк зв'язався з кіннотою Київської дивізії. Вечері того ж дня попк одержав наказ від Штабу Армії про повернення на правий берег Дніпра².

Після нападу Чорних на Золотоношу большевики почали панічно утікати з Хорола, Гребінки й Лубен, руйнуючи комунікаційні засоби та мости і палячи свої склади. У Кременчуці стояв штаб XIV совітської армії, але через наступ частин Армії УН.Р. і з огляду на вороже ставлення населення змушений був евакуюватися аж до Полтави. Частини Червоної армії вислали свій роз'їзд силою в 100 чол. для вияснення напрямків і сили частин нашої армії, але цей роз'їзд, не спіткавши наших, за відомостями від селян, знову повернув до Кременчука³.

Селяни своїм очам не вірили, що бачили перед собою Армію У.Н.Р. «Та хіба в Петлюри є військо?» — запитували вони, здивовані. «А нам і Денікінці та й товариші казали, що Вас давно вже немає»⁴. Тим часом політичні референти зібрали волосні сходи, на яких пояснювали селянам, як треба триматись і що треба робити, щоб скоріше звільнити Україну від її ворогів і спокійно приступити до будування своєї держави на нових засадах. Лекції на тему «Що значить Самостійна Україна?» на селян справляли велике враження. Селяни з гордістю заявляли, що вони не визнали большевиків і не дали і не дадуть ні одного козака до Червоної армії, і всі висловлювалися за Самостійну Україну, але щодо соціального питання, то тут можна було помітити певного роду поділ: половина була налаштована демократично, половина — лівіше, але не по-большевицькому⁵. Найбільше всіх цікавило земельне питання. Але гостинно приймаючи армію й слухаючи охоче її агітаторів, полтавці особливої активності не виявляли: «Ворожнечі не було, але й не було щирої відвертості — можна було сказати, що людність придивлялась до нас, щоб пізнати, як слід»... «Людність не була прихильною ні до червоних, ні до добровольців. Денікинська жандармерія залишила по собі дуже ганебну славу»... «При нашому відмаршу людність Полтавщини виявила свої почуття більш яскраво прихильно, а з місцевими повстанцями був усталений живий контакт»⁶.

За допомогою місцевих діячів було послано звідси агітаційну літературу на Харківщину та Катеринославщину.

---

¹ Наказ подає інші дані (5 забитих і 6 поранених), але очевидно, що дані полку — точніші (с. 56 щоденника полку Чорних Запоріжців).

² За «Щоденником полку Чорних Запоріжців» (с. 54 рукопису) м. Золотоношу було зайнято 15.II.1920 року. В архівах я знайшов два документи № XCIII і № XCIV, які, особливо перший, стверджують, що ніби-то Золотоношу було зайнято в ніч на 14.II, що фізично було абсолютно неможливим. Правдоподібно, що тут зайшла помилка в даті: замість «в ніч на 14.II» мусіло бути - «в ніч на 15.II», коли зайнято не місто Золотоношу, а тільки станцію, що знаходиться досить далеко від міста. Роз'їзди могли несподівано зайняти й раніш станцію Золотоношу..

³ Документ № III, с. 147.

⁴ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 52 рукопису.

⁵ Документ № III, с. 147.

⁶ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. cif. — Ч. II. — С. 43

Команда Армії У.Н.Р. у зв'язку з військовою ситуацією та наближенням весни вирішила знову перейти на правий берег Дніпра, бо, опинившись на Лівобережжі, ще гостріше відчувала брак зв'язку з своїм політичним центром¹.

У той час прибув до Команди Армії з Кам'янця–Подільського посланець з листом під прем'єра². З листа було видно, що «Уряд і наша еміграція в Польщі жили думками про армію й шукали для неї виходу на надходячу весну»³. Підбадьорював командування і посланець, вказуючи на майбутні сприятливі перспективи на весну для нашої армії.

Через те, що Галицька армія не пішла з добровольцями до Криму, Команда Армії і далі припускала можливість фактичного об'єднання з нею.

В червоній пресі було помітно занепокоєння новою війною. Але з ким ця війна мала бути — з Польщею чи з Румунією — не зазначалося. Команда Армії на підставі даних припускала, що майбутні операції могли розпочатися тільки на Заході, і через те уважала за найбільш доцільне зосередити армію на весну коло Зах. Бугу, щоб дезорганізувати вороже загілля і знайти вихідне становище для майбутніх операцій⁴. Армія мала йти дорогами, по яких уже йшла, між іншим і для того, щоб забрати всіх хворих старшин: полк. Долуда, свящ. Пащевського і багато інших, яких, ідучи до Дніпра, залишила по селах під опікою місцевого населення.

В штабі армії перехворіли майже всі старшини, і Командарм поповнював штаб старшинами з дивізій⁵.

Тим часом від Волинської дивізії було одержано донесення про те, що в с. Семенівці стоять 2 большевицькі полки, котрі спочатку, дезорієнтовані, сиділи тихо, а тепер хочуть ліквідувати наші відділи. Команда Армії, довідавшись про це, припинила операції нашої кінноти проти Лубен і Хорола та наказала виставити постійні застави: від Волинської дивізії — в Жовнині, від Запорізької — в районі Кліщинців, а від Київської — на хуторах Баталея. В залежності від ситуації і при виявленні значних ворожих сил передбачався перехід нашої армії через Дніпро в районі: для Волинської дивізії — в с. Худоліївка, для Київської — в с. Чернівка, для Запорізької — в селах Лубенці і Замотниця. Щоб забезпечити частинам більшу свободу руху, всі зайві обози 15.II мали бути вже переправлені через Дніпро і зосереджені в районі с. Топилівка для дивізії Волинської і Запорізької, а для Київської там, де визнає це доцільним її Командуючий. Комдив Київської мав ще завдання переслати до відділу полк. Дяченка наказ про те, щоб він, зайнявши Золотоношу, по можливості 15.II залишив її і відійшов до Ірклієва і далі за маршрутом Київської дивізії, а при неможливості переходу Дніпра — маршрут мав усталити сам. Наказ підкреслював спізненість донесень, через що часом не можна було знайти штабів⁶.

---

¹ Документ № XCIV, с. 242 і Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 60.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* — Ч. II. — С. 43—44.

³ Там само.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* — Ч. II. — С. 44 (Долуд повернувся до праці 26.II, свящ. Пащевський - 27.II. - Докум. № С і СІ, с. 247-248).

⁵ Документ № CII, с. 248.

⁶ Документ № CIII, с. 248.

На 15.II ситуація трохи вияснилася. Наші роз'їзди повернулися з сіл Лашівка і В.Бурамки та донесли, що ворога там нема. Агентурна розвідка, ви- слана в напрямку на Кременчук, дійшла до м. Гродижська і донесла, що в Жовнині місцева комуністична організація хотіла заарештувати роз'їзд Волинської дивізії і направити до Кременчука, але роз'їзд вночі втік. До с. Мазоліївки 14.II приїздило 8 кінних комуністів за фуражем. В м. Градижську було 40 кінних комуністів. За відомостями від селян в с. Пісчанах (10—12 верст від Кременчука) стояли 2 большевицькі полки, що прийшли сюди ще 12.II з Кременчука. Одні казали, що ці частини підуть по шляху через Єреміївку на Золотоношу, а інші, що по залізниці на Ромодан—Гребінку. Також було виявлено розвідкою, що в Каменці — ні в селі, ні на станції ворожих сил не було. В районі Ново-Миргорода ішов бій, але розвідка ще не повернулася, і через те не було відомо, хто з ким б'ється. Повстанці з Холодного Яру готувалися обеззброїти от. Коцура (Чигиринський район). Одержано також відомости від одного старшини, який 2.II був в м. Умані¹, що ніби Волох з своїм відділом вирушив на польський фронт², та що в Звенигородці 5—6.II, Цвіткові 8.II і в Черкасах 9.II ніяких ворожих частин не було. Цей старшина оповідав про прихильність населення до наших військ у цьому районі, про підготовчу працю до повстання і що населення покладає великі надії на Головного Отамана Петлюру. Були дані про те, що большевицькі війська з району Цибулево — Н.Андріївка готувалися до відходу на польський фронт. В Цибулеві большевики проводили реквізицію хліба, коней та товару. В с. Михайлівці на цьому ґрунті мали бійку з селянами. Скрізь, де тільки були большевики, селяни ставилися до них вороже.

16.II частини армії залишалися на своїх попередніх місцях³. Від штабу Волинської дивізії наспіли такі відомости: висланий її заставою роз'їзд був обеззброєний селянами в Жовнині і посаджений до волосної управи. На допомогу роз'їздові поспішила ціла застава Волинської дивізії. Але, увійшовши до містечка, зауважила, що селяни почали сходитися з усіх боків. Щоб уникнути обеззброєння, застава відійшла на хутори недалеко Жовнина. За неперевіреними відомостями селяни Жовнина ставилися дуже вороже до українських військ і ніби вислали делегацію до м. Кременчука, щоб звідти одержати допомогу червоних і вигнати наших⁴. Того ж 16.II в с. Москаленки на Золотонощині відбувалася нарада Командуючих дивізіями⁵.

На цій нараді в зв'язку із згаданими відомостями про ворога було вирішено остаточно перейти на правий берег Дніпра. Командир 5-го полку Київської дивізії доносив, що 15.II місцеві большевики та регулярні червоні частини силою до 600 чоловік зайняли Черкаси й Золотоношу і що того ж дня з боку Золотоноші чути було гарматну стрілянину до 11 год. ранку. Від селян, що прибули із Золотоноші, йшли чутки, що 14.II нібито розпочався рух совітських

---

¹ Він ще привіз справоздання Дерещука — див. документ № CIV, с. 249.

² Волох у цей час був у Києві, як стверджували свідки.

³ Документ № CV, с. 250.

⁴ Документ № CVI, с. 250.

⁵ Ю.Тютюнник, оп. сіф, с. 61.

частин з м. Дробово до Черкасів¹. Наспіли ще й нові вісти про те, що в ніч на 14.II полк Чорних Запоріжців зайняв Золотоношу². З донесення Командира 5-го полку (Київської дивізії) було видно, ще 14.II совітська піхота і кіннота при кулеметах виступили із Золотоноші через Богодухівку до міста Чорнобай, звідки мали направитися на Старий Ковраї і на Великі Канівці. У В. Канівцях, як казали селяни, московські комуністичні частини були вже 15.II. Команда Армії вислала роз'їзди для перевірки згаданих відомостей. 16.II полк Чорних Запоріжців ночував у Новому Ковраї, а заставу мав в Лихалетах.

У зв'язку з новими обставинами Командуючий армією звернув особливу увагу на заходи охорони і розвідку в бік півночі³. Перед переходом на правий берег Дніпра він наказав: 17.II о 8 годині ранку армії стати на марш і перейти Дніпро: Волинській дивізії — в с.Худоліївка, Київській — в с. Чернявка. Запорізькій — в селах Лубенці і Замотниця (штаб — с. Лубенці).

18.II Волинська дивізія переходила в район с. Янівки, Київська — м. Жаботина, Запорізька — в район с. Грушівки. 19.II переходили: Волинська дивізія в район сіл Бондарево—Голиково, Київська — Вербівки, Запорізька — сіл Баландино – Коханівка⁴.

Перебуваючи на Лівобережній Україні, Командарм, з метою інформування населення, звертав увагу Командирів всіх частин на відозву от. Тютюнника «Селяне»: «...Цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством. У кожному полку доручалося одному старшині і двом підстаршинам (або козакам) інформувати населення «правдиво і просто за що бор'ються Народне Військо України»⁵.

Оцінюючи своє перебування на Лівобережній Україні, в наказі по Військах Командарм писав, що, пробувши тільки 4 дні на Лівобережжі і прикувавши ворожі сили, армія встигла зробити й велику агітаційну роботу. Селянство побачило, що наша армія існує. В наказі ж по Київській дивізії читаємо: «Зіпсована вся продовольча політика ворогів на Полтавщині»⁶.

По переході на правий берег Дніпра Командуючі дивізіями звернули всю увагу на те, щоб внести якнайбільший заколот та ширити деморалізацію серед вдрфжого табору, не затрачуючи на це ні людської сили – пораненими і вбитими, ні набоїв, які тоді цінилися на вагу золота. Для роботи політичних референтів теж наступила «страдна пора»: вони мали завданням поширити терени агітації, щоб паралізувати большевизм в центрі України. Тяжка це була робота. Політичні референти до того перевтомилися, що їм уже бракувало сил, та їх і залишилося із п'яти всього 2 – при Запорізькій і Київській дивізіях. Але тут з допомогою їм прийшли старшини та козаки.

---

¹ Документ № CVII, с. 251.

² Така дата в наказі №40, див. док. № CVIII. Щоденник полку Чорних Запорожців (с.115 рукопису) подає дату 15.II.

³ Документ № CVIX, с. 252.

⁴ Документ № LXXXVI, с. 234.

⁵ Документ № LXXXIX, с. 235.

⁶ Ю.Тютюнник, оп. сif, с. 61.

Політичний референт В.Совенко пізніше писав, що старшини й козаки, прибувши до села, раніш ніж відпочити чи попоїсти, перш усього, забувши про втому, загітовували господарів, у яких спинялися на відпочинок. До цих господарів сходилися сусіди, і «втомленого й голодного старшину чи козака обсідали по 3 й 4 десятки селян різних літ».

По перепрові на правий берег Дніпра армія стала на відпочинок в районі Холодного Яру, де в Мотронівському монастирі було відправлено молебень за щасливий похід в центр України і панахиди по вмерших та забитих старшинах і козаках.

Про те, як прихильно відносилось там населення до армії, свідчать факти.

На запитання большевиків-комуністів, скільки в тому чи іншому районі є «петлюрівців», селяни відповіли з певністю, немов би сами рахували: — «та не менше як 100— 150 тисяч». Названа цифра так лякала большевиків, що за короткий час північна сторона Єлисаветського павіту і майже увесь Балтський були вільні від комуністів. На Звенигородщині та Уманщині большевики почували себе погано. Навіть таке комуністичне військо, як три латиських бригади, добре озброєні й дисципліновані, на 7—8 верст обминувши Українську армію, не гаючись, пішли на Катеринославщину, ухиляючись від бою. У наших же частин був тоді великий брак набоїв. На одного козака було по 10— 15 набоїв, а багата козаків було зовсім без зброї. Піхота відпочивала, а всі операції приходилось переводити кінноті, що подало думку Команді Армії збільшувати її кількість. Ставлення армії до національних меншостей в Україні було добре. Тільки жидівські комуністичні відділи, що виступали із зброєю в руках проти наших, випроводжували козаків з рівноваги, але, дякуючи твердій волі Командарма, насильств не було. Жидівське населення зустрічало нашу армію, за винятком окремих осіб, добре і ніби лояльно, але все ж таки більше допомагало комуністам, ніж частинам Української армії¹.

Розвідка Запорізької дивізії, що повернулася з Гуляй-Города, донесла, що в тім селі нікого не було. Село Нечаївка вільне було від ворога. За відомостями відселяй большевицько кіннота силою до 400 шабель направлялася з Каменки на Смілу, звідки, через Білозери, прямувала на Черкаси. У зв'язку з цим Командуючий армією наказав: 19.II всім частинам армії перейти залізницю Знаменка—Бобринська не пізніше 6 години ранку того ж 19.II, а о 16 годині в штабі Запорізької дивізії призначено було в с. Баландино нараду Командуючих дивізіями², на якій мали бути оголошені листи від прем'єра І.Мазепи і М.Левицького³. Самий факт одержання листа від прем'єра вже позитивно вплинув на армію: «Бачили люди, що не одні вони поневіряються в боротьбі з ворогами Батьківщини»⁴.

20.II Київська дивізія стала на марш і переходила до с. Райментарівки, а Волинська та Запорізька (окрім Запорізького полку) — залишалися на місці⁵.

---

¹ Документ №III, с. 147.

² Документ № CX, с. 253.

³ Документ № XL, с. 196 і № CXI, с. 254

⁴ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 61

⁵ Документ № CXII, с. 255.

В ніч з 18 на 19.ІІ частини Запорізької дивізії обеззброїли в с. Каменка кінну охоронну сотню «Коцурівців», що виступали вже як комуністи. 19.ІІ о 14 годині в напрямку на с. Баландино показався відділ під червоним прапором – силою до 20 чол. Виявилось, що це були втікачі з к.відділу Волоха. На цукроварні Райгород 5-й кінний полк обеззброїв комуністичну охорону.

Вій старшин-втікачів з к. Волохівського відділу дізналися, що польський фронт 3—4 дні тому назад був на лінії Бердичів—Козятин, а добровольчий — у 45 верстах від Голованівська, що Умань займала 60-та піша совітська дивізія, що їх, Волохівців, большевики розформували і влили до совітських частин. Полк. Дяченко 19.ІІ доніс, що мимо Єлисавету пройшло 3 латиських полки внапрямку на Аджамку.

Командуючий армією наказав на 21.ІІ всім частинам армії (крім полку Чорних Запоріжців, що переходив до с. Ставидпа) залишитись на попередніх місцях свого розташування¹.

Поступали все нові й нові відомості про ворога. 21.ІІ було констатовано, що село Сердюхівку зайняв 19.ІІ 5-й кінний полк Київської дивізії. Ні ворожих ешелонів, ні військ там не було. Зрідка тільки з м. Златополя на Смілу проходили піхотою ворожі відділи різної кількості. В м. Златополі ворожих частин не була. Командуючий армією наказав 21.ІІ Київській дивізії залишатись на попередніх місцях свого розташування; а решті армії того ж дня о 2 годині рано стати на марш і перейти: Волинській — села Кримки-Ясиноватка, а Запорізькій — села Сентів—Шпакова—Аврамівка².

Командир 5-го полку доносив, що 21.ІІ він зайняв місто Ново-Миргород і Златополь і захопив трьох червоноармійців. У обох цих містах большевиків не було. Ніби 3-4 дні тому назад ворожі частини вийшли в напрямку на Білу Церкву. З Ново-Миргорода большевики забрали з собою відомих українських діячів як закладників.

Командарм вирішив цілу армію на 25.ІІ зосередити в районах: Хмілева (Запорізька дивізія), Миролюдівки (Волинська дивізія) і Копанки (Київська дивізія), причому Волинсько дивізія 23.ІІ мала перейти через Кримки — Хайнівку — Шпакову — Каніж до сіл Федорівки - Веселівки (Сагайдакова) — Максимівки і Арсенівки; Київська — до сіл Рейментарівки - Ямок - Панчева й зосередитись в с. Панчеві; Запорізька дивізія — за маршрутом Сентів— Єлисаветівка — Оситня перейти з головними силами до Маріївки—Петрівки—Маріямпольа й о 2 годині зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити опівдні й зосередитись в селах Петрівка—Маріямпіль, а потім нічним маршем до сіл Миколаївка—Капанка.

24.ІІ Запорізька дивізія в 4 години ранку мала виступити з місця свого розташування і прямувати за маршрутом Маріївка (Станкевичо-Любрина) — Петрівка (Буличова—Моріямпіль) — Деминова до Хмілевого (Дуковича), а Київська, виступивши о 12 годині, мала юсередитися в с. Петрівка (Буличова) — Маріямпіль (Чуйкова), де Волинська дивізія 23.ІІ мала перейти через Кримки—Хайнівку — Шпакову — Каніж до сіл Федорівни - Веселівки (Сагайдакові) -

---

1 Документ № CXIII, с. 255.

2 Документ № CXIV, с. 256.

Максимівки і Арсенівки; Київська — до сіл Рейментарівки — Ямок — Пончева й зосередитись в с. Панчеві; Запорізька дивізія за маршрутом Сентів — Єлисаветівка — Оситня перейти з головними силами до Маріївки — Петрівки — Маріямполя й о 2 год. зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити опівдні й зосередитись в селах Петрівка—Маріямпіль, а потім цінним маршем до сіл Миколаївка—Копанка, де було призначено довший відпочинок до настання темноти, після чого дивізія ставала на нічний марш і, за маршрутом Петрівка (Буличо-ва) — Маріямпіль — (Чуйкова) — Софіївка —Миколаївка (Петрина) і Копанки мала розташуватися в селах Миколаївка—Копанки; Волинська дивізія 24.II опівдні мала вирушити і зосередитись в с. Маріївка (Станкевича—Лобрино), звідки теж після відпочинку, зв'язавшись з полком Чорних Запоріжців, мала вирушити нічним маршем за маршрутом; Маріївка (Станкевича—Лобрино) —Паліївка—Мала Виська—Юріївка (Дуковича) — Маріямпіль (Диминова) і Ми-ролюдівка (Свинарка) і розташуватися в селах Маріямполі і Миролюдівці; Полк Чорних Запоріжців вирушав з місця свого розташування з таким розрахунком, щоб до 20 год. того ж дня зайняти ст. Малу Виську і цукроварню. 25.II рано полк мав виступити за маршрутом Мала Виська—Юріївка (Диминова) — Миролюдівка (Свинарка) — Єрделівка і розташуватися в Єрделівці. Штаб армії під час маршу 24.II перебував при Запорізькій дивізії, а потім в м. Хмилеве.

На 14 годину 25.II призначено було нараду командуючих дивізіями в м. Хмилеве¹.

Ще 22.II командуючий Запорізькою дивізією доносив, що в м. Єлисаветі регулярних московських військ не було. Ворожі війська пересувалися на Знаменку і Аджамку. Про Вознесенськ і Бірзулу відомостей не було. Одесу, за певними відомостями, зайняли большевики тиждень тому назад, а потім знову її покинули. Ескадра Антанти відмовилась взяти на пароплави частини Добро-вольної армії².

Такі відомості про Одесу одержав Штаб Армії, але вони буяй неточні. До Одеси збіглося до 27.000 добровольчих офіцерів з награбованим майном та грішми, що тільки й жили «орієнтацією на евакуацію».

Українці — адмірал Остроградський та ген. Сокира-Яхонтів сформували тут українське ядро відділу к. українського отамана Струка, а з галичанами, які стояли в Одесі, умовились, що вони на перший час займуть Одесу своїми військами, а як би того вимагали стратегічні обставини, то й підтягнуть 2 корпуси з району Жмеринки—Вінниці. Німці—колоністи теж обіцяли їм допомогу.

Большевики наближались до Одеси. 24.II адм. Остроградський і ген. Сокира-Яхонтів поїхали до Англійського Командування і запропонували йому вибір: українці або большевики. Добровольці ж переконували англійців, що большевики і українці — це те саме, з тою тільки різницею, що останні «таємні» большевики, але англійці все ж таки згодились передати владу в Одесі українцям з умовою, щоб не була заколотів з добровольцями. От Струк вийшов зі своїм відділом на Пересип і вислав роз'їзди в бік Вознесенська і Миколаєва. Англійська місія теж покинула місто і перейшла на пароплав, загубивши зв'язок

---

¹ Документ № CXV, с. 257.

² Документ № CXVI, с. 258.

зі своїми міноносцями, котрі, побачивши роз'їзди Струка, почали обстрілювати їх артилерійським вогнем, прийнявши їх за большевиків. Відділ Струка і галичани відійшли в бік Тирасполя та Роздільної¹.

В Одесі залишилися ще частини Галичан, а місцеві большевики мали зорганізовану силу 30.000–35.000 людей. Одеська галицька станційна команда довідалася, що Начальна Команда У.Г.А. підписала угоду з большевиками. 25.II місцеві большевики захопили владу в свої руки і вигнали з міста добровольчі частини силою 6.000–7.000 чол. 26.II до Одеси вступили вже регулярні частини 41-ї большевицької дивізії². Добровольці в паніці кинулися до Акермані та Маяка, але Румуни їх не перепускали через переправи, а в Маяку навіть зустріли гарматним вогнем. По дорозі добровольці розпочали нечуваний грабунок населення – забирали все у селян: печений хліб, борошно, яйця, сало, зривали замки від скринь і забирали гроші; тих, хто протестував, били нагайками та розстрілювали; забивали гусей, качок і курей і десятками прив'язували до сідел. В тих грабунках, гвалтах та розбоях брали участь не тільки солдати, а й офіцери³.

Агентурна розвідка Волинської дивізії, повернувшись з боку ст. Гранівка (лінія Єлисавет – Хирівка), доносила, що на станції ворога не було, бо ті 500 чол. комуністів (200 кінних і 300 піших) і 4 гарматами, які там були, 20.II вирушили були на Єлисавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенні 24.II на ст. Єлисавет стояли 2 ешелони комуністів по 20 вагонів (200–250 чоловік кожний). Один ешелон стояв на ст. Єлисавет під парами в напрямку на ст. Знаменку. Було ще три бронопотяги: один провизоричний «саморобка» (запущений і без обслуги), другий «Черепак», третій без паротяга, бо паротяг був причеплений до ешелону. Стояло ще два санпотяги, але хворих майже не було. В Єлисаветі ворожих військ не було: днів п'ять тому назад мимо Єлисавету пройшли 108-й і 109-й піші полки, які направились на Шполю, щоб там розташуватися, але тамтешня повстанська організація до Шполи їх не впустила, і вони повернули на Білу Церкву. 26.II армія мала однодомним відпочинок.

Беручи під увагу згадану вище військову ситуацію, Командарм поставив завдання: до 27.II Київській дивізії зосередитися в районі Вікторштадту, перейшовши через Єрделівку і район Єгорівки, а Волинській – через Єрдилівку і Ракино – в район Тишківка, Запорізька – в с. Липняжка через Глодоси. 27.II Київська дивізія мала перейти через Єрделівку і район Єгорівки (Графська), а Волинська через Єрделівку до Ракина; Запорізька – в Глодоси (Штаб армії – Глодоси). 28.II частини армії продовжували марш і перейшли: Київська дивізія – до Вікторштадту. Волинська – до Тишівки, а Запорізька – до Липняжки⁴.

Як бачимо, Команда Армії старалася тоді так скерувати маршрути частин, щоб уникати боїв з совітським військом. Виснаженість людей і коней та брак

---

¹ Документ № CXVII, с. 259.

² Документ № CXVIII, с. 260.

³ Документ № CXIX, с. 267.

⁴ Документ № CXVI, с. 258.

набоїв змушували Штаб Армії уникати боїв з ворогом та пильно слідкувати за рухом ворожих частин.

На 1 березня встановлено, що 1) 2-га Латиська дивізія, в складі 1-го, 2-го і 3-го полків латиських, спішно відійшла з Одеського напрямку до Латвії. Причина – революція в їх краї і загроза з Заходу. 2) В Єлисаветському, Помішнянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил не було. 3) В районах Уманському, Звенигородському, Біло-Церківському і Фастівському були світські свійська. 4) Як доносила агентура Київської дивізії, комуністи відтягнули свої сили на Білу Церкву – Фастів, що в Звенигородці стояла ворожа дивізія невеликої кількості яка мала відійти на польський фронт (за додатковими відомостями вона вже тоді виступила, але ці відомості мали бути перевірені), що в Криму ще залишилися незначні добровольчі відділи. 5) Єлисаветські большевицькі часописи від 24.II подавали, що 18.II польська армія на фронті Мозирь — Могилів-Подільський налічувала: Мозирський напрямом — 7.000, Овручський – 5.000, Новгород-Волинський — дві дивізії Галера, Заславський – 6.500, Старокостянтинівський – 7.500. Армія Головного Отамана Петлюри налічувала 14.000 чол.¹. Большевики під натиском ворога примушені були залишити Летичів і ряд сіл на північ і південь від нього. 6) Весняна повінь та відсутність брукованих доріг перешкоджали рухові нашої армії.

2.III та 3.III Армія мала зосередитися в районах сіл Юзефпіль-Новосілкі—Бузинковата. Для цього 2.III Волинська дивізія мала з місця свого розташування перейти в Добрянку і 3.III продовжувати марш до с. Юзефпіль. Запорізька — перейти до с. Коритно і 3.III перейти до с. Новосілкі, а Київська – перейти в с. Тишківку і 3.III продовжувати марш до с. Бузенковата. Штаб армії 2.III мав бути в с. Добрянка, а 3.III – в с. Дорожинка. 4.III передбачався денний відпочинок².

2-й курінь полку Чорних Запорожців захопив Голованівськ, де стояв червоний козачий полк силою до 300 багнетів, який складався з к. денікінців та кількох гайдамаків з відділу от. Волоха. О десятій вечора 1.III курінь Чорних підійшов до міста. Варти ніде не було виставлено, — червоні ворога не чекали. Місцевий селянин докладно розповів про розташування червоних. Курінь од'їхав до міста. В середині міста Чорні побачили величезний вогонь і людей, що біля нього поралися. Чорні під'їхали до вогню, і розпочалася балачка. Червоні смалили кабана. Під час балачок червоні певно не знали, з ким говорять, бо докладно розповіли про розташування комісарів та червоноармійців. Крик «Руки вгору» та свист козацьких шабель, – і червоні довідались, з ким вони мають діло. Касарні з червоноармійцями були оточені, в них кинули кілька ручних гранат. З вікон почулися крики: «Здаємось, товарищи».

Червоні на майдані містечка готувалися до контрнаступу. Спішені сотні Чорних перейшли в атаку. Червоні атаки не прийняли і розбіглися по городах містечка. Було захоплено до 50–60 чол. В полон, до 50 лежало забитими, між котрими були забиті комісар полку та інспекційний комісар, що прибув з Умані.

---

¹ Відомості неправдиві, бо Головний Отаман був тоді ще у Варшаві, анаші частини були в стані організації.

² Документ № СХХ, с. 269

Полк Чорних Запоріжців мав тільки 2 поранених коней. Козаки сміялися з червоних, що вони так погано стріляли, і радили повчитися у них. Гайдамаки перейшли до Чорних.

Ранком другого дня курінь Чорних Запоріжців залишив м. Голованівськ і перейшов до с. Олександрівки, де з'єднався з рештою полку¹.

Уже по розісланні наказу ч. 48 Штаб Армії одержав нові відомості про ворога²: що до Глодос 2.III мав прийти великий відділ комуністів (до 3000 чоловік), що до Воробіївки з Добрянки приїхало багато війська – піхоти і кінноти яке, на думку селян, мало напрямом на Липняжку, що комуністи навіть виставили заставу і нікого з села не пропускали. Командуючий в доповнення та зміну наказу ч. 48 1 березня в 24 години наказував:

1) Усім частинам залишити марш на добу в місцях свого перебування розвідку; 2) дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на цій березі, продовжувати завтра (2.III) дальший марш через Добрянську переправу; 3) командуючому Запорізькою дивізією перевірити правдивість донесень в с. Воробіївка; 4) про становище в с. Воробіївці Київська дивізія мала бути попереджена в с. Тишківка; 5) щоб уникнути великого натопту в Добрянці, Волинській дивізії призначався довший відпочинок в 3—5 верстах від Добрянки.

Своє завдання армія виконала тільки в частині: Запорізька дивізія зосередилася в Коритні, а Волинська затрималася і залишилася в Тишківцях до 15 год. 2.III. Штаб Запорізької дивізії доносив, що розвідка полку Чорних Запоріжців виявила відсутність ворога в Воробіївці. Застави полку в с. Добровеличка були атаковані з боку Глодос. Атаку відбито. Поранених і зобитих не було.

3.III о 4 год. ранку Волинська дивізія мала розпочати рух з с. Добрянки і перейти до села Юзефопіль, причому до приходу Київців у Добрянку, Запоріжці залишали там один з кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямку на села Воробіївку і Липняжку; Київська дивізія о 4 год. ранку вирушила до с.Бузинкової. По відбутті переправи Київська дивізія змінила заставою на переправі кінний полк Волинської і тримала її до 18 години 4.III. За всяку ціну дивізія мала проводити якнайширшу агентурну працю. При цьому всі три дивізії мали бути готовими до дальшого маршу, коли б цього вимагали обставини.

Штаб Армії довідався, що Латиська дивізія пройшла через Гайворон на Гайсин³ (між 25–27.II). Тим часом наш агент, що постійно перебував в Умані, подавав до Штабу Армії такі відомості з 27.II: комуністи перекидали вільні, резерви з інших фронтів на польський. Частини їх були дуже стомлені, обірвані, песимістично настроєні і невеликої кількості. Наприклад одна бригада мала 182 багнети, а цілий 1–й корпус – 800 багнетів. Набоїв мали по 5–15 на червоноармійця. На 80 верст навкруги від Умані ніяких ворожих сил не було. Населення Умані висловлювалося за владу У.Н.Р. Подавалися ще відомості, що Польща, Румунія та Чехія утворили блок і що Одесу займають міжнародні війська⁴.

---

¹ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 64–67 рукопису.

² Документ № СХХІ, с. 270, а згадані вище відомості щодо перебування ворога в Глодосах, як побачимо далі, були перебільшені; щодо с. Воробіївки – зовсім не відповідали дійсності.

³ Документ № СХХІІ, с. 270..

⁴ Жодного блоку не було утворено, і до Одеси міжнародні війська не вступали.

Уманські більшовики почували себе добре. Район Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули займали Галицькі частини. В самому Ольгополі, – наші повстанці. З району Жмеринки прибув селянин і оповідав, що 5 днів тому її обстрілу артилерійським вогнем війська, що наступали з заходу. З Умані передавали, що наш посланець перейшов ворожий фронт, передав листи до Штабу Головного Отамана. Було одержано також відомості, що в м. Богополі, стояв комуністичний полк. Перевірити ці відомості мала Волинська дивізія через свою агентуру. З III Команда Армії вирішила перейти на правий берег Півд. Бугу. Дивізії мали перейти до району Бершадь – Хоцевата – Ольгопіль. Це завдання вимагало попереднього освітлення району Ананіїва й Кривого Озера, щоб не було несподіваного ворожого нападу на наше крило.

На 4.III визначався денний відпочинок і перегляд зброї, інвентаря та коней. 5.III Київська дивізія мала перейти до Голованівська, 6.III — лишатися на місці, а 7.III — до с. Грушка; Запорізька дивізія 5.III переходила в район сіл Новосілки — Маріянівка, а 6.III — Красногірка—Розношинці—Сверниково і 7.III мало стояти на місці; Волинська дивізія мала перейти до сіл Липовенька—Капитанівка, а 6.III — до Лозова тої Дельфінівки і Молдованова і 7.III — стояти на місці¹.

Ранком 4.III полк Чорних Запоріжців вирушив на м. Хошовату. Комуністи ніби поклялися не впустити до міста Чорних. Залізничну станцію було захоплено відразу; ворог відійшов до міста. Туди ж пішла 4-та сотня. Під мостом сотня було обстріляна червоними. Тоді вона розвернулася в лаву і очікувала приходу решти свого полку. По приході останнього Чорні розвернулися в лаву і на рясях пішли до міста. Місцеві жиди-комуністи та до 20 підкуплених ними селян ставили чолю кінноті. 40 трупів полягло на місці, а решту потоплено в Бугові.

Полк розташувався у м. Хошовату на ночліг, а 2-га сотня вирушило вперед з метою зайняти місто та ст. Гайворон, яку й зайняли ще з вечора 5.III².

Додатково Команда Армії наказувала: Запорізькій дивізії 7.III замість відпочинку продовжувати марш і перейти в села Шамраївку і Каміноброд, Волинській — 6.III виставити «приймний пост» в с. Куца Балка (Данилова Балка), котрий мав залишатись там до першої години 8.III, а Запорізькій — на 8.III на 12 год. теж виставити пост в с. Могильне³.

Із звіту Штабу Армії від 5.III довідуємося, як 1.III роз'їзд полку Чорних Запоріжців зайняв м. Голованівськ⁴, про що ми оповіли на свому місці; як відомо з того звіту, взяті в полон показали, що в районі м. Бершаді стоять Галичани і,

---

1 Документ № СХХІІІ, с. 271.

2 Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 68-69 рукопису.

3 Документ № СХХІV, с. 272.

4 Характерно, що тільки по кількох годинах після розташування наших військ у місті на вулицю вийшло жидівське населення, перед яким виступав 6.III Комдив Київської з промовою. Особливо більшовики провокували нашу армію, оповідаючи про «ужасніє погроми Петлюровцев». Це їм говорили жиди-чекісти, і вони їм без критично вірили. Ніколи не знали, хто ж над ними вчинив погром? А вичитавши з московської преси, що у всьому винні Українці, жиди складали вину на них. Команда Армії рішуче в зимовому поході боролася з анархістичним елементом аж до розстрілу включно. Урядовець Масіка Віктор (Київська див.) у м. Чечельнипові брав без дозволу спирт, за що одержав двадцять п'ять нагаїв і був прогнаний назавше з дивізії (Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.68-71).

оголосивши себе боротьбистами, тримають нейтралітет. Одесу займав один галицький полк, що перейшов до московських комуністів. В Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців не було. Роз'їзди Кінно–Запорізького полку виявили, що м. Голосково було спалене; селяне оповідали, що ранком 3.III чули в напрямі на ст. Любашівку–Жеребково гарматну стрілянину. Мешканці тих околиць казали, що то йдуть От. Петлюра і Заболотний. Розвідка ж цього полку доносила, що в районі Ольгополя–Балти і Бершаді стояли Галичани. 4.III ранком група жидів–комуністів озброєною ватагою виїхала до м. Юзефпіль. Ватагу цю захопили відділи Волинської дивізії, взявши 3 кулемети, рушниці і 1½ мільйона совітських грошей¹. В той же день частини Волинської дивізії захопили «летючку» 41–ї московської дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованівськ. Летючка ця їхала через Балту, Ольгопіль на Умань і далі на Гайсин, де передбачався постій штабу 41–ї дивізії, а друга поїхала з Балти на Вапнярку. Полонені червоної московської армії подавали, що 41 і 45 див. знаходилися в районі Одеси–Роздільної і що там стояло також 10.000 Галичан; в м. Балті теж стояли Галичани; згадані дивізії мали у ті дні вирушити на польський фронт, маршрут був невідомий. Склад полків малий. Можливий маршрут тих дивізій був такий: Балта — Хощовата — Гайсин — Ананіїв — Криве Озеро — Ольвіопіль, де був залізничний міст для вузькоторових потягів. Денкінці в районі Роздільної остаточно розпоршились. На річках Бузі і Синюсі 4.III був уже льодоплав: повинь була дуже велика, і переправи вимагали пильних розвідок та обслідувань. Настрій селян всюди був бадьорий, підвищений, а частини нашої армії зустрічали вони з радістю. Большевики були пригнічені. Окремі групи їх розбігалися². Розвідка Запорізької дивізії в районі Балта — Голованівськ ввіймала посланця від Головної Команди Червоної Армії з важливими документами для Одеського району. З них довідалися, що, в разі невдач, московське червоне військо має відходити з півдня України на схід (аж на Харківщину). Причиною цього відходу мали бути повстання в Україні³.

Того ж 5.III От. Омелянович–Павленко вислав посланця з писаним докладом до Головної Команди⁴.

Як ми згодували вище, в районі міста Бершаді були Галичани. Командарм 9.III вислав сотн. Копача з уповноваженням до м. Бершаді (по вузькоторівці) до штабу II–го Галицького Корпусу⁵. Київська дивізія тим часом налагоджувала потяг, що курсував би в напрямку на Гайсин, і мала доглядати за переправою в с. Шумилово. Запорізька дивізія організувала потяг, що курсував би в напрямку Гайворон–Голта, і мала пристосувати залізничний міст біля Гайворона для руху кінноти. Волинська мала доглядати за переправами у Саврані й Ольвіополі. Галицька частина (1–ша бригада УСС), що стояла в м. Бершаді, довідавшись про рух в цьому напрямку нашої армії, зараз же приготувалася до бою: «Навколо плутались дроти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон

---

¹ Це була продовольча комісія. Див. документ № III, с. 147.

² Документ № СХХV, с. 272.

³ Документ № III, с. 147.

⁴ Документ № СХХVI, с. 273.

⁵ Документ № СХХVII, с. 275.

найвищих будинків стирчали кулемети»¹. Червона Команда вимагала, щоб з Бершадської залоги було вислано відділ зо всіх родів зброї до с. Устя для забезпечення мосту біля Гайворона. Такий відділ дійсно було вислано під командою пор. Мацькова². Розвідку у цьому районі провадив полк Чорних Запоріжців. Полк зайняв станцію Усте, де захопив червоного комісара та трьох кінних Галичан, що були до нього приділені. При комісарові було знайдено багато літератури, скерованої проти нашої армії. Комісара відразу зарубали, а полк вирушив на нічліг в с. Лугове. Вночі перебіг до Чорних січовий стрілець. Від полонених довідалися, що в районі м. Бершаді стояв II-й галицький корпус, який нібито разом з москалями налічував 12.000 чол. Отже, думати про атакування м. Бершаді не приходилося. Проте полк. Дяченко на світанку 6.III рушив з полком на м. Бершадь. Всіх здивував цей намір командира, але йому так вірили козаки, що ніхто не мав сумнівів щодо успіху операції. На світанку полк підійшов до села Усте, що в двох верствах від Бершаді. Біля села полк затримався. Командир викликав обох курінних. Невдовзі другий курінь на чолі з пор. Броже на рсях пішов до села, а слідом за ним і перший курінь. Без одного пострілу 2-й курінь обеззброїв курінь Галицької піхоти, батарею та кулеметчиків. Полк здобув 2 гармати (2 були зіпсуті), 88 коней та 6 кулеметів і вирушив в напрямку на Гайворон. Полк. Дяченко з одною сотнею залишився в селі, щоб прислухатися до розмов, що велися по телефону з штабом Галицького корпусу. Штаб корпусу наказував частинам наступати на с. Усте, але коменданти галицьких частин відмовлялися: один тим, що у нього боса «мужва», другий, що у нього незабезпечні крила, а третій, що у нього нема набоїв. До розмови вмішався полк. Дяченко, сказавши, що коменданти частин можуть вже наступати сміливо, бо кіннота вже відійшла, залишився тільки він з роз'їздом, але теж відходить. І зараз же від'їхав навздогін полкові. Частину полонених було відпущено (хто хотів) до Бершаді, а частина лишилася при своїх гарматах в Чорному полку. Пізніше полк чув з боку Бершаді гарматну й кулеметну стрілянину. Правдоподібно «мужва» наступала на с. Усте. Від 7.III до 12.III полк спочивав у м. Гайвороні³.

У зв'язку з новими обставинами Командуючий армією додатково наказав Волинській дивізії 9.III перейти в села Данилова Балка і Каменоброд, за всяку ціну не дати ворогові переправитися через Савранську переправу та зорганізувати летючу пошту; Запорізькій — 9.III перейти в села Новоселицю, Шамраївку і Таужну; Київській — лишатись на місці, всі обози облегчити до мінімуму, навантажуючи в'юки на коней. Всі кожної години мали бути готові до руху⁴. 9.III Командарм поставив завдання Армії до 12.III включно перейти р. Буг і зосередитися: Київській дивізії — в районі Березки Бершадські, Запорізькій — в районі сіл Велика Кириївка — Усте — Мала Кириївка, а Волинській — с. Осівка. 10.III Київська дивізія переходила до Тужного та Мощеного, а 11.III — до Палійшполи; Запорізька займала теж Таужну (півн. Част.), а Волинська — район

---

¹ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.62.

² Там само

³ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 68-69 рукопису

⁴ Документ № СХХVIII, с. 275.

сіл Могильне – Сальків – Завалє, 11.III залишаючись на місці. Штаб Армії 10.III і 11.III був у с. Улянівка, а 12.III в с. Лугове¹. Штаб Запорізької дивізії доносив, що 10.III на грушівському заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушки. До с. Шамрївки 10.III близько 13 год. вступила большевицька розвідка. На ст. Зятківці стояв большевицький «карательний» відділ силою до 300 чол. У Вінниці стояли штаби XII світської армії і 44 Тарашанської дивізії. Змінивши попередній наказ, Командарм наказав до 14.III включно Запорізькій дивізії перейти до Ободівки, Київській – до Тростянця і Волинській – до Демидової.

Запорізька дивізія 11.III переходила через переправу в с. Устє, а 12.III переходила до с. Войтівки, 13.III – до с. Баланівки і 14.III – до с. Ободівки; Київська – 12.III поміж годинами 6–10 переходила через переправу і займала Березки Бернадські; Волинська – після спочинку 12.III слідом за Київською переходила переправу в с. Устє. Штаб Армії 12.III – с. Лугове, 13.III – сю Демидово, а 14.III – с. Буди².

Волиндям наказано було 12.III спинитися (у відміну попереднього наказу), а всім начдивам прибути на нараду до слободи Улянівки на 10 год. 12.III. Викликали цей наказ нові обставини, а саме: розпущення Гал. Команди большевиками і підпорядкування галицьких частин команді XII больш. армії³.

11.III повернули наші делегати з м. Бершаді. З ними прибув і делегат від Бригади УСС «товариш» С.Смачило, який передав писані умови Галичан, як відповідь нашій делегації. Там було зазначено, що 1) Галицька армія входить до складу червоних військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не йоте; 2) для офіціальних переговорів може от. Павленко вислати представників з відповідними повновластями до Бершаді, куди приїдуть делегати XII армії, до складу якої входять Галицькі бригади. Одночасно Галичане пропонували Командармові: 1) відійти зі своїми частинами на один перехід від галицьких передніх застав, найкраще за річку Буг; 2) на доказ доброго відношення до Галицької армії звернути забрану Чорним полком батарею з усім добром⁴. Командуючий армією от. Омелянович–Павленко відмовився вести переговори з Галицькою армією, як частиною Червоної армії⁵.

Як бачимо, наступила третя фаза в боротьбі нашої армії в часі Зимового походу: фаза підготовки червоних до знищення нашої армії, перші прояви якої вже помічалися й раніше. «Ми ніяк не могли довго стояти на одному місці. Треба було

---

1 Документ № СХХІХ, с. 276.

2 Документ № СХХХ, с. 277. Ю.Тютюнник помилився, коли писав (ор.сif., с.63), що накази ч.52 і 53 на нараді 12.III в с. Улянівка було відмінено. Відмінено було тільки частина диспозиції на 11.III і далі, бо з наказу ч. 54 (док. № СХХХІV, с.279) ми бачимо, що власне ці накази частини армії виконали.

3 Документ № СХХХІ, с. 278.

4 Документ № СХХХІІ, № СХХХІІІ, с. 278.

5 -Д-р С.Шухевич, ор.сif., с.155. На цьому місці треба спростувати твердження д-ра С.Шухевича, о ініціатива переговорів між Армією У.Н.Р. та УСС-ми належала їх Полевому Штабові і приділений до нього політикам; навпаки – ініціатива належала Команді Армії У.Н.Р. (див. с.140 про делегування нашою командою сотн. Копача).

бити ворога, коли не хотіли самі бути битими. Ми знову хиталися. Що робити? Переходить Буг, вішать на шибеницях російських комісарів і приєднують Українську Галицьку армію, чи ні? А коли приєднаємо, то що будемо з нею робити? Відсутність інформація з-поза кордону тяжко відбивалася на цілій справі. При більшій енергії ворог міг вирвати від нас ініціативу і тоді було би кепсько. Армія була втомлена. У деякого з командного складу нерви почали псуватися».

«Боролися дві думки одна — переходити Буг і форсованими маршами підійти до фронтів з метою прорватись до Поляків», котрі нібито не повинні ставитись вороже до нас; друга — не переходить р. Буга до нав'язання зв'язку з Нач. Ком. Укр. Гал. армії і до одержання певних відомостей про стан за кордоном, розпочати більш активні акції проти червоним москалів»¹.

За першу думку промовляло те, що армія за кілька днів могло вже відпочити, не маючи загрози з боку большевиків», а проти неї — можливість обеззброєння нашої армії, інтернування її Поляками та ліквідація Галицької.

За другу думку промовляла можливість виграти на часі і більш активними операціями дати знати за кордон про район перебування нашої армії.

Перше рішення давало мінімум ризику і надію на відпочинок, друге – значний ризик, але «більше активні операції підносили авторитет нашої армії не тільки поміж населенням і Укр.. Галицькою армією, а також і серед Поляків, котрі мусіли відчути вплив нашої праці на фронт»².

За першу думку стояли полк Никонів (т.в.о. комдива Волинської замість хворого на тиф от. Загородського), полк. Стефанів і полк. Долуд. Другу думку боронили от. Ю.Тютюнник та от. Гулий. От. Тютюнник мотивував свою думку ще й тим, що перебування наше в заплілю ворога мусить бути позитивним чинником для нашої дипломатії, котра не повинна би не використати такого факту (за кордоном ніхто не знав дійсної кількості армії). Відомості про пересування большевиками XIV армії з півдня України на польський фронт шв більше переконували от. Тютюнника, що час до прориву на Захід ще не прийшов. Прорив цей, на його думку, треба було зробити в момент найкритичніших боїв між Поляками та большевиками. Тому от. Ю.Тютюнник в категоричній формі заявив, що йти на захід було річчю недопустимою. Його енергійно підтримав Гулий. Нарешті до них прилучився і от. Омелянович Павленко, який до того часу з своєю думкою крився. Для решти нічого не лишалось, як погодитися на дольшу боротьбу в заплілі.

На 12.III військова ситуація була така. XIV Московська армія з південного фронту 1.III пересунулася в район ст. Вапнярка, далі пішим порядком перейшла в район Печора — Брацлав — Гайсин. 15 тисяч червоноармійців знаходилися в районі ст. Бахмач, але відмовились йти пішим порядком на польський фронт, що мусіли б зробити з огляду на брак залізничного транспорту. Під час переходу XIV Московської армії з півдня підійшов добровольчий відділ, який пробивався з

---

¹ Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.62-63.

² Ю.Тютюнник, *op.cif.*, с.63-64. Тут же був виданий наказ Командою Армії 11-му Гайдамацькому полкові приєднатися до 23 березня до нашої армії; в разі невиконання цього – полк мав бути оголошений поза законом. Теж було застосовано і до полк. Аркаса. Документ № СХХХІV і № СХХХV, с. 279.

Одеського напрямку для з'єднання з поляками і тим самим здеморалізував частини XIV армії. Переправу в Саврані 8.III зайняв большевицький відділ в 60 чол. під команду Котова, який розвідкою Волинської дивізії був відбитий і відійшов в напрямку на Криве Озеро. Переправа і паром були в наших руках. Одержав Штаб Армії відомості й про те, що Польська армія утворювала своїм фронтом заслону, за якою ніби провадилася в порозумінні з іншими державами, як Чехія і Румунія, організація українських військ; що з доручення держав Антанти в ліквідації большевицького наступу в Україну візьмуть участь, допомагаючи нам, Чехія і Румунія¹. Рівночасно наша Команда добре знала, що настрої в рядах большевицької армії був пригнічений, що вони довго в Україні не продержаться. Через це ніяких баз вони на Правобережжі не утворювали.

Команда армії побачила, що згрупування біля Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу як Галичан, що входили до складу XII Червоної армії, так і XII і XIV совітських армій. Можна було сподіватися на відтягнення ворогом резервів, через що треба було перегрупувати армію. З метою одержання потрібних інформацій і директив від Головного Отамана і використання часу для розвідки Команда армії вирішує зосередити дивізії в районі Умань – Гайсин – Ольвіопіль – Ольгопіль – Христинівка². Армія наближалась до польського фронту і цілий час, як побачимо нижче, мала бої з ворогом.

---

¹ Відомості про поміч Румунії та Чехії оказались неправдивими, але з ними тоді, мабуть, рахувалися, бо хоч поставлено було йти на південь, але одночасно армія починає енергійно шукати зв'язку з Головним Отаманом з метою одержання відповідних відомостей і директив.

² Документ № СХХХVI, с. 279.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

1. Обставини захоплення Умані, Гайсина, Ольвіополя та Христинівського вузла. Бій частин Запорізької дивізії в с. Ємилівці.
2. Перехід через залізничну лінію Знаменка—Помішна.
3. Захоплення Бобринця і Вознвсенська.
4. Захоплення повстанцями та Чорноморським полком Ананіїва, Київською дивізією м. Балти.
5. На південь чи на північ?
6. Захоплення Тульчина, Вапнярки і ст. Крижопіль.
7. З'єднання а військами Головного Отамана то Польською армією.

Виконуючи ухвалу наради 12.III, Команда армії поставила завдання: Запорізькій дивізії — вислати окремий кінно-розвідочний відділ для зв'язку з військами Головного Отамана і 13.III перейти до м Ольвіополя, 21.III продовжувати марш і до 24.III перейти в район ст. Ємилівка; Волинській дивізії провадити агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри і, вирушивши 13.III, перейти до 15.III в район с. Тернівка, а 20.III разом з Київською дивізією зайняти Умань з тим, щоб 25.III перейти в район м. Покотилово; Київській дивізії, вирушивши 13.III, зайняти 17.III район м. Гайсина, а 25.III почати оперувати в районі Христинівського вузла, зосереджуючись 26.III в районі Торшовиці.

По зайнятті великих міст наказувалося ні в якому разі не тримати в них великих сил, а тим більше штабів¹.

Виконуючи намічений план, армія розкинулася на величезному терені, де стояли скрізь по містах, містечках і селах великі большевицькі залоги, до 3 дивізій, які мали ліквідувати «банди Тютюнника»².

Київська дивізія, разом з приєднаним до неї 3-м кінним полком, підійшовши до Гайсина, після 6-годинного тяжкого бою зайняла м. Гайсин. В Гайсині вона мала бійку з відборними комуністами, обеззброїла відділ червоних командирів, забрала багато полонених, рівного військового майна, бронепотяг і навела таку паніку на совітські частини, що большевицька влада примушена була розпочати евакуацію Вінниці і Лівовця³.

Через два дні було захоплено ст. Христинівку, де скупчилася вся Київська дивізія, зайнявши м. Тальне 5 кінним полком⁴.

Одночасно Волинська дивізія під безпосереднім керівництвом самого Командарма (дивізією командував полк. Никонів замість захворівшого от. Загородського⁵) з боєм

---

¹ Документ № СХХХVI, с. 279.

² П.Певний, *op.cif.*, с.41-42.

³ Документ № III, с. 147.

⁴ П.Певний, *op.cif.*, с. 42.

⁵ Документ № СХХХVII, с. 280.

зайняла м. Умань і околиці, вибивши звідти ворога і обеззброївши рештки частин Волоха та всю совітську залого, втративши тільки двох забитих. Захоплено було багато різного майно і зброї, що було найголовніше для дивізії.

Урочисто святкувала Волинська дивізія свою перемогу над ворогом при радісних настроях населення, а взятий у полон большевицький оркестр¹ безперервно грав гімн: «Ще не вмерла Україна».

В м. Умані цілий час перебував к. державний інспектор Дерещук, котрий мав юдання організувати повстання на Уманщині, постійно тримаючи зв'язок із Головною Командою та з Штабом Армії У.Н.Р. Він провів велику підготовчу й організаційну працю. Сподівався, що й ціла армія розташується на Уманщині. Але з огляду на військову ситуацію армія мала зайняти найбільш вигідне становище, шії Команда уважала лінію Вапнярка — Христинівка — Цвітково².

Справді, 20.III Команда армії наказала Волинській дивізії, залишивши Умань, до вечора 22.III зосередитися в районі с. Теуча, але до 22.III тримати там розвідку і до 27.III — агентуру. 22.III дивізія мала перейти в район сіл Вербово, Грузівка.

24.III дивізія переходить в район м. Покотилово.

Вихід з Умані мав відбутися не під потиском ворога, треба було замаскувати час відходу і напрямом. Наказувалося вжити всіх заходів, щоб ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишалось, знищити прикази, оперативні розпорядження і важливі військові папери³.

(Як побачимо нижче, ворог зайняв Умань 25.III).

Запорізька дивізія кінним полком повела демонстрацію на м. Болту по правій стороні Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було осягнуто зазначений район і в 20-х числах березня кінний полк під командою полк. Литвиненка з південно-західної сторони підійшов під саму Голту по слідах ворога. Полк Чорних Запоріжців в ніч з 21 на 22 березня захопив м. Богопіль, а повстанчі відділи під командою ватажків Сірка та Нестеренка захопили м. Орлик⁴. Командир Чорних Запоріжців полковник Дяченко про бій під м. Богополем доносив Командиру дивізії: «Ті комуністи, котрі мали місце в човнах, — утікали здорові, а решта найшла собі спокій на дні Буга»⁵.

В цих трьох містах захоплено полонених, заарештовано ревкоми і знищено «чека».

Населення радісно зустрічало наші війська.

В зайнятих місцевостях були скликані сходи селян, прочитані лекції про Самостійність Української Народньої Республіки і дано була широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном⁶, про що стали поступати відомості до армії через кур'єрів, а також проведено організаційну роботу щодо відновлення партизанських відділів по селах.

---

¹ П.Певний, *op.cif.*, с. 42.

² Документ № СХХХVIII, № СХХХIX і № СXL, с. 280-282.

³ Документ № СXLI, с.283. Командарм ще 17.II видав спеціальний наказ війську (документ № СXLI, с.283) про те, щоб не везити при собі документів державного характеру, а переховувати їх на місцях у певних людей, а коли б таких не було – нищити.

⁴ Документ № III, с. 147.

⁵ П.Певний, *op.cif.*, с. 43.

⁶ Документ № III, с. 147.

Місцеві повстанці доставили тут до штабу Запорізької дивізії таємну інструкцію Лейби Троцького агітаторам, яких він вислав в Україну для пропаганди¹.

Троцький давав їм між іншим такі завдання:

1) Не навязувать українському крестьянству комуны до тѣх пор, пока наша власть там не окрѣпнет.

2) Осторожно заводитъ ее в бывших имѣнях под названіем артелей или товариществ.

3) Утверждать, что в Россіи нѣтъ коммуны.

4) В противовѣс самостійнику Петлюрѣ и другим говорить, что Россія тоже признает самостійность України, но с совѣтской властью, а Петлюра продает Україну буржуазним государствам.

Далі Троцький говорив, що необхідно обеззброїти повстанців, щоб вони не виступили проти большевиків, а тих, хто буде незадоволений з того, вмовляти що між повстанцями є багато денікинців, буржуїв та кулаків.

Радив теж Троцький курсистам говорити українським селянам, що большевики проти Петлюри не воюють, а поки не розбитий Денікин, розпускати чутки, що совітська влада — в союзі з Петлюрою.

Коли б трапились випадки грабунків в червоній армії, то Троцький вчив вину звалювати на повстанців, махновців та петлюрівців, що влилися до неї. «Совѣтская власть постепенно розстрѣляет всѣх петлюровцев, махновцев и повстанцев, потому что они вредный элемент, и это будет явным доказательством не только строгой революционной дисциплины, но и суровой карой за грабежи».

Через те, що Росії був потрібний хліб, то обов'язком курсистів було пояснювати селянам, що хліб заберуть тільки від куркулів і не для Росії, а для найбільшніх селян України, для робітників та Червоної армії, котра вигнала Денікина з України.

Курсисти мусіли старатися, щоб до совітів та ісполкомів попала більшість комуністів і тих, що їм співчували, а на Всеукраїнський з'їзд совітів — такі представники, які не могли б приєднатись до ворогів совітської влади і вибрати уряд України не з комуністів–большевиків.

Виряджаючи отих курсистів, Троцький казав: «Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет совѣтской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда».

Ставлячи своїм агітаторам такі завдання, сам Троцький признавав, що «труднѣ дѣло обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только но него и надѣется».

Маючи в руках такий ревелюційний документ, отаман Гулий–Гуленко та політичний референт В.Совенко вирішили негайно його передрукувати, додавши до 10 заповідей Троцького своїх 12² і розповсюдити між населенням. Так появилася відозва – «Народе Український»³, яка мала надзвичайно великий вплив на населення.

---

¹ Документ № III, с. 147.

² С.б. відозву Ю.Тютюнника «Селяне» (див. вище с.57).

³ Документ № CXLI, с.283. Примітка. Переклад цієї інструкції Троїцького пізніше надруковано в «Gazette de Lausanne» № 195, jeudi, 15 juillet 1920 під заголовком «Instructions aux agitateurs (un document bolcheviste)». Очевидно її вмістило там пресове бюро швейцарської місії У.Н.Р.

Селяни сами передавали її з рук до рук, а місцеві діячі взяли на себе обов'язок розповсюдити її на цілому півдні.

Роздобута інструкція послужила дуже цінним контрагітаційним матеріалом: досить було прочитати на сході як відразу сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція дуже полегшила роботу політичної референтури та спричинилася до зросту симпатій людности до війська¹.

Надруковано й розповсюджено ще й другу відозву «Селянин»².

Виконавши своє бойове завдання. Запорізька дивізія підтяглася до с. Ємилівка, де стала на відпочинок.

Люди дивізії були настільки втомлені, що не мали змоги навіть нести варти, а тим часом комуністи весь час її не спускали з очей.

Вночі з 24 на 25.III о 1 годині ворожа 45-та піша дивізія в кількості 300 багнетів, 50 шабель і при 3 гарматах несподівано напала на с. Ємилівку, де були розташовані Штаб дивізії та кінно-запорізький полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дали можливість ворогові увійти в село і відкрити вогонь на вулицях. Штаб дивізії і кінний Запорізький полк вийшли з села, а полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, яка донесла, що ворог господарить в селі, забирає наші обози, старшин і козаків, що не встигли своєчасно покинути села. О 5 годині ранку дивізія перейшла в контрнаступ з метою захопити с. Ємилівку і виручити своїх товаришів. В атаці брали участь піший Запорізький полк, батарея й одна сотня полку Чорних Запоріжців. Кінний Запорізький полк залишався в дивізійному резерві. Захопити Ємилівку не пощастило, але рішучий наступ Запоріжців прикував ворога до зайнятого їм району і дав можливість армії спокійно перейти в інший район³.

В наказі ч. 13 від 28.III по Запорізькій дивізії (с. Бурсалово) Комдив от. Гулий-Гуленко писав: «Бій 25 березня б.р. вписав нову сторінку в славетню історію Запорізького війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2-х курінних і поранення одного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий верхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака Запорізького полку в слушний мент, як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дивізії загрожував катастрофічний відступ в паніці; кулеметчик пішого полку, котрий, бачучи, що коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200–300 кроків, поддержавши цим атаку кінного полку.

Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрий знав, за що він бореться, знав, що діло його праве. перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетніх синів.

В ваших очах. Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, я бачив віру в перемогу.

Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження боротьби за волю Нещасної

---

¹ Документ № III, с. 147.

² Документ № CXLIV, с.287.

³ Документ № CXLV, с.288.

Батьківщини. Не губить свого лицарського хисту, бережить віру в свої сили, знайте, що нарід наш дійсно з нами, що ми бачили в цьому бою, і скоро буде перемога, скоро «усміхнеться заплакана мати»

Вічна пам'ять павшим козацькою смертю. Слава Героям Ємилівського бою!»¹.

Після бою в районі Ємилівки і Наливайки Волинська і Запорізька дивізія опівночі 25.III скупчились в районі Оксанино–Небелівки. До темряви ворог не виходив з району, де був бій.

Умань знову зайняли большевики кількістю приблизно 100–300 чол. З Київською дивізією до 1 год 26.III зв'язку не було.

26.III дивізії продовжували марш з метою до 14 год. зайняти вихідне становище для переправи в с. Скалене через річку Синюху².

Опівдні 26.III армія зайняла район с. Павлівка (Волининська дивізія) – Камінече (Запорізька) – Торговиця (Київська). 26.III продовжувала марш і перейшла до півдня 26.III в район сіл Скалено (Київська дивізія) – Ямпіль і Кальне болото (Волинська) — Ерделєво – Бурти і хутори (Запорізька дивізія), Штаб армії був при Київській дивізії³.

Виконуючи цей маршруї. Запорізька дивізія в районі м. Голованіська мала бій з ворогом силою 60 кінних, 250—300 піхоти, при 10 кулеметах і одній гарматі. Протинаступом ворога відкинуто.

Київська дивізія 26.III мала бій в районі м. Тального з ворожими бронепотягами, проти яких вислали сотню кінноти при піддержці піхоти. В бою ворог втратив 3 чоловік убитими, 2 пораненими і 1 полоненого. Забрано було 5 коней з сідлами.

На 28.III Командуючий поставив армії завдання продовжувати марш і перейти в район сіл Шляхової—Іванінки—Якимівки—Коросточевої та Вуїчева⁴.

Військова ситуація на 28.III була така⁵: за неперевіреними відомостями від селян 27.III на ст. Тальне прибули два ворожі ешелони. Кількість багнетів була невідома. За тими же відомостями, комуністи охороняли залізничу лінію Христинівка–Цвітково невеликими відділами, що роз'їжджали по лінії. На решті відтинків ворог нічим себе не проявляв.

Командарм поставив частинам завдання до 4.IV включно, перейшовши залізничну лінію Знаменка–Помішна, досягнути район сіл Красновертка (Бородкина) – Олександрівка (Обертасово) – Софіївка (Орлова). Наказ звертав увагу на те, що перехід треба зробити твк, щоб ворог його не помітив. Для виконання наміченого плану Волинська дивізія 30.III продовжувала марш і переходила в район сіл Софіївка–Аннова–Миколаївка (31.III був денний відпочинок), а 1.IV в села Олексіївку та Мануйлівку; по денному відпочинкові 2.IV мала зайняти ст. Шостаківку. зруйнувати залізницю в бік Єлисаветграда і

---

¹ Документ № CXLV, с.288.

² Документ № CXLVI, с.289.

³ Документ № CXLVII, с.290.

⁴ Документ № CXLVIII, с.290.

⁵ 28.III Комдив Київської визначив делегата до німецьких колоністів полк. Шрамченка. Див. документ № CXLIX, с.291.

скупчитися в селах Миколаївка (Бордашево) і Косогорівка, де на 3.IV визначено денний відпочинок, і 4. IV переходила до с.Красновершки.

Запорізька дивізія 30.III переходила до м. Хмелеве і, відпочивши там, 1.IV переходила до с. Плетений Ташлик, щоб, зайнявши його 2.IV, зруйнувати залізницю в бік Ново-Українки та скупчитися в селах Семенасте – Нерубайка — Захарівка.

Наказувалося при переході залізниці нищити дроти і забирати телеграфні та телефонні апарати, передаючи їх українським організаціям. Під час маршу бути в повній бойовій готовності¹.

30.III Штаби Запорізької та Волинської дивізій доносили, що в м. Ново-Українка на останньому тижні помічено значний рух большевицьких частин, які переходили на Єлисавет і далі на Черкати та Кременчук; м. Ново-Українку займав ворог: один бронепотяг і штаб дивізії неустановленої назви і корпусу. Штаб запорізької дивізії доносив, що с. Глодоси теж займають комуністи, які буцімто направлялися на Ново-Архангельськ. Вислано було агентурну розвідку для перевірки наданих відомостей. Відділ ворожої кінноти силою 100–150 чоловік без гармат направлявся із Ново-Українки до Ново-Архангельська і 29.III, за словами селян, в с. Карбівку вислав своїх квартирієрів. Припускалося, що це був лівий боковий відділ ворожих частин, які відходили на Єлисавет, але було й друге припущення, що цей відділ направлявся проти нашої армії.

На підставі вищезгаданого Команда Армії всі попередні накази і розпорядження залишила в силі. Комдиви мусіли звернути особливу увагу на те, щоб їх частини розташувалися в призначених їм районах².

31.III до Штабу армії знову поступили свіжі відомості про ворога: 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти – біля 150 верхівців, які направлялися на Липняжку. Із слів червоноармійців випливало, що вони йшли проти петлюрівців, щоб їх ліквідувати. В с. Добровеличківці також був відділ ворожої кінноти.

Кінний відділ Запорізької дивізії в ніч з 31.III на 1.IV вів наступ на місто і станцію Ново-Українка та руйнував залізницю в бік Ташлика³.

Коли ми подивимося ну мапу-олеату ч.3, то побачимо, що, переправившись через р. Синюху, наша армія відразу ж опинилася в районі, розташування XIV Московської армії, яка мала наказ наші частини знищити. Для цього большевики почали купчити військо в районі, що його займав 1.IV полк Чорних Запоріжців.

---

¹ Документ № CL, с.291. Примітка. В архівах я знайшов власноручно написану Командармом оцінку виконання наказу №57. Отже, Командарм підкреслював «славне» виконання наказу дивізіями Запорозькою та Київською, які, дякуючи ініціативі командування та доброму військовому духові, вийшли із скрутного становища. Підкреслював відзначення кінних полків Чорно-Запорізького та Максима Залізняка при захопленні станцій Ташлик та Шостаково. Рівно ж Командарм зазначав, що Волинська дивізія «без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту, чим, а головне несвоєчасним заняттям ст. Шестаковки, поставила К. дивізію в «нелевні умови» (Див. док. № CLI, с.292); фактичний перебіг операції, наміченої наказом №57, ми побачимо далі.

² Документ № CLII, с.293.

³ Документ № CLIII, с.293.

1.IV Запорізька дивізія захопила ст. Плетений Ташлик¹. Ворог тримався пасивно, що дало змогу частинам легко перейти залізницю Єлисавет—Ново—Українка. Під час переходу залізниці особливу відвагу виказав полк Чорних Запоріжців, який під командою самого Комдива отамана Гулого—Гуленко ходив в атаку на броневик, що несподівано обстріляв частими Київської дивізії, — сталося це тому, що Волинська дивізія збилась з призначеного маршу і не виконала через це бойового завдання. Чорні примусили броневик відійти до ст. Шостаківка, і аж там зустріли його полк ім. Залізняка та сотня 4-го збірного полку Волинської дивізії, які гнали його аж до самого Єлисавету, навівши паніку на тамтешню совітську залого.

Ворог евакуювався на ст. Знаменка, а ті його відділи, що були на ст. Ново—Українка, не будучи певні себе, також відійшли, але на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полк Чорних Запоріжців взяв багато різного майна і до 100 чоловік полонених. Був прийнятий потяг із ст. Ново—Українки, в якому їхали комісари і багато червоноармійців. Ешелон цей Чорні обеззброїли, а комісарів переловили.

Втрат з нашого боку не було, і перехід цей відбувся дуже щасливо. В цім районі і взагалі в південній частині Єлисаветського повіту прийшлося здибатися з налагодженою комуністичною владою і дрібними комуністичними відділами. Тут большевики мали деякий вплив на частину населення, і їм пощастило провести «тиждень фронту», зібравши багато фуражу та збіжжя. Села по-різному орієнтувалися або й зовсім не мали ніякої орієнтації, — тому тут тяжче було провадити організаційно—інформаційну роботу з нашого боку, але відозва «Народе Український», з доданою до неї інструкцією Троцького, і тут допомогла політичній референтурі².

В наказі 4.IV Команда Армії констатувала, що ворог в районі Єлисавету, Ново—Українки і Рівного нічим себе не проявив: не почувачою під собою ґрунту, помітно малів у своїй силі і розбігався. В м. Бобринці були ворожі запасові частини малої бойової вартости, від яких стояла застава в районі с. Коломійчево (Покровське). З району Помішна — Знаменка — Олександрія — Долинська нових відомостей не одержано.

Тут Команда поставила частинам завдання зайняти новий широкий район, щоб використати його для широкої агентури й розвідки та для постачання.

Зокрема, Команда Армії поставила такі завдання: Запорізькій дивізії до 6.IV зайняти м. Бобринець і розташуватися в районі сіл Резаново, Володимирівка і м. Бобринець; Київській — до 6.IV зайняти Рівне і виявить становище в районі Ново—Українка — ст. Помішна, а Волинській — до 6.IV перейти в район Компаніївка — Григоріївка. Штаб армії і 3-й кінний полк, по зайнятті м. Бобринця, мали стати в селах Доліровка і Семенівка³.

За відомостями від селян ворожа залага м. Бобринця складалася з 100 кінних і 200 піхоти при кулеметах, з котрих один був виставлений на новому соборі. Заключить большевиків до населення — захищати місто від петлюрівців — не мав успіху.

5.IV.1920 о 5 годині ранку права колона під командою полковника Дубового

---

¹ Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 89—93 рукопису.

² Документ № III, с. 147 і Щоденник полку Чорних Запоріжців, с. 89—93 рукопису.

³ Документ № CLIV, с.294.

(піший та кінний Запорізький полки з Кінно-горним дивізіоном) мала атакувати місто з півночі й заходу; ліва колона — от. Нестеренко (повстанчий відділ), перетявши шляхи Бобринець — Сиднівка, о 5 год, ранку 5. IV мала атакувати східну частину міста. Дивізійним резервом був полк Чорних Запоріжців, що о 3-й год. мав виступити із с. Різанівки в напрямку Бобринця¹.

Того самого дня м. Бобринець було взято, і дивізія тримала його аж 4 дні.

В м. Бобринці було забрано до 40.000 пудів зернового фуражу, заготовленого комуністами, а відділ, що боронив це місто, втік на Вознесенськ. Забраний хліб було роздано бідному населенню, а фураж поділено між частинами.

Було встановлено, що в селах навколо м. Бобринця було також багато зібраного комуністами хліба, який так само поділено між військом та населенням. Роздача хліба сприяла збільшенню симпатій населення до Української армії. Але наступали польові роботи, і пересуватися було вже тяжче, бо вже важче було одержати в селі підводи² для обозу і хворих та поранених козаків,

Це поставило нашу армію у досить тяжке становище: большевики оточували її великими силами, а з набоями було скрутно. Надходили ще й Великодні Свята, що ще більше ускладняло роботу армії та її Команди,

Не дивлячись на всі ці перешкоди, армія продовжувала свій марш і вийшла в район ст. Долинська, де розкинулась знову на великому просторі сіл, бо в одному пункті зосередитись було неможливо: на півдні Херсонщини великі села попадалися дуже рідко і то далеко одно від другого, — це ще більше ускладняло справу дальшого руху частин³.

Тим часом військова ситуація на 6.IV була така: Штаб Волинської дивізії доносив, що до м. Єлисавета і ст. Знаменки прибули два ворожі ешелони невідомої кількості. В самім місті Єлисаветі стояв гарнізон не більше 300 чоловік з 3 гарматами. Комуністи погнали все населення до праці і копали навколо міста шанці. 6.IV о 14.20 год. над районом розположення нашої армії пролітав у напрямку Єлисавет — Бобринець і назад ворожий літак. Штаб Запорізької дивізії 6.IV доносив, що ходили уперті чутки, підтверджені агентурою, про групування в районі Єланець (Новомосковський) якихсь ворожих сил, нібито кінноти Урсова, силою до 400—500 верхівців. Зараз же вислано одну кінну сотню на с. Олександрівку (Рощахівку). Роз'їзд, що повернувся з м. Бобринця, доніс, що там ворога не було. Було вислано роз'їзди на Китросанівку і Степанівку (до р. Інгула).

В зв'язку з такими обставинами на фронтах Командарм поставив армії завдання стати 7.IV на марш і до 8.IV включно перейти в район м. Бобринець — м. Лозоватка — Миколаївка (Китросанівка).

Київська дивізія 7.IV мала згрупуватися в районі сіл Маріянівка — Кривоносівка — Осиковата для прийняття бою. Запорізько — головними силами і більшістю кінноти згрупуватися на південний захід від м. Бобринця в районі сіл Єреміївка, Дуброва, Єлисаветка й хутори, а Волинська — перейти в район Водяна — Григоріївка — Андріївка.

---

¹ Документ № CLV, с.295.

² Командарм ще 25.III заборонив брати підводи на 3-4 дні (докум. № CLVI, с.295), рівно ж заборонив проводити примусову купівлю скота і коней (див.документ № CLVII, с.296).

³ Документ № III, с. 147.

8.IV Київська дивізія переходила в район Лозоватка – Великі – Сороче нова – Миколаївка; Запорізька — в район Олександрівка – Отрадно – Долина – Миколаєво, а Волинська — в район П'ятихатки – Олексіївка – Бобринка¹.

8.IV Київська дивізія мала бій в районі Китросанівки. Ворг відійшов на південь.

За донесеннями нашої агентури в районі Вознесенська перебував Урсов із своїм кінним відділом силою до 150 їздців.

8.IV армія зайняла такі позиції: Запорізька дивізія – північний район від с. Аннівка (Леонтовича) включно. Київсько — район Олександрівка (Обозовка), Миколаєво (Китросанівка), Волинська — Володимирівка — Олексіївка.

Команда Армії постановила 9.IV продовжувати марш (з метою зайняття вихідних становищ в майбутніх операціях і для святкового відпочинку) — до району Седнівка — Устинівка — Ковалівка — Криничевата та села на північ².

В районі сіл Ізраїлево — Устинівко думали святкувати, але вже у Великодню Суботу (9.IV) большевики після обіду почали насідати на ноші частини з боку ст. Долинської.

Після впертого бою наші захопили ст. Долинську, а ворог відійшов у бік Кривого Озера та ст. Знаменки. Розвідка донесла, що ворог знову купчиться для наступу з боку Знаменки — Єлисавету — Вознесенська — Миколаєва. З боку Єлисавету були виставлені автопанцерники. В Запорізькій дивізії, яка ці бої переводила, малося по 10 набоїв на чоловіка, піхота наполовину не мала рушниць, а бої коло ст. Долинської остаточно її знесли, перевертомивши людей і коней³.

10.IV Командарм поздоровив армію словами «Христос Воскрес!»! Ворог – цей же день знову двома дивізіями, підтриманий броневиками, розпочав наступ з боку Миколаєва і ст. Долинської, — прийшлося, відбиваючись, вичерпати останній запас набоїв.

Не мали набоїв й інші дивізії, а тим часом ворог насідав⁴.

Запорізька дивізія 11.IV між 14—17 годинами відійшла в район ст. Красний Кут — Паладієна — Аннівка й хутори Володимирівка і Леонтовича. Ворог з напрямку ст. Долинської зайняв с. Криничевата біля 17 год. С.Березівку теж займав ворог невиявленої кількості.

Командарм наказав Київській дивізії в ніч з 11 на 12.IV перевести наступ на с. Криничевата. Для цієї акції Київській дивізії оперативно були підпорядковані 3-й Кінний полк і полк Чорних Запоріжців. Волинська дивізія залишалася в м. Седнівка до 6 годин 12.IV, а Запорізько мала перейти через розлоло–ження Волинської (остання мало пропустити всі частини) і продовжувати марш згідно з словесною директивою. З відповідного наказу видно, що Командарм дав Комдивам тільки словесні вказівки щодо дальшого посування⁵.

---

¹ Документ № CLVIII, с.296.

² Документ № CLIX, с.297.

³ Документ № CLXI, с.298.

⁴ Документ № III, с. 147.

⁵ Документ № CLXI, с.298.

Запорізько дивізія в часі маршу мала пам'ятати, що роз'їзд Волинської дивізії 11.IV в Березівці був обстріляний ворогом. Київська дивізія, 3-й кінний полк і Чорні Запоріжці, після бою в районі Ізраїлівки, відійшли на південь в напрямку Бабанки і Сонцева. 11. IV під вечір ворог підвіз два ешелони до ст. Новий Буг, які й зайняли містечко. Припускалося, що ворог мав вступити в бій з нашими частинами.

Маючи на увазі брак набоїв і зброї. Командарм на нараді з Командивами постановив ударити на Вознесенськ, щоб там здобути зброю на ворогові.

П»ред маршем на Вознесенськ Команда Армії наказала Київській дивізії до ранку 13.IV перейти в район сіл Василівка – Дружелюбна; Запорізькій до ранку 13.IV — в район м. Ольвіополя і сіл на південь, а Волинській до ранку 13.IV перейти в район Гордіївка — Василіївка — Миколаївка.

Штаб армії до ранку 13.IV переходив в села Маріянівка і Базилевичево. 3-й кінний полк та Чорні Запоріжці переходили в армійський резерв і до ранку 13.IV скупчувалися: 3-й кінний — в місці розташування Штабу Армії, а Чорні Запоріжці — в ближчих селах: Янівці, Нобилівці та Стовповій з метою розвідки та покриття на схід¹.

Тим часом штаб Запорізької дивізії доносив, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. червоноармійців з метою ліквідації повстанчого руху й обеззброєння населення. За донесеннями штабу Волинської дивізії м. Бобринець ще не було зайнято ворогом. 12.IV Волинська дивізія мала бій з ворогом в Березівці, після чого ворог відійшов до м. Новий Буг.

До вечора 13.IV армія мала перейти в район сіл Василівка (Осипово) — Богданівка — Олександрівка — Єланець².

Селяни доносили 13.IV, що з Вознесенська в бік Помішної тиждень тому виїхало два ешелони комуністів невідомої кількості для зліквідування «банд», а кінний відділ Урсова залишив Вознесенськ і нібито пройшов через Єланець і Ольвіопіль на Новий Буг. Штаб Армії мав це все перевірити. 13.IV роз'їзд Запорізької дивізії, при зайнятті Єланця, мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято було в полон 2 червоних.

13.IV армія до 8 год. веч. зайняла визначений район.

Командарм на 14.IV поставив дивізіям такі завдання: Волинській перейти в район сіл Іванівка – Никольська — Надежівка, Київській – в район Сербулівки, а Запорізькій — в район Солонного.

Полк Чорних Запоріжців увечері переходив також до Сербулівки (північно-східний бік), а 3-й кінний – в район сіл Ботшок – Павлівка – Тертилово. Штоб Армії мав бути в районі Катеринівки — Новосела³.

Армія У.Н.Р. стала під Вознесенськом.

За агентурними відомостями на 14.IV у м. Вознесенську, крім місцевої охорони, ранком 14.IV інших військ не було. На станції стояв бронелотяз. У бік розташування частин нашої Армії ворог виставив обсерваційні пости. В Братському під вечір 14.IV

---

¹ Документ №CLXII, с. 299

² Документ № CLXIII, с.300.

³ Документ № CLXIV, с.300.

наша кіннота взяла кулемети, набої та розігнала невеликий ворожий відділ. Залізниця від Вознесенська на Одесу функціонувала.

Добре забезпечивши себе з півночі, Армія мала швидким ударом захопити 16.IV на світанку місто і двірець Вознесенськ, залізничний міст біля міста та інші переправи і, опанувавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, перепровитись за р. Буг.

Початок атаки на Вознесенськ призначена було на 3 годину ранку 16.IV. Праве крило забезпечувала Волинська дивізія, тримаючи за собою ст. Трикрати і полустанок на північ від Трикрат. Запорізька дивізія з кінною бригадою творила ліве крило і вирушала ще напередодні (о 10 г. веч. від височини 52,5) з боку Булгарки. Забезпечивши за собою місто, вона мала допомогти Київській дивізії при захопленні залізничного мосту. Кінно-Запорізький полк (Литвиненка) мав перервати залізницю від Одеси, щоб ворог не міг підвести бронепотягів, а в разі захоплення нами міста, щоб не міг звідти нічого вивезти.

Київська дивізія мала наступати на Вознесенськ від «височини 51,1» вздовж залізниці з півдня і південного сходу між річками Буг і Мертводи. Кінна бригада (Чорні, Кінно-Запорізький та 3-й полки) мусила вдарити в тил ворога, коли він поведе контрнаступ¹.

«Наступ на Вознесенськ мусів рішити долю існування української армії. Поразка — крах війська, перемога — колосальна здобич військового майна»².

Ворог вже знав про наближення Української армії і відповідно приготувався для її зустрічі.

Розвідка доносила, що у Вознесенську — великі запаси зброї і різного майна; залога складалася з 600—700 чол. піхоти³, невідомої кількості кінноти та гарматних частин, які займали пануючу позицію. Саме в той час у Вознесенську відбувався комуністичний з'їзд, і треба було чекати, що всі учасники з'їзду стануть до зброї і збільшать кількість ворожого гарнізону.

Настав час наступу, умовлений на 3 годину ранку, і Запорізька дивізія розпочала атаку.

Пострілів не було чути: ворог підпустив українські лави на 400 кроків до міста і потім почав осипати їх дощем рушничних і кулеметних куль; броневик також почав обстріл.

Наші мало стріляли, бо й не мали чим. Ворог перейшов у контрнаступ: зішлись на двісті кроків, — наші завагалися, бо залишилось на чоловіка по 2–3, і за наказом почали відходити на кращу позицію, щоб спробувати ворога виманити із закриття. Ворог насідав на наші частини.

Настав дійсно критичний момент. Ворог, підсилившись членами з'їзду, переслідував відступаючі українські частини; загроза для наших частин, які не мали набоїв, була досить страшною.

---

¹ Документ № CLXV, с.301.

² П.Певний, *op.cif.*, с. 46.

³ П.Певний, *op.cif.*, с. 45, подає цифру 8000. Пор. лоповідь Совенка (див. Докум. № III, с. 147.), який подає цифру 700-800 чол., очевидно неточну, як і у Певного, бо Вознесенськ був тоді занадто важною базою для большевиків.

Відтягнувши дивізію на старі позиції, перегрупувавши кінноту на крилах й висунувши на лінію лави піхоти Кінно-горний дивізіон полковника Алмазова дивізія почала відстрілюватися і зупиняти ворога. Але цей насовував уперто, обстрілюючи наші лави сильним кулеметним і рушничним вогнем. Броневи́к та гармати сипали гарматними пострілами.

Та ні хмара ворожих куль, ані ураганний гарматний вогонь з броневи́ків не могли здержати наступу наших частин¹.

Кінно-горний дивізіон картечею зупинив контратаку ворога. Тим часом отаман Гулиї-Гуленко особисто повів в атаку свій повстанчий відділ, який за ним ішов в огонь і в воду. Полк Чорних Запоріжців підтримов атаку, а піший Запорізький полк під командою полковника Дубового, не маючи набоїв і на половину без рушниць, йдучи, ляскав долонями, підтримуючи атаку повстанчого відділу. Ворог почав відступати. Тут Кінний полк, під командою полковника Литвиненка, з'явився на обрії великою лавою і, поперевивши піхоту, почав рубати ворога направо й наліво. Ворог панічно розбігався, кидаючи зброю, кашкети, чоботи, шинелі, і Запоріжці на плечах у ворога вдерлися до самого міста.

Кінна бригада, під командою полковника Долуда, в кінному строю збила ліве крило ворога і так хвацько почала рубати, що на лівім крилі з ворожого відділу втекло лише 15 кінних, а піхота і решта кінноти — все загинуло під ударами тяжких козацьких шабель. Ад'ютант Комдива Київської дивізії, старшина Вашченко, пустив на ворожий броневи́к паровоза і змусив його утекти на ст. Васишиново; Київці захопили станцію.

Місто Вознесенськ і переправа через Буг за короткий час опинилися в руках Української армії. На полі бою лежали 280 трупів і до 400 поранених бо-льшеви́ків, забиті коні та різне військове майно. З нашого боку, як твердить Совенко, було забито 2 козаків, 5 поранено і поранено кілька коней. Було захоплено 2 мільйони рушничних набоїв і 32000 гарматних, 2 важкі гармати і 18 легких, 8 гарних і 12 мітральєз, 5000 рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелони військового майна, 4000 фір ворожого обозу, 10.000.000 совітських грошей і цінне господарче та технічне майно, продавши яке населенню армія виручила великі гроші, цілком забезпечивши себе на 2—3 тижні.

Одягли й обули козаків, бо в ревкомі захопили багатющий склад.

Не обійшлося і без грабунків: місцеві бандити, користуючись тим, що козаки були зайняті навантажуванням набоїв, рушниць і вилувлюванням комуністів, розпочали грабунки, але своєчасно призначений Начальником гарнізону полковник Дубовий це припинив. Козаки жадібно кинулися до підбирання набоїв і не звертали уваги на багатства, мимо яких проходили. Тільки скрині з набоями, підвереджуючись, зносили до своїх частин.

Обличчя у всіх були веселі, втоми як не було. Тільки й було чути між козака-ми і старшинами: «От тепер ми покажемо комуністам, хто краще б'ється». Ці-лий день без відпочинку навантажували захоплене майно, і тільки надвечір все стихло: козаки відпочивали. Тим часом Кінна бригада вже була стой бік р. Бугу і освітлювала попереду місцевість, а Кінно-Запорізький полк вже був за 30

---

¹ Документ № CLXVI, с.303.

зо 30 верст далі і з боєм захопив ст. Веселина, розפורошивши цілий ешелон комуністів, що йшов з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенська.

Захоплення ст. Веселина викликало величезну паніку в Одесі, і комуністи почали евакуюватися до Миколаєва через Варварівку та копати шанці коло Березівки, але сотня, кинута полковником Литвиненком на Березівку, примусила ворога втікати. Таким чином, після взяття Вознесенська Армія У.Н.Р. на короткий час стала господарем положення на величезнім терені.

Переправу через р. Буг, що була коло ст. Васелина, наші знищили, і комуністи могли утікати лише на Варварівку до Миколаєва¹.

День перемоги під Вознесенсьгом Командарм назвав днем «нагороди нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід».

Він спеціально підкреслював у наказі завзяту атаку кінноти для підтримки піхоти².

По захопленні м. Вознесенська Команда Армії 16.IV наказала: 3-му кінному полкові забезпечувати плацдарм по залізниці в бік Одеси; кінній бригаді, переправившись, зайняти також район для забезпечення того ж плацдарму, тримаючи зв'язок з кінним Запорізьким полком; Київській дивізії негайно приступити до переходу р. Бугу і забезпечити плацдарм, підтримавши кінноту, Перейшовши Буг, Армія мала зосередитися в районі Черпалка – Молдавка. Запорізька дивізія мала тримати лад у місті та охороняти його з сходу і півночі до вечора 17.IV, проводячи пильну розвідку; Волинська дивізія до 18 год. мала зосередитися в районі Казарм, забезпечуючи сильними відділами ст. Трикратну й її околищу на північ, Штадарм — біля понтонного мосту³.

Кінний Запорізький полк осягнув терен верст на 30 вздовж залізничної лінії в бік Одеси. Були відомості, що в районі Тирасполя – Роздільної і залізниці в бік Бірзули вели політичну акцію проти комуністів Галичани.

17.IV Армія мала осягнути район Кертавки – Лідівки – Нового Ворсу – Молдавки. Після двох переходів 18.IV і 20.IV мала вона зосередитися в районі Ново-Павлівки — Ново-Василіївки — Нововоскресенська — Василіїва, щоб здобути доброї інформації про район Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тирасполя та Одеси. Запорізька дивізія (бойові частини) мала розпочати рух з м. Вознесенська до свого району не раніш 18 год., залишаючи на лінії хуторів Грекова – Молдавки кінні відділи.

19.IV Волинська дивізія переходила в район Царедарівка – Олександрівка, а Київська переходила в район Весела – х. Гайдамацькі – Троскевича; Запорізька мала перейти в район Нова-Слобідка (Миколаївка) і зв'язатися з відділом Заболотного. Кінна ж бригада в район х. Казенний – Супрунів – Ново-Мазарськ. На 19.IV призначено денний відпочинок для переведення організаційної праці та чистки зброї.

---

¹ Документ № III, с. 147, П.Певний, оп.сиф., с. 45-47, і Щоденник полку Чорних Запорожців, с. 101-104 рукопису.

² Окремих військових, які піддалися спокусі і теж взяли участь в грабунках, згяньбив наказ ч.18 (Док. № CLXVII, с.304).

³ Документ № CLXVI, с.303.

20.IV мали вирушити і передбачався з'їзд комдивів¹.

На 19.IV Штаб Армії мав такі відомості: за неперевіреними даними Ананіїв займали Галичани, і їх відділи були в Павлівці, Свято троїцькому і Ново-Павлівці. З Голти набату через Луканівку 16.IV пройшов большевицький відділ кількістю до 500 чол. В Молдавці і Меховому появились відділи комуністів, що тримали напрямок на Жидівське.

19.IV Армія займала район Царедарівка – Весела (східна) – Нововоскресенськ – Жидівське – Гусєва – Нова Майорівка, а 20.IV переходила в район Ново-Павлівка – Ісаєва – Куликово Поле – Жидівське (Миколаївка)².

Селяни, почувши про наближення армії, підняли в Ананіївському і Балтському повітах повстання проти більшовиків і вже билися протягом кількох днів, обороняючись граблями, косами, вилами, сокирами та боронами.

Повстанцям–селяном прибув на допомогу партизанський полк Чорноморців, який був сформований в Одесі заходами української жіночої спілки при світській, денікінській і знову совітській владах.

Історія цього полку була така. Полк організовано з козаків та старшин нашої армії, які попадали в полон до Денікіна. Комуністична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк виступати відмовився. Комуністи видали наказ його обеззброїти, але він несподівано виступив з м. Одеси, захопив м. Тирасполь, переарештував комуністичних комісарів, чрезвычайку і всю комуністичну владу і потопив у Дністрі. Полк далі помандрував на допомогу повстанцям в Ананіївському і Балтському повітах³. Командував цим полком полк. Здобудьволя⁴.

Чорноморському полкові і повстанцям–селянам приходилось дуже тяжко, бо комуністи мали тут великі сили і були так розлітовані повстаннями, що спалили села: Селиванівку, Онуфріївку, Пащицели, Липецьк і Байтали.

Кшуністи вже перемагали, та в цей час 3-й кінний полк нашої кінної бригади, довідавшись від селян–біженців, що робиться в районі Ананіїва, за власною ініціативою двинувся на рисях на допомогу селянам, тільки повідомивши про ця Командарма. Селяни ж, довідавшись, що їм на допомогу іде ціла армія і що кіннота вже близько, з завзяттям кинулись на ворога, на смертний бій. Підоспівши на час, кіннота збила ворога з позиції і майже всіх перерубала. Тільки порубаних шаблями було поховано до 400 чоловік, а з відділу в 600 чол. Балтського охоронного полку втекло до Балти тільки 15, з яких 3 чол. по дорозі збожеволіли. Бій відбувся на тлі страшної декорації: в світлі пожежі запалених комуністами сіл⁵.

---

¹ Документ № CLXIX, с.305. Примітка. Волинська дивізія, завдяки виконанню зазначеного вище завдання по прикриттю операції армії (Наказ по військах У.Н.Р. ч. 67 від 17.IV.1920), не заходила до м. Вознесенська і через те, з наказу Командарма, Запорізька та Київська дивізії мали поділитися з нею необхідним майном та зброєю.

² Документ № CLXX, с.306. В м. Черпино по наказу Комдива Київської було розстріляно коз. Синька за те, що допустився грабунку і поранив десятилітнього хлопця. (Ю.Тютюнник, ор.сif., с. 69).

³ Документ № III, с. 147.

⁴ Документ № CXVIII, с. 260

⁵ Документ № III, с. 147.

Покінчивши з ворогом, кіннота розташувалася на відпочинок, а тим часом підходила вже й ціла армія.

Команда армії 20.IV мала цілком певні відомості, що повстанці разом з Галичанами після боїв зайняли Ананіїв, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу. На ст. Врадіївка стояло два ешелони большевиків. В районі Ново-Українка — Злинка — Глодоси большевики були розбиті, і обеззброєно два їх полки. Селяни сповіщали, що Жмеринку зайняли Поляки.

21.IV Армія переходила в район Агафієвки, Курупачинського, Святотроїцька, Маріянівки та Миколаївки¹.

3-й кінний полк мав, згідно зданим наказом, досягнути район Ананіїва, запровадити там лад, вияснити становище і нав'язати зв'язки з усіма повстанчими відділами, що працювали в тих районах, але він це виконав на день раніше.

На 21.IV зібрано такі відомості про ситуацію на фронтах. Штаб повстанців із Ананіїва сповіщав, що станцію і село Жеребково, Онуфрієвку й Байтали зайняли повстанці. Ворожий бронепотяг з прикриттям 100—200 чол. піхоти підходив з боку ст. Балти під Жеребково. Під повстанським селом Поцицели повстанці вели уперті бої з ворожими відділами, що наступали з боку ст. Балти. У повстанців було мало набоїв. Гармат зовсім не було. В районі с. Конуроце, за неперевіреними відомостями, стояв ворожий відділ Дибенка кількістю 60—70 чол. Від Бірзули до Царедарівки теж ходив ворожий бронепотяг. Балту займав ворожий відділ кількістю до 300 чол. Там знаходився відділ Галичан в кількості до 300 чол., яких комуністи намагалися обеззброїти. Галичани передавали повстанцям, що при зближенні нашої армії допоможуть зробити в місті паніку. У м. Ананіїві стояв наш 3-й кінний полк і Чорноморський повстанський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

21.IV Командарм постановив одночасно захопити м. Балту й м. Бірзулу. В обох операціях військовим мали допомагати повстанці.

Для переведення цього плану Київська дивізія мала 22.IV перейти в район Великий Бобрик — Бобрик — Гвоздівка, а наступного дня рано вирушити з таким розрахунком, щоб 24.IV зайняти м. Балту. Кінний полк Чорних Запоріжців переходив в район Неселки, де з 3-м кінним полком, що займав Ананіїв, мав скласти бригаду під командою полковника Долуда і разом з Чорноморським повстанським полком 24.IV зайняти ст. Бірзулу та зруйнувати залізницю, щоб припинити рух з Одеси до Бірзули. Волинська дивізія мала перейти в район м. Бокове (Маланівка) — Демидова (Витлоухова) — хутір Заплах; Запорізька — в район Коховка — Борки — Ульянівка — Мар'янівка — Велика Боярка. Запорізька і Волинська дивізії залишали кінні застави в зайнятих пунктах до ранку 23.IV.

23.IV Команда Армії наказувала: Волинській дивізії того ж дня перейти в район Яснево — Гвоздево і забезпечувати армію і операцію Кінної бригади та Київської дивізії з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого Озера; Запорізькій — перейти в район Ново-Григоріївки (Майнова), де бути армійським резервом².

22.IV (це було на другому тижні Великодних Свят) розвідка донесла, що з боку ст. Мардарівки та Жеребково в напрямку на Селіванівку — Ананіїв зближається

---

¹ Документ № CLXXI, с. 307.

² Документ № CLXXII, с. 307.

ворожий відділ при трьох гарматах, 200 кінних і 700 чол. піхоти, при великій кількості кулеметів, автопанцерників та мотоциклістів¹.

Командарм негайно вислав до Ананіїва Кінно–горний дивізіон полк. Алма зова і Кінно–Запорізький полк назустріч новим силам ворога, якого довго не довелося чекати: з півночі з'явилися його передові лави, підтримані броневиками, і підійшли до міста, запаливши с. Селіванівку. 3-й кінний і Запорізький полки, під загальним керуванням полк. Литвиненка, обійшли крила ворога, зайшли йому в тил і розбили його вщент².

Перехоплені частинами нашої армії, документи та зізнання полонених свідчать, що большевики довідалися про присутність на цьому відтинковій фронті Армії У.Н.Р. тільки по зайнятті нею Вознесенська, а до того часу знали тільки про «банди Тютюнника». Ще коли наша армія підходила до району Аноніїв — Балта, большевики зібрали сили для «ліквідації банд». З підслуханої штабом Київської дивізії розмови поміж тов. Фіялковським та тов. Стойкіним вияснилося, що з боку Мардарівки наступав на Ананіїв большевицький відділ Якимовича при підтримці 121-ї бригади, бронепотягів «Красний Крестьянин» і «Коршун» та к. залог Ананіїва й Балти (з північного сходу, себто з району Липецьке — Пацицелі — Жеребково). Із сходу наступав ще й третій відділ Михайлова при підтримці бронепотягу «Ураган». Біля Ананіїва і Балти, як видно з перехоплених документів, большевики скупчили до 3.000 чол.

Начдивові 41-ї сов. дивізії було наказано 20.IV «організувати в районі Бірзули міцний кулак з тим, щоб не допустити банд Тютюнника, що пересувалися від м. Вознесенська через Ольвіопіль — Балту і Балту — Роздільну. На випадок активних наступів ворога переходить в контрнаступ і відкинути банди за Вознесенськ³.

Штаб нашої армії на 22.IV рівночасно подавав, що із Валегоцулова минулої ночі вирушив відділ комуністів силою 100— 150 чоловік піхоти, з невідомою кількістю кінноти та гармат на Степанівку (Шараєво), а другий такої ж кількості 22.IV в обід прибув в район Новосілки — Благодатна, і третій малої кількості на розсвіті 22.IV напав на с. Липецьке і спалив його.

22.IV Командарм наказав Запорізькій дивізії зосередитися в околицях передмістя Ананіїва — Задніпрянцях, 3-й кінний полк мав стати там же, але ближче до міста. Волинська дивізія мала 23.IV перейти в південно–східний район того ж передмістя. Кінна бригада (Чорні Запоріжці і 3-й кінний полк) мала ліквідувати ворога в районі Благодатна — Новосілки, а Запорізька вести розвідку на захід і по виявленні ворога розбити його. Київська мала продовжувати виконання завдання щодо захоплення району Балти⁴.

---

¹ Документ № III, с.147.

² Документ № CLXXIII, с. 308.

³ Документ № CLXXIV, с. 309.

⁴ Документ № CLXXV, с. 312. Примітка. В часі бою під Балтою 23.IV в місті виникла пожежа. Страшна буря перешкоджала гасінню пожежі. Місцеві грабіжники наскочили на міський ячний склад і почали його розтягати. Жидівське населення спочатку не брало участі в рятуванні свого ж майна, бо було переконане, що місто наші війська підпалили навмисне. Тільки енергійна акція Доброворського на локалізації пожежі переконала жидів в їх трагічній помилці. Грабіжників-чоловіків було розстріляно, жінок покарано м'якше (Ю.Тютюнник, оп. сif, с. 69-71).

23 квітня знову став наблизитися до м. Ананіїва комуністичний відділ з 3 гарматами з боку Валегоцулова, але рішучим контрнаступом частин Запорізької і Волинської дивізій був розбитий і в паніці відійшов у бік Одеси¹. З допиту полонених виявилось, що наступав караульний батальйон під командою самого коменданта м. Одеси².

Одночасно з боями під м. Ананіївом Київська дивізія захопила станцію і м. Балту³. Ворог стягнув з Одеси всі свої резерви і за допомогою броневиків 23.IV перейшов у наступ, але Київська дивізія рішучим контрнаступом розбила ворога, який залишив велику кількість забитих⁴.

24 квітня на м. Ананіїв ворог знову повів наступ з боку м. Святотроїцького, але енергійним контрнаступом Волинської дивізії, Запорізького кінного та 3-го кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Бокове.

25 квітня ворог, що скупченими для наступу силами переважав наші частини, перейшов у наступ на Балту. Ранком 26.IV Київська дивізія, маючи на увазі, що з огляду на невідгідний для оборони плацдарм тяжко було Балту оборонити, відійшла з міста в напрямку на села Сінну — Козацьке — Кринички, щоб приготуватись до контрнаступу. Ворог вступив до міста⁵.

Цей відхід селяни зрозуміли так, що українці відступають під натиском ворога, і негайно організували відділ в 1000 чол., щоб спільними силами вдарити на ворога.

Бій затягнувся. Балта горіла. Ворог насідав і вже почав виходити на тили 5-го пішого полку, але несподіваною атакою 5-го пішого і 5-го кінного полків та повстанців був розбитий наголову і почав утікати в бік ст. Борщі⁶.

Частини Київської дивізії захопили 2 гармати, 3 кулемети, 4 передки з гарматними набоями і багато іншого майна⁷.

Балта знову була в наших руках, а роз'їзди полку Чорних Запоріжців та Чорноморського полку, перестрівши решту червоних, розігнали їх та добили.

При захопленні Київською дивізією Балти до нашої армії прилучилося технічна галицька сотня до 170 чол. з великим майном⁸.

25.IV до армії приєдналося кінно-галицька бригада от. Шепаровича і відразу почала виконувати бойові завдання⁹.

Команда Армії привітала військо із славною перемогою в боях 22—24 квітня під Ананіївом, Балтою і ст. Любашівкою.

Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

---

¹ Документ № CLXXIII, с. 308.

² Документ № III, с. 147.

³ Документ № CLXXVI, с. 312.

⁴ Документ № CLXXIII, с. 308.

⁵ Документ № III, с. 147.

⁶ П. Певний, *op.cif.*, с. 50.

⁷ Документ № CLXXIII, с. 308.

⁸ Документ № CLXXVII, с. 313.

⁹ Документ № CLXXVII, с. 313. Примітка. Бригада от. Шепаровича дуже скоро почала деморалізуватися (див. документи №№ CLXXVIII, CLXXIX, CLXXX і CLXXXI, с. 314-315).

Штаб Армії тут довідався, що в районі Одеси, Миколаєва та Херсона значніших ворожих сил не було. В містах росла паніка. На відтинку Могилів-Подільський — Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мали. Наші війська на цьому фронті окопалися¹.

Тут знову виринуло хитання, куди йти: на південь чи на північ? Відомості про акцію нашу в Польщі були вже застарі та й не було в них відповіді на питання², скільки ж там нашого війська, а те, що Штаб Армії знав про ситуацію на півдні, промовляло за те, щоб іти до моря. Коли вірити от Ю.Тютюнникові, то одним з мотивів маршу на північ була моральна втома вищого командного складу: «все втомлене тягло на північ: хотілося відпочити». От. Ю.Тютюнник виповідався за маршем на південь, а підтримував його Гулий. Можливо, що їх думка й перемогла б, але певна несподіванко примусила армію рухатись на північ 26.IV на нараді командуючих дивізіями в с. Познанка одержано відомості про виступ Галицької армії проти большевиків. Виступ відбувся цілком самостійно, навіть без повідомлення Команди Армії У.Н.Р. Цей виступ припав ніби саме на день переходу до наступу Поляків.

Армія У.Н.Р. вирушила на північ для з'єднання з Галичанами.

«Перший раз після Любара ми пішли за течією. Свою до цього часу свобідну волю ми підпорядкували подіям, які виникли ломимо нашого бажання», — так писав от. Тютюнник, оцінюючи пізніше цей зворотний етап у подіях.

У м. Ольвіополі наздогнав нашу армію прем'єр І.Мазепа Він теж погодився з рішенням Команди Армії та Командуючих дивізіями. І він не привіз нічого нового, бо більше місяця провів у дорозі, доганяючи армію³.

Команда Армії видала наказ пішим частинам армії до 28.IV, а кінним до 30.IV зосередитися в районі Балта—Ольгопіль—Пісчана—Саврань.

Для виконання цього мали: полк Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селіванівку, а 26.IV зайняти с. Точилово, увійти у зв'язок з партизанами м. Ананіїва, які на час операції, в оперативному відношенні, мали підлягати команді полку Чорних Запоріжців та зайняти ст. Бірзулу. Використавши та зруйнувавши залізничний шлях (для чого мали бути вжиті спеціально ближні села та партизани), до 30.IV зосередитися в с. Посад, що в 12 верстах на схід від Балти. Партизанів м. Ананіїва, по переведенні акції, повернути під команду полк. Пшонника. Київська дивізія залишалася в зайнятому районі і там мала проводити розвідку в секторі м. Бершадь — Балта — Ямпіль, а Волинська 24.IV мала перейти в район сіл Капустяна і Бокша, провадити розвідку в секторі Саврань — Бокша — Ольвіопіль та тримати за собою переправу (паром) через р. Буг у м. Саврань. Запорізька дивізія 26.IV мала стати на марш не пізніше 6 год. і до півдня перейти залізницю і скупчитися в районі Гальма—Антонівка та, по деннім відпочинку 27.IV, перейти 28.IV до району: Пісчанка — Крижанівка — Шляхова. Штадарм і 3-й кінний полк 26.IV мали перейти до с. Познонки, а 27.IV до с. Плоске. Кінна бригада от. Шепаровича до 28.IV мала скупчитися у селах Любашівка — Михайлівка — Якубівка.

---

¹ Документ № CLXXVII, с. 313.

² Маємо на увазі доклад полк. Стефанова, що був кур'єром Головного Отамана до Командарма (див. документ № CLXXXII, с. 315) та полк. Дерещука (див. документ № CLXXXIII, с. 318).

³ Див. Ю.Тютюнник. Зимовий похід, с. 65—66.

27.IV мав відбутися з'їзд Комдивів¹.

25.IV розвідка Волинської дивізії виявила, що ворога на ст. Врадівка не було. Зате 25.IV ворожий відділ до 150 чол. при 2 гарматах направлявся із с. Кочурово на Гайдебурово. Згідно з тими ж відомостями Київська дивізія, що залишилася в районі Балти, провадила наступ на ст. Бірзулу по залізниці².

По нараді Комдивів 26.IV частинам армії було поставлено таке завдання: Київська дивізія 27.IV переходить в с. Саражинку, 28.IV в м. Чечельник, а 29.IV в с. Цибулево. Запорізька див. 27.IV скупчується в районі м. Піщане, с. Шляхове і Пужайків, 28.IV переходить в район сіл Якубівка — Лісниче — Романівка, а 29.IV займає м. Бершадь і, залишивши там комендатуру, скупчується в с. Баланівка. Волинська дивізія 27.IV переходить в с. Посад, 28.IV — в район сіл Берізки Чечельницькі — Лукашівка — Любомирка, а 29.IV переходить в с. Пятківку. Кінна бригада, під командою полк. Долуда, в складі Мазепинського і 3-го кінних полків, до півдня 28.IV займає м. Ольгопіль, а 29.IV переходить в район сіл Ободівка—Стратівка—Верхівка. Кінна бригада от. Шепаровича, в разі підходу, 28.IV скупчується в районі сіл Кедрашівка — Любашівка —Голдашівка, а 29.IV переходить в с. Жабокричку, Штадарм 27.IV в с. Кринички, 28.IV — північна частина м. Ольгопіля, 29.IV — м. Ободівка³.

Коли наші частини увійшли до м. Піщани, то застали там базар; як селяни побачили українське військо, то почали було роз'їжджатися, але своєчасно прибули інформатори і припинили метушню. Запанував повний спокій. Базар скінчився нормально. Жидівське населення почувало себе спокійно і продовжувало торгувати в однинених skleпах. Селяни забрали з собою велику кількість агітаційної літератури і розвезли її по великому обширі⁴.

29.IV Штаб Київської дивізії повідомляв, що між 25.IV—26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами, причому частину Галичан (до сотні) большевики обеззброїли і направили до Тульчина, а решта відійшло на південь, на м. Кам'янку.

Селянин, що 29.IV прибув з Тульчина, переказував, що 28.IV Брацлав зайняли повстанці Волинець і Голуб. Комуністи втікали через Тульчин на ст. Журавлівка. Помітний був збільшений рух на залізничній лінії Вапнярка—Слобідка. Міста Ананіїв і Балту займали наші повстанці. Наша агентура, з району Умані, доносила, що Тарашанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищено від комуністів і що там організується українське національне військо.

29.IV Командарм наказав армії, з метою важливих дальших операцій, 30.IV до 20 годин перейти в район: м. Ободіївка — Демидова —Тростянець — Данівка — Літків — Цибулів⁵.

---

¹ Документ № CLXXVII, с. 313.

² Документ № CLXXXIV, с. 319.

³ Документ № CLXXXV, с. 320.

⁴ Документ № III, с. 147. Примітка: 27.IV прибув до армії зв'язок від Галичан та повідомив, що їх армія повстала проти большевиків. Для встановлення зв'язку з Г. армією Командарм наказав армії на 30.IV скупитися на схід від Вапнярки. Чорні Запоріжці мали прискорити акцію на ст. Бірзулу, а полк. Пшонник — організувати військові сили (див. док. CLXXXVI, с. 320).

⁵ Документ № CLXXXVII, с. 321.

30.IV Команда Армії довідалася, що Галичанам, які хотіли захопити 25.IV Вапнярський та Жмеринський вузли, не пощастило цього вчинити: частину Галичан на Вапнярці й Крижополі большевики обеззброїли, а решта відійшла в бік Томашполя, де й з'єдналася з фронтом Головного Отамана. Для ліквідації повстання Галичан комуністи підвезли з боку Жмеринки 3 ешелони війська і вислали з Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік. Частина цього війська залишилася у Вапнярці та Крижополі, а решта вирушила за Галичанами і, за відомостями, тримала Комаргород і Антопіль. На ст. Вапнярка стояв штаб 45-ї совітської дивізії два бронепотяги і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. У бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. Села Шораланівка—Княжево—Крижопіль—Вербівка 29.IV не були зайняті ворогом. На ст. Жмеринка поміж 20—27.IV помітно було спішну евакуацію. В Тульчині стояв польовий штаб XIV совітської армії і штаб 60-ї дивізії. Стояла рівно ж незначна кількість військ, головним чином немуштрових. На ст. Журавлівко (в лісі) стояв штаб невиявленої совітської дивізії.

Тому Командарм наказав війську, забезпечивши себе зайняттям м. Тульчина й захопивши ст. Вапнярку і залізницю до Журавлівки й Крижопіль та зруйнувавши її, перекинутись через залізничний шлях Жмеринка—Бірзула й зосередитися для дальших операцій в районі Вапнярка — Паланки — Жолоби — Комаргород — Савчино — Антопіль — Колоденка — Однівка, маючи на увазі близьке сполучення з польсько-українським фронтом.

На 1 травня Команда Армії наказувала всім дивізіям перейти й зосередитися: Запорізькій — з полком Чорних Запоріжців в районі Аннопіль—Кирсанівка. Київській — з 3-м кінним полком в районі Шарапанівка—Куни, Волинській — в Жабокрич. Галицька кінна бригада от. Шепаровича, як резерв, мала зайняти с. Савинці, де визначено місце й для Штабу Армії.

Для переведення самої операції 1 травня мали: Запорізько дивізія — переводити кінними відділами з гарматами демонстрацію в бік ст. Журавлівки, а о 4 год. енергійно атакувати м. Тульчин і, по зайнятті його, захопити ст. Журавлівку й забезпечити операцію армії та перехід її через залізницю Жмеринка— Бірзула з півночі; Київська, тримаючи міцний зв'язок з Запоріжцями й Волинцями, мала атакувати ворога о 5 год. й зайняти ст. Цетнарку й, по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула зосередитися в районі Цапівка — Колоденка — Кисмецьке; Волинська дивізія о 4 годині мала атакувати ст. Крижопіль і, тримаючи її, забезпечувати операцію армії з півдня, а по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула зосередитися в районі Марківка—Антопіль—Савчино. Галицька бригада мала пересуватися, виконуючи директиви Штабу Армії, з яким тримала зв'язок. Штаб Армії після 4 год. з с. Савинці мав перейти до сіл Ульянівки та Красногірки¹.

Як ми вже зауважили. Штаб Армії час від часу мав відомості про перекидання червоних частин на польський фронт і деякі дані про самий польський фронт. Натуральна річ, що ті відомості були дуже скупі, а часто навіть і помилкові через віддаленість обох фронтів, тепер обидва фронти зближалися один до одного.

---

¹ Документ № CLXXXVIII, с. 321, № CLXXXIX та № CXC, с. 323-324.

Щоб ліпше зрозуміти дальший перебіг операцій нашої армії, мусимо, хоч побіжно, спинитися на розміщенні польських і большевицьких сил в Україні та на короткому перебігу подій на польсько-большевицькому фронті,

По скінченні польської офензиви на Поліссі польський фронт на полудень від р. Прип'яті ішов по лініях річок: Славечна, Уборть, Случ від Звягеля по Острополь і далі через Стару Синяву – Новокопчанів – Летичів та Деражню, йшов вздовж річки Калусник до Дністра. В першій половині квітня 1920 року фронт від Дністра аж по лінію річок Ікви і Бугу був обсаджений VI польською армією (5, 12 і 18 дивізій), II польська армія лівим своїм крилом сягала аж боліт р. Уборті під Мілашевичами.

Про розміщення большевицьких сил (XII і XIV червоних армій) Польська Начальна Команда також не мала точних даних: на 16.IV відомості її про ворога (большевиків) були такі: на проти польському фронті знаходились XII (на Волині і Поліссі) і XIV (частинно на Поділлі) червоні армії. Штаб XII армії стояв у Києві, а штаб XIV— в Одесі. Коростенський вузол та район Житомир — Бердичів — Козятин тримала XII Червона армія¹, район Вінниця—Жмеринка — XIV.

В північному районі стояли: 3 бригади 47-ї дивізії, що займали фронт від Микулич (на східньому березі Прип'яті під Славечном) на схід від Овруча; 3 бригади 7-ї дивізії піхоти на фронті Уборті; 2 бригади 17-ї дивізії кінноти; кілька окремих полків піхоти, різні партизанські, експедиційні та вартівні відділи. На Прип'яті знаходилась флотилія з 40 суден. В районі Житомира (середній фронт) стояли: 58 дивізія піхоти і кінна бригада 17-ї дивізії; в районі Бердичева — 44-та дивізія піхоти, 2 бригади «Українських січових стрільців» та більші відділи піхоти і кінноти.

Полудневу групу складала XIV Червона армія (45, 44, 60 і 41 дивізій), спираючись на Жмеринку та залізничну лінію на Одесу².

Польська Начальна Команда вирішує від оборони перейти до контрнаступу і зайняти центр большевицького фронту — Козятин, щоб цим розбити лінію ворожого фронту на дві половини. Допомогою в цьому мало служити зайняття Житомира.

Для переведення цієї операції на північ від Овруча утворено групу полк. Рибак в складі 41 полку піхоти, 1 гірської і 7-ї кінної бригади³.

17.IV постановлено розпочати операції в Україні 25 квітня⁴ і відповідно перегруповано війська.

Для наступу на Київ була висунута III польська армія під командою самого Начального Вождя, що складалася з групи ген. Ридза-Сміглого, 1-ї дивізії легіонів, 7-ї дивізії піхоти, 3 бригад кінноти (2, 5 і 12 полки уланів і дві батареї), групи тяжкої артилерії, трьох відділів панцерних самоходів, батареї моторової та двох автомобільних колон, IV дивізії піхоти, групи полк. Рибак та дивізії кінноти.

---

¹ Командарм Меженінов, Начальник Штабу Седачов та члени Револуційної Ради Аралов і Серафимов

² General brygady Juljan Slachewicz: Działania 3 armji na Ukrainie - Tl. - Warszawa, 1925. - С. 9-11.

³ Там само, с. 17.

⁴ Там само, с. 19.

Полудневою границею оперативного району для III армії були Домбровка – Майдан Середнявський — Стрибіж—Биківка —Тартак Чудновський. На полудні вона з'єдналася з II армією. На півночі границя йшла через Спаські Запруды – Ємільчин — Маклаки — Баскаки¹.

З VI польською армією йшла українська дивізія полковника Генштабу Удовиченка, а з II 6-та українська дивізія полковника Генштабу Безручка.

25–26 квітня польське військо займає Житомир, Овруч і Коростень, а 28.IV – Радомисьль та місто і станцію Молин. 27 квітня кінна група Ромера займає Козятин, захопивши багато полонених і багатюще майно. 31.IV польське військо займає з боєм Хвастів.

30 квітня Начальна Польська Команда висуває піхоту на лінію: Яруга н. Дністром р.Бушка — район Немирова – Липовець – Сквиря – Жидівц і – Брусилів — Ставище — Пясківка; кінна дивізія Ромера мала висунутися з Козятина до Білої Церкви, щоб нав'язати зв'язок з III бригадою польської кінноти в Хвастові та відрізати залізничне сполучення з Черкасів на Київ².

Як бачимо, Начальна Команда Польських військ за головне завдання своїм частинам поставила маневром кінноти на Козятин та Хвастів з півночі загрозити тили частин XIV совітської армії на півдні. Поставлене завдання було виконано, і частини XIV армії почали відворот.

Штаб XIV армії телеграмою з 30.IV. 1920 наказує ген. Стойкину, 41, 45 і 60 дивізіям, щоб вони «в зв'язку з прийнятим фронтовим командуванням пляном нанесення противникові рішучого удару» вимагали від частин фронту бойових акцій, щоб забезпечити час, спинити наступ ворога й скерувати проти нього рішучий удар кінної армії. XII армія мала припинити відхід 58-ї і 44-ї дивізії й уперто тримати за собою район Романівка (Сквира)—Погребище, керуючись на Черкаси і підтримуючи зв'язок з XIV армією в районі Липовця.

Але в большевицьких частинах панували безладдя та дезертирство. Так, наприклад начдив тов. Якір доносив про повний розпад дивізії і разом з тим указував, що в зв'язку з наступом у бригаді Котовського можливе велике дезертирство.

В своєму наказі Воєнком XIV армії писав: «Маючи на увазі активний настрій ворога і нашу слабкість, .. правильний фронт держати трудно» й наказував використати торішній досвід офензивних операцій: дивізії не розтягувати, полки купчити на важливих пунктах, передовсім залізничних (бригадні кулаки); звертати увагу на пересування ворога в інтервалах між бригад–кулаками і використовувати такі пункти для сильних контрнаступів і флангових ударів, а передовсім використовувати для цього нічну пору, робити обходи й нальоти і т. д. Воєнком був певний, що XIV армія за такої тактики, хоч , важко, але таки «з честю вийде з бою».

З телеграми Комдива 60-ї Іванова довідуємося, що справа зле стояла й з поповненням, як рівно ж і з постачанням. Жирів зовсім не було, м'ясо постачали рідко, умундирування не було зовсім.

---

¹ General brygady Juljan Slachewicz: Działania 3 armji na Ukrainie, s. 20. Примітка: Большевики на цьому фронті, за ген. Стахевичем, лічили 89.000 багнетів і шабель, а польські сили 9913 офіцерів і 359.944 szeregowців.

² Gen. I.Stachewicz, op.cif., s. 82.

В інших частинах справа поповнень, харчування то умундирування стояло також зле і скрізь ширилося дезертирство¹.

Такого ворога мало перед собою польське військо, а на тилах того ворога оперувала Армія У.Н.Р.

Отже, бачимо, що, захопивши Козятин, польська армія зробила нову загрозу большевицькій армії, бо цим самим зайшла на її тили. Большевицькі сили, які були досить дезорганізовані, відступаючи, навалювалися всіма рештками на Армію У.Н.Р., яка вирушила 2.V, щоб захопити Тульчин—Крижопіль—Вапнярку. Цей рух нашої армії, як побачимо далі, перешкодив большевикам зробити належне перегруповання й по змозі реорганізувати своє військо та змінити тактику й тим самим polegши в значній мірі заняття польським військом Києва. З другого боку, операція поляків на Козятин в значній мірі допомогла нашій армії виконати своє завдання.

Захоплення Армією У.Н.Р. Тульчина, Крижополя й Вапнярки відбулося так:

Відпочивши вночі з 30.IV на 1.V, Армія У.Н.Р. опівночі 1.V рушила до намічених пунктів. Київська дивізія відразу захопила с. Шарапанівку і, виславши розвідку, виявила, що зайняти Вапнярку, як це було зазначено в наказі, з південного сходу не можна, бо перешкождали яри і ліси, а ворог займав пануючі висоти. Отаман Юрко Тютюнник вирішив атакувати Вапнярку з боку с. Туманівки. 3-й кінний полк мусів проскочити через Колодинку—Антопіль, але ворог скупчив там великі сили, а тим часом атака 5-го кінного полку на Красногірку не вдалася. В бою загинув командир полку полк. Грабовський.

По 10 годинах тяжкого бою дивізія заволоділа наміченим районом і підійшла до ст. Вапнярка. Ворог уперто боронив свої позиції ураганим вогнем трьох броневиків. Тут прийшло повідомлення, що ворог захопив села Дранку й Тиманівку, а Запорізька дивізія не втрималася в Тульчині і відійшла в райони сіл Шаропанівки й Красногірки. Київській дивізії нічого більше не залишалося, як атакувати станцію, бо ворог перетяв їй шляхи відступу. Гармати попали під кулеметний вогонь, був тяжко поранений командир гарматного дивізіону полк. Вітко. 2.V Київська дивізія провадила наступ на Вапнярку, а Запорізька переходила залізницю. Волинська ж, як побачимо нижче, зайняла ст. Крижопіль².

Надвечір 3.V Київці зайняли Вапнярку³, і ворог розбігся по лісах, скинувши два броневики з укусу залізниці. Один броневик утік на ст. Журавлівку. Ранком 3.V Запорізька дивізія здобула Тульчин, і їй пощастило захопити всю ворожу кінноту, що стояла в заставі. Піхота боронилася, але наша артилерія і кіннота розбили її, захопивши місто протягом якихось 15 хвилин. Захоплено було багато коней, сідел, різного майна, радіо і штаби 41, 45 і 46 дивізій. Полонених не брали⁴. Підсилившись, ворог кинувся на Запоріжців двома дивізіями з південного заходу, але наші трималися.

Тоді ворог підтягнув нові резерви і знову повів контрнотступ з боку ст. Журавлівки і м. Брацлава.

---

¹ Документ № СІХХІХ, с. 309.

² Документ № СХСІ, с. 326.

³ Документ № СХСІІ. с. 327.

⁴ Документ № ІІІ, с. 147.

Запорізька дивізія перейшла до південно-східної околиці місто і тут приймала наступ ворога; у цей час на допомогу дивізії прийшли повстанці от. Волинця. Ворога відбито, і він почав відходити на Брацлав, а Запоріжці, згідно з наказом, відійшли і зайняли вигідне положення для переходу залізничної лінії. Ворог поніс величезні втрати забитими й зарубаними, наші майже не моли втрат¹.

Волинська дивізія наступала на ст. Крижопіль. На ст. Крижопіль стояли два бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиціях в бік Жабокрича, й відділ піхоти до 200 чол. при кулеметах. Крім того, через станцію щодня проходило багато ешелонів в бік Бірзули, й були відомості, що ворог зайняв ліс на південному сході від ст. Крижопіль.

Для полегчення операції ще 30.IV кінний відділ волинців пройшов на ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особливо удалася демонстрація на ст. Рудниця, яку після короткого, але впертого бою зайняв відділ 4-го полку. Ворог утратив до 20 забитими й до 60 пораненими. По цій операції український відділ зараз же відійшов, а станцію зайняв большевицький бронепотяг.

1.V частини Волинської дивізії перейшли в с. Жабокрич, а 2.V о другій год. вони повели наступ на ворога в лісі, що на південний схід від ст. Крижопіль. Район цього лісу зайняли без бою й захопили там ворожий обоз. Наступ на станцію продовжувався і далі й був настільки раптовим, що деякі комуністи втікали роздягнуті. На станції були два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, а другий, з ешеленом піхоту, на ст. Рудниця; взято велику здобич: гармати, рушниці, кулемети, амуніцію та інше технічне майно.

Станцію було зайнято близько 5 години. Залізницю було розібрано по обидва боки станції, але не зірвано за браком підривного матеріалу, і коли ворожі бронепотяги повернули, то почали обстрілювати волинців гарматним і кулеметним вогнем, налагоджуючи одночасно залізницю, ще невдовзі й пощастило їм зробити.

Через те, що в наказі не було зазначено, коли частини мають переходити залізницю, перехід цей не відбувся. Тим часом ворог увесь час обстрілював станцію і ліс, в яким розташувалися резервні частини.

Бій тягнувся без перерви, а о 19 годині прийшло до штабу дивізії донесення від командира Мазепинського полку, що ворог, до 135 чол. піхоти, з допомогою бронепотягів веде новий наступ на станцію. Затягнувся гарячий, після якого станція все ж таки залишилася в наших руках, а щоб ворог вночі не міг увірватися на станцію, перед станцією знову розібрано рейки, ана Вапнярку пущено паротяг.

Коли вже зовсім стемніло, з боку Вапнярки підійшло, як потім виявилось, 5 ворожих паротягів з ешелонами війська. Броневики почали так густо обстрілювати наших, що піхота Волинської дивізії покинула станцію й окопалася на південно-східній ділянці містечка біля станції.

Цілу ніч ворог працював, налагоджуючи лінію, і до ранку встиг її направити. Два бронепотяги весь час курсували між Крижополем та Рудницею, охороняючи залізницю (при бронепотягах були частини піхоти й кінноти), так що перетяти

---

¹ П.Певний, оп.сиф., с. 50.

ворогові шлях відходу не було можливості. За ніч з 2.V на 3.V до Крижополя підвезено 16 ворожих ешелонів під охороною піхоти, кінноти та бронепотягів. О 8 годині 3.V ворог почав пропускати на південь свої ешелони, що відходили під прикриттям бронепотягів. Крім того, весь час вздовж залізниці проходили піхота, кіннота й гармати. Все це відступало з польського фронту. Біля 12-ї години всі ворожі війська пройли, залишилися лише два бронепотяги, на які й пішли Волинці в наступ і примусили їх відійти. Станцію знову зайняли наші частини. Завдяки наказові Штадарму 2.V, 14 год 45 хв. — «після інформацій про опанування ст. Вапняркою Київцями, Вашій дивізії належить пересунути на призначений наказом район» — Волинці залишилися на місці.

Треба підкреслити, що Волинці (під командою от. Загородського) блискуче виконали покладене на них доручення. Прибуття ж до Крижополя із ст. Вапнярки ворожих бронепотягів, ешелонів, піхоти й кінноти свідчить, що Київська дивізія не зайняла Вапнярку своєчасно, що підтверджував і своїми повідомленнями й нач. оперативного відділу Штадарму полк. Стефанів. За несвоечасність зайняття ст. Вапнярки Київській дивізії не можна робити закидів, бо, як ми бачили вище, ворог значно переважав її силами.

Неслушним було твердження от. Загородського по закінченні операції, що зайняти Вапнярку Київцям пощастило гому, що «всі сили ворога пішли на ст. Крижопіль», себто проти Волинців. Ворог проходив з Вапнярки через Крижопіль вже після бою з Київською дивізією, котрій залишалося тільки атакувши ворога з причини відступу Запорізької дивізії з Тульчина на ст. Шарапанівка – Красногірська і з причини зайняття ворогом сіл Дранки–Тиманівка, чим відтинався відхід Київців. Волинська дивізія захопила ст. Крижопіль відразу з великим військовим майном і утримувала її до переходу всієї армії через залізничну колію¹.

4.V Армія У.Н.Р, яка перейшла за залізницю Вапнярка – Бірзула і скупившись в районі гіл Мясківка–Савчино—Томашпіль, увійшовши в самий центр ворожого розташування XIV совітської армії, опинилась у надзвичайно заплутаній ситуації.

Ворог скупчився великими силами, відступаючи під напором польських частин, і насувався на нашу армію, яка з свого боку з півдня давила на нього. Тільки 30 верст відділяли нас від лінії польських військ, і вже виразно було чути гарматні їх постріли.

Свої величезні обози з цінним майном ворог не мав куди посилати, бо звідусіль зустрічав українські війська. Перемішувалось усе: дивізії Армії У.Н.Р. втратили між собою зв'язок, як втратила його й Команда XIV совітської армії поміж своїми частинами. Наша Київська дивізія втратила зв'язок з Волинською і Запорізькою дивізіями і приділений до неї 3-м кінним полком, а ворог навідав на неї з боку Вапнярки і Тиманівки.

Атаман Юрко Тютюнник вирішив вивести з цього району свою дивізію, зв'язавшись з 3-м кінним полком, давши наказ йому и полкові Галицької бригади проскочити на Ант опіль – Марківку і збити ворога. 5-й кінний полк мав затримувати його наступ, але большевики, пройшовши лісами, захопили ст. Вапнярку і замкнули дорогу Київцям.

---

¹ Документ № СХСІІІ. с. 327.

Для дивізії утворилась надзвичайно критична ситуація: перемішались піхота, гарматні частини, кіннота й обози, а ворог був за плечима.

Але надзвичайно сильна воля от. Тютюнника та його уміння орієнтуватися в подібних ситуаціях врятували становище: він спинив частини, що втікали з великими втратами, і дивізія в порядку відійшла на Антопіль, який встиг захопити 3-й кінний полк. От. Тютюнник, не маючи зв'язку з іншими дивізіями, вирішив прориватись до українсько-польського фронту¹ через с. Біле, але вислана розвідка встановила зв'язок з Запоріжцями, які у цей час займали с. Мясківку, і це змінило його рішення.

4 травня о 6-й годині вечора Запорізька дивізія почала бій проти ворога, що наступав на с. Мясківку. Бій тривав до пізньої ночі. Нарешті ворог був збитий з позиції і почав відходити на с. Вільшанку, дивізії тим часом встановили поміж собою зв'язок і виробили план дальшого прориву в напрямку сіл Єланець – Ігнатово з тим, щоб Київській дивізії зайняти с. Клембівку, Запорізькій – с. Нетребівку, а Волинській — Ратушине. Запорізька дивізія знову розпочала бій з ворогом під с. Мясківкою, а в цей самий час Київська і Волинська дивізії розпочали бій у Савчині й Нетребівці. Бій тягнувся цілий день. Перемога була за нами. У нас і у ворога були величезні обози. Перемішавшись, вони почали битись між собою: то наші захоплювали ворожі обози, то ворог захоплював наші. Нарешті наша кіннота розігнала ворожі обози (до 2500 повозок), а селяни перехопили решту — 1500 повозок з майном. Забрано кулемети, гармати, набої і до 1000 полонених².

Таким чином, фланговий удар ворога по нашій армії з Томашполя не вдався, і Волинська дивізія зайняла с. Нетребівку, Запорізька — Мясківку, а Київська дивізія підходила до с. Савчино. Але на другий день 5.V рано ворог знову повів наступ на Запорізьку дивізію з заходу і півдня. Бій тривав до 4 год. вечора. Ворог був розбитий так, що кидав одяг та взуття й утікав куди попало.

Запоріжці переслідували ворога 18 верст і, тільки прогнавши його за с. Вільшаницю, припинили бій і знову скупчилися в с. Мясківці. Селяни настільки добре ставилися до козаків дивізії, що з власної ініціативи зібрали для них хліба та фуражу.

В той же час ворог вів бій з Волинською дивізією за село Савчино. Обози наші прийняли свою кінноту за ворожу й почали панічно утікати на с. Джугастри, полонені порозбігались, а ворог, користуючись цим заколотом, оточив 5-й полк, який ледве вирвався з мертвого кільця. Піхоту рівно ж охопила паніка, і вона в повному безладді почала втікати за своїми обозами, під ураганим вогнем ворога.

Тут знову отаман Тютюнник верхи (з револьвером в руці) кинувся спиняти піхоту. Це йому пощастило зробити: розпочався новий бій з сильнішим ворогом. Старшини й козаки розуміли, що, вигравши бій, урятують себе від смерті, і це добре вплинуло на результат бою. Ворог, користаючись темнотою і курявою від бурі³, підійшов був для останньої атаки на багнети, але ніч тому перешкодила.

---

¹ На півден. крилі польської армії йшла дивізія полк. Удовиченка.

² Документ № III, с. 147.

³ Через куряву командир другого куреня 5-го пішого полку сотн. Бондаренко помилково попав до ворожих лав і був тяжко поранений.

Дивізія відійшла на відпочинок в район с. Вільшанки. Люди падали від втоми. Коні теж відмовлялись далі служити. Атака навіть малої червоної частини могла знищити дивізію¹.

Ворог відходив в напрямку Томашполя – Мясківки. Частинам армії Командою Армії було наказано 5.V до вечора зосередитись в районі Савчино (Київська дивізія) – Ігнатково і Єланець (Запорізька див.) – Нетребівка (Волинська див.)².

Опівночі 5.V ворог несподівано напав на с. Вільшанку і обстріляв двір і хату, де стояв штаб Київської дивізії, який утік через садок до своїх частин, що розташувалися на північному сході село і ранком мали перейти на відпочинок в район села Дмитрашівка.

Підчас останніх боїв нашим тяжко було зорієнтуватися, звідки наступає ворог, а ворогові тяжко було встановити, де були наші частини. Керуванню військами перешкоджали величезні обози. Дивізія смерком закінчила свої операції успішно, — ворог був розпорочений, дивізія перейшла в район с. Ольшаниця, стала на відпочинок, куди мала перейти ціла Українська армія, і вислала свій роз'їзд для зв'язку з дивізією полковника Удовиченка³.

Після цих тяжких боїв армія опинилася в такій ситуації, що не могла ні наступати, ні оборонятися: зв'язку між частинами не було, обози та кінното перемішалися з піхотою, частини одної дивізії з частинами другої: гармати, оточені з усіх боків обозами, не мали виходу в разі негайної потреби.

Але й ворог був у подібному стані і теж не міг далі провадити бойових акцій проти Української армії, тим більше, що він був остаточно здеморалізований, понісши великі втрати в боях, а перед нашим військом відкривалися перспективи нової успішної боротьби.

XIV совітська армія розбилася на невеличкі відділи, які бродили по лісах та ярах, рятуючись від частин Української армії та повстанців-селян. Совітське військо не тільки розгубило майже всю свою живу людську силу, але втратило всю свою артилерію, кулемети, рушниці, набої, обози, господарче, технічне і санітарне майно, — канцелярії, гроші, інтендантські склади, телефонні й телеграфні апарати, радіо, медикаменти, — все це або попало до рук Української армії, або було розібрано селянами за дозволом Команди Армії. Не було просто фізичної змоги забрати все, що покинула XIV совітська армія, розбігаючись панічно і ховаючись по лісах та байраках.

Але Команда Армії У.Н.Р. мала інші завдання, а знесилення та втома людей і коней та розпороченість частин не давали змоги переслідувати ворога, — не вистачало сил...

Користуючись таким станом і настроями ворога, отаман Тютюнник почав нав'язувати зв'язки між частинами дивізій і збирати їх докупи та упорядковувати обози і піхоту, розташувавшись для цього на відпочинок між селами Дмитрашівкою і Хриштошем⁴.

---

¹ П.Певний, *op. cit.*, с. 57-58.

² Документ № СХСІV, с. 329.

³ Документ № ІІІ, с. 147.

⁴ П.Певний, *op. cit.*, с. 58.

6 травня Команда Армії в ситуаційному звіті подавала, на підставі відомостей від полоненого Н-ка штабу 3-ї бригади 41-ї совітської дивізії, що червоні московські війська на фронті між Дністром і районом Журавлівки розпочали неорганізований відступ на південь в напрямку залізниці Крижопіль – Кодима для немущтрових частин та вздовж Дністра для муштрованих. Цей відступ прикривався окремими пішими та кінними відділами з гарматами. За останніми відомостями ворог був у районі Мясківки. З одним з тих відділів в районі Вільшанка мав бій Чорноморський полк, а ворог провадив інтенсивну розвідку в районі нашого попереднього розташування: у селах Вільшанка і Вербка. Наша розвідка виявила, що села Єланець і Климівка були вільні від ворога.

Далі Команда Армії подавала, що з огляду на вищезгадану ситуацію наша армія вчорашнім маршем 5.V була пересунута в напрямку Ямполя для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана, що фактично й зроблено. Вислані для цього кінні відділи зустрілися з частинами полк. Удовиченко і довідалися, що частина його дивізії (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Борівкою і р. Дністром, кінний полк — в Бабчинцях, а решта дивізії в районі м. Вінниці в перемішку з польськими відділами, що всім цим фронтом керував Головний Отаман Петлюра, який був вчора у м. Могилеві¹.

Армія У.Н.Р. до 7.V скупчилася в районі м. Ямполя і сіл Китроси—Вербка—Єланець—Писорівка—Воложська для відпочинку та координації дальшої праці з частинами фронту Головного Отамана і переведення військової агентурної розвідки на схід і північний схід. Тиловою базою армії було м. Ямпіль.

Київська дивізія зосередилася в селах Китроси, Паліївка і сл. Вербицька; Запорізька — в районі Писарівки і Кочковки; Волинська — в с. Вербка².

6 травня Командарм вислав до Головного Отамано ситуаційний звіт через штаб 2-ї стрілецької дивізії й у відповідь одержав привітання та ситуаційний звіт на 16 годину 6.V³.

В рапорті від 6.V Командарм разом з командуючими дивізіями писали на ім'я Головного Отамана: «Сьогодні 6.V з особливим почуттям висилаються роз'їзди для зв'язку з Вами. Після п'ятимісячного роз'єднання Армія У.Н.Р. щаслива знову вітати Головного Отамана і, знаючи фактичні обставини в Україні, переконана в остаточній перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний український народ! Слава Головному Отаманові!»⁴

Головний Отаман, відвідавши 10.V Команду Армії в м. Ямполі, дякував пп. отаманам, старшинам і козакам за славні подвиги й перемоги. «Створено славному сторінку в історії боротьби українського народу за свої власні права», писав він у наказі по Військах У.Н.Р 10.V. Вітаючи старшин і козаків, Головний Отаман висловив побажання в найближчому часі побувати в частинах.

---

¹ Частини полк. Удовиченко в оперативному відношенні підлягали начальникові 2-ї польської дивізії ген. Крайовському.

² Документ № СХСV, с. 329.

³ Документи № СХСVІ і № СХСVІІ. с 330-331.

⁴ Документ № СХСVІІІ, с. 331.

З дозволу Головного Отамана Командарм Омелянович–Павленко, підвищений до рангу генерал–поручника, від'їхав в одностижневу відпустку. Виконання обов'язків Командарма доручено от. Тютюнникові¹.

6.V в наказі Комдивам Запорізької, Київської, Волинської, от. Шепаровичу та полк. Удовиченкові Командарм писав, що скінчився історичний похід, який привів армію до злуки з військами Головного Отамана, і оповідав, що, вважаючи своє завдання за виконане, він просив Головного Отамана і голову Ради Міністрів про звільнення з посади Командарма, але йому в цьому відмовлено².

11 травня Командарм переслав Головному Отаманові доповідь про останні бої армії, де зазначив, що селянство скрізь співчуває армії і ставиться страшенно вороже до комуністів, а особливо у тих місцях, де вони провадили реквізиції, що скрізь, де пройшла армія, ширяться повстання, що селянство почуло змогу скинути комуністичну владу, і тому скрізь з'являється сила дрібних партизанських відділів, що нищать ворожі відділи³. Політичний референт В.Совенко в своїй доповіді від 4.VI, підводячи підсумки славного походу, слушно зазначив, що слава в цьому ділі належить і Головному Отаманові С.Петлюрі, який зумів відродити приспане століттями національне почуття і козачий дух в народі⁴.

Приблизний чисельний стан армії по поверненні із Зимового походу був такий:

Запорізька дивізія мала 140 старшин, 2100 козаків, 8 гармат і 45 кулеметів.

Волинська — 100 старшин, 1250 козаків, 2 гармати та 35 кулеметів.

Київська — 110 старшин, 1700 козаків, 4 гармати та 40 кулеметів.

Галицька кінна бригада — 10 старшин і 480 козаків (От. Шепарович).

3-й кінний полк — 37 старшин і 420 козаків та 18 кулеметів.

Таким чином, армія мала: 397 старшин, 5950 козаків, 14 гармат та 144 кулемети⁵.

Ранком 7.V армія тримала новий фронт, але вже під керуванням Головного Отамана Симона Петлюри.

Армія за час Зимового походу зробила до 2500 верст за 180 днів і мало коли відпочивала від переходів та боїв.

У першій половині Зимового походу (6.XII 1919—16.II 1920) Армія, перейшовши спочатку в запілля добровольців, а потім і большевиків, опинилася в центрі народного руху і морально зміцнилася. Командування користувалося такими тактичними прийомами і ставило такі завдання до частин:

1. Уникання великих ворожих частин та нападання на малі, нищення залізниць, зв'язку та тилових установ.

2. Розташування групами на випадок несподіваних ворожих нападів, а також вживання заходів до швидкого поготівля.

---

¹ Документ № СХСІХ, с. 332.

² Документи № СС і № ССІ, с. 333-334.

³ Документ № ССІІ, с. 334.

⁴ Документ № ІІІ, с. 147.

⁵ Документ № ССІІІ, с. 335.

3. Переведення маршів манівцями та кількома колонами, користування місцевими провідниками, зосереджування здала від головних залізничних ліній та великих селищ, в момент критичний – проведення нічних форсованих маршів.

4. Ведення поспішної розвідки навкруги – військової й агентурної, останньої – за допомогою селянства.

5. Несення охорони на походах лише роз'їздами, на місці – за допомогою селян.

6. У керуванні – самодіяльність командирів та періодичні наради їх в Штабі Армії, а також такими організаційно–матеріальними засобами:

1) частини набували ступнево характеру кінних частин;

2) поповненням кінського складу армії;

3) армія забезпечувалася теплим одягом, взуттям і харчуванням – виключно місцевими засобами та використанням для господарських потреб місцевих запасів цукру і спирту.

Армії бракувало зброї, набоїв, грошей, медикаментів. Комплектувалася вона тільки охочими: дезертирства не було жодного; велика кількість хворих старшин і козаків перебувала на лікуванні у селах¹.

Армія допомогла своєю акцією ліквідації військ Денікіна.

Часто оточена ворогами, а іноді знаходячись між двома ворожими фронтами, вона, не маючи баз і посточання, здобувала зброю та набої у ворога.

У другій половині Зимового походу армії бракує найнеобхідніших речей, а головне набоїв. Вона вибирає:

1) попередній маршрут і на початку застосовує попередню тактику;

2) Армія входить в большевицьке запілля;

3) приковує ворога, який купчиться великими силами, щоб її знищити;

4) Команда Армії інтенсивно співпрацює з повстанцями, даючи їм належні директиви та використовуючи їх у своїх оперативних планах;

5) Команда Армії, опинившись у ворожих районах, відважується на захоплення великих міст, і це переводить успішно, застосовуючи тактику нищення ворога ударними групами (дивізіями);

6) частини армії збільшуються численно, людським та кінським складом, і забезпечують себе зброєю й харчами вже на місяць;

7) в кінці походу армія проводить одчайдушні регулярні бої з переважаючим ворогом;

8) армія дезорганізує большевицьке запілля безпосередньо перед наступом польських військ на Київ.

За час Зимового походу армія усвідомила національно і політично населення більшої частини Правобережжя, частини півдня України і частину Лівобережжя. З походу вона вийшла цілою, незнищеною, даючи єдиний може в історії приклад провадження партизанської боротьби за подібних умов та протягом такого довгого часу і вписавши в історію нашого війська і нашого національного визволення виняткову щодо краси подвигу и самопожертви сторінку.

У пам'ять Зимового походу було встановлено орден «Залізного Хреста», яким нагороджено всіх його лицарів.

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. cif. – Ч. II. - с. 45-46.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

1. Заходи Головної Команди щодо організації повстанчих центрів. 2. Значення повстань. Большевицька «сводка» повстанчих груп. Спроба переліку усіх повстанчих організацій і груп в Україні. 3. Повстання на Херсонщині та Катеринославщині. 4. Спроби добровольців порозумітися з повстанцями. 5. Большевицька політична тактика в Україні під час Зимового походу. 6. Причини «радянських» настроїв серед повстанців та заходи большевиків по ліквідації повстанчих організацій. 7. Повстання на Таращанщині. 8. Заходи Команди Армії У.Н.Р. в повстанчій акції.

Рештки Української армії, що після листопадової катастрофи 1919 р. вирушили в Україну і шість місяців провадили там боротьбу за визволення своєї батьківщини, не могли би успішно проводити своєї акції, коли б їм не допомогла велика стихійна сила — українські повстанці.

Ще в жовтні 1919 року Командуючий Київською дивізією от. Ю.Тютюнник вислав сот. Мелешка (сам зголосився) з гуртком старшин і козаків на Єлисаветщину, звідки той був родом і де раніше організував повстання. З Вапнярки, в момент відступу нашої армії на захід, пішли на Звенигородщину сот. Бондаренко і на Таращанщину — хор. Кузьменко-Титаренко.

Уряд У.Н.Р. і Головна Команда Армії ніколи не мали планового зв'язку з усіма повстанчими організаціями, що існували в Україні, а через це не було й систематичного керівництва ними або принаймні сталої координації акцій повстанців з акціями Армії У.Н.Р., хоч деякі спроби в справі тіснішого зв'язку з повстанцями та координації їх праці й робилися. Ток, в половині липня 1919 року головнокомандуючим усіма повстанцями було призначено Малолітка (псевдонім «Сатана»), але він, як провідник цілого повстанчого руху, нічим себе не проявив.

У вересні 1919 р. «Головним отоманом повстанців» наша Головна Команда призначила Волоха. Це невдале призначення відбулося під натиском опінії певних кіл, які вважали, що Волоха найліпше приймуть, яко отамана, як повстанці по той бік, так отамани по цей бік фронту, але Волох встиг тільки вирядити повстанчий відділ от. Гулого-Гуленко. Дальша «діяльність» Волоха читачеві відома¹.

Рівночасно у Кам'янці-Подільському існував ще й Центральний Український Повстанчий Комітет — «цупком», на чолі якого стояв член Ц.К. партії українських

---

¹Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 73

есерів Назар Петренко¹. Це був також наскрізь партійний твір, що служив одним з багатьох помостів для співпраці Ц. К. соціалістів–революціонерів з Ц.К. соц.–демократів, що ніби, на думку цих партій, найбільше відповідав тодішнім «радянським» настроям народних мас в Україні.

Але й цей комітет за браком відповідних сил та через партійну хитанину нічого не зробив. Большевики використали повстанців для своїх цілей в боротьбі проти Добровольчо, армії, а потім безоглядно почали їх ліквідувати.

Зв'язки нашої Гол. Команди з повстанцями були спорадичними: час від часу вони обмінювались тільки посланцями. Повстанці одержували тільки директиви загальні, а їх провідники провадили свою роботу, орієнтуючись на місцях, яка одначе часами напроваджувала ворогів на думку, що повстанцями керує одна і то вправна рука.

Часом в політичній акції повстанців помічалася й певна розбіжність, але поза одинокими випадками (червоні ватажки), всі вони твердо стояли на ґрунті самоспійности У.Н.Р. і боронили її із зброєю в руках проти червоних, потім білих і потім знову червоних москалів.

К. Командарм і Військовий Міністр У.Н.Р. от. В Сальський так характеризує повстанчу акцію того часу:

«За час панування большевиків вся Україна покритася повстанчими організаціями, котрі головним зовданням мали об'єднання і регулювання повстань проти большевиків. З початком наступу Денікинської армії, коли дійсне обличчя Денікіна для населення було неясне і невідоме було його відношення до українського національного руху (на Лівобережній Україні були відозви і пускались чутки, що між Отаманом Петлюрою та Генералом Денікіном є згода), то значне число повстанчих організацій допомагали Денікіну руйнували большевицький тил, деморалізували їх армію й т.п. Після Київських подій і перетрактацій, десятки делегатів від повстанців приходили до Українського Командування і Уряду за інформаціями та вказівками. Усі делегати казали, що від денікинської місцевої влади виходять запевнення, що у Денікіна повна згода з Українським Урядом, і вони прийшли це перевірити, стримуючи, поки що, від повстань населення, для якого обличчя Денікіна цілком ясне і викликає велике незадоволення. Це мало місце після того, як війна фактично почалась наступом армії генерала Шіллінга на широкому фронті від Цвітково до Дністра, причому в бою були вже зайняті денікинцями Умань, Христинівка й инш. місцевости до Дністра. Тоді всі антибольшевицькі організації виступили проти Денікіна. На всьому терені України, головним чином на Звенигородщині, Катеринославщині, Херсонщині, Полтавщині, спалахнули повстання, які в сильній мірі спричинилися до поразки Денікіна. Для з'ясування, яке значення і який характер мали ці повстання, можна привести деякі випадки.

---

¹ Вхпив він до Всеукраїнського ревкому, на чолі якого стояв Драгомирецький. В цьому ревкомі, на правах командира всіх повстанчих сил, був Юрко Мазуренко (псевдонім «Кладун»), політичним відділом видав Яворський. а за начальника штабу власне і був І.Малолітко. Про це згадує також і большевицький автор Б.В.Козельський у своїй праці «Шлях зрадництва й авантур» (Петлюровське повстанство. Державне видавництво України. – Харків, 1927. – С. 27-28).

На одній залізниці Херсонщини повстанці зняли протягом 35 верст полотно; рейки закопали в землю, шпали попалили. На лінії Цвітково–Христинівка протягом одного тижня було десять випадків розбиття потягів. В м. Звенигородка повстанцями був вирізаний цілий відділ, з місцевої скарбниці було взято 6 000 000 рублів, бувших на біжучому рахунку цього відділу. В 5 верстах від Білої Церкви в селі мешкав повстанчий повітовий комісар, котрий фактично керував повітом (а не Білоцерковський ісправник), про що знала військова влада і нічого не могла зробити. Рух по всіх залізницях був випадковий і хвильово припинявся, а військові ешелони ходили під захистом бронепотягів. Від командування Денікинської армії було видано наказ частинам, щоб менше сотні за межі міст не виходити. Оскільки повстання і ворожий настрій селян деморалізує військо, свідчить такий випадок: в районі Вапнярки в останні часи з'єднаному повстанчому відділу здано шість батарей в повному складі і по реєстру, а командири батарей, з відповідними посвідками, з'явилися до українського командування»¹.

Одно з справоздань Київського большевицького «Военно-Окружного Штаба», перехвачене нашою розвідкою, подає надзвичайно цікаві дані про акцію повстанців на 25.III.1920 р.

Називаючи повстанчі відділи «бандами» і поділяючи їх на «передвигаючіся» і банди «местного характера», автори справоздання перелічують цілі повіти, що були охоплені повстаннями.

До рухомих «банд» большевики залічували: відділ Тютюнника (1000 багн. і 1200 шаб. при 2 гарматах), що оперував в районі Брацлав—Гайсин—Монастирище—Умань—Тальне—Звенигородка—Новоархангельськ, відділ от. Павленка в районі Голованівськ—Юзефпіль—Саврань—Ольвіополь близько 100 сіл і відділ от. Гулого в районі Олександрії — біля 70 сіл.

До «банд» місцевого характеру вони залічували: відділи Терешка, Рукоїда, Мартиненка і Струка в Чернобильському повіті (до 50 сіл); відділи Юриса в районі Злодіївка—Димер по шосі Чернобиль—Київ (до 10 сіл); відділи Жгира, Мордалевича і Ковальчука в районі м. Радомисля (села Щоглівка і Струщівка — близько 20 сіл); відділи Аланди, Мозолевського і Демченка в районі Макарів—Брусилів—Ходорків (до 40 сіл); відділи Святненка (500 багн.) на північ від Фастова (біля 10 сіл); відділи Кобенка і Коваленка в районі сіл Триліси—Копсанка—Мала і Велика Половецька—Яхни - Михайлівка - Сидори - Мазепинці- Дрозди - Писчики - Трушки — Зубари - Мотяжин - Порадовка - Фастовці (в цім районі повстанці мали гармати, кілька десятків кулеметів, багато рушниць, а зв'язок між селами був не тільки кінний, а й телефонічний); відділ Уляни {140 багн. і 100 шаб.), Сюрупи, Чучупаки², Грузенка та Трепето в районі Володарка - Тетерів - Ставище - Сніжки - Розумниця (близько 40 сіл); відділ Ромашка в районі Бобринь - Нова Басань - Нови Бихів на Чернігівщині (до 20 сіл).

---

¹ В. Сільський. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 р. – Варшава, 1920.

² Зраджений провокатором, вже ранений і оточений большевиками, застрелився в березні 1920 року.

В справозданні тим говориться, що населення цілого Гайсинського повіту ставиться до української влади із симпатією, що і там «появніє сторонників Петлюри будет енергично поддержано». Такий самий настрої був серед населення в Київському повіті (село Будаївка, Шуляки, Боярка, Білгорода і Глеваха), в Канівському і Таращанському повітах (район Канів – Трипілля–Шандрівка – Медвина – до 30 сіл), в Чигиринському повіті (район Фундукліївка – Медведівка – Дудуліївка до 60 сіл), в Яготинському районі (Чернігівщина) була велика повстанча організація (до 2000 чол.) добре озброєна гарматами і кулеметами, в районі сіл Панівка – Облонівка – Лозовий Яр – Томаківка — Слобода – Годнівка й інші.

У цілій окрузі положення большевиків було загрожене: «власть, где таковая есть в лице Ревкомов і Комбедов, пока оторвана от населения і не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насилія, вследствие наличия вооружения у крестьян, принимают иногда стихийный характер; бандитизм заметно растет; громадный процент крестьян настроен или петлюровски или анархически — массовое расхищение и порубка лесов, разграбление сахарных заводов обычное явление. Ведется усиленная работа политическая и поукреплению власти, но результаты ея пока еще слишком недостаточны»¹.

Цей документ большевицького Штабу Київської Округи налічує тільки виявлені большевиками ворожі партизанські відділи, але ж далеко не вичерпує всіх ворожих Червоної армії груп. Подані відомості торкалися переважно Київської Округи, та й вони, як побачимо далі, не були докладними. І то не дивно: деякі повстанчі відділи проходили вздовж і впоперек всю Україну і то по кілька навіть разів на рік, — отже, большевики навіть через свою «чека», а на селах через «комбеди» не могли взяти «на учет» всіх повстанчих організацій: населення всіх повстанців уважало за мучеників за народну справу, переховувало їх, допомагало їм, чим могло. Доповнюючи оці большевицькі дані даними Штабу Укр. Головної Команди, подаємо тут прізвища ватажків повстанчих організацій та райони їх праці, що в той час (до 25.III 1920) вже існували і яких не подав у своєму докладі большевицький Штаб Київської Округи:

1. Цвітковський – на Таращанщині² (700 кінноти і 500 піхоти).

---

1 Документ №ССІV, с. 335.

2 От. Цвітковський (штабс-капітан лейб-гвардії Волинського полку) з району Любара вирушив на Уманщину. З власної ініціативи, по приході туди от. Волоха, він злився з відділом останнього і вступив да партії боротьбистів. Разом з відділом от. Волоха і відділ от. Цвітковського був влитий до 60-ї червоної московської дивізії. Побачивши на ділі ліквідацію червоними українських частин, от. Цвітковський налагоджує зв'язок з Дерещуком та братами Рендо. На пропозицію уманського павстанчого комітету Цвітковський з 25-30 шаблями і до 60 піших пробивається до Звенигородського повіту і там зачинає організовувати уже великий відділ, до якого охоче йшли утікачі з червоних частин. У двох волостях – Виноградській та Боярській – Звенигородського повіту, що відмовилися виконати мобілізацію на накази московської влади, от. Цвітковський сформував два полки (Виноградський та Боярський) і пізніше з'єднався з от. Сидоренком. Досить успішно от. Цвітковський перевів роботу по організації повстання в Таращанському, Канівському та Звенигородському повітах. Але ж, як то часто буває, посварився з от. Сидоренком і почав сам оперувати проти червоних Москалів. Його діяльність продовжується аж до ліквідації боротьби проти Москви в 1920 році (Б.Козельський, оп.сиф., с. 64-65).

2. Гризло — на Звенигородщині (100 кінноти і 2000 піхоти).
3. Дерещук — на Уманщині (4000 піхоти при гарматах – організованих).
4. Залізник — на Лисавецьщині (700 піхоти).
5. Голий — на Канівщині (до 1000 піхоти). 6. Заболотний — на Балтщині (до 2000 піхоти). 7. Чуприна — на Липовеччині (до 600 піхоти). 8. Ільченко — на Чигиринщині (відомостей про кількість не маємо). 9. Лобатий —Александрівський район. 10. Завертайло — Херсонський повіт. 11. Хмара — 300 кінноти і 300 піхоти. 12. Загородний — Черкаський повіт. 13. Лихо — Вінницький повіт. 14. Орловський — Полтавський повіт. 15. Біленький — Полтавський повіт. 16. Орлик — Київський повіт. 17. Куравський — Таращанський повіт 18. Маруся Соколовська — на Київщині. 19. Чорний — Переяславський повіт¹.

Крім перелічених, на підставі вказаного документа організацій, треба подати ще такі повстанчі організації або відділи: 20. А. Гребінник (псевдонім «Чорна Хмара») — район Катеринославщини–Знаменки (там же оперував в цей час і от. Ангел). Чорна Хмара мав 3 відділи до 500 чол.; першим відділом кінноти комендор прапорщик О.Курочка, другим відділом піхоти — поручник Петренко і третім –окремою пішою сотнею командував прапорщик — учитель Хоменко².

21. От. Волинець — в районі Христинівки (до 300—500 чол. О.Д.)³. 22. От. Павловський — в районі: Іваньки, Шаулиха, Звенигородка⁴. 23. От. Гулий–Гуленко — в районі Знаменка—Мишурино—Верблюжка—Суботинці — тоді ще невідомої кількості⁵. 24. Українець — район Знаменки {від Кременчука до Чигирини) — невідомої кількості⁶. 25.От. Сокіл — район с. Деренковець (частина Канівщини і Черкащини) — до 2000 чол.⁷ 26. Левченко на Полтавщині — невідомо кількості⁸. 27. Хор. Г. на Чернігівщині — невідомої кількості⁹. 28. Мелешко [він же Малашко) — район залізниці П'ятихатка—Катеринослав, Долинцево, Верховцево до ст. Сухачівка — невідомої кількості¹⁰. 29. Шохин — в районі Нового Бугу — невідомої кількості¹¹. 30. Конашенко — район, обмежений на північ селами Петрово, Верблюжка, на захід — селами Братоліубівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід — річкою Інгулець — невідомої кількості¹². 31. От. Сокур—Чигиринський повіт (штаб в Чигирині)¹³. 32. От. Гладченко

---

¹ Документ № ССV, с. 336.

² Документ № ССVI, с. 337.

³ Документ № XVI, с. 174.

⁴ Документ № XXXIV, с. 189.

⁵ Документ № ССV, с. 336.

⁶ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 75.

⁷ Ген-пор. М.Омеляноеич-Павленко, оп. сif. — Ч. II.— С.24.

⁸ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 80.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Документ, ч. LVIII (прізвище Отамана додаю від себе).

¹² Там само

¹³ Там само, с. 11, 12.

— на південь від Катеринослава – невідомої кількості¹. 33. От. Орел². 34. От. Сірко³. 35. От. Око, що разом з відділом от. Гулого приєднався до Армії У.Н.Р. під час Зимового походу⁴. 36. Полк. Пшонник — оперував з початку в районі Тирасполя, а пізніше брав участь у захопленні Ананіїва⁵. 37. От. Антонов — в районі сіл Липецьке, Баштани, Селеванівці, Гандрабари та інших; брав участь у захопленні Ананіїва⁶. 38. Павловський, Глущенко, Даниленко, Зелений та Омельчук, — що працювали в повстанчому комітеті Радомиського району, на чолі якого стояв от. Мордалевич⁷. 39. От. Багатій — район Київщини⁸. 40. От. Юрко Волощенко — район Київщини та Волині⁹. 41. От. Шепель — район Хмельника—Вінниці¹⁰. 42. От. Циган — в районі Обухова, Воронькова та Тирасполя¹¹. 43. От. Галайда – район Київщини¹². 44. От. Лютий¹³. 45. От. Клепач — обидва саме тоді розпочинали свою діяльність в Олександрійському, Чигиринському та Черкаському повітах¹⁴. 46. От. Терещенко¹⁵ в районі Холодного Яру, де пізніше утворився «правобережний округовий повстанський комітет» у складі Івана Дігтяра, Сергія Отаманенка, Логвина Панченка, Омеляна Цигоря та інш. 47. От. Деркач¹⁶. 48. От. Мамай¹⁷. 49. От. Петренко¹⁸ — вели всі три підготовчу працю в районі Холодного Яру. 50. От. Брова¹⁹ — на Катеринославщині. 51. Отамани Дорош, Яременко, Богатиренко, Цербалюк²⁰ (підготовча праця на Київщині). 52. От. Кикоть, Яблучко, Загородній, Степовий, Каліберда і Бондар²¹ (підготовча праця в районі Кременчука). 53. Отамани Гонта, Христовий, Матвієнко, Вояка і Штепа²² (підготовча праця на Полтавщині). 54. От. Складний²³ — Поділля (підготовча праця). 55. От. Моргуля²⁴ — Поділля {підготовчо праця). 56. От. Громовий²⁵ — Поділля

---

¹⁴ Б.Козельський, *op.cif.*, с. 48.

² Там само, с. 50.

³ Там само, с. 52.

⁴ Б. Козельський, с. 48.

² Там само, с. 50.

³ Там само, с. 52.

⁷ Там само, с. 60.

⁵ Там само, с. 66.

⁹ Там само.

⁷ Там само, с. 68.

¹¹ Там само.

⁹ Там само, с. 67.

¹⁰ Там само, с. 69.

¹¹ Там само, с. 75.

¹² Б.Козельський, *op.cif.*, с. 75.

¹³ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само, с. 105.

²⁰ Там само, с. 81.

¹⁸ Там само (уміщую другий раз, бо він працював і в цьому районі).

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

(підготовчо праця). 57. От. Солтис¹ – Поділля (підготовча праця). 58. Др. Гелев² – район Київщини й

Катеринославщини. 59. От. Вовк³ — на Полтавщині, до 200 чоловік. 60. От. Сидоренко⁴ — в районі Звнигородки (відділ організувався у Медвинському районі). 61. От. Шуба — на Полтавщині. 62. От. Любченко — на Полтавщині. 63 От. Пятненко — на Полтавщині⁵.

Повстанчу акцію організує також в травні місяці 1920 року «Комітет визволення України» в Полтаві та «Полтавський Губерніальний повстанський Комітет», але підготовча праця велася, очевидно, й давніше⁶.

Комітет утворився з ініціативи місцевого гуртка учителів гімназії, співробітників губерніального органу народної освіти та кооперативів у складі: Прийми, Нінковського, Валика, Лойка, Юрченка та Вощина. Комітет виступив під гаслом «повалення радянської влади» і мав нав'язати зв'язок з іншими повстанчими організаціями та «навчити людей строго додержуватись соціального державного ладу і взагалі привчати до державности»⁷.

З цією метою було утворено адміністративно-організаційний відділ на чолі з Нінковським, військовий — на чолі з Юрченком та фінансовий – на чолі з Баликом. Головував Прийма, його заступав Нінковський. В основу організації було покладено принцип п'яток. На чолі всіх організацій стояла рада комітету, також з п'яток. З часом члени Комітету мали на увазі системою організованих п'яток покрити цілу Україну. У липні до Комітету входять Денисенко, Левченко (У.С.Д.) та Чубукова-Дорошенко (У.П.С.Р.). Комітетові підлягав відділ от. Вовка (до 200 чол.), а також було налагоджено зв'язки з повстанчими організаціями Переяславського, Лубенського, Гадяцького та Звенигородського повітів. Голова Комітету Прийма мав від'їхати до Польщі до Головного Отамана для порозуміння, але провокатори донесли про це у московську «Чека», і членів Комітету було арештовано і вивезено до Харкова на суд.

На чолі Полтавського «Губерніального повстанського Комітету» стояв Сопар-Нельговський. За начальника штабу був Трясило, за начальника зв'язку – Бідуха, за начальника розвідочного відділу — Лука Узенко, а за начальника адміністративно-організаційного відділу — Юрченко. Цей Губповстанком мав зв'язки з іншими повстанчими організаціями, але й його зустріла доля «Комітету визволення України»: «Чека» через провокаторів ліквідувала ці визвольні змагання повстанців, з котрих не один життям приплатив за народну справу.

Реєструємо нижче повстання проти добровольців і большевиків, що вибухали по селах неорганізовано:

---

¹ Там само, с. 81.

² Там само, с. 105.

³ Б.Козельський, *op.cif.*, с. 75.

⁴ Там само, с. 64-65.

⁵ Ген-пор. М.Омеляноеич-Павленко, *op. cif.* — Ч. II.— С.24.

⁶ Як у Б.Козельського: «Шлях зрадництва й авантур», с.77-78.

⁷ Там само.

1. Вибух повстання в районі Умані і Жмеринки в другій половині грудня 1919 року — проти добровольців¹. 2. Вибух повстання в с. Трояни на південь від Умані 1.І.1920 року проти добровольців². 3. Активна участь селян сіл Майданецьке і Білянка 2.І в бою з добровольцями Волинської групи за Тальне³. 4. Активна збройна підтримка нашої армії в бою її з добровольцями селянами с. Оксанино 20.ХІІ.1919 в районі Тального⁴. 5. Обеззброєння селянами добровольчого відділу в районі Глодосів 2.І.1920⁵. 6. Зайняття повстанцями селянами сіл Володимирівки, Олексіївки і Осиковатої недалеко станції Злинка 21.ІІ⁶. 7. Операції повстанців у районі м. Золотоноші 12.ІІ.1920 р⁷. 8. Повстанча організація в районі м. Шполи від 25.ІІ⁸. 9. Повстанчі відділи в таких пунктах та районах: м. Ольвіопіль, Костянтинівка, с. Рівне, Компаніївка, район: Олександрівка — Драчівка — Шостакова — Хотбека — Клинци; район на північ від Єлисавету: Федвар — Сентів — Іванівка — Миронівна — Осиковата — Обознівка — Лелеківка — Суботець — Єлисаветградка — Цибулів; Знаменка з околицями районом — Мишурин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондарівка, Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародіб з околицями, Чечелівка (відомості від 30.І⁹). 10. Селянські повстання на Чернігівщині то Полтавщині, які ствердив 10.ІІІ сам член Наркома Затонський в своїй заяві кореспондентам газет¹⁰. 11. Селянські розрухи в Кролевецькому, Ніжинському та Сосницькому повітах на Чернігівщині¹¹. 12. Селянські виступи в м. Ольвіопіль, відомості від 3.ІІІ¹². 13. Зайняття селянами–повстанцями Ананіїва, ст.. Любошівка, Кривого Озера, Саврани, Балти і Бірзули, відомості від 20.ІV¹³. 14. Повстанча організація в м. Черкасах 8.ІІ¹⁴.

Всі перелічені повстанчі організації й отамани повстанців виступали під гаслом Української Народньої Республіки. В районі Чигирини (с. Янич) оперував от. Коцур, який стояв за «радянську владу». Полковник Чижевський в своїй «Короткій історії 3-ї Залізної дивізії» називає його бандитом, який гробував різні частини, що переходили через цей район, а також і сусідні села¹⁵. На Звенигородщині оперував от. Туз, що принципово стояв за радянську владу¹⁶.

Крім цих повстанчих організацій, в Україні оперував в районі Бердянськ – Мелітопіль ще й анархіст от. Махно. Його акція була найбільш оригінальним явищем на нашому терені: «сьогодні з червоними, завтра з білими, потім проти обох з українським

---

¹ Документ № VIII, с. 171.

² Документ № XXX, с. 187.

³ Документ № XXXII, с. 188.

⁴ Ген-пор. М.Омеляноеич-Павленко, ор. сif. — Ч. І.— С.25.

⁵ Документ № XLIII, с. 202.

⁶ Документ № LXXV, с. 226.

⁷ Документ № ХСVI, с. 245.

⁸ Документ № СХVI, с. 258.

⁹ Документ № LXXIV, с. 224.

¹⁰ Заява Петровського в січні місяці 1920 р. кореспондентам заграничних газет.

¹¹ Заява Петровського в січні місяці 1920 р. кореспондентам заграничних газет.

¹² Документ № СХIII, с. 271.

¹³ Документ № СІХХI, с. 188.

¹⁴ Документ № LХVІІ, с. 188.

¹⁵ Полк. Чижевський. Коротка історія 3-ї Залізної дивізії. — Каліш. 1931. — С.31.

¹⁶ Ю.Тютюнник, ор. сif., с. 25.

національним рухом» (25 вересня 1919 р. на Уманщині здав до війська У.Н.Р. 4000 поранених і хворих партизанів). Проте у всіх цих союзах було провідна думка: «з слабшим на дужчого». В його відділі працювало й багато українців, як Петренко, Маслов, Шпрота, Пархоменко, Щусь, Іванюк, Матросенко, Вдовиченко, Брова, Куриленко, Кожан, Серета, Богун.

Маючи лозунги — «фабрики — робочим, земля — крестянам, геть: капіталізм, працю в наймах, державне пригнічення», — махновці в цих соціальних питаннях залишалися вірними до кінця. Зате, безумовно, національні моменти на них мали великі впливи¹.

Рівно ж на Катеринославщині оперувала Маруся Никифорова, що часом мала загіг до 1500 чол. і видавала себе за анархістку².

Величезний район майже цілої Херсонщини та Катеринославщини також був охоплений повстанням — спочатку проти денікинців, які, прийшовши сюди, поводитися з селянами обережно, але потім їх «государственная стража» та «карательні» експедиції почали «гуляти» по українських селах: «розстрілювали, вшали, різали, палили, руйнували, нищили, псували, грабували, гвалтували... Над всім національним українським глумились, як дикуни... Такого жаху нарід український терпіти не зміг і повстав. Але ворог був сильний, повстання треба було вести організовано, і треба було провідників». В цей час сюди й прибули уповноважені від Центрального Українського Повстанського Комітету: сотник Д.Робаківський, а потім Карпенко, щоб організувати повстання. Незабаром утворився повітовий Херсонський повстанчий штаб та комітет з місцевої інтелігенції.

Штаб і комітет в короткий час налагодили зв'язок з повстанцями сусідніх повітів, а також з оточеним і центральним повстанчим комітетом. Через агентів-інформаторів повстанком мало не кожної години одержував вісті з усіх кінців повіту, а також з інших повітів, про ворога й настрої селян. Праця провадилась енергійно, з захопленням. До праці стало переважно сільське вчительство.

Коли налагодився повстанчий апарат, повіт було поділено на повстанчі райони, до яких було надіслано керманічів з повстанчого повітштабу. Надруковано було відозви до селян від Повстанчого Повіткому та відозви від Центрального Повстанкому, в яких представлено жажливі методи денікинського панування й заклик до боротьби з таким ворогам. Надруковані на шопірографі при світлі каганця, ці відозви робили велике враження на селян і розжеврювали повстанчий дух. Десятками, з зброєю в руках почали сходитись повстанці до своїх районів. По лозах та садках почалося формування повстанчих сотень. З села в село переходили повстанці, приєднуючи до себе організовану повстанчу силу. Так вирости 1-й і 2-й Олександрівські повстанчі полки Низових Козаків.

---

¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, ор. сіф. — Ч. II. — С. 26—29.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, ор. сіф. — Ч. II. — С. 25. Свідки оповідають, що відділ Марусі наводив жах на ворогів. Підкреслювали її надзвичайну хоробрість. Бачили похорон козака з її відділу у Катеринославі: цілий відділ їхав на конях, в більшості білих, з великими шабляками з самою Марусею попереду, яка сама подавала їй команду. Маруся видавала себе за «анархістку» (Див. документ № ССVI, с. 337).

Ще в часі формування цих полків довелося їм вести боротьбу з ворогом, але не тільки з денікинцями, а й з бандитами, яких так багато було по селах. Майже в кожному селі довелося повстанцям нищити бандитів, що не давали селянам спокою: поодинокі їх банди організовувалися у загони і під назвою «повстанців» грабували не тільки заможних, але й найбідніших селян.

Залізничі магістралі Кременчук — Знаменка — П'ятихатка — Долинська і телеграфічний зв'язок між ними були попсовані, а коли й налагоджувались ворогом і рух на деякий час продовжувався, то ні один потяг не проходив не обстріляний або не пущений під укіс насипу.

2-й Олександрівський повстанчий полк Низових Козаків (командир от. Сірко в складі до 600 багнетів, 20 шабель при кулеметах) захопив м. Нову Прагу, вибивши звідти ворога і захопивши там військове майно. 1-й Олександрівський полк у цей час припинив залізничний рух між Знаменкою і Кременчуком і хотів захопити Знаменку, але не зміг, бо там були великі ворожі сили з бронепотягами. Не тільки по залізничних, а й по ґрунтових дорогах ворог не міг пересуватися: скрізь були повстанці. Це примусило ворога групувати великі сили на залізничі та лагодити її при допомозі бронепотягів.

У цей час повстанці одержали розвідочні відомості, що з Армії Української Народньої Республіки іде в запілля для боротьби з ворогом відділ гайдамаків на чолі з Командуючим повстанцями Херсонщини та Катеринославщини отаманом Гулим-Гуленком. Надісланий від повстанштабу зв'язковий зустрівся з відділом у Холодному Ярі (Мотронинський монастир на Чигиринщині) і приніс звідти інформації й накази від Командуючого повстанцями Херсонщини та Катеринославщини от. Гулого.

Це ще більше зміцнило дух то енергію повстанців, ще більш скріпило їх віру в перемогу над ворогом, якого ще з більшим завзяттям гонили повстанці з своєї землі. От. Гулий, вийшовши з ст. Калинівки 8 листопада 1919 року з невеличким відділом піхоти, кінноти, при двох гарматах і десятковій кулеметів, мусів довго пробиватися, маючи проти себе далеко сильнішого ворога, і тільки доскочивши до Холодного Яру, де яри та ліси дали змогу сховатися від ворога, повстанці могли кілька днів відпочити. З відділу в 300 чоловік залишилася лише третина, бо решту по дорозі або забито, або залишена хворими на тиф. Сам же от. Гулий, не відпочиваючи, пробрався до херсонських повстанців, зв'язався з ними, потім вирушив до Верхнедніпровська і, разом з повстанцями Верхнедніпровського повіту під орудою ватажка Малашка, зайняв всю залізницю аж до самого Катеринослава. Тим часом, поки повстанці вилловлювали в повіті «Государственную стражу» та рештки недобитків-добровольців, він знову пробрався до олександрівських повстанців, захопив ст. П'ятихатку і залізницю, а звідти повернувся до свого відділу, що був залишений у Холоднім Ярі, і, зібравши там своїх гайдамаків, повів наступ на Єлисавет. Тільки страшенна втома не дала їм можливості дощенту розбити і тут добровольців. Все ж таки він захопив місто і тримав кілька днів, відбиваючи контрнаступи добровольців, і залишив місто лише тоді, коли ворог підтяг великі сили.

По цих випадках от. Гулий-Гуленка наказав, щоб 2-й Олександрівський повстанчий полк пересунувся у північну частину повіту для з'єднання з відділом

гайдамаків, який у цей час оперував у районі станції Фундукліївка—Цибулево. 2-й Олександрівський полк зараз же вирушив на північ. Ще раніш приєднався до Гулого 1-й Олександрівський повстанчий полк і оперував разом з гайдамаками у цім же районі.

В середині листопада 2-й Олександрівський полк з'єднався з відділом гайдамаків.

Повстанці розпитували про нашу армію, про «батька» Петлюру, про Уряд — всім цікавилися, а зовнішній вигляд гайдамаків — їх оселедці та шлики — справляв на них велике враження. У перший день з'єднання з 2-м полком отаман Гулий зробив нічний напад на денікинців, розташованих в селі Ясеноватка. Оточеного з усіх боків ворога захоплено з усім військовим майном, бо нападу вік не сподівався.

Коли денікинці налагодили залізничний рух, то повстанці перенесли свої операції на залізницю Коростівка — Знаменка. Удень і вночі «приймали» вони ворожі потяги, і тільки один із них вирвався з-під кулеметного і рушничного вогню (біля ст. Пантаївки) і зупинився аж на ст. Єлисавет, привізни туди багато поранених та забитих.

Загрожуючи ворожому війську, розташованому на ст. Знаменка, якого там було більше 2 тисяч, повстанці відділи пересунулись з села Диківки у м. Дмитрівку, звідки почалась облога Знаменки з усіх боків. Повстанці на станційних водотягах поздіймали хлитовки і припинили постачання дров для потягів, а демонстрація повстанчої кінноти з боку м. Дмитрівка пригнобила й без того настрашені ворожі сили.

Повстанці, залишивши тут великий відділ кінноти, перейшли залізницю і з боєм захопили Сабліно—Знаменську цукровню. Тут поліг у бою всіми люблений старий гайдамака сотник Коломієць.

Захопивши ст. Сахарну, повстанці й тут «приймали» ворожі потяги, що йшли на Миколаїв із ст. Знаменки, яку вже ворог евакуював; ні один потяг не проскочив: всі залишились у руках повстанців на станціях Сахарній та Знаменці.

Коли по ґрунтових шляхах із Знаменки пересувалася вночі ворожа дивізія, то повстанці зробили на неї напад і майже всю розігнали, хоч захопити нічого не вдалося, бо у повстанців було всього по 8—10 набоїв. Це була остання ворожа дивізія, яка залишила Знаменку. Через те, що Знаменка з усіх боків була оточена повстанцями, ворог майже нічого не встиг вивезти із станції. Трудно було підрахувати всі трофеї, захоплені на станції. Сотні тисяч набоїв, 20 гармат, до 200 зовсім нових розібраних кулеметів, до 5 тисяч рушниць, десятки вагонів одягу й т. ін. Але всім цим повстанцям скористуватися не довелось.

Облога Знаменки повстанцями змусила денікинське військо відступити з большевицького фронту в цім районі на цілі десятки верст (від Кременчука до Єлисавету). Це дало можливість большевицькому війську присунутись до Знаменки в момент захоплення її повстанцями. Коли повстанський відділ лічив трофеї, до Знаменки з'явилась кінна розвідка большевиків, які оголосили трофеї своїми. Але повстанці набрали тут більш 100.000 набоїв, до 400 рушниць, багато одягу й іншого військового майна і відійшли до своєї бази — Сабліно—Знаменської цукроварні, залишивши на Знаменці при большевицькому війську свого представника. Це була їхня перша зустріч з московсько-большевицькими

незваними гостями. Злістю кипіло серце козака, але обставини вимагали «дружніх» відносин.

Ще до цієї зустрічі повстанці читали накази большевицького вождя Троцького до «Товаришів солдатів, комендантів та комісарів», який писав: «Україна — це край українського робітництва і трудового селянства... Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпачення України...» Отож, на засіданні пред-

ставників від повітових повстанкомів Херсонщини та Катеринославщини, повстанці зробили постанову вважати совітське військо за дружнє українському народові і спільними силами бити ворога Денікіна. Большевицьке військо пройшло все Лівобережжя, майже не зустрівшись з денікинським військом, завдяки тому, що останнє було розбито й розігнано там повстанцями.

Але невдовзі повстанцям відкрилися очі, — вони зрозуміли, що наказ Троцького, з яким большевицьке військо прийшло в Україну, це тільки підлесливі брехливі слова: вони перехопили наказ від того ж Троцького з директивою Совнаркома. Наказ вимагав від червоної армії обеззброювати всіх повстанців в Україні і, хоч повстанці вимагали від большевиків, щоб обеззброєння була припинено, бо зброю вони здобули у ворога кров'ю, а боротьби з Денікиним ще не закінчено, большевики не звертали на це уваги й продовжували обеззброєння.

В цей час був уже загублений зв'язок повстанців з повстанчим комітетом, а також і з військом У.Н.Р., якого вони весь час чекали. Отже, щоб зберегти свої сили, які в той час на Херсонщині та Катеринославщині вирости до 20 тисяч, та зброю, яку вони мали, вирішили замаскуватись перед новим ворогом — большевиком і стати «на радянську платформу».

Після заняття ст. Знаменки повстанці знову пересунулися в запілля денікинців під м. Єлисавет. Розташувались під с. Канатовим, вони повели наступ на ворожі бронепотяги, яких на ст. Єлисавет було аж чотири. Ворожі бронепотяги били по них з гармат і кулеметів, але залізницю з усіх боків було зірвано, і бронепотяги курсували на просторі тільки 2—3 верст. Коли ж бронепотяги пересунулись на ст. Бережинку (4 версти від Єлисавету) і захопили Єлисаветцько—Бобринецький шлях, денікинці вийшли з м. Єлисавету і трималися тут на станції та в селах на північ від міста. У цей час прибули нові ворожі відділи з півночі, і таким чином біля Єлисавету і в самім місті сконцентрувалися великі ворожі сили. Коли денікинці довідалися, що тут повстанці—гайдамаки, то почали вести з ними переговори через отоманчика—зрадника Струка. Але ці переговори ні до чого не doprowadили: повстанці далі били ворога.

Рівночасно большевицьке військо посувалося по звільненій повстанцями від денікинців території і підійшло до м. Єлисавету. Спільними силами повстанці і 535-й совітський полк повели наступ на місто. Повстанці були на лівім крилі та йшли по Бобринецькому шляху. Зустрілись з ворогом в околицях самого міста, де зав'язався гарячий бій. Оборонятись з міста ворогові було досить легко, але повстанці йшли лавами, атакуючи кожний будинок—фортецю, звідки денікинці обстрілювали їх з кулеметів. З великими втратами просунулись повстанці до середини міста, але тут було поранено командира 2-го Олександрівського полку Сірка, а також поранено й забито декілька старшин його полку. Тим часом з правого крила передали, що 535-й совітський полк відступив від міста вже верст на 10, не попередивши повстанців. Ворог оточував їх зо всіх кінців. З боєм, маючи великі втрати, залишили вони місто і пробилися через лаву ворога вже під шаблями його кінноти. Отаман Гулий затримав ворога, що насідав на останню частину повстанців і полк большевиків. Після цього бою, залишивши ранених і хворих в Сабліно — Знаменській цукроварні, де був урухомлений повстанчий шпиталь, відділ знову посунувся в запілля ворога, але вже з півночі від Єлисавету. У цей час до відділу приєдналися інші повстанці в кількості 120 шабел і до 200

багнетів з кулеметами. Це були українці, які кинули совітську армію й втекли з самої Московщини. Крім цього, тут же приєднався до них ще один відділ повстанців Олександрійського полку в кількості до 1000 багнетів, складених з самих селян. Широкою лавою повели вони наступ на Єлисавет й оточили його майже з усіх боків. Коло тижня билися повстанці під самим містом, але захопити не змогли, бо в місті були згруповані дуже значні ворожі сили, які перевищували повстанців в декілька разів. Тоді повстанці рішили знову зайти далеко в запілля ворога, але після першого ж переходу одержано звістку, що денікинці залишили Єлисавет, до якого вступило совітське військо. Денікинці ж відразу відійшли на верст 70—80 від Єлисавету.

У цьому районі прибув до повстанців зв'язок від Запорізької дивізії, яка в той час проривалася через фронт в запілля денікинців. Повстанці чекали свого рідного війська і спинили операції проти денікинців, бо догнати останніх не було можливості (їх переслідували інші повстанчі відділи), а 26.I.1920 р. в селі Володимирівці Єлисаветського повіту зустрілися з частинами Запорізької дивізії отамана Омеляновича-Павленка. Щиро вітали повстанці змучених лицарів запоріжців і пізніше приєдналися до них.

Крім збройної боротьби, велась також боротьба з денікинцями й іншим шляхом — агітацією серед українського селянства. Отаман Гулий-Гуленко випустив відозви й ультиматум до денікинців, в яким зазначалося, що коли денікинці не залишать української території до 30 листопада 1919 року, то після цього терміну будуть знищені не тільки війська, але й їх сім'ї. Переїжджаючи з села до села, повстанці будили народні маси, закликаючи їх до збройної боротьби з ворогом, і приєднували до себе людей сотнями. Відозви ж та іншу літературу розповсюджували не тільки на Херсонщині та Катеринославщині, а майже по всіх губерніях південної та Лівобережної України.

Оглянувши коротко боротьбу повстанчих відділів на Херсонщині й Катеринославщині та відділу от. Гулого-Гуленка, треба підкреслити ті надзвичайні труднощі, які переносили повстанці у боротьбі з ворогом: часто в негоду, вдень і вночі провадили вони свою акцію, перебуваючи в запіллі ворога. Треба було робити великі марші, часом зовсім несподівані. Ні осінні дощі, ні тріскучі морози та завірюхи не припиняли їх операцій, бо тоді ще краще було нападати на ворога. Відпочинку вони не знали. Майже 90% повстанців за час боротьби перехворувало на тиф та інші хвороби. Шпиталів не було і не було де лікуватися, хворі йшли за своїм відділом холодні й голодні. Видужували без опіки і ліків. Тяжко було й з грішми: тих, які от. Гулий одержав від Уряду на повстання, зовсім не вистачало. Доводилось задовольнятися тим, що підбирали у порога; він тільки й доставав повстанцям одяг, харчі і гроші¹.

Наведений вище перебіг доповнює Командуючий повстанчими військами Херсонського та Дніпровського повітів і уповноважений Ц.У. Повстанчого Комітету сотн. Робаківський у своєму докладі на ім'я Військового Міністра, поданому в Варшаві, куди йому в кінці грудня 1923 р. пощастило пробратися.

---

¹ Опрацьовано на підставі справоздання про згадані події штабу Запорізької дивізії, зложеного учасниками, яке цілковито лягло в основу мого опису. — Д.О.

По приході Денікина 14.VIII в район Херсонського та Дніпровського повітів всі українські кола відразу стали інтенсивно готуватися до збройної з ним боротьби. Осередком майбутнього повстання обрано м. Велику Олександрівку, а в Дніпровському повіті — Чаплино. 1.IX.1919 р. сотн. Робаківський виїхав до Кам'янця за вказівками і грішми.

Ц.У.П.К. дав йому раніше слово, що через тиждень по його виїзді будуть вислані гроші на саму широку акцію і що кожні два тижні будуть надсилатись кур'єри з вказівками, але цього не виконав. За весь час там не бачили ні одної людини з центру, не кажучи вже про гроші

В кінці вересня і перших числах жовтня по селах були розіслані гонці з наказом про початок повстання від організованого повстанчого штабу. Ухвалювалися постанови про визнання Української Республіканської Влади, а також про непохитну боротьбу за землю і волю, Українську Самостійну Н.Р. проти всіх чужинців, які прийдуть на нашу територію. Села Велика Олександрівка, Мала Олександрівка, Ново-Дмитрівка I, Давидів Брід, Архангельське (Борозна), Висунськ (Батурино), Березніговате, Калушське. Новий Севастопіль, Миколаївка II, Куликівка одразу приєдналися до закликів повстанчого штабу. Аналогічні постанови було винесено й у всіх селах Херсонського та Дніпровського повітів.

У перших числах жовтня добровольці вислали «карательні отряди»: один пішов на село Висунськ (Батурино), поділений на 2 сотні — пішу й кінну при кулеметах, з боку Херсону по залізничній лінії Херсон—Апостолово через Снігірівку — Березніговате — Батурина. Друга частина — силою одної пішої, одної кінної сотень з кулеметами і двома гарматами — з Миколаєва через станцію Явкино й с. Михайлівку до Батурина. По дорозі цей відділ наробило багато шкоди: в с. Снігірівці 7 селян з викрученими руками добровольці повкидали живими до криниці. В с. Михайлівці перепорили шомполами більшу половину села і 5 чол. також з викрученими руками вкинули до криниці. Потім обидва відділи дійшли до с. Висунська і почали без попередження обстріл, але зустрінули опір вже зорганізовано! сили під керуванням старшини Загороднього. Після триденного бою денікинці відступили, але через тиждень з подвійними силами та 6 гарматами по тих же напрямках напали на Батурино. В той же час сотн. Робаківський підійшов з відділом з Великої Олександрівки і прийняв головне керування боєм. Після 4-денного бою денікинці відступили і пішли на Єлисавет проти повстанців, котрі зайняли це місто. Два відділи, що їх вислано на Богоявлень і на Новий Буг, також були відбиті і пішли в бік Знаменки, Фундукліївки, Каменки, де оперували відділи Коцюри численністю до 7000 чол. Вся залізнична лінія Херсон - Миколаїв — Долинська — Знаменка - Долинська — Долгинцево була зруйнована, і залізничний рух був цілком припинений.

Лінії Херсон—Апостолово повстанці не зруйнували. Познімали телеграфні апарати і хлипавки водотягів, яких денікинці замінити не могли, бо вони були американської системи. Наслідком цього на всьому протязі лінії не стало води для паротягів, і залізничний рух припинився. На двох великих мостах через Висунь—Інгулець зложено було піроксилінові шашки, котрі, в разі потреби, мали бути взірвані. Вся денікинська влада із усього повну втекла до Херсона й Миколаєва, а з Дніпровського повіту — до міста Алешок.

В посаді Березниговатому був скликаний селянський з'їзд, на котрому було обране тимчасове повітове правління, котре взяло в свої руки всю громадську владу в повіті. Було повернено волосні земства та народну міліцію. Всі денікінські закони було скасовано, і правління в своїй праці керувалося виключно законами У.Н.Р. Поруч з правлінням був організований військовий штаб. Команду над повстанськими військами обох повітів обняв сотн. Робаківський.

В Дніпровському повіті повстання розпочалося в селах Чаплинка і Чалбаси. Всі денікінські відділи вигнано з усього повіту, окрім Алешок. Керував повстанцями от. Павловський. Повітова влада і там була організована на зразок Херсонської.

Деякі денікінці, побачивши повстанців, стали до них звертатися з різними пропозиціями. В кінці жовтня начальник штабу 3-го корпусу через одного старшину запропонував повстанцям за 500.000 крб. романівськими видати їм всі шифри, дислокацію військ і зняти з українського фронту за нашими вказівками 3 полки. Другу пропозицію повстанці одержали від інтендантства на видачу з Миколаївських базисних складів двох тисяч комплектів обмундирування (по 7.000 карб. за комплект). Крім того, було запропоновано продати до 1.000.000 набоїв до рушниць і 10.000 до гармат. Використати цього всього повстанці не змогли з огляду на повний брак коштів.

До дальшого плану повстанців входили наступи на Херсон і Миколаїв, але, не маючи абсолютно ніякого зв'язку з центром і почувши про зраду галичан (вістка ця дуже шкідливо відбилася на настроях повстанців), вирішили тимчасово передати командування Максименкові, а сотн. Робаківського вислали до Уряду за вказівками і грішми.

Робаківський виїхав до Варшави, щоб отримати вказівки щодо дальшої тактики.

Панування Денікіна кінчалось, і його гнали до моря. Робаківський доповів Головному Отаманові, що, з огляду на близький кінець Денікинщини, треба буде поширити й реорганізувати повстанчу акцію на півдні. Він пропонував змінити тактику: не витратити сил на нерівний бій з большевиками, а ще перед їх приходом захопити все в свої руки і зустріти їх з готовим уже місцевим національним апаратом влади, нібито радянським, бо зорганізованої на радянських засадах, але без участі комуністів. В слушний момент при такій організації можна було б легко повернути зброю і проти большевиків, щоб віддати край у руки законного уряду.

П. Робаківському к. Головний Державний Інспектор давав найліпшу опінію (див. док. № ССVII, с. 341).

Як бачимо, повстанці мали продумані тактичні плани.

На Катеринославщині повстанці також вели жваву акцію під команду отамана Зірки-Рибалки. Коли туди прийшли денікінці, то повстанці аж до часу видання ними розпорядження про малоросійський язик «зашилися й сиділи тихо», а деякі, змобілізовані денікинцями, навіть використовували для української справи свою службу у військових денікинських установах. Так було в Нікопольському районі. Коли ж прийшли вісті, що українські війська почали вже воювати в Деікинім, то повстанці почали готуватися до повстання. Доходило навіть до згоди з

анархістами Махном та Володимиром, але потім повстанці розвалили їх бо побачили їх шкідливу роботу. Прогнавши Денікіна за Дніпро, стали перед новим ворогом — комуністами¹.

Тут повстанці прийшли до думки, що самі не можуть збройно боротись з комуністами, бо ті, пам'ятаючи старе, поставили в центрі району сильний латиський полк, — але культурно-агітаційної праці повстанці ні кидали. Виступаючи на різних конференціях селянських, учительських і кооперативних, — без страху громили комуністів з трибуни, а щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агітатор, послали своїх представників до радянських установ, де вони набували прав, і цим рятували українців.

І долетіла вістка про Карпенка, присланого нашим урядовим центром, який і вже активно виступав в Софіївським районі, та про доктора серба Гелева і других діячів. Однак зв'язок з ними налагодився не відразу. Почувши, що Карпенко виступав проти большевиків, повстанці Зірки виступили з Чортмличанами і під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост. Вісім чоловік кепсько озброєних чортмличан-юнаків розігнали 58 червоноармійців, убивши з них 10, п'ять взявши в полон, забрали бомби, набої, рушниці та майно. Тим часом от. Карпенко був забитий в бійці, а Никополяни наткнулись на два полки червоних і розійшлись, виславши розвідку до Врангеля, але, зустрівшись з представником центру доктором Селевим, одержали від нього призначення і, сформувавши курінь гайдамаків імені Івана Сірка, працювали вже під політичним керівництвом др. Гелева².

Не дивно, що населення часом дезорієнтувалося і що були повстанні організації, які, нищучи Денікіна, орієнтувалися на большевиків. Але були й такі, що не переривали боротьби проти большевиків.

Повстанча організація на Чернігівщині під проводом от. Ангела завжди боролася проти них. Те саме робили й інші організації. Так, в своєму справозданні від 30.IX.1923 р. на ім'я Головного Отамана от. Чорна Хмара (А.Гребеник) пише:

«Між Катеринославом і Знаменкою я з'єднався з от. Ангелом (500 чол.). В мене було до 300 чоловік і почали. В селі Краснополня під Катеринославом захоплено було «карательний відділ» в складі 120 чол., який був вивішаний на деревах. У відділі були самі китайці і латиші.

Великий бій мали з Денікіном в районі Знаменка—Катеринослав; знищили піхотний полк, захопили два бронепотяги. Пізніше стояв на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікіна.

За Денікіном прибули знову большевики. Директиви поступали від д-ра Гелева (серб). Билися з большевиками в районі Плавнів. Між станцією Жеребцем та Олександрівською, — знищили. Між ст. Синельниковом та Катеринославом спинили так само потяг і захопили 7 чоловік «Чека» (6 жидів і 1 латиш), привезли до с. Дмитрівки і спустили порожньої студні. Та «Чека» якось вилізла, але потім селяни догнали і ще доклали³.

---

¹ Документ № ССVIII, с. 341.

² Там само.

³ Документ № ССVI, с. 337.

Цей документ, як і багато інших, часом стверджують жорстокість населення при розправах з більшовиками. В даному випадкові б замордованих повстанцями чекистів – жида. Але чи ж можна в цих жорстоких розправах вбачати «юдофобство» українського народу? З більшим правом можна було б вбачати «українофобство» жидів у катуванні українських селян їх земляками–чекистами. Тим більше диким і ганебним виглядає перекидання відповідальності за антижидівські ексцеси (часто розлючених жидами ж комуністами) українських мас на Головною Отамана С.Петлюру: чи ж міг він відповідати за правильні чи неправильні рефлексії українського населення?

Сам Деникін ствердив, що «дїйствія повстанческих отрядов вносили... весьма серьёзные осложнения в стратегію всѣх борющихся сторон, ослабляя попеременно то одну, то другую, внося хаос в тылу і отвлекая войска с фронта»¹.

12.XII 1920 р. представник Добрармії полк. Перевалов звертався до Команди II Галицького Корпусу з проханням повідомити «штаб центрального революційного республіканського комітету», що він уповноважений «Командуючим військами Новоросії» вести переговори з цим Комітетом у справі спільних акцій проти більшовиків та постачання повстанцям зброї².

Цей же представник Добрармії одночасно звертався безпосередньо до повстанчого отамана Шепеля, шукаючи з ним порозуміння. От. Шепель відмовився вести переговори з полк. Переваловим. Не дочекавшись делегатів от.Шепеля, полк. Перевалов, захворівши і виїжджаючи в район Жмеринки, знову пропонував отаманові основні пункти для порозуміння: повстанці мали боронити залізницю Жмеринка–Козятин, не дозволяючи більшовикам ремонтувати і налагоджувати рух по лінії. Разом із союзниками обіцяв повстанцям дати кілька броневиків, підтримати патронами та іншими бойовими припасами.

Командарм Добрармії згоджувався на те, щоб звільнені добровольцями райони були зайняті повстанцями. Для успішності спільної боротьби проти більшовиків полк. Перевалов пропонував іростонцям негайно опанувати район Козятин—Київ—Черкаси—Христинівка. Просив також не воювати з добровольцями та не перешкоджати евакуації галицького та їх майна мри перегрупіровці³.

Що ж почали робити більшовики з повстайчими організаціями, вигнавши Денікіна?

Під час перших двох наїздів в Україну, в 1918 і 1919 роках, більшовицька влада майже не торкнулася села і лише по містах та містечках були зорганізовані совіти та різні «коми», а село жило своїм життям і зовсім не відчувало комуністичної влади. В 1920 р. більшовики звернули пильну увагу на українського селянина, що не визнавав окупантської влади. Знаючи це, більшовики для того, щоб вирвати у селян хліб, одяг та зброю, формують спеціальні карні загони під назвою «продотрядів», але ж і це не приносить бажаних наслідків: організувавшись, селяни часто розбивають і ці загони⁴. Ця акція повстанців фактично доконала Добровольчу армію, після розпаду якої виникло у повстанців

¹ Див. його «Очерки Русской Смуты». — Т.V. - С.134.

² П.Феденко. Повстання націй, с. 104 у «Бірникові Памяти Симона Петлюри».

³ Воля. — Т. 1. — Ч. 4. — Відень. — 24 січня 1920. — С. 157.

⁴ Воля. — Т. 1. — Ч. 3. — Відень. — 17 січня 1920. — С. 129.

питання, що ж далі робити? По слідах повстанців прийшла в Україну червона московська армія, яка спочатку йшла ніби «в гості» — з листом Леніна до українських селян і робітників та з відомим вже наказом Троцького «допомогати українцям в боротьбі проти Денкіна».

Ленін, закликаючи українське селянство і робітництво до знищення Денкіна і панського землеволодіння, писав, що незалежність України визнає Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і російською комуністичною партією, що питання проте, чи зіллється Україні з Росією, чи залишатися незалежною, чи бути в федеративному зв'язку, — має встановити Всеукраїнський З'їзд рад робітників і селян.

Троцький в наказі «навчав» солдат, комендантів і комісарів червоної армії, що тільки український робітник і селянин мають «одинокое право управляти своєю власною країною», що, поборовши Денкіна, вони повинні віднести до трудових мас України з братерською уважністю і любов'ю, та заявляв, що «трудова маса України сама вирішить своє відношення до Совітської Росії»...¹.

Навіть і Ц.К.Р.К. Партії визнавав необхідність ще раз підтвердити, що Р.К.П. стоїть на ґрунті «визнання самостійности У.Р.С.Р.». Але вже в пакті другому тої ж резолюції говорилося про користь «найтіснішого союзу» та що «визначення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками і працюючими селянами». Пакт же третій згаданій резолюції окреслював уже взаємовідносини між У.Р.С.Р. і Р.С.Ф. С.Р. як федеративний зв'язок. А в пункті шостому читаємо: «З огляду на те, що велика кількість зброї, яку має на Україні селянство, замість диктатури пролетаріату приводить до фактичного панування бандитського куркуля, — найпершим завданням радянської влади на Україні являється відібрання всієї зброї і зосереджування її в руках робітничо-селянської Червоної армії»².

З огляду на таку політичну тактику большевиків в Україні всі повстанчі організації, за винятком от. Ангела, теж з тактичних міркувань погодились додати до «Української Республіки» назву «радянської», одночасно стоячи за суверенність України та вимагаючи організації окремої Української армії.

Були й такі повстанчі отомани, які щиро повірили большевикам, — наприклад Туз, котрого одначе вдалося сотн. Бондоренкові притягти до української роботи на Звенигородщині.

«Вся Київщина поділяла позицію Звенигородщини та Тарашанщини. Ці організації мали вплив на політичну тактику повстанців і Правобережжя і Лівобережжя. Зі всіх кінців тяглися сюди невидимі нитки зв'язку»³.

От. Омелянович-Павленко в докладі на ім'я Головного Отамана від 30.І 1920 року писав: «За обставинами сучасного менту всі повстанчі та партізанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроводжують спільні окції проти Добармії»⁴.

---

¹ Воля. - Т. 6. - Ч. 2. - Відень, 1919. - С. 81.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 82—83.

³ Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 75.

⁴ Документ № LXXIV, с. 224.

В листі до Командуючого Київською дивізією 27.1.1920 Командарм писав: «В сучасних обставинах відділи от. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупаки визнали принцип радянства, завдяки чому мають спокійне відношення з більшовиками, зможуть даліше провадити організаційну справу». Враження складається таке, що тут провадиться серйозна праця¹.

Може найтипівішим документом для схарактеризування тактики повстанців є протокол Дереневецького району (частина Канівщини і частина Черкащини) від 7 січня 1920 року. Як бачимо з цього протоколу, повстанці нібито визнавали владу «рад», але «постільки, поскільки вона буде в контакті» з ними. Вони домагалися, щоб адміністрація в Україні складалася з українців, домагалися також і утворення української національної армії; висловлювалися проти примусового введення «комуни»; далі постановляли боротися проти бандитів, монархистів та інших ворогів народної волі, домагалися ще й усунення з державних посад жидів².

Як ми вже бачили вище³, деякі повстанці уважали, що треба, присипляючи більшовиків прийняттям радянських гасел, консолідувати тим часом українську стихію, організуючи військову силу, за допомогою якої можна буде захопити потім владу до своїх рук. Ставлячи більшовиків поряд dokonаним фактом захоплення влади, вони сподівалися, що примусять більшовиків рахуватися з ними, але фактично ще в середині грудня 1919 року для України призначено Всеукраїнський Революційний Комітет у складі Петровського, Затонського та Мануїльського. Цей Комітет видав одразу відозву до населення України. У ній цей новоутворений червоною Москвою для України «Уряд» (замість скасованого «Совнаркома» Раковського⁴) підкреслював заслуги українських повстанців: «Ні на одну хвилину робітники та селяни Укроїли не мирилися добровільно з насильниками. Страйками і повстаннями боролись вони проти них»⁵.

Петровський, Затонський то Мануїльський у своїм «Воззванні Всеукраїнського Революційного Комітету Робочим і Крестьянам України» писали «Вільно і незалежно Українська Соціалістична Радянська Республіка знову воскресє. Право розпорядитись своєю українською державою належить тільки робітникам і селянам». А в початку ж

---

¹ Документ № LXXVIII, с. 228.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 75-78.

³ От. Робаківський.

⁴ Жизнь Национальностей. – № 48. – 21 декабря 1919. Під № 152 цей документ уміщений в «Политика советской власти по национальному вопросу за три года». – 1917.IX – 1920. – С. 116-118 (Государственное издательство, 1920).

⁵ За словами Плеттена при переговорах з українським Урядом в кінці жовтня 1919р Ленін Вому в розмові заявив «Нхай там (на Україні) краще буде добра демократична республіка, чим погана совітська». Ніби також Ц.К.В.К.П. стояв за військову конвенцію з Урядом У.Н.Р і пропонував зайняти північну Волинь, де стояли совітські частин. При штабах мали бути військові представники для зв'язку. У резолюції Ц.К. було видно готовність визнати незалежність демократичної України з гарантією економічного розмежування в Донецькому районі. Цв всв було ще перед переходом на бік Денікіна Галицької Армії (Див. П.Феденко, Фермвнт нації. - С.128}. н по нацианаяньому вопросу за три гада 1917.» «1910.-

«маніфесту» говорилося, що українською армії немов і не буде, бо вона «влилось» до московської червоної армії¹.

Тим часом 20 січня 1920 року большевики скликали перший з'їзд партизанів Черкащини. Багато з них не приїхало на цей з'їзд, – приїхали тільки ті, що ще сподівалися до чогось домовитися з большевиками. На самому початку з'їзду майже половина покинула засідання з протестом проти уживання слова «товариш» замість «добродій».

Як бачимо із звіту цього з'їзду, повстанці добилися усунення з Ревкому русифікатора жида Ніллена. Партизани згодилися вступити до червоної української армії.

Вже на цьому з'їзді представник Москви Яковенко зазначив, що «мета з'їзду є припинення партизанщини, бо партизанщина зробила те, що повинна була зробити, — допомогла регулярному червоному війську вигнати денікінців»².

Результатами цього з'їзду — тими уступками повстанцям, на які пішли його організатори, Москва була незадоволена, бо бачила, що рано чи пізно їй прийдеться ліквідувати повстанців, тому що всі вони стояли твердо на національно-державних позиціях. І вже через місяць — 28.II.1920 року — Троцький видає про це секретний наказ — «ліквідувати професіональне українське партизанство», стверджуючи, що ця ліквідація є «вопросом жизни и смерти для Советской Украины вообще». «Действующим на Украинской территории воинским частям строжайше воспрещено принимать в свой состав как партизанские отряды, так и отдельных «добровольцев». Все партизанские отряды должны быть немедленно разоружены и расформированы, сопротивляющиеся должны быть истреблены... «Непременным условием осуществления этой цели является выдержка, настойчивость и беспощадное отвержение всяких компромисов и сделок с партизанами и партизанщиной».

Рівночасно Всеросійська «Чека» розповсюджувала в Україні своє «обращение» до населення Кубанської області та Чорноморського побережжя³, в якому вимагала від населення виказування місць перебування повстанчих організацій, участі в боротьбі з ними, видавання всіх підозрілих осіб, що переховувалися в аулах чи станицях, та повідомляти владу про повстанчі «нальоти». У разі невиконання цього 1) станиці та села, котрі б укривали «білих» та «зелених», мали бути знищені, доросле населення розстріляне, майно конфісковане; 2) всі особи, що подавали б поміч «бандам», мали бути негайно розстріляні; 3) родичі повстанців, в разі наступу їх, мали бути теж розстріляні, а малолітні — вислані до центральної Московщини; 4) за виступ окремих сіл і станиць совітська влада мала відповісти терором і за кожного убитого совітського діяча мали поплатитися життям сотні мешканців⁴.

Коли пізніше большевики оцінювали роль українських повстанців, то устами В.Козельського мусіли сказати про них правду: «Діяльність петлюрівщини, що

---

¹ Политика Советской власти по национальному вопросу за три года 1917.IX – 1920. – Москва, 1920. - С. 116-118.

² Вісті Черкаського повітового військово-рев. комітету. – Ч. 10. – 24.I.1920.

³ Див. документ № ССІХ, с. 342-343. Відозву цю «Чека»... розповсюджують й на півдні України, звідки наші повстанці й привезли її до Штабу Гол. Команди.

⁴ Документ № ССІХ, с. 342-343

тільки руйнувала й дезорганізовувала, була за одну з головних причин тих тяжких невдач, які терпіла на Україні радянська влада»¹. Отже, не дивно, що більшовики готувалися до безоглядної ліквідації повстанчих організацій.

На цю нову й рішучу військову попітку більшовиків повстанці відповіли виступами проти червоної московської армії.

Весною 1920 р вибухло стихійне повстання на Тарашанщині в районі м. Тетієва, яке скоро прибрало форми організованого руху, що охопив досить широкий район, а в момент, коли Українська армія з'єдналася з Польською, мешканці околиць Тетієва мали 8 полків, які й прийняли на себе пізніше удар кінноти Буденного, фле не могли встояти проти його кулеметів, не маючи зброї.

Почалося це повстання з того, що невеличкий загін повстанця селянина Оверка Куравського в ніч під 25 березня зробив напад на касарні, де стояла більшовицька зала м. Тетієва. Повстанці забили ручними гранатами помічника воєнкома Бурмоса і кількох червоноармійців. Воєнком Винниченко, перед тим як втекти до Білої Церкви з небезпечного району, організував урочистий похорон забитого Бурмоса. Тим часом повстанці зайняли позицію на кладовищі й зустріли червону процесію стрілами з кулеметів. Винниченко втік, а відділ його розбігся. Розлючені повстанці вчинили у Тетієві погром.

Створилася тяжка ситуація: всі здорові й свідомі елементи місцевого громадянства — як інтелігенція, так і селяни — мали запобігти страшним наслідкам події, за яку не могли нести ніякої відповідальності: ясным було, що прийде карна більшовицька експедиція і що жертвами її падуть не винуватці, а всі національні українські елементи тієї околиці.

Організували озброєну самоохорону, на чолі якої став поручник к. російськ. 12-го Брацлавського полку М.Шляхтиченко. Були чутки, що більшовики вже йдуть на Тетіїв. Організувався й «Комітет охорони ладу й громадського спокою».

14 квітня до Тетієва вступив совітський 6-й експедиційний «карательний» віділ, заарештувавши варту громадської самоохорони, всю її —людей, ні в чому невинних — перестріляв в льодовнику. Ранком другого дня «карателі» почали підпалювати й обстрілювати сусідні села, заарештували всю місцеву інтелігенцію і визначніших селян і, роздягши всіх догола, приготувалися їх розстрілювати. Треба було рятуватися.

Поручник Ш., зайнявши вигідну позицію за містом, встиг обстріляти з кулемета катів-«карателів». «Смертники», як були голі, розбіглися по сусідніх селах. Більшовики почали були боронитися, але до Ш. прибігли на допомогу селяни з Снігірівки, і його відділ, що спочатку складався з 40 чол., вже перевищував кількістю відділ ворогів, яких було 200 чол. Боючися, щоб їм не перетяли переправи через річку, більшовики вийшли на залізничний насіп. Тим часом сили Шляхтиченка все зростали, з ним з'єдналися ще села Плохонівка й Слобода. Повстанці почали обходити ворога, і він почав утікати до ст. Погребище. До повстанців приєдналися села Дзвиняча й Михайлівка, через які гнали вони більшовиків. Коли ж і інші села довідалися від голих тетіївських смертників, які втекли від розстрілу, що сталося, – до Тетієва сунула вся збуджена «дзвонами на сполох» околиця: Теліжинці, Браївка, Росішна й Ситківка.

---

¹ Б.Козельський, оп. сif., с. 5.

Повернувши з Дзвенячого, Ш. обняв команду над усіма з'єднаними силами й, зорганізувавши штаб у Плохонівці, почав формувати відділи й висилати їх на фронт. На Тетіїв наступав новий експедиційно-карний відділ. Повстанці його прогнали після короткого бою.

Треба було готуватися до дальшої боротьби. Тетіїв став центром, де засновано «Повстанчий штаб Тетіївського району». До Тетієва прибули п.п. Сліпанський і Комашенко, яких, проходячи через Таращанину, от Омелянович-Павленко уповноважив до організування в повіті «Січі». На нараді вирішено було заснувати в Таращанському повіті «Кіш Зопорізької Січі», і Сліпанський опрацював статут «Січі». Отаманом Коша вибрано Куровського, а його помічниками Сліпанського і Комашенко. Кожна волость ставала полком, а село – сотнею. Все населення району поділено на реєстрове (од 21 до 35 літ) і нереєстрове (од 35 і старше).

Коли повстанці встигли зорганізувати тільки Тетіївський полк, большевики повели наступ на Тетіїв з боку ст. Погребище. Проти них пішов Куровський, але до бою не дійшло. В страсну суботу 9.IV Снігурівці під командою Шляхтиченка обійшли большевицький відділ (4-й експедиційний), який повів у той день новий наступ. Утікаючи, большевики потрапили на Тележинців і, оточені з усіх боків, були до одного переколоті. Забито й командире відділу (всіх було щось 200 при 4 кулеметах). Все майно дісталось переможцям. У цей момент почав наступ на Тетіїв новий большевицький відділ (6-й), але був змушений втікати. Це був останній виступ большевиків проти Тетіївців. Тут почалося повстання і в районі Білої Церкви, і большевики, аж до приходу польських військ, більше не з'являлися у цьому районі, де повстанці мали аж вісім полків¹.

Таким чином, район, що охоплював майже три повіти (Таращанський, Липовецький та Сквирський), протягом 2½ місяців (від 14.III до 25.V) був поза орбітою впливу окупантів і керувався своєю власною владою. Коли польське військо в 1920 р. йшло на Київ, повстала активно проти большевиків в першу чергу Таращансько повстанча організація, а за нею Чернігівська, Ананіївська, Глодоська і деякі дрібніші; решта заховувалася пасивно, не маючи відомостей про те, яку позицію займуть поляки щодо самостійності України. Цим до певної міри повстанці допомогли майже безопірному моршеві польського війська на Київ.

Як ми бачили, Червона Москва не толерувала й найменших проявів «національного ухилу», в якому слушно вбачало сепаратизм: ліквідувала Волоха, ліквідувала й боротьбистів, котрі ніколи не виступали в соціольних питаннях проти Москви, але намагалися творити свою самостійну радянську соціалістичну державу, спираючись на повстанців.

Повстанчі організації, не маючи в більшості ні від кого ні вказівок, ні інструкцій, самі вирішували найпекучіші справи. Вони обмінювалися своїми постановами, щоби хоч в цей спосіб скоординувати свої виступи².

---

¹ Документ про повстання в Тетіївському районі переховується в архівах Українського Наукового Інституту у Варшаві. — О.Д.

² Ю.Тютюнник, *op. cit.*, с. 78.

Правда от. Тютюнник видав відозву до «Селян», в якій радив їм не піднімати дрібних повстань, а чекати наказів¹. Для об'єднання організаційної і пептичної роботи серед повстанців він пропонував от. Омеляновичеві-Павленкові організувати окремий відділ при штабі армії або передоти всю ту роботу до

одної з дивізій при умові, що всі зносини йшли б через одні руки (Тютюнник мав на увазі, очевидно, свою дивізію).

Командарм на початку походу вирішив не допускати окремих виступів, а «весь повстанчий рух направити в одно загальне річище». Відозва Уряду від 2.XII та «Селяне» (11 точок) Ю.Тютюнника, на думку Командарма, «вповні відповідали потребі, й абсолютно було зайвим видавати ще якісь нові директиви, тим більше, що вони були видані за підписом Ю.Тютюнника, як заступника командарма»... Відозву от. Тютюнника Командарм всім частинам армії наказав поширювати.

У Таращанському повіті командування (20—25 грудня 1918) знайшло людей у пригніченому стані і дуже перевтомленими і тому порадило повстанцям, як маску, придбати собі форму Січи. Полк. Дерещукові на Уманщині Команда Армії видає уповноваження провадити організаційну працю в цілій окрузі². «Ще далі на південний схід в особі отамана Гулого-Гуленка Командування знайшла людину, якій воно довірило зверхнє загальне керування всіма повстанцями Херсонщини, Катеринославщини й далі вгору по Дніпру до Чигирина»³.

Коли армія перебувала в Холодному Яру, Команда Армії дала от. Чучупаці «вповні конкретні інструкції щодо можливої ролі Холодного Яру в загально повстанчому рухові»... Нав'язавши рівно ж зв'язок з от. Заболотним, що оперував у Балтському повіті, дала «йому директиви по службі зв'язку поміж Армією і повстанцями Провобережжя... Повстанці Волині горнулися до галицьких частин і через них тримали зв'язок з Українським Урядом. Крім того, були її окремі завдання, наприклад доручене полковникові Трушенкові⁴.

«Не моючи дозволу організувати керуючий центр для повстанців, — говорить от. Ю.Тютюнник, — я вислав сотн. К. для налагодження зв'язку зо всіма повстанцями. Містом осідку зв'язкової централі вибрано район найсильнішої організації. На Таращанщину, де вже працював хор. Кузьменко-Титаренко, якого я вислав ще з-під Вапнярки, післав хор. Івана Бабія, котрий працював у Куровського, виконуючи обов'язки начальника оперативного відділу в штабі. Таращанська організація пізніше виявила себе найбільше активно.

Залишав і Загородський, для праці серед повстанців, старшин Волинської дивізії»⁵.

---

¹ Там само, с. 80.

² Він був висланий туди раніше Головною Командою, див. документ № СХХХVIII, с. 280.

³ От. Гулий-гуленко мав це призначення раніше (ми вже згадували), а по з'єднанні з регулярною армією він був призначений Комдивом Запорізької дивізії. Див. документ № ХСVI, с. 245.

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, оп. сif. — Ч. II. — С. 29.

⁵ Ю.Тютюнник, оп. сif., с. 80.

Останнє підтверджує і Командарм¹.

Загальне керування повстанцями Командування залишило за собою, бо «непохитно стояло на тому, що поодинокі вибухи, не скоординовані з загальними обставинами й намірами Уряду, довели б до безцільних кровопролитів».

Під час походу ночальник Штабу Армії полковник Долуд взяв цю справу на себе, в формальній її частині, й провадив її за вказівками Командарма. Повстанчі отамани отримували від Команди Армії «районні» уповноваження і право використання громадського майна (цукру, спирту) в зазначеній приписом кількості². Командарм рівно ж стверджує, що розпорядження повстанчим отаманам носили численний характер³.

Оце була та величезна сила, що не давала ворогові передчасно тріумфувати в своїй перемозі. Сила повстанців полягала в їхній одностайності та товариській вірності. Поки ці традиції були міцні, поки ворогові не вдалося влити в лави своїх людей, — це був найвитриваліший з усіх фронтів⁴.

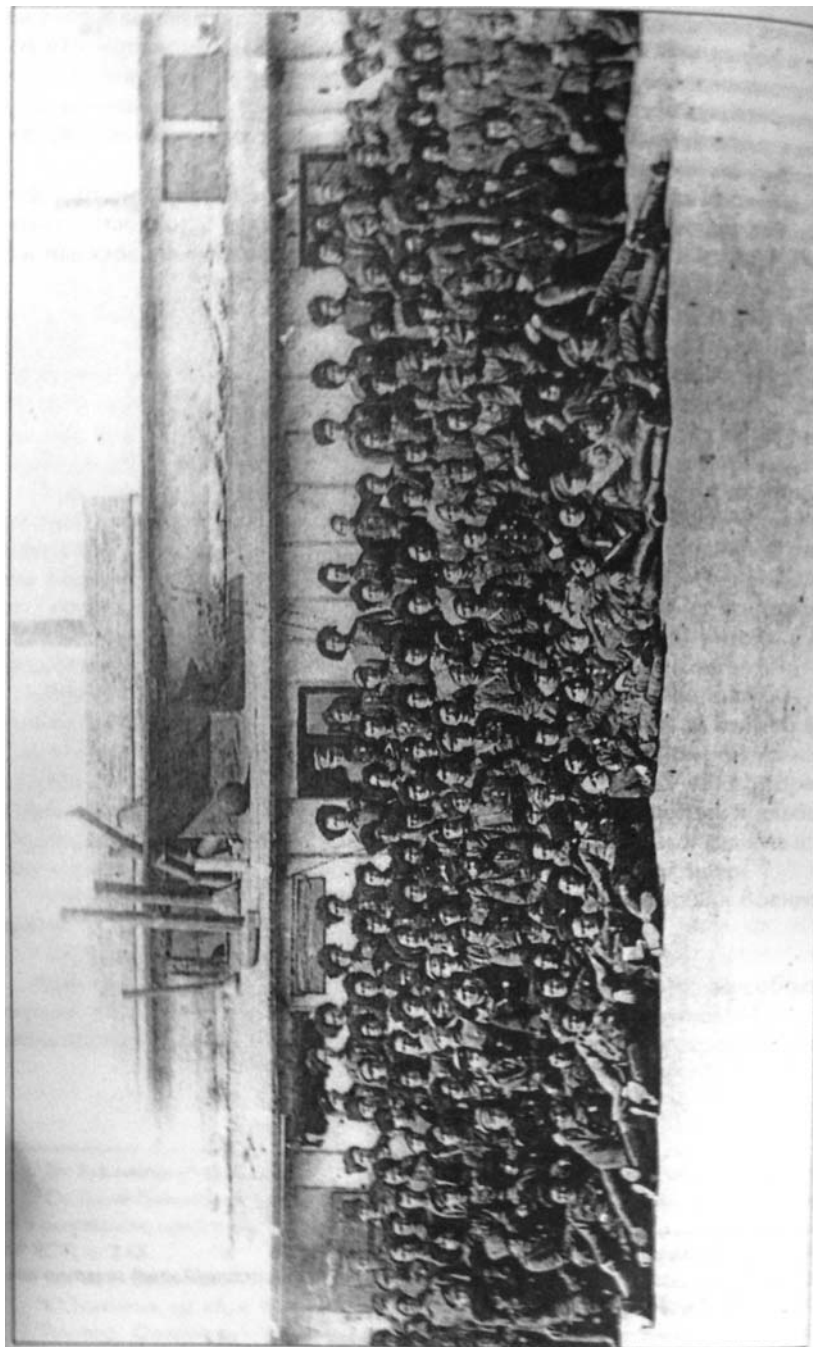
¹ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* — Ч. II. — С. 29.

² Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* — Ч. II. — С. 30.

³ В архівах цих розпоряджень я не знайшов. Зате знайшов в останній хвилі завдання для Армії У.Н.Р. в Зимовому поході (див. документ № ССХ, с. 344).

⁴ Ген.-пор. М.Омелянович-Павленко, *op. cit.* — Ч. II. — С. 24.

Учасники Зимового походу 1920 р.

ДОКУМЕНТИ

JAŚNIE WIELMOŻNY PANIE ATAMANIE.

Czyniąc zadość prośbie JW Pana Atamana, Wódz Naczeiny Wojsk Polskich polecit mi ulatwić podróż JW Pana Atamana, wraz z szefem sztabu I dwoma adjutantami do Warszawy.

W tym celu przesyłam ten list przez sotnika Mamczura, prosząc, aby JW Pan Ataman zechciał przyjechać swoim pociągiem pancernym do Szepetówki jutro 5-go grudnia wieczorem, skąd dalsza podróż nastąpi wagonem dowódcy frontu Wolyńskiego. Na stacyi w Polonnem oczekiwać będzie przejazdu JW Pana Atamana porucznik Starzyński.

Łączę wyrazy wysokiego szacunku I poważania

Jerzy Potocki
Rotmistrz I adjutant Nacz. Wodza W.P.

№ II

Державний герб

У.Н.Р.

Голова Ради Народних Міністрів

6-го грудня 1919 р.

Сим свідчиться, що представник сього є Командуючий Запорізькою Групою отаман Михайло Омелянович-Павленко, якому пропонується всім державним і громадським установам давати всю потрібну допомогу.

Голова Ради Народних Міністрів І.Мазепа.

Державний секретар (Підпис нечіткий).

Печатка з написом довкруги: «Голова Ради Народних Міністрів У.Н.Р.» із тризубом.

№ III

Політичного Референта
Уряду У.Н.Р. при Запорізькому

Війську.

« »¹ Травня 1920 року

ДОКЛАД
ГОЛОВНОМУ ОТАМАНУ ВІЙСЬК
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОНЬОЇ
РЕСПУБЛІКИ
СИМОНУ ПЕТЛЮРА

та

Голові Ради Народних Міністрів

В початку Грудня н/ст. 1919 року, коли Українській державності загрозувала страшна небезпека з боку московщини як правих большевиків так і лівих большевиків-комуністів, з ВАШОГО наказу і зі згоди Уряду У.Н.Р. була внесена в центр України, на допомогу повстанцям-селянам, армія під командою Отамана Омеляновича-Павленка. Передбачаючи тяжкі умови цієї армії в центрі України з боку як морального, матеріального так і політичного, Урядом У.Н.Р., разом з військом, були вислані в центр України представники Уряду, яко політичні референти. Я виїхав з Запорізьким військом.

Дякуючи несприятим умовам для праці Уряду в час вируху армії в центр України я одержав

---

¹ Дати в оригіналі не поставлено. О.Д.

лише словесні вказівки та інструкції, головне завдання референту було – посередництво між народом і армією; допомога командуючому в справі технічно-матеріальній, а головне харчовій; інформація населення України про політичне становище України і провадження політико-культурно-освітньої праці в населенні; політична розвідка в бік ворогів і дипломатичні зносини (коли б трапились) і організація повстань. Решта представлялась власній ініціативі референта.

7 грудня я явився Командарму Отаману Омеляновичу Павленку і поінформував його про свої уповноваження. Отаман Омелянович Павленко, довідавшись про функції політичної референтури при війську, вітав і заявив готовність підтримувати всім чим тільки буде в його можливим. О 12 годині дня ми разом вирушили до міста розташування армії з м. Чарторія, і вечором з наступом темноти вирушили в дальній тяжкий похід.

В селі першої стоянки нашого марша Командармом було скликана нарада решти референтів для обміна думок предстоящої праці і на цій же нараді зразу ж було досягнуто повної солідарності праці і повного контакту між політичною референтурою і Командармом, яка не порушалась весь час тяжкого походу. З огляду на те, що небуло відомо нам як зустрине нас народ, трудно було передбачити більш менш певний план праці, опре ділити програм і тому було вирішено працювати так, як підкаже життя.

ПОЧАТОК РУХУ І ПРАЦЯ РЕФЕРЕНТУРИ

Одержав наказ, армія вийшовши з під обстріла ворожих сил і на 7 грудня була вже цілком готовою до походу. Це були надзвичайно тяжкі дні. Колосальна праця по реорганізації армії була проведена так швидко і так успішно, що не хотілося вірити в те що ця армія має в собі таку силу і організованість могла колись, а то не так давно було, відступати так неорганізовано від нікчемного ворога, але ж трапилось.

Перший день руху був надзвичайно тяжкий – гадалось що все ставало нам на перешкоді, але сильним духом і твердою волею Командарма та його помічників як Комдивів так і полковників всякі перешкоди були знижені. Козачество побачивши що їх провідники при них і щиро турбуються про їх долю допомагало в праці, напружуючи останні свої сили. Сознаніє того що йдемо в центр рідної України на допомогу повставшому проти ворогів селянству, підвищило настрій в армії настільки, що як старшина так і козак тільки і чекали як би скоріше до маршу аби скоріше з'єднатися з повстанцями і спільними силами помститися за всі ті знуцання які творилися ворогами над нашим народом.

З наступом темноти 7 грудня годині о 12 ночі армія почала рух. Перші дні рух проводився і днем і нічю, і за короткий час, армія осягнула району Козятин – Вінниця підійшовши¹ до залізничної колеї, так аби як найкраще перейти колею, яка охоронялася сильними відділами при бронепотягах. Забезпечивши переправу з обох боків, армія благополучно переправилась через Колею у ст. Голендри і зосереджелась в районі с. Самгородок. В районі Козятин-Вінниця при забезпеченню переходу наші частини мали сутичку з ворогом якого було розпорошено і на ст. Голендри захоплено було інтенданство 14 ворожої дивізії. Ворог відступив на Казарін та на Вінницю. Галицькі частини які зустрічалися нам в цім районі вперше після їх зради, почували себе ніяково, винувато і не відали що ми будемо робити з ними, але ми їх пропустили вільно. В цім районі трапилася зрада одного полковника, якому було доручено охороняти наше праве крило. Зрада

---

¹ Написано «підійшовше», але кінцеву літеру «е» власноручно рукою Головного Отамана поправлено на «и». О.Д.

принесла б нам велику шкоду, але своєчасно було помічена і ліквідована. – Зрадив полковник Аркас, утік переманивши¹ на свій бік цілу сотню кінних козаків. Пізніш полковника Аркаса знайдено було на службі у большевиків, в галицьких частинах.

Перша сутичка з ворогом дала нам перемогу над ним що підняла дух армії. Після цієї сутички армії приходилося провадити марші маюче ворога кругом. Це ускладнило продовження маршів. Після денного відпочинку армія стала на марш і осягнула район Липовця. Липовець був взятий з бою і кінним полком Волинської дивізії була знищена так звана Государственная стража. Результат боя – забито Начальника стражі і кілька стражників, з нашого боку потер не було. Ми взяли полонених і чимало ріжного майна. З допиту полонених встановлено що Добровольці ще тримають Київ, але в армії дух пригнічений і це сталося з причини об'явлення війни Україні. В армії Денікіна трапився розкол, офіцерство поділилося на два лагери – словесне офіцерство – і офіцерство яке прагло до демократичного ладу.

Лагері ці ворогували між собою і частенько траплялися серйозні сутички. Це було взято на увагу і референтурою було вжито відповідних заходів і в результаті чого трапилося величезне дезертирство в армії Денікіна. Бували випадки коли старшини Денікінської армії цілими групами переходили до нас. Нами вони в більшості відпускалися по домах (демобілізувалися). В цій районі мною були зібрані відомости від селян про поводження з народом добровольців і стражників. Було пояснено народу на сходах про військо У.Н.Р. і політичне становище України. Селянство нас зустрічало з великою радістю і допомагало. По власній ініціативі робило розвідку в ворожих містах розташування і давало иноді напевно цінний матеріал. До большевиків ставилося негативно. З сумом нас проводжало коли виходили ми, не залишаючи² після себе влади, але ж цього не можна було провадити, бо армія находилась на партизанському стані. В Липовці було надруковано декілька відозв до населення.

Головною темою відозв було – Самостійність Української Народньої республіки і коротко безпристрасно пояснювалося селянству де шукати свого щастя і яким шляхом треба йти аби скоріше знайти його. Твердо говорилося що на Україні будемо ми і тільки ми, а не москалі або інші сусіди. Відозви склалися чисто народньою мовою так що все розуміли гаразд і відозви дали дуже гарні результати.

Після відпочинку армія стала на черговий марш, переправилась через залізничу колею в районі ст. Погребище – Христинівка, зосередилась в районі с. Пятигори – Животів – Жашков. Тут був призначений трехденний відпочинок, аби дати змогу частинам армії відпочити і привести в порядок господарство.

Референту була дана змога скликати сходи для своєї праці, що було зроблено. Але на другий день відпочинку армії прийшлося мати сутички з ворогом. Ворог появлявся зо всіх боків і трудно було виявити чи то він нас окружає, чи розбігається. Виявилось останнє.

Захоплення нами м. Липовця, широка інформація населення про те що армія У.Н.Р. жива, сильна і живе в народі, і якимсь чудом, несподівано для добровольців, очутилась в глибок(ом)у запіллі іх, зробило велике вражіння з боку морального, внесло велику деморалізацію в ряди добровольців настільки, що вони примушені були залишити м. Київ перед не величкою кучкою большевиків і зразу відійти на лінію Білої Церкви, залишивше Казарін і Вінницю (Вінницю зпершу забрали наші повстанці під керуванням Шепеля). Нашою розвідкою було встановлено, що вони відступають на Умань з району Києва (вибравши тилловий шлях Ставище-Жашків-Умань). З метою перехопити відступаючого ворога і дезорганізації його дальнійшого відступу, армія не дивлячись на втому стала на марш і

---

^{1,2} Написано: «переманивши», «не залишаючи», але Головний Отаман поправив «е» на «и». О.Д.

розкинулась – Волинська дивізія в район Сквирського повіту, захопила м. Сквіру¹, зруйнувала всю владу і організаційну роботу Деникинців, розігнала стражу;

Запорізька дивізія – в Таращанськiм повіті, взявши² Таращу, а полком Чорних Запорозжів захопила м. Ставище головний етап добровольців;

Третя Кінна дивізія (залізнична) охороняла наш тил.

Київська дивізія захопила Жашків, повела демонстрацію в бік Умані кінними роз'їздами; Захопивши весь цей плацдарм армія тримала ініціативу в своїх руках і займала пануюче положення. Добровольчеська армія форменним образом була охоплена панікою і розбігалась кучками хто куди попав і тільки інородчеські отряди трималися кучки і відступали більш менш в порядку. Селяне, побачивши що настав час розплати з катами-добровольцями, операючись на нашу армію, зразу ж зорганізували партизанські відділи і почали переловлювати добровольців, полонених доставляли до Штабу армії і вимагали лютої карі.

Большовики, довідавшись про нас, що ми в глибок[ом]у тилу добровольців, почали насідати на них енергично і для добровольців ностало дійсно скрутне становище і небезпечне. Всю лютість вони переносили на нас і це їм в де-якій мірі удалося. В м. Жашкові вони наскочили на наш санітарний обоз з хорими козаками, і з хорими козаками вони розспровилися з достоїнством інтелегентних людей: відрізували вуха, носи, руки, ноги, рубали лежачих хорих козаків у яких було висока температура і крізіс хвороби, розсправлялися з тими козаками які ні руками ні ногами не могли двигати. Це перепроваджувалося на очах адміністрації місцевого шпітолю і медичного персоналу, а також і на очах населення. Всі приходили в ужас і ярость. Зробивше своє варварске діло, забачивши наш роз'їзд позорно утікли, але частина була перехоплена партізаами і ізрублена на куски і тільки щастливцям удалося сховатися в лісах.

Другий їх відділ напав несподівано на Третю дивізію, але тут йому не удалося нічого, бо був зустрічений своєчасно і відігнаний на Липовець. Потері Третьой дивізії - кілька полонених і частина обозу. Це удалося добровольцям тільки дякуючи тому що армія була занята переловлюванням добровольчеських відділів на великім терені.

Цікаво було відмітити бої в м. Станиці³ Полку Чорних Запоріжців з добровольцями. В с. Ставище виступила одна сотня для освітлення місцевости. З цією сотнею відправився і я разом з Полковником Дьяченко і на власні очі наблюдав як билися славні Чорні Запоріжці з переважаючим кількістю ворогом. В м. Ставище був розташований Штаб генерала Бредова і сам Бредов. Несподіваний і смілий наскок сотні Чорних Запоріжців під непосредственным керуванням самого Командіра полку Полковника Дьяченко, ворог за які небудь десять филин був на половину перерубаний на половину обеззброений і захоплений в полон. В полон чуть не попався сам генерал Бредов, спася тільки дякуючи погоді туманній і через те що був розташований на ісході села по дорозі на Умань, йому удалося утикти на автомобілі. Захоплено було – вся стража Київського повіту на чолі з Начальником стражі і часть Стражі Сквирського повіту, багато ріжного майна, кулемети і набої.

Настілько добровольці не сподівалися такого швидкого наскоку на Ставище, що коли приходили брати в полон, то не знали як нас називати чи то ми є комуністи, чи махновці, чи хто другі, і трудно було упевнити їх в тім що ми є частина армії У.Н.Р. Тільки коли доставили їх в Штаб армії там вони упевнилися, що мають діло з армією У.Н.Р. Откровенно говорили, що у них уже офіційно було обявлено, що армії У.Н.Р. нема,

---

¹ М. Сквіри Вол дивізія не захоплювала, і жодна наша частина там не була (Табор, ч. 14. Warszawa 1930, стор. 133). О.Д.

² Так само Головним Отаманом літеру «е» в слові «взявше2 поправлено на «и». О.Д.

³ В оригіналі Головний Отаман це слово підкреслив. О.Д.

вона розбита і що сам Головний Отаман Забитий. Полонених я сам перепроводжував до Штабу і захоронив ім. життя, з метою використання для агітації, аби вони пішли по своїм частинам і наробили там ще більшої паніки, і щоб скоріше розбіглася і решта добровольчої армії. Ця операція в де-якій мірі удалася. В армії Денікіна почалася агітація в наш бік, було встановлено що цілі частини демонстративно відказувалися битися з нами. З такими частинами, звичайно, добровольче командування поступало суворо включно до розстрілу цілих десятків старшин і козаків.

Збивши ворога, розсіявши його в цім районі, армія стала на черговий морш і перейшла в район Умані. Не дивлячись на те що як люди так і коні були змучені, захопила м. Умань примусивши¹ ворога кинути свою головну базу і відступити на Елисавет, де був зустрічений Повстанцями під командою Отамана Гулого-Гуленко, який в той час вже захопив головний залізничний вузел ст. Знаменка. Повстанці розпоростили відступаючого ворога, не давали змоги йому зупинитися аж до ст. і м. Голта. Частина ворога поправилось на Голованевск, а з Головоневска без передишки панично втикла на м. Богопіль.

Під Уманю нам прийшлося мати рахубу і з своїм ворогом — ² це був Волох, який утік від радісного прийому большевиків. Але Волоха ми збили і примусили відступити на шлях відступаючих добровольців. Між Волохом і добровольцями зав'язалася боротьба, в решті Волох був розбитий, бо на него наступав інеродчеський відділ добровольчої армії. Ми ж в цей момент скучили свою армію і зайняли ісходне положення, відпочили, вирушили в район Голованівська. В м. Умані було захоплено багато ріжного майна і надруквано багато відозв нового змісту, які я вже доложив ВАМ ще при першій зустрічі (в Могиліві Под.³). З уманського району розташовання я вирушив з ударною групою — Полком Чорних Запоріжців в роіон Балтського повіту, де я провадив повстання проти комуністів прошлим літом, для підготовчої проці і для ліквідації ворога в районі Балта—Ананьів— Бірзула— Голта. 24 грудня по ст. ст. я прибув до Голованівська. Командір полку Чорних Зопоріжців зразу ж пішов преслідувати ворога, який утік на м. Богопіль—Голта, я занявся політичною і організаційною справою в районі Голованівська. Настілько панично відступали добровольці, свідчить факт залишення цілим телеграфного звязку з Одесою і цілим районом. Це дало міні змогу в короткий час перевести свої завдання — скликати представників волостей і сел для інформації, і налагодить організаційну працю до повстання. Власне приходилося відродити те, що було мною закладено ще в прошлім годі літом. Прошлогдня проця не пройшла даремно. Місцевий ватажок Заболотний, не дивлячись на ріжні утиски з боку добровольців і провокаційну процю з боку комуністів, перевів операції по визволенню та очистці Балтського повіту від добровольців, успішно. Влада добровольців трималася лише кілька днів, а стража примушена була сидіти лише в м. Балта, не показуючи і нося на повіт.

Було встановлено мною, що в цім районі, майже до самої Одеси добровольці не користувалися прихильністю народу. Про це свідчить такий фокт. В присутности вартового старшини від Штаба Одеського военного округа, на телеграфі, співробітники Одеської телеграфної устаонови дали міні змогу з Голованівська переговорити по прямому дроту з Балтою, де я довідався що ворог і з Балти утікає. В Балті в той час залишався тільки караульний баталіон, всіж як військові, так і громадські установи евокуїволися на Бірзулу і тільки в Роздільній були затримані і силою повернені до Балти.

---

¹ Написано: «збивше, розсіявше, примусивше», але кінцеві літери «е» Головний Отаман поправив на «и». О.Д.

² Після слова «ворогом» Головний Отаман поставив «—». О.Д.

³ Слова: «в Могиліві Под.» дописані рукою Гол. Отамана. О.Д.

Закінчивши свою працю приєднавс до полку Чорних Запорожців. Успіхи полку Чорних Запорожців величезні. Ворог був настигнутий коло с. с. Липовеньки та Пушково на половину був перерубаний, частина утикла до Богопіля, частина забрана в полон. Як розказують селяне, ворог настільки панично утівав, що офіцери кидали зброю, своїх жінок і вирвавше у селян підводчиків коні, сідали верхи і утікали хто куди попав. Коло цих сеп захоплено велика кількість обозу, всіх жінок які їхали (не досчиталися тільки губернаторші). Багато награваного майна у селян добровольцями. Між речами приходилось находити части туалету актріс. В той день переслідування ворога дали для нашої полку було не можливо, бо сильна гряз настільки змучила коні, що коні поприставали і докінчення операцій на Богопіль— Голту було відкладено до другого дня, що дало командуванню добровольчого отряду, який стояв в Голті, змогу взяти в руки свій отряд і навіть виставить застави в наш бік. В Голті були вже стянуті великі сили ворога, переважно кіннота і для Полку Чорних запоріжців, маюче зтомлених людей і коней, було не посілам, але йому допомогли селяне і ворог був збитий. Ворожі застави були перерубані, а частини панично утікли в Голту, а з Голти на Вознесенск, але по дорозі були перепинені селянами і примушені були залишитися в Голті. Позаяк в бою під Богопілим ворог оказував опір і нашою контр-розвідкою було установлено, що в Богопіллі і в Голті розташовані частини і ті які знущалися над нашими хорими козаками в Жашкові Таращанського повіту, — в полон нікого не брали. Результат бійки для нас гарний — потер не було людьми, ранено двоє коней.

До Полковника Дьяченко конспіративно зверталася делегація від всего населення Голти, Богопіля і Орлика, аби він вступив з своїм полком в ці місця і спас населення від знущання нечуваного варварства над населенням, особливо над єврейським, за що населення бере на своє утримувати всім задоволенням весь полк. Але цього не можна було зроби́т бо це не входило в наші завдання. Полк після переведення операцій, відсвяткував Різдвянне свято і Новий рік, вирушив згідно наказу. Населення нас зустрічало дуже гарно, єврейсько населення після того кошмару часів добровольчої влади віддихало.

На другий день Нового року, полк став на марш, переправившись через р. Буг, зробивше демонстрацію в бік Ольгополя, пройшов правим берегом р. Буг, поповнившись свіжими силами; переправившись на лівий берег через р. Буг пішов на з'єднання з армією. Поход правим берегом р. Бугу дав міні можливість поінформувати другі десять волостей Балтського повіту про існування армії і уряду У.Н.Р. і перекинути агітаційну літературу до Дністра і в Анаївський повіт, май-же до самої Одеси.

Було виявлено що Галичане в цей час займали Жмерінку, Бірзулу, Балту і почували себе дуже погано, бо справа з Деникіним була рішенням двох-трьох день, і перед ними повставало питання про їх становище. В цей час вже наближались комуністи.

З боку референтури і Командарма були вжиті відповідні заходи, але результатів ніяких. Галичане не вірили в нашу перемогу над ворогами України, особливо зв'язувало галичан те що в їх армії було багато хорих козаків на тиф, май-же 70%. Правду кажуче галицьке командування схилилося в той бік — сила.

В короткий час полк осягнув р. Сіньоха, переправившись через неї вийшов в район м. Ольшана¹ на Херсонщині Елисаветського повіту. В с. Ольшана був призначений денний відпочинок і тут міні прийшлося приймати делегацію від добровольчого командування з пропозицією згоди. Питання вони так гупо ставили, що прийшлося коротко відповісти — Українській Народній армії, не по лорозі з вандалами XX віку. Подлітний документ пропозиції є у Командарма.

---

¹ Помилково замість Ольшанка. О.Д.

На другий день полк став на черговий марш і вирушив на з'єднання з армією, але піднявся страшенно лютий холод і робити великі переходи було не можливо. Делегація просилася відправити її до Штабу армії і міні прийшлося виступити з роз'їздом до Штаба армії, але по дорозі довідався що армія прийняла несподівано для нас новий напрямок і я з 10 козаками лишився в коридорі - між комуністами з одного боку і добровольцями, одступаючими з другого. Дякуючи селянам я без потер пройшов цей коридор і в с. Ольшана Звенигородського повіту звязався з Київською дивізією, пробувше в дорозі 7 день¹.

Армія, передихнув в районі Покотилово Торговиця Балтського повіту на третій день Різдвянних свят, стала на черговий марш і по обставинам вернулася за річку Сіноха і, поділивше райони, вирушила - Київська та Волинська дивізії на північ (на Київщину), Запорізьська та Третя залізнична - на схід (на Чегиринщину) для з'єднання з Командуючим Повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Гулим Гуленко, який після боїв зосереджився з всіма силами в районі Холодного Яру на Чигиринщині.

Доганяти Отамана Омоляновича Павленко було для мене не можливим ба страшно підбилися коні і продовжувався страшний холод, я передав делегацію Командуючому Київською дивізією Отаману Тютюнику залишившись при Київській дивізії, допомагаючи референту цієї дивізії в політичній роботі. Через кілька день до Київської дивізії приєднався і полк Чорних Запоріжців.

З Ольшаної для нас починався новий період. Ми підійшли близько до большевицького розташування і в м. Ольшаній вже була впорядкована большевицько-комуністична організація. Ревком був зарештований, організатори переловлені, а селяном було роз'яснено, що ми ні в яким разі не допустимо аби большевики знов запанували на Україні. Сход уважно вислухав і виніс постанову не визнавати большевиків.

Для політичної роботи настав також як і для війська новий період, прибавлявся ще один ворог, але розпочинати боротьбу з большевиками-комуністами було значно тяжче ніж з добровольцями. Добровольці ясно виявили свою фізіономію і для населення очі були відкриті, б-комуністи двигалися на Україну навчені попереднім повстанням, політику свою проводили обережно, так саме і військові операції переводили. Референтура була поставлена в дуже тяжке становище. Відсутність певних інформацій; від уряду невідомо, в яким стані знаходяться переговори з большевиками, сознание того що армія будучи відірвана від баз постачання не може битися на два фронти і з добровольцями і комуністами разом і аби не програти справи, над повставшим питанням приходилося дуже уважно меркувати. На нараді з Отаманом Тютюником було вирішено зайняти поки що вичилююче положення, тим часом перевести саму певну розвідку аби довідатися про курс політики б-комуністів в цей раз на Україні. Була вислана розвідка в стан розташування ворога, дивізії тим часом стали на черговий марш і під час маршу по дорозі надбали на б-комуністичні відділи, знов повстало питання як поступати. Командування вирішило обеззброювати відділи і відправляти в москвіщину як непотрібний елемент на Україні. Це як раз було на руку красноармейцям, бо на Україну їх привели обманом, ім говорили їх політками що на Україні красна армія довго не буде, не буде втручатися у внутрішні справи Українського народу, а як тільки буде знищено Денікіна, красноарміїці будуть роспущені по домам. В ціх же красноармейців ми добули офіційний приказ Лейби Троїцького-Бронштейна, Комісара по військовим справам Московщини, в якому було сказано: Світська армія відправляється на Україну

---

¹ Добровольча делегація прибула до Чорних вночі 24.І (Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 27 рукопису), а до штабу от. Тютюника 28.І (див. документ № XLVIII). О.Д.

лише для допомоги, а потім повертається в Московщину; Україна є земля українських селян і робітників і тому втручатися в справи України Совітська Московщина не буде і спостережувалася, горе тому хто буде насилувати волю українського народу як в місті так і в селі, червоноармійці мусять себе тримати на Україні тільки яко гості, Україна визнається самостійною. Ці накази розповсюджувалися м.ж народом Укроїни яко агітаційна література.

Маюче на увазі те в якому становищі знаходиться зараз наша армія і те, що в якому може опинитися армія прийнявше те або інше рішення, бо приказ Троцького для малосвідомого селянства в політичних справах був дуже і дуже приманчивий, особливо при гарно налагодженім агітаційнім апараті у большевиків, над питанням як поступити приходилося задуматися. Приказу цьому абсолютно ми не вірили, бо добре то гаразд знали, коли з большевиком маєш діло, то і адвоката май в кормо, але обставовка для нас с кожним днем складалася серйозною. Але на слідуочій стоянці прибув до нас звязок від Голови Ради Народніх Міністрів і поінформував нас про сучасне політичне становище, а головне про переговори з большевіками комуністами, виявилось що вони тримаються прежньої політики що до України. Тим часом повернулася наша розвідка від большевиків, яка підтвердила як слова звязка Прем'єра і про дійсність приказа Троцького. Довідвшись про це питання як відноситися до надвигаючогося ворога б-комуністів, стало для нас ясним і занята нами раніш позиція була тактовна і влучна. Треба бити б-комуністів як зброєю так і словами, бо тільки тоді можна примусити їх рахуватися з нами. З того ж дня була поведена нами сама енергійна контр-агітація і агентурна розвідка. Приказ Троцького було відпечатано в великій кількості з широким поясненням селянам що значить такого сорта агітація з боку б-комуністів. Наша контр-агітація мала дуже великий вплив на селян і в тих селах де ми проходили, большевітські агітатори не мали успіху. Місцеві партізани допомагали нам і в однім селі, назвіська не пригадую, ми за допомогою їх добули друго(го) таємного наказу Троцького, про те як треба б-комуністами насправжки поводитися на Україні, аби забезпечити своє положення. Зміст цього приказу був цілком протилежний як ми і гадали, в нему було сказано що в першу чергу треба обеззброїти повстанців, потім село, аби вони не мішали провадити комуністичної політики на Україні. Це ще більш піддержало нашу контр-агітацію. На цей раз ми вийшли побідителями, але предбачали і ту шаленну агітацію яку вони могли пустити проти нас. Але ми були на поготові. В час перебування на Україні червоної армії ми придивлялися до самих нікчемних дрібниць і помітили що армію їх легко демобілізувати, для цього була випущена відозва до «Товарища Красноармейца». В цій відозві коротенько було сказано, власне, запитувалося «красноармейца» чого він прийшов битися з українським трудовим селянином і була преподана порада кидати зброю і повертатися до себе на Московщини, бо пізніше утікати буде трудніше, було нагадано прошлогodne повстання і розправи селян з комуністами. Ця відозва мала успіх серед красноармейців і в армії почався розвал, дезертирство так збільшилося що (по вдомостям агентури) Московському Совітському уряду прийшлося мобілізувати всі центральної Московщини «чека» і виставити заслон на кордонах України і Московщини. Люто поводитися з дезертирами але нічого не могли зробити і примушені були формувати окремі частини які мали назву «Армія дезертирів». Діставши на перший раз стільки матеріалу для контр-агітації і нам лишалось лише одно бути на поготові до нового матеріалу, а тим часом використовувати, що мали.

Дівізі тим часом продовжували чергові марші, ми провадили свою працю між населенням. Тяжка то була праця – з раного дня і до вечора марш, прибувше в село і не відпочивши приходилося відбувати сход. Але настрої селян був на нашій стороні і це підтримувало нас, ми не тоді в собі втоми.

За короткий час дівізії підійшли до м. Сміла на Київщині. Розвідкою було встановлено присутність б-комуністів в місті. В м. Сміла був розташований штаб 60 совітської дівізії. Ворог не знав про нашу присутність і таку близьку. Ми раптово накинулися на ворога. Місто було здобуто, ворог який виступав зі зброєю в руках був перебитий, а решта обеззброєна і забрана до полону. Взято було чимало різного майна, а головне зброя. Ми тут поповнили свої запаси. Одночасно була забрана і ст. Бобринська де також було поступлено з ворогом, було добуто багато мануфактури, набоїв рушниць і різного майна. Ворог який уцілів утік на Новомиргород. Полком Чорних Запоріжців була захоплена багата бібліотека. Бібліотеку передали до вищої початкової школи в селі Вергунівка. На другий день були атаковані Черкаси, але в Черкосах ворог оказав опір і там полонених не брали, крім того боло перерубано черезвичайку та ревком. Місто було захоплено після часової бійки 5 кінним полком Київської дівізії під командою полковника Старостіна і трималося на протязі доби, бо не можливо було вивезти всього того майна яке захопив полк. Над вечір ворог піддав свіжих сил але полк відбив контр-наступ і продовжував тримати місто в своїх руках пе[ре]продвжуючи операцію по вивезенню захоплено[го] майна. В 5 годин другого дня ворог знові хотів було вибити полк з міста, але і на цей раз був відбитий з великими для ворога потерями. Командір полку полковник Старостін тут виявив себе справжнім лицарем. Не дивлячись на те, що решта дівізії відійшла на південь згідно наказу, полковник Старостін продовжував свою роботу по евакуації захопленого майна, маюче наступ ворога. Тут же було виявлена і особлива хоробрість старшин і козаків полку. Виконавши приказ, полковник вивів полк з міста і приєднався до дівізії. Потері в бійці під Смілою і ст. Бобринською — Полк Чорних Запорожців потеряв одного полоненим, ранено кілька коней, взято в полон ворога 180 чоловік. Київська дівізія не мала жодних потерь, полонених взято було 40 чоловік. Захоплено було дві скарбниці, штаб утік на автомобілях.

Волинська дівізія тим часом захопила м. Канів, ворог утік на ливий берег Дніпра, але послана кіннота преслідувало ворога до Переяслава. Потерь дівізія не мала, захопила чимало різного майна, набоїв, до 100 полонених і зарештувала ревком. Після переведення операцій, дівізія приєдналась до Київської дівізії і стала на відпочинок в районі с. Вергуни.

В цім районі було встановлено звязок з Запоріжською дівією і 3 алізничою, які пройшовши з боями то з добровольцями, то з комуністами свій шлях засередились в районі Медведівки на Чигиринщині і з'єднавшись з повстанцями (під Командою отамана Гулого-Гуленка, Командуючого Повстанцями всього Півдня).

Цим двом дівізіям прийшлося значно гірше, перш за все Запоріжська дівізія лишилася опори, це полку Чорних Запоріжців, вдруге весь час лоходу приходилося проходити майже корідором, бо з одного боку насідали комуністи з другого боку добровольці. Комуністи в цім районі були, і великими силами, і ставилися до нашої армії одверто, як до ворога, бо повстанці з комуністами вже до того розпочали війну. Б-Комуністи хотіли обеззброїти повставстанців Гулого Гуленко, але їм дан був належний опір і вони відступаючи, всіма силами навалилися на Запоріжську і 3 Залізничу дівізії і тільки персональна хоробрість Командарма Отамана Омеляновича Павленко спасла положення і дівізії розпорошивши ворога вийшли благополучно з під боя, зєднавшись з повстанцями стало на відпочинок.

Добровольців в рфоні Чигиринського повіту і районі ст. Знаменка вже не було, бо розбиті повстанцями під командою Отамана Гулого Гуленко, добровольці утекли на Миколаїв, залишаюче в руки повстане май-же все своє майно. Про Командуючого повстанцями Катеринославщини та Херсонщини можна сказати одне що людина невиданої хоробрости, відваги і твердої волі та

дужого характеру. Те що йому прийшлося перенести, будучи оточеним зо всіх боків ворогом, з початку добровольцями, а потім комуністами, було поперх сил, але він відважно бівся з своїми повстанцями, маюче переважаючого кількостю ворога, як з одного то і з другого боку і не відаючи того, що трапилося з Урядом з Армією і в якому станінаходиться Українська державність.

Вийшовши зі ст. Калинівки 8 Листопаду з невеличким відділом піхоти, кінноти при двох гарматах і десятку кулеметів, йому весь час мкршу приходилося пробиратися через вороже розташування мати бійку з далеко сильнішим ворогом, він прорвався і доскочив до Холодного Яру де позиція для його була вигодна. Дав передихнути кілько днів свему відділу, якого зісталоса з 300 чоловік одна третина, бо були по дорозі забиті або залишені хорими на тіф, сам не віддихаюче пробровся до Олександрійських повстанців, звязався з ними, потім відправився в Верходніпровск і вмісті з повстанцями Верходніпровського повіту під орудою ватажка Малашко зайняв всю залізничну колію аж до самого Катеринослава, предоставивше повстанцям виловити в повіті Государственну стражу, добровольців, сам направився знов до Олександрійських¹ повстанців, захопив ст. Пятихатки і колію до ст. Знаменка включно, відпровився до свого відділу, що був залишений в Холоднім Яру. Зібрав коло себе гайдамаків Холодного Яру повів наступ на Елисавет і тільки страшенна втома не дала можливости вщент розбити і тут добровольців, все-ж таки захопив місто і тримав кілько днів відбиваюче контр-наступи добровольців і залишив місто коли ворог підтяг велики сили. Операції які перепровадив Командуючий повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Отаман Гулий Гуленко — колосальні. Затримайся ще кілько днів армія на лозіціях Жмерінки, або май армія звязок з ним, не трапилося тої катастрофи і нищення так безжалостно державного майна і досить великої в той час армії У.Н.Р.

Отаман Гулий Гуленко зі всім своїм відділом, постійно перебуваючим в його розпорядженні — 400 чоловік піших і 150 кін. козаків повстанців приєднався до армії У.Н.Р. і був призначений Командармом керувати Запоріжською дівізією виказуючи чудеса харобрости і відваги до останнього дня зєднання армії У.Н.Р. з армією цього боку фронту.

Після трьохденного віддиху армія стало на черговий марш осягнувшє р. Дніпро перепровилася на лівий берег, осягнувшє м. Москаленки Золотоношського повіту. На лівім березі нас зустріли надзвичайно гарно і не хотіли вірити селяне своїм очам що бачили перед собою армію У.Н.Р. під головною командою свого національного лицаря Отамана С. Петлюри. Це було на масляній неділі і полтавці щиро вітаючи Петлюровців сито годували варениками з сметаною. Армія на другий день роскинула на великім терені лівобер[е]жжа, захопила місто Золотоношу, Переяслав², а висланими розіздами примусила ворога панично утікати з м.м. Хорола та Лубен. В Кременчуці стояв штаб 14 совітської армії, був премущений евакуїроватися до Полтави, виславшись назустріч нашим кінним розіздам, свій розізд до 100 чоловік комуністів. Цей розізд по відомостям від селян не зустрінувше наших розі дів повернув на Кременчук.

Цим часом референтом було впорядковані волостні сходи, на яких пояснювалося селянам про те, що трапилося і було розказано як треба триматися аби скоріше позбавитися ворогів України і дати змученому нашому народу вандалами ХХ віку спокійно зайнятися будуванням своєї держави на вільних і нових початках. Агітація і прочитані лекції «Що таке значить Самостійна Україна» на селян лівобережжа зробила велике вражіння. Селяне з гордостю заявили, що вони не визнали большевиків і не дали і не дадуть ні одного козака в червону армію.

---

¹ Чит. Олександрівських, бо центром повстання була Велика Олександрівка на Херсонщині. О.Д.

² Переяслава не було захоплено. О.Д.

Настрій лівого берега України такий же як і право[го] берега. Всі за Самостійну Україну, але що до соціального питання то мають досить ясний поділ - половина настроєна демократично, половина лівіше, але не більшовитські.

Агітаційна література була роздана при доломозі місцевих діячів аж до Харківщини та Катеринослава.

Обставини складалися для нас на лівім березі через брак переправ на Дніпрі погано і через те армія відпочинув, вирушила на правий берег Дніпра і очутилося в центрі розташування 14 совітської армії, погрожуючи як фронту, так і тилу. Більшовикам не подобалася наша присутність в центрі їх розташування: вони лочали купчити проти нас великі відділи переважно із комунарів, і для нашої армії настала тяжка пора, досить критичне положення, головне через брак набоїв.

Командармом, а також і його помішниками вживалося заходів, аби як можна краще зруйнувати вороже розташування, викликати дезорганізацію в ворожих таборох, аби як можна без потерь як живої сили, так і набоїв з нашого боку.

Для референтів була страдна пора. Треба було осягнути як мога ширший терен агітації аби не допустити вкоренитися більшовикам в центрі України. Це було переведено, але референти перетомлялися бо при армії до того часу з 5 чоловік лишилося нас два, при Запоріжській та при Київській, в цій тяжкій роботі референтів велику допомогу оказували і старшина та козаки. Приходилося наблюдати, що козак лрибувше в село, раніш чим віддихнути або поїсти, перш всього мусив було заагетувати на свій бік ту господарьку та господаря де остоновився на віддих. До ци[х] господарів приходили сусіди і радісно було бачити коли коло того зтомлено[го] і голодного козака або старшини збиралося 3—4 десятка селян ріжних літ.

Переправившись на провий берег, армія, відпочивши в раїоні Холодного Яру, відправивши хвалебний Богові молебень за щастливий поход в центр України і перебування в центрі, а також відправивши панахиду по вмршим та забитим старшинам та козакам, помолившись богу в Мотронівськїм монастирі, що коло Холодного Яру, армія, роскинувшись на великий терен, направилась до р. Бугу. Марш цей прийшлося зробити більш менш при сприяючих умовам, бо ворога мали лише одного та і той при приближенню армії, не приймаюче бійки, евакуїрувавсь то на на південь, то на північ та захід. Цему дуже допомагали селяне Зобачивши що ми виганяємо і комуністів також як виганяли добровольців, селяне стали рішучо на на наш бік і вели шаленну агітацію про нас в містах розташування ворога. На запитання комуніста скільки петлюровців є, відповідали з певністю як будто нас перероховували — то не менче як 100—150 тисяч. Така цифра так панично впливала на комуністів, що за короткий час північна сторона Єлисаветського повіту і майже весь Балтський повіти перед нами були вільні. В Звенігородськїм та Уманськїм повіті вони також почували себе погано і купчилися на час віддиху великими силами. Навіть таке комуністичне військо як три латишських бригади, досить озброєне, дісціпліноване, проходячи мимо нас в яких небудь 7-8 верстах, негаючиш і лишнього часу, проходило (на Катеринославщини) не приймаючи бійки з нами. У нас же тоді був страшений брак набоїв, на козака малося не більш як по 10-15 набоїв, чимало було козаків без зброї. Піхота віддихала, а всі операції приходилося перепроводжувати кінноті.

До цього дня, а це було на другім тижні Великому Посту, як командному складу так і референтурі удалося схоронити в армії і виховати гарне відношення козака до меншостей перебуваючих на Україні.

Тільки зустріч з окремими єврейськими комуністичними відділами які зі зброєю виступали проти нас, порушувало настрої козака і порядок, але дякуючи твердій волі Командарма насильств

не було допущено. Єврейське населення зустрічало дуже гарно і за винятком окремих особ було вповні до нас лояльно, хоча, треба правду сказати, більш допомагало комуністом ніж нам. _

За короткий час армія осягнула району Єлисавету і підійшла до переправи через р. Синюха у с. Добрянка. Переправившись на правий берег вступила армія в Балтський повіт і віддихнувши, розкинулася на великий терен зробивши демонстрацію в бік Ананівського повіту, до м. Балта та Оньгольського, Гайсинського та Уманського повітів, скупилась в районі Хощевата Гайворон. Волинська дівізія в район Ананівського повіту, по дорозі зруйновала продовольчі організації 14 совітської армії, захопила продовольчі комісії з великою кількістю грошей, але то були совітські гроші, а по нашому наказу селяни совітських грошей не брали. Запоріжська дівізія проводила демонстрацію в бік Балти і до Голованівська, було спіймано звязок Московсько[го] уряду з важливими документами для Одеського району.

Крім того полком Чорних Запоріжців була обеззброєно гарматна частина галичан в районі Бершаді, яка посміла виступити проти нас зі зброєю. Козоки були обеззброєні і взяті до полону, але полоненими себе не хотіли виявляти, вступили добровільно на службу до полку. Захоплено було багато майна, 4 гармати при повній чотирьох-парній упряжці, 88 коней і 6 кулеметів. Через полонених довідались що галички частини перейшли на бік большевиків, старшини галицькі наділи червоні бантики, козачество протестувало, але привчене до дисципліни мовчало заховавши до часу свою злість в собі. Після переведення цієї операції армія скупилася в районі Хощевата - Гайворон приспособивши залізничий міст да переправи на правий берег р. Буг. Повівши агентурну розвідку в бік розташовання галицьких і московських большевицьких військ, які були розташовані в районі Бершаді і м. Ольгополя, маюче на меті прориватися до військ того боку. Як командуванням так референтурою були вжиті всі заходи аби спасти від большевиків галицьку армію, а також ослабити ворожі сили. Виявилось що в галицьких частинах комуністи вже завели політкмів, справа ускладнилася. Але не дивлячись на це найшлися певні сини України серед галичан, які прислали делегацію, яка просила вирвати з рук комуністів галичан. Була послана делегація, але успіху не мала головним чином через те що комуністи мали по серед галичан своїх агентів і ще через те що галицькі старшини шкодили, бо вже їм було відомо, що Урядом У.Н.Р. було досягнуто згоди з польським Урядом.

Тим часом агентурна розвідка донесла що фронт Україно-Пальський далеко, большевики скупчили в цім районі досить великі сили і нашій армії було не посилам, головним чином через брак набоїв. Вирішено було оскільки буде можливим триматися в запалі ворога, руйнувати його запілля. Після відпочинку, армія стала на марш і ринулась на великий терен - Запоріжська дівізія одним кінним полком повела демонстрацію до м. Балти, по правій стороні р. Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було осягнуто зазначеного міста і в 20 числах Березня кінним полком під командою полковника Литвиненка з південно-західньої сторони була захоплена Голта, а з півночі захоплено було м. Богопіль полком Чорних Запоріжців, з північно-східньої сторони захоплено було м. Орлик Повстанцьким відділом під командою Полковника Сірка і Нестеренка. В цих трех містах були захоплені полонені, заарештовано ревкоми і знищені чрезвичайки. Населення зустріло радісно.

Мною були скликані сходи селян, прочитана лекція про Самостійність Української Народньої республіки і дана широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном. Була проведена організаційна робота партізанських відділів на селах. Місцевими повстанцями була доставлена міні інструкція Народного Комісара Московщини Лейби Троїцького Бронштейна агітаторам комуністам на Україні. Добувше цю інструкцію я після наради з Командуючим Дівізією Отаманом Гулий Гуленко порішили передруковати її з нашим поясненням, додавши до 10

заповідів Троцького свої 12 заповідів і розповсюдити між населенням. Остання ця наша відозва під заголовком «Народе Український» мала надзвичайно великий вплив на населення. Селянами самими передавалася з рук в руки, а місцеві діячі взяли на себе відвагу розповсюджити на всім півдні. Добута інструкція послужила для мене дуже цінним контр-агітаційним матеріалом, що достаточо було прочитати на сході, як чути було як сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція значно облегчила роботу референтові та дуже допомагала війську

Київська дівізія тим часом взяла Христинівку і Гайсин. В Гайсині мала бійку з комуністами обезброїла відділ червоних командирів і забрала в полон багато червоноармійців, багато різного військового майна і, навів таку паніку на совітські війська, що примусив совітську владу розпочаги евакуацію Вінниці і Липівця.

Волинська дівізія під непосредственным керовництвом, бо отаман Загородський був хорий, самого Командарма отамана Омеляновича-Павленко з боєм заняла Умань, де були обезброєні остатки частин Волоха і весь совітський гарнізон. Захоплено багата майно і зброї. Після переведення цієї операції армія скупчилася в раіоні Торговиці та Новоархангельська, переправившись через р. Сіноха вийшла в раіон Плетеного Ташлика, захопив станцію Плетений Ташлик. Ворог почав купчити проти нас навкруги великі сили, але держав себе пасивно що дало нам змогу переправитися через залізницю і вийти в раіон Бобринця. В час переходу через залізницю особливу відвагу виказав палк Чарних запоріжців який, руководимий самим Комдівом отаманом Гулий Гуленко, кидався в атаку на броневика і примусив його відійти до ст. Шостаківка де його зустріла Волинська дівізія і гнала аж да самого Єлисавету, чим визвана була страшенна паніка між гарнізоном совітського війська м. Єлисавет. Ворог евокуїрувався на ст. Знаменка. Ворог, який був на ст. Новоукраїнка, також очевидно почував себе погано, відійшов на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полком Чорних Запоріжців було взято багата різного майна і до 100 чоловік полоненних. Принятий був потяг з Новоукраїнки в якому їхали комуністичні комісари і багата червоноармійців. Ешелон цей був обезброєний, комісари переловлені. З нашого боку потерніях. Переход трапився дуже удачно.

В цім раіоні і взагалі в південній частині Єлисаветського павіту прийшлося здібатися з налагодженою комуністичною владою і дрібними комуністичними відділами. Тут комуністи мали де-який вплив на селян і їм удалася перевести «неділю фронта», зібрав багата зернового фуражу та хліба. Трудніше для нас було провадити агітаційну працю, але відозва з інструкцією Троцького дуже допомагала. В короткий час ми повалили і ту, невеличкої кількості [на]селеня, симпатію до большевиків, нашою контр-агітацією. До нашого приходу положення було таке — одно село українське, сусідне з ним не большевицьке не та невиявлених політичних переконань, траплялися і денікінського напрямку, але самий незначний відсоток.

Армія відпочивше стала на марш і вийшла на схід від Бобринця. Бобринець взяла Запорізьська дівізія де забрано було до 40.000 пудів зернового фуражу, заготовлено[го] комуністами, комуністичний відділ утік на Вознесенськ. В Бобринці була використована тіпографія для напеча[та]ння відозв. Зерновий хліб був розданий здебільшого бідному населенню на посів, а фураж распреділений між частинами. В Бобринці була установлено, що в селах навкруги є багата зібраного комуністами зернового фуражу та хліба, ці відомости давали самі селяне. Фураж забрали, також распреділили між частинами армії і населенням. Роздача нами населенню зерна на посів, допомогла агітації і затвердила за нами положення на всім півдні. Але наступали польові роботи і передвигатися нам стало тяжче, бо трудно було получить в селі підводи для нашого обозу. Це поставило нашу армію в досить тяжке становище: комуністи почали стягати навкруги нас великі сили, запас набоїв у нас був слабкий до того, що не можливо було провадити марші аби

збити ворога і не дати йому змоги нас оточити, до того ще наступали Великодні Святки, це ще більш ускладняло нашу працю. Не дивлячись на перешкоди армія продовжувала марші і вийшла в район Долинська, розкинувшись на великий терен, бо при місті розташуватися не було можливим через те, що села на півдні Херсонщини великі зустрічалися дуже рідко і далеко одно від другого, що ще гірш ускладняло справу. В Великодну Суботу комуністи після обідньої пори почали нападати на нас з боку Долинської. Після впертого бою ст. Долинська нами була взята, ворог відійшов в бік Кривого Озера та ст. Знаменка. Розвідкою було встановлено що ворог купить проти нас сили з боку Знаменки, Єлисавету, Вознесенск аі Миколаїва. З боку Єлисавету були виставлені і автопанцерники. В Запоріжській дівізії набоїв малося по 10 набоїв на козака, а піхота на половину не мала рушниць, а бої під Долинською остаточно ослабили дівізію, крім того люди були перетомлені. На перший день Великодня ворог розпочав наступ з боку Миколаїва і Долинської прийшлося відстрілюватися і таким чином потеряти і останні набої. Таке катастрофічне положення було і в останніх дівізіях. Дотримавшись до вечера, армія фарсірованим маршем зробивше демонстрацію ніби йде на Миколаїв направились на Вознесенск з метою прорватися на правий берег Бугу і вийти в Балтський повіт, де можна було армію заховати в лісах. Марші приходилося провадити днём і ночью, віддыхаючи по 3—4 години в сутки. В цей час приходилося переживати надзвичайно тяжкі моменти і тільки тверда воля Командарма спасла положення. Через трое суток ми підійшли до Вознесенска. Було рішено Вознесенск взяти чогоб то не стало. Поведеною розвідкою було встановлено, що в місті є великі запаси набоїв і ріжного майна, а у нас уже почувався великий недостаток в грошах, нізащо було купувати фуражу. Гарнізон Вознесенска складався з комуністичного відділу в 600—700 чоловік, алеж в той час провадився комуністичний з'їзд і треба було чекати, що і з'їзд стане підружю і сила значно збільшуетея. Крім цього на ст. малися броньовики і для обстрілу нас, вони займали пануюче положення. Атака Вознесенска було назначена ранком в 3 годині, як почне світати. Армія приготувилась до бою і зайняла позицію — Київська дівізія з правого флангу, Волинська в центрі і Запоріжська дівізія на лівім крилі. Частина кінноти Запоріжської дівізії була зведена в кінну брігаду для прорива і несподіваного захоплення переправи через Буг. Операціями керував сам Отаман Омелянович Павленко. Атаку мусила розпочати Запоріжська дівізія і кінна брігада, захоплюючи місто Вознесенск, Київська дівізія одночасна атакує станцію.

В призначений термін Запоріжська дівізія, приг[о]товившись до бою, з наступом світу почала атаку, але була зустрінена, приготувившись ворогом, який не жалкував набоїв, осипав як дощем, одночасно ворог почав обстрілювать нас з броньовиків. Бійка тяглася де-кілька філин і нам приходилося відступити, бо на козака оставалося не більш як по 2—3 набої і при такій кількості набоїв битися з ворогом, гарно озброєним і стрілявшим з закриття було не можливо. Зразу була віддано наказа відступити на крашу для нас позицію і попробувати ворога виманити з закриття, що і було зроблено. Але наставав критичний момент, бо видко було по всьому що ворог усилився і комуністичним з'їздом і погроза для нас, пагоно озброєних, була досить страшна. Відтянувши дівізію на старі позиції, переставивши кінноту по флангам, видвинув на лінію лави піхоти кінногорний дівізіон під орудою Полковника Алмазова, дівізія почала одстрілюватися і зупиняти ворога, але ворог насаувався вперто, обстрілю[ю]чи нас кулеметним і сильним ружейним огнем. Наставала критична мінута. Для нас оставалося або з честью вмерти, або добути слави. І славу добули. Кіногорний дівізіон картечю зупинив ворога, а тим часом, Командуючий дівізією отаман Гулий Гуленко персонально повів в атаку свій повстанчеський відділ, який за ним ішов і в огонь і в

воду, полк Чорних Запоріжців піддержав атаку, а піший полк під командою полковника Дубового не маюче набоїв і на половину рушниць, б'ючи в ладоні піддержав атаку повстанського відділу і ворог почав відступати, тим часом кінний полк під командою полковника Литвиненко, який тримався в резерві, демонстративно показався на горизонті великою лавою, пішов на рисях, попередивше піхоту почав рубати ворога на права і ліво. Ворог панично розбігався, кидаючи зброю. Кінна бригада під командою полковника Долуда в кінному строю збила ворога з самого лівого крило і почала рубати ворога і так удачно, що на лівім крилі з ворожого отряд утікло лише 15 кінних, піхота і решта кінноти вся погинула. Цим часом Київська дівізія збила броневика, захопила станцію. М. Вознесенск і переправа через Буг за короткий час опинилися в наших руках. В м. Вознесенску і на станції захоплено надзвичайна багато ріжного військового майна, а головне гармати, рушниці і набої та кулемети, чого у нас до сього часу дуже бракувало. Вознесенск дійсно возніс нас на таку висоту, що для нас уже не було рівного ворога, бо після того коли козак мав 3—4 набої, куріні мали по 50—60 тисяч. Майна таку силу захопили що не можна було підняти. Крім військового майна захопили багатіше майно господарське і технічне. Захоплено була до 10.000000 грошей тільки на жаль були виключно совітські, а продавше господарське майно населенню виручили великі гроші, так що армія була забезпечена на 2—3 неділі всим. Одягли і обули козаків, бо в ревкомі був взятий багатіший склад одягу та обуви. Не обійшлося і без грабунків. Місцеві бандіти, користуючись тим, що козаки були заняті навантажуванням набоїв, рушниць і вилоненням комуністів, почали страшенно грабніцтво, але своєчасно призначеним Начальником гарнізона, полковником Дубовим, грабніцтво було припинено. Жадність козаків до набоїв так панувала між ними, що не звертали уваги на багатства мимо якого проходили, накидалися на ящики з набоями і, підраиваючись, стягали до своїх частин. Облича у всіх були веселі. Тільки і було чути між козаками та старшинами — «от тепер ми покажем комуністам хто краще б'ється». Цілий день без віддиху провадили навантажування захопленого майна і тільки над вечір все стихло, козаки віддихали. Кінна бригада вже була по той бік Бугу, освітлювала впереді місцевість, а славний полк Кінно-Запоріжський під командою полковника Литвиненка вже був за 30 верст впереді і з боєм захопив ст. Васеліна, роспорозивши цілий ешелон комуністів, який двигався з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенска. Захоплення ст. Васеліна визвало страшну паніку в Одесі і комуністи почали евакуїруватися до Миколаїва через Варварівку і почали будувати окопи коло Березівки, але кинута полковником Литвиненко одна сотня на Березівку, примусила ворога утікти і таким чином на величезнім терені після Вознесенска ми очутилися господарями положення. Переправа через Буг що коло ст. Васеліна знищена і комуністам оставалося утікати лише на Варварівку в Миколаїв.

Міні мало тут приходилося працювати по своїй справі, бо кинута агітаційна літе ратура ще з Голти зробила своє діло. Населення вже знало хто ми і за що боремося, тільки російська чорносотенна публіка згадувала добровольців і пророчествовала про майбутність слави українського козака і запевняла що Деникін тепер буде вкупі з вами працювати, бо вже є певна чутка, що Україна визнана Самостійною. Страшенно ображало публіку цю коли говорили — «Єдіна» лопнуло с треском.

Відпочивши армія переправилось на правий берег Бугу, стала на марш. Тут ми довідалися що в раїоні Ананьїва селяне повстали проти комуні і вже на протязі 9 день б'ються з комуністами. їм на допомогу прибув партізанський полк Чорноморців, який був зформований в Одесі заходами жіночої спілки, при владі совітській. Історія його життя така: полк зформовано з козаків — та старшин нашої армії, які попадали в полон до Деникіна. Комунистична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк відмовився. Комунисти хотіли обеззброїти його, але він несподівано відступив захопивше

м Тирасполь, переарештував комуністів, чрезвычайку, всю комуністичну владу, витопив в Дністрі, виступив на допомогу селянам Ананьївського та Балтського повіту. Комуністи в цім районі стягли великі сипи, почали палити села і полку дуже тяжко приходилося і тримати місто Ананьїв і битися з надвигавшиися ворогом.

Кінна бригада довідавшись від біженців селян що робиться в районі Ананьїва, по власній ініціативі двинулась на рисях на допомогу селянам, повідомивше про це Командарма і останнім був висланий ще на допомогу Кінногорний дівізіон, а вся армія була розташова[на] так, аби охопити ворога і не дати йому утікти. Селяне довідавшись що ім на допомогу йде ціла армія У.Н.Р. і що кіннота вже близько, з яростю накинулись на ворога. Підоспівшою нашою кіннотою ворог був збитий, охоплений по флангам майже весь був перерубаний. Одних сабельних трупів було поховано до 400 чоловік. З отряду в 600 чоловік Балтського охоронного полку утікли в Балту 15 чоловік і 3 з них зійшло з розуму. Те що творила наша кіннота над ворогом який палив села трудно уявити. То було щось нелюдсько-страшне.

Покінчив з ворогом, забезпечивши селянам можливість повернутися до своїх хат кінна бригада розташувалася на віддих, тим часом підійшла і вся армія і розташувалася на окраїні м. Ананьїв. В м. Ананьїві розташувався Партізонський Чорноморський полк.

Потері наші під Вознесенском — два забитих козоки і ранено чоловік п'ять. Були ранені коні. Потері ворога — майже весь перебитий та перерубаний. Одних сабельних трупів 280 поховано, а так забито чоловік 400.

В боях під Ананьївим кінна бригада мала тільки ранених коней. Відпочивати осталися Запорізьська дівізія, Волинська і Кінна бригада та Штаб армії. Київська ж дівізія вирушила в район Балти.

На другий день, це було на другій неділі Великодних свят, розвідка донесла що з боку ст. Мардарівка движеться в напрямку на Ананьїв ворожий відділ при трьох гарматах, 200 кінних і чоловік 700 піхоти, при великій кількості кулеметів, автопанцерниках і мотоциклістах кулеметчиках. Запорізьська дівізія приготувилась до бою, зустріла ворога і не дивлячись на втому як людей так коней розбила ворога, ворог панично утік на Одесу, залишив дві гармати і 27 чоловік полонених. З допиту полонених виявилось що то наступав Караульний баталіон під командою самого Коменданта м. Одеса. Прогнавше ворога на 15 верст від Ананьїва, Запорізьська дівізія розташувалася на віддих і ранком мала брати ст. Бірзулу. Але на другий день ворог показавсь досить великими силами з боку Вознесенска і напав на Волинську дівізію і полк Чорномо[р]ців. Запорізьська дівізія одержала наказ піддержати Волинську дівізію мусила повернутися назад, виславши Кінозапорізьський полк вперед на допомогу. Волинська дівізія під командою полковника Никоніва оказала опір і, не дивлячись на переважність сил ворога, збила його, а підоспівшою Запорізькою дівізією, ворог остаточно був розбитий і панично утік невеличкими отрядами, залишивше гармати кулемети багато ранених та побитих. Виявилось що то був той отряд, який нас окружав ще в районі Долинської, Нового Бугу та Елисавету. Утікти ворогові пощастило тільки тому, що ми були страшено перетомлені, особливо коні. Ніяк не можливо було підняти на рисях коней, коні ледве волочили ногами.

Розбивши ці три ворожі відділи в районі Ананьїва, армія на другий день стала на марш і вишла в район Балтського повіту. Київська дівізія тим часом взяла з бою м. Балту і загнала ворога на ст. Бірзула. В Балті до дівізії приєднався цілком, з багатішим майном Техничний курін галичан і було устанавлено звязок з Галицькою Кінною бригадою під командою полковника Шепаровича який розшукував нашу армію і хотів приєднатися.

Шепаровичу було видано наказа зробити демонстрацію в бік Умані, форсірованим маршем вийти в район Бершаді на з'єднання.

Армія на відпочинок розташувалася в районі с. Гольма і м. Балта. М. Балта трималося Київською дивізією. На ранок другого дня Ворог повів наступ на Київську дивізію. Позаяк м. Балта незручне для обороняючогося, дивізія залишила місто вийшла на села Сінну, Козацьке, Криїнички. Цей відход селяне зрозуміли що українці відступають під напором ворога, негайно зорганізували отряд в 1000 чоловік і спільними силами ударили на ворога. Ворог на голову був розбитий утік на Бірзулу, але був зустрінутий нашою ударною групою полком Чорних Запоріжців і Чорноморським партизанським полком розбігся в різних напрямках безладно.

В цім районі ми вже були відомі селянам і не тільки не потрібна була агітація, а навіть зайва бо селяне добре розуміли і поступали десятками до наших частин добровольно. Після переведення операції армія стала на марш і вирушила в район с. Пішана — Чернече Перейма. Селяне нас зустрічали дуже гарно. В Пішаній був базарь і коли забачив наше військо не видаюче, що то значить, почали було разіждятися, але я поїхав наперед і заспокоїв. Базарь пройшов спокійно, єврейське населення почувала себе дуже гарно. Торговля йшла нормально. Базарь розіхався розвіз наші відозви і дав шаленну агітацію на великім терені

Відпочивше на другий день, армія вирушила і осягнула району Бершаді, підійшовше до ворожого тилу 14 совітської армії.

Тут настав період тяжкої боротьби, але у козаків було досить набоїв і нас це не лякало. Відпочинув ніч, армія повела наступ на 14 совітську армію з тила на досить великім фронті. Запоріжська дивізія на Тульчин, Київська на Вапнярку, Волинська на ст. Крижопіль. Галицька бригада охороняла тил, бо було відомо що за нами движеться армія в 12 тисяч, складена виключно з дійсних комунарів і була послана нас ліквідувати, але не могла нас догнати, а в Балтським повгі перепиняли шляхи ворогові повстанці під орудою Заболотного.

Рано 3 травня Запоріжська дивізія здобула м. Тульчин і так удачно, що удалося захопити всю кінноту яка була виставлена в заставі проти нас, піхота оказувала опір але наша артилерія і кіннота розбила, захопивше місто на протязі яких небудь 15 фалин. Захвачена багато коней, сідел, різного майна, Радіо. Полонених не брали.

Але ворог потім обрушився на Запоріжців з двома дивізіями з південного заходу. Запоріжська дивізія було виведена на південосхідну околицю міста і вступили в бійку, на дапомагу дивізії підоспіли повстанці під командою отамана Волинця і ворог був збитий, почав відступати на Брацлав. Запоріжці після цього відійшли згідно приказу і заняли ісходне положення для переходу залізничної колії.

Потері з нашого боку: один забитий козак і кілька ранених.

Київсько дивізія тим часом на протязі дня билася коло Вапнярки, ворог тримав багато броневиків. Врешті Вапнярка була взята і захоплено було Штаб 14 совітської армії, три штаби дивізії - 41, 45 і 58. Захоплено було два ешелони різного майна, зброї і набоїв. Багато добуто санітарного майна в якому ми дуже нуждалися. Ворог разбігся по лісах.

Волинська дивізія захопила ст. Крижопіль з великим військовим майном і утримувала станцію до переходу всієї армії.

4 Травня вся армія вже була за залізницею і скупчилася в районі с. с. Мясківка, Савчина, Томашполь, ввійшовше в самий центр 14 совітської армії. Почалися надзвичайно сильні бої і вперті як з нашого так і ворожого боків. Ворог почав прориватися бо з одного боку давили ми а з другого давили поляки і українське військо. Величезні обози з багатішим майном ворог не знав куди посилати бо всусіль зустрічав наші війська.

4 Травня о 6 годині вечеро Запоріжська дивізія почала бійку коло села Мясківка, бійка тяглася до пізньої ночі. Ворога було збито. Київська і Волинська дивізії в ту ж пору почали бійку у с.

Савчино і Нетребівка. Бійка тяглася цілий день. Врешті перемога на нашій стороні, але тут ціле нещастя було з обозами, як у нас так і у ворога були величезні обози. Доходило до того що обози билися з обозами і то ми захоплювали ворожі обози то ворожі обози захоплювали наші обози, нарешті кінн[о]тою обози ворога в кількості до 2500 були часто розігнані їх розібради селяни, а до 1500 (тисячі) повозок попало до нас в полон.

На другий день рано ворог знову повів наступ на Запоріжську дівізію з заходу і півдня. Завязалася бійка яка тяглася до 4 годин вечора. Ворог був розбитий так, що утікаюче скидав з себе майже все верхнє убрання і босим утікв куди попало. Переслідування ворога тяглося на протязі 18 верст і тільки прогнавшє ворога за с. Ольшаниця, дівізія припинила бійку і скупчилася в с. Мясківка. Селяне настільки гарно до нас відносилися, що по своїй власній ініціативі зобрали хліба та фуражу в с. ¹ і прислали для дівізіі.

Над вечір того ж дня ворог був збитий Київською дівізією в раіоні с. Савчино, Томашпіль, почав відступати і всіма силами навалився на Запоріжців які стояли на відпочинку в с. Мясківка. Кнівська дівізія і Волинська преслідували ворога. Запоріжці зустріли ворога гарматною та кулеметною стріляниною і в частинах ворога помітна була страшенна паніка. Ворог почав розбігатися і тут утворилася така ситуація, що трудно було орієнтуватися звідки ворог. Управлять військами мішав обоз але близость вечерньої темноти дав нам змогу закінчити свої операції для нас вигодно - ворог був роспорошений., а армія скупчилася в раіоні с. Ольшаниця, стала на відпочинок, вислав розізд для звязку з дівізією полковника Удовиченко.

Ворог був розбитий. 14 совітська армія з себе уявляла лише невеличкі отряди, які бродили по лісам та ярам, силкуючись спастися. 14 совітська армія загубила не тільки всю свою живу силу, але покидала всю артилерію, кулемети, набой і все своє господарство, як попало до наших рук, а частина забрана повстанцями селянами з нашого дозвілу, бо не хватило сили підняти все те майно яке кинула 14 совітська армія.

Колосальні операції які вдалося несподівано перепровадити нашій армії по розгрому ворога, негіддаються описанію. Історія не знає подібних явищ. Командуючий армією Отаман Омелянович Павленко його помішники отамани: Тютюнник, Гулий Гупенко. Загородський і Полковники Дьяченко, Алмазов, Дубовий, Литвиненко, Долуд, Нельговський і старшини та козаки не тільки спасли Українську Державність але всему свгту показали як український нарід може захищати себе від ворожої навали.

Слава в цьому ділі належить і Вам дорогий наш батьку СИМОНЕ зумівшому відродити спавше сотні літь національне почуття і козачий дух. Хоть Ви і не були з нами фактично в час походу, але Ви жили в думці кожного старшини і козока. Чутка про те, що Ви працюєте за кордоном на користь України, не покладаючи рук, окрилила нас світлими надіями на кращу будучину Рідного Нашого Краю.

6 Травня наші розізди Чорних Запоріжців звязалися з розіздами дівізіі Полковника Удовиченко. Радости не було кінця. Дух армії піднявся, настрої неописуемий. Не дивлячись на страшну втому, армія знову готова йти на ворога, не вимагаючи відпочинку. Повернулась фронтом на південь пішла в наступ, преслідуючи розбитого ворога, благословляема пан-отцем Пащевським, який не дивлячись на слабість здоровья перебував у війську, допомагаючи референтурі своїми духовними переказами до селян на сходах і по церквах.

В останній період перебування армії в центрі України, при армії перебував і Голова Ради Народних Міністрів п. Мазєпа, який пробіраючись до армії був кілько раз арестуемий чрезвичайками, але щасливо добрався до армії і не покидав навіть під час боїв.

---

¹ Назви села не подано. О.Д.

Крім чисто військових завдань, армія перевела і колосальну політичну та культурно-освітню роботу в населені України. Цей похід армії відкрив очі нашому темному народу і показав той світлий шлях по якому йдучи народ здобуде собі право вільного громадянина України, а також і право бути громадянином великої семі народів культурних. Самостійність Української Державности забезпечена не тільки в нашій українській населенні, а забезпечена і в широких неукраїнських колах громадянства. Нема орієнтації крім на Українців; большевики ліві, большевики праві московські на Україні ґрунту не мають. Запурака в цьому ті колосальні повстання які провадив народ проти своїх ворогів. Український нарід, а головне селяне так організовані що яка б велика сила не прийшла на Україну з метою поневолити її, буде в шент розбита як і розбиті попередні вороги — Гетман, Добровольці і тричі Большевики комуністи.

Дозволю собі переказати тут коротенько мною зібрані під час походу матеріали і бажання, настільки я його уловив в народі що до будування Держави.

Все населення стоїть на демократичній програмі за парламентарний устрій.

Чекають утворення твердої влади безпартійної, з громадських відомих народу діячів, людей чесних і щирих синів свого народу. Армія повинна бути збудована на основі розумної демократичної Дисципліни, шляхом призива, скільки потрібних лїт і мобілізації старшин національно свідомих. Неукраїнські культурні фахові сили повинні бути використані Урядом лише як фаховий елемент, не віддаючи в його руки відповідальних державного значіння справ. Практичний спосіб формування армії визнається спосіб територіального призива чи мобілізації.

Осередком армії її кадром повинна стати армія під командою Отомана Омеляновича Павленко.

Верховна влада нахадиться в ваших руках і Уряду У Н.Р.

Тяжко повинні бути покарані зрадники та казнокради. Поява цих людей на відповідальних посадах може підірвати довіря народа.

Урядом повинна бути звернена в першу чергу увага на ті семї. батьки чи брати яких поклали свої голови в боротьбі за незалежність Української Народньої Республіки і права нашого народу. Для цього повинна бути утворена окрема комісія яка б подбала і про відновлення могил погибших бо в деяких містах могили зруйновані ворогами, а особливо комуністамн і тіла видні на поверхності і кістки ростягають животні.

Для пошани погибших мусе бути призначений день ЗАГАЛЬНОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТРАУРА.

В память цього жалізного походу і окремо погибшим за весь час боротьби мусе бути призначений орден, при чому орден погибшого має право і повинен носити старший член семї.

В основу цього ордена можна покласти і бажано було б, хрест Андрія Первозвонного, як первовістника Правосла[в]ної Віри на Україні.

Культурно-освітня справа на Україні, а зокрема на Правобережжі нахадиться порівнюючи в гарній стані. В цьому заслуга нашого учителя. Учителство виказало себе дійсним сином свого народу.

Преслідуємий ворогами, отяжений сімєю і не одержуючи платні, учитель не кидав своєї роботи, продовжував чесно і вперто поширювати освіту і підвищувати культури в народі.

За час походу міні приходилося оглядати школи, слухати навчання в школах на українській рідній мові. Надзвичайно було цікаво слухати перекази, або декламацію маленького школяра-карапуза, на материнській мові. Спокійно не можна було дивитися но цю картину, сльозі радості заливали очі.

Національна свідомість в населенні піднялася високо. Селяне визнають обовязково навчати дітей рідній мові, бо це для їх краще, як вони кажуть.

Кооперація зробила своє велике діло по відбудові національного економічно[го] та промислового життя допомагаючи широко і активно нам в військово-технічних справах. Вся Україна покрита вже до сього часу густою сіткою «Споживачами». В кожному селі маєтся лотребительська крамниця і настільки популярна, що легко буде надалі затримати в національних руках торгівлю та промисловість. Виявлено в народі велике бажання мати свою сильну грошову валюту, але для цього потрібна широка реформа грошової валюти.

Медично-санітарна справа на селі стоїть в дуже і дуже поганім стані Головне відсутність медикаментів і відсутність медично-санітарного персоналу, завдяки останньому. пропадає і останнє майно. Будинки розвалю[ю]т[с]я. В містах де кооперація давніш розвернулася, там як школи так і лікарні утримуют[с]я на средства кооперації. Самим серйозним питанням на селі це е земельне питання. Настрій і бажання селян далеко від соціалізації землі, вбілшости панує дрібна власність. Земельний закон Діректорії не вирішує питання. Потрібна ширша реформа.

Внутрішня позичка державі грошей зустрінє широку підтримку в населені, бо всі добре розуміють і сознають що без цього не обійтис[я] державі.

Посіяно хліба до 60—70% (засіяної землі), решта гуляє. На Херсонщні в південній стороні доходе до 50% не засіяної землі. Прич[и]на цьому перебування на Україні комуні і можлива поява поміщиків. Через це селяне не охотно засіпали землю. Як референтурою так і Командармом були вжиті відповідні заходи що до засіва.

Багата хлібо зістапос[я] не скошено від прошлогоднього посіву і багато не молоченого, але зведеного в скирди. Комуністи хотіли зобрати але ім не дали селяне, а ми піддержали в цім селян. По де-яких мастках є ще не молоченого хліба до 2-3-тисяч кіп пшениці пореважно.

Цукроварні в порядку. Спиртні завади зруйновані.

Велике зло зараз на селі це вигонка «самогонки». З цим злом треба боротис[я] серйозно і негайно, бо принесе велику шкоду для розвитку державности національної культури.

Кращий спосіб боротьби з цим злом можна перепровадити через церкву, але позаяк церква на Україні находитея в руках зо-всіх боків непевного елементу і в біпшости ворожого Українській Державности, то питання відпадає.

Церква потрібує конче рішучої енергічної широкої реформи.

Зараз я обіхов цей бік фронту, передав інформації для шостої дівізії і преси, а також і для політичного відділу м. Києва, закінчив свої справи по ролі політичного референта Уряду У.Н.Р.

4. Червня 1920 року
м. Вінниця на Поділю.

Політичний Референт У.Н.Р.
при Запорізьському війську
старшина В. Совенко.

Н А К А З
по Запорізькому Війську ч 2.
8/ХІІ - с. Малочки

Оперативно-Таємний

§1.

1. Всі частини Запорізької Збірної Дівізії розділяються відтепер на 3-й загони: в 1-й загін - входять всі частини 7-го збірному полку, Чорних Запоріжців, Кінно-Горний дівізіон Апмазова; в II-й загін - всі частини 6-го зб. полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; технічні команди при своїх колонах. 8-й полк, як окрема частина, маршрут 6-го полку. Обози розділити на дві частини, I частина — I-го порядку — кухні, продукти до них і санітарний матеріал іде безпосередньо за боєвою частиною полків. II-го порядку — всі остальні їдуть ззаду вні обстріла артилерійським вагнем.

2. Підчас походу перевірити всі розпорядження для переходу частин в боєвий порядок, як вперед так і в бік.

3. В піших частинах основою є кулемети, біля яких гуртуються рої і чоти. Перевірити знання кулеметчиками свого діла і особливу увагу звернути на те, щоб кожний тримався ройового, на вибір котрого звернути особливу увагу.

4. Поучити й переконати козаків, що стойкій піхоті кіннота ніколи нічого зробити не може.

5. Самий строгий порядок, як під час походу, так і в селі, скоро підготовка до огню, особливо кулеметного і розташовуватись завжди за якоюсь перепорою: річка, багно і т. и.

6. Особливо звернути увагу на обережні підхід до сіл, прохід і вихід з них.

Цей наказ мусить бути перевірений старшинами, аби найти рішення при несподіванках.

§2

Козаків розташовувати в селах так, щоб піші й кулеметні часті мати на случай — на місці прийняти бій. Старшини всі мусять бути при своїх частинах. Варту, ближню охорону й розвідку перепроводжувати так, щоби частини розташовані в селі під час нападу могли мати бодай одну годину в своєму розпорядженні. В кожному населеному пункті призначається найстарший Начальником Залози і Вартовий Старшина, який мусить особливо бути пильним вночі і над ранком.

Вечером кожний козак мусить приготувати себе на случай тревоги. В обозах завести самий строгий порядок і забезпечити себе самих від ворожих роз'їздів і не ростягатись, установити условні знаки підчас руху і підчас скупчення в якомусь захистному місці.

Ще раз нагадується всім, щоб всі зайві вози залишити без жалю на місці і всі нездатні до праці коні.

Бажано було б, щоб їх міняли селянам на фураж.

Нагодується К-рові 6-го полку, що дотепер не отримали ні одного донесення.

Від кожного загону надіслати двох верхівців да Штабу звязку.

Підписав Командуючий Запорізьким Військом Отаман Омелянович Павленко.

Повно Начальник Операт. Відділу Сотник Слободян.

Н А К А З Таємно-оперативний
по збірній групі (Київська, Волницька, Запоріжська, 3 дивізії)

8/XII 1919 р.

с. Сміла.

Ч. I.

(карта 2-ох в + 1 д).

Обстановка: 1) По агентурним відомостям перехвачено радіо, котре каже, що добровольці стягують всю кінноту з району Проскурова, Каменця Под. в район Козатина. Відомостей цих поки не перевірено. По тимже самим відомостям загони Волоха прямують із Чуднова на П'ятки. — 3/XII заняв перший Галицький Корпус м. Бердичів. В Винниці в районі насколо відділи добровольців і Галичан.

2) Наші війська осягнули 8/XII район Янушполя, Петриківці, Уланова і Краснополь. Кіннота Запоріжців розташована в с. Ступник.

Загальне завдання — Я рішив осягнути район Юзефовка, Самгародок Нова-Гребля і Посієвка.

На 9/XII наказую: збірним дівізіям Київській, Запоріжській і Волинській дньовка, перепровадження розвідки в районі одного переходу як військової так і агентурної і доставити ці відомости до Штаба групи с. Сміла до 18 год.

3 дівізії стать на марш і осягнути район Липетня, Чесновка.

На 10/XII наказую:

1) Київській зб. дівізії захватить Пиков і перепровадити розвідку в центрі Забужа, Пикова і Хомутинци.

2) Запоріжській зб. дівізії захватить район Антонополь, Ротици і Кустовци, розвідку перепроводити на Хомутинци, Радівка і Нападівка.

3) Волинській зб. дівізії захопити район Вишенька, Слобод. Пустовецька. Розвідку провадити в напрямку Нападинци, Махнівку, по залізниці на північ і на Райгородок.

4) 3 дівізії сасредоточиться в с. Лозин. Штаб групи в с. Лозин.

На 11/XII наказую: 1) Київській зб. дівізії до 12 годин осягнути район Гулевци, Писарівка і перепровадження агентурної розвідки в напрямку на Посієвку і Личаче.

В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю і осягнути район освітлений розвідкою.

2) Запоріжській зб. дівізії до 12 годин осягнути район Радівка, Нападівка, гровадження агентурної розвідки в район Чернятин, Германівка. В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю і осягнути район освітлений розвідкою. - 3) Волинській зб. Дівізії до 12 годин осягнути район Немиринці, Слобода Новина і перепровадження агентурної розвідки в напрямку Юзефовки. В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю й осягнути район освітлений розвідкою.

3. дівізії до 12 годин осягнути район Глинськ і перепровадити розвідку, шляхів не Гулевці, Черепа шинці, Череня тин і Овечаче.. В 15 год. продовжувати рух по зазначеному маршруту і осягнути район Овечаче. Штаб групи до 12 годин в Глинську і дальше вмісті з 3 дівізією.

На 12/XII наказую:

1. Всі часті перепровадять розвідку на північ, захід і південь і мусять бути на поготові до вступу в бій по даній розвідці.

2. По занятю сіл частинами всі виходи з сел мусять бути замкненими, нікого не випускати навіть селян, бо ті можуть видати місце нашого розташовання.

Комгруп Збірної ОТАМАН Ом. Павленко.

№ VI

НАКАЗ
по Військам Укр. Нар. Респ.
Ч. 2.

Оперативно-Таємний.

13/XII 1919 р.

с. ОВЕЧАЧЕ.

(карта 2-ох в + 1 д)

Обстановка: В полудню 12 грудня всі частини заняли свої місця зазначені їм попереднім оперативним наказом. Треба зазначити, що маневр цей був виконаний всіма частинами зразково. Для ворога була повна несподіванка і тому майже без страт була перервана ворожа магістраль і захвачене постачання 14 добровольчої дивізії. Виявилось, що великих ворожих сил в районі Винниці не маєтсья і головні ворожі сили скупчені під Бердичівом в районі Козатина. Галицькі частини ніяких ворожих кроків против нас не робили.

Загальне завдання. 17/XII наказується всім дивізіям зосередкуватись в районі на схід залізниці Козятин — Умань.

Про виконання цього наказую:

На 13/XII: 1) Волинській дивізії зосередкуватись в районі Воскодавинці — Станіловка. Штаб Вол. дів. в с. Станіловка. Кінними відділами тримати Эрзулинці, Соснівка.

2) Запоріжській дивізії залишивши кінноту в районі Самгородка і Овечаче перейти в район Овсяники—Константинівка—Муховата. Штаб Запар, дивізії в с. Овсяниках. Кінноті 8 загону бути при загоні для провадження на далі розвідки на схід.

3) 3 дивізії зосередкуватись в с. Селіні.

4) Київській дивізії захопити с. Вохнівку.

На 14 грудня:

1) Волинській дів. зосередкуватись в районі Кулішево—Черемашное. Штаб Вол. дів. в с. Черемашное.

2) Запоріжській дів. зосередкуватись в с. Мончин—Ротмістровка.

3) 3 дивізії зосередкуватись в м. Зозові.

4) Київській дів. призначається на 14/XII дньовка.

На 15/XII:

1) Волинській, Запоріжській і 3 дивізії дньовка, енергійна агентурна розвідка в напрямок будучих операцій на схід. 2) Київській дивізії захват м. Литовця.

На 16 грудня:

1) Волинській дивізії до 16 годин зосередкуватись в районі Підоси-Васильковці — Штаб в с. Васильковці.

2) Запоріжській дів зосередкуватись до того часу в районі Должек - Очеретно; Штаб в с. Очеретно.

3) 3 дивізії захопити с. Богданівку до того ж часу.

4) Київській дивізії захопити Росоше до того ж часу. Всі дивізії в зазначених районах організують захват станцій, полустанків і також всіх переходів. Організують міцну охорону, щоби ніхто не міг із занятої місцевости з місцевого населення вийти.

В 3 ранком 17/XII всі частини починають перехід через залізницю в районі:

- 1) Волинській дів. Роскопане – Гановка. Штаб в с. Гановка.
- 2) Запоріжській дів. район Чернівка – Камянка. Штаб в с. Бар....
- 3) 3 дівізії в район с. Скола.
- 4) Київській дів. в район Чопок, Мала і Велика Ростовка. Штаб в с. Велика Ростовка.

Збір начальників 18/XII в 11 годин в Штабі Запоріжського війська.

Коли б обставини вимагали дальнішого марша, то шляхами призначається:

- 1) Волинській дів. шлях в напрямку на Тетієв.
- 2) Запоріжській дів. шляхи в напрямку на Бугаєвку.
- 3) 3 дівізії шляхи в напрямку на Старожитово.
- 4) Київській дів. шляхи в напрямку на Оратово.

На випадок необхідності дівізіям відійти зовсім в бік. Ініціатива представляється. Начдивам пунктом зв'язку в тому разі призначається м. Лукашівка через місцеву українську організацію починаючи з 25/XII.

Ком. Військом Укр.. Нар. Респ. ОТАМАН Ом. Павленко.

№ VII

Н А К А З
По Військам У.Н.Р.

19/XII 1919 р.

Операт.-Таємно
с. Чернявка

Ч. 3

Мапа 2 вер. в 1 д.

По проведенню попереднього маршманевра на завтра дівізіям наказується зосередитись:

1. Волинській дівізії в район Михайлівна – Теліжинці. Штаб в с. Тележенці.
  2. 3 дівізії в м. Старо-Животніві.
  3. Запоріжській дівізії залишивши полк чорних запорожців в с. Чернявці, дивізіон Алмазові в Сколі і полк. Костя Гордієнка в Медові зосереджувати ся в районі Вербовка і Попівка і Браїловка. Штаб в с. Браїловка.
  4. Київській дівізії в район Оратова-Животівка. Штаб в с. Животівка.
- Част. проводить розвідку агентурну і військову.
- Всі начальники дівізії запрошуються на Військову нараду в Старо-Животів в Штаб 3 дівізії на 13 годин.
- 3 дівізії почати рух можливо раніш не пізніше 8 годин.
- Командарм У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко.
- Певно: Нач. Оперативного Відділу, Сотник Слободян.

Н А К А З
по Військам У.Н.Р.

17.XII 1919 р.

Операт.-Таємний
с. Яменівка

Ч. 4

мапа 2 в. в 1 д.

Обстановка: По відомостям радіо Київ, Полтава, Харків 8/XII заняті більшовиками. По ще неперевіреном відомостям від селян Козятин також заняті ними. Галицькі частини займають попередні місця. По чуткам Умань і Жмеринка заняті нашими повстанцями.

По перехваленим телеграмам можна думати, що добровольці відход. вздовж залізниці Козятин-Бірузла і Фастів-Цвітково. З метою більш повного освітлення обстановки на фронті і ближньому тилу добровольців і унеможливлення вивоза їми взятого їми на Україні майна улаштування зв'язку з повстанськими організаціями, а також установа в ближайших селах, в містечках і повітових містах Української Влади наказується:

а) Запорізькій дивізії. Після короткого відпочинку перейти в район П'ятигорів, де і розпочати виконання зазначеного вище завдання в секторі Біла Церква, П'ятигори, м. Виноград у всіх містах включно.

б) Київській дів. перейти в район м. Жашків і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Звенигородка- П'ятигори-Іванівки у всіх містах включно [крім П'ятигір].

в) Волинській дивізії перейти в район м. Конала де і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Іванівки включно, П'ятигори виключно і Балабанівка включно.

д) третій Дивізії залишатись в м. Старий і Новий Животів провадити ту же справу на захід від лінії Б. Церква-П'ятигори-Балабанівка, маючи завдання підтримання зв'язку через Литовець з Галицькою Армією.

Села Александроська, Тальянка Жидовчик, Дубровка, Степок рахувати належними до П'ятигорського району (Запорізької бр.)

Штаб армії в м. П'ятигори.

Всі штаби дивізій мусять зв'язатись телефонами з м. П'ятигори і доставити в Штаб Армії щоденно до 12 год. починаючи з 25/XII відомости по зазначених вище питаннях. Дуже бажано було б одночасно використати свій час на збільшення складу частин і поліпшення їхнього матеріального становища.

Командувач Військами У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ IX

Операт.-Таємний

Начдіву 3.

Ч. 39

21/XII 1919 р.

с. Яменівка

На випадок небезпеки Вашого розташування займає мого району, Вам належить відійти в район Стадниці, Високе, Клюки зі Штабом в Високе, алеж бажано зараз же приступити до самої енергійної агентури і військової розвідки з метою виявити ворожі сили і напрямки їх посування. Коли би Ви почали свій відхід то напрям Животів, П'ятигори мусять прикрити сильні застави.

Сьогодні 8 загін ночеу в Россосках а 7 в Дубровках. Штаб в Дубровках. Завтра 22/XII часті Запор. дів. будуть розташовані навколо П'ятигор.

Ком. Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальн. 3 дівізії

Оперативн.-Таємно
м. П'ятигори

24/XII 1919 р.

Наказую доручений Вам дівізії передвинутись з району Ново-Животова і зосередкуватись на 26/XII в районі Стадниця-Високе зі Штабом дівізії в Високе.

По відомостям в м. Липовци знаходиться 3 гайдамацький полк з Волохом.

Наказую вислать по тім напрямку розвідку з метою розвідати, якого они напрямку і куди они передвигаются. Донесення надсилати в м. П'ятигори в Штаб Армії на пошту.

Ч 55/оп

Командующий Армією У.Н.Р
Отаман Ом. Павленко

№ XI

Командующому Київською групою.

26/XII на колону 3 дівізії коло село Голотьки наскочив ворожий розізд кінноти в силі 200 чоловік і завдяки тому, що не було належної охорони був забраний обоз і гармати 3 дівізії¹. Через то 3 дівізія вданий мент не є зовсім боездатною.

Командарм наказав, що 3 дівізія не може бути дана до Вашо розпорядимости а остається в резерві для організації і предоставляє Вам ініціативу чи Вам власними силами захопить м. Звенигородку, чи тільки демонструвать наступ на Звенигородку.

Ч. 74.

Нач. Опер від сотн. Слободян.

№ XI

ПОСТАНОВА

засідання Голованівського Волосного Зіброння, відбувшогося 27 грудня 1919 року по ініціативі політичного референта уряду У.Н.Р. при Запорізькому війську добродія В. Совенко.

В президію зібрання обрано: головою зібрання В. Цибермановської секретаря В. Олійника.

Волосне зібрання, заслухавши промову політичного референта В. Совенка, щиро вітає уряд У.Н.Р. і неустанне українське народне військо, котре весь час тяжкої і неустанної боротьби з ворогами народу стоїть на сторожі ізмученого українського трудового народу і з свого боку запевняє, що буде підтримувати Українську Народю Республіку і її армію всіма засобами і вимагає від армії, аби окремі особи не чинили шкод населенню, що може викликати вороже відношення селянства, чим може скористуватись ворого і начати свою ганебну роботу, позаяк селянство і так уже зграбовано і знесилено як російськими комуністами, так і російськими чорносотенними генералами.

---

¹ Розбивка наша. О.Д.

Далі Волосне зібрання ухвалило обізнати ініціативну групу в складі п'яти чоловік: Максима Цимбала. Якіма Гошурко, Якова Піддубника, Василя Цибермановського і Танаса Товмаченка, котрим доручити такі завдання:

1. Організація влади на місцях.
2. Організація місцевої охорони.
3. Взяти на себе організацію Голованівського району і районної ініціативної групи.
4. Налагодити культурно-просвітню і санітарну справу.
5. Налагодити зв'язок з українським урядом і армією.
6. Надати право кооптації з правами рішеннячого голосу.
7. На розізди по справах організації ініціативна група повинна користуватися громадськими підводами.

8. Трати по справах організації повинні сплачуватися громадськими коштами.

Постанова ця ухвалена всім зібранням одногосно і підписати її доручено президії.

Голова зборів В Цибермановський
Секретар Олійник.

З оригіналом згідно: Голова Голованівської Волосної Народної Управи

В. В. Цибермановський
Секретар Олійник.

Печатка. «Голованівська Волосна Народня Земська Управа» — (в середині державний герб).

№ XIII.

Командуючому Київською Групою

Операт –Таємно.

Доводиться до Вашого відома донесення Штабу Волинської Групи.

По одержаним, на неперевіреном агентурним відомостям, добровольці з Білої Церкви залишивши там невеликий арьергард, відходять в різних напрямках; оден з відділів направився на м Ставище, сила цього відділу до 200 чол., другий відділ невідомої кількості направився на м. Тарашу. Села Шкарівка й Кожанка повстали, захопили обоз і скарбницю денікінців, більше, як оден пуд золота і біля мільона карбованців Романівських грошей.

Командарм наказав вислати в сторону Ставища розвідку і взагалі цю сторону держати постійно під строгим поглядом. В случаї появи цього відділу, рішучим виступом зліквідувати. Про все надіслати донесення до Штабу Армії в м. Пятигори буд. Цапка біля Церкви.

Прошу вислати 5 кінних зв'язків, яких досі нема.

Нач Опер. Відділу Сотник Слободян.

22/ХІІ ч. 43/оп

№ XIV

Командуючому Волинською Групою.

Па відомостям агентурної розвідки в м. Ставище знаходиться до 100 чол дезорганізованої ворожої піхоти. Туди посланий відділ полку Костя Гордієнка з метою заняття Ставище. По відомостям від селян, ще неперевіреном м Б.ла Церква й Паволоч заняті большевиками. По

агентурним відомостям через Сквіру проходять весь час ворожі обози в напрямку на Умань.

По донесенню 7-го загону в ніч 21 на 22 с/т відділ добровольців пройшов м. Ставище, направився на Скиблів і далі на Звенигородку. Кількість відділу виявляється, а по відомостям від селян доходить до 1000 чол. при великій обозі. По відомостям від старшини Київської Групи приїзжав в розвідку до м. Жашкова старшина Чорновола від повстанців, каже Палія, котрі займають ст. Поташ і Тальне і ведуть розвідку на Христинівку й Звенигородку. По донесенню 8-го загону в 35-40 верстах ззаду нас йде бригада Волоха з під Житомира, де більшовики хотіли їх обеззброїти.

Сьогодні Київська Група одержала наказ зайняти м. Жашків. Штаб Київської Групи в с. Житники. Завтра 25/XII в 15 год. дня відбудеться нарада в с. Александрова, і про наслідки наради Вас повідомиться.

24/XII 1919 р.
Ч. 51/оп.

Командуючий Армією У.Н.Р.
Отаман Ом. Павленко

№ XV

Командірові 8-го загону

По донесенню Штаба 3-ої дивізії отряд Волоха займає Литовець і його район. Кількість по відомостям з різних джерел доходить до 3-6 тисяч багнетів 6-8 гарматах. По тім же самим донесенням до К-ра 8-го Чорноморського полку приїздив роз'їзд гайдамаків в складі одного старшини і п'яти козаків. Цей старшина мав приватну бесіду з К-м полку, котра мала агітаційний характер, щоб перейти на бік Волоха. Можна думати, що Волох прислав скрізь своїх агітаторів. Командарм наказав вислати завтра ранком певного інтелігентного чоловіка в контррозвідку з метою розвідати певну їхню кількість, напрямок їх і ціль їхнього передвигання. Козакові цьому наказав видати аванс в такому розмірі, щоби вистачило на всі потреби. Рівночасно повести контрагітацію серед козаків і з'ясувати їхній погляд на Волоха. По словам гайдамаків Волохові визнають Головного Отамана Петлюру. По відомост. тих же гайдам., Волох має зв'язок з Таращанськ дивізією, що посідає Київ і з Шепелем в Житомирі.

24/XII-19 р.
м. Пятигори
- 56/оп.

Нач. Опер. Відділу
Сотник Слободян.

№ XVI

НАКАЗ
по Війскам Укр. Нар. Республіки
29/XII-19 року « »¹ год. « »² хв.
ч. 5.
(мела 3 верс. в 1 дм.)

Обстановка: Відтинок фронту добровольців на участку Козятин, Сквіра, Біла Церква розпався.

---

^{1,2} Ані години, ані хвилини не проставлено. О.Д.

Деморалізовані частини добровольців окремими відділами різної кількості і роду зброї відходять без жодного сістему по різним напрямкам. Головний напрямок ворога Сквіра-Христинівка, Біла-Церква – Умань.

Большовики движуться слідом за добровольцями головним чином по залізницям. Отаман Волох оперує в районі Липівця і правдоподібно слідує по нашим шляхам. По донесенню Чорних Запоріжців в ночі на 24 [до] м. Ставище ввійшла ворожа піхота, кіннота і артилерія, зі Ставищ по чутках вони направляються на Красилівку.

II. Загальне завдання:

Дівізіям Армії У.Н.Р. стать на мари, 27/XII до 31/XII зосередкуватись в районі - м. Умань, ст. Тальное і м Торговиця (всі міста виключно), з метою зруйнувати підчас походу залізницю Христинівка – Цвітково, одночасно демонструючи лівим крилом на Звенигородку а буде можливо і тимчасовий захват його і використування його з матеріального боку; правлм крилом — стати в вихідне становище для операцій в районі міста Умані — Христинівського узла і площі на південь від цих міст з метою руйнації ворожого тилу.

Частні завдання.

а) Волинській дівізії підчас руху заняти станцію Поташ, виділити кінний відділ особого призначення для знищення залізниці на захід від Христинівського узла, вийти в звязок з повстанчеськими відділами Волиня; 30/XII, перейдя залізницю зосередкуватись в районі с. с. Таленка-Легезін і бути на поготові для операцій в Уманському напрямку.

б) Запоріжській дівізії 27/XII по 28/XII одночасно з рухом забезпечувати посування наших військ в напрямку м. Торговиця з півночі, з тоуж метою сильні кінні застави заняти 27/XII район м. Ставище — а 28/XII с Бесідку, захопити с. Тальное, тримати по перше січня 1920 року включно й зосередкуватись в районі Зеленки—Вишне-поле—Камінече—Свердликові; бути на поготові для операцій вкупі з Волинською дівізією в напрямку на м Умань.

в) Київській дівізії 30/XII захопити район с. с. Залісне—Гулянки—Гусаково щоби стати в вигідне вихідне становище для захвату м. Зеєпигородка, руйнації залізничного шляху на схід від ст. Тальное і потім зосередитися в районі с. с. Бродецькое-Пальчки-Гончариха і забезпечення дапше вкупі з 3 дівізією наших операцій в районі Умані зі сходу і північного сходу.

г) 3 дівізії бути по 28/XII включно в армейськім резерві, а 29/XII перейти в розпорядження Командуючого Київською дівізією для операцій в напрямку на Звенигородку — м. Шалиха далі на схід від ст. ТальноеПершого січня 1920 року 3 дівізії зосередкуватись по вказівкам Командуючого Київською дівізією.

III. Порядок марша.

а) на 27/XII наказується

1) Волинській дівізії залишатись в оягутім районі.

2) Київській дівізії осягнути район с. с. с Красний-Кут—Нова-Гребля—Кути; штаб в селі Кути. В с. Сорокотяги пост для звязку до 12 годин 28/XII.

3) Запоріжській дівізії зосередилися в арионі с. с. Лемещика—Городище-Литвинівка; сильною заставою утримати до 12 годин 28/XII м. Ставище, після чого перейти на 29/XII в село Бесідка; бути на поготові до вступу в бій в напрямку на Пятигори і Ставище. Штаб в с. Житники.

4) 3 дівізії зосередкуватись в районі с. с. Шуляки-Пугачівка; штаб – Пугачівка. Головне ядро військ 3 дівізії в с. Пугачівка мусить бути готовою для підтримки Запоріжської дівізії.

Запоріжській і 3 дівізії стать на марш 27/XII - в 6 годині ранку.

б) на 28/XII наказується:

1) Волинській дівізії залишатись в своїм районі.

2) Київській дівізії зосередкуватись в районі Рубаний мост-Ризино-Багла; Штаб в с. Багла.

3) Запоріжській дівізії зосередкуватись в районі с.с. Красний-Кут – Нова-Гребля – Кути; Штаб в с. Кути.

4) 3 дівізії зосередкуватись в районі Гпинка–Побойна–Константиново; Штаб в с. Константиново. На 29/XII заняти м. Виноград сильною кінною заставою.

в) На 29/XII наказується:

Всі часті займають вихідне становище перед залізницею Христинівка–Цв'їтково для чого зосереджуються:

1) Волинська дівізія в районі с. с. Харковка—Томашевка—Маньківко; Штаб в с. Томашевка.

2) Запоріжська дівізія в районі Чорна Коменка—Іюрни—Полковнича—Іваньки—Романівка; Штаб в с. Полковнича.

3) Київська дівізія в районі Залісне—Гусоково—Гулянка—Бобриново; Штаб в с. Бобриново. Пост для зв'язку в Шаулиха на 29/XII і 30/XII до 12 год.

4) 3 дівізії в районі Софіївка—Янківка; Штаб в с. Янківка.

г) На 30/XII наказується:

1) Волинській дівізії заняти ст. Поташ, поспувати залізницю і зосередкуватись в районі с. с. Телянка—Легезина; Штаб в с. Телянка.

2) Запоріжській дівізії захватить ст.Тальное, поспувати залізницю і зосередкуватись в районі м. Тальное і с.с. Біляшки—Майданецьке—Зеленка; Штаб в с. Біляшках.

3) Київській дівізії окремим відділом демонструвати в напрямку на Звенигородку і коли буде можливо захватить єї. Захопить залізницю в районі Росоховатка і Новоселиця і на перше січня 1920 р. зосередкуватись в районі Бродецькоє—Гончариха—Пальчик; Штаб в с. Пальчик.

4) 3 дівізії на 30/XII і 31/XII входить до розпорядження Командуючого Київською дівізією і розташовується 1 січня 1920 р. по його вказівкам.

IV. Загальні вказівки.

27/XII і 28/XII бажано почоти марші, як можна раніше, щоби в полудню займати зазначені в наказі місця.

Розвідка по поглядом Начальників дівізій, звертається увага на своєчасну доставку донесень. На місці і поході частини мусять бути в постійній готовності до бою.

Користуватись кожним випадкам, щоби навіть малим розіздам наробить ворогові бешкету. На кожному ночлігу перевірити всі розпорядження і бути готовими до бою. При вступі якої-небудь колони в бій, сусідні мусять допомогти маневром кінноти.

Командующий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XVII

Оператив.-Тасмний.

НАКАЗ

по Запоріжському війську

Ч. 13.

28/XII.-1919 р.

с.Кути

(Карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: По донесенню Київської групи вчера 27/XII в районі с. Побойна находилось до 150 підвод ворожої піхоти, а в с. Вороное була ворожа кіннота, до 120 чоловік піхоти при 2-ох

гарматах. По відомостям щд селян, они на кануні нашого приходу в цей район вийшли, в якому напрямку не відомо. В Умані військо Денікінське по відомостям від селян грузиться на поїзди і направляєтся в сторону Одеси, а часть іде пішим порядкам. Частина Запоріжського війська сьогодні 28/XII осягнули район Вороное-Красний Кут.

Загальне завдання: на 29/XII нашим військам дано завдання осягнути район на південь від залізниці Христинівка—Цвітково—с. с. Ксьондзівка—Тальянка—Молодецьке.

Частичні завдання: Нашій дівізії наказано осягнути район Молодецьке—Бабин—Тальянка. В виконання цього наказую.

1) 7 загону вирушити в 7 годин по маршруту с. с. Кривець—Попівка—Крачковка і осягнути район до 17 год. дня Іваньки—Полковнича—Полоначка і заняти вихідне становище для переходу через залізницю.

По осягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район залізниці і на південь від залізниці район с. с. Роги—Легезіно—Тальянка.

Нічний марш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці. Захватити всі переїзди, зруйнувати шлях залізничий і йти по маршруту Поланочка—Роги—Легезіно—Тальянка, де в останніх трьох пунктах разтошоватись.

Штаб 7 загону в с. Легезіно.

2) 6 загону вирушити в 7 год. ранку по маршруту Хижна—Харківка—Маньківка з таким рахунком, щоб в с. Маньківку прибути до 17 години, де розташуватися для великого привала.

По осягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район залізниці і на південь району с. с. Молодецьке—Косановка.

Нічний марш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці, захватити ст. Поташ і всі переїзди, зруйнувати шлях залізничий по маршруту Маньківка—Молодецьке—Косановка і осягнути район освітлений розвідкою.

Штаб 6 загону в с. Косановка.

3) 3 дівізії разом з 8-им загonom вирушити в 7 год. по маршруту Хижна—Харківка з таким рахунком, щоб район Харківка осягнути не пізніше 17 год., де розташуватися для великого привала і заняти вихідне становище для переходу через залізницю.

По осягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити залізницю на захід від ст. Поташ і район на південь с. Бабин.

Нічний марш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці захватити всі переїзди і руйнувати шлях залізничий і по маршруту Маньківка—Помойник—Молодецьке—Бабин осягнути район останнього пункта, де розташоватись.

Зв'язок держати з сусідними колонами, а 6 загону по осягненню району с. Маньківка зв'язатись з Київського дівізією в с. Дзєндзелівку.

Штаб групи перед переходом залізниці в с. Маньківка, по переході в с. Косанівка.

По занято вихідного становища перед залізницею надіслати донесення в Штаб групи в с. Маньківку, по переході в с. Косанівка.

До переходу через залізницю зруйнувати окремими розіздами як найширше телеграфні дроти. Всі переїзди, полустанки і станції держати по можливості як найдовше.

VI. Підчас походу Н-кам загонів приостановлювати частіше голови колон, з тим, щоб колони могли бути як можна більше компактними.

VII. Агентурними розвідками повіряти як найчастіше військові розвідки, бо дуже багато є случаїв що поступаючі донесення оказуються ложними.

VIII. Від кожного загону надіслать сейчас до Штаба групи па два кінних зв'язка.

Підписав: Командующий Запор, військом Отаман О. Павленко.

Певна: Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.
Ч. 7.

29/XII.-1919 р.

с.Харківка

(карта 3 в + 1 д)

В зміну наказу по Армії ч. 6 і по Запоріжській групі ч. 13.

I. Загальна ситуація: Ворог продовжує рух у напрямкові Монастирище-Умань, правдоподібно ворог силою 300 піхоти і до 200 кінноти буде розташований після сьгоднішнього марша в районі Цибормановка. На північ і північному сході ворога не виявлено.

II. Загально завдання:

- 1) Всі групи припиняють рух і розташовуються в місцевостях по наказу ч. 6/оп на 29/XII до 17 годин.
- 2) Всім частинам остаючись на місці свого розташування, виславши окремі кавалерійські відділи і підривні патрулі для знищення залізничного шляху району їх майбутнього переходу.
- 3) 30/XII зранку всім частинам тримати саме строге поготівля, приготувавшись до прийняття зустрічного бою. Гарматам стати на позицію фронтом на захід полудневий захід, південь і південний схід.

III Окремі завдання:

1) Київській групі остаючись в с. Дзездзельовка знищити залізничний шлях в районі с. Подочное. Сильною заставою тримати перехрестя доріг Вороное-Цибермановка-Несторовка-Помойники. Розвідку вести на Юстингород-Доброн і Цибермановку.

2) Запоріжській групі:

1) 7 загону наказується залишившись в місці свого розташування, організувати спеціальний відділ для заняття станц Тальное. Операцію перепровадити в ніч з 29/ XII до 30 XII. По знищенню шляху і телефонних та телеграфних дротів тримати станцію за собою.

3) Волинська група - резерв Армії в с. Харківка. Штаб Армії в с. Харківка дім священника.

Командующий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

P.S. Останнім Нач. дівізій дано розпорядження особисто. Термінові донесення до 11 год і 16 год 30/XII.

№ XIX
Оперативно-Таємно.

НАКАЗ
по Військам Укр. Армії 30/XII 1 год. –
Ч. 8.

I. Обстановка:

- 1) Київська дивізія не одержала приказу Ч.7/оп., а продовжує Ч-о б/оп. І зараз осягнула свої становиська (Краснополка-Ксьондзівка).
- 2) По неперевіреном відомостям в с. Романівка знаходяться частини 42 кін. полку.
- 3) Соколовка до вечора 28/XII зайнята ворогом.

II. Загальні завдання:

1) Аби не поставити часті Київської див. в тяжке становисько наказую з ранку 30/XII розпочати рух, з метою переходу залізниці – з метою осягнення нового району.

III. Особисте завдання: Запорізьська група 1) Загін шестий вирушає о 6-й рано 30/XII, займає ст Поташ і переходить в с. Касанівка. Тримає зв'язок з Київською див. в с. Красно-Полка через Старі Бобани і веде розвідку на Доброводи і Дмирівське.

2) Загін 7-ий: вирушає можливо раніш через с. Поланочку на с. Доги і переходить в Легезно-Вишне-поле, де і росташовується. Веде розвідку на Бабанку і Текієвку.

3) 8-и Загін і 3-я дивізія в 7 год ранку перейти в с. Паланочку, де загальною кількістю вирушити через с. Роги в с. Тальянку де і розташуватись. При сій кількісті - Штаб Запорізької групи.

4) Волинській див. вирушити можливо раніш, перейти і зайняти с. Романку. Після сего, виславши сильний відділ на станцію і м Тапье, перейти в с. Білашки де і росташуватись. Розвідку вести на Гпубочек, Ямполь і Торговиця.

5) Київській див.: виставити пост для зв'язку в с. Бабони. Дальніша мета: зайняти район м. Торговиця і околицю на захід від неї. Наказ буде розіслано по осягненню району, зазначеного сим приказом

Команд[уючий] Укр. Армією Отаман Ом. Павленко.

P.S. Приказ Київгк див переслати через 6-ий Загін.

№ XX

Оперативно-Таємно.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.
Ч. 9.

31/XII 1919 р. 1 год

с.Тальянка

Мапа 3 в. в 1 д

I. Обстановка.

1) На участку Київської див і 6-го заг Зап.гр. до 12 год було чути гармотну і кулем. стр. Відомостей жодних не одержано 2] По неперевіреном відомостям в м Тольноє скупчені ворожі сили, які правдоподібно мають тримати дальший марш на Умось, Торговицю і Ольвіалоль.

II Загальні завдання:

1) Части Армії мають зайняти вигідне становище, що до операцій в районі Умані, Хрисгинівського вузла і ведення нападів на окремі часті і обози відступаючого ворога в напрямі на Умань, Тальное і Торговиця.

III. Частичні завдання:

1) Волинська див 31/XII переходить із займаемого району в с. Зеленки і веде розвідку на Біланку і Тальное. Коли зі сторони м. Тапье не буде ніякої згрози - займає 1-го січня м. Торговицю.

2) Запорізьська див. 31 /XII переходить в район Оксанино (6 заг.), Текієвка (8 загон] і Небелєвка (7 загон). Веде розвідку на Умань, Ольшанівку, Покотилово, Торговиця.

3) 3-я див. 31 /XII переходить в с. Вишне-Поле і веде розвідку на Камінече, Легезно.

4) Київська див.

За відсутністю відомостей за 30/XII Командіру див предостовляється право в разі необхідности перейти в район ст. Бабани і Касанівка, вести розвідку на Умань, Христинівський вузол і шлях Умань-Тольное.

IV. Всим частинам бути готовим до прийняття бою. За всяку ціну тримати як найтісніший зв'язок і присилать донесоння.

V. Початок руху - 8 год. ранку, коли можливо, то й раніш.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.
Ч. 10.

31/XII - 19 р.

Тальянка

Мапа 3 в. в 1 д

Обстановка. Від Київської дівізії нових відомостей не отримано. Волинська дівізія зосередилась в с. Біляшках о 18 год. 31/XII, повела бойову розвідкув напрям на тальное, відкинула сторожову заставу і викликала паніку в м. Тальному. По відомостям Волинської дівізії в м. Тальному скупчени ворожі обози, які посуваються в різних напрямках, а також часті 42 кінного полку.

Загальне завдання: залишається зазначене в попередньому оперативному наказі ч. 9.

Часне завдання на 1/11 далі до зміни в обставинах слідує:

1) Запоріжській дівізії залишитися в осягнених їми районах, відокремлюючи кінний отряд полковника Алмазові в склад якого вийти кінним полкам і окремому кіно-горному дивізіону. Для отримання директиви Полковнику Алмазові з'явитися до Штабу в с. Оксанино.

2) 3 дівізії зосередитися в с. Нерубайка, проводячи розвідку на м. Торговицю до заняття цього міста Волинською дівізією.

3) Волинській дівізії

Захопити м. Торговицю. Обидві ці дівізії мають особливим завданням розвідкою виявити напрям відступаючих ворожих частин й совістними подіями перешкоджати і захопувати ворожі обози.

Обім дівізіям підтримувати між собою самий тісний зв'язок.

4) Командуючому Київською Збірною дівізією, згідно обставин на місті і загальному завданню зазначеному в попередньому наказі представляєть[ся] самостійність в росташуванню і напрям подій своїх частин.

3 метою согласовання подій в Уманському і Христинівському районах, Полков. Алмазову встановить пост для зв'язку в с. Свинарці, а Київській групі в с. Добро води. Штаб Армії в с. Оксанино.

Командарм Отаман О. Павленко.

№ XXII

Мирные предложения Польскому Правительству.

Из радиотелеграммы народ. комис. по иностр. делам Р.С.Ф.С.Р. от 23.XII – 1919. М-во Иностранных Дел. Варшава. Еще в апреле этого года Росс. Сов. Пр.-во давало делегату Польской Республики гражданину Вейциовскому повторные заверения о своем неизменном

¹ На звороті дописано: «Розіслати:

- 1) Волинська – в Зеленки.
- 2) Київська – Ксьондзівка через 6-й загін.
- 3) 6-ому загону – Касановка.
- 4) 7-ому заг. – Легезино.
- 5) 8-ому заг. І 3 див. – тут.»

желании положить конец кровопролитию между народами России и Польши, и без того стоить и без того стоить измученными бедствиями пяти лет войны, полагая в то же время как и всегда, что легко осуществить соглашение между Россией и Польшей. Наши мирные предложения оставались тем не менее без ответа, и польские войска продолжали в течении следующих месяцев продвигаться вперед на территорию Советских Республик дружественных Советской России. Советское Правительство с тем большим изумлением узнало, что 28-го ноября помощник статс-секретаря Скржипский в ответ на запрос в Польском Сейме заявил, якобы Росс. Республика никогда не предлагала Польше мира и якобы она угрожает Польше вторжением и не была настолько склонна к соглашению, отвечающему желанию польского народа. Желая устранить всякие недоразумения, могущие затруднить скорое установление мирных и дружественных отношений между обеими народами Советское правительство снова подтверждает данные им раньше заверения о своем твердом желании положить конец всякому конфликту с Польшей. Советское Правительство обращается к Польскому Правительству с формальным предложением немедленно начать переговоры, имеющие целью заключение прочного и длительного мира между обеими странами. Осуществляя тем самым мирные стремления рабочих и крестьян России, Советское Правительство создает, равным способом, что его предложения отвечают также желаниям, определенно выраженным всеми Рабочими организациями Польши, к каким бы партиям они не принадлежали, многочисленными демократическими организациями, муниципалитетами и другими польскими общественными учреждениями.

Нам не безизвестно, что существуют некоторые препятствия, могущие создать затруднения для Польского Правительства на пути к соглашению с Россией, точно так же, как подобные же препятствия затрудняют другие соседние правительства на том же пути. Но и эти затруднения проистекают же не из интересов польского народа, а из иностранных источников, расходящихся в данном случае с его действительными интересами. Советское Правительство выражает надежду, что мирные стремления подавляющего большинства польского народа и сознание его жизненных интересов одержат верх и сделают возможным прекращение военных действий, служащих лишь иностранным интересам. Российское Советское Правительство предлагает поэтому Польскому Правительству указать место и время для начала переговоров с целью заключения мирного договора между обеими Республиками.

Народный Комиссар по Иностр. делам Чичерин.

«Коммунист», Київ 3.1.1920.

№ XXIII

До Пана Командуючого армією У.Н.Р.

Вашого листа від 14.XII я одержав. Слідуючим місцем зв'язку призначено с. Жашков на 25.XIII.

Докладно про сучасне становище мною поінформований отаман Тютюнник, який вам зроби - -¹ доклад. Також поінформований політичний референт при Вашій групі п. Чубук.

Галицька армія, передбачаючи успішний наступ більшовиків на південь, серйозно хоче порозумітися з ними. Я вважаю доцільним вести зараз військові переговори з большевиками від імені об'єднаної армії нашої і галицької.

В цій справі можна зробити військову нараду і негайно надіслати до Винниці свого представника по адресі, яка мається у от. Тютюнника і у п. Чубука.

Голова Ради Міністрів. І. Мазепа.

16 грудня 1919 р. 2 год. дня.

---

¹ Одного слова не можна прочитати. О.Д.

6/1 1920.

Оперативн.-таємний
с. Рогова

Обстановка: Останні відомости про добрармію слідуєчі: На імя Тютюнника полковник Гусєв, Нач. Кінно-добровольчого отрядо прохав не занімати лінію Цьвітково-Христинівка до 26/XII ст. с. після чого воно буде очищено. По агентурним відомостям з Умані на Христинівці ворожих військ не мається.

Волинська дівізія подає, що посилаємій розвідці в районі с. Трояни находився отряд Государственной стражі, котрий війшов в перепалку з розвідкою.

В Галицькій Армії: Старшина уповноважений для переговорів з Голицькою Армією повернувся 3/І до Ставки і привіз протокол, копію якого при сьому прикладається. Зазначений протокол може бути довірен таємно начальствующим особам до командірів частин включно. Передрукування його забороняється.

25/XII Галицька Армія була на марші в район Винниця — Жмеринка — Вапнярка..

Большевицький фронт: згідно останнього радіо Катеринослав занятий большевиками. Большевики просунулись на 25 верст на південь від Кременчуга. Взагалі намічається нахил большевиків ліквідувати Одеський напрям нанесенням головного удару в напрямі Кременчуг-Николаєв.

Відомости про повстанців. Повстанчий дух розвивається, в багатьох містах селяне переходять до активного виступу.

Наші війська: Занімають район згідно останньому оперативному наказу. Полк Чорних Запоріжців отримав завдання в напрямі Ольвіополя. 6 загон Запор дівізії продовжає тримати Умань. Висилається кур'єр для звязку з Галицьким Командуванням. Вживаються заходи для улоштовання зв'язку постійного хоруактеру Умань-Христинівка-Вапнярка.

Відомостн політично-організаційного хароактеру.

В м. Умані організується громадянський центр Уманщини, закликається повітовий зїзд і улаштовується станція звязку для Правобережа. В Винниці був зїзд політичних діячів, який має на меті організацію скликання передпарлямента. Прикладається доклад полк. Вишнівського, який може бути довіреним тільки начальствующим особами до Командірів частин включно.

Про Волоха.

Авантюро Волоха приближається до кінця і дякуючи моїй службі охороні розвідки відділу Волоха прийшлось витримати два серйозні бої з Денікінцями під Липовцем і в районі м. Тернівки які скінчились для його трагічно. З трьох тисяч багнетів, 6 гармат і 100 кінних, тепер треба рахувати його сили не більш 500 багнетів при одній гармат, і найменшій кількості кінноти. 2 кінний Слобідський полк відділу Волоха приєднався до нашої Запорізької дівізії

№ XXV

До Начальної К-ди Галицьких військ 5.І.20 р. (н. ст.) с. Рогова²

І. Протокол від 24 грудня (н. ст.) передано до моїх рук. Сталось те, що мусило статись. Я особисто, в тим глибоко був переконаний. Рахуюсь з кончею необхідністю і предложений пост – приймаю. Разом з тим лічу своїм обов'язком заявити перед Республікою і народом, що діло

¹ Над словом «інформації» було написано: «Наказ по Військам У.Н.Р. ч.14», але пізніше закреслено. О.Д.

² Документ цей – проєкт листа ген. Омеляновича-Павленка до Н. К-ди. Диста такого не вислао. О.Д.

[дове́ду] прийняту працю в самий тяжкий момент до більш світлої пори і в слухний час провід народньої армії передать в достойн. Руки.

II. Частн. дорученої мені армії 30.XII (н. ст.) перейшли залізн. лінію Христинівка, Цвітково і 1-го січня забрали м. Умань. В сей мент армія стоїть на вихідних становищах до наступу на лінію Ольвополь-Балта. Добровольчеській фронт зруйновано. Части здеморалізовані. Гадаю і певен, що до 10.I лінія Цвітково-Христинівка-Вапнярка буде зовсім вільною.

III. За для координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним аби в як найблизший час, було переведено побачення командуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця.

Настрій козацтва і старшин добрий. Всі віримо в конечність Вашої перемоги. Ряди що день збільшуються. Почувається брак рушниць і набоїв. Населення всюди зустрічає радо. Прийм[ає] уч[ость] в боях і дає всяку необх[ідну] доп[омогу].

По маючихся точним відомостям от. Волох майже зовсім самознищився: його кіннота перейшла назад до Зопоріжського Корпусу. Піхота, опісля проголошення комуни, розбігається. Неодолий час, коли авонтюра Волоха буде зовсім злік[відована]. Зайвий доказ того, як наш народ ставиться до комуністів і большевиків.

№ XXVI.

Копія

Вельмишановний К. А.¹

Користуюсь першою нагодою для того, щоб написати Вам і за Вашою допомогою звязати тутешній центр з закордоном і навпаки. Це в даний мент є конче потрібне. Тепер вже більш-менш ясні перспективи ближчого майбутнього внутрішнього життя на Україні, чого до сеї пори не було. Була надія, що північний фронт піде на якое порозуміння з нами.

Надіялись, надавали цьому значіння і тому до вяснення цієї справи на північному горизонті не все було ясно. Особливо наше військо шукало і хотіло хоч би ввійськового порозуміння з північним сусідом. Хоч і тепер же, але очевидно, нема ніяких підстав для того, щоб це божання переведено було в життя.

1) Запропонувавши нам самі в жовтні військове порозуміння проти Денікіна, вони тепер залишають без всякої відповіді всі наші делегації, які до сеї пори були надіслані нами на північ і користуючись небоездатністю Галицької армії і тим що наша армія зараз має інші завдання, безборонно посуваються на південь. Так вони заняли Винницю, Жмеринку і Липовець.

2) Цими днями я одержав ведомости, що всі наші делегації затримані їми в Бердичеві або в Житомері і, як інтерновані, відправлені до Москви. Між иншим, наша остання військова делегація виїхала із Винниці 28 грудня до Бердичева і мала уповноваження від об'єднаної Наддніпрянської і Надністрянської армії (об'єднання сталось 24 грудня) і про неї так саме «ні слуху ні духу» - очевидно відвезено теж до Москви.

3) Оголошивши гасло незалежна соціопістична радянська Україна це гасло в відозві Троцького до Української Червоної армії, в інтерв'ю Затонського. надрукованому в Київських газетах в резолюції Ц.К. комуністів України большевики рішуче стоять на тій позиції, що армія, фінанси, шляхи, почта і телеграф повинні бути єдиними для цілої Росії, ніякої окремої Української армії не

---

¹ Кость Адриянович Мацевич - Голова Дипломатичної Місії У.Н.Р. в Румунії. О. Д.

повинно бути. Таке розуміння незалежності України зазначено в резолюції Ц.К. Українських комуністів, в інтерв'ю Затонського крім того, це доказывается у всіх часописах большевицьких.

Поміж рос. та комуністами українськими (боротьбисти) почалась вже ворожнеча, і незалежники зовсім лопали в становище неблагонадійних. Маю останні відомости із досить поінформованих джерел, що Ткаченко і Ю.Мазуренко заарештовані в Житомері і відвезені до Москви. Все зазначене свідчить про стару звичку большевиків говорити так, а робити зовсім инакше.

Звичайно, коли б наша армія продержалась як регулярна до сеї пори то певно у нас було б порозуміння з північю, бо там рахуються лише з силою. Через все це треба нашим місіям вживати всі заходи аби європейські держави в разі розмов з Совіт. Росією ставили умови визнання большевиками незалежність України і невтручанні в нашу внутрішню справу. Зараз відізнає курер якому передаю цей лист, тому не можу сказати Вам всього, про що хотів би і що Ви повинні знати. Загалом кажучи. большевики вже гинуть на Україні, бо ґрунту для них у нас нема ніякого. Я наумисне обїхав кілька місцевостей на Правобережжі і вражіння таке що мусимо спїшити з орган і... цією сеїх сил для відновлення державної роботи бо большевики можуть вмерти значно раніше, ніж цього ми чекаємо.

Кажу лише в деннім разі про Україну. Те що сталося з історичного боку — в змислі підготовки для рішучого і може останнього наступу української армії в значній мірі є необхідністю. Найпідзніше весною для нашої справи відкриваються величезні перспективи.

I. Мазепа.

№ XXVII.

Від Української Народньої Республіки

В тяжкій боротьбі за своє визволення Український Народ не раз переживає сумні і радісні хвилини. Найтяжчий момент нашої боротьби був у той час, коли в силу різних обставин Галицька Українська Армія стала в пасивне положення до монархичної панської армії ген. Денікіна і неутрализувала свою бойову силу в відношенні до цього ворога вільної України.

Та дуже скоро Галицька Українська Армія побачила, що російське панство не може бути другом галицького українського народу та його війська.

Демократичні народні сили Української Галицької Армії заявили нам Правительству У.Н.Р., що вони стоять за самостійну Соборну Україну і бажать мати єдине правительство і єдине військове командування. Згідно з цими бажаннями і заявками галицького українського війська Правительство У.Н.Р. з свого боку доложило всіх зусиль, щоби зєднання армій відбулося якомога скоріше.

24-го сього грудня представниками командування Української Наддніпрянської Армії та уповноваженими Української Галицької Армії підписано умови злуки двох армій в єдину армію Самостійної Соборної України. Українська Галицька Армія з цього момента находиться під державним керуванням Правительства У.Н.Р, яке доповнюється двома відповідальними представниками Галичини та обєднаного наддніпрянського і галицького війська.

Начальним вождем з'єднаних українських армій призначений отаман Омелянович-Павленко.

Оповідючи громадян України про радісну подію – злуку українських армій під керуванням одного уряду Соборної України, Народне Правительство вірить, що віднині ніяка ворожа інтрига не розібе братерської єдності обох частин Українського Народу.

Народне Правительство одною з перших своїх задач ставить заключення мира з Світською Росією на умовах признання нею самостійности нашої Республіки і невмішування в внутрішні справи України, відновлення Самостійної Соборної У.Н. Республіки. Українське зєднане військо і весь український народ повинні вжити всі свої сили, щоби панську армію ген. Денікина вигнати з української землі і забезпечити для себе демократичні порядки.

ГАЛИЦЬКІ ВОЯКИ

Нехай не буде серед Вас сумніву і зневіря Як матері однаково шкода своїх дітей так і наша Мати Україна не може дійти до спокою, поки Ваша наймиліша Батьківщина – Галичина не буде вкупі з іншими землями Самостійної Соборної України.

Тернистими шляхами йдуть сини України до визволення свого незалежного життя - Самостійної Народньої Республіки.

Весь Народ України повинен знати, що найсильніші держави світу вже не вірять у владу Денікина і мають визнати самостійними ті республіки, які зорганізувалися на території бувшої Російської імперії. Армія ген. Денікина без допомоги Європейських держав мусить розпастися і зникнути.

Народне Правительство розуміє, що тільки українська демократична власть може завести лад і спокій на спустошеній і зруйнованій чужоземцям Українській землі для вільного співжиття всіх народів, населяючих Україну. Маючи певність, що на великій руїні встане вільна Республіка до державного життя¹

Правительство кличе всіх вірних синів України, незалежно від національности, твердо і непохитно стояти на сторожі прав нашого народу і нашої Республіки.

Голова Ради Народних Міністрів і Керуючий Міністерством
Закордонних Справ І.Мазепа².

Літин 26[XII]

Міністр Преси і Пропаганди Т. Черкаський
Керуючий Міністерством Внутрішніх Справ І. Макух
Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів Паливода
За Державного Секретаря, Міністр Праці Осип Безпалко.

№ XXVIII.

Пану Командуючому Армією У.Н.Р

24 грудня 1919 р.

В Жашків я нікого не прислав, позаяк мав передати Вам цей лист через подателя сього. Слідуючого місяця звязку не указую Вам зараз бо не знаю як будемо посовуватись в звязку з згодою, яка налагоджується поміж нашою та галицькою арміями.

Текст згоди Вам повинен передати Ваш представник предьявник сього. Наскільки ця згода буде переведена в життя – це в значній мірі залежатиме од Правительств і нашого Головного Командування, себ то од Вас і Ваших найближчих співробітників. Справу політичну Правительство доведе до кінця, Вам же необхідно негайно почати координувати свої військові операції з галицькою армією. Крім того, потрібне

---

¹ В оригіналі тут крапка. О.Д.

² В державних архівах зберігся один примірник цієї відозви, де прем'єр І. Мазепа підписався власноручно і де його ж рукою вписані прізвища міністрів Макуха і Паливоди, прізвища Т.Черкаського і О.Безпалка вписане рукою переписувача. О.Д.

спільне командування конструїрвати так, щоб воно як найкраще відповідало інтересам самої справи. Командуючий повинен бути наддніпрянець і в даннім разі Вашу кандидатуру мусимо підтримувати категорично. Ні Тарнавський, ні Шаманек не повинні бути в складі спільної Команди.

З північним фронтом ще не встановлений потрібний зв'язок. З одного боку цьому стояли на перешкоди чисто технічні умови, а з другого ми і не поспішали з цією справою, маючи на увазі можливість згоди з галицькою армією. Коли порозуміння з галичанами буде полагоджено, тоді контакт з північним фронтом може бути встановлений швидче і з більшою певністю. Взагалі мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремося весь час: Самостійна Народня Республіка. Ця позиція, не дивлячись ні на які обставини, має великі і реальні перспективи.

Мусимо перетерпіти очих максимум 2-3 місяці, після чого все піде в наш бік. Для цього надзвичайно важко, щоб хоч би невеликі організовані військові сили збереглися на цей час.

Докладніше про все напишу через кілька днів, коли маю одержати лист із закордону.

Голова Ради Міністрів І.Мазепа.

№ XXIX
Д. Негайно

Наштагруп Запоріжської

3/І-20 р.

м. Умань

Доношу що полк Кості Гордієнка в ніч з 30 на 31 Грудня прошлого року після трьох годинного бою перед містом а також і на вулицях міста зайняв м. Умань. Збоку ворога є багато забитих і ранених. В полку Кості Гордієнка 6 ранених козаків. 31 Грудня кіннота і піхота ворожа з метою прорива через Умань вирушила з с. Цімерманівка. Розіздами полку Кості Гордієнка своєчасно було виявлено бажання ворога. Був вислан відділ кінноти Гордієнковської, котрий збив ворога і примусив його обминуть Умань в напрямку на Чочережинці. В цьому бою були захоплені полонені. Головні сили 6 загону вийшли в 5 год. ранку 1 Січня 1920 р. в м. Умань. Населення м. Умані з надзвичайним ентузіазмом зустрічали наші війська, почувається брак адміністративної Української влади.

В ніч з 2 на 3 Січня була зроблена розвідка на с. Войтівку і далі до залізниці, котра виявила що ворога нігде в цьому напрямку немає. Через ст. Потах прорвався військовий ешалон на Христинівку. На Христинівку також послана розвідка але ж ще не повернулась. Прямий дрот з Одесою не попований. Передана телеграма Всім... Всім... Всім... відносно того що Українською армією під Верховним командуванням Отамана Петлюри і під командуванням Отамана Омеляновича-Павленко добрармія розбита і в паніці не витримуючи боя грабуючи утікає на Одесу. Я вів розмову з Начальником оперативного відділу Штаба Командуючого Одеським Округом в якій меж иншим було зазначано начальнику оперативного відділу що всі офіцери добрармії бажать аби меж Українськими офіцерами і офіцерами добрармії не було того ожесточення яке спостерігається по відношенню до большевиків. Зараз згідно наказу Командіра Київської дівізії Богданівський полк і Дніпровська батарея пересовується в с. Гродзіво. Кінний полк Кості Гордієнка залишається в м. Умані. Штаб Загону переходе в с. Гродзіво.

Начальник Штабу 6 Загону Сотник Чорненко - Чор[ний].

Ч.0113

По непровереним агентурним відомостям на Христинівки ворога немає.

Н-к Штабу 6 Загн. Сот. Чор-Чор.

Читав сот. Сл[ободян].

Волинській Збірній 1/І.1920 р. Ч. 11.
с. Оксанино.

I. Умань зайнято 31/ХІІ 6-им загonom (полк К. Гордієнка). Київська див. згрупувалась в районі Бабанка. В районі с. Трояни, що на південь від Умани селяни вели бій з відступаючими Денікенцями. 11 год. 1/І ворог повів наступ на части Волинської див. яка займала с.с. Білашки і Майданецьке. Сі села опісля 4-х годинного бою були залишені нами. 19 год. 1/І Вол. див. зайняла с.с. Вишнополе і Камінече - і згідно попереднього наказу зосереджуються в районі м. Торговиця.

II. Загальне завдання: 1) Всім частинам займать свої райони, виславши охорону по лінії: Легезино, Вишне-поле, Камінече, Свердликово, а також усилить розвідку по шляхам на північ.

III. Волинській див. до зясування становиська в м. Тальному, залишатися в с. Нерубайка. Тримать постійні застави в Камінечі і Свердликово. 2/7-мому загону Зап. див. бути на поготові виступити в найкоротший час по призначенню. Кінно-горному дивізіону п. Алмазова з ранку 2/І зробити розвідку з метою вибору позиції в напрямі на с.с. Нерубайково, Оксиново, Текієвка у всіх сих селах. Тримати власні дозори. На випадок бою Штаб Зап. див. переходить в с. Небелівку.

IV. Розвідку розпочати з 7-ми год. ранку 2/І. Термінові донесення в 12 і 17 годин.

V. 3-ій і 8-му загону, старшинським розіздам вияснить напрям ворожого руху з м. Тального. Ком. Армією Отаман Ом. Павленко.

№ XXXI.

П Р И К А З
по Військам У.Н.Р.
ч. 12.

4/І-1920 р.

с. Оксанино.

I. На підставі маючихся фактичних матеріалів зібраних Штабом Армії про останні події в 3-ій дівізії і керуючись виключно загальними інтересами Армії, я приказую:

1) Полковнику Стефанову негайно приступити до переорганізації 3-ої дівізії в окремих кінний полк при сотні Маш. крисів і одній гарматі, яку одержати від Київської Групи.

2) Полковнику Стефаніву передать в розпорядження Командуючого Київською Групою 3-х старшин гарматчиків.

3) Полковника Трутенка призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Липовця і повіту.

4) Полковника Ольшевського призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Умані і повіту.

5) Полковникам Трутенко і Ольшевському негайно звернутись за одержанням директив в Штаб Армії до Полковника Долуда.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
Заступник Командуючого Армією Отаман Тютюник.
Т.в.о. Начальника Штабу Армії Полковник Долуд.
Певно: Нач. Опер. Відділу, сотник Слободян.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р. 15 год. 23 хв.
ч. 13.

4/1 1920 р.

с.Оксанина.

(карта 3 в + 1 дм)

Обстановка: Умань і Тальное утримуються в наших руках. В бійці за Тальное селяне с. Майданецькое і Білянки брали активну участь поруч з частинами Волинської дівізії. Денікінці були в переважних силах, заняли с. Майданецькое і зробили кроваву розправу з повставшими селянами. По донесенням агентів Волинської дівізії Звенигородка ніким не занята. На ст. Цьвітково бронепотяг «Пластун». Місто Екатеринослав 18/XII було ще в руках Денікінців. В 20 верстах від міста були відділи Махно. Серйозних ворожих сил в Хрестинівці не мається. З Хрестинівки ворожі відділи направляються або на Вапнярку або на Ольвіополь. Галицька Армія має зосередкуватись в трикутнику Жмеринка-Винниця-Вапнярка. В Умані-Винниці-Хмельнику-Літині на Київщині організуються громадянські центри. Мається ще відомости таємного характеру, які будуть передані Начальникам відділів особисто. По донесенню всіх Начальників з боку населення все більш і більш виявляється прихильність до Військ Укр. Нар. Республіки. Відділ Отам. Волоха після бійки з Денікінцями біля Липовця примушений був відправитися в напрямку на Єлисаветград. В с. Росоша, що в 20 верстах на південь від ст. Хрестинівка, відокремився від відділа Волоха кінний Слобідський полк, який знищив червоний прапор і під нашим національним прапором приєднався до нашої Запоріжської дівізії. В районі Текуче-Ладижинка між Волохом і Денікінцями був бій, в якому по відомостям від втікачів 1-й і 2-й гайдамацькі полки Волоха були розбиті і розбіглися. По словам від втікачів під Волохом був убитий кінь і судьба його не відома.

[1] Слобідський курінь гайдамаків входить в склад 7-го загону.

[2] Полк Чорних Запоріжців виходить зі складу 7-го загону і лишається під приказами Штаба групи для спеціальних задач.

- 3) 7-й загін 5/1 переходить в с. Перегоновка кінно-горний дівізіон Алмозова - Острівець.
- 4) 8-й загін 5/1 переходить в с. Крутеньке.
- 5) Штаб групи в с. Рогова.
- 6) Київська група переходить в район м. Дубова.
- 7) 3-я дівізія — м. Покотилово.
- 8) Волинська дівізія — в с. Терновка-Когутівка.

Командующий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XXXIII.

Начальнику штаба запоріжської групи.

с. Степківка.

8-го Січня 1920 р. 12 г. 45 хв.

Доношу що отряд червоноармейців Волоха растушований в семи верстах м. Умані в с. Кочержинцях. О місці растушовоння Волох прислав донесення в штаб 6-го загону. По відомостям від громадянина м. Умані котрий прибув сьогодні з м. Київ м. Київ занято 15-го грудня Українськими (боротьбистами) з лівого берега України. В склад занявшого Київ входить Таращанська дівізія. Місцеві Масковські комуністи захотіли було взяти цілком владу в свої руки,

але після довгих суперечок з боротьбистами з Москви прийшов наказ всю владу передати боротьбистам. Результати не відомі. По дорозі від Києва громадянин бачив в Білій-Церкві і в Ставищах невеличкі відділи большевиків називаючих себе Українськими боротьбистами. Одержана телеграмна з Києва від большевиків з проханням дозволити справити колію до Умані. Телеграма надіслана Вам. Большевиків повідомили, що до одержання відповіді від штабу армії У.Н.Р. нічого не можемо відповісти.

Начальник штабу 6-го загону Сотник Чор[ненко] Чор[ний].

№ XXXIV.

Оператив. –Таємний.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

ч. 14

11 січня 1920 р.

с. Рогова.

Обстановка: По відомостям радіо 9/1 большевики заняли Ново-Черкасск, Бердянськ, Мариуполь, Таганрог. По тімже радіо Поляки заняли Двинськ. На большевицько-польському фронті помічається жива діяльність. Денікінці зовсім залишили район Балта-Ольвіополе. В районі Біла Церква, Тараща, Сквіра, Липовець большевики нічим себе не проявили, за невеликим відділом Таращанців в м. Ставищу, П'ятигори і Животіві. Радіо теж саме доносить, що з району Харківщини двинулись перші транспорти до Москви забраного большевиками хліба. Большевики всюди в занятих ними містах заводять совети народного господарства переважно із людей центральних губерній Росії.

Загальні завдання.

1) Всім частинам Армії між 12—14 січня вийти на вихідні становища з боку ворожих нападів зі сторони большевиків і бути готовим до бою на випадок ворожого наступу.

2) На випадок бою всім Начальникам старатись зібрати всі часті як найскорійше в зжятий бойовий порядок і управлять ними як ударною колоною, маючи обози вні сфери ворожих обходів.

3) Запорізька група є група маневруюча.

4) Кінний відділ під командою полк. Стефаніва в складі 3 Окремого кінного полку і полку Чорних Запоріжців резерв Старшого Начальника.

5) Дальнійші бойові чи маневрові накази будуть дані в залежності від військово-політичної ситуації, разом з тим всім частям тримать строге поготівля з як найширшим впливом на місцевості прилягаючі до районів їх розташовання.

Частичні завдання.

1) Волинська зб. дівізія:

12/1 1920 р. стать на марш і перейти із займаємих становищ в район с. Вишнеполе-Камінече, де розташоватись. Розвідку вести в район Іваньки, Шаулихо, Звенигородка, де і звязатись з відділами полк. Павловського і на м. Торговицю. Агентурну розвідку провадити в районі Богуслав, Тараща, Біла Церква, Київ. Штаб по погляду Командуючого.

2) Київська зб. дівізія:

12/1 1920 р. стати на марш і перейти в район м. Умань змінивши 6 загін і розташоватись головними своїми силами в районі с.с. Гродзево, Сушково, Собківка, Степківка. Штаб по погляду Командуючого. Христинівський вузол занят спеціальним відділом. Розвідку вести в район Охримова-Граново-Івангород. Агентурну розвідку вести Винниця - Немирів – Козятин – Сквіра - Липовецький район.

3) Розмежуючою смугою між Волинською і Київською дівізіями є лінія Доброводи, ст. Поташ, Буки, Кошевата.

4) Запорізьська зб. дівізія.

Між 12 і 14 січня включно сконцентровується в район, с.с. Текуче (6 загін), Крутеньке, Семидуби (7 загін).

3 Окремий кінний полк переходить в м. Трояни. Полку Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона в с. Пеліямполь; де налагодивши телефонічне і телеграфне сполучення з Вапняркою, війти в постійний зв'язок з найближчими Галицькими частинами.

IV. Штаб Армії в с Текуче

V. Київській дівізії лишить в с Степківка район для оперативн. Штабу Армії на случай можливого тимчасового пересунення Штабу.

2.—Командіру 6 загону полк. Литвиненко, К-рам бойових частин, Старшинам і козакам і зокрема полку Костя Гордієнка висловлюю сердечну подяку за працю, хоробрість і уміле поводження підчас операцій в Умані.

Командіру 6-ого загону по зміні Київською групою, закінчивши всі розпочаті справи або залишивши для переведення їх відповідальних людей, прибути в Штаб Армії для особистого докладу.

Волинській групі виставити пост для зв'язку в с. Оксаніно.

Відвічальність за термінові донесення покладаю особисто на Начальників Штабів дівізії.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Долуд

№ XXXV

НАКАЗ

Командуючому Волинською дівізією і Командіру полку Чорних Запоріжців

11/І 1920 р.

с. Рогово.

13 год. 30 хв.

Мала 3 в одному/д

I.

I. Обстановка: Сьогодні 11/І 12 г. 30 хв. одержано донесення від 6-го загону і Київської дівізії про те, що в с. Дзензелівка знаходиться 1-й Богунський полк Таращанської дівізії, складом до 300 душ при 4-х гарматах і невеликій кількості кінноти люди в полку жиди, россіяне і невелика кількість українців. Козаки цього полку заявляють що битись з нами вони не будуть але агітатори жиди-комуністи на мітингові виставляють Волоха своїм приятелем а нас Петлюровців звуть бандами.

II. Загальне завдання: Зважаючи на те що урядом Россійської Федеративної республіки і урядом Укр.Н.Р ведуться переговори про налагодження взаімовідносин між обома республіками Командуючому Київською групою наказано передати командіру бойового участка червоної армії припинити рух підлеглих йому відділів в райони зайняти військами УН.Р. а саме на південь від залізниці Цвітково-Христинівка-Вапнярка. Не прийняття Командуванням Червоної армії вище зазначеної пропорцій буде рахуватися мною як відновлення озброєної боротьби між республіками зо всіма впливаючими з цього наслідками. Желізнична лінія Христинівка - Цвітково - Вапнярка лічиться тимчасово демаркаційною лінією.

Київська група займає окремими відділами Бабанка Касановка-Тялянки і є приготованою до дачи належного опіру при посуванні ворога.

Частични завдання.

1) Волинські Збірній дівізії пересилається до відома.

2) Полку Чорних Запоріжців в відміну оперативного наказу ч. 14 с 11/І перейти 12 січня в с. Сеньки прислав. звязок до Штабу Арії в с. текуче.

Підписани: Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

ч. 114/оп. Начальник Штабу Полковник Долуд.

Певно: Начальник оперативного відділу. Сотник Слободян

№ XXXVI.

Оперотив. -Таємно

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

11/І-1920 р. 24 г.

с. Рогова

Ч 15.

(Мапа 3 в. 1 дм)

I. Обстановка: м. Умань в 4 год ранку 11/І провокаційно занята Волохом.

Частина нашого гарнізону обеззброєна, частина відступила і залишила м. Умань. Штаб 6-го загону захвачено в полон, заграбовані значні суми і обмундировання багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзендзелівка занята 10/І одним полком Тарашанської дівізії силою до 300 піхоти, 4 гармати і невелика кількість кінноти. Розвідка їх на 11/І виявлена в с.с. Тал'янки і Легезино. Всі запоріжські Війська одногослоно постановили — припинить злодійства й зраду наймитів воропв нашого народу большевиків-комуністів.

II. Загальні завдання. Всі групи мають завтра 12/І стать на марш з метою вийти на вихідні точки для наступу на м. Умань.

III. Частичні завдення:

1) Волинська Дівізія 12/І продовжує свій марш згідно оперативного наказу ч. 14 і наказу по Військам Волинської Групи 02. 13/І перейти в район Каменече—Вишне-поле, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань з півночі і північного заходу, для чого необхідно 14/І в день наступа заняті села. Старі Бабани—Ксендзовка.

2) Київській Дівізії залишатись на 12/І на своїх дотеперішніх місцях, провадячи розвідку й підготовчу працю до наступу на м Умань

3) Запоріжська Дівізія 12/І переходить в район сел Бабанка — Свинарка (7 загін). Рогова (3-й кінний полк (дівізія), і полк Чорних Запоріжців, с. Ольшанка (8 загін). Штаб Армії в с. Ольшанка.

IV. В с. Ольшанку надіслати всім частинам звязки для отримання наказу на 13 і 14 січня.

Підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ XXXVII.

НАКАЗ

Військам У.Н.Р.

12 січня 1920 р «16» год «40» хв.

м. Дубово.

Ч 16.

(Мапа 3 в 1 д)

Обстановка: Умань сьогодні утримується відділами Волоха; по агентурним відомостям на ст. Поташ прибули два ворожих ешолона кількістю кожний 20 вагонів, по відомостям від селян в Тальянках е невеличкі частини кінноти, на ст Поташ також прибуло до 200 чоловік кінноти.

В розвіття попереднього оперативного наказу для опановання м. Умані на 12-І-20 р. наказується:

1. Лівий бо[й]овий учасок: Київська дівізія, ночним маршем стати в ісходне становише для атаки м. Умані з півдня і по погляду Комдіва з розсвггом або в ночі захопити вокзал і південну часть м. Умані. Окремими роз'їздами збурити залізницю на захід від м. Умані.

2. Правий бойовий учасок:

7 загон Запоріжської дів. вирушити з місця розташовання в 5 годин 13-І-20 і, забезпечивши себе з півночі розвідкою і надійною охороною наступати і атакувати м Умань зі сходу або північного сходу.

3. Резервна група під загальним керуванням полковника Стефаніва: 8 загон, 3 кінний полк та половина Чорних Запорожців засередкуватися к 11 годинам 13-І в районі Свинарки, Бабанка і бути на поготові негайно вирушити на допомогу нашим військам оперуючим під Уманью. Забезпечити себе надійною розвідкою в напрямку на Бабани і Тальянку.

4. Волинська дівізія - зосередитися к 10 год. 13-І в Вишнеполе і виявивши розвідкою розташування ворожих сил на північ і північний захід активними подіями забезпечити наші війська, оперіруючі під Уманью з півночі.

5. Всім групам, демонструючи окремими частинами з кулеметами, скласти для ворога складну обстановку, наносячи міцною груповою власних військ удари в більш небезпечні для ворога місця.

6. Штаб Дармії до 8 год. 13-І в Ольшанці, до 10 год. 13-І в Коржевому Куті, при посуванні наших військ наперед — по дорозі з Коржевого Кута на Гроздево.

7. Приемні пости для донесень в Гроздево і Коржевому Куті.

8. Підчас перерви бою всім начальникам негайно творити резерви, а буде можливо групувати весь відділ, залишаючи в напрямку ворога охорону і розвідку.

9. Нагадується, що бій в місці визиває користування кулеметами і гарматами, а тому наказую віддати підлеглим відповідні інструкції.

При першій можливості залишати в місці тільки одні роз'їзди і дозори стягуючи війська зпочатку на окраїні міста, а потім в найближчі села в напрямках тилкових шляхів, які призначаються:

а) для Київської дівізії шлях через Полонецьке—Степківка—Текуче,

б) для Запоріжської дів. — Горожанівка—Коржево—Дубово,

в) резервні групи Апелянка—Оксаніно—Небелівка,

г) Волинській дівізії Вишнеполе—Нерубайка. Останні зазначені села рахувати тилковими, збірними пунктами. Штаб Армії в цьому випадку при Запоріжській дівізії

10. На випадок розвинення військових подій на північ Волинська дівізія і резервна група складають бойові участки: 7 загін — переходить в маньоврову групу, Київська дівізія — резерв старшого начальника зі завданням утримати порядок в м. Умані.

11. Всім частинам бути ощадними в розподіленні людей на розвідку і охорону, маючи на увазі, що бої можуть затягнутися на де-кілька днів.

Опознательний знак: підняття рушниці до гори. В Київській дівізії е курінь Гуцульського полку в чорних шинелях.

13. Київській дівізії 7 загону тримати пост для звязку в с. Гроздівці.

14. Обози тримати в тилкових збірних пунктах.

15. По відомостям в м. Умані маються запаси спирту. Начальникам частин взяти його під охорону і без дозволу Коменданта міста не видавати.

Оригінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман

Омельянович-Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

НАКАЗ
Війскам У.Н.Р.

13-I-20 року

(мапа 3 в . в 1 дм.)

с. Сушковка.

Обстановка: Нових відомостей про ворога не отримано. Місто Ольвіополь занято полком Чорних Запоріжців. Денікінці в паніці тікають на південь.

З метою переслідування добровольчеської Армії, щоби її остаточно розбити наказую:

I. Волинській дівізії завтра 14/I перейти в район Нерубайка, де переночувати. 15/I перейти в м. Покотилово, де розташоватися забезпечивши себе з півночі. II 8 і 6 запор. загонів 14/I з с. Бабанки перейти в Небелівку, де заночувати. 15/I із с. Небелівки перейти в район с. Лещевка-Орлово, де розташоватись, забезпечивши себе з півночі. III. 7-ому запор. загону 14/I із села Коржево перейти в с. Острівець-Рогово. 15/I перейти в район с.с. Полонистое, Давидівка, Лебединка, де й розташоватись, забезпечивши себе з півночі.

IV. Київській зб. дівізії 14/I перейти в Семидуби забезпечивши себе з боку Уманя. 15/I перейти в м. Голованівськ, де й розташоватись забезпечивши себе з північного заходу і шукаючи звязку з галицькими частинами по залізниці на захід.

Окремому кінному полку 3-ої залізної полк. Удовиченко дівізії 14/I перейти з с. Бабанки в с. Підвисоке, де й заночувати, забезпечуючи себе збоку Нерубайки. 15/I перейти в м. Троянку, де й розташоватись і шукати звязку з полком Чорних Запоріжців в напрямку на Ольвіополь. VI. Штаб Армії, завтра 14/I в с. Острівець. 15/I в с. Табаково.

VII. 15/I н-ком дівізії прибути о 16 год. в Штаб Армії в с. Табаково.

Підписав Ком. У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Нач. опер, відділу, сотник Слободян.

№ XXXIX.

Пану Командуючому Армією У.Н.Р.

Починаючи з 1-го січня шукаю звязку з Вами, але безуспішно. В звязку з сучасною ситуацією, про яку я передавав Вам через п. Міністра Паливоду, я хотів особисто бачити Вас для того, щоб разом з командуючими групами намітити дальніший плян існування і діяльності війська. Позаяк це не вдалося, то передаю Вам докладні інформації через п. п. полк. Никоніва і Феденка, а сам залишоюсь тут, аби не втратити звязків з закордоном.

Весь цей район од Винниці і майже до Балти - є район безвластя. Нема ніяких військ, всюди спокій, ніяких большевицьких заворушень не видно. Треба думати, що добровольці так швидко покинули цей район головним чином під впливом похода нашого війська в район Київщини. З другого боку цілковитий спокій майже на протязі двох тижнів в цім районі при відсутности жодного війська свідчить ясно про те, що ґрунту для большевизму в селянських і робітничих масах нема.

Большовики посуваються на південь досить мляво, на мою думку, по двом причинам: 1) незначна кількість їхнього війська на Правобережжі (sic) 2) відсутність морального ґрунту для

боротьби з укр. військом. Для того, щоб закінчити переговори з більшовиками і вяснити остаточно позицію совіт. командування що до військового порозуміння з нами, Правительство вважає необхідним, аби спільне комондування обох армій негайно вислало до більшовиків військову делегацію.

Звичайно, це залежить від того, як наша армія реагуватиме на факт об'єднання з нами галичан. В звязку з об'єднанням необхідно координувати операції обох армій і зайняти якийсь певний район. Таким районом Правительство вважає територію Жмеринка-Могилів-Вапнярка і далі на схід скільки можна. Тільки при таких умовах можна закінчити переговори з більшовиками, а також встановити певний *modus vivendi* з поляками. В останій (sic) справі ще 31 грудня до Камянець і до Варшави Правительством делегований Міністр Безпалко з метою попередительних переговорів з польським Урядом, аби польські війська не посувалися на схід.

Малося на увазі, що коли нашим військом буде вирішено зайняти вищезазначену територію, то буде послана в цій справі до Польського командування військова делегація від об'єданого командування наших і галицьких військ.

Фокт об'єднання двох армій був оголошений спеціальним актом Правительства, надрукованим в Винницькій часописі «Народний Голос» за 1-е січня. Але без координування операцій обох армій це об'єднання фактично є фікція.

Для вирішення всіх зазначених питань (sic) я хотів особисто добратися до Вас, але тепер одержав непроверені відомости, ніби всі наші групи вже знаходяться в районі Знаменки. Хоч персонально я дуже бажав би теж їхати на схід в центр України, але конча (sic) потреба регулярного звязку з Гол. Отаманом і взагалі з закордоном примушують мене залишатися поки тут. Треба думати, що більшовики всеж в короткому часі займуть цей район і значить коли поїхати аж до Знаменського роюну, то вже майже неможливо буде повернутися сюди для продовження наміченого плану політичної роботи.

Між иншим стик безпосередній нашої армії з польським фронтом є необхідний для того, щоб одержувати із-за кордону потрібні для армії кошти.

Прошу Вас як найшвидче вирішити все, що стосується до дальнішого плану існування нашого війська і негайно про це повідомити Правительство.

Я собі представляю три можливих виходи для армії: 1) всі козаки і старшини розходяться до дому на спочинок, заховавши зброю і намітивши пункти для збору в разі потреби 2) армія продовжує партизанську боротьбу, не переводячи в життя об'єднання з Галицькою армією 3) об'єднання з Галицькою армією, занятя (sic) певної території з метою негайного формування кадра старшин і козаків для того, щоб бути готовими для весенньої (sic) компанії.

В перших двох випадках переговори з більшовиками і з поляками є майже зайвими, бо вони або не будуть мати ніякого успіху (з нами просто не будуть говорити), або наслідки переговорів будуть надзвичайно малі. Не буде тут потреби і можливости для організованих зносин з закордоном з метою одержання грошей для армії.

Тільки намітивши третій вихід, набирають серйозного значіння: об'єднання з галицькою армією, переговори з північним та з польським фронтами, а також справа одержання грошей із-за кордону для армії.

З точки погляду політичної цей останній план є найкращий і найкористніший, але прийняти його прокритичне вирішення можна лише зваживши серйозно сучасне матеріальне і моральне становище нашого війська. Другими словами, це можете вирішити лише Ви разом зі своїми найближчими співробітниками. Рішайте і повідомляйте, аби Правительство знало, чим політика може допомогти армії.

При сучаснім стані засобів пересування можливо, що не доведеться швидко зв'язатися мені з Вами. Але це не повинно припиняти діло. Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народної Республіки. Лозунги радянські не мають ґрунту на Україні і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем і вона безперечно буде переможцем. Поки існує це Правительтво воно не зійде з цієї позиції і буде трімотися (sic) її до кінця.

Всякі військові порозуміння з іншими групами озбройними це справа лише ¹ і тут командування мусить виносити рішення в залелности від обставин.

Адресу для звязку зі мною Вам передасть п. Феденко

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

Місце печатки з написом:

«Голова Ради Народних Міністрів
У.Н.Р.», в середині герб і над гербом
літери У.Н.Р.

Р. С. 11 -го січня 1919 р. Сьогодні узнав, що Галицька армія, оточена большевиками з півночі, захода і схода, примушена йти на згоду з большевиками. Копію договору Вам прочитає п. Феденко.

Цей вже третій по счету (sic) договір, очевидно, явився в наслідок того, що об'єднання з нашою армією досі не переведено в життя. Ще й тепер не лізно і коли б наша армія увійшла в фактичний контакт з галицькою, то певне ще все можно повернути в інший бік. Тільки не можна затягувати справи, бо має велике значіння кожний день Швидче рішайте цю справу.

Придавати серъозного значіння цій згоді галицької армії з б-ми не можна. Це все хвильовий вихід для армії, яка перебуває не на своїй території. Представники галицької армії звичайно жажали б, щоб на подібну згоду з б-ми пішла і наша армія. Правительство рішуче проти такої згоди нашої армії з большевиками. Наслідки цього будуть лише негативні: 1) буде скомпромітована ідея укр-ої демократичної республіки 2) армія наша буде негайно большевиками розформована, а більш свідомі старшини і козаки будуть розстріляні. Не треба забувати, що наша армія є страшний ворог для большевиків і тому вони ніколи не допустять її існування як окремої організації, хоч би армія і стала формально на позицію радянської влади. Через все це, в разі неможливости фактичного об'єднання з Гал. армією, єдиний вихід для нашої армії — частию (sic) розійтись на спочинок, а решті продовжувати партизанську боротьбу до слухного часу.

На Галиц. армію большевики покладають великі події, бо за їх² допомогою вони хотять захопити Галичину. Через це можливо, що з Галицькою армією вони будуть тріматися (sic) справді по можливости коректно.

Сьогодні ж я одержав відомости, ніби с-ри мають вийти із Уряду. Мотиви виходу ніби ті, що Петлюра заключив з Польщею союз, згідно якого Польське військо займає значну територію України.

Мушу Вам сказати, це є видумка «хитроумних» большевиків, яким вірять с-ри. Насільки я поінформований, то ніяких таких або подібних союзів з Польщею Петлюро не заключав.

Я чекую, що с-ри дійсно подадуть офіційну заяву мені про свій вихід із Уряду. Знаючи с-рів, думаю, що подача такої зояви цілком можлива. Але воно справи змінити не може. Я і мої товариші

---

¹ Одно слово не розібрано. О.Д.

² Очевидно – галичан. О.Д.

по партії будемо стояти у діла до тої пори, поки цього будуть вимагати інтереси України і поки не буде серйозних підстав для відставки¹ або для передати (sic) власти комусь іншому. Зараз ще ні того, ні другого нема.

Заява с-рів, коли вона буде, свідчитиме лише про те, що вони «ростерялися» в такий момент і не нашли нічого другого, як спасати самих себе. Річ в тому, що [вони] стоять в опозиції до большевицької влади і ні в якому разі в большевицькій владі участі брати не будуть. Тоді якік підстави виходити із нашого Уряду? Ніяких серйозних нема.

Негайно посилаю курьера до Гол. Отамана, аби одержати точні відомости про те, що там за кордоном робиться і що німи (sic) робиться в Польщі. По одержанні відомостей зараз же Вас повідомлю.

Негайно по одержанню сього пришліть мені повідомлення про становище нашої армії і про всі означені вище справи.

Зв'язок до мене є у п. Феденко (sic).

Прохаю Вас також зв'язатися з Галиц. армією і негайно поінформувати представників, поскільки найдете можливим, про нашу армію, її можливі плани і т. и.

В разі дальнішого контакту з Галиц. армією можливо два плани зайняття території: 1) Галицька армія займає район Винниця-Балта, а наша армія район на південь од Балти до Одеси, 2) Галицька армія займає той же район, а наша — на схід од району Винниця-Балта.

I. Мазепа

№ XL.

До Пана Командуючого Армією У.Н.Р.

23-го січня 1920 року.

В попередньому листі я обіцяв приїхати до Вас в найкоротчому (sic) часі. Спішу Вас повідомити, що приїхати до армії зараз не можу, позаяк цими днями маю бачитися з Головним Отаманом, якого для цього я прошу виїхати на кордон. Після ж побачення з Гол. Отаманом негайно приїду до Вас, аби спільно намітити план дальшої діяльності і докладно поінформувати армію про наше сучасне становище.

Побачення з Гол. Отаманом є конче потрібне. Річ в тому, що події розвиваються занадто швидко і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі. Практично вирішити цю справу можно тільки в тісному контакті з тим, що робиться нами закордоном. Через це ознайомитися із певних джерел про наше становище за кордоном зараз є необхідністю для армії і для Уряду.

Але вже тепер мушу звернути вашу увагу на слідує. Большевики на Україні вже втрачають ґрунт під собою і їх повна загибель прийде швидче, а ніж це нам представляється. Отже багато даних (sic) за те, що не дожидаючись весни, нам доведеться переходити знову на становище регулярної армії і розпочинати організовані операції з певних пунктів.

Про недовговічність сучасного большевизма на Україні свідчать слідуєчі факти: 1) Всюди, де приходить большевицька влада, сильно зростають ціни на все, позаяк селяне рішуче одмовляються приймати совітські гроші і тому припиняють вивіз до міст хліба і т.и. Навпаки, всюди дуже високо ціняться гривні і з цього приводу большевики навіть пишуть цілі статті в Київських газетах: мовляв, що це таке «якісь гривні беруть, а світських грошей не приймають». – Селяне і ніхто не вірять в тривалість (sic) большевицької влади на Україні і тому і надалі совітських грошей брати не будуть. Отже большевизм на Україні мусе власти, перш за все, через фінансово-економічний крах, який є «неизбѣжный».

---

¹ Демісії. О.Д.

2) большевики ніде (ні в містах, ні в селах) не користуються ніяким авторитетом. Всі дивляться іронічно, скептично а часто і прямо вороже. Доказом цьому є повстання на Полтавщині, в районі Козятини. Нарешті от Вам свіжий факт в Могиліві (sic) на Дністрі 18 січня прийшли большевики, а 23-го місцеві українські повстанці вигнали їх, вирізавши главарів. Цікаво, що на цей раз большевикам в Могиліві не співчували навіть відомі большевицькі села Немія і Серебря, які тепер проти большевиків. Цікаво також, що досить активну участь в цім Могилівському перевороті приймали місцеві євреї. Далі маю такі свіжі відомости про Жмеринку. Залізнодорожники вороже настроєні проти большевиків, бо останні не можуть їм платити жалувоння «ходкими» грошами. - За останній місяць я зробив на конях і пішки коло 500 в. і всюди вражіння таке, що большевізм немає жодного під собою ґрунту.

Після ухода добровольців Гайсин, Могилів і інші міста довгий час залишалися без власти, а коли б тут був ґрунт для большевицької власти, то негайно після ухода денікінців були б zorganizовані совіти із місцевих сил.

3) У большевиків зараз не все гаразд в армії. Кожна армія, коли вона займає, особливо в короткий термин, велику і ворожу їй територію, то вона обовязково знесилюється на якийсь час, дезорганизується. Так було з армією Денікіна, так тепер повинно бути з червоною армією на Україні. І справді це визнають самі большевики, коли пишуть в газетах, що тил сильно відстав від фронту і що через це армія не одержує всього їй необхідного в свій час і в потрібній кількості. Крім того, дуже вже большевицькі газети усердно трублять про необхідність поповнення армії — треба думати, що армія червона зменшилось через дезерцію і т. и., а місцеве населення без великого примусу до армії червоної нікого не дасть. Коли прийняти на увагу, що населення совітських грошей не бере од большевиків і ставиться до них вороже згадуючи торішні їх грабунки, то стане ясно, через що у большевицької армії на Укрюїні не може бути під'єму духу і через що цілком можливо навпаки велика дезерція козаків до себе на Московщину.

Лише переживанням такого кризису в червоній українській армії можно пояснити, через що большевики шукають миру з Польщею і іншими молодими республіками, як от напр. Естонія і інш. Прикладаю Вам копію ноти Чичерина до Польщі. Здавалося б, що докінчивши з Денікіним, большевики повинні всею силою кинутися на інших ворогів, в т. числі на поляків, а виходить, що Чичерин в офіційній ноті майже просить Польський уряд припинити війну з большевиками. Все це указує, що в армії большевиків на Україні не все благополучно. Цим очевидно пояснюється і те, що на Правобережжі у них майже нема сил і вони сюди з Лівобережжа нічого не перекидають.

Але большевики до весни можуть оправитися. Тепер вони шукають цілковитого спокію, навіть з поляками. Ясно, що ми повинні використати цей момент і як найшвидче розпочати активні операції проти большевиків. Це мій особистий погляд, можливо, що після побачення з Головн. Отаманом і з Вами я не зможу одстоювати цілком цю думку, але гадаю що приблизна справа з большевиками стоїть так, як я тільки що Вам розказав.

З огляду на все вищезазначене необхідно, щоб 1) армія наша ні в яким розі не роспускала себе до вироблення остаточного плану для дальнішого, 2) щоб армія твердо стояла на позиції Української Самостійної Народної Республіки, бо недостойно і дуже шкодливо для цілої Української справи, щоб ідейні борці (sic) міняли свій прапор в той час як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку.

Навпаки необхідно вже тепер вживати всі заходи для того, щоб збільшувати ряди нашої армії і готуватись знову до вступу в організованім виді.

Тепер багато каристних для нас людей повинно перейти на наш бік із лагера добровольців. Беріть їх, використовуйте при умові певного контролю над ними особливо на перших порах. Большевики тим сильні, що вони вже довго стали на ґрунт використання фахових військових сил. Нам треба теж звернути на це серйозну увагу, інакше регулярної армії, добре організованої, ми і надалі мати не будемо.

Взагалі доведеться не мало зробити реформ в організації як армії, так і правительственных апаратів; про це збираюсь говорити з Гол. Отаманом, про це будемо з Вами говорити при особистім побаченню.

Старих помилок, які були, далі не повинно бути. Це повинно бути головною вимогою всіх тих, хто любить Україну і хто хоче, щоб вона існувала як вільна і незалежна. Зараз звязуюсь з Кам'янцем і вживаю рішучих заходів, аби доставити Вам для армії необхідну кількість грошей, для того, щоб виплатити козакам і старшинам ту платню, яка їм належить за їх чесну і героїську службу на користь України. Від імени Уряду дуже прохаю Вас негайно розробити проект нових окладів козакам і старшинам в звязку з загальним підвищенням цін на все. Не повинно бути, щоб люди, які несуть на собі весь тягар боротьби за українську справу, не могли в нагороду за це задовольняти навіть найголовніших потреб свого життя.

Сьогодні вночі, крім Могиліва, стався переворот в Жмеринці. Главарі большевицькі вирізані, а решта (їх було всього до 60 ч.) розігнано або зарештована (sic) українськими повстанцями.. В м. Ямполі до сеї пори тримається українська влада, комисар Ямпільський надсилає частину свого гарнізону до Могиліва. Крім того цими днями до Могиліва прибуде 500 ч. полонених, які ідуть сюди із Черновиць. Таким чином цей район в деякій мірі буде забезпечений військом. Маю ще неперевірені відомости, що скоро прибудуть до нас перші частини і від Гол. Отамана.

У всякім разі, переворот антибольшовицький в Могиліві і Жмеринці в момент найвищого військового успіху большевиків ще раз свідчить про те, що третій навал больше-шовізма гине швидко, навіть несподівано швидко. При таких умовах досить нам поставити большевиків перед фактом існування у нас регулярної армії і тим самим вже буде зроблено велике діло: большевики, приймаючи на увагу все вищезазначене, повинні будуть порозумітися і з нами так, як це вони роблять з Естонією, Польщею та іншими республіками. Іншого виходу для них не буде і тому нам як найшвидче треба переходити знову до роботи в державному масштабі, виправивши, як слід всі попередні помилки в організації армії і особливо тилу. Це моє переконання і я віру в те, що так буде.

В інтересах свідомости армії прохаю Вас про зміст моїх листів до Вас широко поінформувати не тільки командуючий склад, але козаків і старшин всієї армії, бо мусимо всі знати для чого і за що боремося.

Бажаю Вам і всій армії успіху.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

P. S. Прошу Вас через пред'явника сього негайно передати, в якому становищі находиться справа об'єднання з Галицькою Армією. У нас наскільки мені відомо, бракує старшин в армії, а у Галичан як раз навпаки старшин більше, а ніж треба. Чи не можна нашу армію поповнити старшинами із галичан.

Прохаю Вас написати також про загальне становище армії взагалі.

Необхідно поінформувати галичан про зміст ноти Чичерино до Польського Уряду. Це повинно одбити у галичан всяку охоту вязатися з большевиками. Об'єднання з большевиками приваблювало галичан лише тим, що перші обіцяли (sic) галичанам негайний похід на Польщу і Галичину, а із ноти Чичерина видно, що Центральний Московський Уряд зараз якраз цього не бажає.

По точним відомостям, поляки зараз тримають (sic) солідними силами Нову-Ущицю, Ялтушково (цими днями мають зайняти Бар), Дrajню. Проскурів також в їх руках; в тилу цього польського фронту цілковитий спокій.

Польща ставиться прихильно до України і ніби нам допомагає. Теж саме чути про Румунію і інші європейські держави.

Поки вирішайте самі вкупи з галицькою армією щодо найближчих операцій армії, чи посуватись на південь чи на захід. По моєму не дожидаючись остаточного загального плану, необхідно бити добровольців, гнати їх в море, забирати військове майно, яке нам так потрібне. В районі. Одеси і на-північ від Одеси є великі отряди німців-колоністів, які давно чекають прихода нашого війська і стоять на ґрунті нашої української позиції. Необхідно ввійти з ними в контакт і використати їх для закріплення за нами цього району¹.

Щодо большевиків, то треба всі заходи вживати, або ширити повстанчеський рух всюди в тилу їх армії. Тут по моєму де що можуть зробити і так звоні «отаманчики» в роді Шепеля, Волинця та інших. Коли можна, то слід їх використовувати, даючи їм повстанчеські задачі (sic) в тилу большевицької армії.

Всякі чутки про рослад Провительства — є вигадка. Коли життя вимагатиме якіхсь (sic) змін в Уряді (sic), то це буде зроблено, але буде зроблено в організований державний спосіб.

I. Мазепа

№ XLl.

ДОКЛАД²

14 січня 1920р.

Я вмісті з прем'єр-міністром їздили, щоб звязатись з Вами, бо пан міністр дуже бажав мати з Вами розмову, так і не прийшлося.

Я зараз добився до Умані де і поки мешкаю, а до Вас посилаю посланця, котрий Вам доложи[ть] листа від пана міністра, сам же поки де кілька днів відпочину, бо мене большевики обібрали і чуть не розстріляли. У весь час я мав звязок з правительством і з галичанами. Полковник Вішневський та чотарь Макаренко були мною послані да Вас з докладом і з протоколом злуки П'дніпрянської армії з Галицькою, крім того - на якіх умовах послана місія до большевиків.

До цього часу я не мав ні якіх відомостей про армію і теж не був певний - чи доїхав до Вас з докладом полк. Вішневській.

Прохаю Пана Отамана повідомети мене, куда мені звернутись з докладом, бо і тут певних відомостей про рух не мається, а їдти приходиться пішки, бо большевики висажують з павозки, котру беруть собі, а висажинних примушують іти пішки Як я останній раз був у Брацлаві у Галичан, то там одержав газету Червоний Стрільць і відозву до Стрільців і старшин Голицької армії. Галичани їдуть на згоду з, большевиками, в Вінницю улаштовався їхній ревком, но окончательного з'їднання з большевиками Галицької армії, як я у них був, ще не було, але гадаю, що це вопрос хвили. Газету і відозву теж посланцем Вам представляю.

Пан прем'єр зо мною послав политичного референта, котрий Вас поінформує з полнитичного боку; цей добродій зараз зо мною знаходься в м. Умані.

---

¹ З рапорту Комдива Київської від 28.III.1920 видно, що така делегація мала відїхати на чолі з полк. Шроменком. Відомостей про те, що вона зробила, не маємо. О.Д.

² Доклад на імя Командарма. О.Д.

Приставник Галицької армії казав мені що він дуже бажає мати з Вами зв'язок, но ніяк це йому не вдається. Ще з Винниці паном міністром був послан член правительва з приставником від Галичан щоб докласти про загальний стан, но так і повернулися, бо не знайшли.

Полковник Никін¹.

№ XLII.

Оперативно-Тасмний.

НАКАЗ

Військам У. Н. Р.

Ч. 18.

(мапа 3 в. в 1 д.)

16-I-1920 р.

15 год. 25 хв.

с.Налівайка

1. Обстановка: 1) Відомости про деникінців. М. Ольвіополь занято більшими силами добровольців, сили яких по донесенню Полку Чорних Запоріжців визначаються до трьох полків: Сводно-Кавказький-Кінний (7 сотень) 230—250 верхників), Волчанський відділ (300—320) багнетів, і дончаки (числом невідомо). Застави від них в м. Богополі були несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбиті і захоплено в полон 9 козаків і багато коней.

2) Большевицький фронт. По відомостям радіо, 9/І большевики заняли м. Новочеркасск, Маріуполь, Бердянськ, Таганрог. На північ від нас большевики достигли залізниці Христинівка-Цвітково, перейшли її і увійшли в м. Умань. Розвідка їх зареєстрована в с. Тальянка, Біляшки, Майданецьке. В тилу большевиків великих сил не має. Кінноти мапо, і та на виснажених конях. З району Харківщини большевики почали вивозити до Москви перші транспорти хліба, забраного у селян. По повітах заводять «совети народнього господарства» по більшості з людей центральних губерній Росії. 3) Відомости про Волоха. Волох після зрадливого вступу в м. Умань приєднався до большевиків, котрі увійшли в місто. 4) В Галицькій Армії. Відомостей від неї не одержано за для браку звязку, для налагодження якого післано двох старшин: одного в район Балти-Бірзула, другого в район Хоцевата-Гайварон. Галицька Армія ломимо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з нами, дотепер його неналагодила. 5) Підчас наступу на Умань обстановка склалася так: Київська Дів. несподіваним нападом заняла залізничу станцію Умань і захватила 40 чоловік полонених з відділу Волоха. По відомостям розвідки і козаків утікаючих 11/І увійшли в м. Умань большевики-комуністи, силу яких визначають одні до 2.000 чоловік, другі до 5.000 добре узброєних кулеметами й ручними гранатами, при 4-х гарматах. Маючи на увазі повну готовність ворога до бою і донесення Волинської Дівізії про відсутність набоїв, всім частям наказано відійти в район Голованівська-Покотилова, щоб зберегти козацькі сили на більш спучний час. 6) Селянство до большевиків відноситься вороже, про боротьбістів висказується недовірливо і кажуть, що назва «боротьбисти» є тільки маскою комуністів.

В м. Умані населення кругом відноситься до большевиків вороже. Відносини большевиків до нас по відомостям нічим не відрізняються від попередніх. Надіслані нами до большевиків на переговори представники до сього часу не повернулись.

---

¹ Так підписувався полк. Никонів. О.Д.

II. Загальне завдання. З метою вийти з операційного напрямку Умань-Ольвіоополь, на якому можливі в ближчому часі бої з більшовиками і добровольцями, дівізіям У.Н.Р. 17/І стать на марш і осягнути райони Віктор-штадт-Ульяновка-Александровка.

III. Частинні завдання: 1) Полку Чорних Запорожців продовжувати виконання зазначеного йому попереднього завдання, тримаючи зв'язок з заставою 3-го Кінного полку в с. Ольшанка. 2) 3-му Кінному поку стати на марш 16/І зосередкуватись к 17/І в с. Стеньковата, маючи заставу в с. Ольшанці. Завдання Полку тримати зв'язок з Полком Чорних Запорожців, освітлювати розвідкою район Добрянка-Стеньковата-Русанівка, виславши агентурну розвідку в Покотилово, Голованівськ, Юзефполь, Ольвіоополь з метою збора відомостей про більшовицький рух, відносини до нього селянства і відомости про Галичан. Полковнику Стефаніву вжити заходів для приведення в порядок переправи черві ріку Синюху в с. Плоске. 3) Волинській зб. Дів. стати на марш 17/І і зосередкуватись в районі Шандаровка, залишивши в м. Покотилово розвід очний пост. 18/І із зосередкуватись в пінічній часті с. Тишківка, маючи заставу в кольонії Мартиновка і розвідку на Ново-Архонгельськ. 19/І зосередкуватись в районі Вікторштадт, маючи розвідку і найближче забезпечення на північ і північний захід, а з 21/І постійний розвідочний пост в с. Тишковка. 4) Київській зб. Дівізії стати на марш 17/І і зосередкуватись в с. Троянка, маючи постійні развідочні пости в Голованівську. 18/І і зосередкуватись в с. Плоске залишивши в с. Троянка постійний розвідочний пост і провадити розвідку на с. Волчу Балку і м. Покотилово. 19/І з'осередкуватись в с. Тишковка, маючи розвідку на північ на Мар'яновку і на південь на Добрянку, а посіїну заставу в с. Вербовка. 20/І Дньовка. 21/І з'осередкуватись в районі Уляновка, маючи розвідку на північ і північний схід. 5) Запорізьській зб Дівізії стати на марш 17/І і з'осередкуватись Окремому Кінно-Горному Дівізіону і полку Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова — в с. Журовпінка, 7-му загону в с Волчій Балці й Казіміровці. 6 і 8 загонам в с. Бузниковата. 8-му загону вислати розвідку в напрямку на південь на Мар'яновку, 7-му загону розвідочний пост при старшині технічного куріня на переправі в с. Плоске, і розвідочний пост в с Давидовці.

18/І, з'осередкуватись Кінному отряду Попк. Алмазова в с. Вербівка; 7-му загону в південно-східній часті с. Тишковка; 6 і 8 загонам в південно західній часті того ж села. Розвідку провадити кінному відділу на с. с. Плоске і Добрянку; 8 заг. мати постійний розвідочний пост в с. Константинівка. 19/І кінному відділу з'осередкуватись в с. Липняшки, тримаючи звязок з 3-им кінним полком в с. Стеньковата, розвідку провадити на захід; 7-му загонів з'осередкуватись в районі Афанасієвка, Катериновка, Івановка, Васильєвка і проводити розвідку на південь; 6 і 8 загонам з'осередкуватись в с. на схід від 7-го загону (Егоровка, Дружелюбовка), маючи постійний розвідочний пост в с. Глососи.

Штаб Армії: 17/І - в с. Вовча Балка, 18/І – в с. Вербівка, 19/І – в с. Липняки, а далі буде повідомлено.

IV. Всім частинам в місці старого росташовання залишати розвідочний пост, який мусить залишатись на місці з таким рахунком, щоби перехід частини на нове росташовання був вповні забезпечений до менту висилки нової охорони і розвідки. Начальниками таких розвідочних постів призначати особливо видатних підстаршин. Мною замічено було в той раз, що похідна колона 7-го загону вирушала в такому порядку, який у всякому разі не дозволяє вигідного переходу в бойовий порядок. На паставлення похідної колони наказую звернути особливо увагу.

Залишення м. Умані і обезброснення частин Уманської залоги лежить головним чином в браку мір охорони, розвідки як військової, так і агентурної. Нагадую ще раз особливо частинам Запорізької Дівізії, що охорона (дальня і безпосередня), розвідка (військово й агентурна), звязок (дозволяючий негайно поставити частину в бойову готовність) і порядок (на марші, в бою і

відпочинку) є основа військового діла – часть невиконуючи цього, чи рано, чи пізно мусить бути несподівано атакована ворогом і відповідно покарана.

Частинам Київської Дівізії виявившим славу активність в бою під Уманем, а також Полку Чорних Запоріжців за діло під Ольвіополем, висловлюю від імені У.Н.Р. подяку. Полковнику Яшніченко провести розслід по справі обезброєння в ніч з 10/І до 11/І відділоми Волоха частини Богданівського і Костя Гордієнка полків, для пригягнення винних до суду, в склад якого призначаю: по одному командіру полку 7 і 8 загонів під головуванням полковника Чайківського. Виконуючим чесно свої обов'язки старшинам і козакам полку Богданівського і Костя Гордієнка, вирвавшимися при таких тяжких обставинах з м. Уманя в повному складі, командіру 8-го загону полковнику Ткачуку висловити подяку в наказі по загону.

Орігінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Опер. Відділу: Сотник Слободян.

Ч. 120/оп.

№ XLIII.

НАКАЗ
По Військам У. Н. Р.
Ч. 19

19-ІІ-20 р.

с. Коритно.

(карта 3-ох в + 1 д.)

Обстановка: Відомости про Поляків. По останнім відомостям Поляки заняли Брацлав—Винниця—Жмеринка і очевидно прямують достигнути лінію Буга. 2) Відомости про Денікінців. По донесенню к-ра 3 полку добровольці тримають район узла Помішна-Ново-Українка з сильними заставами в Добровеличковка, Евдокимовка, Глодоси, Ново-Українка. В районі с. Глодоси по відомостям від селян 1-го і 2-го січня селяне обезброїли відділ денікінців і вбили їх до 200 чоловік. Район Ольвіополь держать іще в своїх руках.

3) Відомости про большевиків. З Уманя Таращанська дівізія вийшла на фронт проти Поляків в сторону Брацлава. В Умані остався тільки Волох. На ст. Тальное по донсенню Волинської дівізії стоїть большевицький бронепотяг і 14/І вигрузилась на станції кіннота до 200 чоловік при 3-х кулеметах і направились через Павловку на Сколевач. М. Торговиця і Новоархангельск вільно від ворога.

4) Відомости про повстанців. В районі Глодоси мається сильна повстанча організація, котрі обезброїли 16-го і 17-го січня Денікінців. В районі Знаменка оперує Коцур і Українець. В Уманщинці підготовляються до повстання проти большевиків. В Галицькій Армії: по неперевіреном відомостям Галицька Армія находится на своїх с місцях, судьба їх не відома. Зв'язку з нами не мається. Селяне всюди відносяться до большевиків і готуються до озброєної зустрічі їх.

Окремі події: 17-го січня розвідка 3-го кінного полка виявила сильну заставу Денікінців в с. Добровеличковці. По добрій підготовці Чорноморський – сотня-стрілецька несподіваним нападом і сильним огнем примусили ворога утікати в сторону Ново-Українки, залишаючи десятки чоловік убитими і раненими. Здобуто 3 телеф-апарати, кільканадцять рушниць і 1000 набоїв. З нашої сторони 1 козак вбитий, 2 ранених, 1 кінь вбитий і оден ранений.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

НАКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 20.

20-I-1920 р.

с.Липняжка.

(Мала 3 в. в 1 д)

Обстановка: 1) Відомости про Денікінців. По донесенню розвідки 3-го кінного полку Денікінці держаться на річці Чорний Ташлик, що іде з Ольвіополя через Наво-Українку. Лінія Добровеличківка-Евдокимівка-Глодоси і далі на схід обсаджена заставами денікінців з кінною розвідкою. В Богуполі знаходяться великі сили добровольців. 2) Відомости про большевиків. По неперевіреному ще відомостям Волинської Дів. в с. Ольшонка що в 7 в. на північ від Вікторштадту знаходиться оден батальон большевиків, кількість не відома. По тім же донесенню розвідка їх 18/I була у Вікторштаді і робила трус зброї. Того ж числа в Торговицю прибув відділ большевиків до 40 кінних і 80 піших, хотіли переправитись через р. Синюху, но з браку переправи, відправились на Скалевоє. В с. Кальні Болото знаходиться 20 кінних большевиків. В с.с. Шляховоє—Івановка і в напрямку на Янопіль—Хмелевоє немає нікого. 3) Відомости про повстанців. По відомостям від особи, що тиждень назад приїхала з Катеринослава, Гулій-Гуленко, Нач. Штабу повстанч. Військ Херсонщини і Катеринославщини тримає фронт Знаменка-Мішуріно-Верблюжка-Суботиці. На Знаменці Гулій захопив багато потягів зі снарядами, гарматами і санітарним майном. Козаки озброєні й одягнені. Повстанець Коцір процює від Кременчуга до Чигирини і далі на північний захід, фронтом на Знаменку. Елисавет евакуован 1 січня. Добровольці передали владу «Союзу Металістів». Махно в районі Синельніково. В Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчугом і Пятихатками) мости перервани. В районі Глодоси ідуть бої повстанців з денікінцями і повстанці окопались в Козацькій Балці. Наші часті по 20/I осягнули район: Запоріжці — с. Липняжка, 3 полк — Карбовка; Волинська Д. —Ул'яново—Рокино, Київська — відомостей не одержано.

II. Загальне завдання:

Завтра 21/I всім дівізіям стати на марш в 7 год. ранку з метою осягнути райони: Волинській Дів. — м. Хмелевоє, де росташуватись в східній часті містечка на ночліг. Київській Дів. — м. Хмелевоє, де росташувотись в західній часті містечка і по-ближніх хуторах Чумацьких. Запоріжській Дів. — осягнути район хуторів Козацьках (Гусевка) — 6, 7 і 8 загонам в хуторах на північ від них — кінному відділу полк. Алмазова; в с. Петрівка — 3-му кінному полкові.

Бічна охорона з півдня від головних сил Запоріжської Дівізії іде по маршруту Липняшка—Александровка, де остається на місці і освітлює розвідкою район хуторів на південь і Глодос.

На 22/I, предбачається марш з метою зайняти вихідне становище для переходу залізниці - Бобринська-Помішна: Волинській Дів.: с. с. Мала Виська, Юр'євка; Київській Дів.: с.с. Краснополъє, Маріямполь, Запаріжській Дів.: с.с. Петровка-Лозоватка, з таким рохунком, щоб осягнути зазначені райони до 17 годин. Можливий нічний марш для переходу залізниці і осягненню районів: Волинській і Київській: - Маревка-Елисаветівка-Оситня. Запоріжській Дів. - Алексієвка.

Командуючий Армією УН.Р. Отаман Ом. Повленко.

P.S. В Глодосах гарнізон денікінців складається з 50 піших, 15 кінних при 1 гарматі.

НАКАЗ

По Військам У.Н.Р.

Ч. 21

21-І-1920 р.

Карта 3-ох в + 1 д.

с. Гусєвка.

Обстановка: 1. Відомости про Денікінців: По донесенню Вол. Дівізії і відомостям від селян в південній часті с. Глodos є відділ Денікінців в 150 чоловік піших, 40 кінних при 4-х кулеметах. Лінію Помішна – Ольвіополь держать в своїх руках. По лінії Помішна – Новомиргород курсує денікінський бронепотяг. 2) Відомости про большевиків. По донесенню Вол. В районі Вікторштадт, Якимівка, Янопіль ворога не мається. Батальон, що був в Ольшанці вийшов в напрямку на Ново-Архангельськ. По відомостям від селян м. Ново-Миргород зайнятий большевиками. Наші часті 21/І осягнули район: Київська Александровка (Заводцкое), Запор. Козачий хутір, Вол. Дів. Хмелевое, 3-й полк Петрівка (Ляхова).

Загальне завдання: Згідно з загальною обстановкою після наради, на якій були присутні комдіві Київської, 3 дів. І Н-ки загонів Запор. Було вирішено: Дівізіям по самостійним маршрутам зосереджуватись в районі Канів, Чигирин, Черкаси, де мусять ввійти знов в операційний зв'язок. Волинський дів. Командуючий якої не був присутній на нараді за для далекого віддалення представляється ввійти в оперативний зв'язок або з Київською або з Запорізькою дівізіями, або по самостійному маршруту – повідомивши в такому разі Штаб Армії. Київська дівізія завтра 22/І зосереджується в районі Янопіль, а після завтра в районі Сухолетка в тому разі, коли Волинська дівізія піде в оперативним зв'язку з Київською зосереджуватись к 22/І в Сухолетовці, де подождать Київської дівізії. 2) Запорізькому Війську на 22/І наказується: вирушити в 7½ годин з міста росташування по маршруту х. Забара (Новопавловка), с. Петровка (с. Ляхова), х.х. Злинський (пос. Запашка), х.х. Дубки (Николаєвка Колоколово і як будуть приязні обставини зосереджуватись в районі Петровка (Шміта, Шмідово, Петропавловка по селян. назви) на північ. Великий привал в Петрівці (Ляхова). По прибуттю на місце ночліга К-рам загонів і кін. відділів прибути до Штабу для отримання наказу для переходу через залізницю. 3. Порядок кольони: передовий кінний відділ – 3-й кінний полк вирушає з західного пункта з с. Петрівк (Ляхова) в 9 год. Авангард: кінний відділ під команд. полк. Алмазова й далі в головних силах заони 6, 7 і 8 в порядку призначеному Командуючому (sic) головних сил полк. Ткачуком. Полк. Ткачуку в місті ж сьогоднішнього постоя розвід очний пост, який має вирушити з місця постоя через 3 години. Штаб при авангарді, а на нічлігу в Петрівці (Шмідова). Обозу під заг. керуванням Н-ка, якому призначить полк. Ткачуку, слідувати за колоною головних сил вживаючи заходи, аби під час руху дати можливість чаще по хуторах спочинок обозам і добре годувати. На великім привалі й нічлігу та розташуватись, аби було легко вирушити дальше в поход. Вол. дівізії на випадок руху в операт. зв'язку з Запор. Розташуватись 22/І в районі Юрєвка-Маріямполь.

Команд. Армією У.Н.Р. Отаман¹

На нараді Командующих вирішено: на предложення Прем'єр Міністра занять район Вапнярка – Жмеринка всі категорично відказались, через то, що Армія там остаточно розвалиться. Маючи на увазі всі дані обстановки: Київська 1-й Красний Кут, Янопіль, II-й Сухолетовка, III-й Талмач (Петровка, Шміда, Шмідово, Петропавловка), х. Злинський по сел.. Запашка (х. Дубки) назв. Николаєвка, Колоколово (по сел..), х. Маргаритовка, п. Росоховатка – Нодопаvloка. Маршрут до Петровки х. Забара.

¹ На нашому оригіналі підпис Командарма через кальку не перейшов. О.Д.

Командіру 2-го кінного полку

с. Ракіно.

Комгруп просить командіра 2-го полку прибути до нього на квартиру для обговорення де яких справ. Полк бути готовими до маршу.

21-І-20 р. 9 год. 30 хв.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ XLVII.

Таємно.

Командіру 2-го кінного полку

Въ Копанки

Изъ Хмелеве

22/І

По наказу ком груп Вашого полку оставатись на місці і щоб то не стало тримати це село в своїх руках до нашого виступу. Можливо, що дівізія сьогодні перейде в новий район (до Янополя) о чому Вас буде повідомлено.

Ведіт розвідку на Ніколаєвку, що біля Янополя і Веселого Кута, на Іванівку і Мокру Калігорку. Де неможливо вести військову розвідку завдяки дальности, то посилати дядьків і платити їм за їх працю. 4-й полк висилає зараз кінну розвідку на Янопіль, Якимівку і далі агентурну на Мокру Калігорку. Кінний дівізіон на Ерделівку (застава), Мироліюбівку, Маріамполь розвідку.

22/І 20 р. 10 год.

Наштадів Сотник Волосевич

№ XLVIII

Таємно-Оперативний.

НАКАЗ

Військам Волинської групи

Ч. 07.

22/І

§ 1.

Волинській групі наказано перейти в новий район.

В виконання цього наказую:

§ 2.

2 кін. Переяславск. Полку з с. Эрделівки 23/І в 4 год. ранку стати на марш і перейти через Копанку в Веселий Кут де й розташуватись ведя розвідку на села по річці Вись на Янопіль-Сучок-Кавунівку.

§ 3.

Загальна колона складається з останніх частин групи в слідуєчому порядку:

Кінний дівізіон: кіннота 4 полку, гарматний дівізіон, піхот 1 і 4 збірн. полків, обози кінного дівізіону, Штаб Групи, Переяславського полку, гарматного дівізіону, 4 і 1 збірн. Полків, прикриття обозу – кіннота 1-го полку.

§ 4.

Марш загальної колони повинен початись 23/І о 5 год. ранку.

¹ Написано на телеграфічному банкетові б. російського зразку. О.Д.

§ 5.

Командіру кінного дивізіона в 4 год. ранку вислати заставу по широкому шляху з Хмільового через Іваньки на Єлисаветівку ведя розвідку на Мокру Калигірку і агентурну на Шполу Кальніболота (що коло залізниці).

Одночасно з заставою вислати боковий роз'їзд через села Янопіль-Горевку-Марьянівку і зупинитись в Кобильянках. Останнім частинам дійти і розташуватись по вказівках Ком-та Штабу в с. Іванівка.

§ 6.

Всім частинам обов'язково заpastись провідниками.

§ 7.

Під час руху обозам йти в повному порядку (віз – за возом). За порядком руху слідкувати командіру кінної сотні 1-го полку.

§ 8.

По прибутті на місце підвод не в'якому разі не відпускати до зміни їх новими.

§ 9.

По розташуванні частин обов'язково виставляти охорону і нікого з села не випускати.

Первопис підписав Командуючий Волгруппи Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно ТВО Начопервід сотник Кибох [?].

№ XLIX¹.

К-ру 2-го Кінного полку

25/І 20 р.

Я вже Вас сповіщав, що сьогодні стоїмо на місці. Про дальній ший рух поки не відомо, но безумовно як не сьогодні вночі, то завтра прийдеться переходити залізницю між Шполою і Іскрено. Поглядайте за шляхом, що йде з Новомиргорода через Товмач на Звенигородку, аби большевики не пожартували з нами.

25/І 20 р. Наштадів Сотник Волосевич.

Київська група йде разом з нами.

№ L.

НАКАЗ

ч. 09.

Місто і станція Шпола занято невеликими силами ворога (большовиків).

Місто Звенигородка занято повстанцями під керуванням Туза.

Щоб зупинити наступ поляків, котрі на них наступають, большевики стягують свої сили на м. Умань і Христинівку.

З Київською групою мається зв'язок, котра йде разом з нами.

Для досягнення майбутньої мети наказую:

2-му Кінному полку 25/І о 16 годині стати на марш і перейти з с. Толмача через с. Іскренне в с. Топільно.

Кінні застави кінного дивізіону з хуторів, що в 5 верстах від Мокрої Калигірки о 16 годині стати на марш і перейти через с. Іскренне в с. Топільно. На цьому шляху вирушає Київська група, так що заставі вмінється в обов'язок тримати зв'язок як з авангардом Київської групи, так і з нашою головною колоною (кінним дивізіоном).

---

¹ Написано на телеграфічному банкетові б. російського зразку. О.Д.

В с. Іскренне заpastись свіжими проводниками, аби пройти по найкоротшій шляху. Лівому розізду Кінного дівізіону приеднатись до своєї частини.

Розвідку вести 4-му полку на Ольшану, Вороновку; Кінному дівізіону – на Вязовок, Бурти, Цвітково, Шпола.

Марш загальної колони в 16 годин.

Маршрут – Ступічне, Кісілівка, Іскренно, Топільно.

В Іскренному мати свіжих проводників.

В останньому сили наказ 07.

В 15 годин вислати на пошту до коменданта в квартир'єрів.

25/І 20 року 12 год. 56 хв. М. Мокра Калігорка.

Підписали: Комгруп Волзбірної Отаман Загородський.

Наштадів сотник Волосевич.

№ LI.

[Лист Н-ка Ольвіопольського відділу Добрармії
До Командарма От. Омеляновича-Павленка]

ПАНЕ ОТАМАНЕ!

Додаючи до цього офіційний до Вас листь, надіюсь, що те, що мало бути статися ще у Києві, але Волію Судьби, а головне завдяки хижацьким вчинкам людської природи не вийшло – буде мати місце зараз. Не будемо згадувати старе, не будемо розбиратися, хто винен, хто ні, бо це діло історії. Далеко краще, хоч і запізно, дійти до згоди. Чи не дивно, що як і ті, так і друпі б'ються з комуністами одночасово, але не можуть дійти до згоди межи собою. У Вас є те, чого нема у нас – прихильність людности. У нас є те, чого бракує у Вас – військовоє зряддя. Від ношої згод ми тільки виграємо.

Сам я вірю в те, що коли б ми раніш шли в згоді, то Україна не бідувала б зараз від комуністів, а Добровольча Армія у Москві прекончила б комуністичну Гідру.

З пошану Полковник Попов.

На оригіналі печатка з бившим російським гербом та написом: «Сводный полкъ Кавказской Кавалерійской дивизіи».

[Пропозиція адресована до Командарма У.Н.Р.].

№ LII.

Начальник
Ольвіопольського
Отряду
Добровольческой арміи
7-го Января 1920 г.
№ 0341.
Голта

Г. Командирь.

Согласно приказанію моего начальства прошу Вась не отказать отвѣтить на следующие вопросы:

1) Согласно - ли Украинское командование вступит в переговоры съ командованием Юга Россіи, возглавляемомъ генераломъ Деникинымъ, о прекращеніи между Арміями враждебных

Пане Атаману

Згідно наказу моего начальства прошу Вас не одмовити дати отповідь на такі питання:

1) Чи згода буде Українським керівникам військом ввіти в переговори з керівником південного фронту, на чолі якого стоїть Генерал Денікін, про припинення між ціми

дійствій для совмѣстной боевой работы съ нашимъ общимъ врагомъ – комуністами.

2) Мнѣ приказано передати просьбу, чтобы переговоры и в случаѣ благоприятнаго ихъ исхода будущій союзъ нашъ не обуславливался никакими политическими обѣщаніями той или другой стороны, такъ какъ политика требуетъ время, а врагъ сейчасъ близокъ.

3) Если Вы на эти переговоры согласитесь, то будьте добры для ускоренія дѣла вышлите какого либо уполномоченнаго на телеграфную станцію Голованевскъ или Юзефоль или иную, какую Вамъ будетъ удобнѣе. Какую станцію Вы выберете, благоволиите сообщить мнѣ, дабы я могъ установить съ Вами связь.

Прошу принять увѣренія в моемъ къ Вам уваженіи.

Полковникъ Поповъ.

арміями ворожого стану за для спільної праці проти нашого загального ворога комуніста.

2) Мені доручено передати просьбу що би переговори і в випадку гарного їх закінчення наш будучий союз не давав би ніяких політичних гарантій з того чи іншого боку, бо политика бере багато часу, а ворог дуже близько.

3) Як що Ви на ці переговори згодитесь, то будьте ласкаві, щоби швидше було діло, пришліть якого небудь полномочного на телеграфну станцію Голованевск, або Юзефпіль, або яку небудь иншу, на яку Вам буде зручніше. Яку станцію Ви оберете будьте ласкаві повідомте мене, щоб я міг з Вами зробити зв'язок.

Прошу прийняти завірення в мойому до Вас поваженні.

Начальник Ольвіопольського отряду
Добровольчеської Армії
Полковник Попов.¹

[Лист до Командарма У.Н.Р.].

№ LIII.

КОМУ: Господину Кудленко (sic).

ОТЪ КОГО: Нач-ка Ольвіопольського отряда.

8.I 1920 в 9 час. 15 м.

Въ случаѣ моего отступленія изъ Голты (на войнѣ все бываетъ) записка съ моимъ адресомъ будетъ доставлена Вамъ на квартиру. Въ случаѣ моего наступленія на сѣверъ завѣряю Васъ честнымъ словомъ, что это наступленіе будетъ направлено на противъ Петрлюровцевъ, а лишь для поддержки войскъ Добрарміи, находящихся въ районахъ Адабашъ, Елисаветградъ.

Полковникъ Поповъ.

№ LIV².

[Відповідь От. Тютюнника Добровольчій делегації, переслано

Командармові разом з документами №№ LI та LII].

На ці листування делегатам Добрармії Отаманом Тютюнником була дана така відповідь.

---

¹ На оригіналі та сама печатка, що й на документі № LI, і примітка «Одержано 28/I 20 року к/с. м. Ольшана От. Тютюнником».

² Документи №№ LI, LII і LIII надруковано не зовсім точно у П.Феденка, в статті «Повстання Нації» у «Збірникові пам'яті Симона Петлюри», Прага 1930 р. стор. 104 і 105 (виправлено правопис і де-що опущено) та в друкованому на текстографі таборовому «літературно-юмористичному журналі «Око» ч. 9-10, стор. 9, Каліш 30 березня 1931 р.

Документ № LIV друкуємо в тому вигляді, в якому його от. Тютюнник прислав Командармові. В праці Ю.Тютюнника «Зимовий Похід» цей документ наведено в кращій ви стилізованій редакції, як і в «Оці», стор. 9, ч. 9-10. О.Д.

«Я не есть Головнокомандуючий Українськими військами, але можу дати відповідь постільки, поскільки, я з'являюсь заступником його в цім районі. Не в які переговори з Вашім командуванням наше не вступить, до тих час пока остаточно і конче не буде визнана Україна, як незалежна і самостійна Держава. При виконанні цього пункту додаю, що всі добровольчеські війська, які зараз знаходять ся на території України і потім будуть знаходит'ся повинні підлягати Українському командуванію. Без цих відповідей з цього боку на ці пропонування в утвердительному смислі не яких перемов безумовно не буде.

Повинен зазначити, що поки я матиму змогу передати ваші листування до Командарма пройде довгий час, до котрого вже добровольча армія може не існувати».

№ LV.
29/I 20 р.

НАКАЗ

Військам Волинської групи

29 січня 1920 р.

ч.011.

с. Кирилівка.

§ 1.

м. Звенигородка по старому тремається повстанцями Туза. Спільні повстанці переходять далі на південь.

§ 2.

Наказую: а) 30-I-2 о 6 годині всім частинам стати на марш і перейти в с. Шандарівку. б) Маршрут: Кирилівка, Маріямполь, Шандаровка. в) Збірний пункт вулиця біля церкви. г) Кінній заставі 4-го пішого полку перейти в с. Гути Шандарівську; заставі кінного дивізіону перейти в с. Сидорівку. д) Кінному дивізіону вести розвідку на Стеблі, Соснівка, Корсунь. е) 20-I-2 має бути дальніший рух. е) В останньому всім ножівка.

§ 3.

Кінний дивізіон, доведений поповненням до складу більше чим дивізіоні, розгортається в кінний імені Івана Мазепи полк з залишенням комдивізіона полк. Недзведовського командіром полку.

§ 4.

Для зменшення господарчих чатин і будування нової військової одиниці 1-й піший полк зо всіма людьми й господарством приєднуються до 4-го пішого полку.

§ 5.

2-му кінному Переяславському полку згідно бажань старшин і козаків, повертається стара назва 2-ий кінний імені Максима Залізняка полк.

П.П. підписали: Комгруп Отаман Загородський, Наштагруп Волосевич.

Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LVI.
Зразок.
Опер.-Таємно.

НАКАЗ

Київській Збірній Дівізію

ч. 22.

с. Селище

Мапа 3 в в 1"

30 січня 1920 року
«23» год. «30» хв.

По відомостям одержаним від цілком певної людини на ст. Фастова багато большевитських російських сил, які направляються на польський фронт.

На ст. Ольшаниця прибув ешелон комун військ з гарматами для ліквідації «Медвінської республіки» яка вже обеззброїла два совітських російських полки і захопила м. Таращу.

В районі Корсуня і Городищ до сьогоднішнього дня ворожих сил, крім місцевої охорони, не було.

Від добровольців прибула делегація яка пропонує припинити ворожі акції між арміями У.Н.Р. і добровольчими. Повернулася делегація, вислана від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела переговори з російським Совнаркомом. Росіяне запропонували скласти зброю і розійтися по двам. Ні червоної ні іншої Української армії вони не допускають. Троцьким виданий наказ про обеззброєння червоної Галицької армії. Меж бородбістами (sic) і російськими комуністами велиє загострена.

Сьогодні 5 кінним полком обеззбр[о]єн кінний відділ комуністів 58 совдівізії кількостю 70-80 чоловік.

Волинці заняли район Шиндирівки – Сидорівки; вирушають в дальше призначений район.

Наказую:

31-I-20 о 6 год. ранку дівізії стати на марш і перейти в район Деренковець, Набутов, Дробівка.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк.

Головні сили: 5 піший зб. п., 5 гарм. п., Штаб Дівізії, обози.

Великий привал в с. Валяві до 17 год. 30 хв. При переході через залізницю не псувать дровів і колеі, частинам іти в повному порядку: обози підтягнути.

5 піш. зб.п., 5 гарм. п., Штабу Дівізії і обозам під загальним керуванням командіра 5 піш.п. вирушити зі с. Сухіне на Квітки, де до загальної кольони приєднається 5 кінний полк.

5 піш. п. під час руху вислати розвідку на Журавку. 5 кін. п. вислати лівий боковий роз'їзд на Галушки, де він і розташовується на великий привал, яко застава. В 17 годин 30 хв. роз'їзд рухається далі на Ольховчик, Деренковець де й приєднається до полку.

На нічліг розташуватися:

5 піш. п., 5 гарм. п. Штаб дів – с. Деренковець.

5 кін. п. с. Дробівка.

По розташуванню 5 піш. п. виставити охорону в бік Кормуня і Черепіна.

5 кін. п. виставити заставу в с. Нестерівка і провадити розвідку в напрямку на Сахновку і Кумайку.

5 кін. п. за жваве діло при обеззброєні совітської кінноти висловлюю подяку.

Я буду слідувати до Квіток при 5 кін. п., а далі при головних силах.

Мій замісник Полк. Старостін.

Оригінал підписав Комдів отаман Тютюнник.

3 оригіналом Згідно: Т. В. Об. Наштабу Блоцаневич.

№ LVII.

НАКАЗ

Військам Волинської Групи

м. Шандарівка

ч. 012.

31 січня 1920 р.

§ 1.

По відомостям на ст. Хвастів багато большевитско-російських сил які направляються на польський фронт.

На ст. Ольшаниця прибув ешелон Комуністів з гарматами для ліквідації Медвінської Республіки, яка уже обеззброїла два світських полка і захопила м. Таращу. В районі Корсуня і

Городищ до сьогоднішнього дня ворожих сил крім місцевої охорони не було. По відомостям селян в м. Канев є боротьбисти невідомої кількості. Від добровольців прибула делегація, яка пропонує припинити ворожі акції між арміями У.Н.Р. і Добровольчою. Повернулася делегація від спільного Галицького і Наддніпрянського Командованія до большевиків. Делегація вела переговори з Російським сов наркомом – Росіяне запропонували скласти зброю і розійтись по домам; не червоної ни іншої Укр. армій не допускають. Троцьким виданий наказ про обеззброєння червоної Галицької армії. Миж боротьбистами і російськими Комуністами велике загострення. 30 січня 5 кін. полком спільних повстанців обеззброєн Кінний відділ комуністів 58 совітської дівізії, кількості 70-80 чоловік. Заставою кін. полку ім. Мазепи 30/І зроблений наскок на с. Почапенці де захоплено різне військове майно належавши Тузу охорона, котрого розбіглась. Спільні повстанці осягнули район Сухини і Ставища і з 31 на 1 переходять в район с. Деренковець.

§ 2.

Наказую: а) 1/II-20 р. о 2 год. всім частинам стати на марші перейти в с. Беркаговка б) маршрут м. Стеблів далі по шляху біля с. Виграїв с. Ситники, Моринці, біля с. Голяки і м. Таганчи в) порядок руху: Кін. полк Мазепи, Кіннота 4 полку, Гармати. Дівізіон, 4 піш. полк, обози. г) авангарду 2 кінному Максима Залізняка полку вирушити 31/І-20 о 14 год. по вище зазначеному маршруту і перейти в с. Колієвата в с. Моринці залишити ідного козака в крайній хаті з початку села з донесенням про ворога. Розвідку нести на м. Казін, с. Степанці, агентурну на Канев – Межиріч. д) боковий заставі Кін. полку Мазепи 1/II-20 р. о 2 год. стати на марш і перейти з с. Седерівки через Миколаївку, Москалівку, Яновку, Таганку в хут. Казанський. Розвідку вести на ст.. Таганча, агентурну на Поток. е) заставі 4 полку 31/І-20 р. о 14 год. з с. Гути-Шандорівської вирушити по маршруту загальної колони і перейти м. Таганчу і як там нікого не має, розташуватись на Північ. Околиці міста. Розвідку вести на ст.. Тагачу, агентурну на м. Корсунь. е) Збірний пункт широка вулиця, що іде на м. Стеблів. ж) Проводників змінити в м. Моринцях.

П. П. Комгруп От. Загородський.

Наштагруп Полк. Волосевіч.

Певно: Начопервід Хорунжий Левитський.

№ LVIII.

Зразок.

Опер.-Таемно.

НАКАЗ

Київській Збірній Дівізії

ч. 25.

с. Шелепухи.

Мапа 3 в 1"

3 лютого 1920 р.

«23» год. « » хв.

В районі Канівщини та Черкащини регулярних Російських Комуністичних військ немає. Місцева большевицька охорона з містечок Черкащини та Канівщини частиною розбіглась, частиною скупчилась в повітових містах.

По агентурним відомостям в місті Каневі був бій між місцевими «боротьбістами» та комуністами. Наслідки боя по тим же відомостям: місцевими боротьбістами комуністи обеззброєни та прогнани за Дніпро.

3-II-20 до нашої дівізії прибув полк Чорних Запорожців і розташувався в с. Плевахи.

Наказано груш спільних повстанців (Волинцям і Київцям): в ніч з 3 на 4 лютого 20 р. захопити м. Канів, знищити Комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7 год. 6-II-20.

Частинам Київців до 8 годин 5-II-20 залишатся на місцях. У 8 год. 5-II-20 5 Кінний полк переходить в с. Тубольці. Піші та Гармаші часини Волинців 3-II-20 переходять в с. Хрещатик і Михайлівка. Кіннотою Волинці захоплюють м. Канів в ніч з 3 на 4 і утримують його до 7 годин 6-II-20 після чого Волинська Кіннота відходить на нове місце по погляду Комдіва Волинців.

Комдіву Волинців використати Канів з боку постачання, а також для надрукування потрібних відозв.

Київцям проводить розвідку кіннотою на Таганчу і Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу і Городини ще.

Наказую:

5 Кін. п. в 8 год. 5-II-20 сташ на марш і перейти в с. Тубольці, після чого проводити розвідку на с.с. Лозовок, Будище, Мошни. До вируху з Межирачки провадити розвідку на Таганчу, Корсунь.

5 піш. п., 5 гарм. п., полку Чорних Запоріжців і Штабу дів. залишатися на місцях свого розташування. Використати час для приведення частин в порядок. 5 піх. полку провадить агентурну розвідку на Млісв. Штаб дівізії на Смілу.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюник.

З оригіналом згідно Т. в. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LIX.

Командіру 2 кінного Максима Зализннка полку.

Мали Ржавеці.

3 лютого 1920 р. 20 год.

Загальній наказ заняти Канев. Диспозицію при цьому надсилаю. Загальне обмиркуваня наступу на Канев буде в 3 год. ночи. Я з дорученим мени полком буду в Степанцах до цього часу. З випадку дорученого мени загального керування захватом Канева, наказую Вам о 3 год. ночи 4/II бути в повної готовності для руху з дорученим Вам полком. До прибуття мого в Степанці вислати кінну розвідку на Канев і вести агентурну розвідку про загальне становище в Каневі і окопцях, аби до прибуття мого в Степанки були би відомости дающіе ном можливість абмиркувати загальній наступ на Канев.

Додаток і диспозиція ч. 013.

3/II

Комполку Мазепенского Недзведський.

№ LX.

Копія

Кому: Комполку кін. Залізняка

Від кого: Ком груп Вол.

1920 р. «3» лютого « » хв.. р. п. в. н.

Ч. «013» в м. Межирич

Мапа у « » дюймі.

1. Згідно наказу по групам спільних повстанців од 3/II ч. 101 Волгрупі наказано в ніч з 3-го на 4-е захопити м. Канів, знищити комуністичну владу й переслідуючи ворога втримувати місто до 7 год. 6-го лютого б. р. 2. В виконання цього наказу: а) Кінному полку Івана Мазепи й 2-у кін. полку Макс Залізняка під загальним керуванням Комполка кінного Мазепи полк. Недзведського к 5 год.

ранку захопити місто Канів, переслідувати ворога, вдержувати м. Канів до 7 годин 6-го лютого, охороняючи себе з боку с. Стеганців, с. Тростянець; б) скористувати прибуття в м. Канів для поповнення постачання й друкування потрібних відозв, в) Штагруп буде в с. Михайлівка 3-го й 4-го лютого; г) Донесення про події одсилати негайно в с. Михайлівку, своєчасно вживати заходи помочи. Решта частин і обози в с. Хрещатик.

Комгруп Волинської Отаман Загородський.

№ LXI.

Кому Комполку 2-го
Від кого Кінного
1920 р. « » хв. р. п. в. н.
Ч. « » 3/II

Мапа у «3» дюймі.

Комгруп наказав 3/II о 13 годині перейти в с. Степанці відкіль вести розвідку на Козин і м. Канів. Тримати звязок з кінним полком Мазепи, котрий буде стояти в с. Малий Ржавець. Донесення надсилати в м. Межеріч де і буде штадів. Обози перейдуть в с. Михайлівку (що біля Дніпра).

Нак. ч. 33.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ LXII.

Кому Комполку 2-го кінн. Залізняка
Від кого Комгруп Волинської
1920 р. «5» лютого « » хв. р. п. в. н.
Ч. «069» з Хрещатик

Мапа у « » дюймі.

К 6 годином ранку виступити з м. Межирич і через с. Михайлівку перейти в хутора Нова-Гута, де й ростощуватись (Нова Гута меж Михайлівкою й Хрещатиком). Одночасно з Вами вирушає з Каніва кінний Мазепи полк і переходить через Хрещатик до с. Березняхи. Розвідку вести на м. Межирич, агентурну на м. Канів. Як ще не знищенні, то знищить телеф. і телегр. дріт і зверніть особливу увагу на неоднократні скарги населення на грабунки з боку полку Залізняка. Штагруп завтра 6-II-20 буде в Хрещатику. До спільних повстанців прибули Чорні Запоріжці.

Комгруп Волинської Отаман Загородський

№ LXIII.

НАКАЗ
Київській Збірній Дівізії
ч. 26.

с. Шелепуха.

Мапа 3 в в 1"

6 Лютого 1920 р.
«11» год. « » хв.

Після заняття нашими військами м. Каніва ворожі частини відійшли в напрямку Переяслава. Для переслідування послана кіннота. В ніч з 3-го на 4 комуністичними агітаторами було спровоковане м. Мошни до наступу проти наших війск. Мошняни кількістю до 200 озброєних і коло 400 неозброєних наступали на частини дівізії, але дойдя до с. Березняги розбіглися. За участь в

цьому наступі обіцяне було учасникам по ½ пуда цукру з Городищінського заводу. В ніч з 4 на 5 комуністами був зібраний мітинг м. Мошни, котрий кінчився вибором комуніста Гончаря військовим комісаром. В ніч з 5 на 6 розвідка 5-го кін. полку при в'їзді в м. Мошни була обстріляна залпом, після чого кінний полк вступив в м. Мошни для ліквідування комуністичної ячейки.

Сьогодні Волинці відтягують свою кінноту із району Каніва і к вечеру мають розташуватися: кіннота с. Березняги, решта чостин с. Хрещатик.

Полк Чорних Запоріжців перейшов в с. Лозовок.

Наказую: всім частинам дівізії золишатися на місцях, проводячи інтенсивно розвідку згідно наказу по Дів. ч. 24 і 25; крім того полку Чорних Запоріжців проводити розвідку на Сидовок, Будище. 5 кін. п. утримуючи за собою Мошни скупчитись в с. Тубольци і провадити розвідку на Байбузи, Білозірре.

Частинам в місцях свого розташування усилити охорону. Бути готовими на всякий випадок до бою і вируху.

Тримати тісно звязокміж частинами і Штабом Дівізії.

Мій замістник Полк. Старостин.

Оригінал підписов Комдів отаман Тю т ю н и к.

З оригіналом згідно Т.В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIV.

НАКАЗ
Київській збірній дівізії
ч. 27.

Шелепуха

Мапо 3 в в 1"

6 лютого 20

«9» год.« » хв..

По агентурним відомостям комуністи, немаючи в районі Каневщини і Черкащини регулярних комуністичних частин провадять агітацію серед місцевих партизанів за виступ проти наших військ.

Ця агітація немає до цього часу ніяких нослідків крім випадку з м. Мошни де партизани, одержавши інформації від комуністів, що ніби то в районі Софієвка-Шелепуха розташувались денікінці, виступили проти нас, але по дорозі, довідовшись про обман, повернули назад.

Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав.

В м. Черкаси до 7-II-20 регулярних комуністичних частин не прибувало.

Спільні повстанці скупчились в районі Хрещатик Софієвка—Березняги—Мошни—Лозовок.

Запорожці на 10-II-20 мають вийти в район Чигирина. З метою об'єднання з Запорожцями Спільній повстангрупі наказується:

7-II-20 стати на марш і вирушити з місць свого розташування в райони Мошни – Будища – Байбузи з таким розрахунком часу аби заняті зазначені райони о 17 годині 7-II-20.

Наказую: завтра 7-II-20 о 12 год. всім частинам дівізії і полку Чорних Запор стати на марш і перейти: 5 кінному полку при 1 гарматі, яку одержати завчасно у командира 5 гарм. п., в с. Байбузи, розташуватися в північно-східній частині села, залишивши кінну заставу в с. Березняги, яка провадить розвідку на с.с. Кумейки – Софієчка – Шелепуха – Хрещатик.

Полку Чорних Запорожців перейти в с. Бойбузи і розташуватися в південно-західній частині села. Вислати заставу в с. Білозірре, а також застави в місці розташування по шляхам на Городище і Смілу. Заставам не пропускать ні одного чоловіка в бік Сміли і Городища. Провадити

розвідку на Дробівку – Старосілле. По прибутті в с.Байбузи кінного полку Волинців — Волинці висилають розізди через кожних 3 години в напрямку на м. Білозірре—Смілу.

Розіздам доходить на південь за болото Ірдинь до лінії напису «Русская Поляна».

Кожний полк в місці свого розташування за весь час стоянки висилає патрулі.

Мій оперативний штаб розташовується в центрі села в районі церкви, куди всім кінним полкам по прибутті негайно вислати зв'язок.

ІІ. 5 пішому 36. п., 5 гарм. п. без одної гармати, яку передати з повною обслугою в розпорядження командіра 5 кін. п., Штабу дівізії без Оперативного відділу, якому бути при мені, перейти в м. Мошни під загальним керуванням командіра 5 гарм п і розташуватися в Західній половині містечка. По розташуванні виставити застави по дорозі на Руську поляню і Черкаси. Після чого поступити в розпорядження Комдіва Волинської.

Всім частинам рухатися в повному порядку і бути готовими до прийняття бою.

Кінним частинам пройти м Мошни з піснями.

Опозновательний знак для розвідчиків — підняти в гору рушницю або руку.

Я буду при 5 кін. п.

Мій заступник полк. Старостін.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно за Наштабу

Чотар Добротворський

№ LXV.

Тасмно.

НАКАЗ

Військам Волинської групи

Оперативний

6 лютого 1920 р.

с. Хрещатик

Ч. 013

§ 1.

По агентурним відомостям, комуністи, не маючи в районі Канівщини й Черкащини регулярних комуністичних частин, проводять шалену агітацію серед місцевих партизанів за виступ проти наших військ; ця агітація не має до цього часу ніяких наслідків, окрім випадку в м. Мошни, де партизани одержавші інформації від комуністів, що ніби-то в районі Софіївка—Шелепуха, росташувались денікінці, виступили проти нас, але по дорозі, довідавшись про обман, повернули назад. Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав. В м Черкасах до 6-ІІ-20 регулярних комуністичних частин не прибувало. Запорозці на 10-ІІ-20 мають вийти в район Чигирина.

З метою об'єднання з Запорижцями Спільним ловстанчеським грулам наказано: а) 7-ІІ-20 стати на марш і вирушити з місць свого росташування й перейти до 17 годин в район Мошни, Будищі, Байбузи, б) Кіннота Київців, Чорні Запоріжці й 1-й і кінний полк Волинців по переході в с. Байбузи, поступають в підлеглість Отаману Тютюннику. в) Піші, гарматні частини й штаби Київців і Волинців по переході в м. Мошни, поступають в підлеглість Отамана Згородського.

§ 2.

В виконання цього наказу:

а) Кінному полку Івана Мазепи о 7 годині 7-ІІ-20 стати на марш і перейти м. Мошни в с. Байбузи, де й поступити в підлеглість Отамана Тютюнника.

б) Кінному полку Максима Залізняка в 11 годин 7-II-20 стати на марш і перейти в с. Хрещатик, де приєднатись до групи.

в) Останнім частинам 7-II-20 стати на марш і перейти зі с. Хрещатик через с. Тубольці в м. Мошни.

г) Порядок руху: Кінний полк Максима Залізняка, гарматний дівізіон, всі обози, 4 піший полк з кінною сотнею (як ар'єргард).

д) По прибуттю росташуватись Волинській групі на північній околиці, Київській на південній околиці.

е) По росташуванню встановити охорону, аби нікого з містечка не випускати, замкнувши всі виходи. Волинській групі – 4-му пішому полку на с. с. Елісаветку, Лізово і Тубольці, Київській обидва мости, що ведуть на Руську Поляну й Хут. Дарохліб.

е) Розвідку весті: Кінному полку Максима Залізняка на с. Сиовак, с. Деканівка, с. Васелиця, маючи заставу в с. Будище; 4-му полку військову на с. Руську Поляну, агентурну на м. Черкаси.

ж) Збірний пункт в с. Хрещатик шлях на с. Тубольці. На випадок тревоги в м. Мошни шлях на с. Байбузи.

і) Всім частинам з 8-го на 9-е бути готовим до нічного маршу.

ї) Всім частинам 1-II-20 до 8 годин ранку надіслати своїх квартир'єрів до Командата Штабу. Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно: Начопервід Хор. Левитський.

Волинській дів.
Д.-Армія

НАКАЗ

По Спільній повстанчеській кінноті

Ч. 28

мапа 10 в в 1"

№ LXVI.

Зразок

По-таємно.

7 лютого 1920 р.

«23» год. «50» хв.

По агентурним відомостям в районі м. Смілі розташований піший полк російських комуністів. 6-2-20 червоноармейці цього полку рекувізували 350 підвід Русської Поляни, - Білозір'ї, Дубівці для пересування частин і для підвозу для фронту провіанту і провізії. В Русській Поляні і в Черкассах деяких нових нових частин не виявлено. 8-2-20 р. о 16 год. Збірна піхота під командуванням отамана Загородського стає на марш і з демонстрацією в бік Черкасс, а коли можливо з захопленням міста, переходить в район с. с. Б.-Бутуков, Кумейки. При переході через залізницю піхота псує залізничну колею в бік Черкасс.

Збірній кінноті наказано в ніч з 8-го на 9-2-20 р. пересунутись і заняті район містечка і станції Білозір'є м. Сміла і станція, ст. Бобрінська і с. Супки.

Наказую:

1) Завтра 8-2-20 в 12 год. командіру кінного Мазепінського полку вислать правий боковий відділ 30-40 кіннотчиків при кулеметах і підривним приладдям через с. с. Старосільє – Млієв – Буда – Орловецька в с. Старосельчєко. Занявши с. Старосельчєко цьому відділу провадить розвідку в напрямках: ст. Перегоновка, м. Сміла і ст. Бобрінська. Відомости розвідки прислати к 3 год. 9-II-20 р. у мій Штаб, який к тому часу пересунеться на південу околицю ліса по дорозі із Байбузи на м. Білозір'є. Із с. Старосільчєко відділу вирушить о 2 год. 9-2-20 р. і взірвавши о 4 год. місток, що на залізниці на захід від ст. Перегонівка, занять с. Константи́нівку і демонструвать в бік ст. Бобрінська.

2) 8-2-20 р.в 22 год. 30 хв. вся кіннота: 5 кін., полк Чорних Запорожців і кінний Мазепенський полк став на марш і вирушив в напрямку на м. Білозір'є – Командіру 5 кінного полку знять заставу із с. Березняги – о 17 год. 8-2-20 р.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк при одній гарматі.

Головні или: Полк Чорних запоріжців при одній гарматі і кінний Мазепенський полк.

Командіру Мазепенського полку залишить заставу в с. Байбузи до 12 год. 9-2-20 р. після чого застава вирушає на м. Білозір'є і преднується до полку.

При виході із лісу Командіру авангарда вислать роз'їзд на с.с. Дубівку і Русскую-Полянну для зв'язку з піхотною кольною. Після виходу із лісу авангарду занять Білозір'є містечко і станцію, вислати сильний роз'їзд з підривним приладдям через с. иЗалевки для підриву залізниці Бобрінская-Хіровка у с. Яблоновка. Після чого полк скупчується в м. Білозір'є і вступає в мій резерв.

Головні сили полк Чорних Запорожців і Мазепинський полк під загальним керуванням Полковника Дьяченко проходять м. Білозір'є і атакують м. Смілу і ст. Бобрінськую, по захопленю яких 5 кінний полк, утримуючи роз'їздами м. білозір'є і станцію і Мазепенський полк скупчується в с. Сунки. Полк Чорних Запоріжців по закінченню переслідування ворога руйнує залізницю Бобрінская, Помошная у с. Смілянка і зкупчується в м. Сміла, утримуючи ст. Бобрінськую, виставля застави в с.с. Яблонівка, Смілянка і провадить розвідку в напрямку ст. Перегоновка.

Після переходу в с. Сунки 5 кінному полку провадить розвідку на с. с. Пруси і м. Жаботин. Мазепинському полку провадить розвідку на с. Плєскачевка і виставить пост зв'язку з піхотою в с. Гуляйрод.

Я буду при 5 кінному полку.

Мій замісник командір 5 кінного полку Полк. Старостін.

Опознавательний знак згідно попереднього наказу.

Оригінал підписав: Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно: Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

Гарматн. дівіз.	НАКАЗ	№ LXXVII. Таємно. Оперативний.
м. Мощни	Військам Волинської Групи	8 лютого 1920 р.
	Ч. 014.	

§ 1.

По агентурним відомостям в м. Сміла знаходиться червоний піший полк, котрий рекувізував в сусідніх селах 6-II-20 до 350 для підвозу армії харчів, атакож для пересування якоїсь частини.. В Русській Поялні є місцева міліція і до 40 комуністів Українців, котрі тікають з м. Черкас додому; через це село і с. Дубівку проходили якісь війська невідомої кількості і рекувізували підводи під обоз. В м. Черкасах є невелика кількість місцевих повстанців, частина котрих уже розбіглась. В м. Золотоноші є російські комуністи до 100 чоловік.

Росіяни комуністи весь час стараються спровокувати нас підбурючі населення, налякано денікінцями і називають нас теж денікінцями, невстипшими втикти з цього району і бажаючих помститись населенню за постання.

На підставі цього, аби не було непорозуміння і лишних жертв наказую командирам частин при зустрічі з повстанцями з'ясовувати їм хто ми є; такий же обов'язок лежить і на старших роз'їздів, аби населення цілком було поінформовано про нас.

Збірна кіннота з 8-9.II-20 р. переходить в район Сміла – Бобринська – Сунки.
Збірній піхоті наказано з 8 – на 9-II-20 перейти в район Бургуни – Кумейки.

§ 2.

В виконання цього наказую.

а) Всім частинам, підлеглим міні, 8-II-20 р. в 17 годині стати на марш і перейти як можливо поза Русську Поляну (з правого боку) в новий район і розташуватись: Київцям в с. Боргунах, Волинцям зі Штабом в с. Кумейки. Авангарду вирушити в 16 годин.

б) Порядок руху: 1) Авангард 2-ї Кінний Максима Залізняка полк з кулеметами, маючі бокові та попереку застави; Ліва бокова застава повинна пройти по під села Свидовок – Дахнівка – Восквіця і перейти в с. Цесарську Слободку де і зупинитись.

2) Головні сили: 5-ий піший полк з кулеметами, 5 Гарматний полк, Штаб Волинців, Окрема кінна сотня, обози Київців, Гарматний дивізіон, Обози Волинців, піхота 4-го п. Збірного полку з кулеметами і кіннотою.

в) Розвідку вести: 4-му полку с. Нечаєвка, Домовите, агентурну на Черняєвка, Худоліївка, Тру шевці; Кінному полку: Змагайлівка, Черкаси; 5-му пішому полку с. Бо хуків, Харківка, Степанки.

г) Комполку 2 кінному розібрати залізницю під Черкасами, взявши на будці для цього струменти; дротів не псувать.

д) Збірний пункт: Шлях що йде на Русську Поляну.

е) В час руху всім частинам бути в бойовій готовності, а також мати гарних проводників.

е) Командірам 4 і 5 піших полків призначити по одному старшині, аби слідкували за порядком руху обозів: перший – Волинців, другий – Київців.

ж) Опізнавальний знак рушниця аюо рука піднята догори.

з) Заступник: Отаман Ніконів.

П. п. Ком груп Волинської Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно: Начопервід Сотник Левитський.

Отаманові Загородському¹

№ LXVIII.

Зразок

Опер.-Таємно.

НАКАЗ

По Спільній Кінноті

Ч. 29.

Д. армія

Мапа 3 в в 1"

9 лютого 20 р.

18 год. 15 хвил.

Завдяки неточному виконанню наказу Командіром полку Чорних Запоріжців захопити район Бобринської-Сміпи не вдалося. Після короткого володіння м. Смілою частини наші примушені були контрнаступом ворога відійти на м. Білозірря, і Сміла знов захоплена ворогом. Піхота має (sic) ночувати сьогодні в районі Бергуни² – Кумейки.

---

¹ Дописано іншим почерком. О. Д.

² Повинно бути — Вергуни О. Д.

З метою об'єднання з піхотою всім частинам перейти в район с.с Степанки Б-Булкол¹, Харківки.

Наказую:

Сьогодні 9-ІІ-20 о 19½ год. всім частинам стати на марш і перейти в район с.с. Степанки, Б-Булкол¹, Харківки —

порядок руху:

авангард: Кінний Мазепинський полк. Гоповні сили: 5 кінний полк, 1 гармата, ар'єргард: Кінн. папк Чорних Запоріжців і 1 гармата.

На ночліг розтишувайся: Кінному Мозепинському полку в с. Харківка, 5 кін. п. в с. Б-Булкол¹; полку Чорних Запоріжців в с. Степанки.

По розташуванні Мазепинському полку негайно звязатися зі Штабом Отамана Загородського.

5 кінн. п. провидити розвідку в бік Черкас. Попку Чорних Запоріжців вистовити заставу в с. Хацки і утримувати ст. Білозірря. Порвати телеграфний і телефонний звязок між Смілою і Черкасами. Розвідку провадити на м. Білозірря й Смілу.

Коли частини стануть на марш доложити мені.

Мій Штаб при 5 кінн. полку.

Мій Замістинк полк Старостін.

Оригінал підписав: Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом Згідно

Т. в. об. Наштабу Блоцаневич.

№ LXIX.

НАКАЗ

групам спільних повстанців

10 лютого 1920 р.

с. Кумейки

Ч. 103.

Мапа 10 верств в цілі.

Групи спільних повстанців, згідно діспозиції, осягнули призначений район. З Запоріжцями поки що звязку не мається; по неперевіреном відомостям вони знаходяться в районі Чигирина. По теж неперевіреном відомостям в районі Чигирина знаходяться відділи Махно. Із захоплення Смілі виявлено, що там були інженерна і коменданська сотні, з котрих захоплено 30 чоловік в полон і різне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ немає, є лише місцева охорона й коменданська сотня.

На 11-е лютого з 9 годин ранку групам спільник повстанців наказується: 1) перейти в район Чернявка-Худоліївка: Волинцям в Худоліївку, Київцям в Чернявку-Думанці. 2) Розвідку вести: Київцям на Ломова те, Лески, Нечаївку, Черкаси, Жаботин; Волинцям на Медведівку, ст. Фундукліївку, Чигирин і Ереміївку (півд.-схід). 3) Агентурну з відозвами: Київцям на Н.-Миргород, Каменку, Телепино; Волинцям на Хилівку, Знаменку.

Комгруп Київської Отаман Тютюнник (—)

Комгруп Волинської Отаман Загородський (—)

---

¹ Повинно бути – «Вел. Бузуків». О.Д.

НАКАЗ
Київській Збірній Дівізії
Ч. 30
Мапа 10 в. 1

Д, Армія.

10 лютого 1920 р
«18» год « » хв.

Із захопленням Сміли виявлено, що там були інженерна й комендантська сотні, у котрих захоплено 30 чоловік в полон і різне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ немає, є лише місцева охорона й комендантська сотня. Група спільних повстанців згідно діспозиції осягнули призначений район. З Запоріжцями зв'язку поки що не мається, по неперевіреному відомостям вони знаходяться в районі Чигирини. По теж неперевіреному відомостям в районі Чигирини знаходяться відділи Махна.

На 11-II-20 з 9 год. групам спільних повстанців наказується перейти в район Чврнявка—Худолієвка.
Наказую:

Завтра 11-II-20 дівізії стати на морш о 9 год. і перейти в с.с. Чернявка-Думанці.

Порядок руху: 5 піш. збір. п., 5 гарм. п. штаб дівізії, обози, полк Чорних Запоріжців.

5-му кінному полку іти в арьергарді забезпечуваючи дівізію з боку Черкас.

На ночліг розташуватись: 5 піш. Зб. полк, 5 гарм. п. Штабу дів. в с. Чернявка, що на дорозі Чвркаси—Чигирин. Полк Чорних Зопоріжців в с. Думанці.

По розташуванню провадить розвідку: 5 кін. п. на Ломовате, Ліски, Черкаси, полку Чорних Запоріжців на Кумейки, Мечаівку, Жаботин. 5 піш. Зб. п. виставити заставу в бік Черкас. В час руху я буду при 5 піш. Зб. п.

Мій заступник полк. Нельговський.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

НАКАЗ
Військом Волинської Групи.

с. Кумейки

№ LXIX-б.
Оперативний

10 лютого 1920 р.

Ч. 015.
Мапа (10 верст, в 1 цілі)

§ 1.

Зохоплення спільною кіннотою м. Сміла і Бобрінская не вдалося. Протинаступом ворого наші частини примушені були покинути ці пункти. До вечера 9-II-20 в м. Черкасах крім місцевої охорони нікого небуло. По налровіреному відомостям до м. Черкаси 9-II-20 підійшла якась піхота невідомої кіпкості. Повстанчеський отряд Чучупаки вирушив в напрямку на м. Чігірін для з'єднання з Запоріжцями.

§ 2.

З метою об'єднання з нами спільна кіннота 9-II-20 прибула і росташувалось в районі с. с. Степанки, Б. Бокуків¹ і Харківка.

---

¹ Повинно бути - Вел. Бузуків. О. Д.

Наказую всім частинам негайно приготувитись до майбутнього маршу.

Про час, напрямок і порядок руху буде додатково.

Для перевірки присутності і прибуття в м Черкасах ворожої піхоти Комполку 5-го пішого негойно вислати агентурну розвідку. Комполку 2-го Кінного зміцнити заставу в с. Цесарівській Слободі.

Комполку 4-го Збірного вести кінну розвідку на м. Черкаси, куди буде вести розвідку і 5 кінний полк.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагрул полковник Волосевич.

Повно: Начопервід сотник Левитський.

№ LXIX-в.

ДОДАТОК ДО НАКАЗУ Ч. 015.

10 лютого 1920 року 15 годин.

1.

Спільні повстанці переходять в район Чернявка—Думанці. Волинській групі наказано перейти в район с. Худоліївки.

2.

Для виконання цього наказую:

а) всім частинам 11-II-20 р. в 8 год. стати на марш і перейти в с. Худоліївку.

б) Порядок руху: авангард: Кінний ім. Мазепи полк, вирушає з Харківки з таким розрахунком, аби в 7 год. 30 хв. 11-II-20 бути в с. Кумейках, звідкіль рушати далі, авангарду йти з боковими і передовою заставами. Головні сили: 2-й Кінний Залізняка полк, штаб групи з окремою кінною сотнею, кіннота й піхота 4-го полку, гарматний дівізіон і обози.

в) Маршрут: Кумейки, с. Чернявка, Худоліївка.

г) Комполку 4-го пішого призначити старшину для слідкування за порядком руху обозів.

д) Збірний пункт вулиця, що йде з с. Кумеек на с. Чернявка.

е) Застави мати: 4-му пішому полку в с. Трушевцях, кінному Мазепи полку в с. Медведівці.

з) Розвідку вести: Кінному Мазепи полку по широкому шляху через с. Голоківку на Фундуклівку й с. с. Матвіївку, Людомирку; 4-му пішому полку військову на Чигирин, агентурну на Хирівку, Знаменку, 2-му кінному полку військову на ... , ...¹ (на лівому боці Дніпра). При надсилці розвідки і розіздів давати ім відозви для роздачі на Боровиці.

ж) в 8 годин 11-II-20 р. всім частинам надіслати до Коменданта Штабу своїх квартирєрів.

Неоднократно траплялось, що агентурна або військова розвідка давала відомости тоді, коли скористувати їх було неможливо — пізно Наказую вмінити в обовязок агентам і старшин. розізд. виконувати своє завдання своєчасно при вмові посилки агентури далеко призначати її пункти, куди вони повинні з'явитись.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагрул Волинської Начшт. Волосевич.

Повно: Начопервід Хор. Левитський.

---

¹ Переписувач не прочитав трьох назв місцевостей і залишив для них вільні місця. Не дивлячись на це, Начопервід. ствердив згідність тексту з оригіналом. О. Д.

НАКАЗ

групам спільних повстанців.

Дармія.

11 лютого 1920р.

Ч. 104.

(Мапа 10 в. в цілі).

Нових відомостей про ворога не одержано. 12-II-20 р. групам спільних повстанців осягнути район с. с. Янівка, Ст. Осота, Триліси. Волиням стати на марш в 9 годин 12-II-20 і перейти в с. Триліси; розвідку провадити на м. Чигирин, с. Красносілля; кінну заставу виставити в с. Матвіївці; агентуру вести на Хировку, Знаменку.

Київцям стати на марш в 9 год. 30 хв. 12-II-20 і перейти в район с. с. Стара Осота, Янівка; розвідку провадити на ст. Фундукліївку, м. Жаботин, с. Медведівку, ст. Каштанівка (sic). Кінну заставу виставити в с. Головка; агентуру на м. Миргород, Лізаветград.

П. п. підписали: Комдіви Київської й Волинської Отаман Тютюник.

Отаман Загородський.

Певно: Начопервід Вол. Хор. Левитський.

№ LXXI.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

Ч. 22.

22-1-20 р.

(карта 3-ох в + 1 д)

п. Николаївка. (Дубки)

Обстановка: розвідкою виявлено, що Денікінці займають весь район залізниці Ново-Українка — Мала Виська і правдоподібно залізницю Ново-Українка—Елисавет. На лінії Мал. Виськи, на схід і захід Денікінці стоять фронтом проти большевиків. С. с. Лозоватка, хут. Маргіртівка, Злинка, Гапсина (Александрівка) і правдоподібно другі села між залізницями заняті ворогом.

Загальне завдання: В ніч з 22 на 23 січня частинам Армії форсірованим моршом перейти залізницю Моло-Укроїнко— Мал. Виська і до ранку 23 січня осягнути район с. Веселовко (Согойдоково) Арсенівко, Ковалівка (Гембича) по можливості уникаючи сутичок з ворогом.

Частинні завдання: В виконанню цього наказу: 1) Окремому 3-ому кінному полку вирушити в 21 год. з міста розташовання х. Дубки і слідувати по маршруту — шлях Хмелевоє—Гайсин не доходя 2 версти до залізниці, поворот на північ, в тімже напрямку верст 4, тут поворот на схід і пересікаючи залізницю вийти через х. Чернецького на дорогу Гайсин—Большая Виська, не доходя 6 верст до Большой Виськи поворот на північ і їти по дорозі на Арсенівку і в с. Федорівці розташоватись. Розвідку вести по сусіднім селам. На всіх зворотах ставити маяки, які перебирають слідувачі частини. 2) Кінному відділу полк. Алмазова їти по тому ж маршруту в авангарді головних сил.

Головним силам під закеруванням полк. Ткачука вирушити з міста постою в 20 годин 30 хв. по маршруту зазначеному 3-ому полку, маючи на поготові кулемети. Гайдамацькому куріню виставити спішену заставу по дорозі із Злинки на Петровку (Шміта) 1 верста на північ від перехрестка тої ж дороги і дорогою Хмилевоє—Гайсин і на перехрестю виставити пост. Застові і пости залишаються на місці аж до переходу всьої колони, до останної можливості. 3) Кінноті 8 загону виставити розвідочні пости на всіх дорогах, котрі їдуть на південь від нашого маршруту, освітлювати ті дороги і переловлювати донесення. На залізниці залишити старшинський розвідочний пост з цією ж метою.

Порядок колонни: Піхота всіх загонів в голові колони, за ними бойовий обоз і далі в 200 сажнів обоз 2-го розряду. По переході розташуватися в оказаному в загальному завданні районі. На случай неможливості виконання зозначеного маршруту вночі, відставшим обозам на день переховатися в ярах або хуторах і на другу ніч продовжувати марш. 5) Штоб Армії при авангарді. 6) Всім Начальникам заздалегідь віддати розпорядження на випадок обстріла ворожим огнем. Ар'єргард по розпорядженню Н-ка головних сил до якого приєднатись курію Гайдамаків і кінноті 8-го загону. Строгий порядок, тишина підстава успіху. В кожних захистних місцях регулярно робити малі привали для відпочинку.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
Нач. Опер. відділу Сотник Слободян.

№ LXXII.

Пану Отаману Запорізького військо УНР

На приказ Ваш доношу, до Голованівсько прибув не дивлячись на тяжку дорогу 6 сього січня о 9 годині ранку. Відомости маю такі — м. Голованівськ добровільцями залишено в п'ятницю 2 січня. Всі вони вийшли в м. Голту. Частини добровільців були такі — Чеченці, Татарський полк та Тарашанська, Сквірська, Уманська та Київська стража. Вся ця компанія п'яна, інакше не можна назвати, вчинивше нечувоні звірства виїхала з Голованівсько дезорганізовано і в великій паніці. По дорозі до Голти в с. Пушка кинули всю зброю і втікли. Зброю забрали селяне. Між ними панує страшенне непорозуміння, наприклад Татаре, та ковкозці кажуть — ми їдемо додому, а ви куди, звертаються до добровільців — останні в ростіч, хто куди попав.

В повіті таке становище — м. Балта занята вже два дні Заболотним. По залізниці між Слобідкою та Бірзулою оперірує другий повстанчеський отряд, як переказують — Дячишин та Кіршул, большевики. Настілько вони там псують колею відно тому, що добровільці премущені були втікати по вузькоколейній дорозі.

По колеї від ст. Балта до ст.. Голта рух також препинений. Це переказують підводчики які возили добровільців. Кажут що під Підгородною вони чули стрілянину, чутки такі нібето Махно там згрупував велику силу кінноти і не дає добровільцям пробиратися до Одеси і добровільці повернули на Миколаїв.

Скріз народ проти добровільців, а чекают Петлюру.

Настрій в Голованівську покращав як вступили наші Чорні Запоріжці. Населення як наше так і жидівське дуже прихільно до нас.

Я звязався з місцевими діячами і виявилось що допомога Нам буде дана і грішми і річами, а може і зброєю. Місцева просвіта впорядковує виставу на користь Укр. війська.

Представник жидівської громади запевнив що допоможе всім в чим буде потреба.

Пристаю до організаційної роботи і посилюю звязок до Заболотного. Зароз місто занято Чорними Запоріжцями.

Налогожуємо звязок з Балтою. З Одесою і Уманью маємо зв'язок.

Балакали з Уманью — все гаразд. Додаткові інформації буду надсилати.

Старшина Совенко.

6/1 20 року.

НАКАЗ
по Запор. війську.

23-I-1920 р.

с. Алексієвка.

Ч. 23.
(карто 3-ох в + 1 д)

Обстановка: в 9 год. 30 хв. 3-им кінним полком зайнято с. Алексієвка. Взято трофеї.

Загальне завдання: Головним силам під керуванням полк. Ткачука закріпити с. Алексієвка. 3-ому кінному полку продовжувати розвідку в напрямі на Арсенівку— Павловку. Розвідку почать в 11 год. Кінногорному дівізіону полк. Алмазова з полком Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова составит окремих кінний відділ і слідувати по маршруту, зазначеному в попередньому наказі за 3 кінним. Бути готовим до маршу.

Командуючий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко

Ч. 137/оп. Нач. Оперативного відділу Сотник Слободян

№ LXXIV.

ДОКЛАД

на імя Головного Отамана Петлюри і Уряду У.Н.Р.

23/I дівізії армії У.Н.Р. зосереджувались в районі с. с. Хмелева і Глодоси, після чого Запоріжська дівізія прийняла рішення прорватись на схід, а Київська і Волинська дівізії на північ через ворожі fronti.

Запоріжська дівізія о 21 год. почала марш далі і до 7 год. ранку 24/I¹ розпочала наступ на с. Олексіївку (Лудківку), яке було зайняте деникинцями. Село було захвачено 3 кінним полком, який став продовжувати наступ на с. Арсенівку. Остонні частини були введені в с. Олексіївку, біля якої розпочався бій з надійшовшими на допомогу деникинцями.

Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь.

3-ий кінний полк і Запоріжська кіннота прорвались на с. Арсенівку, а кінно-горний дівізіон Алмазова і піхота на с. Анкіївку і далі на південь від м. Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут — м. Чигирин.

25/I большевицька рота при 2-х кулеметах атакувала наші частини в с. Арсенівці, зайняло це село, але нашим контр-наступом примушена була відступити.

26/I ми продовжували марш на схід і в с. Володимирівка (Левшина) зустрілись зі Штабом Отамана Гулого.

Часті поставлені в с. Володимирівка на короткий відпочинок.

Від Отамана Гулого отримано слідуючі інформації: В Чигиринському, Єлисаветському, Черкаському, Олександрівському, Верхне-Дніпровському і Катеринославському повітах розвинено широко повстанчеська діяльність; повстанці мають вже організованість. Партизанських частин нараховується коло 5, а повстанчеських багато більше. Партизани мають один бронепотяг.

Настрій повстанців та портізанів бадьорий, живий і надійний.

По обстоєвином сучасного менту всі повстанчеські та партизанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроводжують спільні акції проти Добрармії.

---

¹ Дата помилкова: повинно бути 23-I. О. Д.

Що до нас — більшовики не зачіпають: це може з'ясуватись слабкістю їх військових частин в цьому районі, необхідністю організувати повний фронт проти поляків і втретих — ше не виявлене відношення більшовицьких органів до петлюрівських військ.

Із показаних нам Отам. Гулим документів найбільш значний наказ Троцького по армії про відношення до України і постанова партії російських комуністів про українське питання. Ці два документи мають історичне значіння і показують поступ російських комуністів в нашій національній справі.

28/І послав до Отам. Тютюника курера з інформаціями і зазначенням, що постами для звязку з Київською і Волинською дів. призначається Мотронинський монастир, в районі Запоріжської дів. і повстанців Гулого — цукровий завод Сабліно (в районі Знаменки).

Запоріжська дів. переорганізовується таким чином: Запоріжський кінний полк 4-х сотенного складу при 2-х кулеметох при кожній сотні; полк Чорних Запоріжців (поки знаходиться в районі Ольвіополя, куди був посланий для звязку з Галичанами), 3-ій кінний полк (бувш. дів. Удовиченка); піший запоріжський полк і кінно-горний дівізіон Алмазова. Кожна сотня мусить мати по 2 кулемети.

В виданому організаційному наказі зазначено, що від частин вимагається рухливість (малі обози) і підготовка командного складу в місячний термін з таким рахунком, щоб потім кожна чота мала розвернутись в сотню.

Повний брак грошей; зброя і набої маються в руках повстанців і добувати їх тут ще трудніше.

Коли б політична і бойова обстановка були для частини загрожуючими, мою на увазі поставити частину в районах повстанців з терміновими завданнями.

В Єлисаветі змагаємось улаштувати пункт для звязку з Уманем. Схема для звязку передбачається слідуоча: основна база буде Умань-Єлисавет, в Умані базу запропоновано улаштувати полк. Дерещуку; в Єлисаветі базу улаштовує отаман Гулий (між іншим там є брат Кедровського). Біля Єлисавету на ст. Сахарная в цукровому заводі Сабліно є лікарня, що обслуговує українців, яка теж може служити пунктом звязку.

Біля Черкас мається Мотронинський монастир, в районі якого ноходиться повстанець Чучупака.

Цей пункт звязку може обслуговувати Черкаський та Чигиринський повіти.

Бажано з Умані тримати звязок з Одесою, Винницею та Камянцем. Таким чином ця схема могла би бути першою основою для звязку на Правобережжі.

По останнім відомостям п. Чорних Запоріжців вмісті з відділом Зоболотного працюють на південний схід від Балти.

Завтра 31/І Запоріжські частини розпочнуть марш в район Лозоватка (Резоново), де будуть зосередковані всі запоріжські частини.

Можно думати, що в скорому часі більшовики не будуть нас особливо турбувати; особливо вороже ставляться до петлюрівських військ боротьбісти.

Відомости проситься надсилати на цукровий завод Сабліно через от. Гулого.

Партізанські і повстанчеські організації, отряди та відділи різної величини маються в слідуочих пунктах: м. Ольвіополь, Константиówka, с. с. Ровноє, Компаніówka, район Олександрівка-Драчевка-Шестокова-Нотбека-Клинці. На північ від Єлисавету район: Федвар, Сентов, Іванівка, Миронівка, Осиковита, Обознівка, Лелеківка, Суботець, Єлисаветградка, Цибулів; Знаменка з околицьним районом; Мошорин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бандурівка, Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародуб з околицями, Чечелівка; район, обмежений на північ с. с. Петрово. Верблюжка, на захід — Братолюбівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід — річка Інгулець-Пятихатка, Катеринівка, Долінцево, Верховцево, до ст. Сухочевка і самі залізниці зайняті повстанцями під

керування Малашки¹ (Малолітки, Сатани), на південь від Катеринослава стоїть повстанець Гладченко.

Чигиринський повіт зайнятий повстанцями під керуванням Сокура (штаб Чигирин).

От. Ом. Павленко.

30.I.1919.²

№ LXXV.

Операт.-Таємно.

НАКАЗ

по військам У.Н.Р.

ч. 24.

24-I-1920 р.

с. Максимівка.

I. Обстановка: Вчора 23/І 3-й кінний полк несподіваним нападом заняв с. Алексієвку, після чого денікінці повели наступ з с. Мануйловка, але нашим вогнем були отбиті. В Плетеному Ташлику й Більшій Висці немає нікого. По відомостям денікінці спішно грузяться на ст. Злинка. По відомостям від селян, 22/І в Панчеві (9-й роті) був большевицький полк, який вчора мав вирушити на Ново-Миргород. По неперевіреному чуткам в с. Іванки знаходяться большевики.

II. Загальне завдання: Всім частинам розташуватись в районі Арсенєва-Максимовка; 3-му полку – в с. Арсенєва, виставивши розвід очні пости в с.с. Ларія і Павловка, виславши агентурну розвідку 9, 10 і 8 Роти (села). Кінному Запоріжському полку – в с. Максимовка, виславши розвід очні пости в с. Федоровка і наблюдат. пост на церкві в с. Максиміві. Сильні роз'їзди вислати в район Федоровка – Сентов і на південь в Алексієвку (Лужковського), які мають освітлити район навколо.

Всім частинам бути на поготові. Додатковий нааз буде висланий.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Оперативного Відділу Сотник Слободян.

P.S. До обстановки. По донесенню агента 3-го кінного полку 8-а рота (Маринош) занята большевиками, кількістю приблизно 600—700 чоловік. Називають себе українськими комуністами. Вчора большевики пішли на Ларію силою до 150 чоловік і застава їх стояла біля церкви по дорозі на Арсенівку, на північ від річки на Панчеву. Села Владимирівка, Алексієвка, Осиковата і район заняті повстанцями Українцями.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXVI.

Таємно-Оперативний.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

ч. 25

(Карта 3-ох в +1 д)

25-I-1920 р

с. Максимівка.

I. Обстановка. По відомостям Денікінці знаходяться даліше в с. Алексієвка (Лутковського)-Марієвка. В с. Ларія знаходяться большевики під команду Поліщука, Данилова і Грабовського,

---

¹ Замість правильного – Мелешко.

² Повинно бути 1920. О.Д.

котрі тероризують населення і вчора зробили нальот на нас.

II. Завдання. Всім частинам Армії У.Н.Р. стати сьогодні в 11 годин на марш з метою осягнути район Аврамова-Стайкова-Уляновка.

III. В виконання цього наказу: 3-му кінному полку стать на вихідне становище в 11 год. біля церкви і слідувати в авангарді по маршруту Максимовк-Івановка-Аврамовка. На нього покладається: нічна охорона забезпечуючи наш марш з боку большевиків, котра іде на північ від нас низше 9-ої роти, 10-ої роти і далі на Аврамову. Прийшовши на місці розвідкою освітлити район нового розташування і як спокійно розташуватись в східній часті с. Аврамовка.

IV. Кінному Запорізьському полку виступити в 11 год. 30 хв. як головні сили за 3-им полком, оставивши одну сотню в ар'єргарді по осягненню району розташуватись в північно-західній часті села, залишивши центр для обозу і штабу.

Штаб Армії при головних силах в поході, по прибуттю в с. Аврамовка.

Квартієрів вислати по двох від кожної частини і від Штабу Армії 2, котрі зголосяться до Командіра 3-го полку і будуть їти разом з авангардом. Квартієри мусять знати докладне число людей, кулеметних повозок і скільки хат потрібно їм на розташування.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман

Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

Ч. 142/оп.

№ LXXVII.

Оператив.-Таємно.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

26-I-1920 р.

ч. 25.

с. Максимовка.

I. Сьогодні в 16 год. напали несподівано по чутках большевицькі банди і на місце росташовання наших військ. 3-й полк і Кінний Запорізьський полк пішов в проти наступ і відігнав ворога. Всім частинам вернуться на свої старі місця росташовання і росташоватись, будучи весь час на поготові до виступу.

II. Збірні пункти призначати завжди двоякого роду, на випадок спокійний на місці росташовання часті, на випадок неспокійний $\frac{1}{2}$ версти вні населеної часті в такому разі чотири в кожнім боці села залежно від наступу ворога. Всюди мусять знати ті пункти. Обози на випадок несподіваний відступають в ближайше село.

III. Наблюдетеля і Начальника поста передать суду за недобре виконання своїх обовязків.

IV. Міри охорони і розвідки: 1) 3-му кінному полку виставити заставу при дорозі на Ларію і кінний пост рухомий по дорозі, котрий буде освітлювати її. У с. Павловці виставити кінний розвідочний пост.

2) Кінному Запор. полку росташовати сотню Гайдамаків Сагайдачного в с. Федорівці як сильну заставу і їм вести розвідку весь час на с.с. Панчев (9-а рота), Каніж (10а рота) і Іванівку. На церкві в с. Максимовці виставити наглядетеля.

V. Всім К-рам частин переглянути всіх козаків і зробити чистку. Всіх котрі не відповідають до строя кінниці, а кінь для нього служить тільки для їзди повикидати з кінниці і приділити до піхоти.

VI. 3-ий Кінний полк сьогодні добре розвернувся в лаву, в порядку. Бажано булоб, щоб між четами були більші інтервали. Командір часті і кулеметні повозки мусять завжди бути на переді, щоб піднести дух в часті. Звернути особливу увагу на обходи і сьогодні всі могли переконатись як

велико морально значіння має обход. В бойовому порядку завжди виставляти двох чоловік при помішнику К-ра часті, котрим надається права по відставшим стріляти.

VII. Старшині Богунівського полку полк. Коломинському за енергійну рішучість в час сьгоднішого наступу висловлюю подяку.

VIII. В поході коли є спокійно, використовувати час для обучання козаків в кінному строю.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман

Нач. Операт. Відділу Сотник Слабодян.

№ LXXVIII.

Командуючому Київської дивізію

27-I-1920 р.

с. Владимирівка.

23/I Запорізьська дивізія підійшла до села Лутовка. Кінним боєм захопила його і хотіла вже рушити далі, але з боку добровольців з північного заходу була поведена третя атака; перемучені довгим і тяжким походом козаки сиділи по хатам, завдяки чому ворог мав успіх і ввірвався в с. Лутовки, наслідком чого було те, що дивізія Запорізьська була розділена на дві частини. 3-й кінний полк і кіннота Запоріжців прорвалася на Арсенівку, дивізіон Алмазова й піхота відійшли на Анкієвку. Части обозу було захоплено ворогом (кіннотою). В Арсеніївці був більшовиками зроблений несподіваний напад, але ж контрнатупом кінноти ворог був відбитий; звязок зі всіма частинами устанований. Напряв прорива був вповні певний. 25/I Запоріжці приєдналися до повстанчих відділів, завдяки чому частинам була дана змога відпочити.

По інформаціям От. Гулого навколо Єлисаветграду в районі Катеринославщини, Верхнедніпровським повіті, Черкаському, Чигиринському маються певні їхні повстанні організації. В районі Чигирини понує повстанець Коцур, який, по думці От. Гулого, являється другим Волохом і він не радить іти в цей район. В Мотронівському монастирі є організація повстанців Чучупаки, який, в протилежність до Коцура, є чисто українською організацією; гадаю, що через цю організацію, яка міститься в Мотронинському монастирі, будемо тримати звязок. В район Чигиринський рушати, поки не буде вияснено що з себе уявляє Коцур не маю на увазі, а також думаю вмісті з відділами Гулого розвивати події в напрямі Вознесенська, що забезпечиться зброєю і набоями. Звязком призначено пункт сахарний завод Сабліно, на півден від Знаменки, де є повстанчий шпиталь От. Гулого.

В сучасних обставинах відділи От. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупака визнали принцип радянство, завдяки чому мають спокійне відношення з більшовиками, зможуть дальше проводити організаційну справу. Вражіння складається таке, що тут проводиться серйозно праця. На спільній нараді вирішено, що всі, себто регулярні частини української армії до більшовиків поставились таким чином: Ми маємо загального ворога, проти якого і мусимо спільно працювати, вітаємо визнання України незалежною щодо питання внутрішньої політики — це діло наших політичних властей. Будемо змагатися уникати з більшовиками сутичок.

Волинська дивізія мною була повідомлена, про напряв прориву, де тепер вона я відомостей не маю. По відомостях від От. Гулого, більшовики великих частин тут не мають, битися з нами не бажають, але ж відносяться до нас з недовір'ям і чекають тільки слухного часу. Що до денікінців, то вони зібрали доволі численні сили за Буг і треба думати, що ще за місяць — півтора більшовикам буде з нами клопоту — легковажити їх не приходитьсья.

Запорізьську дивізію переорганізовую таким чином: всю кінноту звів в один кінний запорізький полк, а всю піхоту в піший Запорізький полк, полк Чорних Зопоріжців і 3-ій кінний тримаються окремими полками. Таким чином буде 3 кінних полки і піший і один кінно-гарматний дивізіон. Завданням Вашим являється зорганізувати міцні невеликі сотні, які потім могли б розвернутися в куріні піші і кінні. Бракує зброї, особливо кулеметів. Коли що знаєте, прошу в найкорший час подати відомости про Вашу дивізію, Волинську... Особливо бажаю улаштувати звязки

Оригінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р.

Отаман Омелянович Павленко.

Певно: Начальник Оперативного Відділу штабу, Сотник

№ LXXIX.

Оператив.-Тасмний.

НАКАЗ

по Запорізьському Війську

Ч. 26.

30-I-1920 р.

(с. Осиковата).

(Карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: Большевицький 38-й полк розташований в с. 10 рота. Денікінці тримаються на ст. Шестаковка. В Єлисаветграді большевики захопили 300 полонених добровольців. На південь наші повстонці відбили у Добрармії 120 возів, забрано 20 кулеметів. Зв'язок з 7-им загonom і кінно-горним дів. Алмазово був улаштован в с. Аджамка. На зустріч їм післана розвідка.

Завдання: Частинам Запор. дивізії зосередкуватись к 2/II в районі Лозоватка (Резаново), Демешківка-Покровское.

На 31/I наказується: 1) 3-ому кінному полку вирушити з місця постою в 10 год. через Вел. Северинку на Мал. Мамайку, де і росташоватись. 3 ранкам 1/II полку вислати розвідку шляхів на Лозоватку (Резаново) через Вис. Байраки. В 5 год. 2/II полку вирушити в район нового росташовання, де і росташоватись по вказівкам ст. квартир'єра. 2) Полку кінному Запорізьському і всім іншим командам вирушити під заг. кер. полк. Литвиненка з місця постою в 9 год. через Осиковату на Вел. Северинку де і росташоватись; у всі сумежні села полку виставити розвідочні пости (3 піші козаки на санках при 1-у кінному). 1/II стати на марш — в 14 год. через Мал. Мамайку в с. Високі Байраки, де і росташовотись на ночліг. 2/II колоні полк. Литвиненка вирушити в район Лозоватка (Резанова) в слід за 3-им полком, де і росташоватись по вказівкам ст. квартир'єра. 3) Штаб при колонні полк. Литвиненко. 4) Всім частинам вислати квартир'єрів в с. Малу Мамайку до штабу 3-го Кінного полку. 1/II к 10 годин. Старший квартир'єр по призначеню штаба Зопор. дивізії хор. Дерев'янко. Старшому квартир'єру вирушити в той же день в новий район росташовання, де росташовати всі частини, залишивши місто для дивізіона полк. Алмазова і 7-го загону (2 гармати, 150 верхівців і 400 піших). 5) Обозу бути при своїх частинах. 6) По прибуттю на місце прислати термінові донесення.

Командуючий Запор. Військом Отман Ом. Повленко.

НАКАЗ
по Запорізьському Війську.

2-II-1920 р.

с. Вис. Буераки.¹

Ч. 27.

Завтра 3/II продовжувати виконання наказу попереднього ч. 26. В 6 год ранку почати марш в слідуючій порядку: а) авангард 3-ій Кінний полк, котрий к 6 год ранку повинен підійти до ісходного становишка на греблі, що між Мал. Мамайкою і Високими Буераками на захід від церкви, де вижидає підходу Кінного Запорізьського полку і дальше іде по маршруту Сухі Хутора—Лозоватка, б) Головні сили: Кінний Запорізьський полк, піший полк і обози під заг. керуванням полк. Троцького підходять к 6 год до ісходного становища і слідують за 3-им Кінним полком. В Сухих Хуторах призначається великий привал. Пройдя залізницю кіннота іде перемінним алюром. Іти з повними мірами охорони і видати всякі розпорядження на случай несподіванки. Термінові донесення надсилати щодня к 12 год. Штаб при Головних силах.

Оригінал підписав Командуючий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

ч. 151/оп.

Певно: Нач. операт. відділу. Сотник Слободян.

Таємно-Оперативн.

НАКАЗ
по Запорізьському Війську

Таємно-Оперативн.

4-II-1920 р.

с. Ново-Андріївка.

Ч. 28.

(Мапа 3 в в 1 д.).

1. Район, який осягнули частини партізанських Військ — занятій совітськими військами. 2. Полку Кінному Запорізьському вислать негайно розвідку на с. с. Красний Яр, Митрофанівку. 3) Частинам бути готовими у всяку хвилю вирушити по отриманню наказу. 4. Порядок колони: Кінний Запорізьський полк, 3-ій кінний полк, Піший Запорізьський Полк і Обоз. Розвідка й міри охорони — від Кінного Запорізьського Полку. 5. Коли будемо проходити мимо сахарного заводу, залишити там довірених людей (піших на санках) для отримання цукру. Полковнику Чайківському нарядити спеціального старшину, якому дати відповідну посвідку від отамана Гулого.

Ч. 155/оп.

Командуючий Запорізьким Військом Отаман Ом. Павленко.

¹ Очевидно замість Байраки. О. Д.

НАКАЗ

по Запорізьському Війську.

ч. 29.

5-ІІ-1920 р.

с. Красний Яр

(Карта 3-ох в+1д)

I. Обстановка: Селяне приїхавші із Знаменки, сповіщають, що большевики повідомляють про оголошення війни Петлюрівцям, Махнівцям, Гулівцям, як називають повстанців. Отряд Гулого ночував в посьолках на захід від с. Клинци (Первозвановка).

II. Наказується всім частинам тримати саму пильну охорону і розвідку. 1) Полк. Троцькому організувати ближню пішу охорону і агентурну до всіх найближчих сел. 2) 3-ому Кінному полку виставити кінно-розвідочний постійний пост в напрямку на с. Аджамку і на хутора Богданівка і Старшинський роз'їзд в напрямку на Покровськое і Клинци для зв'язку з отрядом Гулого. 3) Запор. Кінному полку виставити кінно-розвідчий пост на с. Митрофанівку, Вершина Кам'янка і Ново-Андреевка.

Звернути особливу увагу на зв'язок всіх органів розвідки і охорони зі штабами полків. Наряд робить із чергових сотень, притягаючи до наряду Командіра сотні і старшин як контрольні апарати. Потруліровання по селу і навколо в чотні числа від Запор. Кінного полку, в нечотні числа від 3-го полку. Дозори для зв'язку робити в два чоловіка, розвідочні пости і старшинські роз'їзди в 3 чоловіка. Де тільки можна використовувати піших козаків на санках. Командорам сотень зараз перевірити розташування своїх людей таким чином, щоб були найбільш здатні до хутого збору на випадок сполоху. Ознайомить людей із напрямками, місцями штабів і збірних місць (сотенних і полкових). Вимагаю на будуче сотенним Командірам на збірному місці на випадок сполоху видавати всі належні накази щодо сполоху (тривога), а потім же наказувать четовим розводити свої чети по своїм районам, на ніч треба скупчувать як можно більше і мати на кожну чету вартового. Вартовий підстаршина мусить перевірити цю службу. Бажоно вартовим підстаршинам мати при собі свистки, при чому ряд коротких свистків означає негайний збір. На всіх дньовках К-рам частин являться в 9 год. до мене для отримання наказу, коли розташовані в тім селі. Сотнику Болдорову ст. квартиреру висловлюю догану за несвідоме, невміле і недбале виконання своїх обов'язків. Мною отримані відомости, що квартирери Богдонівського полку, котрі приїхали раніше піячили і не диво, що частини потім не мають доброго розташування. Квартіріверів призначається за багато, від тепер призначати по одному від сотні дійсного складу. На будуче квартирери сотенні збираються до штабу полку і тоді разом слідують перед виходом до штабу оперативного дівізіі, де призначається квартирер штаба.

Командующий Запор. Військом Отоман Омельянович Гавленко.

НАКАЗ

по Запорізьському Війську.

6.ІІ.1920 р.

с. Красний Яр.

ч. 30.

Всім частинам стати сьогодні в 11 год. 30 хв. на марш з метою досягнути район села Суботець і сел на північ. Порядок колони: 1) Кінний Запорізьський Полк — в авангарді. Розвідка й охорона від нього. Розвідку вислати сейчас на с.с. Суботець, Константиновна, Вершинополе, Козирно.

Маршрут: правіше від села Аджамки на Суботець-Константинівка й Кохановка і в останньому пункті розташуватись. 2. Головні сили: а) 3-й Кінний полк підходить к 11 год. до ісходного становиська в район Кінного Запор. Полку і вирушає за Кін. Запор. П-м в с. Вершинополе (Петрова), де розташоватись на ночлег. Коли буде брак місця можна зайняти с. Казарну. 3. Піший Запор Полк і Обоз іде за 3-м Полком в с. Суботець, де розташовується на ночліг. Агентурну розвідку від пішого полку вислати по 2 чоловіка на санках на с. Знаменка, ст. Хировка, ст. Треповка, котрі остаяться на місцях на протязі 2-х доб. Після чого збираються в с. Кохановка до кінного поста, який там буде залишений і буде мати адресу дальнішого маршруту. — Лівіше від нас через с. Аджамку буде проходити отряд от. Гулого на с. Суботець і там буде ночувати. Штаб Запорізького Війська в с. Константиновка. Термінові донесення що дня до 12 год — Квартірів висилати кожній частині окремо.

Командующий Запорізьким Військом Отаман Ом. Павленко.

№ LXXXIV.

НАКАЗ
по Запорізькому Війську
Ч. 31.

6-II-1920 р.

(Карта 3-ох в + 1 д.)

с. Суботець

I. Обстановка. По донесеню агентурної розвідки в с. Знаменка нема нікого. На ст. Знаменка находиться два ешелона правдоподібно господарської частини. Вчора вечором прибув зі сторони Миколаєва на ст. Знаменка один ешелон, котрий отпрапляється на польський фронт під Київ. Наші часті сьогодня 6/II осягнули район с.с. Суботець, Константиновка—Казарна.

II. Ближня охорона кожної частини зокрема. 1) Кінному Запорізькому полку виставити одну сотню як дальню охорону в с. Константиновка і військову розвідку провадити на с. Знаменка, ст. Хирівка і ст. Трепівка і залізниці між тими двома пунктами. 2) Пішому Запор. полку вести агентурну розвідку по залізниці від ст. Треповка по ст. Знаменка і на північ від залізниці. 3) 3-му полку вести військову розвідку по залізниці на південь і на північ від ст. Треповка.

III. Загальне завдання: Завтра всім частинам стати на марш з метою перейти залізницю і осягнути район с. с. Цибульово—Черноляска і Чутівка (Хировка). В виконанні цього наказується:

1) Пішому Запор. полку і обозам, під загальним керуванням полк. Троцького завтра 7/II вирушити в 5 год. ранку по маршруту Константиновка—Кохановка перехід через залізницю Знаменка—Елисаветград, другий від ст. Хирівка — хутор Кушнеров, де зосередкуватись і підждати підходу кінноти. В с. Константиновка забрати з собою сотню Запор. Кінного полку, як авангард. Після підходу кінноти вирушити на Цибульов і розташоватись в східній часті села.

2) Кінному Запор. полку вирушити в 6 год. 30 хв. з місця постою по маршруту пішого полку на с. Черноляску і по осягненню її розташоватись.

3) 3-му кінному полку вирушити з місця постою в 6 год. 30 хв. по дорозі Казарна—Цибульово. Перейшовши залізницю звернути на хутор Кушнеров і дальше здовж річки Богданівки на с. Цибульово—Чутовка (Хировка) і в останньому пункті розташоватись. Бічна охорона від 3-го полку іде по дорозі Казарна – Цибульова і участок між залізницями Знаменка—Бобринська і Знаменка—Елисаветград держить до 8 год.

IV) Штаб Запор. Війська по дорозі при Кінному Запорізькому по осягненню району в с. Цибульово (східно часть).

V) В Західній частині с. Цибульово буде розташований отряд Отамана Гулого.

VI) Рушати з повними мірами охорони і видати всі розпорядження на випадок несподіванки і появи бронепотяга.

VII) Термінові донесення щодня до 12 год.

Прикладається схема.

Ч. 165/оп. Командуючий Запор. Військом. Отаман Ом. Павленко.
Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXXV.
Опер.-Таємний.

НАКАЗ
по Запорізькому Війську
ч. 32.
(Карта 3-ох в + 1 д)

8/II-1920 р.

с. Ружичівка.

I. Обстановка: Сьогодні в 12 год. 30 хв червоні повели наступ на с. Цибульов, місце розташування пішого Запор. полку і отряду Гулого й захопили його. Всім частям наказую відступити: 3-му полку в с. Ружичівка, Кінному Запор. і пішому Запорізькому в Гутницькі селища. Сьогодні маємо зв'язок з кінно-горним дивізіоном полк. Алмазова і частями 7-го загону, котрий розташований в с. Цвітно.

II. Загальне завдання: Щоб вийти з операційного становища з більшовиками всім частям завтра 9/II стати на марш з метою досягнути район с. Янич, Любомирка, Матвієвка.

III. Частичне завдання: В виконання цього наказується: 1) 3-му Кінному полку пропустивши через с. Ружичівку всі часті Кінного і Пішого Запор. полків вирушити по маршруту на Янич, де і розташуватись. В випадку, коли с. Янич уявляє з себе яку не-будь небезпеку, пересунутись через с. Матвієвку в с. Полудневку. В с. Ружичівка оставить Кінно-розвідочний пост до 14 год. До Коцура вислати зв'язок. 2) Кінно-горному дивізіону (sic) полк. Алмазова і пішим частинам 7 загону під заг. керуванням полк. Дубового вирушити в 8 год. ранку по маршруту на с. Любомирку – Матвієвку і в останньому пункті розташуватись. 3) Кінному Запор. полку вирушити через с. Ружичівку на с. Цвітно, звідки після малого привала вирушить на с. Любомирку, де розташуватись. В с. Цвітна залишити кінно-розвідочний пост до 14 год. 4) Пішому Запор. полку вирушити за Кінним Запор. полком на Любомирку в с. Матвієвку, де і розташуватись де входять вони в склад пішого полку під керування полк. Дубового.

IV. Міри охорони і розвідка від кожної частини зокрема.

V. Штаб Запор. Війська на марші при Кінному Запор. полку, по досягненню району в с. Матвієвка.

VI. Всім частинам бути весь час на поготові до бою і тримати між собою зв'язок.

VII. Термінові донесення до 12 годин.

ч. 171 /оп.

Командуючий Запорізьким Військом Отаман Ом. Павленко.
Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

В Косирі стоїть
кінний полк
комуністів.

№ LXXXVI.

Копія.

Нач. шт.. Мазепинського полку

Вх.ч.122¹

О. П.²

17/II

Інформації

В Прусах стоїть два полки комуністів, котрі трусяться за свою шкуру. Коли розполагаються на квартирі, то кажуть стережіться бо мужики будуть вас бити. Комуністи ведуть себе страшенно тревожно. Ми гадаємо що комуністи нам не страшні. У нас сил досить, щоб від цієї сволоти оградить себе. Бажано було б щоб Ви далеко не заходили, бо се є лишне. Є відомості що Петлюра пішов з полоненими на Одесу, в в затилку йому пішли комуністи. Наш район готовий проти комуністів. Треба знищити Конура і все піде гаразд. Повертайтеся знищити свою сволоту, а з чужою це діло двів. Ми насторожі, з нашого боку не ждїть комуністів. Оборотна дорога, як кажут кацапи, е через нас. Дай Боже щастя.

Нач. шт. повст. округі П. Чучупак.

З оригіналом згідно Наштадів Запоріжської Полковник Крат.

14/II-20 р 3 год. дня.

№ LXXXVII.

Опер.-Таємний.

НАКАЗ

по Запоріжському Війську

9/II-1920 р. 23 ч. 22 хв.

ч. 33.

Матвієвка.

(Карта 3-ох в + 1 д)

I. Обстановка: Часті Запор. Війська осягнули район с.с. Матвієвка— Янич. В с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались обеззброїти 3-й полк, котрий розташовався. Всі кулемети 3-го полку за лишилися там. Що до козаків і коней досі не виявлено.

II. Загальне завдання: Щоб відобрати назад зброю і головних бандитів села знищити, всем частинам Запор. Війська виступити 10/II в 3 год. ночі для операції в с. Янич. Збірне місце для піших частин в с. Матвієвка на вулиці, що веде до села Янич. Кінний Запоріжський, Штаб і Кінно-горний дівізіон біля церкви. 3-му полку зібратись к 2 год. 10/II в с. Матвієвка.

III. Всем командірам і полк. Дубовому, полк. Троцькому, полк. Алмазову, полк. Лашенко, полк. Стефаніву і полк. Чижевському зібратись к 2 год. 10/II, в Штабі в с. Матвієвка, дім священника для обговорення пляну операції.

IV. Обозам всех частин під заг. керуванням Коменданта Штаба Запоріжського Війська бути готовими до виступу на с. Голововку.

Командующий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

Ч. 174/оп.

Нач Оперотивного відділу Сотник Слободян.

P.S. Наказ цей держати в тайні, не обявляти козакам для якої ціли збиратись і слідити за тим, щоб в час точно о 3 год. всі забрались а для цього провірити годинники і службу зв'язку.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободан.

¹ Писано іншою рукою. О.Д.

² О(мельянович)-П(авленко). О.Д.

НАКАЗ
по військам Дієвої Армії У.Н.Р.
Ч. 1.

14-го лютого 1920 року

с. Москаленки (на Полтавщині)

§ 1.

По докладу комісії полковника Стефаньєва і Тчачука те що трапилося із одною з наших частин в с. Яничі треба віднести на негарне відношення козаків з місцевим населенням.

Вимоги безпідставного озброєння окремих партізанів Коцура дали привід до озброєного виступу селянства проти нашого козацтва.

Вже третій місяць як наше військо свідомо величають, — во ім'я нашої великої ідеї на честь нашого національного прапора.

Всі від старшини до наймолодшого козака мусять твердо знати, що кожний ганебний випадок є ганьба нашого прапору, нашої ідейности, за що багаті славних старшин і козацтва вже положили свої голови.

Старшини і козаки слідкуйте за своїми вчинками і карайте, карайте без всякого жалю, всіх тих хто прийшов у наші ряди не по переконанню, а як злодій, що краде у нас єдину нашу вартість, єдине майно — нашу ідейність, нашу честь.

Командуючий військами У.Н.Р. Отаман
Помішник Отамано Полковник

№ LXXXVII.

Опер.-Таємний.

НАКАЗ
по Запорізьському Війську
ч. 34.

11/II-1920 р. « » год. « » хв.

с. Матвієвка

Мапо 3 вер. в 1 д.

Завтра 12/II всім частинам Запорізьського війська продовжувати марш з метою досягнути район с. с. Медведівка, Івківці, Головкивка. В виконання цього наказується: 1. Кінно-горному дівізіону полк. Алмазова вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту Полудневка — Івківці, де і розташоватись в полуднево-західній часті села. 2. Кінному і пішому Запорізьським полкам, загальною колоною вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту на с. Головкивку, де і розташоватись. В с. Матвієво, Яновка, хут. Вошива, залишити кінно-розвідочні пости від кінного запорізьського полку.

Штаб Армії при Кінно-горному дівізіоні, а потім в с. Івківці, в центрі села. — Термінові донесення щодня до 12 год. Старший картірер від Штабу Армії.

Ч. 198/оп. За Командуючий Запорізьським Військом (Отаман) полков. Дубовий.
Начальник Оперативного відділу Сотник Слободян.

НАКАЗ
по Запорозьким військам
ч.¹

Частини Київської і Волинської дівізії осередились в районі: Сміла, Кумейках і Худоліівка (що на північ від Медведовки).

Учора був бій наших частин з красними, результат бою: нами занята Сміла.

Завтра 12/II о 9 годині почати рух з метою осередитися в районі Голоківка – Модведовка.

Кінно-Горному дівізіону і пішому полку перейти в с. Голоківку, залишивши міста для Запорізького Кінного полку.

3. Кінному полку пслковника Удовиченка залишатися на місці в с. Полудньовці.

Запорізькому Кінному полку залишатись в Матвієвці на випадок небезпеки.

Залишити там заставу, а самому перейти в с. Голоківку.

Штаб у м. Медведівці.

Для відомости, повідомляється, що отряд і Штаб Отамана Гупого в с. Мельниках.

По заняттю і ростушеванню на новому місці прислати донесення.

На час моєї відсутности заступниками моїми залишаються I полковник Литвиненко, II полков. Дубовий.

17 год.

От. Ом Павленко.

Одержано 12/II 6 год.

Сот. Слободян.

НАКАЗ
по військом Дієвої Армії У.Н.Р.
ч. 2.

15-го лютою 1920р.

с Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Майже місяць Київська і Волинська дівізії були відрізані від Армії, проводячи всюди рішучими засобами нашу Українську справу. Захоплення Сміли, Черкас дали яскравий зразок лихости старшин і козаків зазначених дівізій.

Нвслідки цього величезні - слава іде горою: лівобереж'я почуло про Українське Народне Військо.

Київська дівізія надрукувала багато примірників різних відозв, які ширять по всюди вість про правдивий стан речей.

Слава! і подяка старшині і козацству, а особливо командірам полков і Отаману Тютюннику і Загородському.

§ 2.

Комдіву Київської передати Комдіву Запорізької один мільон {1000000} карбованців совітськими грішми.

Підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Помішник Атамана, Полковник Ткачук.

Певно: Начальник загального відділу. Сотник Копац.

¹ Число наказу не поставлено. О. Д.

Справоздання бувшого Міністра Праці Осипа Безпалка із закордонної подорожі 15-II — 28-V 1920 р.¹

А. Політична часть.

Рада Народніх Міністрів ухвалила на однім із своїх засідань в першій половині лютого 1920 вислати за кордон Мін. Праці Осипа Безпалка в таких цілях: 1) Інформувати наші місії про тодішнє становище на Україні 2) Інформувати громадянські копа закордоном про теж 3) Навязати зносини з представниками «совітської Росії». Уповноваження було писане 9. лютого, 15. лютого Б. опустив Камінець Под.

а) Варшава.

Приїхавши до Варшави, старався Б сейчас о перепустку через польський кордон. Візи поляки не хотіли Б-ові видати як запідозреному о неприхильність до Польщу. По тяжких і кілька кратних інтервенціях в польських властей міг Б. лише що 29 марта виїхати з Варшави за кордон.

Підчас свого перебування в Варшаві Б. 1.) брав участь у всіх нарадах тої частини Ради Міністрів, яка тоді перебувала у Варшаві і за кордоном, над такими важними справами: а.) законопроект про тимчасову конституцію, б.) прелімінарії до польсько-української угоди, в.) Становище місії наших за кордоном, 2.) був майже що дня з докладом у Головного Отамана 3.) інформував чужі круги про українську справу, як польську пресу, польські громадянські круги, чужих представників з Білорусії, Чех., Франції і Італії (Італійська «Jaka Nazionale» принесла інтервю Б-а з Варшави).

б.) Відень.

30. марта приїхов Б. до Відня. Се був найстрашніший час істновання нашого уряду перед довершенням польсько-українською угоди: мысце перебування уряду і наших військ було зовсім незнане, угоди з поляками зовсім не було, у Відні акція національно-державного союзу за непризнанням уряду, у Берліні теж сами через Супруна і гетьманські кола. Поінформувавши посла Сидоренко про заходи у Варшаві скликав Б. представників всіх громадянських груп (також галицьких) крім гетьманських і большевицьких, які були всеж-таки заступлені своїми близькими приятелями. Б. дав повний образ того, що сталося з нашим урядом і військом від кінця листопада 1919 до того часу, а дальше мав вже змогу приготувати громадянство на майбутню угоду з поляками, оповідаючи головну тезу угоди, себ-то признання незалежності України через поляков. Доклад був прихильно прийятий і причинився до розрідження страшно здеморалізованої емігрантської атмосфери. Б. мав ще конференцію 1) цілевневу з Винниченком стараючися в него збити ті гостроти, які Винничемко виявляв проти всего демократичного громадянства 2.) з др. Костем Левицьким вказуючи на шлях перемиря між наддніпрянським і надністриянським урядом 3.) з українським пресовим бюро, на яке якраз тоді налягав Супрун, щоби оно оголосило непризнання нашого уряду, що на заходи Б. не наступило (він був свідком телеграфічної розмови з Берліном, в якій Супрун домагався від директора бюра сего оголошення) 4.) з иншими представниками нашої влади і громадянства як з членами Директорії, Вітиком, Олесем, А. Ковалевським, з відпоручником Василя Вишиваного і т.д. і т.д. Б. помістив також кілька інформаційних вісток в німецькій пресі. Всюди бупо змагання Б-а вплинути на розбите і здеморалізоване громадянство в дусі обєднання, залишення страшних форм взаємного поборювання та деструктивної критики. Побувши у Відні десять днів вирушив Б. 10 квітня до

Берліна.

До Берліна прибув Б. вже тяжко хорим. Слабість почалася у Варшаві і набрала найвищу степень якраз підчас їздн з Відня до Берліна. У Берліні сконстатовано запалення почок і на

¹ Це справоздання написане власноручно мін. Безпалком. О. Д.

заходи наших перебуваючих у Берліні послів відвезено Б. до сонаторії проф-а Лазаруса. Але показалося, що приїзд Б-а до Берліна [мав] таке велике значіння, що помимо тяжкого стану Б. мусив дуже часто опускати ліжко і навіть з гарячкою їздити разом з нашими послами в інформаційних справах до німецьких представників уряду і громадянства. Якраз тоді постановив Супрун нанести найтяжший удар для нашої державної справи. Скориставши з відсутности звязків Європи з Україною звязавшись з гетьманськими колами, здобувши собі всякими ходами довіри у найповажнійшій часті берлінської преси, проголосив він неіснування нашого уряду, вибір одеською національною радою нового уряду та делегування представників того уряду до Берліна. (І дійсно гетьманські представники пустилися не з Одеси, а з Відня і дорогою до Берліна як представники того Уряду, але в дорозі стріла їх вістка про польсько-укр. угоду і перебила їм сховані пляни). В цей тяжкий мент берлінської нашої політики, коли німецький уряд був прихильний кожній авантурі українських кол, щоби лише не виплачувати суми, яка лежить для України у Берліні, не було часу слабувати, а треба було їздити до представників німецького уряду і лагодити інформ. меморіяли, вістки, статті і т. и. Як широко пішла інформаційна діяльність Б. — є в даному моменті видно із переписки Б-а, доказом чого нехай послужать почтові посвідки які предкладається до звіту на адресу Мін. Закорд. Справ, а також ним виготовлений меморіал.¹ Докладні інформації одержали: Президент Республіки Еберт, Канцлер Мілер, Міністри Гірш, Носке, Давід, Кестер. Особисто відвідав Б. редакцію «Vorwärts» Міністрів Гірша і Носке, послів Кавцького, Бернштайна, Страбляс і и. Випроцьований Б-ом меморіал був по його приїзді на Україну предланий п-у Головному Отаманові.

Крім сеї акції відбувалися у Б-а у санаторії дуже часто конференції з відповідальними представниками нашого уряду за кордоном. Предметом нарад була конференція у Сан-Ремо і положення наших місій та їх праці. У конференції брали участь послы: Марголін, Василько, Порш, Міністер Мартос, Пан Хр. Барановський, радник Олесницький. Також багато громадян відвідувало Б-а, яким Б. давав інформації в предланих ними справах.

15. травня виїхав Б. з Берліна ще не цілком виліченим, як доказує долучено державному контролю лікарська посвідка. 28 травня зголосився Б. у Винниці у бувшого прем'єра п. Мазепи, зложивши йому і п. Головному Отаманові звіт із своєї подорожі. Звіт Раді Міністрів не можна було вже скласти, бо в дню призначення того звіту, почала урядувати нова Рада Міністрів. Дальше події не дали змогу виробити докладний звіт ані предлжити його в час.²

Тарнів 20.липня 1920.

Осип Безпалко

---

¹ До звіту залучені. О. Д.

² Фінансову частину звіту опускаю. О. Д.

ABSCHRIFT

Kronprinzenufer 10.
Berlin, 25. April 1920

An den Vorstand

der Sozialdemokratischen Partei Deutschland
zu Händen des Genossen Wels.Reichstag
Berlin

Im Abendblatte des "Vorwärts" erschien am Freitag, den 23. April, eine Notiz unter dem Titel "Umschwung in der Ukraine". Die Notiz bringt Nachrichten von weittragender schwerwiegender Bedeutsamkeit für die Ukrainische Sache, die geeignet scheinen, von jeder böswilligen Seite, nichtso sehr gegen die jetzige Ukrainische Regierung, als gegen den ukrainischen Staatsgedanken selbst, ausgenützt zu werden.

Die Gefertigten erlauben sich als Vertreter des Zentralkomitees der sozialdemokratischen ukrainischen Arbeiterpartei und der gegenwärtigen sozialistischen Regierung der Ukraine vor den Vertretern der sozialdemokratischen Partei Deutschlands:

I.) Alle durch obige Notiz zwecks Irreführung der öffentlichen Meinung der deutschen Partei- und Regierungskreise lancierten Unwahrheiten zu berichtigen;

II.) Die Aufmerksamkeit der Genossen auf die Arbeit von unverantwortlichen und verdächtigen Individuen zu lenken, die das Zentralblatt unserer deutschen Bruderpartei zu ihren persönlichen sowie parteipolitischen, aber dem Sozialismus gegnerischen und unlauteren Zwecken missbrauchen.

Ad. I.

Den in dieser Notiz aufgestellten falschen Behauptungen stellen wir Folgendes berichtend entgegen:

1.) General P a w l e n k o. der mit seinem Heere, etwa 25.000 Mann stark, sich im Herzen der Ukraine, jeder feindseligen Begegnung mit den Bolschewiken ausweichend, befindet, steht in Verbindung mit Otaman Petljura, entsendet zu ihm Boten, und empfängt von ihm Befehle. Einen der letzten Kuriere von General Pawlenko, sprach Genosse Bezpalka am 30. März 1. J. General Pawlenko. ein in harten Kämpfen um die nationale Selbständigkeitsidee geschulter Mann, denkt an politische Abenteuer ebensowenig, als die übrigen ihm gleichgestellten Führer dieser Heeresgruppe, die die einzelnen Abteilungen selbständig anführen und nur durch Anordnung Petljuras. den sie alle verehren, in der Person des General Pawlenko ihren sie zu koordinierender Arbeit einigenden Führer erhielten. Das ukrainische Heer wird jeder legalen Regierung der Republik sich widerspruchslos politisch unterstellen. Gegenwärtig befindet sich die politische Leitung des Heeres in den Händen des Ministerpräsidenten M a z e p p a, der mit seiner Regierung auf dem ukrainischen Territorium bis zu einem gewissen Zeitpunkte incognito, aber von der Bevölkerung und dem republikanischen Heere anerkannt, wirken muss.

2.) Oberataman Petljura hat nie die Rolle eines Diktators gespielt, auch eine solche nicht angestrebt. Die in der revolutionären Erhebung und durch den Sieg über den Hetmann erworbene Oberste Gewalt hat das Direktorium am 23. Jänner 1919 vor dem in der ganzen Ukraine gewählten Deputiertenkongress in Kiew niedergelegt. Dieser Kongress beauftragte unter dem Vorsitz des Genossen Symon W i t y k mit Stimmenmehrheit auch weiterhin das Direktorium mit der Obersten Gewalt und gab ihr durch ein feierlich proklamiertes Gesetz weitestgehends Vollmachten für die Kriegszeit. Diese Vollmachten hatte weder Petljura noch das Direktorium in vollem Masse ausgenützt. Sie regierten durch einen verantwortlichen Ministerrat, der seld April 1919 unter der

sozialistischen Leitung der zwei Parteien, der Sozialdemokraten und Sozialrevolutionäre, mit den Präsidenten, anfangs Genosse Boris Martos, hernach Genosse Mazeppa, an der Spitze stehl.

3.) Petljura betreibt nicht die Geschäfte Polens. Durch die Katastrophe, hervorgerufen durch den Verrat der galizischen Reaktionäre (ihr Bündnis mit Denikyri) war Petljura gezwungen, auf dem einmütigen Beschluss der Regierung und der Armeeführer, die persönliche Gastfreundschaft des polnischen Ober-Kommandanten Pilsudskyj in Anspruch zu nehmen, um nicht in die Hände der Bolschewiken zu fallen oder durch seine Person eine besondere Anziehungskraft der gegnerischen Heere auf die Standorte unseres Heeres, abzugeben. In Warschau wird die, von unserer Regierung inaugurierte Politik des nachbarlichen Einvernehmens, die zugleich mit allen Nachbarn, auch mit Russland und Rumänien, eingeleitet wurde, fortgesetzt. Bis nun wurden von Petljura, der auch dazu nicht berechtigt ist, keine Staatsverträge abgeschlossen. Sollte es zu einem einträglichen Einvernehmen zwischen Ukraine und Polen kommen so müssen solche Vorträge nicht nur von der ganzen Regierung angenommen, sondern durch die parlamentarische Körperschaft beschlossen werden.

4.) Bis nun besteht in der Ukraine kein Vorparlament. Ein solches musste erst gewählt werden. In einem im Februar 1. J. von der Regierung beschlossenen und von Petljura gezeichneten Gesetze, ist ein solches Volkparlament, das den Namen Volksrat führen wird, vorgesehen und zwar müssen die Wahlen in drei Wochen nach der Wiederaufrichtung des Regierungszentrums der Ukrainischen Republik durchgeführt werden. Dieses Gesetz wurde vom Nationalrat in Kamenetz von allen Parteien am 8. Februar 1920 genehmigt.

5.) Ukrainische nationalstaatliche Verbände aus Vertretern der Parteien gibt es viele, von denen keiner aber aus allen Parteien besteht. Bis nun wurden drei solcher Verbände festgestellt in Winnitza, in Kamenetz und in Wien. Die Notiz spricht auch von einem Nationalrat in Odessa. Es wäre der vierte. In keinem dieser Nationalräte ist die sozialdemokratische Partei vertreten, da sie von ihnen, in dieser für die Ukraine schweren Zeit politische, besonders reaktionäre Abenteuer befürchtet. Dieser Nationalräten halten sich auch die Volksrepublikaner als Aussenseiter fern, da sie besonders Petljura unterstützen, gegen den die Nationalräte auftreten. Die Sozialrevolutionäre bilden mit den ukrainischen Kommunisten einen Räteblock, der nichts gemeinsames mit den Nationalräten haben will, ausser die Hilfe zur Stürzung des Direktoriums. Beide Gruppen bedienen sich derselben Mittel zu anderen Zwecken. Aber es gibt auch Sozialrevolutionäre, die die Regierung Petljuras unterstützen. Bis nun hat kein Nationalrat trotz Anfeindung der jetzigen Regierung es gewagt, zu einem politischen Abenteuer mit einer illegalen Regierung zu greifen. Ein solches Unternehmen würde nur alle charakteristischen Merkmale eines ausgesprochenen Staatsverrats haben und den Ukrainischen Staatsgedanken schwer schädigen. Dieses Unternehmen würde nur die allgemeine Verurteilung des Ukrainischen Volkes und des kämpfenden Heeres hervorrufen und könnte nur geleitet und unterstützt werden von Gruppen, die auf Vernichtung des ukrainischen Staatsgedankens ausgehen. Weder Petljura und das Direktorium noch die jetzige Regierung kümmern sich an die Macht. Mit Ungeduld erwarten sie die Zeit, um vor einer gesetzlichen Körperschaft ihre Vollmachten niederzulegen.

6) Die Minister des Kabinetts Mazeppa befinden sich alle ausser Finanzminister Martos und dem Arbeitsminister Bezpalko in der Ukraine. Martos wurde von der Regierung zu dem Zwecke ins Ausland entsendet, um in den Angelegenheiten seines Ressorts den notwendigen persönlichen Kontakt daselbst zu pflegen. Sein Aufenthalt ausserhalb der Ukraine hat sich unwillig dadurch verlängert, dass er auf die Machinationen des Finanzagenten Suprun kam und jetzt pflichtemäss unser Staatsgeld aus dem Privatbesitz dieses mittlerweile entlassenen Beamten borgen muss.

Arbeitsminister Bezpalko ist aus der Ukraine im Jänner 1. J. zwecks Herstellung des Kontaktes zwischen der Regierung und der diplomatischen Auslandsvertretung derselben abgereist und hat sich sein Aufenthalt im Ausland auch untreuwillig dadurch verzögert, dass ein schweres Nierenleiden ihn an das Krankenlager hier bindet.

Ad. II.

Am 29. März 1. J. fand über Anordnung des Ukrainischen Direktoriums durch den gegenwärtig in Berlin weilenden ukrainischen Finanzagenten Boris Martos die Amtsenthebung des Berliner ukrainischen Finanzagenten Gregor Suprun statt. Zugleich wurde gegen Suprun wegen seiner Geschäftsführung bei den deutschen Gerichten eine Zivilklage eingereicht und um Einleitung des Strafverfahrens angesucht. Die Amovierung Supruns und die gerichtlichen Schritte gegen ihn erfolgten deshalb, weil er über die in seiner Verwaltung gewesenen Gelder jede Rechnungslegung seit mehr als einen Jahr verweigert und greifbare Verdachtsmomente vorliegen dass er einen Teil dieser Summe für seine Privatzwecke verwendet hat Suprun, dessen Bestellung zum Finanzagenten seinerzeit vom Ukrainischen Direktorium (Petljura) erfolgte, will nun die politische Gegnerschaft einzelner politische Parteien in der Ukraine. Die Anhänger eines Hetmannregimes oder eines Rätosystems und daher Gegner unseres Direktoriums und unseres Finanzministers, ihn zur Verantwortung zu ziehen, anzufechten und so störend in den Gang des schwebenden Verfahrens einzugreifen.

Zur Irreführung des Gerichtes sucht er durch die Presse darzulegen, dass es sich darum handle, die bei ihm angeblich in besler Verwahrung liegenden, dem ukrainischen Volke gehörigen Geldbeträge in die Hände einer Regierung zu spielen, die nicht mehr existiert und beruft sich zu diesem Zwecke auf Weisungen einer "neuen" Regierung vom 13. April, welche die weitere Auszahlung von Geldern an die "Emigrantenminister" verbiete.

Da, wie oben dargestellt, eine solche neue Regierung aber nicht existiert, so handelt es sich um eine von Suprun zu seinem eigenen Schutze vor gerichtlicher Verfolgung gefälschte Darstellung. In welche die beim Landgerichte I. in Berlin im Zuge befindliche strafgerichtliche Verhandlung volle Klarheit bringen wird.

Aus Obigem ergibt sich unzweifelhaft, dass die im Abendblatt des „Vorwärts“ am 23. d. d. erfolgte Veröffentlichung geeignet ist, die Existenz der jetzigen legalen Regierung der Ukrainischen Volksrepublik vor der Öffentlichkeit in Frage zu stellen, ja sogar Beihilfe zu leisten, damit eine illegale durch nicht kompetente „Nationalräte“ gewählte Regierung an ihre Stelle trete. Die Durchsetzung eines solchen chaotischen Zustandes wäre für Suprun und seine Helferschleifer in der Finanzkommission, deren Finanzgebühren jetzt revidiert werden soll, sehr bequem und für jene ukrainischen Politiker, die durch Putsche ihr System zum Sie bringen wollen, äusserst willkommen. Zum Schaden käme dabei aber der Verstand der ukrainischen Volksrepublik, die nach so vielen schweren Kämpfen für ihre Existenz kaum mehr die Kraft besitzt, neue politische Abenteuer zu überstehen. Dass dies auch Wasser auf die Mühle aller Gegner der Sozialdemokratie in der Ukraine wäre, ist selbstverständlich, da die letztere derzeit die Verantwortung für die jetzige Regierung in unserer Republik trägt. Es ist naheliegend, dass es uns unbegreiflich erscheint, aus welchem Grunde das Zentralblatt unserer Bruderpartei in Deutschland, welche letztere dieselbe Verantwortung für die derzeitige Politik des Deutschen Staates trägt, wie wir solche in unserem Staat auf uns genommen, diesem Unternehmen gegen die ukrainische Volksrepublik und gegen die Sozialdemokratie der Ukraine die Spalten geöffnet hat.

Wir glauben als Parteigenossen das volle Recht für uns in Anspruch nehmen zu dürfen, an die werten Parteigenossen Deutschlands das Ersuchen zu stellen, die mit unseren Namen gefirtigte Berichtigung Abschnitt I. und II. dieses Schreibens auf derselben Stelle in Bruderorgan „Vorwärts“ wo die berichtigte Veröffentlichung vom 23. ds. Erschien, abdrucker zu lassen.

Wir geben der Hpfnung Ausdruck, dass den Vertem unserer Pertei Geleiegnnet durch Euer Entgegenkommen geboten werden wird, uns mit unserer Bruderpartei in Deutschland keineswegs in dieser Angelegenheit, die uns so peintlich berührt hat, sondern in den grossen allgemeinen Fragen des Proletariats, die heute auf der Tagesordnung sind, gemeinsam zu besprechen.

Mit Pertegruss!

Osyp Bezpalko m. p.
Mitglied des Zentralkomités der
Uktainischen sozialdemokratischen
Arbetpartei und Arbeitminister
der U. V. R.

M. Porsch m. p.

№ XCIV.

У.Н.Р.
КОМАНДУЮЧИЙ УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ
15-го лютого 1920 року.
Ч. 109.
Д. Армія

Таємно – належить знищенню
Головному Отаману С.В. Петлюри.

ДОКЛАД.

1. ОБСТАНОВКА: Наша армія 14 лютого б. р. осягнула район сеп: Еремівка, Погорілівка, Москаленки і Васютенці, на південний схід від м. Черкаси на лівому березі Дніпра. Перехід на лівий берег зроблен з метою агітації. По 13-го лютого кінним полком Київської дівізії було захоплено і утримувалось м. Черкаси, котре після використання було залишено. 14-го лютого для захоплення м. Золотоноша надіслав Запоріжській кінний відділ.

2. ВІДНОСИНИ ДО СОВІТСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ: Світська армія одержала наказ обеззброїти всі наші і повстанчіські відділи і перший бій з московськими комунистами був в с. Цибуліві — 8-го лютого б. р., де червоні повели наступ на Штаб Армії, обоз і отряд Отамана Гулога, силою до двох кінних полків при 2-х гарматах. Наслідком цього бою було те, що ми залишили район с. Цибуліва. Зараз совітська влада вживає всі заходи, щоб знищити нашу армію і обеззброїти селянство. В районі м. м. Черкаси і Сміла були бої з червоними Київської і Волинської дівізій та полку кінноти Черних Запоріжців, де нашими відділами захоплені полоненні і обози 60-ї світської дівізії.

3. ОПЕРАЦІЇ З ДОБРОВІЛЬЧОЮ АРМІЄЮ: Остання операція з Деникинями була 23 -го січня б. р. у с. Олексівка-Лутковська (на Херсонщині) в район станції Плетений Ташлик, після того як наша армія прорвала деникинський фронт і пішла на з'єднання з повстанчійськими відділами Отамана Гулога. Київська та Волинська дівізії пройшли лівіше Плетеного-Ташлика, чим зовсім дезорганізували в ціх районах деникинців. Не дивлючись на тяжкі умови для нас (70 верстні переходи) і деникинську гвардію, наші частини прорвали фронт і вийшли в тил ворогові, і після цього наша армія вже ніяких операцій з деникинцями не мала. Запорожці в операції під с.

Олексівка-Лутковська захопили полонених і 24 фіри обозу, но потім обставини змінилися, нам приишлось прориватися крізь фронт і там наші части залишили частину свого обозу.

4. НАСТРІЙ НАШОЇ АРМІЇ: Армія страшенно зморена і вимагає відпочинку і оновлення свого складу влиттям свіжих сил і тільки дякуючи цим не чолові чеським зусиллям наша армія зробила до 1500 верст переходу, прорвала ворожий фронт і опинилася в тилу ворога.

5. НАСТРІЙ НАШОГО СЕЛЯНСТВА І ЙОГО ВІДНОШЕННЯ ДО АРМІЇ: На Херсонщині селянство відноситься добре, на Київщині гарно і навіть в селі Матвіївка, котре рахує себе належаним до Холодного яру — дали трохе зброї. На Полтавщині помічається сильний вплив більшовизму, чому населення відноситься до нас байдуже. Повстанчеській рух на Херсонщині Київщени та Катеринославщени має велике значення і з цим рахується дуже совітська влада.

6. ЩО ЗАРАЗ ПОТРІБНО АРМІЇ: Для армії потрібна зараз база - плацдарм. де б вона могла відпочити і переформуватися. Для цього потрібна зброя, одяга, знарядя, харчі і гроші. Зараз армія переживає грошовий кризіс і харчується виключно від населення

7. АГІТАЦІЯ. Діло агітації в армії поставлено дуже добре і особисто в Київській дівізії, котра має дрюкарню і росповсюжує між селянством і ворогами в великій кількості ріжні відозви і інформації. Кожний козак і старшина в нашій армії єсть зараз агітатор і наш марш від Мирополя був краще всякої агітації, і де ми не проходили нас селянство зустрічало як своє військо.

8. ЗВ'ЯЗОК З ПРАВИТЕЛЬСТВОМ. Повна несвідомість про наш Уряд, його віддаленність від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і росповсюжують провокаційні чутки про Уряд, хоть наше військо не звертає на це уваги, але все таки єсть ї легкодухі у котрих в душі уже закрадається сумнів Для улаштування міцного зв'язку з правительством від армії маютья люди: Умань—Дерещук (Сумний) Маржановський Елесавет, Київська 20 Пані-Матка — твар зовода «Ельварті» в Елесаветі і Турчук начител ь села Кирилівка, Звенігородського повіту, Учител ьська семенарія. Прошу як можна в найскорійшии час повідомити, на що можна надіятися, бо при таких умовах праця на далі не можлива.

Підписав Отаман Омельянович Павленко.

З орегіналом згідно:

Начальник Загального Відділу, Сотник Копац.

№ ХCV.
Зразок

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ
26 лютого 1920 року.
Ч. 147.
Д-Армія.

Головному Отаману С.В. Петлюрі.

Д О К Л А Д.

1. 15-го лютого б. р. кінний відділ запоріжців, надісланий на м. Золотоношу зайняв її і забрав в полон 62 червоноармєйця і обоз, витримавши бій з 2-ма курінями інтернаціоналної піхоти.

2. 19-го лютого б. р. нашими частинами, як компенсація за обеззброєння сотні 3-го кінного полку, бувшого полковника Удовіченкогрупи в с. Яничі, Чегринського повіту, обезброєн в м. Камянка невеличкий відділ Коцура.

3. 19-го лютого б. р. в с. Баландіно прибуло 20 козаків і 2 старшим — втікачів з отряду Волоха, котрі оповідають, що отряд Волоха обеззброєн і примусово влитий в частини червоної армії і тільки невеличка частина втікла. Волох і ревком правобережжя виїхав до Києва в центральний комітет. Багато Волоховців заарештовано і посадовлено в в'язницю.

4. В тих районах де наша армія проходила, селяне ні де не беруть совітських грошей, рахуючи їх за звичайні паперці і навпаки їде страшна погоння за гривнями. Всі наші гроші ходять добре, крім облігацій, котрі між иншим в де яких місцях ходять теж добре. До большевиків і особисто комуністів селянство ставиться дуже вороже, а в де яких селах навіть озброєно.

5. Зброї від селян дістать неможливо, тому що в селах заводяться самоохорони - невеличкі озброєні відділи для свого захисту від бандитизму, котрий був розвився до надзвичайних розмірів і примусив селянство почати організуватися. Багато було випадків коли села з'єднувалися виповлювали новколо бандитів і забивали, чим примусили такий злемент тікати з сел. Всі ці бандити кинувші свої села знаходять притулок у Коцура, чому населення дуже вороже і неспівчуваюче ставиться до Коцура, окрім сел: Янича, Новоселиці і Суботіва, які Коцуровської орієнтації.

6. З боку партійних робітників не видно не якої праці на селах і навіть при всім бажанні не має змоги їх розшукати.

7. Галицька армія як видно з листу доктора Миколи Лівитського котрий з'ясовує яг вона до нас, власне їх командування ставиться Галицька армія е зараз тліючий мрець, пасивний до всего, крім своєї власної шкіри.

8. Прийом в армію добровільців — українського походження які під часи гетьманщини тікали на Донщину і весь час билися з большевиками — можливий, тому що ці люди, крім того що вони українці мають досвід в боротьбі з большевиками, яку зараз ведемо і ми. Прийом в армію добровільців, котрі билися весь час проти нас не то що не бажаний, а навіть не можливий. Такий прийом зміг би зробити те, що всі борці, котрі зараз знаходяться в армії примушені би були кинути армію бо працювати поруч з тими людьми, котрі не так давно билися проти нас — дуже важко і не можливо.

9. Добровільці вже починають поступатися в своїх переконаннях і начальником Ольгопільського району від імені свого командування була надіслана через командіра черніх запоріжців делегація з офіційними паперами для переговорів з нашим командуванням без всяких полетичних обіцянок з того чи иншого боку. Ця делегація була направлена до Отамана Тютюнника. Прочитавши офіційні листування Отаман Тютюнник відловив делегатом: «я не есьт командуючий армією, не могу взяти на себе відповід на Ваше листування по стільке по скільке я з'являюся заступником командуючого в цім районі. Перш всего наше командування не вступить з вашим командуванням не в які переговори поке не буде конче і остаточно Вашим командуванням визанана УКРАЇНА як незалежна самостійна держава і друге, всі добровільчі війська які зараз знаходяться на території УКРАЇНИ і потім будуть знаходитися повинні підлягати нашому командуванню. Поке я матиму змогу передати для остаточної відповіді Ваші листи Командарму Ваша армія може до того часу не існувати».

10. Час їде і дальніше існування Української Армії, як організованої армії може бути тільки в тім разі, коли нам конкретно буде сказано на що можна надіятися Чи можна для організації і переформування нашої, ставшої на партізанщину армії в організовану регулярну армію — мати надію на плацдарм відпочинок, одягу, зброю, знаряддя і особисто гроші. Не виявленість обставин може поставити армію в тяжке і навіть кретичне становище.

11. Завдяки браку грошей армія не має змоги вести таємну агентурну розвідку в командні і керуючи кола ворога, котра вимагає все таки великих грошей.

12. Армія мандрує вже 2-ий місяць і не отримала не одного разу конкретної допомоги, не одної конкретної і реальної думи і надії на будуче. Це все вкупі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини. Оригінал підписав Отаман Омеля нович-Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального відділу, Сотник Кобац.

	НАКАЗ Українській Армії У.Н.Р. ч. 025.	№ ХСХІ. Оперативний Таємно
с. Худоліївка	Мапа 10 верстов в цілі	12 лютого 1920 р. 13 год.

§ 1.

По агентурним відомостям в с. Цібуліво прибув отряд большевиків в складі піхоти, кінноти, гармат і обозу до 200 возів; кількість отряду не виявлена. Другий отряд до 2000 кінних, понесшій втрати до половини свого складу в боях з відділами Гулого, направився на с. Пруси; по тим же відомостям в с. Китай-Городі є отряд большевиків. М. Чигирин занято отрядом Коцура до 400 чоловік. В других близких місцевостях і по той бік Дніпра в районі м. Ереміївка ворога не виявлено. По неперевіреном відомостям м. Золотоноша занято повстанцями, також відділи повстанців є і на Херсонщині. 12-го ІІІ.-20 відбулась нарада Командарма й всіх командуючих дівізіями, на котрій був також присутнім і Отаман повстанців Херсонщини й Катеринославщини Гулий. Попереднє завдання, яке було покладено на Армію У. Н. Р. виконано. Вся Українська Армія скулчилась згідно останнього наказу.

§ 2.

Наказую: а) В трохдобовий термін всім дівізіям осягнути район В. Бурячки, Хретитилево, Іржавець.

Розвідка: б) Всім частинам, переходячим в нові райони залишати агентурну розвідку.

в) Отаманові Гулому наказати Отаманові Чучупака провадити агентурну розвідку в районах Каніва, Сміли, Ново-Миргорода, Лисаветграда, Знаменки, й Чигирина, доставляючи відомости Отаманові Гулому.

г) Військову розвідку вести по вказкам комдівів з метою мати освітлений район принаймі на 2 переходи.

§ 3.

Окреме завдання: а) 5-му Кінному полку втримувати м. Черкаси по 14-ІІ включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатись до своєї дівізії; коли обставини будуть не-сприятливими для виконання цього наказу, полку відходити по маршруту своєї дівізії, доглядаючи в напрямку Черкаси-Золотоноша.

б) До приєднання 5-го Кінного полку до своєї дівізії, полку Чорних Запоріжців прикривати марш Київської дівізії. Комполку отримати від Комдівів Київської дівізії відповідний наказ.

§ 4.

Волинській дівізії 13-ІІ стати на марш і перейти в с. Ереміївку 14-ІІ в с. Ляшівка, 15-ІІ в м. В.Бурячки. Запоріжській дівізії 13-ІІ стати і перейти в с. Москалівка. 14-ІІ в с. Козедуби, 15-ІІ в с. Іржавець, Київській дівізії 13-ІІ стати на марш і перейти в с. Васютинці, 14-ІІ в с. Старий Коврой, 15-ІІ в с. Хреститилево.

§ 5.

В склад Запоріжській дівізії ввійти відділу Отомана Гулого. З цього числа Отаманові Гулому вступити в командування Запоріжською дівізією. Штаб Армії при Запоріжській дівізії. По прибутті на

місце нічлігів частинам входити між собою з відповідними штабами в зв'язок. Терминові донесення по прибуттю на ночівку й перед виходом на марш.

Всім частинам звернути увагу на організацію збору розвід очного матеріалу. По прибуттю на ночівку кожною частиною мусить бути зроблена розвідка оточуючої місцевості, шляхів і видано розпорядження на випадок сполоху.

Провідниками частини повинні бути заосмотрені своєчасно. Бажано, щоб частини приходили на ночівку в 14 годин.

Командарм Військ У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ ХСVII.

Таємно.

Належить знищити

НАКАЗ

по Війську У.Н.Р.

13-II-1920 р.

ч. 36.

с. Москаленки.

I. Обстановка: По маючим відомостям в районі Сміла, Знаменкі – Чигиріна ворожих частин не мається. В районі с. с. Цибулів і Михайлова іде бій селян з світськими військами. По відомостям від Отамана Коцура – в районі м. Кременчука мається світська кінна дівізія і по неспроможності відомостям м. Золотоноша занята повстанцями.

II. Позаяк частини армії пізно прибули в райони розташування завтра 14-II – назначаю днюку.

III. Усім начальникам дівізії прибути завтра 14-II в 10 годин ранку в с. Москаленки для обговорення деяких питань.

IV. Усім кінним полкам приготуватися до марша.

V. Розвідка: а) агентурна: в кожній дівізії призначити по 1 старшині і 6 козаків. Райони розвідки: для Волинської в районі Цибуліва для обслідування участка Александрів-Знаменка-Елісаветград.

Запоріжській дівізії – в районі Цвітково для обслідування участка Цибулів, Каменка і Ново-Миргород. Київській дівізії район Сміла-Цвітково. Розвід очним групам вирушити завтра 14-II в 6 год ранку.

б) Військова розвідка: Для Волинської дівізії: від лінії Клишинці, Святілівка, Степанівна, Буромки включно на схід.

Для Запоріжської дівізії район х. Кози дуби, Вел. Буромки і х. Мохначи включно і на схід від цієї лінії на захід.

Усім розвідочним групам дається сектор на дальності: 2-х переходів (36 верст). Розвідочні донесення давати два рази на добу. Ближню охорону як в бік Дніпра так і в інші боки вести розпорядженням Н-ків дівізії.

VI. Начальникам дівізії по можливості мобілізувати старшин в районах свого розташування.

VII. Полку Чорних Запорожців з двома сотнями Запор. Кінного полку під загальним керуванням Полк. Дяченко – 14-II стати на марш і захватити м. Золотоношу після розвідки і в тим разі, коли там не має наших повстанчеських відділів. По захваті і використано, залишивши агентурну розвідку перейти в район Запор дівізії. Сотням 3 кінного полку нічліг в с. Старая в розпорядження полк. Дяченка в 7 год. ранку. Усі директиви подальшому завданню полк. Дяченко отримати від Комдів. Київської дівізії. Полк. Дяченко терминові донесення висилати два рази в добу для чого скласти летучу пошту.

VIII. 3 кінному полку одержати від Волинської дивізії – 3 кулемети, а Запорізьському кінному полку від полку Чорних Запор. – 4 кулемети.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Наказа за ч. 025 і 36 для Київської збірної дивізії одержав Ад'ютант Штабу чотарь Макаренко.

№ ХСVIII.

Копія донесення Дяченка.

Начальнику Штаба Армії
Отаману Київської дивізії

В ніч на 14-ІІ мною було занято м. Золотоноша і ворг відійшов на окраїни міста по шляхам, що ведуть на Піщани та Глемазів. В 10-ій годині ворог перейшов в контрнаступ і після 6½ год. Боя заставив мене відійти на станції, котру я утримував до темноти. В бійці з боку ворога приймало участь 2 батальони інтернаціональної піхоти, котра прийшла з м. Переяславу. 13-го ІІ в 22 год. Мною взято 62 полонених і дещо з майна. При наступі ворог поніс тяжкі втрати, бо полк мій бився в пішому строю. У мене 5 убитих та 6 ранених. Залишив місто із-за недохватки набоїв. Зараз з Переяслава, по словам селян, підійшло ще 2 бат. чи полки і готуються до наступу на м. Кропивну та с. Деньги. Я зараз відходжу в Канівці де і зв'язуюся з 5 кін. полком.

Дьяченко.

с. Деньги 19-ІІ-20 р. 5 год. 12 хв.

№ ХСІХ.

Копія з донесення Командіра 5 кін. полку.

Начдіву Київської
ч. 69.

16/ІІ-20.

12 годин.

Тільки що одержали відомости від селян: 14/ІІ большевики кіннотою і піхотою при кулеметах відступали з м. Золотоноша на Богодуховку, з Богодуховки вчора прийшли в м. Чорнобай, з м. Чорнобай мають направитись на ст. Коврай і на В.-Каневці. В Канівцях, як каже селянин, комуністи були вчора. Вислани роз'їзди для перевірки цих відомостей на с.с. Канівці, ст. Коврай. Зв'язку з Чорними Запорозжцями ще нема.

Командір Кінного полку полковник Старостин.

З оригіналом згідно

Твоб Наштабу

Київської Блощаневич.

16.ІІ.20 14 годин.

№ С.

НАКАЗ

По Військам Дієвої Армії У.Н. Респуб.

Ч. 7.

26-го лютого

м. Хмилеве (на Херсонщині)

§ 1.

Повернувшогося до Армії, після хворости Осаулу Долуду вступити до виконання своїх обов'язків наштадарма.

Командуючий Армієб Укр. Народ. Респуб. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

ч. 8.

27-го лютого 1920 р.

м. Хмільєве (на Херсонщині)

§ 1.

Повернувшомуся після хворости до Штабу Армії священнику-протоєрею Пащевському вступити до виконання своїх обов'язків Головною Священника Армії У. Н. Р.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респуб. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник

№ CII.

Начальнику Волинської Збірної Дівізії

По наказу Командуючого армією звертаюсь до Вас з проханням прикомандірування тимчасово старшин 1-го північного полку сотника Кришталева і хорунжого Дуброву до штабу армії, позаяк усі старшини похворіли і зараз крім мене в штабі нікого не має і при таких обставинах проводити працю не можливо. Як тільки хворі наші старшини виздоровіють Ваши старшини зараз же будуть повернути негайно до Вашої дівізії.

13 лютого 1920 р,

ч. 207.

За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачук.

№ CIII.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

ч. 37.

Таємно.

с. Москаленки.

1920-14-II¹

«   » год. хв.

I. Обстановка: Від Волинської дівізії одержано донесення в котрому зазначено, що селяни с. Єремівки доносять, що в с. Семенівці є два большевицьких піших полки, котрі направляються через м. Жовнін для ліквідації наших отрядів. Відносно большевицьких сил у Кременчузі донесень не поступало.

II. На підставивщезазначеної обстановки операції кінноти проти Лубень і Хорола поки що припиняю. Наказую сьогодні же виставити постійні застави від Волинської Збірної дівізії в Жовніні, Запоріжської дівізії в районі Клищинци, Київської дівізії на хут. Баталей.

Завдання усім заставам освітлення місцевостяк можна більшого району. Звертаю увагу на своєчасну і скору доставку донесень, а для цього виставити промезжоточні летучи пости.

III. В залежності від обстановки і при обнаруженні значних ворожих сил, передбачається перехід нашої армії через Дніпро в районах: для Волинської дівізії – с. Худолівки, для Київської дівізії – с. Чернявка, для Запоріжської дівізії с. Лубенці і Замогниця. При переході через Дніпро залишити на місцях переходу розвідочні пости, котрим дається завдання виявити ворожі сили, щоб дати нам змогу своєчасно перейти в контрнаступ.

IV. Щоб дати свободу і більшу рухомість нашим частинам, усі лишні обози переправити 15/II через Дніпро і сосредоточити в районі с. Топилівка для Волинської і Запор. Дівізії, для Київської по передбаченню Комдїва.

¹ Слова: «14 лютого 1920 р.» закреслено. О.Д.

V. Призначаю тиллові дороги для Волинської дивізії: Худолієвка, Медведовка, Голоківка і Осота; Для Київської дивізії: Чернявка – Жаботин; для Запорізької дивізії – Лубенці – Грушівка.

VI. Комдіву Київської дів. переправити наказ до відділу Полковника Дяченко, з'ясувавши йому становище і наказавши йому занявши м. Золотоношу, по можливості 15-ї залишити м. Золотоношу і відійти в м. Ірклієв і далі по маршруту Київської дивізії, а при неможливості переходу Дніпра і маршрут представляється вирішити самому Полковнику Дяченко.

VII. При слабких ворожих силах передбачається наш контрнаступ.

VIII. Усім частинам мати місцевих проводників.

IX. Термінові донесення присилати двічі в добу, а розвід очні – негайно.

X. Замічено, що донесення пізно поступають, бо не можна знайти штабів, а з приводу цього наказую завести білі прапори з червоним хрестом розміром (1½ x 1½ арш.). Червону матерію отримати від Комдіва Київської.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Нач. Штабу Полковник Ткачу.

ч. 208/оп.

Наказ за ч. 208/оп. для Київської дивізії одер. Ад'ютант Штабу чот. Макаренко.

---

2 лютого 20 р.

№ CIV.
м. Умань.

Пану Головноком. Військами У.Н.Р.

Трапилась нагода передати Вам де які більш-менш цікаві відомости, одержані мною від різних осіб, які прибули з Кам'янця та Києва. Із Кам'янця відомости такі – зараз туди повернувся міністр Левитський котрому доручено з пропозиції Польщі вкупі з Антантою формування нового кабінету на діловому принципі тудиж прибув на днях і отаман Петлюра, а заново сформовані із полонених Польщею війська заняли фронт праворуч поляків – приблизно в Новоушицькому повіті. Одержано із приватних джерел і багато інших, але більш-менш непевних відомостей, які мають невелике значіння, атому я їх і не передаю. Становище у Києві малюється так. Там страшенна дорожнеча, фунт масла коштує наприклад 1000 карб., фунт хліба – 160-180 карб., фунт солі від 900 до 1100 карб. Робітництво світською владою страшенно незадоволено. Зараз всюди по Україні йде централізація не київська, а московська горші радянські котіруюця – одна тисяча за 300-250 карб. Селянство на всьому просторі правобережжа радянські гроші не приймає: наближається грошова криза, в зв'язку з цим всюди великі непорозуміння. Радянська влада напружує всі сили вийти з цього становища, але грузне все більш і більш. Меж комуністами російської марки і нашими боротьбистами в центрах велика гризня з-за влади і передбачається скорий розрив.

У Волоха справи кепські – багато балакають що скоро його обеззброят. Сам Волох на майбутне дивця дуже песимістично і упевняє всіх що майбутні повстання щастя Україні не дадуть.

Вся людність в Умані і навкруги щиро чекає приходу іншої влади (Петлюрівської), бо ця опріч шаленої дорожнечі на місцях народу нічого не дала.

Є чутки що зараз поляки доходять до Фастова. Я цьому от части віру, бо большевики тут чогось дуже нервуют. Із Києва передають, що Антанта наказала всім малим державам дати половину своїх військ на боротьбу з большевиками; Кубанська Націон. Рада в Парижу склала умови з Укр.. місією на спільну акцію проти большевиків до цього акту приєднався Дон.

З поваженням П. Сумний.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
Ч. 38.

15-II 1920 р.

с. Москаленки.

I. Обстановка: наші роз'їзди повернувшієся з сел.: Ляшівка і Б. Буромки донесли, що ворога там немає. Агентурна розвідка вислана на м. Кременчук дійшла до м. Градижска і донесла, що в м. Жовніні є дійсна камуністична організація, котра хотіла заарештовати наш роз'їзд (волинської дивізії) 15/II відпровити в м. Кременчук, но роз'їзд уночі зник. В село Мозолієвку 14/II пріезжала 8 кінних комуністів за фуражом. В м. Градежск є 40 кінних комуністів. По відомостям від селян в с. Пісчанах (що 10—12 верст від Кременчука) стоїть 2 большевицьких полки, котрі прийшли від Кременчука ще 12/II. Напрямок цих частин не виявлено. Одні кажуть, що ці частини підуть по шляху через Еремівку на Золотоношу або по залізниці на Ромодан—Гребінку. Розвідкою виявлено, що на станції в с. Каменка ворожих сил немає. В районі Новомиргорода іде бій, але розвідка не повернулася і не виявлено з ким іменно. Повстанці з Холодного Яру готуютьца обезброети Коцура (Чегринській район). Отримано відомости від старшини який був в м. Умані 2.II, що отаман Волох з своїм отрядом 31/II вийшов на польській фронт. В Звенігородці 5—6 лютого, Цвітково—8/II і в Черкасах- 9/II ніяких ворожих частин не було. Цей старшина констатує прехильність населення до наших війск, підготовчу працю до повстання і великі надії на отамана Петлюру. Повернувшійся урядовець, який по хворости залишився в с.Ново-Андрієвка від 12/2 був затриманий комуністами в Цебулеві доклав: що війска стояли й Цебулеві і готовились к виходу на польській фронт. В Цебулеві робили реквізіцію хліба, конів і скота, після цього пішли в с. Михайлівку, але там з селянами була бійка. По відомостям від агентури всюди де були комуністи селяни да них відносятьца вороже. II.Завтра 16/II всім частинам армії залишатись, до отримання нових деректів на своїх місцях. III. Завтра 16/II ранком Комдіву Київської дівізії вислати роз'їзд назустріч Полк. Дяченку і сообщить йому о разтушованні наших частин.

Камандующій Армієй У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За нач. Штабу полковник Ткачук.

№ CVI.

Таємно.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
ч. 39.

16-II-1920 р.
14 год. — хв.

с. Москаленки.

I. Обстановка: від Волинської дівізії одержано донесення, що роз'їзд висланий від застави (Волинської дів.) на м. Жовнін був обезброений місцевими селянами і посаджений в Волосну Управу. Застава ввійшла в містечко замітила що зі всіх кінціз начали сходитися селяне. Застава не бажаючи бути обезброеною, відійшла на хут (м. Жовніна). Населення м. Жовніна дуже вороже відноситься до Українських війск і маються не перевірені відомости, що селяни надіслали делегацію до м. Кременчук аби ім дали допомогу вигнати наши частини.

Наша армія перейшла на лівий берег Дніпра де пробула 4 дні. За цей час нами були заняті Черкаси і Золотоноша і зроблена велика агітаційна робота і селянство побачило що наша армія

істнує. Зараз ми приковали ворожі сили. Після цього армія, маневруючи, повинні вийти з цього напрямку і перекинутись на правий берег Дніпра. Нашої армії знову предстоїть великий похід, котрий може протягнутись до місяця, а за цей час справа нашої армії повинна стати на Державний шлях.

II. 17/II в 8 год. ранку армії стати на марш: Волинської дивізії в с. Худлолівка, Київської дивізії в с. Чернявка, Запоріжської дивізії в с. Лубенці і Замотниці (штаб Лубенці).

18/II перейти в райони: Волинської дивізії в район с. Яновка, Київської дивізії в м. Жаботін, Запоріжської дивізії в с. Грушевка. 19/II перейти в район: Волинської дивізії в с. Бондарива-Голіково (штаб—Голіково), Київської дивізії в с. Вербовка, Запоріжської дивізії в с. Баландіно-Кохановка (штаб Баландіно).

III. На марші кожна дивізія уявляє з себе похідну колону з мірами охорони в повні бойові готовності, щоб кожну хвилину можна було прийняти бій.

IV. На марші вибирати наглядацькі пункти і залишати парні розвідочні пости, поки не пройде уся колона.

V. На ночлігах росташуватись, так щоб головні сили були під рукою і в одному пункті. Призначати обов'язково збірні пункти і мати тісний зв'язок з частинами.

VI. При приході на ночліг, старший начальник з Командірами частин обізнає свій район, вибирає позицію і робить усі розпорядження на случай бою.

VII. Усім командірам частин налагодити саму широку агентурну розвідку.

IX. Термінові донесення присилати двічі в добу к 8 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

X. Штаб Армії на марші при Запоріжській дивізії, а ночлегах: 17/II в с. Лубенці, 18/II в с. Грушовка, 19/II в с. Баландіно.

XI. Замістники: Отамани Тютюнник і Загородський.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За начальника Штабу Полковник Ткачук.

Ч. 211/оп.

№ CVII.

Таємно.

Додаток до наказу ч. 39 по Військам У.Н.Р. від 16-II-1920 р.

Обстановка: По донесенню Командіра 5-го Кінного полку (Київської дивізії) від 15/II м. Черкаси занято місцевими та пришедшими комуністами силою до 600 чоловік. м. Золотоноша занято партизанами, охорона нібито большевицького напрямку. Ревкоми всі на місцях. 15/II в бік Золотоноші чутно була гарматна стрілянина до 11 год. ранку. По відомостям від селян, які прибули з м. Золотоноші ходять чутки, що 14/II нібито розпочався рух Російських комуністів з м. Дробова на м. Черкаси.

За Начальника штабу полковник Ткачук.

№ CVIII.

Таємно.

НАКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.

ч. 40.

19-16.II..20 р.

с. Москаленки.

I. Обстановка: В ніч на 14/II полком Чорних Запоріжців занято було м. Золотоноша і ворог відійшов на окраїни міста по шляхам, що ідуть на Пещоное та Глемязов. В 10 год. 14/II ворог перейшов в контрнаступ і після 6½ годин бою заставив полк Чорних Запоріжців відійти на станцію, котра утримувалась до темноти 14/II. В бійці з боку ворога приймало участь 2 баталіона

інтернаціональної піхоти, котра прийшла з м. Переяслава 13/II в 22 годині. В бійці взято 62 полонених і багато майна. При наступу ворог поніс тяжкі втрати. З нашого боку 5 убитих і 6 ранених. Зараз з м Переяслава по словам селян підійшло ще 2 баталіона, котрі готуються до наступу на м. Кропивку на Деньги. З донесення Камандіра 5-го Кінного полку (Київської дівізії) видно, що 14.II більшовіцька піхота і кіннота при кулеметах виступили з м. Золотоноша на Богодухівку; з Богодухівки вчора 15.II прийшли в м. Чорнобай. З м. Чорнобай маюг направитися на ст. Коврай і на В. Каневци. В В. Каневцах, як кажуть селяне, комуністи були вчора 15/II. Усі ці відомости від селян і для перевірки їх вислани розізди.

II. Сьогодні 16/II полк Чорних Запоріжців ночує в с. Новий-Коврай і має заставу в с. Лихолети.

III. В звязку з обстановкою звертаю увагу на міри охорони і розвідку на півнич (від Запоріжської дівізії вислати агентурну розвідку, і розізди на хут. Ісаєнки і Баталой). Від Волинської і Київської по призначенню Комдівів.

IV. Завтра 17/II усі обози вислати вперед з місця ночлігів не пізніше 6 годин ранку, а частинам стати на марш не пізніше 7 годин ранку. Арегарди тримати в 3-5 верстах від головних сил.

V. На усіх місцях постою залишити старшинські пости, котрим наблюдать, щоб ніхто з козаків і обозу не залишався.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник

Ч. 213/оп.

№ СІХ.

НАКАЗ

по Військам Дієвої Армії У.Н.Р.

ч. 3.

16 лютого 1920 р.

с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Звертаю увагу всіх командірів частин на відозву Отамана Тютюнника, в цій відозві 12 точек, які гарно з'ясовують селянству чого потрібно триматися.

Наказую цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством.

Крім того в кожному полку доручити одному старшині і 2 підстаршинам (або козакам) справу інформації населення; ці старшини виїзжаючи з квартир (на возі) — на сході з'ясовували селянам правдиво і просто за що бореться Народне Військо України.

§ 2.

Командірам нашим звернути увагу на діяльність комендантів, яким я доручаю бути справедливим оком — забезпечення Армії від дурної слави місцевого населення. Про всякі непорозуміння комендант мусить доносити своєму командірові. Всі наряди підвод мусять йти через комендантів, яким належить памятати, що всякий такий наряд на селянах відбивається тяжко.

§ 3.

Виконуючи Наказ Головного Отамана Петлюри Армія вирушила в похід, похід дальній, новий, несподіваний, вимагающий від козацства напруженности всіх духових і физичних сил.

Наслідки цього походу будуть величезні—тут кожний козак упевнився в тому, він творить волю Народа, що нарід наш вірить своєму війську, чикає від него визволення від ярма яке хочять на него накинути всі пришельці.

Наше втомлине довгою війною казацтво отримало від самого Народу, підчас походу, подяку, подяку щирю, міцню, що надає йому силу на новий подвиг.

Від імені Головного Отамана С. Петлюри я вітаю всіх старшин і козацтво, дякую за службу Україні і наказую віддати в наказі реєстр всіх тих, хто взяв участь в цьому поході; не забудьмо і тих із наших товаришів, що поклали в боях свої голови, або відстали від нас по раненню і хворости. Лічу своїм обов'язком в мент коли наша Армія сполучиться з армією Головного Отамана Петлюри, докласти йому цей список і прохати видати за це всім відповідну пошану і можливу допомогу.

Командуючій Армією Укр. Нар. Респ. Отаман
помішник Отамана полковник

№ СХ.

Тасмно

Належить знищенню

НАКАЗ
по Військам У Н.Р.
ч. 42¹

18-II-20 р.

с. Грушовка.

I. Обстановка: Розвідка від Запоріжської дівізії, повернувшись з м. Гуляй-Городо донесла що в цім селі немає нікого; с. Нечаєво вільне від ворога. По відомостям від селян большевіцька (розвідка) кіннота силою до 400 направляється з м. Каменка на Смілу, відкіль через Білозерье направляється на Черкеси.

II. Завтра, 19/II усім частинам армії виконувати наказ по армії за ч. 39 і лерейти залізницю (Знаменка—Бобринсько) не пізніше в 6 годин ранку 19/II. Бажано щоб головни сили, а особливо обози не проходили близько залізничних станцій і лолустанцій.

III. Полку Чорних Запоріжців стати на ночпіг 19/II в с. Томашовка. Запоріжські дівізії розширяється район і включається с. Буртки. Штаб Армії на марші при Запоріжській дівізії, а на ночлегі в с. Кохановка, куди поставити один кінний полк по призначенню Комдвіа Запоріжської.

IV. Комдвіам по прибутті в райони росташування і ознакомленні на місці зараз же донести.

V. Для дальньої агентурної розвідки призначаю сектори: для Волинської дівізії: від лінії Умань—Липовець до лінії Умань—Ольгополь (промежуточний пост Торговиця). Для Київської дівізії: На північ від лінії Умань — Черкаси. Для Запоріжської дівізії: від лінії Єлизаветград—Ольгополь на південь. Усім агентам на випадок перерви в звязку звертатись в Умань до Полковника Дерещука. Полку Чорних Запоріжців вислати дальню агентурну розвідку, маючи центром Ольгополь освітити район Балта, Ольгополь і Ананьєв. Усі відомости надсилати до Тішківки де бути головному агентові.

VI. Комдів Запоріжської дівізії сьогодня предпринимает акції проти с. Каменка, котре занято отрядом Коцура силою до 50 чоловік і грабує місцевий завод і фабрику.

VII. Завтра 19/II в 16 годин в штаби Зопоріжської дівізії в с. Баландіно призначаю нараду Командуючих дівізіями де будут оголошені листи від Премієр-міністра і М. Левіцького.

Оригінал підписав:

Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Омелянович Павленко.

3 оригіналом згідна: За начальника штабу

Полковник Ткачук, в. р.

¹ В оригіналах показів наказу ч. 41 (цой ноказ мусів мати цей №) немає, — правдоподібно трапилось помилка в нумерації. О. Д.

До Пана Командуючого Армією У.Н.Р.

5-II-1920 року.

Надсилаючи Вам Пане Отамане копію відповіді Нач. Команди на мою телеграму слідуючого змісту: 1) Як маю ставитись до відкликання старшин звязку. 2) На якій підставі Нач. Команда спростувала акт злуки двох армій і 3) з якою метою з Нач. Ком. росповсюджуються чутки, що всяки проклямації про об'єднання армій є нахабна видумка наддніпрянців.

Коли я був в Нач. Команді з Кульчицьким, то вже тоді помічав, що справа з об'єднанням є лише маска для якогось ганебного випадку – вчинку з боку челяді старого австрійського двору, котрі по собачому здібні були лизати руку цисарю та дуже пишалися штернами за щирю службу Його Мості; Тепер сі людці держать в руках Галицьку Укр. Справу і тільки про Галичину вони думають та що вона мусить бути такою покірною їм, якими вони – були – австрійському престолу. Власне кажучи вони думають лише про себе, думають заховати Галичину в такому стані, та при допомозі кого вгодно, щоб їм зберегти для себе становище, ранги і права нічого не робити, крім злочинута ще й мати право карати за протести; вони торгують всім аби досягти свого. Після розмов зі мною де вони нібито щиро погоджувалися на Ваше командування, зібралися від корпусів в Нач. Команді в Борщах, і коли Микитка сказав, що старшини крадуть, а се факт, вони призначили покищо над ним опіку, але з кого? Я не маю себе за пророка, але здається не помиляюсь, коли кажу з таких же, що мають при собі скарб не на одну сотню тисяч. Цірица викинули з Команди і на його місце здається буде Шеманек і т.и. На сю нараду запрошено було денікинських представниківі вкупі з ними вирішили, як спасати Україну. Тісний контакт з добровольцями. При чому про сі наради від мене все скривали але як бачите їм не вдалося, вони до мене хворого, коли було до 40 степенів гарячки надсилали старшин, що-небудь вивідати, але вишло навпаки, бо мимо волі – узколобі відкривали все те, що мусіли заховати від мене, і розказували все коли я давав їм зрозуміти, що вони брешуть та вину складали на старших. Де кому я просто казав, що Р.ву не по адресі їх направила. На мою думку Галицька армія вже не відродиться при сих апаратах і такому складі. Зараз йде грабунок всякого добра, майже без винятку, кожен ховає до кишені, обкрадають навіть шпиталі, де лежать їх брати хворі, а за яких вони по їх словам були гідні не тільки на смерть але на згоду з Денікиним. Вони брехуни, незвичайні ледащо, нічого не роблять, тільки ходять та чваняться тим, що в Галичині вони зуміли національно виховати жидів та німців і вони зараз щиро працюють (sic) і дійсно в штабах корпусів працює 2-3 жиди та 2-3 німці а сотні Галицьких старшин б'ють байди ідять сплять, псують повітря, та ходять у роспуці, як вони кажуть і дійсно їх роспука видка здаля на пиках – мало не пукне (трісне). Де ще залишилась порядна людина – тікає, до мене звертається за порадами дати вихід, поки що я на стільки слабкий і голова ще шумить, що не змігнати засоби бодай хоч яку краплину спасти для будучої армії, але позавтрому у мене буде нарада і міні здається де що буде зроблено, думаю скомпанувати части з кращими гал. Старшинами, вони стоятимуть на місці додавати до них наших козаків і коли окрепнуть а се буде через 2 - 3 тижні, мусять вступити до нашої армії, в сему напрямку вже розпочав роботу є наши люди які йдуть на се діло а Галичане теж пійдуть. Думаю, що У.С.С. теж не довго будуть з Нач. Ком. і будуть з нами. Я був проїздом в їх бригаді відновив старе знайомство, крім того заступник Шефа Штабу II Корпусу У.С.С. дуже часто до мене заходить.

Що до відповіді і пояснення відкликання старшин звязку, поки я хворий і набираю більш матеріалу мовчу, а далі ультимативно вимагатиму кари тому хто наніс образу нашій армії і особисто Вам, Пане Отамане і Підполковнику Долуду назвавши його великим бандитом, смію Вас

запевнити Пане Отамане, що за честь нашого війська Вашу і Честних Співробітників я зумію постояти з пістолем в руках, як чесний український козак, що мусить мати смерть за радість захищаючи свої права волю, честь і право сміливо дивитись кожному в вічі.

Тепер дозвольте, де кільки слів написати про себе. З Начальної Команди я поїхав до Мазепи і других членів уряду, мав вкупі з хор. Кульчицьким повернути до н/війська, але в дорозі причепилася до мене хворість грипи іспанка і викликала стару хворість легких так, що розпочався процес правого легкого, але ще не велика була біда, думаю днів через 8 вибратися в дорогу до війська, поки що більш часу провожу в ліжку, але роботи нашої не кидаю, до мене заходять діячі громадські і повстанці, помалу робиться справа. Бачився з Трутенком про де що радилися, вказував на де які не тактовні вчинки, але так лагідно, що ми розсталися в найкращих відношеннях. Трутенко здається чоловік не злий, але біля него дехто примазався не зовсім підходящий і можуть попсувати справі. Завтра у мене буде Полк. Трутенко, будемо вкупі виправляти де які хиби. Галичане і Команда II корпусу до мене ставиться дуже гарно ввічливо, але після відповіді і говорю з ними приватно не як з представниками Команди а особами офіційально зазначив, що не могу з ними мати жодних справ.

З пошаною Ваш М. Левитський.

Р. С. Привіт всім. Будь ласка дайте прочитати листа Феденко.

	НАКАЗ	№ СХІІ.
	по Військам армії У.Н.Р.	Оперативно-Таємно.
20/II-1920 р.	ч. 43	с. Коханівка.

I. Сьогодні 20/II в 10 год. ранку Київській збірній дивізії стати на марш перейти в с. Рейментаровка, де і росташоватись на нічліг.

Волинській і Запоріжській дівізіям (окрім Запоріжського кінного полку) залишатись на своїх попередніх місцях росташувань.

II. З приводу того що в с. Коханівці епідемія тифа і частини зле росташовані наказую Штабу армії і запоріжському кінному полку сього дня в 12 год. виступити в с. Красносельци де і росташоватисьна ночліг, по вказівкам квартир'єра Штабу армії. Запоріжському кінному полку залишити заставу в с. Коханівка (Запоріжському кінному полку наказ дан з Штабу армії).

Оригінал підписали:

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Омелянович Павленко.
за Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Певно: за Нач. Опер. Відділу сотник [підпис не читкий].

	НАКАЗ	№ СХІІІ.
	по Армії У.Н.Р.	Опер.-Таємно.
20/II-1920 р. 19 годин	ч. 43	с. Красносільці.

I. Обстановка: В ніч з 18 на 19 лютого частинами Запоріжської дівізії обеззброєна в м. Каменка кінна охоронна сотня «Коцурівців» комуністичного напрямку.

19/II в 14 годин в напрямку на с. Баландіно під червоним прапором показався отряд силою до 20 чоловік. Розвідка від Запоріжської дівізії виявила, що це козаки втікачі бувшого отряду Волоха.

На цукроварні Райгарод Командіром 5-го кінного полку обезброена комуністична охорона.

По відомостям від старшин Волоховського отряду виявилось:

Польський фронт 3-4 дні тому назад був на лінії Бердичев-Козятин, а добровільний фронт в 45 верстах від Галованевська. Умань займає 60 піша совітська дівізія. Волохівський отряд росформований і влитий в совітські частини.

По донесенню полковника Дяченка 19/II мимо Елізаветграду пройшли 3 латишських полка в напрямку на Аджамку.

II. Завтра всім частинам армії (крім полку Чорних Запоріжців) залишатись на попередніх місцях свого росташування.

III. Полку Чорних Запоріжців виступити 21/II в 9 год ранку в с Ставідло де і росташуватись на ночліг.

IV. Полк Чорних Запргіжціі поступає в моє роспорядження, як армейський резерв.

V. Всім частинам Армії вести саму тщательну і енергічну ближню і дальню розвідку по роспорядженню Командуючих дівізіями.

VI. Термінові донесення присилати к 9 год. і 20 год. що-денно, а розвідочні і бойо ві негаино.

VII. Замісники: Отаман Тютюнник і Загородський.

ч. 225/оп. Командуючій Арміей У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко

№ СХІV.

Таємно.

НАКАЗ
по Армії У.Н.Р.

19-II-1920 р. 12 годин

ч. 45

с. Красносельци.

I. Обстановка: Командір 5 кінного полку (Київської 36. дівізіі) доніс, що ст. Сердюхівка і село Сердюхівка ним були заняті 19/II в 23 год. Ні ешелонів, ні військ не обнаружено. Зрідка проходять походом з м. Златополя на Смілу ворожі відділи ріжної кількості. В м. Златополь ворожих комуністичних відділів не має.

II. Завтра 22/II Київської 36. дівізіі залишатись на попередніх місцях свого роста шування.

III. Завтра 22/II в 9 год. ранку частинам армії стати на марш і перейти:

а) Волинської дівізіі в с.с. Кримки—Ясиноватка. Штаб дівізіі в с. Кримки.

б) Запоріжської дівізіі в с.с. Сентов—Шпаково—Аврамовка. Головні сили і Штаб дівізіі в с. Сентов. (Могилів II рота).

IV. Полку Чорних Запоріжців 22/II залишатись росташування.

V. Штаб армії 22/II в 9 г. ранку переходит в с. Хойновку.

VI. Усім частинам армії звернути увагу на тщательну і скору розвідку.

VII. Полку Чорних Зспоріжців поступити в распорядження Командуючого Запоріжською дівізією.

VIII. Термінові донесення присилати к 9 і 20 годином що-денно, а розвідочні і бойові негаино.

IX. Замісники Отамани Тютюнник і Загородський.

ч. 227/оп. Командуючий арміей У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Одержав наказ за ч. 45 Осаул Полку Чорн. Запоріжців Божко.

НАКАЗ
по Військам армії У. Н. Р.
ч. 46.

19-22-II-20 р.
«17» год. «15» хв.

Мапа 3 вер. в 1 цілі

с. Хайновка

I. Обстановка: Командір 5-го кінного полку (Київської дівізії) доніс, що 21/II ним були заняті м. Ново-Миргород і Златополь і захвачені троє красноармейців. В обоіх цих місцях большевиків—не має. 3—4 дні тому назад большевики вийшли в напрямку Біла Церква. З Ново-Міргорода большевики забрали з собою відомих Українських діячів.

II. Загальне завдання: армії к 25/II сосредковатись в районах: Хмілево (Запоріжська дів.) Міролюдовка (Волинська дівізія) і Копанки (Київська дівізія), а тому наказую:

III. 23-го цього лютого в 8 год. ранку частинам армії стати на марш і перейти в райони:

а) Волинські зб. дівізії, слідуя по маршруту Кримки-Хайновка-Шпакова-Каніж (10 рота) росташуватись в с. Федоровка, Веселовка (Сагайдакова), Максимовка і Арсенєвка. Головні сили і штаб в с. Арсенєвка. Комдіву звернути увагу на с. Каніж (10 рота), де мається большевицька організація.

б) Київські зб. дівізії, слідуя по маршруту: с. Рейментаровка, Ямки, Панчов (9 рота) і росташуватись в с. Панчов.

в) Запоріжські дівізії, слідуя по маршруту Сентов і далі по шляху на Панчов в 2-х верстах на північ від Каніжа (10 рота), Панчов, Єлізаветовка, Осітні (Ларія) і Марьєвка (Станкевича-Лабрина) росташуватись в с.с. Марьєвка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова) і Маріянополь (Чуйкова). Штаб і головни сили в с. Марьєвка.

г) Полку Чорних Запоріжців, слідуя по маршруту Ставідло, Ямки, Панчов (9 рота) і Єлізаветовка, — росташуватись в с. Єлізаветовка. Перед началом марша зв'язатись з Київською дівізією.

д) Штаб армії 23/II переходить в с. Осітня (Ларія).

е) Лінія охорони на південь переходит через с.с. Мануйловка (Обертасова), Алексеєвка (Луткавського) і Петровка.

ж) Від Київської дівізії 23/II вислати постійну агентуру в Ново-Міргород і Златополь.

IV. 24 цього лютого частинам армії стати на марш, а тому наказую:

а) Запоріжські зб. дівізії 24/II в 4 год. ранку виступити з місця свого росташування і слідуя по маршруту Марьєвка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова), Марьямполь (Демінова) і м. Хмілево—росташуватись в м. Хмілево. Великий привал в с. Юрьєвка (Дуковича) на 2 години, б) Київські зб. дівізії 24/II в 12 годин стати на марш і сосредковатись в с. Петровка (Буличова) і Марьямполь (Чуйкова), де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дівізії стати на ночний марш і слідуя по моршруту Петровка (Буличова), Марьянополь (Чуйкова), Софіївка, Николаєвка (Патрина) і Копанки, росташуватись в с.с. Николоєвка—Копанки. Штаб дівізії с. Копанки.

в) Волинські зб. дівізії 24/II в 12 г. дня стати на марш і сосредковатись в с. Марьєвка (Станкевича-Лобрина) де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дівізія звязавшись з полком Чорних Запоріжців, стати на ночний марш. Дівізії слідувати по маршруту: Марьєвка (Станкевича-Лобрина), Палієвка, Мала Виска, Юрьєвка (Дуковича), Марьямполь (Демінова) і Міролюдовка (Свінарка) і росташуватись в с.с. Марімполь і Міролюдівка. Штаб

дівізії с. Миролюдівка (Свінарка).

г) Полку Чорних Запоріжців 24/II вирушити з міста свого росташування з таким рахунком що б к 20 годинам 24/II заняти станцію Мала Виска і цукроварню. Полку залишатись на занятих місцях до 6 год. ранку 25/II. По заняті цукроварні Полковнику Д'яченко призначити свого коменданта, котрому представити в штаб армії документи по котрим був виданий цукер. 25/II в 6 годин ранку виступити і слідуя по маршруту Мала Виска, Юрьевка (Димінова) Міролюдовка (Свінарка) і Эрділівка, росташуватись в с. Эрделівка.

д) Штаб армії на марши 24/II при Запоріжській дівізії, а потім в м. Хмілевоє.

V. Частинам армії по приході на останні місяця росташування вислати ближню агентурну розвідку:

а) Запоріжської дівізії на південь і захід від Хмілевоє.

б) Волинської дівізії дасться розвідочни Ново-Міргород—Ново-Українка.

в) Київської на північ і північний захід від району свого росташування.

VI. Через кожні два тижні дівізії будуть по черзі займати центральні місця при ро сташуванні армії.

VII. 25 цього лютого в 14 годин призначаю нараду командуючих дівізіями в Штабі армії в м. Хмілевоє.

VIII. Термінові донесення присипати щоденно к 9 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

IX. Замістники Отамани Тютюнник і Загородський.

ч. 228/оп.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Наказ ч. 228/оп. одержав Ст.. Помішник Полку Чорн. Запоріжців Божко.

25 лютого 1920 р.

«20» годин «30» хвилин.

НАКАЗ
Військам армії У.Н.Р.
ч. 47/оп.

№ СХVI.
Таємно.
Оперативний

м. Хмілевоє.

I. Обстановка: 3 донесення Комдіва Запоріжської від 23/II видно: 1) в Елізаветі регулярних військ не має. 2) ворожі війська пересовуються на Знаменку і Аджамку. 3) про Вознесенськ і Бірзулу відомостей не має. 4) Одеса по певним відомостям занята була ворогом (червоними) тиждень тому назад. По не певним відомостям Одеса залишена після того червоними. 5) По відомостям ескадра Антанти відмовилась взяти на судна добр. армію.

Агентурно розвідка (Волинської дівізії), повернувши з боку ст. Греновка (лінія Елізавет—Хирівка), донесла, що на станції зараз нікого немає. 20/II на станції було 500 чоловік комуністів (200 кінних і 300 піших) і 4 гармати. Ці комуністи направились на Елізавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенню агентури (24/II з Елізавету), — на ст. стоять 2 ешелони комуністів по 20 вагонів — в ешелоні по 200—250 чоловік; оден ешелон стоїть під парами в напрямку на ст. Знаменку Е гри броневики: оден саморобка (запущений і без прислуги), другий «черепаха»; третій без паротяга; паротяг якого причеплений до ешелона.

Е ще два санпотяги, але хворих майже нема. В Елізаветі військ нема: днів 5 тому назад біля Елізавету пройшли 2 піших полки 10В, 109, які направились на Шполу, де хотіли росташуватись, але організація Шполи їх не пустила і вони повині були повернутися на Білу-Церкву. Можливо що цей район занятий повстанцями.

II. 26 цього лютого усім частинам призначаю одноденний відпочинок.
III. Загальне завдання: Армії к 27 цього лютого зосередитись в районах:
Київська дівізія — Вікторштадт.
Волинська — Тишківка.

Запоріжська — Липняжка, а тому наказую: 27/II частинам армії стати на марш і перейти:

а) Київсько дівізія переходить через Ерделівку (Графська), в район Егоровка.

б) Волинсько дівізія через Ерделівку переходить в Ракіно.

в) Запоріжська дівізія Глодоси.

г) Штаб армії — Глодоси.

28/II частином армії продовжувати марш і перейти: Київсько дівізія в Вікторштадт; Волинська Тишківка; Запоріжська Липняжка.

Штаб армії і одна кінна сотня по призначенню Комдіва Запоріжської в с. Водянах.

IV. Всім частином армії вести саму енергійну військову і агентурну розвідку, а тому призначаю: для Волинської дівізії розвідочний сектор: Тишківка-Торговиця-Тальне і Покотилова—Голованівськ. Для Київської дівізії — Вікторштадт-Торговиця-Тапье-Хмилевое-Гайсин. Для Запоріжської дівізії на південь від лінії Липняжка-Глодоси-Злинка- Елісавет.

V. 3-й кінний полк на два тижні прикомандірую до Київської Збірної дівізії. Комдіву Запоріжської зробити по цьому належні розпорядження.

VI. Полку Чорних Запоріжців поступити в розпорядження Запоріжської дівізії з цього числа.

VII. Термінові донесення присилоти щоденно в 9 і 20 годин, а бойові і розвідочні негайно.

VIII. Замістники: ОтаманиТютюнник і Загородський.

ч. 234/оп. Командуючий Армією Отаман Ом. Павленко.
За Начальника Штабу, полковник Ткачук.

№ СХVII.

КОПІЯ РАПОРТУ К. АДМІРАЛА ГОЛОВНОМУ АТАМАНУ.

Добровольчеська армія, розваливши наш західний фронт, розвалилась і сама, началось грабіжничество і розбій гірший ніж большевистський; ті повстанческі отряди, котрі зачали і давали можливість Добровольчеській армії ідти почти церемоніальним маршем, — побачивши такий грабіжнический настрій, — негайно перейшли в тил добровольцям і тим заставили їх не тільки одходити, а прямо таки бігти до самого моря. В Одесу з награбленим майном збіглось одного старшинства, по послідній репарації, 27 тисяч чоловік. Вся ця ватага маючи великі гроші думала не о бійки з большевиками а тільки о тим щоб знайти іностранну валюту і утекти куда Бог дасть — началось те, що я називую «орієнтація на евакуацію». На далі ж ніяких великих большевистських сил окрім Києва в правобережній Україні не було — бо весь удар був по Слободчині на Донецький басейн.

Не стану описувати, як коло мене сгуртовалось те що було дійсно Українське, як Добровольча армія хотіла зробити з селян і німців-колонистів «народну оборону», котра була б тільки обороною от Миколоева до Бірзули і не мола б не тільки лозунга «Единая и Недѣлимая», но і трехцвітного прапора, — все це буде мною докладено персонально, — коротко казати с цього нічого не вийшло.

Тим часом мені і генералу Сокирі-Яхонтову удасть сформувати в добровольчєм отряді Струка українське ядро а потім і весь отряд Струка став українським. С Галичанами котрі були в Одесі, і котрі сами до мене звернулись — була така умова щоб вони на перший час занятія нами Одеси дали-б свої війська і своїх фельдждандрмів для охорони самого міста, а далі, як того потрібує стратегичне становище, підтягли б і ті два корпуси котрі були коло Жмеринки-Виниці. Німці-копонисти обіцяли додати своїх озброєних людей і в Одесу і на фронт і забезпечити місто провіантом. Після таких умов, я с Сокирою-Яхонтовим поїхали в Англійсько командованіє, щоб показати англійцям яке становище і дати им вибрати: Українці або большевики. Дуже цікаво те, що добровольчєське командованіє вбило англійцям в голову що є тільки два, так казати, полюса: Деникінці і большевики, а українці це або глупство або ті ж большевики но тільки таємні. Години півтори мені прийшлось читати англійцям лекцію об Україні після чого вони обіцяли перебалакати с Ген. Шиплінгом і дати мені і Сокирі отвiт в 4 годині — все це було 24/II-20 р,

В 4 години ми с Сокирою-Яхонтовим знов звернулись до англійців, котрі обявили нам що влада передається Українцям — но тільки щоб ніякої бійки с добровольцями не було. Вте-ж время Струк вийшов уже с Одеси на Перосипь і став розсилати свої роз'їзди на Вознесенск і Миколаев. Англійська місія покинула місто і перейшла на свій пароплав, но котрим уже не мало звязку с своїми миноносцями. Миноносци-ж, роскидані па всьому рейду, побачивши на березі якісь роз'їзди і малі військови частини, прийняли їх за большевиків и обстрелювали с гармат — а це були Струковськи частини. Струк і Галичане начали отходити на Тирашполь і Роздільну, а місцевії большеними уже захопили вулиці між самим городом и частинами Струка — і всякий звязок з ними був утерян. 25/II коло 6 годин вранці Сокира прибіг до мене і сказав що він кидає місто і як небудь пробереться до Роздільной. Я-ж хворий уже другий тиждень був почти на руках пвренесен на пароплав, котрий пішов в Варну — в мене оказався возвратний тиф. Тепер я в Букарешті. В Варні до мене зверталось багато українців котрі були силком мобілізовані добровольцями — їх набереться чоловік 500. Всі вони бажать ідти на фронт с українцями но не добровольцями і бояться що їх повернуть в Крим. Їх обовязкова потрібно перевезти через Румунію на один з фронтів Міркую що українська армія найперше повинна захопити Одесу а не Київ, бо Одеса є головний укрїнський порт для звязку з закордонним урядом і забравши Одесу ми маємо можливість прохати англійців і французів вернути нам згідно їх умови з німцями наші пароплави (45) котрі зараз зарештовані в Царьгороді. Поки ми не будемо мати морської комунікації наш фронт і населення України будут терпіти величезну нужду во всім.

Підписав: Контр-Адмірал М. Остроградєкий.
20-III. 1920 р.Букарешт.

№ CXVIII.

Доклад четаря Клементія Бігарія про його перебуванія у большевиийкiм полоні.

В місяці грудні 1919 року находився я у Винниці у т. з. Віденській лічниці (Місія Червоного Хреста д-ра Новак) як реконвалесцент по манджурськiм тифі.

Позаяк почався відворот українських і денікінських частин, одержала команда сеї лічниці приказ евакуації до Одеси.

Транспорт хорих переведено укр. саніт. поїздом 2008. Командантом був лікар єврей наддніпрянський. Підчас транспорту кармили нас надзвичайно штока Хотьям у цім поїзді

находилися по найбільшій частині легко хорі і виздоровляючі померли менш-більш 10 чоловік. Легковожність санітарного персоналу була така, що у Одесі собаки витягали трупів з вагона (трупорня). Наші доклади у Одесі не довели до ніякої цілі.

У Одесі переведено хорих до лічниць, а реконвалесцентів до дому виздоровців. Можна посвідчити, що управліне Деникина давало галицьким частинам і лічницям, що лиш можливо було.

Сей гарний час не тровов довго, бо у половині січня 1920 року розклад Деиикінської армії дався відчувати на всіх сторонах. В Одесі почали налеті (грабежі) що раз розширюватися, а що найюганійше було то, що денікінські старшини брали активну участь у тих грабїжах. Не пише банки і уряди, але також багатших приватних мешканців ограблено. многих ранено і убито.

В послїдних днях січня командуючий генералгорода Одеси Штесель повідомив український одеський комітет, а після відбуті народи з англїйським і французьким консулом, він готов віддати власть у руки українського комітету, если той зможе обороняти город проти нападу большевиків. Український комітет повідомив про це Стаційну Команду галицьку (Отаман Оробко), котра сейчас скликала збірку старшин наддніпрянських і галицьких. При цій нараді викозав полковник Здобудьволя, що зможуть поставити у протязі 3 днів до 10.000 узброєних людей. Галичан узброєних було тоді менш-більш 1500. Позаяк легко є сказати, що на першу відозву зголоситься 10 — 15.000 чоловік, алеж треба і з тим числитися, що евентуально не прийде ані 2000, нарада старшин узнала, що:

- 1) з огляду на факт, що місцеві большевики мають зорганізовану силу 30 — 35.000 людей,
- 2) 41 дивізія большевицька (невідомо у якій силі) приближилася вже на 15 верст до города,
- 3) допомоги зі жодної сторони неможливо одержати, перебрання власти і ставлення опору в такій хвилі неможливо і допроводило би до повної погибели позаяк большевики не держаться занадто конвенційних інтернаціонально-воснних законів. Впрочім дійшло стац. Команді до відома, що галицькі чостмни вже окружені большевицьквм[и] військами, зробили з ними якусь умову, котра пізнійше буде опублікована.

День по цій нараді зробили місцеві большевики переворот, забили багато денікінців і нагнали остаючи частини в силі 6—7000 чоловік здовж Дністра на захід.

День по перевороті зявився в домі виздоровців большевицький командір 41 дивізії, переглянув виздоровців, повідбрав пальне оружжє і повідомив нас, що стоїмо під опікою совітської власти, непотрібно нам безпокоїтись ніяк, лише довжні признавати совітську власть і гїдчнитися її.

Я тоді переняв службу як харчовий старшина у лічницї на ул. Пантелеймонівській 5 гімназія.

Дня ¹ марта відбувся в Одесі торжественный празник річницї Тараса Шевченка. Виступили укр. частини узброєні: 1 курїн Чорноморський (полковник Здобудьволя), 2 курень Галичан. Неузброєні: всі сторшини находячіся у городі Одесі. Збірка перед Собором.

Всі укр. частини і відділи організованих українських робітників, вся шкільна молодїж і много інших виступили з прапорами синьожовтими, на котрих причепліні були менші або більші червоні шмотки. То ударило на нерви большевицьких урядів; приїхав самоходом командант города Одеси, товариш Розенберг і зажадав, щоб сей час віддалити прапори і уживати лише червоні. Піднявся на то величезний галас, Розенберг відійшов не вимагаючи дальшого виконання того приказу.

---

¹ Дати не проставлено. О. Д.

Частини і відділи рушили у похід через Єкатеринівську вулицю аж до головного двірця, завернули через площу у вулицю Пушкінську співаючи національні і патріотичні пісні. На параді перед будинком музею {Александрівський чи Николаєвський проспект} знаходилася бушта Т. Шевченка закрита. Під гуком Ще не вмерла Україна, Інтернаціонала відкрито бушту. Тримали помови люди різних партій, Українці і Москалі. Українці вихваляли Шевченка як чистого патріота національного, більшовики і Москалі як соціал-революціонера і предтечу більшовизму.

Вечером відбувся у гор. Опері і по других театрах торжественні представлення у пошану Т. Шевченка. У опері проголошено також різні промови всіляких партійних людей, котрих тенденція була, використати твори Шевченка на власну користь. Дух українців очевидно запалений, а над все визначувалася шкільна молодіж. Дійшло нам до відома, що цей торжественний празник відбувся по цілій Україні і дав більшовикам велику задачу обдуманья.

Результат для гал. армії і для прочих укр. добров. частин був той, що командир полкового штабу (Порейко)¹ видав приказ, що:

1) не вільно уживати синьо-жовтого прапора; на його місце ступає червоний.

2) не вільно носити Петлюрівських відзнак (тризуб) натомість ступає пятираменна червона зьвізда.

Хто не укоривсь сему приказу, того замкнуто як контрреволюціонера.

Не задовго по тім підняла чорноморська частина (Здобувьволя) у Терасполю повстання, вигнала на короткий час більшовиків з міста і вивисилв синьо-жовті прапори. Більшовики перемогли це повстання дуже легко і в короткім часі. Що сталося з повстанцями, нам не звісно, певно є, що велику часть розстріляно.

Позаяк більшовикам донесено було, що гал. Частини у Одесі звязь з Черноморцями, думають і прилагоджують повстання в Одесі, заарештовано одного дня всіх старшин здорових находящихся в домі ви здоровців і по приватних квартирах в Одесі і то менше-більше до 250 чоловік. За якийсь час прибув з полевого штабу оден поручник буковинець, котрого імені я більше не пам'ятаю, з приказом звільнити всіх Галичан і перевести зі всім гал. Майном до полевого штабу у Конотопі. Більшовики випустили галичан з тюрми, прилагодили оден грузовий ешелон і загрузилися всім, що мали відізд на нім на 26. цвітня по обіді забираючи з собою все майно гал. Між віїзжаючими находилося кілька жінок, панночок і дітей. Потяг мав відійти о 10 годині вечером.

Тимчасом більшовики вислали на заставу II (т.є. 7 – 8 верст від Одеси, дворець чекальня) одну сотню Китайців з машинними крісами з приказом шукати якоїсь провокації з Галичанами і постріляти ту зволоч – змінників. Желізнодорожники довідались о тім від своїх товаришів на Заставі II. і не не відправили потяга виказуючи, що машина заболіла. Китайці очікували потяг до 1-ої години і зголосили по телефоні своїй команді (Ч.Н.) що Галичан не має. На то вислано другу сотню китайців з машинними крісами на головний дворець, адо помочи вислано їм оден борони поїзд.

Желізнодорожники не повідомили нікого о цій справі і то з причини, аби не зрадити своїх товаришів на Заставі II., а по другім, бо думали, що більшовики обдумують витворити такий факт скандальний і варварський у самім городі Одесі і задля того не потрібно безпокоїти Галичан. Галичани спали спокійно по вагонах, по найбільшій части пороздівані, перед поїздом була виставлено стійка з крісом. Китайцям удалося легко провокувати стійку. З котрої сторони випущено перший вистріл, не знати. Факт є що зачали сипати Китайці крісами і машинками з одної

---

¹ Порайко. О. Д.

сторони а броневик з скорострілами з другої на поїзд з снйчими галичанами. Зачав крик, плач люди голі, босі повискакали з вагонів, покидалися на землю. Декотрим удалося перезти під вагонами і утекти. Перестрілка тревала з ½ години. Китайці обскочили поїзд і заарештували всіх неранених не дозволяючи їм убратись і відвели до тюрми, жінок понагонили, трупів і тих, що не давали знаку життя, покидано на вози і відвезено на кладовище, де їх зараз закопано. Кажеться, що було до 80 трупів. Що сталося з майном державним і приватним не відомо.

Лічниця ч. 35 на ул. Старопортофранківській заложена Галичанами. У тій знаходився як комендант підвідділу от. Горобач; я сам виповнював функцію харчевого старшини.

Рано 27. цвітня прибули з головного двірця де які ранені і жінки босі і пів голі. Ми їх прийняли до лічниці і допомогли їм в чім лиш можливо було. У протязі дня приходили деякі старшини і стрільці, котрим удалося утечи, але не успіли вийти з Одеси. Голод присилував їх шукати прокорму. Лічниця запасів не мала, бо большевики видають харчі лише на 3 дні і то дуже скупо. Ми їм давали хліба і каші, зупи і що лиш можливо було.

У лічниці находилася одно жидівка на посаді воєнного комісара і оден наддніпрянець на посаді політичного руковедителя. Ці знову мали деяких людей, котрі їм доносили, що ся діяло. Так і довідались о тім, що ми підпіраєм українців - утікачів і зробили на нас донос до Губ. Ч. К. що проводимо кентр-революційну агітацію.

30. цвітня 10 год. вечером обступила большевицька частина узброєна під проводом агентів Губ Ч. К. лічницю і заарештували всіх Галичан. Відібрали нам всі гроші, документи, оружже і т. д. Ревізія тревала цілу ніч аж над ранком нагнали нас всіх (150 чоловік) до Губ. Ч. К. на ул. Канатпи, а звідти по двох днях до тюрми в Одесі. У тюрмі замкнули нас у трьох осібних залах. З часом зібралось 500 — 600 чоловік.

Життя у московській тюрмі знакове. Рано кияток, 1½ фунта чорного хліба с половиною, 8 золотників сахару. Обід суп рідкий з пшона (більш проса як пшона) без мяса, раз або два рази на тиждень з смердючою рибую. Вечера кияток. Гонили нас там до роботи, копати, азмітати, подвіре чистити, дрова рубати і т. д.

Каждого вечора повторылася грозяча сцена: між 5 - 6 годиною приїзжав грузовик експортований кавалерійським відділом і вибирали 4 - 8 чоловік на розмін, то значить на розстріл. Між иншими розстрілено отаман[а] Горобача. Яке то вражіння на нас робило може собі кожний подумати сам.

23-го мая 1920 року вигнали нас всіх (500 — 600 чоловік) на подвіре. Там вже чекала на нас експорта і то курінь піхоти, відділ кавалерії і два вози, на кожнім один машиновий кріс. Повикликували нас по імени, поставили рядом по 6, обступили рядом піхоти і рядом кінноти і погнали до двірця. На чолі їхав оден віз з машновим крісем, а зі заду другий. На двірці понапихали нас до вагонів по 40 чоловік і по 2 стійки з набитим крісом. Ті стійки мали приказ кожного, котрий не слухав на слова або хоче утікати, сей час застрілити. Так нас направили до Николаєва. Заїхали ми до станції Трихати перед Богом і затрималися там, бо міст через ріку був знищений.

Конвой, котрий нас експортував належав до якогось охоронного батальону, рекрутувався в Одесі, складався майже виключно з жидів голодранків. Командіром був якийсь м'яса єврей надзвичайно ординарний і захланний. Позаяк ми два дні крім хліба і цукру нічого не їсти не дістали, зачали люди виминювати біле за хліб. Очевидно прийшло то командіра на думку піти до нас на реквізіцію, забрали нібито замінити від нас все: ціле біле, однострої, плащі, деки, годинники, перстні і т. д., одним словом, що лиш попало у руки. Натомість дали нам дранте повне вошей.

По двох днях прибув другий конвой з Николаєва, перебрав нас і повив піхотою через німецьки колонії до Миколаєва (30 – 35 верст). У німецьких колоніях дуже гарно нас приймали. Дали

довільно їсти, молока, сала, мяса і іншого. Повтікало у колоніях майже 30 чоловік, бо були певні, що німці їх закриють. Настрій колоністів є надзвичайно противний большевикам.

Прибувши до Миколоєва, помістили нас у бивше касіно морських офіцерів. Зараз зачали нам давати школу, привели музику, котра нам вигравала інтернаціонал, зробили мітінг і розказували нам, яка то хороша річ: большевизм і комунізм, бо чоловік не потрібує жадного клопоту голові, дістає їсти і пити як кожний домашній скот, дістає чоботи і одержу, як ся підковує коні, робить то і тільки як комуністичний закон приписує, так як господарь запрягає волів до плуга і інше.

Ми мали то вражіння, що тут вже віє інший вітер як у Одесі і що люди нас ваблять до себе. Списали також протокол нашого ограблення.

По трьох днях повезли нас залізницею через Полтаву до Харькова. Там поміщено нас у Москальовські касарні. Харч нам давали тут як власним жовнірам і обходилися з нами доста хорошо. Підлягали ми політично Галицькому Рев. Комітету, котрого предсідатель товариш Кон.

Під проводом українських кругів (велика часть української інтелігенції злучилася у патріотичні цілі з большевиками) почалася українізація урядів. Позаяк дається в знаки брак відтюдних сил і фаховців сейчас при нашім прибуттю повстала думка використати як найбільше наших старшин і здібніших людей для харьковських урядів. Большевики дозволили, щоб задержати всіх нездібних до воєнної служби і старих людей (поверх 45 літ).

Комісія з 2 лікарів галицьких, 2 лікарів большевицьких і кількох представників больш. переглянула цілий транспорт і вилучили 70 — 80 осіб і всіх жінок і дітей. Прочих послали до Козаня на реорганізацію.

Як нам оповідали приїжджаючі з Казаня, там концентровано останки гал. армії і уживано їх до присильної роботи і то рубати дрова у лісі, будувати залізну дорогу і т. д.

Полишені у Хрськові поміщено по всіляких урядах. Всі обовязані ходити на комуністичні курси — виклади.

Наше поміщенє у Харькові, Москальовська касарня був переходовий відділ для новобранців. Переважно прибували такі з Харьківщини і з Полтавщини. Новобранці приходять дуже неохочо, багато скриваються по лісах, або втікають до повстанчих відділів. Большевикн знуцаються на родичах таких втікачів надзвичайно строго: забирають скот, палять дома, забирають заложники. Відділи большевицької кінноти вилловлюють дезертерів. де лиш попаде.

Серед подвіря моск. касарні находиться будинок з ґратами (в'язниця). Тут замикають зловлених новобранців. В часі, коли я там перебував, находилося 300 — 400 новобранців замкнених, до 9/10 Українці. Дух у них щиро український. Співали надзвичайно гарні пісні, між иншим Заповідь Шевченка, Дорошенка і инші.

Я, хор. Голинський, поручник Вольф І четар Маргенштерн відлучилися по тихоньки. Удалося нам роздобути папері воєнно-полонених Австрійців і поїхали з транспортом воєнно-полонених до Москви.

У Москві заложили німці (Германська Держава) свій совет для воєнно-полонених. За їх прикладом получилися німці австрійські, угри, чехо-словаки, поляки і румуни і сотворили інтернаціональний саветский союз держав бувшої Австро-Усорщини. Ці два совети мають всі справи полонених в руках. Німці (Reichsdeutsch) відправляють своїх полонених якнайскоріше. Вони мають власний приют, прокормлюють их досить добре і тримають, як звикле, добрий порядок. Не знуцаються над інтеллігентами, так що можна сказати, що їх інституція відповідна.

Не такий лад панує у союзі австрійських советів. Ці мають лише оден приют для тяжко ранених (інвалідів) і для тих, що стоять до лица [sic] (Inwolidenheim). Прочих полонених виставляють у приюти російських біженців (Естонців, Латишів, Поляків і инших народів). Для австрійських полонених призначено місце у приютах Число I, XI XV. Місця там мало, харчі надзвичайно бідні.

Денно одержує кожний $\frac{1}{2}$ фунта (20 дк гр...) чорного хліба з непересіяної муки, котра звикле ще мішана з пшоном, 9 золотників сахару. Рано кипяток, на обід суп з пшена без мяса, 2 рази на тиждень з рибою (старі оселедці), на вечер як має продуктів то знова пісний суп ще тонший як на обід, а як нема, то лише кипяток.

Транспорти полонених приходять з двірця до приюту інвалідів. Місця по кімнатах немає. Розстелюються по подвірю, а як часом почне дощ, то роблять з мішків і різних шмоток шатра і туляться оден при другому. Другого або третього дня по прибуттю, переводить лікарська комісія огляд і реєстрацію полонених. Позаяк сейчас із таборів сибірських висилають лише інвалідів, ця комісія класифікує їх як інвалідів I. або II. кляси. До I. кляси належать тяжко хорі, як скорбут і инш., або ті, що дійсно їм бракує нога або рука або сліпий і також старі люде понад 45 літ. До II. кляси належать всі прочі, ще трохи здібні до роботи.

Інвалідів I. кляси відправляють скоро, значить 8 до 14 днів по черзі.

Інваліди II. кляси відправляються на роботу по советських фільварках і до тих господарів, котрі з советами якусь звязь мають Там вони мусять що найменше 3—4 тижні робити, потому вільно їм приставитися до нової комісії і реєстрації.

На роботі дістають звикле лучші харчі (2 фунти хліба денно) і платню 1.200—1.500 советських рублів на місяць. Хто працює три місяці може получить і одержу.

Бувшим офіцерам, урядникам австр. армії і взагалі інтелігентам, як професорам, адвокатам і прочим робиться як найбільші перепони. Угорських старшин категорично не відправляється. Для того скривається кожний як лише може.

Мене тримали як інтелігента, мимо того, що в моїм паспорті назначено було 47 літ і комісія признала мене не здібним до найлегшої роботи, більше як два місяи на XI пункті. Просидів я оден місяць, надоїло мені голодувати без жодного вигляду до видертя. Послухав я ради одного маляра интернац. совету робити. Робив я майже цілий місяць, лупив бульбу, замітав і умивав сходи і виходки, носив і доглядов дітей завідуючих товаришів і так ся змилювали надімною і в кинци відправили.

Відїхав я з Москви 28 серпня.

Транспорт складався з 1.500 осіб, всіяких народностей. Почавши за городом Твер їхали ми 2 добі через горючі ліси майже аж до границі Естонії. Мали нагоду бачити, які люди вислані гасити, підпалювали ще більше. По дорозі не одержали окрім 1 фунта хліба, 9 золот. сахару на добу нічого більше.

Но границі то є Ямбург, перешукано нас за грішми, золотом, сріблом, мануфактурою, харчами і іншим. Багатьом, котрі мали нагоду у Сибірі дещо заробити, відібрали 20 до 30.000 рубл. Царських. Перлускали лиш 10.000 рублів советських або царських, инші гроші як колчаківські, донські, або денкінські пірвали. Українські і инші заграничні конфіскували і давали натомість посвідку (квіт.).

На грониці перебрали нас естонські офіцери і повезли нас до Нарви. Запровадили до старої швецкої кріпости і помістили наос по гарних військових шатрах (німецьких фабрикат). Поділили нас по національностях, перевели реєстрацію, накормили і післали спати. Тут я по трох місяцях перший раз дістав мяса. З кріпости виходити не було вільно, з міста також не можна було дещо купити. Але естонські хлопчики драпались як коти по мурах і приносили ковбаси по 1000 рубл. фунт, сала по 2.500 рубл. ф. Впрочім обходилися з нами естонці надзвичайно гарно. Було шатро читальне, де стояли часописи на ріжних мовах і бібліотека до диспозиції.

Пересиділи ми 5 день у Нарві.

5-го вересня розгрузили нас на Levteschiff, а малий парохот потягнув нас в діл Нарви; вечерком дійшли до моря і до нашого коробля Лісбоа. Загружене сей маси людеи, розташоване

назначене, де кождий має їти по харч і т. д. не тривало більше як одну годину. В тім часі підняли вже якор і ми дякувати Богу відпекались напевно советської Росії. Харч на кораблі був добрий, хліба доста, дістали ще папіросів і чоколяди, лише многим не смакувало — бо занадто гойдало і...

Дальша подорож йшла нормально. Лікарський перегляд у Свінемінде, реєстрація у Штетіну і відправка по національностям до відповідних граничних пунктів бувшої Австро-Угорщини.

Мене відправили з Чехо-Словацьким транспортом до Райненберга, а звітам до Баденбаха, де переведено нову реєстрацію і відправили полонених по таборах карантини. У Баденбасі згапосив я командантові транспортного відділу, що я не Чехо-Словак, але Український старшина утікаючий з большевицького полону. Одному сотникові чеському це зовсім не було до вподоби і сказав мені що прикаже відправити мене сейчас через границю. На то я йому відповів, що яко старшина воюючого народа думаю мати право на гостину (Asylrecht) а після норм інтернаціональних можна мене інтернувати, але не відправити назад, щоб большевики мене розстріляли. Попросив його дати мені спосібність дістатись до Праги, де наша місія урядує. Мене відправлено до граничної поліції, тут дістав посвідку на вільний переїзд до Праги. В Празі прийнято мене у Місії надзвичайно гарно і відправлено через Братиславу до Відня.

Що до політичного становища на Україні, могу сказати, що большевики вправді лиш по містах кріпко держаться, по селах селяне не узнають цю власть занадто, тримаються спокійно, щоб чорта не будити. У кожному селі має одного начальника Української, одного Російської і одного комісара большевицької власти. Як наступить якийсь переворот передають урядованне один другому без жодної сварки так як міняєся шапку. По українських селах настрої патріотичний, по німецьких прихильний українській справі, по російських індивідуальний, то значить хай вже буде Україна, лиш хай буде спокій, сіль і керосин. По містах рух українізації щораз більше шириться, а найбільш між молодим поколінням. Противні цьому рухові суть московські урядники і жида. Перші бояться стратити посади і хліб, бо заведем модерної занадто європейської адміністрації необхідно упаде і хабарництво, - послідні бояться, що козаки, здобувши власть у руки, не будуть їх довго виганяти, але виріжуть і вистріляють, як робитьсь з шкідливими звірятами у лісі або у полі. Капіталісти і чужеземці тягнуть за єдиною неділімою Росією.

Підчас нашого транспорту до Харкова мали ми не раз нагоду побачити, що наряд нам дуже прихильний і нас жалували. Звикле чути було: Вси Галичане хотіли зробити добре для нас, але ми їх не зрозуміли; тепер повинні підчинятися жидам і їх прихильникам.

Торговля по Україні підчас мого перебування ще була вільною, поволі зачали більшовики реєструвати склепи і лавки перенимати під советську опіку. Селяне не радо продають за советські гроші. Знають досить добре, що і український гріш не має за границю жодної вартости, але ж мимо того продає скорше і на пів дешевше за свій гріш. Отся сільська політика надзвичайно здорова і показує нам дорогу нашого поступовання у будучности. На примір: Я продаю 1000 кл. пшениці по дві гривні. Трачу з тим, але стягаю власні банкноти із азкордону. Хто далі хоче купувать пшеницю, мусить вперед купувати гривні золотом, гривнями аж може одержати пшеницю.

Хліба на Україні достаток, хотяй не засіяно навіть половини поля. Селяне у декотрих околицях закопують хліб, палять ширти, щоби лише не вивозити до Москви, жидівській власти. Був приказ віддавати яйця, масло, молоко, сир і т. д. до міста, селяне сей час зачали різати і їсти кури і корови, що не зарізали, пігнали до ліса.

Повстанчеських відділів має много. Есть Батько Махно, Тютюник старший і молодший, Ангел, Зелений і інші. Махно оперує по Херсонщині і близько Азовського моря, Тютюник на Поділю, Ангел і Зелений на Київщині і у Чернігові. Тактика стара козацька, казаки одягнені по селяському, без жодних відзнаків, скривають крис десь у буряні або під якоюсь стріхою. Послушні своїм старшинам, котрих сами вибірають. Данного моменту нападають на менші відділи ворожі, забирають обози, граблять де тільки можливо жидів і поляків — даються і іншим чужоземцям у знаки. Тактичної сполуки між собою, здається, не мають.

Махнівські відділи осуждено в кінці 1919 року на 80.000 чоловік. Коли большевики стягнули стягнули стільки сил, що могли Махна окружити, не знайшли нікого, всі Махновці щезли як мрака. Найбільше прихильників має Махно у Кубаню і на Поттаві.

Взагалі можна сказати, що думки самостійної великої України шириться чим раз більше. Як би сьогодні Антанта проголосила признання цієї самостійности, то з певністю за кілька неділей не було б одного большевика на Україні, але дуже багато жидівських трупів, бо всюди лиш жидам дається вина, що не признається ця самостійність такого великого інтелігентного і здібного народа.

Що до большевицької влзи то мушу сказати, що то згори всьо жиди, а з долини голодранте. Ленин не значить нічого. Вся власть в руках Троцького. Командант Москви жид Дексвах, комендант Одеси жид Ройзенблат. Председатель галицького Револуційного Комітету товариш Кон. Як нема достажидів, то то занімають посади комісарів жидівки, як на приклад у Одесі у 35 лічниці воєнний комісар жирівка Золотаревська. По всіх урядах говно жидів, всі важніші посади у армії заняті ними. Можна сказати воскресеніє Юдеї.

Але Україна будеть. Коли, своєю дорогою але будеть. Отсю фразу я чув від Одеси аж поза Харків, а ця думка і у мені закоренилась. Дай лиш Боже найскоріше і дай Боже витримати аж до тої пори.

Клементій Бігарій в. р. чотар.

№ СХІХ.

ПОДІЇ В ДОБРОВОЛЬЧІЙ АРМІЇ В РАЙОНІ ОДЕСИ.

24 січня ст. ст. 1920 року.

З одного боку під натиском большевиків, а з другого нервуючись подіями повстанців в тилу, які не змогли винести на собі надзвичайних кривд і грабунків, частини Денікінської армії в хаотичному стані відступали одні на Одесу, гадаючи на пароплавах переїхати во Варни в чому вони помилялися позаяк не було в Одесі ні жодного пуда вугілля, а другі, минаючи Одесу, поспішались до переправ на Дністрі, думаючи через Румунію попасти до Болгарії, ле на їх думку малося переформіровання їх армій, щоб по весні знов зробити наступ на большевиків.

Поспішність їх відступу була надзвичайна: частина переганяла другу, одні ішли до Акерману, другі кідались на переправу коло Маяк, треті в Тірасполь, але румуни нігде їх не перепускали, а в Маяках, де вони перейшли Дністра без дозволу румун, навіть зустріли гарматним і кулеметним вогнем.

Нарешті всі частини зконцентріровались у Тірасполі і коли стало ясно, що Румунія їх не перепускає, Денікінська армія рушила в здовш Дністра на північ на злучення, як вони заявляли, до Поляків. Цей рух був трохи обрахований і вони вирушили трьома колонами в такому напрямку: понад самим Дністром рушив обоз другого розряду, а також жінки офіцерів, хворі і приватні особи, а сусідній колоні йшов обоз першого порядку і деякі штаби з незначними бойовими частинами і, нарешті, третя колона виключно бойова.

Чутки про наближення большевиків, а в де яких містах обстріли обозів місцевими повстанцями страшено нервувало ці відступаючі частини і вони без дньовок, високим темпом робили намічений перехід.

Крок за кроком, все більше і більше ці вояки проявляли самочинні, безплатні реквізиції їжу і фуражу і, нарешті, дійшли до форменого грабування носелення, яке попадалося по їхньому шляху. Почало робитися щось надзвичайне: стон і сльози роздавалися по селах і хуторах в слід відступаючій ораві так званої добровольчої Денікінської армії. Забирали у селян коней і без жодної зміни ці коні мусіли вести їм нагробоване майно, поки не здихали по дорозі, тоді знов реквізували коней з хазяїном, або і без хазяїна, вривалися в хати, забирали печений хліб, муку, яйця, сало, не рахуючись з тим, що то було останне у господаря, нарешті дійшли до того, що почали зривати замки від скринь і сундуків і забирали гроші, переважно Романовські, полотно, ковдри і кожухи, хто протестував, того били нагайками і погрожували ростріляти, убивали гусей, качок і курей, навязували до сідел десятками і під регіт дикої орави гарцювали на конях, вривалися в хутора і забирали останніх овець.

Це занадто цінічне грабування ні в чім неповинних людей не могло навіть саму найчерствішу людину залишати спокійним свідком і серед де яких поодиноких солдат цієї банди з'явилося обурення. Я був свідком, як солдати разом з офіцерами накінулись в одну хату до хазяйки, яка мола пасіку, забрали у неї мед і навіть той запас, який був залишений на прокорм бжол, понівічили воцину і вийшли з хати, через деякий час заходить знов один офіцер і почав кричати, щоб воно дала йому меду, та відмовила він тоді почав зривати з шафи і сундука замки, ніби то шукаючі меду; я вийшов і сказав кучці обурених солдат, які забігли в хату і почали бить цього офіцера Денікінської армії прикладом та нагаями. В другому селі на моїх очах кіннотчики підіхали до замкненої хати, зламали зомок, зломали сундуки, забрали дві тисячі Романовських рублів, все полотно і де кілька кілімів, в хаті перевернули все що там тільки знаходилось; повіртали з діжок соління, а коли нагодився господарь і почав звертатися до них з плачем, аби вони не роїнували його, ці знамениті вояки зняли з його кожух і шапку, ударили де кілька разів нагайкою і поїхали з нагробованим далі. Зупиняючись на ніч по хатах, загадували варити їсти, жарить качок, курей, не рахуючись з тим чи має господар цих качок і курей і бідні селяне примушені були бігати по сусідах і доставати птиці перед страхом бути ростріляним, або в кращому разі скаліченим нагаями. Хто гостро до них становився, того били, або рострілювали тут же в його оселі.

Огідна було дивитися, як ця орава піджимала хвіст і силилась бути невинною і коректно відноситись до селянства, коли увіходило в сферу, де зустрічалися українські застави або залоги. Наближаючись до застав польських, навіть, почали агітувати, що тут, мовляв, треба себе утримувати від грабунків, бо це може нашкодить і поляки можуть їх не допустити до себе.

Надзвичайно дивно було дивитися, що на всі ці грабування ні вищим командуванням, ні окремими офіцерами не тільки не проводилося яких небудь наказів, заборонення грабувань, але навпаки оправдувалися таки злочинства з того погляду, як вони заявляли, що иньшим чином прокормитися і зробити цей похід не малося у них можливосте а через те в цих грабуваннях брали участь не тільки солдати, а і самі офіцери.

Весь шлях, яким ця добровольча армія пройшла від Одеси до польського фронту усіяний стонами і сльозами селян, що навіки вселило в їх серцях надзвичайну злобу і обурення проти російського війська.

На превелике щастя ці події добровольців лише відхилили від себе наше селянство, але не повернули їх до большевиків. Ні в одному селі мені не довелося зустрінути орієнтації на большевиків а нервовіше ще чекають, як спасення, як вони називають «Петлюровську» владу.

5 Березаля 1920 року Мих. Середа.

Підпис особи мені відомої свідчу: От. Шаповал.

№ СХХ.

НАКАЗ

по Військам У. Н. Р. ч. 48/оп.

1 -го березня 1920 року.

Обстановко: 1) По перевірці відомостей від різних агентур установлено, що 2-а Латишська дівізія в складі 1, 2 і 3 Латишських полків спішно відійшла з Одеського напрямку в Латвію. Причина — революція в їх краї і загроза із заходу.

2) В Елисаветському, Помішнянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил нема.

3) В районах Уманському, Звенігородському, Біло-Церківському і Фастівському виявлена присутність большевицьких сил.

4) Агентура дівізії Київської 28/2 доносить: комуністи відтягнули свої сили на Білу-Церкву, Фастів. В м. Звенігородка стоїт ворожа дівізія невеликої кількості, яка має відійти на польський фронт. (По додатковим відомостям вона вже виступила. Ці відомости потребують перевірки).

Одеська часопис («Комуніст») доставлена тою же агентурою, передає, що денікінці відійшли в Румунію (на Аккерман). Ескадра Антанти відійшовши з Одеси ні одного добровольця з собою не взяла. В Криму ще є не значні добровольчеськи відділи.

5) Елисаветські часописи від 24/ІІ подають: «18/ІІ ворожа армія ностулаюча на фронті Мозирь—Могилів-Лодільський складається: Мозирський напрямок — 7.000, Овручський—5.500, Новоград Волинський — 2 дівізії Галлера, Із'яславський—6500, Староконстантинівський — 7500; армія під командою Головного Отомана Петлюри— 14000. Ми (большевики) під натиском ворога примушени були залишити Летичів і ряд сел на північ і південь від нього».

6) Завдяки наближенню весни, розливу річок, відсутности буркованих доріг — значно обтяжується рух нашої армії, а тому всіма відповідними Командірами ведеться уважне обслід доріг і переправ.

ІІ. Загольне завдання армії: Армія має зосередитись на протязі 2 і 3 березня ц. р. в районі сел: Юзефполь, Новоселки, Бузинковата.

ІІІ. Частичне зовдання: 1) Волинська дівізія 2/ІІІ з місця свого росташовання переходить в Добрянку, 3/ІІІ — продовжує до села Юзефполь де і росташовується. Розвідку вести на Ольшанку і Ольвіополь.

2) Запоріжська дівізія 2/ІІІ з місця свого росташовання переходить в село Коритно, 3/ІІІ— продовжує марш до с. Новоселки де і росташовується.

Розвідку вести в секторі Галосково і Голованівськ включно.

3) Київська 2/ІІІ переходить в с. Тішківка, 3/ІІІ — продовжує марш до с. Бузенковата де і росташовується.

Розвідку вести но Добрянку, Тішківку, Покотилово і Голованівськ виключно.

4) Штаб армії 2/ІІІ с. Добрянку, 3/ІІІ — с. Дорожинка.

ІV. 4/ІІІ передбачається денний відпочинок.

V. Бажано щоб частини армії ставали на марш не пізніше 3 год. ранку, з тим розрахунком щоб завидно була вистовлена сторожева охорона.

VI. Охорона і Розвідка та зв'язок на марші – після нагляду Командирів частин.
VII. Заступники Отамани Тютюнник і Загородський.
Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ СХХI.

Дивізії Волинській і Київській

1.III.20 р. 24 г. с. Водяна.

Передать до відома і відповідного зарідження командирів дивізій слідуючі донесення див. Запоріжської.

Копія.

I. «Д. Негайно. Командарму У.Н.Р. По певним відомостям завтра в м. Глодоси зявиться карний отряд комуністів. Місцеві Глодоські комуністи піднесли голову. В містечку розповсюджуються відозви комуністів і Махна проти Петлюри. Мій посланець чув у Глодосах гарматну стрілянину з боку Хмілевої або Малої Виськи. По відомостям, одержаним моїм зв'язком в м. Глодоси, з Ново-Миргорода іде по нашому напрямку відділ комуністів силою до 3,000 чоловік. По цім же відомостям в районі ст. Помішної і Новоукраїнки стоїть більш. Ешелон. 1.III. 22 год.».

II. «[Копія] Доношу, що козак 5 сотні в с. Липовці біля аптеки чув від селянина, який приїхав з Вороб'їва, що туди від Добрянки і сх. пройшло багато війська (піх. І кінноти) комуністів, які, на думку селянина, напрямом сходн. (Липняжка). Комуністи виставили заставу і нікого не пропускають з села, а селянинові прийшлося проїхати понад пости.

1.III.20 р. ч. 48. Ком. 2 Мазеп. Кур. (підпис).

III. Зважаючи на се, приказую всім частинам залишити на сутки на місці свого переб. розвідку.

IV. Дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на сім березі, продовжувати завтра дальній ший марш через Добрянську переправу. По можливости агентурною розвідкою виявить правдивість даних донесень.

V. Ком. Зап. дивізії наказую перевірити розвідкою правдивість донесень з с. Вороб'ївка.

VI. Про становище в с. Вороб'ївці див. Київська буде попереджена в с. Тишківка.

VII. Аби уникнути натовпу в Добрянці, див. Волинська робить великий привал в 3-5 верстах від Добрянки.

Ориг. підп.: Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Шт.

№ СХХII.

Таємно

ПРИКАЗ
по Військам У. Н. Р.

ч. 49.

2.III-19 р.

14 годин Добр.

I. Обстановка: 1) Запоріжська див. виконала наказ і зосереджується в селі коритно.

2) Волинська див. затримала рух і залишилася в с. Тишківка до 15 год. 2.III.

3) Штаб Запоріжської див. доносить: розвідкою Черношлич. Виявлено, що в с. Воробієвка комуністів немає. Застава Черношлишн. В с. Добровелич[ка], були атаковані в 23 год. 1.III зі сторони Глодос. Атака ліквідована. Ранених і убитих нема, відомости подані про м. Глодоси – потверджуються.

II. Загальні завд. Переведення приказу ч. 48 – м. 3.III продовжується.

III. Особ. Завд.: Волинській див. в 4-і годин. 3.III. розпочати рух на с. Добрянку і продовжувати марш по приказу ч.-о. 48. Волинській див. до приходу Київської в Добрянку залишить один із кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямкі на с.с. Воробієвка і Липняжку. 2) Київська див.: в 4 години ранку стає на марш і переходить в призначений їй район по приказу ч.-о. 48-м. По переході переправи Київська див. змінює заставою у переправі Волинській кінний полк і тримає її до 18 год. 4.III.-20 р. За всяку ціну вести якнайширшу агентуру.

IV. Дивізіям Київській, Волинській і Запоріжській бути наготові до 4.III до дальнішого маршу, коли сего будуть вимагати обставини.

V. Додаються відомости при загальну обстановку. Латишська див. пройшла через Гайворон на Гайсин (між 25-27.II).

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ СХХІІІ.

Таємно

ПРИКАЗ
по Армії У. Н. Р.

3-III-20 р.

ч. 50.

Д. Армія.

I. Обстановка. 1) Наш агент, постійно перебуваючий в м. Умані, подає 3 27/II-20 року слідуючі відомости: «Комунисті перекидують вільні резерви з інших фронтів на т.зв. польський фронт, але всі вони дуже стомлені і дуже невеликі кількості, так наприклад, одна бригада було 182 багн. І один корпус в 820 багн. Всі змучені, обірвані і дуже пісемистично настроєні. Набоїв мають по 5-15-ти на козака, по радіусу 80 верст навкруги ніяких ворожих сил нема. Е відомости, що Польща, Румунія і Чехія утворили блок, що Одеса занята міжнародними військами. Уманські большевики почувають себе дуже добре. В Умані всі з нами. 2) В районі Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули – Галицькі частини. В самім Ольгополі наші повстанці. 3) З району ст. Жмеринки прибув селянин, який передає, що 5-ть днів тому, коли він був під Жмеринкою, послідня обстрілювалась арт. Огнем військами наступаючими із заходу. 4) З м. Умані передають, що наш агент перейшов ворожий фронт і передав листи до штабу Г. от. Петлюри. 5) Тільки що одержані відомости (неперевірено), що в Богополі є полк комуністів. Вислано агентуру (від Волинської див.). 6) Наші частини 3/III до 14 год. осягнули становища по прик. Ч. 48-м.

II. Загальне завдання: 1) Майбутня найближча ціль армії перейти і зосередитися в району Бершаді, Хощевата, Ольгополя. Се завдання вимагає попереднього осягнення районів Ананієва і Кривого-Озера, щоби не було несподіваного ворожого удару в наше крило.

III. Особисті завдання: 1) Кінноті всіх дивізій доручається перевести розвідку чергову в слідуючий спосіб:

1) Кінноті Вол. див. – переправи Синицю від Каменного-Броду (включно) – до Саватинівки (виключно) і через р. Буг від с. Завольє до с. Дубиново (обое включно).

Розвідку провадити в секторі Балти, Ананьєв – Кр. Озера.

2) Кінноті Запор. див. переправи через р. Синицю від с. Камінний-Брід до с. Шамраєвка (обое включно) через р. Буг – від с. Завальє (включно) до Гайворона (включ.). Розвідку в секторі – Балта (включно) Бершадь (виключено).

3) Кінноті Київської див.: Синицю від Шамраєвки (виключено) до с. Антоновка (включно), р. Буг від Гайворона (виключено) до ст. Гавриловки (вкл.). Розвідка в секторі – Бершадь (виключено) – Уман. Напрямок (включно).

4) Перші відомости кіннота подає 6/III до 12 годин в с. Куца-Балка (Данилова-балка). Другі – 8/III в с. Могильно, далі – по обставинам і через свої частини.

5) Комдіви послають в розвідку Кінні полки, чи сотні – після власного погляду.

6) 4/III Денний відпочинок і перегляд зброї, інвентарю і коней.

7) Марш:

1) 5-III Київській див. перейти в Голованевськ. 6/III – лишатися на місті. 7/III – с. Грушка.

2) Запор. див. 5/III переходить в район с.с. Новоселки, Мар'яновка. 6/III Красногірка, Розношенці, Сверликово. 7/III лишатись на місті.

3) Волин. див. 5/III переходить в с. Липовенька, Капітановка. 6/III – Локзовата, Дельфіновка і Молдаванова. 7/III — на місті лишатись.

IV. Комендант на заводі в с. Грушка — від Київської див. Всім частинам одержать цукор і олінафт для лікування коней від корости. На всіх вимогах мусить быть печатка і підпис нач. часті.

Коменданту представити відчит не пізніше 3-х дн. по видачі.

V. Дальніший марш Армії по обставинам і данним розвідки.

VI. Міри озорони і ближньої розвідки після погляду Комдівів.

Оригінал підписав: Командуючий Арм. Укр.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Т. В. О. Начальника Штабу Армії, Полковник

№ СХХІV.

Додаток до Наказу ч. 50. Див. Запоріжській, Волинській і Київській.

4-III-20 р.

В додаток до прик. ч. 50 приказується:

1) Див. Запорозькій 7/III замість відпочинку, продовжувати марш і перейти в с.с. Шамраєвку і Каміноброд.

2) Штаб Армії буде: 5/III. (з 12 год.) с Пушково. 6/III (з 12 год с. Роздол). 7/III (з 15 год.) с. Данилова Балка.

3) 6./III. к 12 год. Волинська див. виставляє прийомний пост в с Куца-Балка (Данилова Балка) йому залишатись в Куц. Бал. до 12 год. 8/III.

4) Запор, див. 8/III. к 12 год. виставляє пост в с. Могильно.

5) Конечними пунктами для головних розвідочних ядер, з яких нач. розвід. груп роблять групіровку всіх зібраних розвідочних матеріялів, призначаються:

1. Для кінноти Київ. див. с. Таужна.

2. Кін. Зап. див. м. Хощевата.

3. Кін. Вол. див.- Чермирівці.

Орегінал підписав Командующій Армію військ У.Н.Р. Отаман Ом. Повленко.

Певно: Т. В. О. Начальника Штабу армії Полковник

№ СХХV.

ПО АРМІЇ У.Н.Р.

5/III.20 р.

Д. Армія.

1. Роз'їздом полку Чорних Запорозжців під Командою полковн. Дяченко, занятом. Голованевськ.—Взято 30—40 полонених; полонені показали, що Галичани находися в районі м. Бершаді і оголосили себе боротьбистами — тримаються нейтралітету. Одесу займає оден Галицький полк, що перейшов до большевиків.

2. Перевірено, що в м. Ольвіополі і Балті поки що червоноармейців немаєся

3. Розвідком Кінно-Запор. полку виявлено, що міст. Голосково спалений; там же селяни повідомили, що ранком 3/III чули в напрямі на ст. Любашівку — Жеребково гармотну стрілянину і селяни, прибувши з того місця, кажуть, що то їде Отаман Петлюра і Заболотний. Розвідка сего полку теж повідомляє про присутність Галичан в районі Ольгополя, Балти і Бершаді.

4. 4/III ранком група комуністів-жидів, озброєною командою, в'їхала в м. Юзефпіль, де були части Волинської див. всіх захвачено; взято 3 кулемети, рушниці, 1½ мільона совітськими грішми.

5. В той же день части Вол. див. захватили летучку Червоної армії 41 дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованевськ. Ся летучка їхала через Балту, Ольгополь на Умань і далі на Гайсин, де передбачається Штаб 41 див., а друга летучка поїхала з Балти на Вапнярку.

6. Полонені Червоної Армії подають, що 41 і 45 див. знаходяться в районі Одеса— Роздільна і бачили там 10.000 Голічан; в м Балта теж є Галичани. Сі дивізії мають на сих днях вирушити на польський фронт. Маршрут — не відомий. Склад полків малий. Можливі маршрути сих дивізій: Балта — Хоцевата — Гайсин; Ананьев — Криве Озеро — Ольвіополь, де є залізничий міст для уськотарових потягів.

7. Денікенці в районі Роздільної остаточно росפורшились.

8. На р. Бузі і Синюхі 4/III льодоход розлив дуже сильний, переправи потребують як найсерьознішої розвідки і обслідовання.

9. Висновок:

1) підтвержується присутність Галичан в районі Ольгополя — Балти — Бершаді.

2) Виявлені 41 і 45 ворожі дивізії і їх намір пересунутись на північ в район Гайсин, що вимагає з нашого боку пильного освітлення районів Балти—Ананьев і Ольвіополя.

3. Всюди настрої селян бадьорий, підвищений, наші часті зустрічюють радісно большевики мають пригнічений вигляд. Окремі групи ростікаються.

4) Річки в повному розливі, що утрудняє наш маневр і вимагає саму пильну розвідку в цьому відношенню.

5) Певних відомостей до 4/III про Український фронт ще не отримано.

Оригінал підписав: Камондуючий Армію У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Певно: Т.В.О. Начальника Штабу полковник Долуд.

Розіслано в 6-ть год. 6/III-20.

№ СХХVI.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧІЙ
ВІЙСЬКАМИ
УКР. НАР. РЕСП.
5 березня 1920 р.
Ч. 461.
Д. Армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ С.В.ПЕТЛЮРІ.

ДОКЛАД.

1. 3-го березня б. р. наша армія досягнула район сел: Казіміровка, Новоселки, Дорожинка і м. Юзефпіль (Людвинка).

2. По відомостям від 27-го лютого б. р. в м. Умані червоного війська не має, а те що було вийшло на польський фронт... Агент з Умані від 28-го лютого повідомляє, що військо червоної армії, котрі проходили через Умань і коло Умані, дуже малої кількості, всі погано одягнені і ще гірше озброєні (мають не більше як по 15-ть набойв на чоловіка).

3. Перша Латишська бригада в складі 1, 2 і з латишських полків пройшла в Литків з Одеського напрямку 3-го лютого через Елисавет на північний схід. По відомостям за 25-27-го лютого б.р. з Гайворона на Гайсин пройшла 2-а латишська бригада.

4. По відомостям агентів від 2 березня б.р. в районі Балта, Крижопіль, Ольгопіль і Ананьїв ворожих військ немає, а є галицькі частини.

5. При осягненні району на захід від м. Глодос були одержані відомости, що по нашому сліду іде 3.000 комуністів. Ці відомости перевірені і поки що не виправдались.

6. В м. Вознесенську маються ворожі сили.

7. Селяни, котрі повернулися із Звенигородщини, кажуть що там комуністів в район повіту не пускають якісь українські частини.

8. По відомостям від селян з Ольвіопільського напрямку ідуть на схід невеликі гуртки большевиків, страшенно зморені, ледве не зовсім роздягнених і без всякої зброї.

10. Волоховщина зовсім ліквідована. Частина волоховців влита в червону армію, частина волоховців у в'язниці, а останні розбіглися.

11. Боротьбісти закликають до себе всіх кого тілки можна, але цей заклик є даремна праця, так як до них ніхто не йде.

12. Коли при рухові армії виявиться, що головні сили перейшли р. Буг і знаходяться в районі Гайворона, то тоді частинами, з боку нашої армії, буде зроблена демонстрація на ворожій крилі, коли до того часу головне військо не перейде р. Бугу, то команда предбачає пересунутись в район Вапнярка, Тульчин, Брацлав.

13. Коли чутки про перебування галицьких частин в районі Ольгопіля, Крижопіля і Балти здійсняться, то тоді командування вийде з ними в зв'язок, вже без всяких з свого боку перетрактацій.

14. Селяни, котрі прийшли з Умані кажуть, що армія Головного Отаман має аж 40,000 багнетів. Останнє офіційне повідомлення є лист Голови ради міністрів Мазепи, одержаний на Полтавщині 15-го лютого ц/р.

15. Ніяких офіційних інформацій про загальну справу як від ВАС, так і від уряду армія не одержувала. Армія інформується виключно чутками, та з большевицьких часописів, і в однім часописі від 18-го лютого зазначено, що в районі Липовця ідуть юої і що на фронті мається українське військо, в кількості до 15,000 чоловік.

16. Як висновок, команда ставить ухилятись від боїв з сильними ворожими відділами, щоб приєднати дівізі багаті великою кіннотою до Головних сил.

17. Місцеві большевицькі сили дуже слабкі і не мають співчуття з боку селянства.

18. Ревкоми складаються більшістю з людей неповажаних і не певних. При знищенні ревкомів селянами, вони не мають захисників і тому загальне відношення селян до них байдуже або навіть і глумливе.

19. Мобілізація при наявності зброї і одяги пройде дуже гарно. У всіх селах де приходилося армії проходити, селяни дивуються чому не проводиться мобілізація.

20. Всюди по селам маються надія що весною повинен стати перелом.

21. Всюди, де проходить наше військо збираються селянські сходи, на котрих відповідно – призначеними людьми з'ясовується селянству сучасне становище, закладається до відновлення і заснування своїх рідних шкіл, просвіт, кооперативів і самоохорони. В більшості сел, де пройшло наше військо, уже є засновані селянські охорони. При розмовах з селянами промовці користуються як конспектом відозвою Отамана Тютюнника в котрій мається 12 точок.

22. Завдяки отриманому на цукроварні м. Мала-Виська чотирьом тисячам пудів цукру, армія на де який час матеріально забезпечена. Куплено до 150 коней. Загалі головний скарб армії є верхові коні, котрих рахується до 1500 штук, а при вартості кожного коня від 30 до 50 тисяч карбованців в

армії мається приблизно до 75 000000 карбованців. Головна хиба коней та, що в них багато коростів, але при наявності ліків і теплої погоди ця хвороба буде знищена.

23. З Умані повідомляють, що для армії вислані гроші, але поки що армія цих грошей не отримала.

24. Наступила весна, котра в першу чергу вимагає взут'я, котре зараз псується від грязі надзвичайно швидко, і літню одягу.

25. Дивізіям необхідно виробити мобілізаційні плани в які частини при наявності исходного кадру можуть розвернутися части. Відомости про це будуть вироблені через тиждень.

26. 25-го лютого був відправлен доклад з кур'єром і окрім того виряджені три агента для зв'язку, котрі мають перебратись крізь фронт.

27. Пропозиції про нашу українську справу розповсюджуються скрізь.

З оригіналом згідно Начальник Запорізького відділу Сотник Копач.

№ СХХVII.

Обстановка до 8-III. 18 год.

6/III полк Чорних Запоріжців зайняв Хоцевату і м. Гайворон після невеликої бійки. Переправа у Хоцевата знесено ледоходом. 7/III Полк вирушив до переправу у с. Шумилової далі в напрямку в м. Бершадь. Агенти Київської і Волинської дівізії донесли, що в м. Бершаді стоїть 2-й Галицький Корпус.

Полковник Дяченко і агенти донесли, що в 10-15-и верстах на північний захід від м. Бершади було чуть гарматну стрілянину; селяни переказували, що се іде От. Петлюра з військом.

По відомостям від особи, яка повернулася з м. Умані, навколо Умані повстанці. От. Туз зайняв м. Умань. Селяне різне передають про рух большевицьких військ в напрямку Христинівка – Цвітково.

З метою повної орієнтировки наказується:

1) 9/III в 8 год. сотнику Копачу з уповноваженим від Штабу Армії відправитись по узко-торовому шляху в м. Бершадь, де зв'язатись з 2-им Галицьким Корпусом.

2) Київській дів. zorganizувати пост для курсування в напрямку Гайворон і мати догляд за перепрравою у с. Шумилово.

3) Запор. дів. zorganizувати пост для курсування в напрямку Гайворон – Голта.

Залізничний міст у Гайворона засобами Запор. дів. мусить бути приготовлений для руху кінноти і обозів – всю підготовчу працю проводити конспіративно.

4) Волинськ. дів. мати повний догляд за переправами у Саврані й Ольвіополу (обоє включно).

5) Для тіснішого зв'язку оперативн. штабу – Армії Київської і Запорізької див. розташовуватись 9/III в с. Тауманка. Шт. Волинської див. перейти в Данилову Балку.

В с. Мастільне Запор. див. тримати пост для зв'язку.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко

№ СХХVIII.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.

9/III-20 р.

ч. 51

с. Новоселиця

І. Обстановка: 1. Переправа (пором) – у Саврані зайнята 7/III 60-ю ворожими кіннотниками, за якими, по словам селян має прийти 43-а див.

2) Полк Чорних Запор. забрано при зустрічі з Галичанами в с. Устє одну батарею 3-го Гарматного Полку.

II. В поповнення попередніх приказів наказується:

1) Вол. див. 9/III перейти в с. с. Данилова Балка і Каменний Брід.

2) За всяку ціну не дати ворогові переправлялись через Савранську переправу.

3) Зорганізувати летучу пошту, аби якнайскорше присилались донесення в Таужну. Запоріжськ. дів. 9/III перейти в с.с. Новоселицю, Шамраевка і Таужна. Київськ. дів. лишатись на місті.

III. Комдівам охорону і ближню розвідку проводить після власного погляду.

IV. Всі обози облежити ло мінімуму, перейшовши на спосіб вічний. Кожду годину бути готовим до руху в любому напрямку.

Командуючий Арм. Війську У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

	НАКАЗ	№ СХХІХ.
	по Військам армії У.Н.Р.	Таємно.
9/III-1920 р.	ч. 52.	с. Таужна.

I. Обстановка: залишається незмінною.

II. Загальне завдання: Армії до 12/III включно перейти р. Буг і зосередитись в районах: Бершадські Березки (Київська дівізія), с. Велика Кіріївка, Устє і Мала Кіріївка (Запоріжська дівізія), с. Осіевка (Волинська дівізія).

III. Частне завдання: а) Київська дівізія 10/III — с. Таужна і Мощеное (кінний полк) 11/III — Пеліяшполь (кіннота лишається) в Мощеное, 12/III переправа через Буг в 10—12 годин. Ночівка — Бершадські Березки.

б) Запоріжська дівізія 10/III Таужна (північна част.) і всі хутори на північний захід, кіннота в західній част. м. Хоцевата — 11/III — Струньков, Ташлик і Гайворон, 13/III з 6 години переправа і заняття позицій на південний захід (ві) для забезпечення переправи з півдня. Кінним полком Чорних Запоріжців заняті Велику Кірієвку, а кінним Запоріжським — Малу Кірієвку. Ночівка — с. Устє (піхота і штаб).

в) Волинська дівізія 10/III — район с. Могильно — Сальків з кіннотою — Завольє (з метою прикриття з півдня). Розвідка на Саврань.

11/III дівізія лишається на місці (тяжкі часті можна пересунути в два дні).

12/III переправа через Буг (у Гайворона) від 14— 16 годин і росташоватись в с Осіевка. Штаб армії 10/III і 11/III с Ульянівка, 12/III - Луговое (Штаб Армії на переправі меж 12—14 годинами 12/III).

IV. З кінному полку, Чорним Запоріжцям і Кінно-Запоріжському почать переправу з 14 год. 11/III для заняття міста росташовання частин дівізії на 12/III. Підход до переправи після погляду Комдівав. З Кінний полк 12/III займе с. Войтівку і несе охоронно-розвідочну службу в напрямку на м. Соболівку до 14 год 12/III, після цього приєднується до свої часті.

V. Кіннота псує телеграф. дроти: Бершадь—Вапнярка, Бершадь —Ольгополь і Тульчин.

VI. Прикриття і охорона переправи у Гайворона до 20 год. 12/III лежить на Чорних Запоріжцях.

VII. На старих місцях переходу 10/III і 11/III залишити розвідку і агентуру до 20 год 12/III.

VIII. Дівізії Волинської тримати переправу у Гайворона окремою заставою до відкликання еі.

IX. (Ширшу) Дальну розвідку вести — агентурну. Ближня—після погляду Комдівів.
X. По переході через Буг всі часті тримають строге бойове поготівля.

Оригінал підписав:
Командуючий армією військ У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко.
Певно: Тво Начальника Штабу, Полковник Долуд.

№ СХХХ.

ПРИ КАЗ
по Військом Армії У.Н.Р.
ч. 53

11.III 20 р.

(мапа 3 верств, в 1 дюйм.)

сл. Ульяновка.

Обстановка: 1) Запор. див. подає: в 10-ть год. 10.III на Грушківському Заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушка; повстанчеський відділ доніс, що по чуткам в с. Шамраєвку коло 13 год. 10.III вступила больш. розвідка.

2) По донесенням, на станції Зятківці стоїть карательний больш. відділ, коло 300 чоловік.

3) У м. Винниці стоїть Шт. 12 больш. Арм. і 44 Таращанської див.

II. Загальні завдання: 1) У відміну попереднього приказу. Армія У.Н.Р. до 14.III включно переходить в слідуючий район: м. Ободіївка (Запор. див.), м. Торстянець (Київськ. див.), с. Демідов (Вол. д.).

2) Марші переводяться збільшеним рухом, зважаючи на те, що ворог може перевести по залізницях свої резерви, чим утворить складну обстановку для нашої Армії.

III Частичні завдання:

1) Запор. див. 11.III після привалу в районі Ташлик — Струньків — Гайворон продовжує (не пізніше 14 год.) марш через переправу і переходить в с. Устьє.

12. III продовжує марш і переходить в с. Войтівку, зайнявши кіннотою ст. Баланівка і Берлівка. 13.III переходить в с. Баланівка. 14.III с. Ободівка.

2) Київська див.:

12. III в 6 год. до 10 год. переходить через переправу і займає Березки — Бершадські, а кіннотою с. Сумівка. 13.III — с. Кошаренці, кінн. — Торстянець.

3) Волинсько див.:

12. III має привал до 9 год. в районі Ташлик — Струньків і за Київ. див. переходить через переправу в с. Устьє, тримаючи на час перепр. окрему заставу, яка при відході має знищити міст. 13.III переходить в с. Сумовку. 14.III в с. Демідово.

IV. Штаб армії 12. III с. Лугове, 13.III - с. Демідов. 14. III — с. Буди. Розвідка - після погляду Комдівів.

Оригінал підписав:
За Командуючого Арм. У.Н.Р. Отаман Тютюнник.
Певно: Тво Нач. Штарм. Полк. Долуд.

Волинським Збірн див.

11.III. 19 годин.

с. Ульянівка.

Попередження в приказі:

I. Обстановка:

1) Завдяки тому, що Начальна Команда Галицької арм. Червоними розпущена і заміст Корпусів лишилися дивізії, які підлягають безпосереднє 12-й большевицькій армії у Вінниці.

2) Тому, що галицькі чести, узнавши про наш похід, підготувалися до зустрічного бою –

3) Командування Армії військ У.Н.Р. має вирішити цілий ряд нових питань утіорених новою обстановкою.

4) А тому Командарм приказав 12.III лишитись на місті (у відм попереднього приказу) і прибути з Наштадівом на нараду в Слободу Ульяновку на 10-ть год. 12.III

Тво Нач. Шт., Полк. Долуд.

№ СХХХІІ.

Команда 1-ої Бригади УСС.

ч.оп. 401.

Повновласть

для Товариша Степана Смачила, що відходить до постю Штабу Військ У.Н.Р. для зв'язку і має евентуально поивезти делегатів на переговори в Бершадь.

Бершадь, дня 10.III 1920.

Комендант I. Бригади УСС.: Ш а м а н е к.

За Політ. Ком. I. Бригади УСС.: С е н и к

№ СХХХІІІ.

Команда I-ої Бригади УСС.

До оп. ч. 401.

До Штабу Військ Армії У.Н.Р. Отамана Павленка.

У відповідь Вашої делегації заявляємо що:

1) Галицька армія входить в склад Червоних Військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не може.

2) Для офіціальних переговорів може Отаман Павленко вислати представників з відповідними повновластями до Бершади, де приїдуть делегати 12-ої Армії, в якій склад входять Галицькі Бригади.

На цей час предкладається Отаманові Павленкові:

1) відійти зі своїми частинами на один перехід від Галицьких передних сторожий, найкраще за ріку Буг і

2) в доказ доброго відношення до Галицької Армії звернути забрану батарею з усім добром.

Бершадь, дня 10.III.1920.

Командант I. Бригади УСС. Шаманек.

За Політком I Бригади УСС. Сенік.

НАКАЗ
по Військом У.Н.Р.

12-го березня 1920 р.

Наказую 2-му Гайдамацькому полку приєднатись до 23 березня ц.р. в м. Ольвіополь і вийти негайно в склад нашої армії. При невиконанні цього наказу я оголошую 2-ий Гайдамацький полк поза законом.

Командуючий армії УН Р. Отаман Омелянович-Павпенко.

Нач. штабу, полк. Долуд.

3-ому кінному і Чорним Запоріжцям.

11.III 20 р. 8.30.

З одержанням сього бути готовими до руху через переправу. В 10-ть годин прибуде командарм. Передати приказ полк Аркасу, аби негайно прилучився до нашої армії. За невиконання сего приказу, полк. Аркас буде лічитися поза законом. Негойно вислати агентуру для знищення дротів Бершадь — Вапнярка і др. Ввести в курс справи селян того району, де росташавані Галичане.

На приказ Командарма Т.в о. Нач Шт. армії полк. Долуд.

ПРИКАЗ
по Армії військ У.Н.Р.
(мапа 3 версти 1 дюймі)

23⁵⁰

12-III-20 р.

слоб. Ульяновка

1. Обстановка: 1) 14 большевницька армія з південного фронту 1/III була переведена в район ст. Вапнярка далі пішим порядком перейшла в район Печора, Брацлав, Гайсин.

2) 15 тисяч красноармейців знаходиться в районі ст. Бахмач і завдяки відсутності залізничного транспорту, одмовились іти пішим порядком на польський фронт.

3) Під час переходу 14 большевицької армії з півдня підійшов добровольчеський відділ який пробивався з Одеського напрямку для з'єднання з поляками і зайняв з бою м. Томашпіль і тим самим здеморалізовав части 14 большевицької армії.

4) Перевірено що переправу в Саврані 6/III займав відділ в 60 чоловік під командою Катова, який розвідкою Волинської дівізії був відбитий і відійшов в напрямку на Криве -Озеро. Переправа і паром в Наших руках.

5) По перевірненню відомостей з'ясовано, що армія польська утворює своїм фронтом заслон за яким провадиться в порозумінню з іншими державами, як то Чехією. Румунією і Польщею організація Українських військ.

6) Агентура доносить що по дорученню держав Антанти в ліквідації большевицького наступу на Україну приймають участь в допомогу нам Чехія і Румунія. Армія польська звільняється і іде на північ.

7) Настрій в рядах большевицької армії прегнічений. Сконстатовано дезертирство і повальна хорість на тиф з розмови їх старшин і козаків ясно видно, що вони довго на Україні не продержуться. Ніяких військових баз на правобережжю не утворюють.

8) Наша армія до 12/III зайняла становище по приказам ч. 52 і 53.

II. Загальні завдання:

1) Згрупуванням бія Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу Галичан які входять в склад 12 червоної армії як і большевицьких 12 і 14 армій — як наслідок цього можливе відтягнення ворожих резервів в цьому напрямкові, а тому і метою одержання відповідних відомостей і деректив від Головного Комондунення використання часу для звязку і розвідки – наказую:

II. Частичне завдання.

1) Запоріжська дівізія:

а) вислать окремих кінно-розвідочний відділ для звязку з військами Головного Отамана Петлюри і повороту назад.

б) 13/III стать на марш і переходить в м.Ольвіополь. 21/III продовжує марш і переходить до 24/III в район ст. Емиловка де і росташовується.

2) Волинська дівізія:

а) провадить агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри. 13/III стає на марш і переходить до 15/III в район с. Тернівка. 20/III одноразово з операціями Київської дівізії в районі Христинівського узла; займає м. Умань. 25/III переходить в район Покатилово де і розташовується.

3) Київська дівізія 13/III стає на марш і 17/III переходить в район Гайсина, 25/III операції в районі Христинівського узла 26/III зосереджуються в районі м. Торговиця.

IV. По заняттю великих міст ні в якому разі не тримати в них великих сил а тим більше Штабів.

V. Штаб армії — при Волинській дівізії, якій передбачати це при росташованню і своєчасно надсилають прикази і відомости про час початку маршу.

VI. Розвідка і охорана — після погляду Комдівів.

VII. Заступники Отаман Тютюнник і полковник Ткачук.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ СХХХVII.

НАКАЗ
по Військам Дієвої Армії У.Н.Респуб.
ч. 13.

28-го березня 1920 р.

с. Бельведери (на Херсонщині).

§ 1.

Замість захворівшого Командующого Волинською дівізією Отамана Загородського, тимчасово в командування дівізією вступити Полковнику Ніконову з 11 березня б.р.

Звідка полева записка Полковника Ніконова ч. 13.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко. Помішник Командуючого Полковник.

№ СХХХVIII.

Умань, 21 березня 1920 року.

ч.3.

Головнокомандуючому У.Н.Р. Отаману Омеляновичу Павленку.

До діла

ДОКЛАД

По доклад

О.П.

Повернувшись зі штабу Головного Командування 28 січня б.р., я згодом приступив до виконання покладених на мене обовязків, тобто до розшуку в першу чергу відповідних людей для

переведення в життя організації ловстанчих загонів. Зазначаю, що боротьбисти в цьому відношенні не мало пошкодили своїм впливом на революційно-активні сили Українські. Одначе все ж таки мені вдалась найти цих людей і справа йде в бажаному для нас напрямку. В Умані засновано повстанчеський штаб, який уже приступив до праці, яка ведеться в такому напрямку: Вироблено інструкції, як основу для будування на селах так званої самоохорони. Кождий агент, маючі таку інструкцію на руках, ходить по селах і переводить всі пакти інструкції в життя. Мушу додати, що ґрунт для роботи на селі дуже гарний: як відомо, все населення, не зважаючи на ріжні провокації на селі про наш уряд і особисто про Отамана Петлюру, цілком на боці ідеї утворення самостійної України на боці Петлюри.

В будуванню повстанчих загонів мається на меті не тільки оден Уманський повіт, але й всі повіти навколо нього. Були послані агенти в повіти Звенігородський, Таращанський та Канівський, котрим запропоновано також переводити організації, і, коли через де який недовгий час будуть одержані відомости о тім, що й у вище згаданих повітах праця пройде успішно, мається на увазі запропонувати цим повітам утворити оден керовничий орган — Центральний Повстанчий Комітет і загальне командування.

Ця робота не буде припинена навіть і в тому разі, коли б (дай Боже!) наше військо, яке займає цей район тепер, залишалось в ньому і на довгий час. Навпаки, цей момент ми стараємся використати як найширше і як найскорше.

Зараз уже маєм організації в слідуючих пунктах: в Бабонські Волости, Кузьминські, Манківські і починається в Уманській. Щож торкається решти волостей, то туди недавно послані агенти, котрі мають повернутись у суботу і зробити доклад.

Щож торкається мого перебування в Умані, то до приходу наших військ я перебував тут офіційно, тепер же, колиб прийшла знов комуністична влада сюди, мені прийдеться піти в підпілля, бо карти мої відкриті комуністам завдяки необережности деяких наших старшин, котрі афішували мене перед населенням.

Лічу разом з тим своїм обовязком в своїм докладі торкнутись і тої справи, що наші війська, зайнявши той або инший пункт, дозволяють собі те, що ні в якому разі не можна дозволити регулярній частині — тобто звертають багато уваги на спирт і цим складають дуже негарне вражіння на населення.

Бажано було б з цим боротися самим рішучим засобом. З приводу останньої інформації очевидці самі доложуть Вам, Пане Отамане, що бачили вони, наприклад, сьогодні в Умані.

Бажаю щастя й здоровля Вам, Пане Отамане, на добру користь Україні.

З високою повагою до Вас П. Дерещук.

(Сумний).

На оригіналі цього документу іншою рукою написано:

«Чи потрібно видавати орден повстанцям. Нагороджати до з'єднання з Армією Голов. Отаман.

Особа маюча орден як під час військової чи цивільної служби заплямує козацьку честь мусе бути притягнена до відповідальности включно до страти орденна це питання вирішує рада, а коли рада (закреслено: «не буде ще») не існуватиме, а після її 4-6 членами — мають теж таке право.

Желізн. хрест Св. Анд» О. Д.

До доповіді ч. 3¹.

Зараз мною одержані відомості від залізничника Кабанова, котрий приїхав із району Черкаського повіту — інформації о тім, що район Цвітково—Бобринська—Знаменка евакуйовано більшовиками. В цьому краю існує багато повстанчих загонів. Можливо, що ця евакуація викликана маршем нашої армії. Інформатор — чоловік поважний і заслуговує довіря, однак за певність інформації я відповідальності на себе не беру. Тут ходять чутки, що військо наше має відійти в бік Покотилова і ці вістки хвилюють всіх. Бажано було б все ж таки цей район залишити під впливом нашого війська. На мою гадку дуже потрібно було б навпаки — поширити наступ в бік Таращі та Звенигородки, де населення чекає нас і безумовно буде підтримувати. Ходять вперті чутки про заняття Києва, Бердичова, Знаменки та Вапнярки

В Умані залишилось багато Гайдамаків, серед котрих є багато дуже непевного, навіть бандитського елемента.

З великою повагою (підпис).

22.III 1920 р.

№ CXL.

Полковнику Дерещуку
(на додаток до ч. 3)

22.III.20 р.

1.3 точки погляду оперативної і тактичної, армія як така, примушена буде в найближчий час зробити ряд пересувань.

2. Уманський район і м. Умань не можуть бути місцем ротаування частин дорученої мені армії, тому що без взгляду на те чи ворожа армія буде в несунпі чи при відході вона примушена буде відходити значними своїми силами по лінії Вапнярка-Христинівка—Цвгково.

3. Армія майбутніми переходами має стати в становище найбільш вихідне як для власних так і загальних операцій всіх всеукраїнських сил.

4. Місто Умань, як місто українське, разом зі всіма організованими околицями як одно ціле, мають бути приготованими до власної самоохорони, яка би забезпечила в місті лад і спокій і мати найтісніший зв'язок.

5. Коли Ваша присутність необхідна для переведення вищезазначених точок в м. Умані — Ви залишаєтесь. В разі неясної ситуації персонально для Вас — маєте прибути до Штабу армії.

6. Добра і певна агентура, яка б освітлила становище на фронтах як і своєчасну перевірку поданих Вами відомостей про Київ — Жмеринку і Вапнярку для Вас конче необхідна.

7. По перчитанню сей приказ має бути негайно знищений.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко.
Т.в.о. Начальника Штабу полк. Долуд.

¹ Доклад полк. Дерещука Командармові. О.Д.

Волинській Збірній дивізії
в додаток до приказу ч. 54

20.III-20 р. с Текуча.

1. В додаток до попереднього приказу дивізії Волинській гриказується залишивши м. Умань до вечора 22.III — зосередитись в районі с. Текуча. До 22.III в м. Умані тримати розвідку і до 27.III — агентуру.

2. 22.III перейти в район с с Вербова, Грузенкое (Штаб дивізії — Вербова). Розвідку вести в секторі Дубово—Сеньки.

3. 24.III дивізія переходить в район м. Покотиливо. Розвідку вести в тому ж секторі. Близня охорона після поглядів Комдівів.

4. Штаб Армії 23.III при волинській дивізії, 24.III переходить в с. Троянка.

5. Волинській дивізії росташувать — 24.III в с. Троянка (місце постою Шт. Арм.) оден полк малого складу. В с. Троянка — старший квартиріер від Штабу Армії.

6. Відход з м. Умані перевести не під натиском ворога і замаскувучи час відходу і напрямку. Вжити всіх засобів, аби ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишилося (знищити прикази, оперативні розпорядження і важні військові папери).

7. Комдіву зорганізувать в м. Умані постійну Агентуру.

8. По перечитанню цього приказу — спалити його

9. Коли віддаленість ворога буде не менш двох переходів і матеріальна сторона дивізії вимагає довшого перебування в м. Умані, то сей приказ може бути після погляду Комдіва переведений на день пізніше. Про се останнє рішення донести Штабу армії.

Орєгінал підписав:

Командуючий Армією УН.Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Певно: Т.В.О. Начальника Штабу Армії полковник Долуд.

НАКАЗ ч. 4

по Військам Дієвої Армії У.Н.Р.

17-го Лютого 1920 року

с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Наказує начальникам дівізії і командірам частин не в якім разі не возити при собі документів державного характеру, а мати но місцях певних людей у котрих хоронити ці папери. Коли таких людей не має та такі папери нищити.

Командуючий військами Армії У.Н.Р. Отаман Ом Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ!

Не встигли ми прогнати з нашої рідної землі одного ворога — п'яні золотопогонні банди під командою царського генерала Деникина, як знову прийшли до нас гості, але це вже старі наші знайомі, це московські комуністи большевики, ті, яких ми прошлим літом проважали з України під грохіт гармат та свист куль.

За віщо виганяли з України цих гостей всі знаємо, виганяли за грабіжництва, за ростріли чрезвычайкою неповинних людей і т. інше.

От же «гості» московські комуністи большевики неї цей раз гірийшли на Україну научені попереднім повстанням. На цей раз вони прийшли під новою вивіскою тобто: що вони не комуністи, а тільки большевики, маючи наказ Лейби Троцького (Бронштейна), в якому говориться — Україна є земля Українського народу: червона армія перебуває на Україні тільки до того часу, поки знищить денікінську армію, а потім залишає Україну; червоноармійці є на Україні тільки гості: горе тому хто буде насилувати волю Українського народу.

Но ділі ми бачемо инше — грабунки продовжуються, наш хліб, наш цукор, наші коні і все наше добро вивозитея до московщини, а взамін дають нашому народу совітські гроші, які нічого не стоять. Та мало цих грабунків. Засновують комуну та чрезвичайку, і видно по всьому, що наказ Лейби Трацького (Бронштейна) був тільки для того, аби замастити очі, а що це так, про це каже таємна інструкція цього ж Лейби Троцького агітаторам, які направляються на Україну.

Отже да уваги нашого народу подаємо цей наказ на російській мові без всяких винятків та змін.

Инструкция агитаторам-коммунистам на Украинѣ.
(Рѣчь Народного Комиссара тов. Троцкого к курсисткам [sic!]).

Товарищи!

То, о чем мы здѣсь — в России говорим совершенно открыто, в Украинѣ можно шептать лишь на ушко, а то лучше и совсем не говорить. Умѣнье молчать есть тоже одна из фигур краснарѣчия. Вы, Товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же, что нѣт труднѣе работы агитаторской, как на Украинѣ. В третій раз мы посилаем сильные кадры туда и каждый раз все с новой тактикой и с новыми приемами. Первым кадром в 1917 году было очень легко. От них требовалось подорвать доверие украинских крестьян к центральной Радѣ и Генеральному Секретариату. В то время украинский народ не мог себя представить политической жизни своей отдѣльно от России, а потому одно указание агитатора на то, что украинцы отрывают Украину от русских, с которыми рядам в окопах лежали, из одного котла ѣли, рѣшало вопрос в нашу сторону: а намек на то, что Центральная Рада буржуазна, а Генеральный Секретариат состоит только лишь из генералов, окончательно отшибал у украинского крестьянства всякую охоту поддерживать свое правительство.

Немного труднѣе дѣло обстояло при втором нашем походѣ на Украину, потому что мы готовились воевать с гетманом, а пришлось имѣть дело с Петлюрой. В связи с этим и задача агитаторов сильно усложнилась. Нужно было руководителя противоветманским народным возстаніям Петлюру уронить в глазах самих повстанцев. Это было очень трудная задача в особенности когда Петлюра покрыт был славой свержения гетмана, отдачей трудовому крестьянству Украины, всѣх земель без выкупа и немедленным созывом трудового конгресса. Предвиделась затяжная война. Но нам помог случай с полковником Балбачаном, который изменил повстанческому правительству и перешел на сторону Деникина. Указывание агитаторов на зтот случай, связывание его с тѣм, что Петлюра был член Генерального Секретариата, утверждение мысли, что Петлюра сверг гетмана для того, чтобы самому стать гетманом, что «Самостійна» Украина зто значит гетманщина, зто значит Павло Скоропадский или Петлюра, охраняемый от украинского трудового народа нѣмецкими штыками — все зто искусство соткано нашими агитаторами, в густую сѣть сдѣлало крестьянскую среду столь напряженной, что она не выдержала в юго-западной части Киевской, а также Подольской губерніях. Вспыхнули народныя возстанія против Петлюры и его армія почти вся была уничтожена без всякого труда со стороны красной арміи. Вот что значит хорошіе агитаторы. Готовься ныне к третьему походу на Украинѣ;

Совет Народных Комиссаров по примеру прежних лет, и авангард посылает Вас, Товарищи-агитаторы. Совет Народных Комиссаров крепко надеется, что и Вы «не посрамите» земли русской, для облегчения же Вам Вашей работы, я считаю своим товарищеским долгом дать Вам некоторые указания

Не для кого на секрет, что ни Деникин принудил нас оставить пределы Украины, грандиозное возмание, которое гудяло против нас украинское ситое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины своей души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как сам Грозный Днепр на своих порогах и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящую победу. Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны — каждый раз губили все завоевания украинцев. Потому они рано утратили свою «самостоятельность» и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией и Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли Черного моря Россия существовать не может: она задохнется, а с ней и советская власть и мы с Вами. Идите же на работу, трудную, ответственную работу.

Конкретно Ваша задача сводится к следующему:

1. Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тех пор, пока наша власть там не окрепнет.

2. Осторожно заводить ее в бывших имениях под названием артелей или товариществ.

3. Утверждать, что и в России нет коммуны.

4. В противовес самостоянику Петлюры и другим говорит — что Россия тоже признает самостоятельность Украины, но с советской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.

5. Так как нам необходимо обезоружить всех повстанцев, чтобы они снова не обратились против нас, а это обезоруживание вызовет недовольство среди крестьянских масс — то необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6. Труднее дело обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только на него и надеется. Нужно быть осторожным. Только дурак или провокатор без разбору везде и всюду будет твердить, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, пока совершенно не разбит Деникин, выгодно распускать слухи, что советская власть в союз с Петлюрой.

7. Если будут случаи грабежей в красной армии, то их необходимо сваливать на повстанцев, махновцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армию. Советская власть постепенно разстреливает всех петлюровцев, махновцев и повстанцев потому что они вредный элемент и это будет явным доказательством не только строгой революционной дисциплины, но и суровой карой за грабежи.

8. Так как правительство России вынуждено вывозить хлеб из Украины, то на вашей обязанности, Товарищи, объяснить крестьянам, что хлеб возьмут только у кулаков и не для России, а для беднейших украинских крестьян, для рабочих и красной армии, которая изгнала Деникина из Украины.

9. Старайтесь, чтобы в Советы и Исполкомы вошли большинство коммунистов и сочувствующих.

10. Принять всё мѣры к тому, чтобы на Всеукраинский Съезд советов не попали такие представители от волости, которые могут примкнуть на съѣздѣ к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь нынѣ на работу в Украину, помните, что вам здѣсь передавалось, не забудьте этих моих десять заповѣдей: они во многом Вам помогут, кромѣ того знайте, что для достиженія намѣченной цѣли, всѣ средства одинокого хороши. Ни на одну мнунту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет совѣтской, а Петлюра вышлебен из памяти народа навсегда.

Желаю вам полного успѣха и счастливого пути.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ.

Ця інструкція одкриває нам очі: З неї видно, що таке комуна, видно для чого Московським комуністам більшовикам потрібна — їм вона потрібна як повна комора, як магазин звідки вони хотят взяти все, що потрібно, а взамін нічого дати не збираються.

От же ми познайомились з десятьма заповідями, з якими московські комуністи більшовики прийшли на Україну.

Сьома заповідь каже — ми розстріляємо всіх Петлюровців.

Десята заповідь каже — Україна повинна бути нашою.

Так недопустимо ж до цього. Станемо всі як один проти наших віковичних гнобителів і покажемо, що той дух козачий, про який Лейба Троцький (Бронштейн) говоре в своїй інструкції дійсно існує, що ми дійсно любемо волю. А щоб не робити тих помилок, які робили наші діди та прадіди і не попасти в ярмо чи то московське чи яке небудь інше, вислухайте дванадцять заповідів команди Українськими військами:

I. Ми воюєм за те, що і сразу воювали — за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу.

II. Йде весна, Гартуйтесь! Будемо випроважати непроханих гостей. Рушниці мусять бути прочищені.

III. Не піднімайте самі дрібних повстань. Організуйтеся і чекайте наказу. Наказ буде даний скоро Головним Отаманом Петлюрою.

IV. Підчас повстання ні один ворог не повинен утікти з України. Вся зброя однята у ворогів мусить бути в руках Українського народу.

V. Не вірьте, що українського війська немає, що ніби-то Головний Отаман Петлюра пристав до ворогів Українського Народу. Брехня и провокація! Зброя не буде положена, поки хоч один ворог буде сидіти на шиї українського селянина.

VI. Міняйте хліб тільки на сукно, мануфактуру, сіль, цукор. Не беріть совітських грошей, за які нічого не купите, тому що вони скасовані Правительством Української Народньої Республіки.

VII. Земля тому хто на ній працює. Геть дармоїдів!

VIII. Чужинців хтоб вони не були у себе на шиї не потерпимо. Геть від влади чужинців спекулянтів і жуликів.

IX. Всі держави світу визнали самостійну Україну тільки росіяне добровільці та комуністи проти нас.

X. Засівайте землі. Хліб збере той, хто засіє.

XI. Вся влада мусить бути в руках українського трудового люду.

XII. Україною будуть правити люди, яких вибере народ.

З наказу Головного Отамана і Правительства Української Народньої Республіки повідомляю.
Командуючий Запорізьською дівізією і повстанцями Херсонщини та Катеринославщини Отаман
Гулий-Гуленко.

Політичний референт Уряду УНР при Запорізьському війську

В.Савенко.

№ CXLIV.

СЕЛЯНИН!

Заклопотаний працею ти немаєш часу подивитися на те, що робиться навкруги тебе. Подивись! Налетіла з Московщини голодна й безробітна згряя, яка знов заводе комуну, розможеє дармоїдів і злодіїв. Захоплюючи владу в свої руки, забризкані кров'ю твоїх синів, братів та батьків, ця банда всесвітніх пройдисвітів знов накидає «діктатуру пролетаріята» гіршу царського, або денікінського ярма. Вспомятай той час, коли вже два рази були у нас на Україні ці непрохані гості. З такими ж обіцянками, як і тоді прибули вони і в цей раз. Ми дамо тобі землю, волю, ми знищим буржуїв, дамо тобі лад і спокій, навезем краму, машин і т. інше кричать горлаті кацапи комуністи.

Та й навезли. Надивись, чого навезли: китайців, латишів, мад'яр, голодних кацапів, а разом з цим комуну, черезвичайку, комбеди, цілі потяги совітських грошей, які зовсім нічого не варті.

А ти, селянин, давай хліб, скот, коней, сало, давай цукор, вугіль, сіль. Все це вивозиться комуністами в голодну й обідрану Москвіщину в тих же потягах, в яких привезли тобі комуну, землю й волю.

Коли совітсько-війско вступало в Україну, як ти вигнав Деникіна, комуністичний бог Лейба Троцький (Бронштейн) в своїому наказі обіняв не посягати на права українського народу встановити таку владу, якої він сам бажає.

Що ж ти бачиш тепер? Хіба ця влада твоя, хіба вона в твоїх руках? З'явилися ревкоми, ісполкоми, продкоми, наркоми, камбэди і інші «беди» в яких сидять зовсім чужі тобі люди. Якого ж добра бажає тобі отой безбатченко комуніст якому все ідно, як би тільки добре пожити — чи те на Москвіщині, чи на Україні, чи в Німеччині? Цей інтернаціоналіст не маючи swe хати, чи може подбати про твій спокій, про забезпечення твоїх потреб?

А що роблять комуністи з тими лицарями, які б'ються з ворогами за твою батьківщину, за кращу долю україноського народу. Скільки їх сидить ло в'язницях та порострілюване по черезвичайках. Скільки кращіх синів України гине під ярмом комуні.

Да якого ж часу ми будем терпіти таке знуцання чужинців?

Годі!

Терпець увирвався. Треба раз на завжди покінчити з такими катами. Бери рушницю, вила, лопату, і гани з рідної землі дармоїдів. Ти їх виженеш як вигнав Деникіна, як вигнав і уже два рази.

Геть чужинців з України!

Хай живе Українська селянська Республіка!

Командуючий повстанцями Херсонщини та Катеринославщини Отаман Гулий- Гуленко.

НАКАЗ

по Запорізькій Збірній дивізії ч. 13.

28 березня 1920 р.

с.Бурсалово

По муштровій частині.

§ 1

В ніч з 24 на 25 березня б.р. о год. 1 ворожа 45 піша дивізія в кількості 300 багнетів, 50 шабель і при 3-х гарматах несподівано напала на с. Емилівку, де були росташовані Штаб дивізії і Кінний Запорізький полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дала можливість ворогові ввійти в село і відкрити вогонь по вулицям. Штаб дивізії і Кінний Запорізький полк вийшли і полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, котра виявила, що ворог господарює в селі, забірає наші обози, старшин і козаків, котрі не встигли своєчасно покинути село. О 5 годині ранку дивізія перейшла в контр-наступ з метою захопити с. Емилівку і виручити своїх товаришів. В атаці приймали участь: піший Запорізький полк, батарея і одна сотня полку Чорних Запоріжців, Кінний Запорізький полк залишився в дивізійному резерві. Завдання захоплення с. Емилівки не було виконано, але рішучий наступ Запоріжців прикував ворога до зайнятого ім району і дав можливість армії спокійно перейти в інший район.

Цей епізод показав, що охоронна служба досі не налагоджена і важність її досі не зрозуміла для тих, котрі свій спочинок приносять і на офіру спочинку цілих частин. Камандіром частин наказую персонально перевірять правильність несення варті.

Про самий бій можу зазначити слідуючий факт: сотня Чорних Запоріжців, котра була послана в тил ворогові в напрямку на ст. Емилів, виконала, по докладу командіра полку своє завдання, але цей маневр не зробив бажаного впливу на ворога. Комвндір кінної сотні повинен був мати кавалерійське око і бачучи, що його обхід не робить вражіння, мусив прийняти одно з трьох рішень: 1) не заходячи глибоко в тил ворогові, атакувати його ліве крило, 2) з тилу атакувати ворога, 3) улаштувати стрілянину в ворожому типу.

Це не було зроблено і було однією з причин того, що піший полк не міг виконати свого завдання. Взагалі зазначаю, що кавалерійські начальники повинні мати ініціативу більш чим інші начальники і не боятися іноді провадити цілі операції на свій страх (гарний приклад цього — другий нальот Чорних Запоріжців на Богопіль), пам'ятаючи тільки загальну мету та загальний плян операції і своєчасно повідомляючи вищих начальників про своє рішення.

§ 2.

Бій 25-го березня б.р. вписав нову сторінку в славетню історію Запорізького війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2 курінних і поранення ідного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий вірхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака кінного Запорізького полку в случний мент як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дивізії загрожував катастрофичний відступ в паніці; кулеметчик пішого полку, котрий бачучи, ще коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200 - 300 кроків, піддержавши цім атаку кінного полку.

Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрий знає за що він бореться, знає, що діло його праве і перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетних синів.

В Ваших очах, Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, я бачив віру в перемогу.

Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження боротьби за волю Нещасної Батьківщини. Не губить свого лицарського хисту, бережіть віру в свої сили; знайте, що нарід наш дійсно з Нами, що ми бачили в цьому ж бою, і скоро буде перемога, скоро «усміхнеться заплакана мати».

Вічна пам'ять павшим козацькою смертю! Слава Героям Емилівського бою!

Командірам частин наказую якнайскорше представити реєстри забитих і ранених і найбільш відважних в цьому бою старшин і козаків для представлення їх командарму, аби були нагороджені живі та забезпечені родини павших за Україну.

§ 3.

Висловлюю щиру подяку козакам 4 сотні полку Чорних Запоріжців Піндюрі Івану, Корсуну Антіну і Чмураку Ільку, котрі будучи в зв'язку при Штабу Армії, не дивлячись на часту зміну обстановки, неблагоприятну погоду, на величезні марші, своєчасно доставляли всі накази Командарма до Штадіву.

Дякую командіру полку і командіру 4 сотні за вихованість таких козаків, на котрих можна завше покластися в тяжкі хвилини.

§ 4.

§§ 2 і 3 з цього наказу прочитати во всіх сотнях, батеріях та ватагах.

Оригінал підписали: Комдів Запорізької Отаман Гулий і наштадів, полковник Крат. З оригіналом згідно: Начальник загального відділу чотарь (підпис).

№ CXLVI.

НАКАЗ

Таємно-оперативн.

по Військам армії У.Н.Р. ч. 020

с.Небелівко

25 бер. 1920 р.

(Мапа 3 в. в 1 д.)

I. Обстановка. Після бою в районі Еміловки і Наливайки Волинська і Запорізька дівізії к 24 г. 25/III скупчились в районі Оксаніно, Небелівки. До темряви ворог з району де вівся бій не виходив.

М.Умань занято знов большевиками, яких кількість визначається приблизно від 100 до 300 чол. З Київською дівізією до 1 год. 26/III зв'язку не установлено.

II. На 26/III дівізіям продовжити марш з метою стати в ісходне становище к 14 год, для переправи в с. Сколеное через річку Синюху; Волинські дівізії стати на марш ранком 26/III і йти по маршруту Оксаніно, Каменечье, Павлавка, де стати на великий привал.

Розвідку проводити по тому ж маршруту до с. Скаленое включно.

Запорізькі дівізії стати на марш 26/III зранку і йти по маршруту Небелівка, Нерубайка, Камянече.

При улаштованню зв'язку з Київською дівізією їй буде дан маршрут Торговиця, Свердловіково.

III. Усім дівізіям перепровадить саму пильну розвідку і бути в постійній готовності до опанування зазначених районів з боем. Бажано можливо скорочати обози.

IV. Штаб армії на марші при Запорізькій дівізії і на великому привалі в с Камянечье. В с. Камянечье з 10 год. буде пост для прийняття донесень і розвідників всих дівізіій. Роспорядженне для марша після 14 год буде дано в с. Камянечье. Міри охорони і розвідки по погляду Комдівів.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Начальник Штабу Полковник Долуд

П Р И К А З
по Військам армії У.Н.Р. ч. 55.

26-3-1920 р.

м.Торговиця 14 год.

I. Обстановка:

По донесенню Волзбірної 25/III м. Умань зайнято комуністами силою — оден бронепотяг і 100—300 піхоти. В район ст. Тальне 25/III коло 8 год. прибув ворожий бронепотяг і 3—4 вагони піхоти, які висадились і розпочали наступ на проходячу Київську дивізію. але були одігнані. В 11 год. ворожа розвідка підходила до с. Майданецького. 2) Наша Армія до 12-ти год. 26/III осягнула район с. Павловка (Вол. дів.). Каміначе (Зап.), Торговиця (Київ.).

II. Загальні завдання: 26/III армія продовжує марш і переходить до 12 год. 27/III переходить в район с.с. Скаленое (Київська), Ямпіль і Кальне Болото (Вол.), Эрделево, Бурти і хуторі (Зап. див.). Штаб армії на марші — при Київській див.

III. Частичні завдання: Волинська дивізія 26/III залишається на місті і веде розвідку на захід і північний захід. 27/III переходить в район с. с. Ямпіль, Кальни-Болото. В разі тяжкої ситуації Вол. д. може начать переправу через р. Синюху, але не раніше 20 год. 26/III залишивши на одну добу заставу в с. Павловка. По осягненню нового району розвідку вести на північ.

2) Київська див. 26/III продовжує марш між 19—20 год. переходить переправу у с.Скапеное і переходить в с. Скаленое. Тримає оборону переправи і розвідку на захід.

3) Запор. див. продовжує марш 26/III переходить переправу у Скаленое між 20-22 год. і переходить в район с. с. Эрделево, Бурти і хуторі. Розвідка в секторі Іванівка - Красний Кут. Штаб Армії переходить в с. Бельведер.

IV. 3 Кін. полк 26/III переходить в с. Бельведер і знаходиться під наказами Штадарму і веде розвідку на південь.

V. Термінові донесення по прибуттю до 17 год. 27/III.

VI. Волинській див. в разі переходу через переправу 26/III повідомить штаб Київської — своєчасно.

Ориг. підписав Командарм військ У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Певно Тво. Начальн. Штабу Полк. Долуд.

НАКАЗ
по Військам армії У.Н.Р.

ч. 56

(Мапа 3 в. 1 д.)

27.III 20 р.

с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) Дівізіям — Запоріжській (за бої під Опівіополем і Голованівськом), Київській (за бої під Гайсином і Тальним), Волинск, (за Умань) висловлюю від імені Українського народу сердечну подяку за хоробрі успішні бої і лицарське поведження.

2) 25.III протиноступом дівізії Запоріжської в районі м. Голованівська наступавший ворог силою 60 кінних, 250—300 піхоти при 10 кулеметах і 1 гарматі був відкинутий; здеморалізований ворог до сього часу нічим себе не проявив.

3) 26.III Київська дівізія тримала бій в районі м. Тального з ворожим бронепотягом і сотнею кінноти при піддержці піхоти. Наслідки бою: ворог втратив 3 убитими, 2 раненими і оден полонений. Нами взято в полон 5 коней зі сідлами.

II. Загальні завдання: 1) Армія 28.III продовжує марш і переходе в район с. с. Шляхова, Івановка, Якимовка, Керостачева, Вуічево.

III. Частні завдання: 1) Запорізько дівізія 28.III стає на марш і переходе в с Іванівка і Шляхова; агентуру вести на Ново-Українку, Ровное і Еписаветград. На переправі у Скалевоє залишити на одну добу заставу і кулемет.

2) Київська дівізія 28.III переходить в район с. Коростечева. Агентуру веде на с. Бобринська, Цвітково і Знаменна.

3) Волинська дівізія 28.III переходить в с. Якимівка. Агентуру — на Помішну і Вознесенськ.

IV. Штаб арм. і 3 кін. полк 28.III переходить в с. Вуічево.

V. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VI. Початок руху 28.III не пізніше 8 годин.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ CXLIX.

У.Н.Р. Командуючий Київською Групою Військ «28» Березня 1920 р.

Ч — Д Армія.

Командуючому Армією У.Н.Р.

Рапорт.

В склад делегації до німецьких колонистів мною призначений полковник Шраменко (бувш. т.в.о. Комдіва 9 залізничної), людина, яку можна призначити головою військової делегації. Прибуде до Штаба армії 29.III.

Комдів Київської Отаман (Підпис)

№ CL.

ПРИКАЗ
по Військом Армії У.Н.Р.
ч. 57

28.III-20 р.

3 вертві в 1 дюймі

с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) По неперевіренним відомостям від селян 27.III ст. Тальне прибуло два ворожі ешелони, кількість багнетів — невідома. По тім же відомостям, комуністи охороняють залізничну лінію Христинівка – Цвітково невеликими відділами, які розізжають по лінії.

2) На решті відтинків ворог нічим себе не проявив.

3) 28.III в росгюрядження нашої армії прибув партизанський відділ з району м. Немиріва в складі до 100 багнетів піхоти, 15 кавалерії, 5 кулеметам і значній кількості набоїв¹.

4) 29.III Армія на марші до осягнення становищ по привезу ч. 56.

II. Загальні завдання: 1) Армія до 4.IV включно, перейшовши залізничну лінію Знаменка — Помішна має осягнути район с. с. .Крас-Новертка (Бородкина), Олександрівка (Обертасово), Софіївка (Орлоєа).

---

¹ В оригіналі наказу од сдів «28.III...» до слів «ч. 56» включно викреслено. О.Д.

2) На марші звертається увагу на особливу скритність переходу, особливо в районі залізниці.

III. Частинні завдання: 1) Волинська див. 30.III продовжує марш і переходить в район с. с. Софіївка, Аннава і Миколаєвка. Розмежуючі смуги розвідки і охорони Миколаєвка – Івановка (Антило-Марковські) і Софіївка – Новомиргород – всі включно. 31.III денний відпочинок. 1.IV переходить в с.с. Олексіївку і Мануйловку. Розмежуючі смуги розв. і охорони: Мануйловка – Новомиргород і Олексіївка – Єлисаветград – всі включно. 1.IV денний відпочинок. 2.IV займає ст. Шестаківку, руйнує залізницю в бік Єлисаветграду і тримає її через увесь час переходу її і скупчується в с.с. Миколаєвка (Бордашева) і Консогоровка.

Розвідка і охорона в бік Єлисаветграду.

3.IV денний відпочинок.

4.IV переходить в с.с. Красновершку. Смуги розвідки і охорони Красновершка – Єлисаветград, Красновершка – Компаніївка.

2) Київська дивізія:

30.III переходить в с.с. Красний Кут і Ямпіль. Смуги розвідки і охорони: Ямпіль – Надлас, Ямпіль – добровеличівка включно.

31.III відпочинок.

1.IV переходить в с. Петровка і Лозовата. Смуги розвідки й охорони: Лозовата – Рубаний Міст – Петровка – Хмильова всі включно.

2.IV переходить через с.с. Олександрівка (Гапсина), Анікієвка і залізницю і росташовується в с. Івановка і хуторі на південь. Смуги розвідки і охорони: Івановка – м. Ташлик і Івановка – Ровно.

3.IV відпочинок.

4.IV переходить в район с.с. Олександрівка (Обертасово) і Камінний Брід. Смуги охорони і розвідки: Олександр. – Іванівка, Олександр. – Анна (Караказелево).

3. Запорізьська див.: 30.III переходить в м. Хмильове. Смуга розв. і охорони: Хмильове – Глодоси – Хмильове – Велика виска. 31.III відпочинок. 1.IV переходить в с. Плетений Ташлик. Смуга охорони і розвідки: П.-Ташлик – Злинка, П.-Ташлик – Ровно. 2.IV займає ст. П.-Ташлик і руйнує залізницю в бік Ново-Українки, тримає її через увесь час переходу і скупчується в с. с. Семинастое – Нерубайка – Захаровка. Смуги охорони і розвідки: Семинастое – Бобринець, Семинастое – Красноглазовка. 3.IV відпочинок. 4.IV – переходить в р. с. Софіївка. Смуги охорони і розвідки: Софіївка – м. Лозоватка, Софіївка – Григорьєвка включно.

IV. Штаб армії 30 і 31.III – с. Ердєлівка; 1.IV – Александровка (Гапсина) 2.IV на марші при Київській дивізії і переходить в с. Чабанка – 4III с. Нечаська.

V. При переході через залізницю нищить дроти і забіжать телефонні і телеграфічні апарати, які передають укр.. організаціям.

VI. На марші строгий порядок і повна поготів ля до бою.

VII. Комдівам строго-таємно захувати сей приказ, своїм підвладним подавати не більш, як на два дні маршу.

Точки в приказі, де розташовано Штадіви – підкреслено.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Долуд.

Документ № СLI.

Оперативний наказ ч. 57 виконан в більшості частин славно, - особливо Запор. і Київ. дивізіями.

На долю Київ. дивізії, яка переходила шляхи останнього, випало особливо важке завдання – ініціатива та добрий військовий дух вивели дивізії зі скрутного становища.

Славно відзначились ще кінний полк Чор. Запоріж. і Мак. Желізняка захватом станції Ташлик і Шестаково де взято значні трофеї полонені і инш.

Вол. Дівізія без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту чим, а головне не своєчасним заняттям ст. Шестаковки, поставила К. дивізію непевні умови.

З'ясування по цьому питанню Штаба Вол. Дівізії не можу рахувати задовольняючими.

З метою з'ясування К. дивізії бойової ситуації в районі ст. Шест. і ашлика мною в с. Аніноєбув залишен стар. для зв'язку Київ. дивізії з належним пакетом; Сташина вручив цей пакет Комдіву в с. Івановці і коли його значіння вже минувало.

№ CLII.

По Армії військ У.Н.Р. 30.III.

I. По донесенням Запоріжської і Волинської дивізій в м. Новоукраїнка за останній тиждень помітно значний рух большевицьких частин, які переходять на Елисаветград і далі на Черкаси і Кременчуг.

Зараз м. Новоукраїнка зайнята ворогом: оден бронепотяг, штаби якоїсь однієї див. і корпусу. Запор. див. доносить що с. Глодоси зайнято комуністами, що буцім то направляються на Новоархангельськ. Туди вислана розвідка і агентура.

II. Висновок: 1) м. Ново-Українка зайнята ворогом, який держить напрямок на Елисаветград.

2) Відділ ворожої кінноти силою 100-150 чоловік без артилерії направляються із Новоукраїнки в Новоархангельськ і 29.III (по словам селян) в село Корбівку вислав своїх квартирієрів. Можливо, що се є лівий боковий відділ ворожих частин, підходящих на Елисаветград, алеж можливо що і відділ, направлений спеціально проти нас.

III. Рішення: 1) Всі попередні прикази і роспорядження остаються в силі.

2) Можливо, що 31.III буде марш; всім частинам приготованим до сього.

3) Комдівам звернуть особливу увагу, аби доручені ім. часті росташовувалися в дійсно призначеному ім районі і підводи брали лишень в тому районі, або цілком вільному.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLIII.

ПРИКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 58.

31.III 20 р.

3 вер. В 1 дм.

с. Ерделево

I. Обстановка: 1) по відомостям Запоріжської дивізії 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти коло 150 їздців, які направлялись на Липняжку. Із слів Червоноармійців вони ідуть на отряди Петлюрівців, щоби зліквідувати їх. В Добровеличківці також є відділ ворожої кінноти.

2) Кінний відділ Запоріжської дивізії в ніч між 31-го на 1.IV переводить наступ на місто і станцію Новоукраїнка псує залізницю в бік П.Ташлика.

II. Загальні завдання: 1) Армія перепроводжує приказ ч. 57 з обов'язковим початком руху цілої армії в 6-ть год. 1.IV.

III. По прибуттю в міста росташування по приказу ч. 57 на 1.IV всім дивізіям бути строго готовими до дольнішого маршу.

IV. Запоріжська див. 1 IV робить марш гоповною колоною через Гапсина на Плет. Ташлик.

V. Волинській див. в с. Мала Виска лишає до 14 год. 1.IV старшинський розізд.

VI. В зв'язку з подіями в районі Новоукраїнка, будуть надані дальніші розпорядження.

VII. На місцях росташування Штадівів залишить старшинські роз'їзди, які забезпечували би тил армії і вели розвідку до 14 год. 1.IV.

VIII. Особливу увагу звертаю на те, аби підводи брались зі свого району вільного, а не чужого, як то зроблено Волинською див.30.III в с. Ерделевка, де стоїть Штадарм і 3-й кінний полк.

Затримання підвод більш як на одну добу обурює населення. Затримання більш як на одну добу можи бути лише з розрішення Комдівів.

Командуючий армією військ У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLIV.

П Р И К А З
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 59.

4-IV-20 р.

3 в. в 1 днюмові

с. Нечаєвка.

I, Обстановка: 1) Ворог в районі Елисавету, Новоукраїнки і Ровного нічим себе не проявив. Ворог не почувачує під собою ґрунту помітно тає, розбігаються. В м. Бобринці є ворожі запасові часті, малої боевої здібности, від яких стоїть застава в районі с. Коломіцчево (Покровськое). З району Помішна, Знаменка, Александрія, Долінская - нових відомостей не одержано. Наша армія до 4/IV зайняла район по приказу ч. 57, в переведенню якого відзначились: полк Чорних Запоріжців при взяттї ст. П. Ташлик. 2) Київська див. при переходу через залізницю Елисавет - Ново-Укр. в бою з ворожим броне потягом. 3) Полк М. Залізняка і сотня 4-го зб. п. Вол. див. при взятті ст. Шестаковка.

II Загальні завдання: 1) Армія після майбутніх переходів, має зайняти широкий район з метою широкої агентури і розвідки, а також для власного заосмотрення.

III. Частичні завдання: 1) Запор. див. до 6/IV зайнять м. Бобринець. Бажано аби ся акція була переведена як найскоріше щоби захопить гарнізон і організації м. Бобринець несподівано. В місті тримати лише розвід очні частини, охорону покласти на місцеву самоохорону. Дивізія росташуваться в районі с. с. Резанов, Владиміровка і м. Бобринськ. Штаб дівізіі – в с. Розанівка.

2) Київська див. до 6/IV займає Ровно, виявить точне становище в районі Ново-Українка і ст. Помішна. Дивізія по заняттю м. Ровно росташується районі сел Марьянівка — Григорьевка. М. Ровно тримати роз'їздами. Штадив – с. Марьяновка.

3) Волинська див.: 6/IV переходить в район с. Компаніевка, Григорьевка.

4) Штаб армії і 3-й Кінний полк по заняттю м Бобринець переходить в с.с. Долиновка і Семенівка (Рославлева).

IV. Розвідка і охорона:

1) Запор. див. в секторі ст. Долінская м. Лозоватка обоє включно.

2) Київська див. в секторі Анновка – Плет. Ташлик. Особливу увагу звернуть на район ст. Помішна і м. Вознесенск. 3) Волин. див.: сектор Велика Виска – ст. Куцовка (зал. лінія Знаменка – 'Миколаїв). Увагу звернуть на Елисаветград, Знаменка, Користовка і Олександрія.

V. Близня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VI. По причині наближення часу весняних робіт, зменшить обози до мінімуму, використать широке росташовання частин аби ніякого непорозуміння з селянами з приводу підвід не було.

VII. В додаток до обстановки подається, що по відомостям селян З/IV з м. Бобринець на м. Елисаветград мав переїхати на підводах отряд комуністів до 400 чоловік, але селяни підвід не дали і вони мусять іти піхотою. Сі відомості потребують перевірки.

VIII. Заступники Отамани Тютюнник і Гулий.

Командуючий військами Армії У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLV.

НАКАЗ

по Запоріжській Збірній Дівізії Ч. 68

5-IV-20 р.

с. Резаново.

§ 1.

По відомостям від селян гарнізон Бобринця складається з 200 піших і 100 кінних при кулеметах, з котрих один поставлений на новому соборі. Заклик большевиків до захисту містечка від петлюрівців не мав успіху.

§ 2.

З метою захоплення м. Бобринець наказую: Права колона: полковник Дубовий Піший Запоріжський і Кінний Запоріжський полки та Кінно-Горний Дівізіон. – В 5 год. ранку атакувати м. Бобринець з півночі й заходу з метою захоплення частини містечка, що на правому березу ріки Бобринець. – Лів Колона: Старшина Нестеренко – Повстанчеський Відділ – Перехопивши шляхи Бобринець-Сиднівка о 5 год. ранку атакувати східну частину м. Бобринець з метою захопити її. – Дівізійний резерв: Полковник Дяченко – Полк чорних Запоріжців. – В 3 год. виступить із с. Резанівки по дорозі на Бобринець.

§ 3.

Обозам всіх частин скупчитись в селі Резаново під загальним керуванням сотника Кінного Запоріжського полку Северина. Командіру Полку Чорних Запоріжців призначити одну кінну сотню в захист обозів.

§ 4.

Штадів по дорозі Резанівка-Бобринець.

§ 5.

Заступники: Полковники Крат і Дубовий. – Тиловий шлях Резанівка (Пустополь) і Далілівка (Дроботково).

Підписали: Комдів Запоріжської Отаман Гулий. Наштадів Запоріжської Полковник Крат. – Певно: Нач. Опер. Від. Хорунжий Пустовий.

№ CLVI.

НАКАЗ

по Військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респуб.

ч. 11.

25-го березня

Вербівка (на Київщині).

§ 1.

Не вважаючи на § 2 наказу по військам Армії ч. 3, в де яких частинах селянські підводи беруться не на один перехід, а на 3-4 доби. Покладаю на Командуючих дівізіями вжити самих

рішучих засобів, щоб підводи підлеглими їм частинами бралися тільки на один перехід (одну добу). Винуваті в невиконанні цього притягати до відповідальності.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
Помішник Командуючого Полковник.

№ CLVII.

НАКАЗ
по Військам Дієвої Армії У.Н.Р.
ч. 12.

26-го березня 1920 року

с. Оксаніно (на Київщині)

§ 1.

Помічено, що де-які частини вживають так звану примусову купівлю скоту і коней, - розплачуючись грішми або цукром в де кільке раз менше ніж вимагає того власник скотини, чи забирається зовсім безкоштно. Наказую аби вищезазначені випадки зовсім не мали місця в частинах. Провинніх в цім притягати до самої суворой відповідальности.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ. Отаман Ом. Павленко.
Вартовий Отаман Полковник.

№ CLVIII.

ПРИКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р. ч. 60.
Мапа 3 в. в 1 дм.

6-IV-20 р.

с. Делівака.

I. Обстановка: 1) Волинська див. доносить, що в м. Елисаветград і стан. Знаменка прибуло два ворожих ешелони, кількість прибувших не виявлено. В самім місті Елисаветграді не більш 300 чол. і трі гармати. Комуністи вигнали все населення і роблять, навкруги міста шанці.

2) 6/IV в 14³⁰ голин над рос положеннями нашої армії пролетав в напрямку Елисавет – Бобринець і назад ворожий літак.

3) Запорізьська див. 6/IV 12³⁰ год. доносить: ходять вперті чутки підтверджені агентурою, що в районі Еланець (Новомосковський) групуються якісь ворожі сили, ніби-то кіннота Урусова силою до 400-500 верхівців. Одна кінна сотня зараз висилається на села Олександрівку (Росцаківку). Роз'їзд повернувся з с. Бобринки, донис, що в цьому районі ворожих сил нема. Вислани роз'їзди на Кетрісанівку і Степанівку (до р. Інгул).

II. Загальне завдання: Армія 7/IV стає на марш і до 8/IV включно переходить в район м. Бобринець, м. Лозоватка і Миколаєва-Китросанівки. Мета: вийти на вихідні становища дальнійшого маршу. З огляду на останнє повідомлення Запоріж. див. колони мусять рушати при повнім бойовим поготівлю, а на місті росташовання угруповуватись у вигідні для бою становища.

III. Частични завдання:

1) Київська див. 7/IV згруппується в районі сел. Мар'янівка, Кривоносівка і Осиковата для прийняття бою. Штадив с. Мар'янівка.

2) Запор. див. 7/IV головними силами і більшістю кінноти групуються на південний захід м. Бобринця, в районі с.с. Ереміївка, Дуброва, Елисаветка і хуторі. Штадив. Ереміївка.

3) Вол. див 7/IV переходить в район Водяна, Григорьєвка, Андрієвка. Штадив хутора Андрієвськіє.

4) Штадарм 7/IV переходить в с. Клемповського і хутори Домбровського.

IV. Перегрупування почати в 6-ть год. ранку 7/IV.

V. Київській див. тримать старшинські роз'їзди в напрямках на м. Лозоватка, Марімполь і Анновка (Безродного). Запор. див. тримає спеціальни старшинські роз'їзди на Ольгопіль (Графськое) і на Еланець.

VI. 8/IV: 1) Київська див. переходить в район Лозоватка, Миколаєвка (Бабановка). Штадив Велика Сороченева.

2. Запор. див. 8/IV переходить в район Олександрівка, Отрадна Долина, Миколаєво (Китросаніво). Штадив Олександрівка.

3) Вол. Див. 8/IV переходить в район Пятихатки, Олексієвка, Бобринка. Штадив — Бобринка.

Штадарм — Мала Сороченева.

VII. Розвідка 8/IV — в тих усіх напрямках.

VIII. Нагадується що ворог користується розвідкою в повітрі, а тому в час проведення ворогом розвідки бажано робити переходи від села до села.

IX. При прийняттю боя з ворогом кіннотою бажано щоби перед нашими частями були природні перепони, для чого проводить в сему напрямку розвідку місцевости.

X. Термінові донесення – по прибуттю на місця і по отриманню розвід очних відомостей.

XI. 8/IV при відсутності бою, Комдива запрошуються на 14 годин на нараду в с.М.Сороченева.

Командуючий Армієй У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLIX.

ПРИКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 61.

9-IV-20 р.

с. Розанчино (Александрівка)

I. Обстановка: 1) Київська див. тримала бій в районі с. Китросанівки. Після гарматної, рушничної та кулеметної стрілянини, ворог відійшов на південь.

2) По донесенню агентури в районі м Вознесенська зараз перебуває Урусов зі своїм кінним відділом до 150 іздців.

3) Армія зайняла слідуочі становища: а) Запор див. північний район від с Анновка (Леонтовича) включно. б) Київська – Александрівка (Обозовка), Ніколаєво (Кітросанівка), Вол. Див. Владимрівка, Олексієвка.

II. Загальне завдання: 9/IV Армія продовжує марш з метою перейти на вихідні становища до майбутніх операцій і святочного відпочинку, для якого займає район с.с Седневка, Устинівка, Ковалевка і Криничевата і села на північ.

III. Частичні завдання: 1) Волинська дивізія 9/IV переходить в район м. Седневка і село на південь. Провадить агентуру на Возневенськ, Бобринець, Елигаветград. Розвідка в секторі Ніколаєво (Китросанівка) Інгульська Камінка. Близня охорона в розвід очнім секторі по лінії с.с. Великий Кут, Анновка (Леонтовича) і Десятникова.

2) Київська див. переходить в с. Устинівка. Агентура на м. Миколаїв і Новий-Буг. Розвідка і охорона в секторі Николаєво (Кітросанівка) — включно Устинівка-Дмитрівка (Біловка) виключно. Близня охорона після погляду Комдива. 3) Запор. див. 9/IV переходить в с. Криничевата і села та хутори на північ (с. Ізраїлевка Зап. Див. бажано не займати). Агентура на ст. Долінская. Розвідка і

охорона в секторі — Інгульська Камінка (включно) і Дмитровка (Біловка) включно. Розвідка і агентура в бік ст. Долинская має вестись в такий спосіб, щоби ворог як найпізніше узнав про нашу присутність в цьому районі, для чого перепинити рух в той район, особливо єврейського населення

IV. Штадарм — 9/IV переходить в с. Коволевка про точне роставання буде повідомлено.

V. Штаби див. — після погляду Комдивів про що по прибуттю донести.

VI. 10 і 11/IV двохденний святочний відпочинок підчас якого розвідкою і повню охороною має бути забезпечено район роставання армії.

VII. Комдивам 11/IV прибути на нараду в Штадарм на 10-ть годин.

VIII. Заступники Отамани Тютюник і Гулий.

Орегінал підписав Командуючий військами армії У.Н.Р. Отаман Омелянович Павленко.

3 орегіналом згідно: Начальник штабу Армії Полковник Долуд.

№ CLX.

По Армії військ У.Н.Р.

10-IV-20 р.

с. Устинівка

По донесенням Зап. див. на участку послідньої за ранок 10/IV були слідуючі події:

1) біля 7-ї рано ворог невизначеною точно силою при піддержці арт. вогнем з бронепотяга, распочав наступ із ст. Долинская на с. Криничевата.

2) Полк Чорних Запор. перейшов в контр-наступ і відкинувши ворога зайняв [коло 10 годин] ст. Долинскую.

3) 3-й кінний полк видвинуто на праве крипо Чорних Зап. для обхідної маневру на ст. Долинская.

4) В сей час на станції був вибух і піднялась велика пожежа. Правдоподібно отступаючий ворог підпалив склади. Зараз на участку Зап. див. спокійно. В Київській без змін.

5) Ворожий бронепотяг відійшов в напрямку на ст. Знаменка.

6) Партизанський відділ Зап. див. відправлено на ст.. Куцовка.

7) По відомостям від селян з м. Елисавету в напрямку на м. Бобринець виступив полк лотишей і полк красноармейців. Волин. див. ці відомості перевірить.

8) Див. Вол. і Київ. обслідувати переправи Вол. на р. Інгул, Київс. на р.р. Березівка і Сагайдак.

Начальник Штабу Армії полковник Долуд.

Р. С. Вол. див. виставить заставу на хуторах Володимировка і Мантовича (по Сидоровій балці) для прикриття дороги Перепеліціно – Устинівка.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко.

На приказ Полковн. Долуд.

№ CLXI.

ПРИКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р. ч. 6.

11-IV-20 р.

Мапа 3 вер. в 1 дм.

с. Устинівка.

I. Обстановка: 1) Запорізьська дівізія між 14-17 год. 11/IV відійшла в район с.с. Красний Кут, Паладіно, Ановка і хутори Володимировка і Леонтовіча.

2) Ворог з напрямку ст. Долинская заняв с. Криничевата коло 17 год. 11/IV.

3) По донесенню Волинської дивізії село Березівка занято невиявленою кількістю ворогом.

II. Загальні завдання: -----

III. Частне завдання: 1) Київська дивізія в ніч з 11 на 12/IV перепроводжує наступ на с. Криничівата. Для цієї акції її підлягають в оперативному відношенню 3 кінний полк і Чорні Запоріжці. По переведенню акції, Київська дивізія перепроводжує словесну дерективу майбутніх маршів.

2) Волинська дивізія остається в м. Седневка до 6 год. 12/IV, після чого залишивші в арьергарді в м. Седневка оден кінний полк, переходить згідно словесної дерективи.

3) Запоріжська дивізія 12/IV, перейшовші рос положення Волинської дивізії (останій пропустити усі часті) продовжує марш згідно словесні дерективи.

4) Штаб армії – при полку Чорних Запоріжців в с. Устінівка до кінця акції Київської дивізії, а потім на марші, згідно дерективи.

IV. Запоріжські івізії мати на увазі, що розізд Волинської дивізії 11/IV в с. Березовка був обстріляний ворогом.

V. Приказ про дальній ший марш буде надіслано додатково.

VI. На всіх старих становиськах лишати агентуру і військову розвідку – після погляду Комдівів.

Оригінал підписав. Командуючий Армією військ У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

3 оригіналом згідно Начальник Штабу. Полковник Долуд.

№ CLXII.

12-IV, 12 год.

НАКАЗ
ч. 62/оп.

с. Сонцево.

I. Обстановка: Київська див., 3-й полк і Чорні Зап. після бою в районі Ізраїлевка, відступили на Сонцево (Київська див.) і в напрямку між Бабанкію і Сонцевом (3 п. і Чорн. Зап. на південь. 2) По донесенню Київ. див. ворог 11.IV під вечір підвіз два ешелони на ст. Новий Буг, які і зайняли містечко. Правдоподібно вони мають дати нам зустрічний бій.

II. Загальні завдання: Передбачається форсірований марш на м. Вознесенськ.

III. Частні завдання: 1) Київська див. до ранку 13/IV переходить в районі м. Ольгополь і села на південь; розвідка і агентура на Новий Буг і Архангельская. 3) Вол. Див. до ранку 13/IV переходить в район Гордієвка, Васільєвка й Ніколаєвка. Розвідка і агентура на м. Бобринець, ст.. Долінская і Новоукраїнка.

IV. Штаб армії до ранку 13/IV переходить с.с. Мар'янівка і Вазилевичева.

V. 3-й кінний п. і Чорні Запоріжці – переходять в армейській резерв до ранку 13/IV скупчуються: 3-й кін. полк в місті росташовання штабу армії, а Чорні Зап. в с.с. Яновка, Нобелівка і Столбовая з метою прикриття і розвідки на схід. До переведення цього наказу приступить негайно.

Оригінал підписав: Командарм Отаман Ом. Павленко. Певно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

ПРИКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р. ч. 63/оп.

12-IV-20 р.

(3 верст. В 1 дм.)

с. Мар'янівка (Іванівка)

I. Обстановка: 1) Зап.д. доносить, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. Червоноармійців з метою ліквідації повстанського руху і обеззброєння населення.

2. По донесенню Вол. див. м. Бобринець ворогом до сього часу не зайнято.

3. 12/IV Вол. див. тримала бій з ворогом в с. Березівка, після якого ворог відійшов на м. Новий Буг.

4. Наша армія на марші по приказу ч. 62/оп.

II. Загальні завдання: 1) Армія до вечора 13/IV переходить в район с.с. Василівка (Осіпово), Богданівк, Олександрівка і Еланець.

III. Частні завдання: 1) Київська д. 13/IV лишається на місці в районі Василівка – Дружелюбовка. Штадів – с. Василівка.

2) Запорізька д. 13/IV продовжує марш і переходить в район с.с. Еланець і Велідаровка. Штадів – Еланець.

3) Вол. див. 13/IV переходить в район с.с. Богданівка (Осіпово), Олександрівка і Таранова. Штадів – Олександрівка.

4) Штадарм, 3-й кін. і Чорн. Запор. 13/IV переходить в район с.с. Крутоярка, Покровка і хуторі. Штадарм – Крутоярка. Квартирьерам від полків прибуть в штадів в 9 год. 13/IV.

5) Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

6) Вжити всіх заходів, аби перепинит всякий рух на південь і на захід.

V. Дивізії на марші робить великі привали. Для збереження кінського складу – перед привалом одну годину вести коней в поводу.

VI. Заступники Отамани Тютюнник і Гулий.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко. Начальник Штадарму Осаул Долуд.

ПРИКАЗ

по Військам Української Народної Респуб.

ч. 66.

13.IV

(Мапа 3 вер. в 1)

с. Еланець.

I. Обстановка: 1) По агентурним відомостям (через опрос селян), із із Вознесенська в бік Помішної тиждень тому назад виїхало два ешелони комуністів (кількість невідома) для ліквідування «банд». 2) По тим же відомостям кінний відділ Урусова залишив Вознесенськ і нібито пройшов через Еланець і Ольгополь на Новий-Буг (ці відомості потребують перевірки). 3) 13.IV роз'їзд Запорізької див. при заняттю села Еланець мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято в полон 2 чоловіки. 4) Наша армія до 20 год. 13.IV зайняла район по приказу ч. 63.

II. Загальне завдання: Армія 14.IV між 18 – 20 годинами переходить в район с.с. Іванівка, Сербуловка і Солонное.

III. Частичні завдання: 1) Волинська див. 14.IV переходить в район с.с. Іванівка, Нікольская і Надежівка.

2) Київська див. 14.IV переходить в район с.с. Сербуловка.

- 3) Запор. див. 14.IV переходить район с. Солонное.
  - 4) Штаб армії 14.IV до 12 год. в с. Еланець і до 18 годин переходить в с. Сербулівку (північно-східна сторона).
  - 5) Полк Чорних Запоріжців 14.IV до 15 годин переходить в район Катеринівки (Тертопаново) – Новосель (Тертопаново).
  - 6) Третій кінний полк 14.IV до 15 годин переходить в район с.с. Батшка, Павловка і Тертилова.
  - 7) Розвідка і охорона після погляду Комдівів а 3 кінному і Чорним запоріжцям на захід від місця росташовання.
- IV. Всім Комдівам прибути 14.IV на нараду до Штадармії в с. Сербулівка в 18 годин.
- Орєгінал підписав:
Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
Певно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

№ CLXV.

НАКАЗ
по Військам армії У.Н.Р.
ч. 65.

14 квітня 1920 р.
23 год. 40 хв.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Сербулівка.

I. По агентурним відомостям в м. Вознесенську крім місцевої охорони, других військ ранком 14.IV не було. На станції мається бронепотяг. В наш бік в верстах 4 – 6 мається наблюдателі і можливо застави. В Братському під вечір 14.IV наша кіннота взяла кулемети і набої і розігнала невеличкий ворожий відділ. Залізниця від Вознесенська в бік Одеси функціонує.

Наша армія сьогодні 14.IV зайняла райони згідно наказу ч. 64.

Завдання нашої армії після форсірованого маршу, твердо забезпечивши себе з півночі: 1) стрімко (швидко) на розсвіті 16.IV захопити місто і дверець Вознесенськ, залізничний міст біля міста та інші переправи; 2) опанувавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, переправитись за Буг.

Для виконання цього наказу:

1) Всім дівізіям і окремії кінній бригаді (полк. Долуд) завтра 15-IV вирушить з мірами охорони з розрахунком, аби бути Волинській див. в 19 годин в м. Трикрата, Київській див. в 22 год. у висоти 51,1 що в 5-6 верстах на північ від Вознесенська (між О.Кузьменково і Б.Сукурапа), Запорізькій див. з кінною бригадою в 22 год. у висоти 52,5, що в 8 вер. від Вознесенська по великому шляху на Солоное. Оперативному штабу армії вслід за Київською дів. бути в 22 год. в с. Воронівка.

2) Всім дівізіям на сучасних місцях залишити розвід очні відділи, яким залишатись на тих місцях до ранку 17.IV.

3) Всім обозам сунутись при своїх дівізіях і зупинитись на час операції по погляду і розпорядженню комдивів.

4) Для переведення самої операції:

а) Волинській дів. Забезпечувати операцію армії і до 24 год. завтра 15.IV обов'язково захопити кінним відділом ст. Трикратку і пів станок на північ від неї, кріпко зруйнувати залізницю, аби не допустити проїзду бронепотягів і ешелонів з боку Помішної а також Вознесенська, зруйнувати телеграфний зв'язок. Також знищити містки на великих шляхах в бік

Ново-Українки, аби не допустити ворожих автопанцерників. Захопить ранком проти себе переправи через Буг.

б) Київській дів. З висоти 51,1 розпочати наступ з розрахунком атакувати в 3 год. 16.IV з півночі місто і станцію Вознесенськ. З опануванням їх забезпечити станцію і продовжити наступ для опанування ззалізничним мостом.

в) Запорізькій дів. З кінною бригадою, під загальним керуванням от. Гулого розпочати наступ з висоти 52,5 з розрахунком в 3 год. атакувати м. Вознесенськ з боку Бунгарки, забезпечивши за собою місто і допомоги Київській дів. Оволодіти залізничним мостом. З опануванням мостом своїми технічними засобами приспособити міст для переправи армії.

Запорізькій кінній полк вислати через переправу вище Вознесенська з розрахунком на розсвіті своєю акцією допомогти опанувати залізничним мостом і також до розсвіту зруйнувати залізницю верстах в 5-6 від залізничного моста в бік одеси і ближче до мостів.

По опануванню мостом, полку належить якомога швидше, просунувшись вздовж залізниці верст на 20-25 в бік Одеси і руйнуючи її, забезпечувати переправу до переходу Армії.

З оволодінням містом кінній бригаді для забезпечення переходу армії черві Буг швидко перейти в район Лідівка — Скоржинка і вести розвідку на захід і північ.

г) Батарейам для підтримки операції особливо мати на увазі можливість обстріла залізничного двірця і моста і взагалі залізниці для боротьби з бронепоїздами.

д) Оперативний штаб армії до розсвіту буде в с. Воронівка, маючи старшинські пости для прийомки донесень на вищезазначених висотах 52,5 і 51,5, а з розсвітом буде посуватися за Київською дів.

г) Перехід через міст перевести в порядку: кінна бригада, яка переходить в район Лідівки — Скоржинки, Київська дів., яка переходить в район Черталка — Молдавка.

Штадарм — в район Черталка Волинська дів. — в район Варшавка — Новокантекузенка. Запорізька дів. — в район Новий Вормс — Ерделі.

IV. Термінові донесення надіслати про прихід в свої вихідні пункти для початку операцій, про початок наступу і через кожних 3 год. починаючи з 3 год. 16.IV до оволодіння мостом.

V. У випадку неудачі операції належить обози відтягнути в бік Братського, а коли б була поміха з півночі — в Щербани.

VI. У випадку, коли б вся армія не поспіла переправитись, то залишившаяся частина має з'єднатися в районі Криве-Озеро.

VII. Вжити всіх заходів, аби, як тільки можливо, зменшити обози і відповідним розподіленням зброї озброїть людей, що будуть при їх.

VIII. Видати всім кінній і вівса на одну добу наперед, а також забезпечити козаків харчами.

IX. Мої заступники: отамани Ткпюник і Гулий

X. Для опізнання частин мати національні прапори розпущеними, а впереді движучихся частин вести двох кінотчиків через кроків 10 один перед другим і час від часу вони піднімають рушницю над головою.

XI. На 15, 16 і 17.IV призначаються гук — Миколаїв і відгук — мішок.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією У.Н.Р. От. Омелянович Павленко.

З оригіналом згідно:

За Наштадарма Полковник Стефанів.

НАКАЗ

по Запорізькій Збірній Дівізії. Ч. 18.

1-го Квітня 1920 р.

с. Покровка (Майорське).

По мушривій частині.

1. Провадючи військові операції по лівому березі Буга наша армія попала в скрутне становище. Були певні відомости, що ворог вислав військовий відділ, гарно озброєний, для знищення нашої війська. Відсутність зброї та набоїв ще більш ускрутнила наше становище. Але після великого форсірованного маршу армія вийшла з під удару ворога і опинилась під м. Вознесенськом. Захоплення м. Вознесенська, де була сипа військового знаряддя та набоїв, було питанням дальнішого існування нашого війська. З захопленням міста ми знову зможем продовжувати своє славне діло в тилу ворога, ще з більшою впертістю, з більшим успіхом, набивши патронташі набоями. Ворог знав наше кепське становище і рішився не пустити нас в місто. З його боку був висланий біля 400 чоловік гарно озброєний відділ, два бранепотяга маневрували на залізниці і обстрілювали гарматним та кулеметним вогнем наші частини.

Перед початком операції малось на увазі послати кінний запорізький полк на правий берег Буга, щоб вийти в тил ворогові, зруйнувати залізницю і цім допомогти останнім частинам захопити місто. Виконати це не вдалось бо переправа на Бузі не оказалась, що більш утруднило операцію захоплення Вознесенська.

Але український козак може зробити все. Він знає, за що він бореться, він вірить в правоту свого діла, знає, що м. Вознесенськ взяти треба, ворога нищити і покрити неувядаємою славою Українське військо.

І Вознесенськ пав... Ні хмари куль, губительний гарматний вогонь бронепатягів ворога не змогли здержати наші славетні полки, котрі кинулись на атаку — Без куль, одними шаблоками та багнетами захопили місто, як дійсні сини України. Слава Запорожцям, повстанцям і 3-ому кінному, полковника Удовиченка, полку. Слава героям Вознесенського бою. Вічна пам'ять поклавшим свої голови за Неньку Україну. Командірам частин наказую якнайскорше надіслати реєстри забитих та раних в цьому бою і реєстр трофеїв захоплених. Прочитати по всіх сотнях, батареях та залогах.

2. Наказую командіру повстанческого відділу та командіру кінного дівізіону надіслати в розпорядження командіра Кінного Запорізького полку першому — кулемет «Люїса» з 10 набитими кругами й кулемет «Кольта» з одною стрічкою.

3. Наказую командіру пішого Запорізького полку надіслати в розпорядження командіра Кінно-горного дівізіону 5000 набоїв.

4. Наказую командірам частин дорученої мені дівізії одержати з Штадіву по 80.000 гривень із коштів одержаних в м. Вознесенську. Приймщиків надіслати до Штадіву.

5. Командантом Штабу дівізії призначаю чотаря пішого Запорізького полку Губаріва. Коменданта Штабу хорунжого Виницького назначаю персональним моїм адютантом. Про прийом та здачу мені донести.

Оригінал підписали: Комдів Запорізьської, Отаман Гулий і Наштадів Полковник Крат.

НАКАЗ

по Військам армії Укр. Нар. Респ. Ч. 18.

19 квітня 1920 р.

Д.Армія

По муштровій частині.

§ 1.

«Слава Україні».

17 квітня упертим боєм цілої Армії, взято м. Вознесенськ. В самім бою, не дивлючись на майже повну відсутність набойв, — Армія виявила повну велич і розуміння ваги хвилі і досягнула вповні дану їй ціль. Всі часті виконали покладені на них завдання.

Треба підкреслити завзяту атаку кінноти для підтримання своєї піхоти.

Величезна військова здобич — є нагородою муштровому козацтву за сю славу побіду.

Здобуті військові трофеї дають можливість значно збільшити ряди нашої армії озброєнням козацтвом.

Хай цей день буде нагородою нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід.

Слава і подяка Рідного Краю Отаманам дівізій, Командіру кінної бригади, полковникам, старшинам і козацтву.

§ 2.

Разом з тим, мушу зазначити про присутність в наших рядах окремих недомтоїних осіб, здатних лише до грабунків.

Козацтво! В тяжкій, святій боротьбі, віддаючи своє життя за волю Українського Народу, ми бороним його честь і гідність.

Наша честь — це найсвятіше, що має кожний козак і її мусимо всім козацьким колом охороняти.

В наших рядах, рядах будови Республіки, не мусить бути того, що плямує її ім'я - бо святе діло визволення України, — потребує чистих рук.

§ 3.

Рішуче забороняю начальником приймати в свої частини старшин і козаків без відповідного, указанного в законі, шляху. Незаконним шляхом користуються лише ті особи, які в більшості випадків, мусять понести кару за свої вчинки.

Право перевода до командірів окремих частин включно, належить Комдівам.

Підтвержую, що коні, сідла і зброя мусять рахуватись в списках частин і при переводах лишаються власністю послідньої.

Всім частям армії на похвалу, а то подяку за службу Україні відповідати: «Слова Україні».

Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко.

Т. В. О. Начальника Штабу, Полковник До л у д.

НАКАЗ

Таємно-Операотивний.

по Військам армії У. Н. Р., ч. 66.

16—IV—20 р.

м. Вознесенськ.

8 год. 30 хв.

I. М.Вознесенськ взято з упертого бою. Захоплена величезна здобич, яку треба скористоватъ.

II. Наказую: 1) Зап. кінному полку зараз же приступити до викання свого наказу по забезпеченню плацдарма по залізниці в бік Одеси. 2) Кінній бригаді переправившись занятъ також район для забезпечення плацдарму згідно наказу ч. 65 тримаючи зв'язок з Кінним Запор. 3)

Київській див. негайно приступити до переходу Буга і забезпечити пляцдарм підтримавши кінноту. З переходом армії зосередиться в районі Черталка-Молдавка. 4) Запоріжській див. тримать лад в місті і забезпечувать місто зі сходу і півночі до вечора 17—IV ведучи пильну розвідку. Обозу переправитись в слід за Київською див. 5) Волинській див. до 18 год. зосередитись в районі казарм (бойова і обозова групи), забезпечуючи сильними відділами як і поперед ст. Трикратну і північ, на займаємих зараз місцях.

Обози переправляються вслід за Запоріжськими. Бойові частини пересунуться по особливому наказу. Про зосередження донести. Штадарм біля понтонного мосту.

Оріг. підп. Командарм Отаман Ом.-Павленко. З оріг. згідно: За Наштадарм Полк. Стефанів.

№ CLXIX.

НАКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 67.

17-IV-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с.Контакузенка.

1) Кінний Запоріжський полк осягнув терен верст на 30 вздовж залізниці в бік Одеси. Є відомости, що в районі Тирасполя-Роздільної і залізниці в бік Бірзули працюють проти комуністів Галичане.

Наша армія сьогодні має осягнути ройон Каршовки, Лідієвки, Новий Вормс, Молдовка. Задача нашої армії після двох переходів 18 і 20/IV — зосередитись в районі Ново-Павлівка, Нововасільєвка, Нововоскресенська, Всильєвка, щоб цілком інформувались відносно стану в районі Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тараспяля і Одеси. Сьогодні 17/IV дивізії мають зосередитись згідно наказу ч. 65. Запоріжській дівізії (бойові часті) почать рух з Вознесенська в свій район не раніш 18 годин і залишить на лінії х. Греківа-Молдав кінні відділи.

На завтра 19/IV наказую: 1) Волинській див. перейти в район Царедарівки, Александрівки (Малахово) і вести військову розвідку на північ. Агентурну направить в полосі між Бугом (Ольвіополь) і Ольгополем. Штадив, Александрівка.

2) Київська див. переходить в район кол. Веселая, х. Гайдамацкі, Троскевіча. Штадив. х. Гайдамацкіє. Військову розвідку направить на захід. Агентуру направить на Роздільну-Тирасполь і залізницю від Роздільної до Бірзули.

3) Запоріжській див. перейти в район Нов.-Слобідка (Ніколаєвка). Штадив. Ніколаєвка. Військову розвідку вести на південь і південний захід. Агентурну вислать в полосі: Ольгополь (виключно) і залізниця Бірзуло-Вапнярка і звязатися з отрядом Заболотного.

4) Кінній бригаді в район х. Козенний Супрунова, Ново-Маіорська. Штаб бригади х. Козенний. Військову розвідку вести на схід.

5) Штадарму перейти в х.х. Гайдамацкий. Волинська див. завдяки виконанню особливого завдання по прикриттю операції армії не скористувала зайняття Вознесенська й не постачила себе всім необхідним. Тому наказую Комдівам Київської і Запоріжської в порозумінню з Комдівом Волинської відпустить частину захопленого і необхідного майна. Також незабаром донести мені що із захопленого і в якій кількості може бути відступлено Волинській див. Комдівам звернуть особливу увагу на то, щоб в обозах не возили лишнього майна, викинувши або заховавши все непотрібне, щоб на скільки можливо охоронить обози. Безпремінно взять на учот всю зброю,

амуніцію, коней, обози і інше майно. При незначних переходах піші частини вести пішки щоб на час польової праці не брать лишніх підвод.

19/IV призначається дньовка для проведення організаційних робіт і чистки зброї.

20/IV Буде марш і передбачається з'їзд Комдівів. Надіслати доклад про останні бої під Вознесенськом.

Орегінал підписав Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко. Т.В.О. Начальник Штабу Полковник С т е ф а н і в.

№ CLXX.

НАКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 68.

19 квітня 1920 р.
«17» год. «10» хв.

(Мапа 3 вер. в 1 д.)

с. Нововоскресенськое.

I. По неперевіреному ще відомостям від селян м.Ананьєв зайнято Галичанами (Пшеником) і їх відділи були в Павловці, Святотроїцькому і Ново-Павловці. Із Голти в напрямку на Балту через Лукановку 17/IV відомостям селянина, відтіть приїхавшого большевицький від діл кількістю до 500 чоловік. Селяне ж сповіщають, що і в Молдавці і Меховому появились відділи комуністів, які тримають напрямком на Жидівське (доносить К-р 3 кінного полку).

Наша армія займає район Царедаровка, Веселая (східная) — Нововоскресенськ — Жидівське — Гусева — Нов.-Маїоревка.

II. Завтра 20/IV армія перейде в район: Ново-Павлівка, Кулікове Поле – Жидівське (Миколаївка).

III. На завтра 20/IV наказую:

1) Волинській див. перейти в район Навоповловка і село на північ. Близню військову розвідку в секторі с. с. Врадівка, м. Боково (Меланки) на північ. Штадив. Новопавловка. 2) Київській див. перейти в район Ісаєво (Павловка), Кулікове Поле, Тятяновка. Військову розвідку провадить в секторі м. Боково (Меланка), Корніївка (Петрівка) на захід, півд. захід і південь від свого росташовання. Штадив. Кулікове Поле.

3) Запор. див. залишитись в районі Жидовського. Військову розвідку провадить на південь і схід. 4) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Весела (західная), Біляєва, Подгурівка і вести розвідку на схід. 3 Кінному полку в район Согріївка (Рублевка) і Любово Александровка. Полкам бути в армейським резерві і моїй безпосередній підлеглості. Вислати для звязку по одному верховцю до Штадарму.

5) Полковнику Долуду повернутись до Штабу армії.

6) Штадарму перейти в с. Васильєвку (Кацапку). 7) Штабу армії і Штадіву Київської агентурою перевірити відомості про заняття Ананьєва Галичанами.

IV. Для міцнішого звязку з Штадарм-дивізіям виставити промежні пости (можливо на підводах).

V. Завтра - 20/IV в с. Нововоскресенському (Макієвка) призначається з'їзд Комдівів.

VI. Щоб зберігати сили людей і коней призначати вирух частин, як можливо раніш і час спеки провадить на великому привалі.

Орегінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

3 орегіналом згідно: Т. в.о. Начальника Штабу армії, Полковник Стефанів.

Надсилається:

Комдівам Київської, Запоріжської, Волинської, Полку Чорних Запоріжців, 3 кінному полку, полк. Долуду.

НАКАЗ
по Військам Армії У.Н.Р.
ч. 69.

20-IV-20 р.
год. «14» хв. «_____»

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Нововоскресенка.

1. Маються певні відомости, що повстанці разом відділом Галичан після боїв зайняли Ананьєв, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу. По неперевереним відомостям на ст. Врадівка стоїть два ешелони большевиків. В районі Ново-Українка, Злинка, Глосоди розбиті большевики і обеззброїно два полки. Селянин сповіщає, що ст. Жмеринка занята Поляками.

II. Наша армія 21/IV переходить в район Агафієвка (Корукачинського) Святотроїцька-Леоньянівки (Комановського). Миколаївка (Тинсіцького).

III. Наказую: 1) Сьогодні 20/IV 3 кінному полку продовжить марш з метою в найскоріший час осягнути район Ананьїва. Установить там лад, виявити становище і нав'язати зв'язки з всіма повстанчеськими відділами, що працюють в цих районах.

2) завтра 21/IV:

а) Волинській див. перейти в район Агафієвка (Курупочинського)-Гуляївка-Чайківка. Розвідку провадить на північ між Вил. Врадівкою і сл. Боков до р. Кодима. Штадів - Вел. Чайківка.

б) Київській див. перейти в район с. Святотроїцького (Волконського). Розвідку вести на м. Боково і на захід. Штадив — с. Святотроїцьке.

в) Запоріж. див. перейти в район Покровка (Маіорка) — Анастасієвка — Татьянівка — Миколаївка (Тижіцького). Розвідку провадить Штадів — Покровка.

г) Кінному полку Чорних Золоріжців перейти в район Марьяновка (Романавського) — Миколаївка (Гольського). Розвідку провадить на захід.

д) Штадарму перейти в район Панкратики і Мал. Васильєвки (Михайловського).

IV. Донесення надсилаєть в 8 і 18 годин.

Оригінал підписав Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

3 оригіналом згідно. Начальник Штабу Армії Полковник Стефанів.

Надсилається Комдівам Київської, Запорізької, Волинської і Ком. полком Чорних Запоріжців і 3 кінний.

НАКАЗ
по Військом армії У. Н. Р. Ч. 70.

Тасмно-оперотивно

21-IV-20 р.
22 год.

(мапа 3 в. 1 дм.)

м. Свято-Троїцьке.

I. Штаб повстанців із Ананьїва сповіщає, що станція і село Жеребково заняті повстанцями с.с. Онуфрієвка і Бойтали. Ворожий бронепотяг с прикриттям в 100—200 чоловік піхоти підходить з боку ст. Балти — під Жеребково. Під повстанчеським селом Паціцели повстанці видуть уперті бої з ворожими відділами наступючими з боку ст. Балти. У повстанців мало набоїв; гормат зовсім нема. В районі села Конураце, по непровереним відомостям, є ворожий відділ Дубенка кількістю 60—70 чоловік. Від Бірзули в бік м. Цардаровки теж ходить ворожий бронепотяг; м. Балта займаєтья ворожим відділом кількістю до 300 чоловік. Там же находитья відділ Галичан кількістю до 300 чоловік, яких комуністи пробують обеззброїть і яки передавали повстанцям що

допоможуть в час нашого зближення зробіть в м. паніку. В м. Ананьіві стоїть наш 3-й Кінний полк і Черноморський повстанчеський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

Наша армія сьогщя 21/IV заняла район згідно наказу ч. 69.

II. Завдання нашої армії після двох переходів, по можливості в один і тойже день - одною дивізією з допомогою повстанців захопити місто Балту і Кінною бригадою теж з повстанцями захопити ст. Бірзулу і зруйнувати залізничний шляхи, аби назначений час припинить рух.

III. Наказую на завтра 22/IV:

1) Київські див. стати на марш і перейти в район Великий Бобрик, Бобрик і Гвоздивка. Після ночлігу вирушити із розрахунком, щоб 24.IV зайняти м. Балту. Розвідку провадить на Північ. Для зв'язку виставить по своєму погляду промезуточний пост, про місце якого сповістить Штадарм.

2) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Носельки де з 3-им Кінним полком стоящим в м. Ананьєві скласти бригаду під керуванням полковника Долуда який разом із Черноморським повстанчеським полком із Ананьєва, просунуться 24/IV заняти ст. Бірзулу зруйнують залізницю, аби припинить назначений час рух до Бірзупського вузла. Розвідку провадити на південь і захід. Для зв'язку з Штадармом виставить в с. Гамдрабура промезуточний пост.

3) Волинські див. перейти в район м. Боково (Миланка), Димідова (Вислоухово, і хутір Заплан. Розвідку провадить на Криве Озеро вздовж залізниці на схід. Штадів, м. Боково (Миланка).

4) Запор. див. перейти в район Коховки, Борки і Ульяновка-Марьянівка (Хотентовського) — Велика Боярка. Розвідку провадить на схід і південь особливо район Кондрацького й Вилещеулава. Штадів Ульяновка.

5) Запоріжська і Волинська див. залишить кінні застави в займаємих місцях до ранку 23/IV.

6) Штарму перейти в район пред. Ананьєва—Задніпранці.

IV. Після зра 23/IV:

1) Волинські див. перейти в район Ясенево-Творівка і забезпечувати армію і операцію Кінної бригади і Київської див. з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого-Озера. Штадів Ясенево.

2) Запоріж. див. перейти в район Ново-Георгієвка (Майнова) де бути армейським розервом. Розвідку провадить на схід і південь. Штадарму перейти в с. Ново-Георгієвку. 4) Запор. Волинські дивізіям залишить в районах Борки і Баково. Кінні застави до вечера 24/IV.

5) Донесення від кінної бригади чикаються до 19 год., а від Київської див. по можливості. Від останніх дивізії згідно попереднього наказу.

Оригінал підписав Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом.-Павленко.

3 оригіналом згідно: Тво. Начальник Штабу армії У.Н.Р. Полковник Стефанів.

№ CLXXIII.

НАКАЗ

по Військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респ., ч. 20

29-го квітня 1920 р.

м.Ободівка.

По муштровій частині.

I. За останній період на долю нашої армії випав цілий ряд славних боїв:

17-го квітня проведена була операція проти м. Вознесенська. Ворог в переважних силах займов позицію по північно-східній околиці міста. Бій був дуже впертий: всі зрозуміли величезне

значіння цього бою. Кінні полки: Чорних Запоріжців, 3-й кінний полк і Запорізький кінний кинулись в кінному ладу в атаку, відрізали відступ ворогові і порубали до 400 комуністів. Цей бій дав нам великі трофеї: гармати, рушниці, набі, кулемети і інше військове майно.

22 квітня Запорізьсько дівізія провадила марш в район м. Ананьєва, зайнятого повставшим селянством. По дорозі стало відомо, що комуністичний відділ підтриманий броневиками наступає на м. Ананьєв з півночі і запалив с. Селіванівку. Негайно були викликані з м. Ананьєва кінно-горний дівізіон Полковника Алмазова і Кінний Запорізький полк. Наша артилерія відкрило вогонь по наступаючому ворогові, а кіннота (3-й Кінний і Запорізький кінний полки) під загальним керуванням Полковника Летвиненка, обійшла ворога з тилу і з флянгів. Наслідком цього ворог був розбитий вщент.

23-го квітня став наблизьтися до м. Ананьєво комуністичний відділ з 3-ма гарматами з боку м. Валегоцулова, але дякуючи рішучому контрнаступу частин Запорізької особливо і Волинської дівізії був увесь відділ розбитий і в паниці відійшов в бік Одеси.

24-го квітня на м. Анааньєв повів наступ комуністичний відділ з боку м. Святотроїцька, але енергійним контр-наступом Волинської дівізії і Запорізького кінного і 3-го Кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Боково.

Одночасно з боями під м. Ананьєва Київською дівізією було зайнята станція і м. Балта. Ворог підтяг з Одеси всі свої резерви і при допомозі броневиків 23-го квітня перейшов в наступ, але Київська дівізія рішучим контрнаступом розбила ворога, залишившого велику кількість забитими.

25-го квітня ворог знову скупчив переважні сили коло м. Балти і перейшов в наступ, але Київська дівізія ранком 26-го квітня своїм контр-наступом знищила ворога, забрала у него: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато іншого майна.

В боях коло м. Вознесенська, Ананієва і Балти нашим старшинством, козацтвом і активно виступившим селянством була проявлена надзвичайно велика хоробрість і відвага.

Слава Вам вірні сини України.

25-го цього квітня до нашої армії приєдналась Кінно-Галицька бригада Отамана Шапіровича. Щиро вітаю старшин і козаків бригади і бажаю їм слави в нашому Святому Ділі визволення Рідної України.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ.: Отаман Ом.-Павленко.

Вартовий О...

№ CLXXIV.

ЗБІРКА

відомостей, актів і документів захвачених у большевиків.

Ці відомости зводяться до слідуючого:

В районі Жмеринка — Могилів Под. оперувало 3 большевицькі дівізії а саме — 60, 45 і 41.

Ці три дівізії входили в склад 12 Армії.

Штаб Армії находився в Кремінчузі, а Опер. Упр. арм. з тов. Івановим, Стайкиним, Хаматим і Рудоковським (Тов. Генштаба Стойкин як уловноважений від Штабу XIV Арм.) в Рахнах.

Склад дивізій:

41	Дивізія	бригади	122	}	бойовий стан невідомий.
		"	123		
		"	124		
45	"	"	133 – 474 багнетів		22 кулем.
	"	"	134 – 434 "		19 "
	"	"	135 – 905 "		34 "
60	"	"	178	}	бойовий стан невідомий.
		"	179		
		"	180		

Із документа видно, що в большевицьких частинах великий безпорядок та дезертирство. Телеграма за № 191 за 20-IV-год. каже: «Начдів тов. Якир в зв'язку з виключенням кавбригади із складу дивізії доносить о повнім роспаді дивізії і вмісті з тим вказує, що в зв'язку з настроєм в бригаді Котовського можливе велике дізертство з тож бригади і просить хлопотать об оставленні бригади в дивізії. Прохання піддержує Командарм XIV».

В приказі Военкома XIV за № 636 говориться: «Маючи на увазі розвиваючийся активний наступ противника і в виду того, що ми слабі і правильний фронт держать трудно, приказую використать прошлорічний досвід наступательних операцій. Дивізій не ростягать, полки купчить на важних пунктах передовсім залізно-дорожних (бригадні кулаки).

Звертать увагу на пересування противника в промежутках між бригадулаками і використовувать міста для сильних контр-наступів і флангових ударів, а передовсім використовувать до цього нічну пору і всі умовини місцевости для негайних атак обходів і нальотів.

«Не оставлять ворогові нічого.

«Із всіх дивізій і бригад команд формувать отряди для боротьби з бандами що шляються по тилах дивізій.

При цій обстановці і мірах я певний, що 14 Армія – правда з трудами, але все таки з честю вийде із боїв».

Комдів 60 за № 384 20/IV 20 р. телеграфує Штабові Армії: «Ввірена мені дивізія з сентября прошлого року находиться в безперервних боях. За весь час дістала див. 1500 чоловік поповнення (ніжинських добровольців). Тиф і другі хвороби знищили дивізію так, що сьогодні рахує вона не більше 1100 багнетів. Прошу одвести дивізію на відпочинок і поповнення. З харчами погано, жирів совсім немає, м'ясо достається рідко, обмундіровання нема зовсім. Кавалполки сформувать не можна ізза недостачі коней, людей і заосмотрення. Перевтома і неохота битись величезна, бувають випадки де треба приміняти гострі дуже міри проти невдовольнених. Комдів Нонов.

60 стр. дів. Відділ постачання ч. 15 з 12-IV-20 р. Річеве задоволення дивізії дуже тяжке. Получені речі всі старі, частини одказуються брать їх. На стан дів. і вимогу на 10.000 чоловік отримано тільки 2000 пар кошуль, із цього пропало по дорозі так що частини задоволено тільки до 5%. Прошу принять міри і т.д., підпис».

Телеграма Начдіву 41. Осадчому ч. 3. Предсідателя Уъздревкома Могилів.-Под. Радченко що ним мобілізовано і послано для поповнення і в распорядження Начдіву 41 Осадчого всіх партійних товаришів і всіх співробітників Ревкомів.

Із всіх втікаючих перед «бандою» Тютюнника партійних сформовано в Бірзулі кулак (Заградительний отряд) силою до 400 чоловік для поповнення боевого складу частин.

Про отряд Котовського відомості такі:

Склад отряду (бригада Кав.) 230 шабель 1 звод легк. арт. дів. До огряду приділено 41 кавалполк (формований в Харкові) 60 шабель командир Сидалюк. Отряд цей під 30-IV пр. м. стояв в Джурині, Степанках, Покутила, Салежанка.

Зараз отряд Котовського становить армейську кінноту котра мала ліквідувати обход який польська Укр. Армія ударом нанесла большакам в районі Липовця.

Із опернаказів, звідомлень видно що втрати большаків в боях великі, — полки деякі як нпр, 354 рахують всього до 60 чоловік.

План Комдіва 41 одобрений Командармом XIV зводиться к слідуючому Комдів 41 тов. Осадчий хоче за всяку ціну зодержать за собою лінію р. Лозовая і її боронить. Для того сосредотачує він всю кінницю т. Котовського до 500 шабель і 2 легких конно-горн. орудія в районі ріки Лозової для того щоби: 1) ліквідувать всі проби противника продвигатись в долину Дністра. 2) Держать цей кулак на поготові для використання його для прориву фронту противника коли до цього умови будуть корисні.

Телеграмою з 30/IV-920 р. агрес тов. Стайкину і дів. 41, 45 і 60 подаються Штабом XIV арм. слідуочи боеви і політични обстановки на Правобережній Україні: «В зв'язку з прийнятим фронтовим командуванням планом нанесення противникові рішучого удару, вимагать від частин фронту боевых акцій що в повній мірі забезпечували виігриш часу для того, щоби притягти ворога під рішаючи удар Кінної Армії. Для виконання цього 12 Арм. Приказано припинить отход частин 58 і 44 дів. Упорно держать за собою район Романівка (Сквира) Погребище, базіруясь на Черкаси і піддержувати зв'язок з 14 Армією в районі Липовець при помочі експедиотрядів».

Про Армію У.Н.Р. взнали фронтові частини з цього моменту коли Армія У.Н.Р. заняла Вознесенськ. Армію У.Н.Р. знають як «банди Тютюнника». Но все таки тревого ізза цих «банд» велика. Пока Армія наша підходила до району Аннаніва Балти болшевики збирали сили для «ліквідації» «банд» із розговору тов. Фіялковського з тов. Стойкіним бачиться що: із сторони Мардаровки наступав на Аннанів отряд Якимовича при піддержці 121 бригади і бронепозідів «Красний крестянин» і «Коршун» і гарнізонів Аннанів, Балта із сторони півн. сходу Липецьке—Посіцели—Жеребково.

Як третій отряд із сходу наступав отряд Михайлова і бронепозід «Ураган». Біля Аннаніва — Балти як видно із документів скупчили проти нас большаки більш 3 тисяч чоловік. Про дальший поход нашої армії не мали большаки відомостів, рахували нас розбитими, но наша поява біля Вапнярки нагнала їм ще більше паніки чим в Аннаневі. Про «банди» взнали тоді коли ми заняли Жадокрич—Шарошанозку—Куніче.

Ось і документ: ч. опер. 3 24/IV.20 Апр. 920. Начдіву 41 Командарм XIV тов. Уборевич приказав із частин ввіреної Вам дівізіі образувать в районі Бірзула сильний кулак с тим щоби недопустить банди Тютюнника двигаюційсь від Вознесенська через Олвіополь — Балта і Балта — Роздільна. На випадок активних наступів противник переходить в контрнвсуни і відкинуть бвнду за Вознесенськ. Які чвстини будуть Вами назночені повідоміть. Т.В.О. Наштабом Полевого Стойкин».

В актах є теж відомості про Добрармію. В звідомленнях подається що розбита контр рев. Армія на Кавказі купчиться в Криму – висаджуючи десанти із Кавказу направлені; та про те що в Криму Добровольці закріпились та що за іми є деякі успіхи.

Т.В.О. Комдіва Київського отаман. Т.В.О. Начштабу чотар (підпис нечіткий).

Сл. Добрянка 1-3V-1920 р.

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.
ч. 71.

22-IV-20 р.
21 год. 15 хв.

(Мапа 3 вер. в 1 дм.)

пр. Заднепринці.

I. Сьогодні ворог з боку с. Жеребково наступав на Селіванівку і на Ананьїв: Чорноморським полком і нашою кіннотою та гарматами розбитий. Є відомости із Валегоцелува прошлу ніч вирушили отряди комуністів: один силою 100— 150 ч. піхоти, де якої кількості кінноти і гарматами на Степанівку (Шараєво), другій такої же кількості сьогодні в обід прибув в район Новосілки-Благодатна (підтвердилась присутність) і третій не дуже зночної кількості на розвіті сьогодні напав і спалив с. Липецьке.

II. Наказую: Сьогодні Запоріжській див. зосередитись в районі пр. Заднепринці (Штадів при вході в передмістя з боку Маріянівки). Третьому кінному полку стать в пр. Заднепринці в сміжному з містом районі.

Завтро 23 квітня: 1) Волинській див. стать на марш і перейти в південно-східний район пр. Заднепринці. 2) Кінній бригаді (Чорни Запор. і 3 кінний полк) ліквідувать ворога в районі Благодатне-Новоселки.

3) Запоріжській див. вести розвідку на захід і при обнаруженні ворога — розбить його.

4) Київській див. продовжувать виконанне Завдання відносно району Балти.

5) Штадарм стане в пр. Заднепринці (південно-східна околиця).

Оригінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом.Павленко. З оригіналом здно: Т.В.О. Наштарм Полковник Стефанів.

Наштадарму У. Н. Р.

24/IV 20 р. о 4 год. Київська дівізія заняла м. Балту і станцію. Ворожий бронепотяг одійшов в напрямку на ст. Бірзула після довгого обстрілу нашими батареями. В місті залишилася Технічна Галицька сотня (170 чал.), котра є в нашому распорядженні. При взятті міста дівізія розташувалася: 5 кін. п.-с. Свинна (або Сінна), один курінь піхоти — м. Балта, піша застава — ст. Балта, 5 піш. п. і штадів — с. Бендзари, обози — с. Немирівське.

На ст. Борщі ворога немає; на ст. Слобідка є трохи Галичан з комуністами, наш розізд був обстріляний з хуторів, що біля ст. Слобідка.

В с. Песчанах ворога не обнаружено, в Ольгополі є лише місцева охорона біля 100 чоловік.

До нас прибув звязок від кінної Галицької бригади (синьо-жовтої), котрій даний наказ Комдивом Київської к 28.IV прибути в район с.с. Любашівка, Михайлівка й Якубске, що на північний схід від Ольгополя.

Прибув також звязок від Центрального Комітета Галицької Армії для переговорів про перехід Галичан до нас, донесення з умовами були надіслані в Штадарм.

Прошу інформацій, що-до подій в районі м. Ананьїва. Маю звязок лише з маленькими частинами обозів ріжних дівізій, котрі (обози) 24.IV знаходилися в Ясенево. Вчора ніяк не могли вийти в звязок ні з ким. Комдів просить своєчасно надсилати накази й інформації, бо вже три дні ми ціпком відрізани від Армії і обсолютно нічого не знаєм.

Наштабу Київської дівізії отаман А..Вовк 25.IV-20, 9 год. 30 хв.

П Р И К А З
по Військом армії У.Н.Р.
ч. 73.

25-IV-20 р.
18 год. 30 хв.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

Ново-Георгіївка.

I. Обстановка: 1) Команда Армії вітає всі війська зі славною перемогою в боях 22, 23 і 24/IV під Ананієвом, Балтою і ст. Любашівкою.

2) При взятті м. і ст. Балта, Київською дівізією до нас прилучилась Технична галицька сотня до 170 чол. Взято багато технічного майна. Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

3) По одержаним відомостям від власної агентури в районі Одеси, Миколаїва і Херсона значних ворожих сил немає. В самих містах помітна паніка.

4) По тим же відомостям на відтинку Могилів Подільський-Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мають. Наші військо на цьому фронті окопались.

II. Загальні завдання:

Піші частини армії до 28.IV, а кінні до 30.IV зосереджуються в районах Балта, Ольгопіль, Пещана і Саврань.

III. Частичні завдання:

1) Полку Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селіванівку. До 26/IV до 14 год. займає с. Точилово увійшовши в звязок з партизанами м. Ананіва, які на час операції в оперативному відношенню мають підлягати команді п. Чорних Запоріжців — займає ст. Бірзулу і використавши її зруйнувавши залізиичий шлях (для чого вжити спеціально ближні села і партизанів), до 30/IV зосереджується в с. Посад, що в 12 вер. на схід від м. Балти. Партизани м. Ананіва по переведенню акції, повертаються під прикази полковника Пшонника.

2) Київська дів. залишається в зайнятому районі і веде розвідку і агентуру в секторі м. Бершадь (виключно) — Балта-Ямпіль (включно).

3) Волинська дів. 27/IV переходить в район с. с Капустянка і Бакша. Штабдів в с. Бакша. Розвідка і агентура в секторі Саврань (включно — Бакша-Ольвіопіль (включно). Тримати за собою переправу (пором) через р. Буг у м. Саврань.

4) Запоріжська дів.: 26/IV стає на марш не пізніше 6 год., де 12 год. переходить залізницю і скупчується в районі Гольма і Антонівка. 27/IV денний відпочинок. 28/IV переходить в м. Пещана, Крижанівка, Шляхова.

Розвідка і агентура в секторі: Бершадь (включно) — Пещана — Саврань (виключно). Штадів Гольма.

5) Штадарм і 3 кінний полк 26/IV переходять в с. Познанку, 27/IV в с. Плоска.

6) Кінна бригада Галичан Отамана Шопаровича до 23/IV скупчується в с.с. Любашівка, Михайлівка і Якубівка.

7) 27/IV на 14 год. призначається зід Комдівів.

IV. Дивізії мають перевести освітлення їх районів в секторах як подальше.

VI. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VII. Донесення пересилати раз не день і не пізніше 9 год.

VIII. Переглянуть боєздатність кулеметів і навчить людей вживати ручні гранати.

IX. Звернути особливу увагу на санітарію і заосмотрення ранених козаків і коней.

X. Заступники Отамона Тютюнник і Гулий.

Оригінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

3 оригіналом згідно: Начальник штабу армії, полковник Стефанів.

Командіру Кінної бригади
От. Шепаровичу.

Копія
м. Ямпіль

8-V-20 р.

I. До відома команди армії дійшло, що число 8.V частями Вашої бриг. було улаштовано в м. Ямполі мітинг, а тому Командуючий армією наказав Вам не пізніше 18 год 9.V донести Штабу Армії: 1) по чому розрешенню був скликаний мітинг 2) хто приймав активну участь 3) і що зарядженно Вами на сей случай.

II. Повідомляється, що ніяких мітингів в Укр. Арм. бути не може. Провокатори будуть віддані до полевого суду. Старшини-ж і козаки, при їх бажанню, можуть бути переслані на батьківщину законним шляхом.

Майно і зброя — є власність армії Військ У.Н.Р.

На приказ. Начальник Штабу Полковник Долуд.

Тасмно-Негайно

Командір
Київської дивізії
«13» травня 1920 р.
ч. 139.
Д. Армія.

Командармові У. Н. Р.
РАПОРТ

Представляючи доклад Н-ка К. Р. доношу, що залишати в такому стані Гал. бригаду, як окрему адміністративну одиницю, цілком небездатну, в складі дивізії на фронті безкорисно.

Аби уникнути повного розвалу частини необхідно негайно або розділити бригаду по дивізіям, влив по одному із полків до кінноти дивізії Армії У. Н. Р. або відвести на короткий час в ближчий тил. Негайно призначити нову відповідну команду й перевести широку інформацію в частинах.

Отаман А. Вовк.

У.Н.Р.
Начальник
контр-розвідки
штабу
Київської збірної дивізії
ч. 110.
13 травня 1920 р.
м. постою

Начальнику штабу

РАПОРТ.

По даннім контр-розвідки в цей час галицькі частини, оперіруючі з нами здеморалізовані різними провокаційними чутками, що поширюються, можливо з определеною метою, серед козацтва. Очевидно політична свідомість як старшин так і козаків настільки примітивна, що вони в розборі українського питання відріжняють Галичину від Наддніпрянської України. Сучасних політичних обставин не розуміють. З того часу як дійшли чутки про Українсько-Польський договір, моральний дух Галичан настільки занепав, що на кожнім кроці чуєш лиш бабське зітхання і трусливе заглядування в перспективи.

Військового духу, бойового настрою, який і раніше не дуже помічався зараз абсолютно немає. В технічному куріні, який прикривав батарею, помічалось незадоволення харчами, требувалась зміна і т. и. Між козаками кінної бригади ходять такі балачки: Діло старшин вироблять пляни, показувати, а наше діло рішати, чи виконувати їх чи ні. Від бригади Шепаровича ліслано делегація, можливо самочинно, до Могиліва Подільського для вияснення справи договору. Козацтво жде її повороту після чого, як заявляє, вирішить що має робити. Помічається тенденція роздати селянам зброю а самім розійтись по домівкам. Зараз набувається одиночне дезертирство, яке незабаром прийме масовий характер. По неперевіренім відомостям з технічного куріня ніби то зі зброєю дізертувало до 27 чоловік в числі якіх 16 пішло під команду старшини Шульця.

Треба сказати що «гастроліровання» галицьких частин, то в Денікіна, то в большевиків не могло не мати вплива на моральний й бойовий стан армії, — вона розклалась; попередньої дисципліни вже не має. От-же висновок звідсіля такий: Нів-яким разі не можна на ділі залишати окреме існування галицьких частин, — вони абож кинуться знов в якусь авантюру, або розбредуться. Присутність в армії частин з таким настроєм буде деморалізувати наші дисципліновані частини і безумовно зле впливати на окремих старшин і козаків Галичан, які знаходяться в наших дівізіях. Тим часом потрібно референтурі звернути на це увагу і провадити інформації в частинах. Вище зазначе не довожу до Вашої відомости.

Осаул Дишлевий.

№ CLXXX.

Кмдо 1 Кінної Бригади
от. Шепаровича.

З В І Т

Доношу Пану Отаману, що я сьогодні прибув до обозу Бригади, говорив з людьми зясував їм всю справу і загальну політичну ситуацію а також оголосив, що хто не бажає служити в Армії може відійти до дому.

Відійшло всього 27 чоловік, в тім складі 6 старих 10 хворих.

Всі, котрі залишились були приведені до присяги на вірність Україні. Ще раз прошу відвести Бригаду в глибокий резерв як можливо ще 14 с.м., щоби я міг поговорити зі всіма людьми разом і раз на завше скінчити це питання.

Кмдант Бригади Шепарович От.

До Пана Отамана
Тютюнника
в постою.

№ CLXXXII.

ДОКЛАД

п. Командуючому військами У.Н.Р. про загальне становище на заході.

По переїзді в Листопаді минулого року л. Головного Отамана до Варшави, усі зусилля нашої дипломатії і п. Головного Отамана були направлені на те, аби, користуючись кризою надій у Антанти на будівання Денікінської Єдиної Неділімої, дійти до політичного погодження з поляками, щоб через польську дипломатию мати доступ до Антанти, у якої до того часу оприділилось, мало помітна, но здорова течія про підтримку (в противовіс большевизму) окраїнних націй в бувшій

Росії, прагнущих до власної самостійності. Для цього прийшлося вести довгу підготовчу роботу, аби через знайомство з лідерами польських партій, ріжними їх діячами, представниками їх, тоді нового Уряду і особливо через пресу розположить до себе польське громадянство і головне Сойм, щоб допомогли нам в наших переговорах з Антантою.

Вже в січні місяці цім шляхом було приступлено до переговорів з Антантою, аби вона допомогла нам зброєю, амуніцією, одягом, грішми і іншим.

До мойого виїзду з Варшави (25 лютого) вже були відомости, що Антанта допоможе нам і що вирішено визнать Україну, яко самостійну державу. Чи це було затвержено в Найвищій Раді якім небудь актом — ще не було відомо.

Теж саме відгукнулись польські кола на цілковиту допомогу нам чим можливо з їх боку, як своїм сусідам по зброї проти большевиків.

Що-ж торкається якіх небудь гарантій з політичного боку, то ніяких обіцянок ни з нашого боку ни з боку поляків не давалось, а в офіційних розмовах коли торкалось територій і іншого висказувались побажання підвалиною цього ставить справедливість. Ніяких побажань відносно реконструкції нашого Уряду, або взагалі нашої внутрішньої політики не висказуволось ни Антантою, ни Поляками.

В першій половині лютого в Кам'янці відбулись наради Уряду, на якіх між иншим постановлено:

1. Ухвалить дипломатичні заходи, що до цього часу приймались в нашій справі на заході. Були обмірковані напрямки для дальнійшої праці.

2. Негаймо вжити всі заходи, аби в найкоротший термін збудувать регулярно Українську армію, яка повинна занять фронт. Формування провести з українського елементу, який ріжночастно взятий Поляками в полон, або інтернований і знаходяться в польських таборах (більше 10 тис. люда), а також з того що знаходиться в районі Кам'янця — Проскурівіа —Н.-Ушиці (тисяч 10—15). Малоса на меті цю армію доповнити полоненими із Німеччини (тисяч більше 30), про перевіз якіх теж робились заходи перед Антантою.

3. При самому невеликому осягненню Українським військом нової території (3—4 повіти) скликать Предпарламент з занятої території з додаванням других діячів, який обійме владу і виділить, на заміну сучасного Уряду, Уряд опираючийся на більшість в Предпарламенті.

4. По заняттю Укр. території скликать Установчі збори.

5. Як допомогу регулярному наступу організувать підготовку повстання в середині України.

6. Зробить значні запаси фінансових средств.

Незобаром після нарад Уряду в Кам'янці, в Варшаві відбувся партійний з'їзд Українських соціал-демократів на якому ухвалено політику Уряду, висловлено йому цілковите довір'я і оголошено протест проти большевицького нібито визнання самостійності України, при якій вони утримують загальними з Совітською Росцією — армію, финанси, жилізниці, пошту і телеграф і народне господарство, без якіх фактично немає самостійності.

Що до будування армії, то с початку березня було приступлено до формування 4 бригад (1 — в Кам'янці, дві — в Ланцугі в Галичині і 1 — в Бересті), які мають розвернутись в трех бригадні дивізії, отряда Полк. Смаглія (Н.Ушиця) і дивізії в Румунії.

Крім того Полк. Удовіченко зібрав отряд кількістю 400—500 чоловік в районі Могіліва, з яким відійшов і займав 15—20 березня вчасток фронту коло Дністра в районі Калюса-Вербовця. Озброїться йому допомогли поляки.

Щоб ускорить формування при початку, поляками було відпущено із запасів, данних Антантою, 3000 комплектів одягу і амуніції, а також давались гроши в польській валюті для платні війську.

Вжиті також заходи по організації полонених в Італії.

Організацією армії руководить Військовий Міністр От. Сальський. Крім того мається при нашій дипломатичній місії От. Юнаків, яко Старший Радник по військовим справам і військова секція на чолі з От. Зелінським.

До половини березня в бригадах вже були підіброні кадри 1—2 полків в кожній, а із бригади От. Шаповала в Кам'янці було відправлено 2 сформованих полки (не повного складу) в Н.Ушицю і повіт де знаходиться наша адміністративна влада.

Всі Українські Державні інституції знаходяться в Кам'янці, но в дуже скороченому стані і підлягають Головноуповноваженому Міністрові Огієнко. Де які міністерства поки що замінені референтурами. Військовим референтом до приїзду в Кам'янець От. Сальського є От. Колодій, а всі військові справи в Кам'янецькому районі об'єднує От. Мошинський (Голова Юридичної Управи).

Із нашого Уряду в Варшаві знаходяться Міністри Левицькій, Безпалко, Мартос і От. Сальський, а в Кам'янці Міністр Нар. Господарства Шодлун, як замітник Прем'єр Міністра Мазепа, якій в свою чергу по цей бік фронту і крім того Міністр Огієнко.

Що торкається нашої близької майбутности, то Міністр Шадлун доручив поінформувати, що надія Уряду до Вилкодня зібрати в Могілівсько-Ушицьким районі, яку тільки можливо живу силу, зосередити доволі грошей і по можливості переносити вперед де які адміністративні інституції, яким прийдеться вслід зо армією закріпляти владу, є мета негайно перевести туди всі Державні інституції, щоб цілком розв'язати їм руки в праці.

П.Міністр Шадлун просив також, яко мога швидче, дати відомости цілком конкретні і певні про становище в середині України і дорученої Вам армії і дати відповідь чи не можливо буде одночасно почати будувоння Держави звільненням якої небудь території тут в середині і установах владі.

Всі останні інформації і інструкції для дальнійшої праці дорученої Вам армії по адресі данній п. Міністром Шадлуном мав дати п. Прем'єр Мазепа на що мені був даний папірець, який прийшлося знищити, коли я був затриманий Галичанами в Ольгополі. Людину, яка могла мені дати можливість побачитись з п. Мазепою я не застав (тільки що виїхав в Київ і Одесу) і рахуючи не можливим відчікувати до повернення відбув далі.

В час мого подоріж'я мав можливість бачити ворожі війська, які ешелонами переїздили з Одеського району в бік Жмеринки (365 і 366 стр. сов. полкі). Вражіння досить дисциплінованих частин, но малої кількості. Кожний полк їхав двома ешелонами.

Скрізь по залізниці Одесса-Жмеринка дуже багато бронепотягів, які розспріделені по вчасткам.

Галичани цілком перефарбовані на червоних і виїздили на польський фронт в район Бердичіва. Всього 3 бригади кількістю до 6—8 тисяч багнетів і до 12—15 тисяч люду. Між ними велике незадоволення із-за чого багато старшин і козаків розбігається.

По дорозі вслід за дорученною Вам армією селянство дуже гарно висловлювалось про наші війська і дуже цікавилось де фронт український з Головним Отамоном, а також де польський фронт.

Повинен додати, що коли розпочались переговори з поляками значно зіпсувались до нас відношення Німців, які навет не хотіли відпускати нам гроші, що у них віддруковані. Посланні туди представники (Морголін і другі) видимо становище зліпшили бо перед моїм від'їздом із Кам'янця прибувший з Варшави кур'єр пів-офіційно сповіщав, що прибуло із Німеччини в Варшаву 300 міл. карб. Також додавав, що фінансисти Франції згодились позичити нам 300 міл. франків (думаю що

гроші підуть на закупку зброї і іншого) і що розпочався переїзд із Франції раніш закупленої одяги, амуніції, знарядження.

Б. Начальник Штабу 6 Запор. див. полковник Стефанів.

9 квітня 1920 р.

с. Александрівка
на Херсонщині.

ПРИМІТКА: Доклад писаний олівцем. О.Д.

№ CLXXXIII.

ДОКЛАД¹

Командуючому армію повстанців.

5 - 6/III 1920 р. послав до Вас з інформаціями з м. Умані Клименка, а 14/III з Гайсина Шеманова.

В м. Гайсині я спіткав за членом Центральної Ради і Трудового Конгресу П.Матюшенко, якій розповів мені про стан в Кам'янці і Могилеві: в Кам'янці міністерств не мається, там тільки уповноважений Огієнко і Шаповал формує українське військо, поки що дуже мало набрав; Петлюра формує в Варшаві українську бригаду. В Могилеві був Мазепа і зроблена там нарада і вирішено, що ще не прийшов час з'єднання повстанців з регулярним військом, ні в якому разі не сполучатися з польським фронтом, аби не зіпсувати всієї нашої справи, обов'язково затриматися для користи діла місяців два і ніяк не менше хоч одного місяця. Прошу – операції радять проводити в районі Брацлава і Немірова. При першій змозі Уряд має зібратися в Одесі. Відки повинні бити зносини з СВІТОМ. Уряд тепер не має ні центру ні території нема юридичної підстави діяльності. В Могилів Вдовіченко формує військо ніби то уже має до 3000 чолові. На могилянщині і в Кам'янці стоять поляки, - в районі могилянщини працює незначна кількість недобитків денікінців. В Одесі – красно арміїці і галичани. Большевики хтіли обеззброїть галичан, наші не допустили і живуть окремо тримаючись завши на поготові з зброєю проти большевиків. Від Одеси до Бірзули стоять галичани, в Бершаді теж галичани. Подорож від Умані до Гайсина на станції Умань, Христинівка і Зятковці – були ьольшовицькі відділи – 539 полк – 12 вагонів тільки – 17 вагонів санітарних, все деморалізовано слабує НА ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛЯК, одверто сваряться товариші по між себе докоряють свою владу за сучасне відношення її до солдат. Примушують приватних осіб до «артільного дїла» - на роботи, погрузну дров, капусти то що. Протестантів дуже багато, а де які дядьки одверто говорять що треба «гарнізуваться, а то прийдеться пропадать». Большевики мають звичай провокаційно збільшувать свої сили, аби цим ввести найбільше деморалізації як у наше військо так і мешканців. Сами большевики солдати кажуть, що вони скоро сами уже порозбігаються. З Одеси ніби то уже розбігаються. На станції Козятин большевики купчаться, про що розповідали на Христинцівці машиністи яки верталися від них. Міст через Буг на ст. Губинь зірваний. Населення скрізь відноситься до большевиків-комуністів вороже. Грошей совітських ніде не хотятьбрати, товариші примушують брати тільки силою, все залізно террорізовано комуністами-большовиками. Большевики лають селян, що їм нічого не дають, кажуть: «всѣ онѣ ... (sic) подай батьку Петлюру, как із ...» - 15-го Гайсин був зайнятий кіннотою

---

¹ Доклад Дерещука Командармові. О.Д.

Тютюнника, в той же день поховали сотника Яківця, забитого більшовиками при наступі. Майже все місце було на похоронах. Дуже сумне вражіння зробила на всіх присутніх клятва козаків і старшин і їх слизи над прахом свого товариша, не покидають зброї доти доки не залишаться на Україні ні одного комуніста. Населення Гайсина страшенно пригноблено комуністами, видна їх щира прихильність до нашого республіканського війська, но бояться виявляти бо ворогів скрізь чимало, а наше військо не затримується хоч де-який час – коли появились тільки розвідчики, то все місто ожило обличчя у всіх трохи прояснилося. 17/III явився Волинець – наложив контрибуцію один мільон карбованців і 10 коней. Мешканці заповнили вулиці міста в той день. 20/III Волинець теж був у м. Гайсин, в цей день гучно вітало населення його. По адресу Головного Отамана Петлюри довго лунало Слава. У повстанців Волинець користується знаною популярністю в Гайсинським повіті. Його люблять і бережуть. Енергійна людина П. Волинець має організаторський талант. З сіл охотно ідуть до нього козакувати. Бувши 13, 57, 161 Гайсинські полки формувалися П. Волинцем. Накказом Ч. 1, § 5 комендантом м. Гайсина закликаються у Київські війська козаки 13, 5 і 61 полків які власне і уявляють з себе основне ядро повстанців. Був випадок з боку Тютюнниковців відбору 5 коней від Волинців і обурення де кілька козаків повстанців. Це зробило погане враження на Волинців і не на користь Тютюнниковців. На Могилів через слабкість і тяжкі умови не мав змоги пробратися. М. Безкоровайний 23/3 20.

№ CLXXXIV.

ПРИКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р. ч. 1

26-IV-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Познанка.

1. По перевірненню відомостей Волинської дів. Від 25.IV про ворога в районі ст. Врадівка військова розвідка ворога не обнаружена. Вислана агентура ще не повернулася. Полковник Пшонник доносить, що 25/IV ворожий відділ до 150 чол. піхоти і 2 гарматами направляється із с. Кучуровка на Гандрабуру. По тим же відомостям Київська дів. провадить наступ на ст. Бірзула по залізниці.

2. Части Армії продовжують виконання приказу ч. 73.

3. Всім дівізіям вислати телефонні патрулі, як найдальше по телефонним лініям їх районі з метою під слухання військових розпоряджень ворога і знищення дротів.

4. Запор. дів. звернуть особливу увагу на лінію Бершадь, Ольгополь і Тульчин.

5. Для збереження кінського складу, кінні части в час переходу більшу часть маршу ведуть коней в поводу.

7. Комдівам звернуть увагу на поповнення піших частин людьми і зброєю тим більше, що сей район повстанчеський і вороже відноситься до комуністів. Переглянуть обози і немуштровані часті і всіх ладних до бою поставити в строй.

8. При відсутності боїв донесення присилать не їздцями, а пішими на добрих селянських підводах.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією військ У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

3 оригіналом згідно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

---

¹Число не вставлено. О.Д.

П Р И К А З
по Військам армії У.Н.Р. Ч. 74.
(мапа 3 вер. 1 дм.)

27-IV-1920 р.
16 год.

I. Обстановка і завдання подані на нараді Комдівів 26/IV — остаються в силі. По не перевіреним відомостям в районі м. Хоцевато єсть комуністичний відділ, сила і напрямок котрого не виявленний.

II. Частне завдання:

1) Київська дивізія із займаемого району 27/IV переходить в с. Саражінку, 28/IV – м. Чечельник і 29/IV - с. Цибулівка.

Розвідка і охорона на південний захід: особливу увагу звернути на залізницю Бірзула—Вапнярка.

2) Запорізька див. 27/IV скупчується в районі м. Песчана, с. Шляхова і Пужайков.

28/IV переходить в район с. Якубівка, Лісниче, Романівка. Штадів — Лісниче.

29/IV — займає м. Бершадь, де лишає комендатуру в місці і на заводі і скурчується в с. Баланівка. Розвідка і охорона на північний схід.

3) Волинська дивізія 27/IV переходить в с. Посад; 28/IV в район с.с. Березки Чечельницькі, Лукашівка і Любомірка. Штадів с. Лукашівка; 29/IV переходить в с. Пятківку. Розвідка і охорона на південь і південний схід.

4) Кінна бригада під командою Полковника Долуда в складі Мазепінського і 3-го кінних полків до 12 год. 28/IV займає м. Ольгополь. 29/IV переходить в район с.с. Ободівка — Стратівка — Верхівка.

5) Кінна бригада отамана Шопаровіча, в разі підходу, 28/IV скупчується в районі с.с. Кедрашівка, Любашівка і Голдашівка. 29/IV переходить в с. Жабокрічку.

6) Штадарм 27/IV — с. Кринічки; 28/IV північна часть м. Ольгополь; 29/IV м. Ободівка.

III. Размежуючи смуги розвідки охорони:

1) Для Київської і Волинської дивізії Ольгополь — Ободівка — Тульчин.

2) Для Запорізької і Волинської дивізії Ольгополь — Песчана — Саврань

3) Для Волинської і Київської див. Ольгополь — Балта — Бірзула.

IV. Ближня розвідка в районі двох ближніх сел по одній лінії. На старих місцях росташування, залишати розвідку.

V. Бажано, аби часті армії ставали на марш не пізніше 7 год. ранку.

VI. Термінові донесення присилати: по прибуттю в місця розташування і по одержанню розвідочних відомостей.

VII. Заступники Отамани: Тютюнник і Загородський.

Оригінал підписав: Командуючий Армією, Отаман Омелянович-Павленко.

З оригіналом згідно:

За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачик.

№ CLXXXVI.

ПРИКАЗ

Полку Чорних Зап. і Полк. Пшоннику.

27-IV-20 р.

(3 вер. в 1 дм.)

с. Познанка

I. Обстановка: Прибувший Старшинский зв'язок від Галичан подав слідуєче: 1) ціла бувша Галицька армія повстала проти комуністів і шукає сполуки з нашою армією.

2) 25/IV по умовленному терміну Галичани займають ст. Вапнярку, м. Винницю, залізницю до Козятина і м. Київ, де налічується Галицького гарнізону понад 5000 багнетів.

II. Загальне завдання: Наша Армія да 30/IV скупчується в районі на івнічний схід від ст. Вапнярка, для установлення зв'язку з Галичанами і місцевими укр.. силами, для нанесення рішучого удару в тил і флянґ ворога.

III. Частні завдання:

1) Полку Чорних Зап. прискорить акцію на ст. Бірзула і прескоренними маршами іти через села: Фарната, що на захід від Балти, Попова гребля, Таранівка і Верхівка, де буде чекати зв'язок в місцевого пан-отця.

2) Полковн. Пшоннику по акції в районі ст. Бірзула інтенсивно провадити організацію військових сил повіту і тримати безпосередньо тісний зв'язок з Штабом Армії, для одержання дальніших деректив.

3) Пунктами зв'язку є: Ольгополь, Верхівка.

Ориґінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омельянович-Павленко.

З ориґіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

Надсилається Комполкам Чорних Запор. і Полк. Пшоннику.

Ч. 235.

№ CLXXXVII.

ПРИКАЗ

по Армії військ У.Н.Р. ч. 75.

(Мапа 3 вер в 1 дм.)

29.IV-20 р.

с. Ободівка

I. Обстановка: Київська див. повідомляє, що між 25—26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами. В наслідок бою, частина Галичан (до сотні) була обезбросна і направлена в м. Тульчин, а решта відійшла на південь в напрямку на м. Камінка.

Селянин, прибувшій 29/IV із Тульчина, передає, що 28.IV м. Брацлав зайнято Волинцем і Голубом. Комуністи втікають через Тульчин на ст. Журавлівка. За послідні дні на залізничій лінії Вапнярка — Слобідка помітно збільшений большевицький рух. Конечно установлено, що ціла бувша Галицька Армія встала против комуністів і вже мала декілька перемінних успіхом, боїв.

М. м. Ананієв і Балта займаються нашими повстанцями. Наша агентура, в районі м. Умань доносить, що Таращанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищені від комуністів. Провадиться організація нашого війська.

II. Загальні завдання. З метою важних дальніших операцій армія 30.Iм до 20 год. переходить в район: м. Ободівка, Демидово, Тростянець, Доновка, Летков і Цибульово.

III. Частичні завдання:

1. Запоріжська див. 30.IV переходить в м. Тростянець і в с. Демковка (в с. Демковка піхота на возах). Розвідка і агентура в напрямку на м. Немиров, Тульчин і ст. Журавлівка. Штадів — м. Тростянець.

2. Полк Чорних Запор. 30.IV із міста Ольгополь переходить в с. Демидов і вступає під прикази Комдів Запоріжської Збірної.

3. Волинська див. 30.IV із с. Пятківка переходить в с. Тарнівка і провадить розвідку і агентуру на м. Кодима ст. ст. Рудниця і Журавлівка.

4. Київська див. 30.IV лишається в с. Цебульово і веде розвідку і агентуру в районі ст. Вапнярка.

5. 3-й кінний полк 30.IV переходить в с. Левков і вступає під прикази Комдіва Київської Збірної див.

6. Кінна бригада Отамана Шапаровича 30.IV переходить і розташовується одним полком в м. Верхівка, а другим Ободівка. Бригада знаходиться в армейському резерві.

7. Штадарм 30.IV — м. Ободівка, дім польського ксьондза.

IV. На старих місцях росташовання частини залишають розвідку на одну добу.

V. Близня розвідка і охорона — після погляду Комдівів. — Звертається особлива увага на те, аби авангарди і передові розвідочні частини по заняттю місцевості негайно використовували з метою розвідки телефони і телеграф для чого тримати при собі телефонічно-телеграфічні патрулі.

Командуючий Армією Військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLXXXVIII.

НАКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р.

ч. 76.

30 Квітня 1920 р.
«23» год. 15 хв.

(Мапа 3 верст. в 1 дм.)

с. Ободівка.

I. Плян захоплення 25 квітня Вапнярського і Жмеринського вузлів і залізниці Галичанами не був переведений і частина їх на Вапнярці і Крижополі (залізнична сотня, запасова батарея, ветеринарний шпиталь, санпотяг) була обезброєна, а останні (запасовий кін. і інші тилові інституції) по відомостям від селян, відійшли в бік Томашпся для з'єднання з франтом Головного Отамана.

Для ліквідації повстання Галичан по селянським відомостям, комуністи підвезли з боку Жмеринки три ешелони військ і двинули із Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік.

Всі ці війська частиною залишилися на Вапнярці і Крижополі, а останні вирушили в слід за Галичанами і по відомостям тримають Комаргород і Антопіль.

На ст. Вапнярка знаходиться Штаб 45 сов. див., два бронепотяга і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. В бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. С.с. Шарапанівка, Княжево, Крижополь і Вербівка вчора були вільні від ворога. По досить певним відомостям поміж 20—27 квітня вздовж ст. Жмеринка по залізниці помітна спільна евакуація.

В Тульчині стоїть польовий Штаб 14 сов. армії і Штаб 60 див. і мається незначна кількість військ головним чином нерегулярних. На ст. Журавлівка (в лісі) стоїть Штаб якоїсь фронтової совіт. дивізії.

II. Задача нашої армії, забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопить ст. Вапнярка і залізницю до Журавлівки і Крижополя (обидві залізниці включно) і зруйнувавши її перекинутись через залізницю Жмеринка — Бізула і зосередитись для дальніших операцій по допомозі фронту Головного Отамана в районі Вапнярка—Талоби — Паланки — Комаргород — Савчино— Антопіль—Колоденка — Одновка.

III. На завтра 1-го травня наказую: дивізіям пересунутись з розрахунком, щоб зосередитись між 18 і 20 годинами в ісходних для операції становищах.

1. Запоріжській дивізії з полком Чорних Запоріжців в районі Аннополь— Кірнасівка. 2. Київській див. з кінним полком в районі Шарапанівка — Куни. 3. Волинській див. — Жабокрич. 4. Галицькій кінній бригаді От. Шапаровича для резерву в с. Савинці. 5. Штаб Армії — в с. Савинці.

Для переведення самої операції на перше травня наказую:

1. Запорізькій див провадячи кінними відділами з гарматами для демонстрації на ст. Журавлівку, в 4 годині енергійно атакувати м. Тульчин і по заняттю забезпечивши місто за собою, захопити ст. Журавлівку і забезпечити операцію армії і перехід її через залізницю Жмерінка— Бірзула с півночі.

По переході армії за залізницю зосередитись в районі Вапнярка — Паланкі. Штадів — ст. Вапнярка.

2. Київській див. тримаючи твердий звязок з Запоріжцями і Волинцями атакувати в 5 годин і занять ст. Вапнярку. По переході армії за залізницю Жмерінка — Бірзула зосередитись в районі Цаповка — Колоденка — Кіслицька.

3. Волинській див. в 4 год. атакувати ст. Крижополь і тримаючи її, забезпечувать операцію армії с півдня.

По переході армії за залізницю Жмерінка — Бірзула зосередитись в районі Марковка — Антополь — Савчино.

4. Галицькій бригаді От. Шапаровича провадить пересування і свої події по особливим дерективам Штаба Армії з яким тримать звязок.

5. Штаб армії до Савинці, а потім перейде в с. Ільшівку Красногорку.

IV. На місцях сучасного росташування залишить до полудня 2 травня розвідочні відділи.

V. Завдяки великій складності обставин рішучо вимагаю, аби кожна частина невидно збиралась і мала сильні резерви на випадок несподіванки, а також вела діяльну розвідку.

VI. Всім дивізіям в час наближення до районів удара бути цілком готовими відбити ворога, колиб він сам перейшов в наступ.

VII. При занятті пунктів звертою особливу увагу на установлення ладу і спокію.

VIII. Донесення надсилать с прибуття в ісходні становища і через кожних 6 годин починаючи з 6 годин 2 травня.

Отаман Ом. Павленко.

№ CLXXXIX.

НАКАЗ

Волинської групи

ч. 059.

1/5-1920 р. 8.30 хв

(Мапа 3 в. в ціалі)

с. Тарканівка.

Обстановка.

§1.

Армії У.Н.Р наказано забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопити ст. Вапнярку до Журавлівки і Крижополя включно і зруйнувавши залізницю, перекинутись через нюю і зосередитися для дальніших операцій по допомозі військам Головного Отамана.

1/5 армії У.Н.Р. наказано для майбутніх операцій скупчитись в районах: Запоріжцям з полком Чорних Запоріжців с. Аннопіль, Київцям з 3-м Кінним полком Шарпанівка, Куниче; Волинцям м. Жабокрич Штадармії з кінною галицькою бригадою с. Савинці.

На 2/5 армії У.Н.Р наказано в 4 години атакувати і заняти: Запоріжцям м. Тульчин і Журавлівку, після зайняття і переходу армії через залізницю скупчитись в с.с. Вапнярка, Паланка;

Київцям о 5 год. ст. Вапнярку і по переході залізниці скупчитися в с. с. Цапівка, Колоденка, Кіслецьке; Волиньцям в 4 год. ст. Крижопіль і по переході залізниці скупчитися в с. с. Марківка, Антопіль, Савінці.

2. Для виконання цього наказу: 1/5 в 14 год. всім бойовим частинам з бойовими обозами стати на марш і перейти в м. Жабокрич; останнім обозам залишитися на місці тримаючи міцний зв'язок з своїми частинами. Старшим начальникам над обозами в с. Торканівка Н-к 4 полку.

Порядок руху:

Полк Залізняка, 4-й полк, штаб з окр. кінною сотнею, гарматний дівізіон, полк Мазепи, бойові обози (слідують через Павлівку).

Комполкам Мазепи і Залізняка призначити підривні команди і між 2 і 3 годинами 2/5 зірвать обидві колії — полку Мазепи — на північ від Крижополя не менш як на 7 верст; кінному Залізняка на південь від Крижополя теж не менш 7 верст. Дівізійному інженеру заготовить міцні заряди для підриву залізниці — дрти попусувать.

На 2/5 о 4 год. частинам по заняті ісхідного становища на захід від с. Жабокрича наказую:

Правий бойовий учасок — полк Мазепи; вести наступ піхотою маючи частину кінноти на правому крилі; останню частину кінноти мати в резерві за своїм правим крилом. Лівий бойовий учасок — 4 полк — вести наступ піхотою маючи свою кінноту на лівому крилі.

Резерв: полк Залізняка і окрема Кінна Сотня. Резерву бути при батареї. Стик флангів бойових учасків шлях Жабокрич — ст. Крижопіль включно.

Батареї стати на позиції по вказівках командіра дівізіона. Штаб групи при батареї. Конполку 4 сьогодня виявити розвідкою чи не зайняті ворогом села М. і В. Крикливці і Слобідка Кривзька. По заняті ст. Крижопілю негайно вислати вздовж по залізниці застави полку Мазепи в бік Вапнярки звязавшись з Київцями — 4 полку в бік Рудниці.

Обозам в с. Тарканівка бути завше готовим до маршу. Про пересовання в новий район буде наказ додатково.

Командіру полка Залізняка по заняті станції вислати розізди на с. Марківку, Антопіль, Савчіно — о наслідках негайно донести.

Опознавательний знак — зелена гилячка у шапці.

Збірний пункт шлях на с. Павлівку.

До переходу залізниці весь час частинам бути в повній бойовій готовності і держать міцний зв'язок між собою.

Заступники полк. Пашинський і Федченко.

Отаман Никонів.

Нач. Штабу Сотн. В о л о с е в и ч.

№ СХС.

НАКАЗ
по Запоріжській збірній дівізії
ч. 89

1.V-20 р.

Мапа 3 версти в дюймі.

с. Кірсанівка

§ 1.

Ворог займає місто Тульчин силою до 300 чоловік з артиллерією. Ворогом же занята с. Кінашів. По неперевіреним відомостям місто Брацлав занято значними силами ворога. Ворожі обози росташувані в районі с.с. Тиманівка—Одаївка. Ст. Вапнярка охороняється ворожими

бронепотягами. Ворожі ешолони спішно евакуїруються на Бірзулу. Польсько-український фронт повідімому проходить через ст. Рахни м. Шпиків.

§ 2.

Волинські дівізії наказано в 4 год. атакувати ст. Крижопіль і зруйнувавши залізницю скупчитися в с. с. Марківка, Антопіль, Савчіно; Київські дівізії наказано в 5 год. атакувати ст. Вапнярку і зруйнувавши залізницю скупчитися в районі с. с. Цапівка, Холоденка, Кісліці. Кінна бригада отамана Шипаровича скупчується в селах Іляшівка, Красногорка. Дорученій мені дівізії наказано провадити демонстративну атаку ст. Журавлівка о 4 годині атакувати м. Тульчин. Забезпечивши за собою місто, захопити станцію Журавлівку, по переході армії через залізницю скупчитися в районі с. с. Вапнярка, Паланка. Штадарм під час бою Іляшівка або Красногорка, по переході залізниці с. Антопіль.

§ 3.

В виконання цього наказу:

1. Отряд старшини Нестеренка, повстанчеський відділ полковника Трутенка, одна сотня кінного Запорізького полку:

В 3 години атакувати с. Тіманівку з метою захопити там ворожі штаби, по виконанні цього, звязавшись з Київською дівізією атакувати ст. Журавлівку з метою захопити її, оберегаючи операцію з боку с. Войтівка і Журавлівка. Захопивши станцію зруйнувати залізницю, попусвати дроти і тримати ст. до наказу.

2. Полковник Літвіненко кінний Запарізьський палк:

а) О 3 годині однією сотнею атакувати с. Одаївку з метою захватити ворожий обоз.

б) В 4 години однією сотнею почати демонстративну атаку південної окраїни м. Тульчін на захід від великого шляху Кірнасівка-Тульчін. З рештою полку в 3½ год. зібратися біля церкви с. Кірнасівка де поступити в склад дівізійного резерва. 1 сотня виділяється в 23 год. 1.V в распорядження ст. Нестеренка.

Піший Запарізьський полк — полковник Дубовий.

В 4 год. атакувати ліс, що на південний схід від с. Кінашева. Розвивати успіх с. Коношів, м. Тульчін в полосі між великим шляхом Нестерварка — Кірнасівка, річка Сениця.

Кінно-горний дівізіон — полк. Алмазов.

Піддержати вогнем атаку пішого полку.

Полк чорних Запоріжців — полковник Дяченка.

В 3½ год. скупчитися при виході із с. Аннопіль на дорозі на Кінашев, складаючи кінний резерв, в 3 години батарея полку виступає в оперативну підлеглисть полковнику Алмазову.

Відділ отамана Волинця.

В 4 годині почати наступ на м. Тульчін в полосі між великим шляхом Тульчін — Брацлав і річкою Цельниця з метою захопити предмісто Нестерварку.

§ 4.

По захопленню містечка наказую:

а) пішому Запорожському полку виставити міцну заставу на раздоріжжі Копіївка і ст. Журавлівка, вжити заходів що до підтримання ладу та спокою, що доручаю полковнику Дубовому.

б) відділу от. Волинця міцно тримати предм. Нестерварку, доглядаючи шлях на Брацлав.

§ 5.

Штадів до 3½ год. с. Кірнасівка, потім с. Аннопіль. Наблюдательний пункт батареї кінно гірного дівізіону.

Заступники: полковники Крат і Літвіненко.

Підписав Комдів Запоріжська Отаман Гу л и й.

Наштадів Запоріжська полковник Крат.

Певно Нач. Опервід. Хорунжий Пустовойт.

№ СХСІ.

НАКАЗ
по Запоріжській Збірній Дівізії
ч. 90.

2/IV-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Федерівка.

1.

Ст. Крижополь зайнято з боєм Волдивізією. Київська дивізія зараз провадить наступ на Вапнярку. Дорученій мені дівізії наказано в ночі перейти залізницю і ростишуватись в с...

2.

В виконання цього наказу:

а) Полку Чорних Запоріжців не пізніше 4 г. 3/IV заняти село Шарапанівку і вислати розвідку на села Будку, що на переїзді на північний схід від с. Княжино. Тримати переїзд забезпечуючи перехід дівізії через залізницю і маючі на меті, що Волдивізія до того часу скупчиться в районі Марківка, Антопіль Савчено.

б) О першій годині 3/IV дівізії виладнатись в порядку. Піший Запор. полк, Кінно-Горний дивізіон, Повст. відділ Нестеренка і Трутенка на південні околиці с. Хведерівка по дорозі на Красногорку. Обоз і порядку при своїх частинах.

в) Кінно-Запоріжському полку о 1 год. 3/IV стати на марш і перейти через село Шарапанівку, Княжева в с. Мисківку.

г) Повстанч. відділу Волинця виступити вкупі з кінно-Запоріжським полком і продовжувати свою працю на місцях по бажанню Отамана Волинця.

д) Обозам II розряду не пізніше 4 год. скупчиться в Шарапанівці і чекати прибуття дівізії.

§ 3.

Пішemu Запор. полку негайно надіслати пакети сотнику Філоненко, котрі з обозами II порядку досі певно знаходяться в с. Демківці.

§ 4.

Всім частинам мати провідників до с. Шарапанівки.

§ 5.

Заступники Полковник Крат і Дубовий.

Підполков. Комдів. Запоріжської Отаман Гулий.

Наштадів Полковник Крат.

Певно: Нач. опер. від. Хорунжий Пустовойт.

НАКАЗ

Київські збірні дивізії ч. 108.

4-V-20 р

.(Мапа 3 в. в 1 дм.)

Дармія

I. Обстановка. Доручена мені дивізія згідно наказу па Армії ч. 77 заняла з бою ст. Вапнярку коло 3 год. 3/V-20 причому пришлось вибівати комуністичні відділи і з боєм заняти с.с. Красногірку, Тиманівку. Волинська і Запоріжська дивізії не виконали наказу по Армії ч. 77.

Після опановання ст. Вапнярка дивізія зайняла с. с. Антопіль, Колоденка, Цапівка, Кислицьке. Вислана наша розвідка обнаружила ворога в районі м. Томашпіль, м. Комаргород, с. с. Вапнярка, Тиманівка, Княжева котрий об 11 год. 3/V -20 повів інтенсивний наступ на наші частини. Будучи цілком відрізані від Армії У.Н.Р. маючи перед собою ворога майже с трьох боків, дивізія з боєм відійшла на с. Антопіль і заняла позицію згідно наказу по дивізії ч. 107.

По відомостям від селян вчара 2/V ворог мав бій в районі Джурінка з українськими частинами, відкіля відійшов на Піньковку, Томашпіль.

Сьогодні зранку з м. Томашпаля двома колонами просовується велика кількість обозів в напрямку на Ігнатовку й на м. Мясківку.

В м. Томашпіль знаходиться полк кінноти 200—300 чол., 2 гармати, небагато піхоти і обози.

О 14 год. 3/V ми сполучилися з Запоріжцями і о 18 год. з Волинцями, котрі перейшли залізницю і займают район: Запоріжці м. Мясківку, Волинці м. Марківка с. Антопіль, кінна бригада с. Антонівка.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюник. Наштадів Отаман Вовк.

3 оригіналом згідно Начопервід (підпис).

№ СХСIII

Штаб

Волинської групи
військ У.Н.Р.

частина оперативна.

14 Травня 1920 р.

Ч. 0442.

с. Клембівка.

КОМАДАРМУ ВІЙСЬК У.Н.Р.

РАПОРТ.

Прикладаючи при цім зразок наказу по групі Ч. 059, зразок повідомлення від Штадарму Ч. 152, донесення Комполка кінного Мазепи, доношу, що події під ст. Крижопілем почались при слідуєчих обставинах:

Підготовча праця.

Агентурою виявлено, що на ст. Крижопіль мається 2 бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиції в бік Жабокрича, піхоти до 200 чоловік при кулеметах (це все як гарнізон), крім того через станцію кожен день проходило багато ешалонів в бік Бірзули й були відомости, що ворог заняв ліс, що на південний схід од ст. Крижопіль. Для полегчення операції 31/У було зроблено демонстрацію кінними відділами на ст.ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особисто вдалася демонстрація проти ст. Рудниця, котра після короткого, но впертого бою, була занята відділом 4-го полку. Ворог поніс великі втрати — до 20 убитими й до 60 раненими. Наш відділ зараз же відійшов, а на станцію зараз же був визваний с Крижопіля бранепотяг на допомогу.

Операція.

ІV частини були перетягнуті в с. Жабокрич і згідно наказу па групі Ч. 059 2/V о 2 годині повели наступ на ліс, що на півд.-схід од ст. Крижопіля. Ліс був взятим без бою, там захоплений ворожий обоз. Наступ продовжувався далі й настільки він був раптовий, що декотрі комуністи втікали роздягнутими: на станції було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, другий з ешелonom піхоти на ст. Рудницю; останнє все залишилось як здобич (гармати, набої, рушніці, кулемети, амуніція, та инше майно). Таким чином станцію було занято не пізніше 4 г. 30—5 год. Залізницю було розібрано по обидва боки станції, но не зірвано (не було підривного матеріалу) і коли ворожі бронепотяги відійшли, то почали обстрілювати гарматним і кулеметним огнем наші частини, а сами в той час налагоджували колею, яку хутко було їми й налагоджено.

Завдяки тому, що в наказі не було зазначено, коли частини повинні переходити залізницю, то перехід не робився; ворог же весь час обстрілював станцію й ліс, в яким були росташавані резервові частини. Бій тягнувся весь час і в 19 годин отримано донесення від Комполка кінного Мазепи (зразок прикладається), що ворог до 135 чоловік піхоти при допомозі бронепотягів веде наступ на станцію. Затягнувся горячий бій, наслідком якого було те, що станція всеж утрималась в наших руках. Аби ворог не зміг в ночі вірватись на станцію, перед станцією в бік Вапнярки було знов розібрано колею й спущено паротяг. Коли вже зовсім стемніло з боку Вапнярки підійшло, як після виявлено, ще 5 бронепотягів з ешалонами, в яких було військо й відкрили ураганний вогонь по частинам, наслідком чого було залишення станції нашою піхотою, яка окопалася на півд.-схід містечка, що біля станції. Ворог цілу ніч працював по налагодженню колеі, яка к ранку була налагоджена; 2 бронепотяги весь час курсували між Крижопілем і Рудницею, охороняючи колею (при бронепотягах була частина піхоти й кіннота), так що перетяти шлях відходу не було можливости. За ніч з 2 на 3.V до Крижопіля підійшло 16 ешалонів, які охоронялись піхотою, кіннотою й бронепотягами. О 5-й годині 3.V ворог почав пропускати ешалони, котрі йшли під прикриттям бронепотягів і крім того весь час вздовж залізниці проходила відступаюча піхота, кіннота й гармати. Біля 12 годин всі ворожі війська пройшли, залишились лише 2 бронепотяги на яких наша піхота пішла в наступ і бронепотяги примушені були відійти. Станція знов була занята нами. Завдяки отриманому наказу від Штадарму 2/V 14 год. 45 хв. «Після інформації про опанування ст. Вапнярка Київцями, Вашій дівізії належить пересунутись в призначений наказом район ми залишились на місці.

Таким чином, рахую своїм обов'язком доложити, що Волинці своє завдання виконали, як слід. Прибуття же зі ст. Вапнярки бронепотягів, ешалонів, піхоти й кінноти свідчит, що ст. Вапнярку своєчасно не було взято, що також свідчит і повідомлення Полк. Стефаніва; а після хотя й було взято, як і свідчит наказ по дівізії, то 3/V о 3 год. і завдяки лишень тому, що всі ворожі сили пішли на ст. Крижопіль; завдяки чому Волинці понесли втрати, і починаючи з 4 год. 2/V вели весь час бій, цілу ніч з 2 на 3/V, котрий закінчився лише після 12 год. 3/V й примушені були тримати станцію в своїх руках більше доби.

Отаман Загородзькій. Начальник Штабу Сотник Волосевич.

ПРИКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р.

(Мапа 3 вер. в 1 дм.)

5.V. 9 год.

с. Савчино.

I. Обстановка. Ворог відходивший в напрямку Томашпіль — Мясківку нашою Армією розбитий.

Поляки по відомостям від полонених 4/5 з бою заняли с.с. Пиньковку і Антонову.

II. Загальне завдання. Армії наказується 5.У до вечера зосередитись в районі Савчино—Ігнатково — Яланець — Нетребівка.

III. Частні завдання.

1) Київська див. переходить в с. Савчино.

2) Запорізьська — с. Яланець і Ігнатково (для Чорних Запор.).

3) Волинська див. — Нетребівка і Тахтаная.

4) Штадарм с. Тахтаная

5) Кінна Гал. бригада і Черномор. полк — Слоб. Маріянівка.

6) Усім дивізіям вжити засобів, що до спалукі з Армією У.Н.Р. Головного Отамана при Польській Армії для чого висилать для звязку спеціальні роз'їзди.

IV. Обози Запорізьської дивізії, що зараз при Штабі армії будуть подереговані в с. Яланець сьогодніже.

Командарм Отаман Ом. Павленко.

НАКАЗ

по Військам Армії У.Н.Р. ч. 82.

(мапа 3 вер. в 1 дм.)

6-го травня 1920 р.

сел.. Добрянка.

I. Обстановка. 1) Ворожи наступи зруйнованного нашими боями ворожого фронту між Дністром і районом Журавлівки по цілком конкретним відомостям попавшого до нас в полон Н-ка Штабу 3-ї бригади 41 сов. див. розпочали неорганізований відступ на південь в напрямку для муштрових частин на район залізниці Крижопіль — Кодима, а для немуштрових — вздовж Дністра. Цей відступ прикривався і прикривається окремими пішими і кінними відділами з гарматами. По останнім відомостям ворог був в районі Каменкі і досить значні сили в районі Мясківкі, з одним із відділів, якіх, в районі Ольшанка мав бійку Черномор. полк і які вели інтенсивну розвідку на район нашого попереднього розположення в с.с. Ольшанці і Вербці. Наша розвідка виявила, що с.с. Еланець і Клембівка від ворога вільні.

2) Ураховавши вищезазначену ситуацію наша армія вчорайшим маршем була пересунута в напрямку Ямлоля для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана, що фактично і зроблено. Зустрічею вчора наших кінних відділів з розвідкою від частин полковника Удовиченко з'ясовано, що полковник Удовиченко своєю Див. (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Боровкою і р. Дністром. Кінний полк с. Бабчинці. Друга див. займає фронт на північ до району м. Винниці, при чому частини її знаходяться на фронті в перемішку з Польськими. Всім цім фронтом керує Головний Отаман Петлюра, який був вчора в м. Могилів. В м. Могилів же переїздить і наш Уряд і Державні Установи.

II. Загальне завдання:

1) Армія до 7.V скупчилася в районі м Ямпіль і с.с. Кітроси, Вербка, Еланець, Писарівка Воложська.

2) Мета скупчення — загальний відпочинок головних сил армії в новому районі, координація дальнішої праці з частинами фронту Головного Отамана і переведення військової розвідки і агентури на схід і північний схід.

3) Тиловою базою для армії єсть м. Ямпіль.

III. Частні завдання:

1) Київська дивізія лишається в дотеперішньому районі (с. Китроси, Паліївка і сл. Вербіцька). Для обсади с. Вольфантівка і переведення розвідки по р. Дністру Київ. д. з 8.V додається одна сотня Кінної Гал. бригади по призначенню Комбрига. Розвідка, охорона і агентур в секторі м. Каменка — Китроси — Дмитрашівка, всі виключно.

2) Волинська дивізія лишається в с. Вербка і проводить розвідку, охорону і агентуру в секторі Ольшанка (включно) — Вербка — Еланець (включно). Звернуть увагу агентури на м. Мясківка. Штадів — Вербка.

3) Запорізька дивізія, лишаючись в районі Писарівки і Кочковка, окремою заставою займає с. Еланець і тримає звязок з частинами див. Полковника Удовиченка по фронту.

4) Ближню охорону на схід і північний схід дивізії тримають по лінії р. Ольшанка, слоб. Шляхетська, Джугастра і Еланець. Військова розвідка да лінії р. Окниця, с. Гарячкова, м. Мясківка і ст. Вапнярка.

Агентура для Київської див. м. Каменка і с. Дмитрашівка, для Запор. див. ст. Кодима.

5) Партизанський Чорноморський полк входить в склад Волинської дивізії з 7.V.

6) Кінна Галиц. бригада і 3-й полк лишаються в армейському резерві, в районі с. Русава (Кін. бр. Гал.), а 3-й полк переходить 8.V в північну часть м. Ямпіль і тримає залогу. Комендантом міста Полк. Стефанів.

7) Штадарм 8.V між 12— 14 год. переходить в с. Дзигів-Брід, оставивши в с. Добрянка на місті Штабу да 16 год. пост для звязку.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією Військ У.Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

Надсилається Комдивам Київської, Волинської, Запорізької, Кінбриг Гал., Комполк. 3-ій Кінній Полковнику Удовиченко і Полк. Пшонику.

№ СХСХVI.

Копія. У.Н.Р. Командір 2-ої Стрілецької дивізії. 6 травня 1920 року ч. 122/оп. Дієва Армія. Командуючому Дієвою Армією Отаману Омеляновичу Павленко. Рапорт. О 16-й годині цього числа мною одержано для дальнішої передачі П.Головному Отаману Ваш ситуацій ний рапорт. Трагично розеднанні і одірвані одна від другої братні Українські армії після півроку важкої розлуки й тяжких військових подій знов зеднались в могутнім братнім пориві і знов будуть звільняти необхідні простори рідного краю від жорстокого ворога. В сей день в усіх частинах дорученої мені дивізії панує нечувана в світі радість — радість воскресенню з мертвих Українського Народу. Повсюду лунає гучний козацький поклик: «Слава Україні і Головному Отаману Петлюрі». Слава Отаману Омеляновичу-Павленка, усій старшині і козацтву Славної Дієвої Армії». Знов воскресне Україна і вже ніколи не вмере, не загине.

Підписано: Полк. Удовиченка.

Начальник Штабу Ген-штабу полковник Сулковський.

Начальнику Штаба Дієвої Армії
Отамана Омеляновича-Павленко

Сітуаційне звідомлення до 16 годин 6 травня 1920 р., мапа 3 в. в дюймі.

I. Ворог під натиском VI-ої польської армії залишив м Томашпіль —Джурин-Жмеринку, Винницю, Бердичів; маються перевірені відомости про звільнення їм залізничного вузла Фастів. Ворог в паніці відходить на схід, полишаючи велику скількісь амуніції і військової здабичи.

II. А) Частини дорученої мені дивізії до 2 травня б/р осягнули смугу м. Ямпіль — с. Мервинці — с. Бабчинці.

Б) Частинами дивізії зайнято район м. Могилів-Подільськ, м. Яришево — м. Озаринці де їх доформовується і буде в найблизшим часі поповнено закликаемими мобілізованими.

На фронті залишено: 2 кінний полк (120 шаб.) — с. Бабчинці,
5 кінна сотня (20 шаб.) — с. Мервинці,
Кінна сотня Штабу дивізії (30 шабель) с. Бранинця,
13 стріл, куринь (97 багнетів) м. Яруга,
Кінна застава від нього (14 шаб.) м. Ямпіль.

В) Головний Отаман Петлюра від'їхав з міста Камянець до м. Винниці — осідку в майбутнім часі нашого Уряду; через 2—3 доби Головний Отаман відвідає м. Могилів і доручену мені дивізію.

Начальник Штабу 2-ої стр. дивізії Генштабу полковник Сулковський.

Начальник Операт. Відділу Сотник Яроцький.

6 травня 1920 р.

ч. 123/оп.

Дієва армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ АРМІЇ У. Н. Р.¹

Після виконання низкі бойових завдань з захватом повітових міст і псуванням залізнично-телеграфних і телефонних ліній, армія вдруге 17.IV підійшла до переправи через Буг і м. Вознесенська. Майже без набоїв і інших засобів, після чотирнадцятигодинного бою з добре озброєним ворогом, армія У. Н. Р. виявляючи нечувану хоробрість, захватила місто, станцію і переправу через Буг. Наслідком цієї перемоги був захват величезної військової здобичі, що дало можливість армії перевести цілий ряд послідуєчих завдань, дезорганізувати і майже знищити ворожі сили на півдні. До м. Ананьїва армія підійшла в той мент, коли Ананьївський і Балтський повіти були охоплені повстанням проти комуністів. Селянство, не маючи досить зброї витримало ворожий наступ на протязі тижня з 14-го по 22 квітня; пять великих сел були ворогом на половину спалені (Посіцели, Байтали, Селіванівка, Ліпецькое, Онуфрівка).

В цієї мент 22.IV підошедшими частинами Запоріжської дивізії і 3-им кінним полком ворог був опрокинутий, майже цілковито знищений і тільки окремі особи досягли м. Болти. Два послідуєчих дні 23.IV і 24.IV Запоріжська і Волинська дівізія відбили ще два ворожих наступу на м. Ананьїв.

¹ Примітка: Доклад Командарма та Комдивів Головному Отаманові ло поверненні з походу. О. Д.

Одночасно 22.IV Київська дивізія з бою захопила м. Балту. З особливою відвагою витримала два ворожих наступу, особливо третій 26.IV після якого ворогом були залишені гармати, кулемети, набої, рушниці і багато іншого військового майна.

К тому же часу був установлений зв'язок з кінною Галицькою бригадою Отамана Шапаровіча, яка після демонстрації під м. Уманью, приєдналась до нас і взяла участь в славетніх боях Української армії при прориві ворожого фронту між ст. Крижополь, Вапнярка і м. Тульчин.

Був установлений зв'язок 26.IV з Галицькою командою бажавшою приєднатися до армії У. Н. Р. Галицькі частини займали район: Журавлівка, Вапнярка, Крижопіль і Балта. Наша Армія рішила ідти на допомогу Галичанам і прорвати фронт між ст. ст. Журавлівка-Вапнярка-Балта. Ранком 3.V розпочались уперті бої по прориву ворожого фронту, котрі продовжувались ще 4.V. Ранком 3.V Запорізька дивізія заняла м. Тульчин і села в яких були росташовані тиллові установи 14 совіцької армії. Три ворожих Штаба і багато ворожого майна було захоплено Запорізькою див. в м. Тульчині. В той же мент Вол. див. захопила ст. Крижополь з великим військовим майном і утримувала станцію від ворожого наступу.

Одночасно Київська дивізія з великою упертістю, на протязі цілого дня, з приєднаними до неї двома кінними полками, захопила до вечера 3.V ст. Вапнярку, бій був упертий, славетний.

В 12 год. 3.V ворог скупчив решту своїх 4-х дивізій і кинув їх на Запоріжців з метою прорвати блокаду. Кількість ворога¹ була надзвичайно велика. Зтомлені попередніми боями, Запоріжці примушені були залишити Тульчин а ворог відійшов через Тульчин на Брацлав.

В ніч з 3 на 4.V частини армії переходили через залізницю в районі ст. ст. Крижополь-Вапнярка-Антонополь.

Сьогодні 6.V, з особливим почуттям висипаються розізди для зв'язку з Вами. Після п'ятимісячного розеднання Армія щаслива знову витати Головного Отамана і знаючи фактичні обставини на Україні, переконана в остаточні перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний Український Нарід. Слава Головному Отаманові.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман [Омелянкович-Павленко].

Командуюч. Київською дивізією отаман [Тютюник].

Командуючий Волинською див. Отаман [Загородський].

Команд. Запорізькою див. отаман [Гулий].

За Нач. Штабу Армії, Полковник Ткачук.

№ СХСІХ.

НАКАЗ

по Військам У. Н. Р.

ч. 117.

10-V-1920 р.

Мапа 3 вер. в дюймі

м. Ямпіль.

І. Головний Отаман військ У. Н. Р. С. Петлюра одвідавши 10.V Команду Армії в м. Ямполі дякує панів Отаманів, старшин і козацтво за славетні подвиги і побіди. Створено славетну сторінку в історії боротьби Українського Народу за свої власні права, за що Головний Отаман шле сердечний привіт і побажання як в найближчий час побувають в частинах.

---

¹ В оригіналі після слова «ворога» було написано: «достігала більш 2-х тисяч чоловік», але пізніше викреслено за винятком слова «чоловік». О. Д.

II. На підставі розрешення Головного Отамана, я від'їзжу в однотижневу відпустку м. Могилів в час якої маю поалагодити справу з одержанням грошей, одягу, рушниць, набоїв і т. інш.

III. ТВО. Командарма покладаю на Комдіва Київської Збірної Отамана Тютюника. Оригінал підписав Командарм Отаман Омельянович Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд, полк.

№ СС.

Комдівам Запоріжської, Київської, Волинської, От. полковнику Удовиченко.

1) 6.5 Скінчився наш історичний похід який привів армію до злуки з військами Головного Отамана Петлюри.

2) Числючи свій обовязок закінченим я прохав Головного Отамана і Голову ради міністрів визволити мене з цієї посади на иньшу — мені в цьому відмовлено.

3) Армії наші предбпчаться похід на південь для опанування Одеським районом для чого лічу необхідним:

а) Отаману Тютюнику, який являється моім замісником на час моєї тижневої відпустки, перевести глибокі угруповання в такому районі, щоб на випадок наступу з боку большевиків, головній маси військ можна булоб перейти організовано в проти наступ, а також в бою примушені були взяти участь і поляки з якими тримаємо оперативний звязок. Бажано одну дівізію і отряд Шепаровича мати в резерві.

б) Головного Отамана я просив доставити армії 3.000 рушниць, набоїв, гроші і 8 гармат. Полковник Удовиченко дає 4 гармати з тим, щоб в замін отримати конів на 4 гармати і я розспреділів їх так — 2 гармати для Волинської дівізії, 2 для кінної бригади От. Шепаровича. При кожній гарматі буде 75 набоїв.

в) Полковнику Трутенко даю наказ в тижневий термін приготувити Ананьєвській і Балтській повіті для прийяття участі в поході (як захист зі сходу) на Одесу.

д) Полковник Удовиченко гадає, що в тижневий термін він буде готовий до походу — буде мать 3000 багнетів.

г) Отряду Шепаровича перевести формування одного кінного полку і I-ї батареї — комплектувати і Галичанами і наддніпрянцями.

ж) 3 Кінний полк гарнізон м. Ямполя — являється останнім резервом командуючого - має переводити ближню охорону і розвідку. По відпочинку може бути заміненім пішом полком.

з) Таким чином до походу, гадаю, маємо 5 груп (Запоріжська, Київська, Волинська, Удовиченка і Шепаровича).

і) Зазначаю, що мати надію на скору допомогу не приходитьсья, тому засоби ноашого істнування мусять бути старі — використовувати цукор. Гроші будуть дані.

к) Полковнику Ткачку завести зносини з Румунськими купцями, мати на увазі, що цукор в Румунії коштує 4000 карб. пуд.

л) Полковнику Долуду в найкоротчий термін перевести формування технічно-звязкової сотні.

м) Щоденно подавати мені оперативний звіт за підписом Командарма, а для преси подавати коротенький звіт за підписом Наштадарма.

Оригінал підписав Отаман Ом. Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд.

До Головного Отамана Військ Армії У. Н. Р.

РАПОРТ.

Приказ Ваш від 6-го грудня 1919 р. (м. Чертория-Нова) — мною переведено. 6.V-20 р. доручена мені армія стала під Ваші прикази.

Прошу о дальші прикази і особисте моє призначення на посаду по фаху.

Отаман Ом. Павленко.

9.V.20 р.

м. Ямпіль

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ
«11» травня 1920 р.
ч. 973.
Д.-Армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ СИМОНУ ВАСИЛЕВИЧУ
ПЕТЛЮРІ.

ДОКЛАД.

1. Після демонстративного захоплення визначних міст в тилу ворога: Ольвіополя, Гайсина і Умані з метою допомогти наступаючим військам з західу, армія повинна була скупчитися в районі м. Покотиліва, але завдяки наступу комуністів і після боїв в районі Голованівська, армія змінила маршрут і пішла на переправу через р. Синюху у с. Скалеве, де і перейшла річку, охороняючи переправу у с. Добрянка і пішла на с. Плетений-Ташлик, де з боєм перейшла залізницю.

2. 5-го квітня частинами армії були захоплені м.м. Ровно і Бобринець, де частини захопили велику здобичу особливо харчів і фуражу, котрий комуністи збирали в тиждень фронту.

3. 10-го квітня Чорні Запоріжці мали бій з комуністичним відділом під станцією Долінська.

4. 11-го квітня комуністичний відділ в кількості 2-х кінних і одного пішого полку при 6-ти гарматах повів наступ з станції Долінська на наші частини.

5. Ухиляючись від не потрібного бою, армія відійшла в напрямку на м. Вознесенськ.

16-го квітня після упертого бою з комуністами наші частини, котрі під кінець бою лишилися майже без набоїв здобули м. Вознесенськ, де захопили велику військову здобичу. гармати, гарматні набойі, рушниці, набойі до них і багато ще іншого військового приладя.

6. Після захоплення м. Вознесенська армія направилася до фронту.

7. 22-го квітня Запоріжська дівізія пішла на м. Ананьев, котре було захоплено повставшими селянами.

8. 23 і 24-го квітня Запоріжська і Волинська дівізії мали під Ананьевим ряд успішних боїв з комуністичними відділами і вщент розбили ворога, котрий декільке разів переходив в наступ.

9. Одночасово з боями під Ананьевим, Київська дівізія захопила станцію і м. Балту, куди ворог стягнув всі свої резерви від Одеси, но Київська дівізія в боях з 23-го по 27-ме квітня розбила всі ворожі відділи, котрі переходили декільке разів в наступ

10. В боях під м. Балтою Київською дівізією захоплено у ворога: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато іншого військового майна та обозу.

11. 25-го квітня до нашої армії приєдналася кінно-галицька бригада отамана Шопіровича.

12. 3-го травня армія перейшла залізницю Жмеринка-Одеса, захопила станцію Вапнярка і цим зовсім зринувала комуністичку прифронтову смугу.

13. Після упертих боїв з комуністами армія 8-го травня підійшла до м. Ямпіль.

14. Відношення селянства до армії скрізь співчуваюче і навпаки страшенно вороже до комуністів, а особисто в тих місцях, де вони провадили реквізіції.

15. Скрізь де пройшла армія ширяться повстання. Селянство почуло змогу скинути комуністичну владу і тому тепер скрізь з'являється сила мілких парпзанських отрядів, котрі нищать невеличкі ворожі відділи.

16. Для армії в першу чергу потрібно: одяг і гроші.

17. Грошей в армії зовсім немає і весь час армія жила на цукар, котрий брала на цукроварнях на державний рахунок. Цукор взятий на цукроварні в м Ободівка майже зовсім витрачен і тому зараз гроші для армії єсть найголовніше життєве питання, без чого армія далі існувати не зможе.

18. Підписав Отаман Омельянович Павленко.

19. З орегіналом згідно Начальник Загального відділу сотник Копач.

№ ССІІІ.

ПРИБЛИЗНИЙ СКЛАД АРМІЇ НА 6.V.1920.

А. харч. стан.

	стар.	козак.	гарм.	кул.	коней
Запор. дивізія	140	2100	8	45	—
Волин. "	100	1250	2	35	—
Київська "	110	1700	4	40	—
Галицька кін. бриг.	10	480	—	6	—
3 кінний полк	37	420	—	18	—
2 стр. див.	369	901	10	59	482
6 стр. див.	239	1886	4	37	346

Б. бойовий стан, крім 2 і 6 дивізії

піхоти 3600, кінноти 1180, гармат 14, кул. 114.

№ ССІV.

Документ достарчено довіреною особою
Штабу Головної Команди. О.Д.

В настоящій момент, по данным на 25 марта 1920 г.. отрядами і бандами одиночних атаманчиков охвачены слѣдующіе районы на території Київского Военного Округа.

1) Банды, передвигающіеся: а) Отряд Тютюнника, общей численности 1000 штыков, 1200 сабель при 2 орудіях, охвачен район: Брацлав, Гайсин. Монастырище, Умань, Тальное, Звенигородка, Новоархангельск (части трьох уѣздов).

б) Отрядом Павленко, не установленной численности,—район: Гопованевск, Юзефполь, Саврань, Ольвіополь (около 100 селен), в) отрядом Гульи-Гуленком, численности не установленной,—район: Александрии (скопо 70 селеній).

Банды мѣстного характера, небольшой численности, проявляющіе нѣкоторую активность.

а) Банды Терешко, Рукоѣда, Мартиненко и Струка не установленной численности, в Чернобыльском уѣздѣ, в Горностайпольской, Мартиновской и Шепеличевской волостях (около 50 селеній).

б) Банды Юриса, бывшего помощника Струка, не установленной численности, оперируют в районѣ: Злодѣвка, Димер – по шоссе Чернобыль – Киев (до 10 селеній).

в) Банды Жгира, Мордалевича и Ковальчука в районѣ города Радомисля и сев. Щегляевка и Струщевка (до 20 селеній).

г) Банды Апанды, Мозолевого и Демченко, не установленной численности, оперируют в районѣ Макаров – Брусиллов – Ходорков (до 40 селеній).

д) Банды Снятненко, 500 штыков, оперируют сѣвернѣе Фастова, в районѣ Дѣдовщины, со штабом в селѣ Великіе Голяки (до 10 селеній).

е) Банды Кобенко и Коваленко, не установленной численности, оперируют к югу от Фастова; в сферу вліянія их входят села: Трилеса, Кожанка, Большая и Малая Половецкая, Яхны, Михайловка, Сидоры, Мазепинцы, Дрозды, Писчики, Трушки, Зубары, Матежин, Порадовка, Фастовцы. Имѣются орудія, нѣсколько десятков пулеметов и много винтовок. Штаб – в Половецкой; связь между селами полевым телефоном и конная.

ж) Банды Ульяны – 140 штыков і 100 сабель и банды Сюрупа, Чучупаки, Гузенко, Трепета, не установленной численности, оперируют в районѣ Володарка – Тетерев – Ставица – Снѣжки – Разумница (до 40 селеній).

з) Банды Ромашко не установленной численности, оперируют в районѣ Бобринь – Новая Басань – Новый быхов (на Черниговщинѣ) до 20 селеній.

III. Гайсин, проникнутые Петлюровским духом, гдѣ появление сторонников Петлюры будет энергично поддержано.

В Киевском уѣздѣ села: Будеевка – Жуляны – Боярка – Бѣлгородка и Гловаха. В Каневском и Таращанском уѣздах район: Канев – Триполье – Шандровка, Медвина (до 30 селеній).

В Чигиринском уѣздѣ, в районѣ Чигирин, Фундуклеевка – Медвѣдовка – Дудулеевка (до 60 селеній).

В Яготинском районѣ – большая организациія насчитывается до 2000 челов. хорошо вооруженных орудіями і пулеметами охватывает села: Поповка – Облоновка – Лозовый Яр – Тамаровка – Свобода – Годновка и др.

Общее положеніе в Округѣ таково: власть, гдѣ таковая есть в лицѣ Ревкомов і Комбѣдов, пока ото рвана от населенія и не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насиліе, вслѣдствіе наличія вооруженія у крестьян, принимают иногда стихійный характер; бандитизм замѣтно растет; громадный процент крестьян настроен или Петлюровски или анархически – массовое расхищеніе и порубка лѣсов, разграбленіе сахарных заводов обычное явленіе.

Ведется усиленная работа политическая и по укрьпленію власти, но результаты ее пока еще слишком недостаточны.

Начальник Штаба Киевского Военного Округа (подпись) Комисар Штаба (подпись).

№ ССV.

СПИС ПОВСТАНЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА УКРАЇНІ НА БЕРЕЗЕНЬ МІСЯЦЬ 1920 РОКУ.

1. Цвѣтковський – на Таращанщині (сімсот кінноти) і 500 піх.
2. Гризлов – на Звенигородщині (100 кінн. і 2000 піхоти).
3. Дерещук – на Уманьщині (400 піх. при гарматах – організованих).
4. Залізник – Лизаветщині (700 піхоти).
5. Голий – на Канівщині (до 1000 піхоти).
6. Чуприна – на Липовеччині (до 600 піхоти).
7. Заболотний – на Балтщині (до 2000 піхоти зареєстрованих).

8. Ільченко – на Чигиринщині	(відомостів про кільк. не маємо).
9. Лобатий – Олександрівський район	" " " "
10. Завертайло – Херсонський повіт	" " " "
11. Хмара – Гайсінський і Уманський повіт	" " " "
12. Загородній – Черкаський повіт	" " " "
13. Лихо – Винницький повіт	" " " "
14. Орловський – Полтавск. пов.	" " " "
15. Біленький " " "	" " " "
16. Орлик – Київський повіт	" " " "
17. Куравський – Таращанськ. повіт (відом. про кількість не маємо).	
18. Маруся Соколовська – район Знаменка-Бобринська (відомости про кількість не маємо).	
19. Чорний – Переяслав. пов. (відомости про кількість не маємо).	
20. Махно – район Бердянська и Мелітополя (відомости про кількість не маємо).	

Примітка: Цей список уложений довіреною особою Штабу Головної Команди Військ УНР. О. Д.

№ CCVI.

ДОКЛАД

от. Чорної Хмари до Похідної Канцелярії Головного Отамана Військ УНР.

Антон Яковлевич Гребеннік (псевд. «Чорна Хмара»). Народився 1890 р. 15 січня на Катеринославщині село В. Михайлівка. Скінчив Гнидінське ремеслене училище потім слхав виклади на сільсько-госп. курсах у Катеринославі в 1911 році.

Підчас Вел. війни служив як рядовий. 1.I.1916 р. скінчив Казанську школу прапорщиків. Служив при 248 з. п. (Покровськ), а потім (поручник) ком ст. Алтата (Рязан. Урал. ж.д.) до 1917 р. В 1917 р. в марті місяці виїхав до Славути (Волинь 264 з.п.) і був до грудня 1917 р. Звідти виїхав до дому в ян. 1918 р. і 28.II.1918 був заарештований Махном (анар.) за агітацію за Ц.Р. Просидів 7 суток. Пропонує перейти до відділу (Махно 1904 служив при заводі Крігера Гуляй Поле, без освіти у В. Михайлівці пізніше він видержав екзамен на учителя і учителював у В.Михайлівці). Махно дав наказ розстр., я підпоїв сторожу і в 9 часов ночі утік в одній сорочці. Надибав ще 4 старшин (Семенко-Пор. і др. організ. 8 чоловік, котрі оперували проти Махна. В 1919 р. відділ збільшив до 180 чол. виключно із селян. дітей а частини учнів. Організ. в їх під гаслом За Ц.Р., виступаючи проти Гетьмана – о. Михайлівка, М. Михайлівці, Жеребці і Катеринці – нищили. Потім Олександр. Район аж до Кат. захопив Махно – 2 рази вибив Махна з Катер., третій раз зайняли большевики. Проти больш. велося боротьбу в районів Ал.-Кат. розстр. чекістів захопили відділ «Чека», яка їхала до Катеринослава. Денікінці трималися пасивно. Не знали чим пахне. Але скоро виявилось, що вони мають повертати.

Між Катер. а Знаменкою я зеднався з Ангелом (500 ч.), мене було 300 ч. і почали. В селі Краснополець під Катеринославом (з больш. захопили карат. експед. 120 чол. який був вивішений на деревах у відділі були китайці і латиші). Великий бій мали з Денікіним (Знаменка – Катеринослав), знищили їх полк, захопили 2 бронепотяги. Пізніше стояли на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікіна. За Денікином знов прибули большевеки і директиви поступали від Дра Гелева (серб). Билися з большевиками в районі Плавнів. Між Жеребцем а Олександрівськом перервали шляхи і захватили карательний відділ, який їхав до Олександрівська – знищено. Між Синельниковим а Катеринославом спинили так само потяг і захватили 7 чол. «Чека» (6 жидів 1 латиш) і привезли до .Дмитрівки і спустили до порожньої студні; та «Чека» якось

вилізла а потім селяне догнали і доклали за те, що жида вилазили, повернули назад поклати соломи і підпалили.

Робота провадилась під фірмою большевиків (ми носили червоні шлики). За Ц.Р. повст. відділ Чорної Хмари складався з піхоти а потім і кінної соті. Командували Курочка (прапорщик з Олександрівська) — кіннотою, Петренко (з села Жеребця поручник) — піхотою, прапорщик Хоменко з села Кам'янка (учитель) командував піхотною сотнею.

До приходу Врангеля переводив бої з большевиками нищучи їх тили. Коли відступили українські війська, то Др. Гелев поїхав до Криму до Врангеля і привіз відомість, що Врангель нічого не буде мати проти українських повстанців. По весні 20 р. одержав повідомлення од Гелева, що корпус ген. Пісарєва переходив через Дніпро в районі Олександрівська, я одержав наказ вдарити в тил большевикам на правім березі Дніпра. Запізнені відомості не дозволили мені своєчасно допомогти і большевики розбили Врангеля. Мене пропустили до Дніпра, оточуючи з трьох сторін, и з четвертого боку був Дніпро, — бій продовжувався з чотирьох годин до восьми годин вечора. Вистріляли до одного патрона (багато ранених і забитих) і єдиним виходом було це кинутися через Дніпро. Врангелевці трималися пасивно і нічим мені не допомогли. Кинувся через Дніпро. Рибалки подали чотири лодки, решта кинулася вплав; з 600 чоловік перейшло 318, а частина прорвалася назад. Що з ними сталось — не знаю. Кіннота кинулась до води, командир утопився, знову повернули назад, кинули коні на березі і знову кинулися перепливать.

По переправі через Дніпро я звернувся до ген. Писарєва в справі спільних акцій проти большевиків. Він мені відповів, що коли відділ буде розформовано і розбито по частинах, то тоді буде видана зброя і одяг. Я не згодився і відійшов до с. Катеринівка, де пробув з неділлю. Тут ми трохи відпочили, козаки оділися за допомогою селян.

Почався відступ Врангеля. Я не міг залишатися сам і рішив теж відступати і відійшов на Таврію. Простояв я там два дні, а тимчасом армія Вранголя далі відступала. Я не приймав жодної участі в боях. Далі посадив козаків на вози і прибув до Генічеська. З огляду на те, що тут не було лісів, я відступив по Арбатській стрілці.

Тимчасом селяне везли своїх синів до повстанців, до 500 чоловік, щоб тільки не йшли до Врангеля. Врангель, побачивши це видав відповідні накази про поліпшення долі українських повстанців.

При материкові Крима я з своїм відділом зустрів відділ юнкорів, командір якого наказав мені відправитись на ст. Джанкой. Я на це не звернув уваги і заявив, що це не є частини Врангеля і через те наказа не виконую. Я з відділом направився до Феодосії. За три версти від неї я спинився. На ранок другого дня я наїхав до начальника гарнізону Феодосії ген. Савіцова просити харчів. Він здивувався нашому появленню і дав харчі, а обмундуровання (хоч там було 30 тисяч комплектів) не дали і генерал вимагав, щоб я вийшов на фронт.

На фронт я не пішов і просив викликати до прямого дроту ген. Янушевського, котрий перебував у Севастополі. Ген. Янушевський заявив, щоб я не йшов на фронті і пробивався до Севостополя, а як ні, то чекав його дальших наказів. Разом з тим він мене повідомив, що йому доручено формувати українську дивізію. За два дні по цьому ген. Янушевський викликав мене до Севастополя, але коли я туди прибув, то вже почалася евакуація — паротяги стали і я не міг доїхати до Севастополя. Я остався одірваний од ген. Янушевського. Тут оперували зеленівці і орловці проти Врангеля, я хотів залишитися теж, але не знав відношення до нас повстанців та й вирватися з кримських воріт було тяжко.

Коли прийшли французькі війська (і ген. Фвостікова кубинці) почалася евакуація. Я рішив теж евакуатися і звернувся до штабу Врангеля, щоб мені дозволили теж сісти на пароплав. Але ген.

Фвостіков (лінець) не хотів мене брати на пароплав і направив мене до Керчі. Я з відділом прибув до Феодосії увечері 29 октября, вистроїв відділ і приготувався до евакуації. Але пристань була оточена проволокою, ми її порубали шаблоками і прибули на пристань. Шлики поховали, а тимчасом 4 чоловіки кинулося до пароплаву і з палуби кинули мені шнури, я виліз по шнуру до перегруженого пароплаву. Козаки тимчасом лишалися на березі. Потім вони одіпхнули кубанців, захопили в свої руки пароплав і туди перенеслися. Вже в одкритому морі був даний наказ всім командирам частин явитися до командира пароплаву ген. Хоткевича. Пішов і я туди. Тут уже зібралися самі полковники та генерали. І я собі ближче протиснувся. Всі підходили і записували скільки вони мають людей щоб одержати харчі. Я тоді й собі підійшов і заявив, що я є командир партизанського отряду. Тоді ген Хотькевич почав кричати і допитуватися яким чином я попав на пароплав. Я заявив що таким правом як і всі: в откритім морі я нічого не боявся, бо мене не могли викинути. В дорозі харчі давали.

Прибули до Константинополя і в рейді простояли два дні. Я хотів виїхати до Константинополя, бо почув що там був Ловицький — були представники всіх націй, але від наших не було. Пробратися не вдалося, бо заборонили, а золота й срібла не було.. Так ми виїхали дані на острів Лемнос Тут почали кружляти чутки, що всі висадяться, я запротестував, мав висісти на материк, потім через Румунію виїхати на Україну. Дійсно почали висідать. Я знову запротестував і заявив, що не хочу розполагатися з Врангелевським військом. Тут був французький генерал Перре, якому я заявив що являюсь українською частиною. Він дав наказ відвести в окремих лагер, що й було зроблено. Ми одразу вивісили український прапор і простояли там з місяць. Харчів видавали досить. Я тимчасом хлопотав перед Фвостіковим (він дуже вороже ставився до нас) щоб нас відрядили до Константинополя. За місяць прийшов дозвіл. Тоді чорноморські козаки почали записуватися до мене у відділ. Я набірав секретно. Почалася погрузка в 7 годин ранку 4 грудня 20 р. Комендант пристані Хоткевич забороняв козакам виїзжати, та все вимагав від мене щоб я ставав перед ним «по всьм правилам». Але я йому заявив, що я йому не підлягаю і цього робити не збираюсь. Ген. Хоткевич сказав, що мене арештує. Мене арештували під честне слово до 4 грудня, тимчасом козаки хотіли пустити в хід зброю, але я їх заспокоїв, що коли буде одправлятися пароход, то й я з ним виїду. Мене одправили до табору Саламахіна (лінець). Він мене відправив, на гору, обтягнуту дротом при сторожі. Паротяг знявся з якора і відіхав, а я остався. Просидів 15 днів. Не годували, спав на зімних каміннях, а ще до того вартові старшини казали, що я піду під суд. Нарешті один старшина запропонував мені написати рапорт по українськи до французького генерала Перро який і був поданий. На другим день, мені принесли якусь записку, яку казали прочитати і розписатися. Я гадав, що це визов на суд (загрожував розстріл або морська вязниця), але там було написано ген. Хвостіковим, щоб мене протримати у вязниці 15-тьднів, а як висижу, то негайно відправити до мого відділу. Все ж я був звільнений в наслідок мого рапорту до ген. П'єрра. По виході з вязниці, я просив грошей на дорогу. Старший адютант капітан Онуфріїв поставився до мене доброзичливо як і взагалі до українців. Він дав мені перепустку і посадив мене на пароплав для біженців, який військових не брав. В арешті я набавився запалення легенів. Пароплав тимчасом направився до Сербії до бухта Катарська. Тут я висадився і прибув до міста, де мусів перейти карантин. Потім прибув до Слапкомєну (де Тіса впадає в Дунай). Звідси я прибув до Белграду, Всі здивувалися, що я повернувся. Тут я зустрів Левченка і друг. В Білограді я вихлопотав од Врангеля документ, по якому виїхав до Будапешту. З Будапешту за допомогою полковника Окевича я виїхав до Польщі в 21 році і прибув до Тарнова. Звідти зараз же відіхав до Львова.

Із Львова я виїхав над Збруч і з 10-тю чоловіками перейшов Збруч разом з Палієм в районі Гусятина. Мої заключення були такі, що нас селяне підтримають, але пізній час – осінь, що вони активно не допоможуть. Відділ Палія мав 600 чол. З нами був щеї Антонченко. Вийшовши з Гусятина ми лісами прямували до Бердичева. По дорозі підїжаєм до села і питаєм баби чи є війська. Баба відповіла, що неа. В самому селі ми забачили, що красноармеец сїдлав коня. Ми одразу почали стрїляти, кричати, почалась суматоха. Ми тут захопили тачанку і два кулемети. Я тут же приказав червоноармейцу, щоб він з тачанкою їхав на фронт, але в той самий час другий красноармеец потягнув рушницю і вистрїлив в упор, але я здвинувся з міста і це мене урятувало. Тачанку удалося вивезти на фронт і почався обстрїл. Одночасно червоні почали тягнути з коня Палія. В результаті пригнали 4 тачанки (по 3 к. і 1 кулемет). Бїй почався о 3-їй по полудні і тягнувся до 8-ої год. вечора. В бою ми здобули 70 коней і 5 кулеметів. Я керував кіннотою. У вечері ми відїшли до м. Гути. Ніч булла темна, відділ роїрвався і ми залишились ночувати. В 9-ть годин ранку другого дня большевики почали наступ, побивши нашу заставу. Ми большевиків підпустили аж в саму Гуту, пізніше почали наступ і знову їх розбили.

Звіжси ми виїхали на Житомир і їшли 2 суток лісами і нікого по дорозі не здибували. На ранок 3-го дня ми спїткали знову большевицьку кінноту, полк піхоти з гарматами і знову розпочався бїй. Ми заметушилися. Полк. Палїй хотїв розвернути піхоту, але я настояв, щоб піхота їхала на возах скоро, а кіннотою затримувати наступ. О 10-їй годині Палія було поранено і він повернувся назад, залишивши відділ. Сотник Аксюк (начальник штабу) перейняв керування піхотою, розвернувши її в лаву, а я з кіннотою відступив. В 6 годин увечері большевики залишили нас в спокою, але обоз одбили. Полковник Чорний взяв 10 козаків і втік, потім його надибали в лісі: козаки хотїли розстріляти, алей ого врятували. Звідси ми двинулися далі в бік Київa. Тут в одному селі розташувалися, алев же в другому – в лісі здибали большевицький відділ, з котрим вели бїй. Тут ми почули українські команди в большевиків і звїдти направилися до села Іваньківці, же вже був Тютюнник розбитий! Большевики рушили за нами, а ми утікли в ліс, де й простояли 2 суток. Все ж вирїшили прориватись назад без набоїв, уникаючи бою. Проходили через села, де стояли червоні частини, але вони нас пропускали бо думали що ми червоноармейці.

По дорозі назад трапився такий випадок. Їдимо лісом. Перїзжає якийсь комунїст. Підходимо до нього й питаємо хто він такий. Показав документи учителя. Пропустив. Але мїй козак, відбившись від нас, бачив, як він щось ховав і підбїг до нас і сказав про це. Я повернув сам з козаком і запитав що він ховав. Він відповїв що нічого. Почали шукати. Знайшли рушницю, в шапці документи, з яких було видно, що він їхав для арешту двох попів і двох учителїв. Ми його забрали з собою. По дорозі він нас розпитував хто ми такі. Ми йому казали, що ми карательний большевицький відділ – утішися, пізніше він нам показав посвідку Ком. Кроншт. Пор. (поляк Сїнчковський). Ми його тут і розстріляли.

А. Гребенник (Чорна Хмара)

30.XI.1923.

м. Тарнів (Польська).

Р. С. Похорон у Катеринославі козака з відділу Марусі Никифорової. Усі їхали на білих конях, наголо шаблюки – сама трималася так само по всім правилам. Сама подавала команду. Дали кілька стрїлів. Маруся наводила страх на околицю. Прибували делегації і казали, що приїде Маруся анархїстка, щоб їх взяти в оборону. Маруся Никифорова походила з Катеринослава. Мала 20 років і ходила по мужські убрана.

ДО ПАНА ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ВІЙСЬК У.Н.Р.

З огляду на те, що на чолі Херсонської повстанської організації стоїть бувший член Херсонського Губземства Тришевський, а також і другі члени земств, організація ця являється найбільш серйозною зо всіх організацій других. Штаб організації складається з досить досвідчених військових і людей з громадським іменем, які цілком лояльні, що до сучаного Українського уряду і Верховної Влади.

Гадаю, що Х херсонської повстанської організації треба допомогти грошовими засобами, аби дати можливість розвинути акції більш ширше, маючи на увазі, що Херсонщина надзвичайно важна для нас як база.

Прибувши до Варшави п. Робаківського і Ткаченка мені добре відомі, як чесні патріоти і дійсно состоящі в Херсонській повстанській організації.

24 грудня 1919 р.
Варшава.

В. Кедровський.

ПОВСТАНЧЕСЬКИЙ РУХ У НИКОПОЛЬСЬКОМУ РАЙОНОВІ –
КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ.

Прибувши з Румунського фронту по демобілізації, на свою стару вчительську посаду в грудні 1917 року, я почав розглядатись навкруги. Побачив таке: в Чортомлику були таємні культурно-просвітні організації, які, захопившись законами Цєнтральної Ради про вільне козацтво, з'організували своє козацтво, вже бились з большевиками, хоч в даний мент сиділи в підпіллі. Чорнишева (Красногригор'ївка), Городище і Нечаєва – мали також просвітні організації й бойовий матер'ял в особі своїх козаків, але не мали доброго організатора й бойова сила булла не використувана. З приходом гетьмана, всі українські організації, крім Чортомлицької, підняли голову, сподіваючись, що буде широке поле для праці як організаторам і просвітам, так і бойовим. Для уяснення ситуації подій того моменту, скликали по ініціативі консперативний з'їзд деяких народних учителів, культурних організаторів, на якому мені пропонували організацію козацтва в Никопольському районі. Мрії були широкі. Але їм не судилося здійснитись. Послідував наказ гетьмана скасувати козацтва, чим зняв з наших очей полуду. Прийшлося проводити й надалі консперативну роботу. В сей час в Чортомликові лише засновуються терористичні групи для боротьби з чорносотенськими викидками гетьмана. Але варта завчасно узнавала про них і деяким організаторам прийшлося «накивать п'ятами» з приділів повіту. Але се не зруйнувало організацію. Вони були настільки міцні, що могли виступати проти гетьмана під час повстання, як організована бойова сила. При повстанні, чортомлицькі козаки, обезброївши варту в сумежніх селах і з'єднавшись з Новопавловкою, Красногригор'ївкою і іншими селами, повели відверту боротьбу з 8 гетьманським корпусом. Обезброївши три сотні сього корпусу, вступили на Мирову, де здибались з головними силами корпусу. По невдатній бійці, примушені були відійти. Зібрали нараду організаторів, на якій вирішено було передати козаків до регулярного війська (полку Самокіша, наступаючого на Катеринослав) а організаторам лишатись на місцях. Так було й зроблено. Чортомлицькі козаки влились в склад полку січових стрільців Самокіша, як окрема бойова сотня, під орудою обібраного ними, сотника Никоненка, а решта влилась в стрілецькі сотні. Поки козаки бились з ворогом, ми, захищені збройною силою Самокіша, вели ще більш уперту

організацію, при чому нашли приклад всім видам праці. Уже гадали скликати загальний з'їзд українських робітників культурних і бойових, зі всього району, але большевицька навала зім'яла своєю кількістю полк Самокіша й прорвалась до нас. Знов прийшлося замовкнути й працювати таємно. Повернулись і козаки з війська, затомлені в білці, але ж з такою, або щ й з більшою енергією, коли йшли до війська.

Культівуюче свої сили, ми старались звязатись з сумежними районами, але нам се не вдалося й 23 цвітня 1918 року ми самі виступили зі зброєю проти комуністів. Сили були занадто малі і ми організовано відійшли на Херсонщину, щоб координувати свою діяльність з Григор'євим, який бився вже з комуністами.

Звіди звязались с залишившимися на місцях організаторами, дбаюче про те, щоб загальне повстання сталося скорше. Воно вибухнуло на Тройцю. Запал був такий, що буквально «баби, навіть, з рогачами пішли в гайдамаки». Як повідь змила вона комуністів з району, багато поклавше трупом. Злість селянства булла така велика, що большевиків забивали без милосерддя й не судяче. Район був звільнений зовсім, але продержався тільки сім днів, але відступаюча армія Дебенка, з Криму, всією своєю масою навалилась на нас і всіх козаків-чортмличан, зі мною й другими чортмлицькими організаторами, забрала в полон і надіслала до Харківської в'язниці. Тільки завдяки власній хитрості й допомозі харківського народного вчителства й студентства ми визнавались давше згоду підти на мобілізацію. Мені було доручено формувати червону сотню, з правом підбирати людей з тюрми, яких сам захочу.

Я набрав з в'язниці, по змозі, петлюрівців. Направили сотню в оден із совітських полків, де, завдяки, монархичному замирові полковника Фіольковського перейти на бік Денікіна, мені вдалося роспустити до дому мешканців західних Українських губерній, а з чортмличанами втікти до Никопольського району, де були вже денікінці.

Пріїхавши до дому, ми побачили, що деякі з наших організаторів денікінцями були арештовані, деякі, щоб спровокувати денікінську справу – пішли служити в комендатури, деякі були змобілізовані.

Ми знов пішли в підпілля, де сиділи, поки не одержали закон про «малоросійський язык», підійшли чутки, що Денікін б'ється з Петлюрою. Ми почали знову готуватись до повстання, при чому де хто був в організаціях Гладченко і Мелашки. Доходили, навіть, до згоди з Махном і Володіним, але тиф поклав багатьох козаків і організаторів на ліжках, звідки ті встали, коли махнівці опанували повітом і районом. Махновці піячили й грабували, а козаки, користаючись цивільним станом, добували від них зброю, щоб повернути її проти них же самих. Се було зроблено такі, коли селянство побачило, що Махно багато шкодит українському народові. Розвалившє тил Махна й розброївше декілька загонів Володіна, прогнали за Дніпро, але «змінили шило на швайку», бо прийшли червоні. Се була така «цяця», що прийшлося притихнути бо вони ще пам'ятали троїцьке повстання й всі ті чисельні, дуже дошкульні грішки наші. Сказать «прости нам долги наші, яко й ми зоставляєм должникам нашим» ми не могли, бо самі комісари визнавали небезпечним ночувати в таких селах як Чортомлик, а козаки ніколи не відрікали собі в маленьких приємностях забивати комуністів.

Збираючись то в одного, то в другого організатора, ми прийшли до думки, що самі не можемо збройно боротись з комуністами, бо вони, пам'ятаючи старе – поставили в центрові району сильний латишський полк. Одначе культурно-агітаційної праці ми не кинули. Наші діячі, виступаюче на ріжних конференціях селянських, учительських і кооперативних, без страху громили комуністів з трибуни. Щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агітатор послали своїх працівників в радянські установи, де вони набували прав і цим рятували всіх українців.

Тут уже ми почули про Карпенка, який був присланий з українського центру і вже активно виступав в Сохавівськїм районіві, та про доктора «собирача трав» і других діячів. Я був послан для вишукування звязку, але нічого не знайшов.

До сього ми працювали по особистій ініціативі і під свою відповідальність, з орієнтацією на захід, себто на Петлюру, але так далі працювати було не можлив. Треба було, або йти до Врангеля який стояв за Дніпром, або гинути в бійці з комуністами, які вже не давали життя своїми перслідуваннями.

Почувши, що Карпенко виступає, ми виступили з чортотмличанами, які під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост, де 8 чоловік чортотмличан-юнаків, кепсько озброєних, розігнали 58 червоно-армійців, убивши з них 10, п'ять взявши в полон, забравши бомби, набої, рушниці і майно. Але як потім виявилось – Карпенко був забитий в бійці, ми ж наткнулися на два полки червоних і розійшлись, командіровавше представників позондіровати ґрунт у Врангеля. Тут здибались з представником центру, доктором Гелевим, одержали від нього призначення і, сформувавши курінь гайдамаків імені Івана Сірка, працювали вже під політичним головуванням др. Гелева».

Повстанець А. Рибалка-Зірка.

№ ССІХ.

Обращение Всероссийской чрезвычайной Комиссии к населению
Кубанской области и Черноморского побережья.

Обнаглѣвшія, разсѣянныя по Кубані і Черноморью банди і зеленых і бѣлых, под вліяніем агітації агентов Врангеля за послѣднее время стали совершать разбойничі нападенія на селенія і станицы, захватывая скот, оружіе і убивая совѣтских работников. Послѣ побѣды над Денікиним совѣтская власть проявила особенное великодушное по отношенію не только к передовому казачеству, но ко всѣм казакам Дона, Кубані і Терека. Их прежніе гріхи перед совѣтской властью біли преданы забвенію. За прошлые преступленія і участіе в Денікинских войсках они наказанію не подлежат, но предав забвенію прошлое, совѣтская власть не потерпит никаких контр-революційных ви ступленій в настоящее время. Для обезпеченія мирной жизни трудового казачества і крестьянства и снабженія центральной Росіи хлѣбом, совѣтская власть не остановится ни перед какими мѣрами и жертвами. Всѣ вступленія бѣло-зеленіх банд будут нами подавлены с неумолимой жестокостью. За послѣднее время эти вступленія участились и умножились. Ми знаем, что нѣкоторыя селенія і кулацкія станицы оказывают поддержку бандитам, снабжая их продовольствием і людьми. Этому необходимо положить конец. Доводится до свѣдѣнія всего населенія, что по отношенію к бѣло-зеленому движенію нами пиняти самыя рѣшительныя мѣры. Призывая к борьбѣ с этими разбойниками все трудовое населеніе Кубані і черноморья предлагаю: 1) Сообщить ближайшим совѣтским властям о мѣстонахожденіи бѣлозеленых банд. 2) Принимать непосредственное участіе в борьбѣ с ними путем обезоруживанія их, ареста главы рей и подстрекателей. 3) Сообщать о всѣх подозрительных лицах, скрывающихся в селеніях, станницах і аулах. 4) Своевременно сообщать о всѣх налетах, учиненных бандами и оказывать всяческое содѣйствіе властям по ликвидаціи бѣлозеленого движенія. В случаѣ невыполненія настоящего требованія і оказанія какого либо содѣйствія бѣло-зеленым бандам, виноватых ожидает самая жестокая расправа, а именно: 1) Станицы и селенія, которые укрывают бѣлых и зеленых будут уничтожены, взрослое населеніе разстрѣляно, имущество конфісковано. 2) Всѣ лица, оказавшіе содѣйствіе бандам – немедленно разстрѣляны. 3) У большинства находящихся в горах зеленых остались в селеніях родственники. Всѣ они взяты на учет и в случаѣ наступленія банд всѣ взрослые родственники сражающихся против нас будут разстрѣляны, а малолѣтніе – высланы в Центральную Росію. 4) В случаѣ массового вступленія отдѣльных сел, станиц и і городов ми будем примѣнять к

етим мѣстам массовый терор: за каждого убитого совѣтского дѣятеля поплатятся сотни жителей этих сел и станиц. Наше предупреждение — не пустая угроза. Совѣтская власть располагает достаточными силами для осуществления всего этого. Предупреждаю в послѣдній раз обо всем этом население, объявляю, что зленим, выдающим своих руководителей, мы обѣщаем полное прощенье. Неповиновение этому призыву в семидневный срок повлечет за собою самую тяжелую кару для виновных и их родственников.

Карающая рука совѣтской власти беспощадно сметет всѣх своих врагов.

Особоуполномоченный В. Ч. К. по Сѣверному Кавказу (підпис).

№ ССХ.

Директива, опрацьована в порозумінню з Головною Командою,
яку армія УНР мала виконати в Зимовому Поході. О. Д.

З переходом армії У. Н. Р. на форму боротьби партізанську в надії на майбутнє всенародне повстання, ця боротьба мусить пропадяться по точно виробленому плану і в той же час являться підготовкою до всенароднього повстання.

1. Територія України розбивається на 2 великих терени, які призначається для 2-х групіровок армії У.Н.Р.

Кордон між теренами мусить бути проведений з таким розрахунком, щоби при захопленні, під час повстання політичних центрів, які матимуться в раїоні, на Командуючого даним раїоном, покладалось-би і захоплення штрек і стратегічних центрів на підступах до політичних центрів.

Найбільше відповідною лінією поділу на раїони буде лінія: Бахмач—Бобринська—Одесса, з поділом раїонів на Київський і Катеринославський.

2. Командуючий раїоном вийшовши в свій раїон, мусить провадити працю в такий спосіб:

а) Рухомими загонами, які маютья в його распорядженні, террірізовать представників комунистичної влади на місцях, в спосіб систематичного захоплення міст і містечок в своєму раїоні і поголовного знищення захоплених комунистів.

б) Сильно розвинутою агентурною розвідкою виявляти скупчення на залізницях (станціях) збіжжа або військового майна, захоплювати станції, брати все необхідне для військової частини, а решту передавати місцевим селянам або нищити.

в) Широко повести організаційну справу майбутнього повстання, використовуючи місцевих організаторів, яких затверджувати Командантам повітів, звязавши їх відділом зв'язку при своєму штабові (відділ зв'язку мусить бути нерухомий).

В той час коли Головною Командою буде визнаний мент, сприяючий для загального повстання, доручає повітовим Комендантам захопити повітові міста і знищити комунистичну владу на місцях.

На рухомі-ж загоны покладається обов'язок: припинити рух по залізницям, порвати зв'язок між дієвими частинами і гарнізоном червоної армії і в такий спосіб творити психольогію повної відірванности ворожих частин від своїх центрів і сусідів.

(Примітка: весь час вживати засобів, аби найменше було вивезено в Росію збіжжа та сирья.)

ДОДАТКИ

Показчик імен

А

Аланда, повстанч. отам. 122
Алмазов, полковн. 19, 22, 28, 36, 50, 51, 62,
64, 65, 101.
Ангел, повст. отам. 124, 135, 137
Англійське командування 80
Антанта 10, 89
Антонів, повст. отаман 125
Ардалов, член револ. ради XII сов. дивіз. 110
Аркас, полковн. 20, 88
Аш 40

Б

Бабій Івон, хорунж. 142
Багатиренко, повст. отам. 125
Багатій, повст. отаман 125
Балик 126
Балицький Мик. 32
Безпалко Осип 30, 32
Бідуха 126
Біленький, повст. от. 124
Богаєвський, хорунж. 58, 61
Богун, махновець 127
Божко, отам. 10, 39, 47
Божко, осавул 73
Бондаренко, сотн. 115
Бондарь, повст. отам. 125
Бондаренко, сотн. 120, 137
Боротьбисти 34, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 49, 50,
56, 85, 123, 141
Бородиєвич Є. 30
Бредов, денік. ген. 26
Брова, повст. отам. 125
Броже, поручн. 73
Буденний 140
Бурмос, помішн. воєнком 140

В

Ващенко, ад'ют. комд. Київ. Дивіз. 101
Ващин 126
Вдовиченко, махновець 127
Веремієнко, чотар 30, 32, 45, 59
Винниченко, воєнком 140
Вишнівський О. 23, 30, 65
Вітко, полк. гарм. дивізіону 112
«Вільна Україна», журнал 12
Вовк, повст. отам. 126
Войцеховський 39, 40
Волинець, повст. отам. 24, 108, 113, 124
Володин, отам., анархіст 134
Волох, отаман 10, 17, 19, 23, 34, 38, 39, 40,
41, 42, 44, 47, 49, 50, 76, 79, 82, 91, 120, 123,
141
Волощенко, полк. 63
Волощенко Юрко, повст. отоман 125
Вовко, повст. отам. 125
Врангелъ, ген. 14, 135

Г

Галайда, повст. отам. 43
Галер, ген. 82
Гончар, комісар 56
Гелев, д-р 125
Герасим М. 11
Гіряк 32
Гладкий 45
Глодченко, повст. отам. 124
Глущенко, повст. отам. 125
Голий, повст. отам. 124
Голіцин, князь 22, 23
Головний Отаман — див. Петлюра
Голуб, сотн. 20

Голуб, повст. отам. 108
Гонта, повст. отам. 125
Грабовський, полк., ком. 5 кінн. укр. полку 112
Грабовський, большевицьк. отаман 65
Гребінник Антін (Гребеник), повст. отам. 124
Гризло, повст. отам. 124
Громовий, повст. отам. 125
Грузенко, повст. отам. 122
Гулий-Гуленко, повст. отам. 51, 65, 66, 67, 68, 72, 88, 92, 93, 96, 101, 107, 120, 122, 124, 129, 130, 132, 138, 142

Д

Давил д-р 30
Даниленко, повст. от. 125
Данилів, больш. отам.
65 Данченко, отаман 10, 41
Демченко, повст. от. 122
Денисенко 126
Денікин, ген. 9, 11, 13, 14, 15, 20, 26, 30, 32, 36, 37, 43, 46, 54, 92, 121, 134, 135, 136, 137, 138
Деркач, повст. отам. 125
Дерещук, полковн., повіт. ком., повст. от. 36, 76, 107, 124, 142
Дігтяр Іван, член повст. комітету 125
Дибенко, начальн. больш.. відділу 104
Директорія 32, 70
Добротворський, укр. старшино 105
Долуд, полк. 17, 37, 75, 88, 101, 104, 108, 142
Дорош, повст. отам. 125
Доценко О. 9, 10, 11, 12, 30
Драгомирецький 121
Дубина Іван, бунчужний 26
Дубовий, полк. 64, 96, 101
Дяченко, полковн. 26, 58, 59, 61, 73, 75, 79, 86, 91

Є

Єлланський 40

Ж

Жгира, повст. отам. 122

З

Заболотний, отаман 60, 85, 102, 124, 142
Завертайло, повст. отам. 124
Загородський, отам. 12, 47, 52, 59, 88, 90, 142
Загородній, старш. 133
Загородній, повст. отам. 124, 125
Загурський 11
«За Держовність» 23
Залізняк, повст. отам. 124
Запороженко, сот. 23
Затонський, нарком 43, 127, 138
Здобудьволя, полк. 103
Зелений, повст. отам. 125
Зірка-Рибалка, повст. отам 134, 135

І

Іванов, комдив 60-ї советськ. 111
Іванюк, махнівець 127
Ільченко, повст. отам. 124
Інтендант головний 31
Інспектор, Головний Державний 134

К

Коліберда, повст. отам. 125
Камінський, старш. 45, 46
Корохон 46
Карпенко, отам. 128
Кикоть, повст. отам. 125
«Кладун» (Мазуренко Юрко) 121
Клепач, повст. отам. 125
Кобенко, повст. отам. 122
Коваленко, повст. отам. 122
Ковальський, денік. офіцер 69
Ковальчук, повст. отам. 122
Ковтунович А. 30, 31
Кожан, махнівець 127
Козельський Б.В. (радянськ. автор) 121, 123, 124, 126, 139

Коломиєць, повст. 130
Коломийський, полк. 65
Колчак, адм. 14
Команда Армії — див. Командарм
Команда (Начальна Команда) Україн. Галицької Армії 31, 79, 81, 88
Командарм (Командуючий Армією, Омелянович-Павленко) 31, 37, 81, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 95, 97, 99, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 117, 120, 142, 143
Комашенко 141
Комінтерн 44
Конашенко, повст. отам. 124
«Комітет визволення України» 126
Полтавський Губерніяльний Повстанський Комітет 126
Право-лівобережний округовий повстанський комітет 125
Уманський повстанчий ком. 123
Повітовий Херсонський повстанський комітет 128
Центральний Український Повстанський Комітет («Цупком») 128, 132
Коновалець Є., отам. 10
Копаць, сотн. 37
Копач, сотн. 85
Котов, більш. старш. 89
Котовський 111
Коцур, повст. отам. 50, 67, 72, 76, 127, 138
Кочуржук, чотар 37
Кравченко, сотн. 41
Крайовський, ген. 117
Красовський 45
Крестинський 46
Кузьменко-Титаренко, хорунж. 120, 142
Куравський Оверко, повст. отам. 124, 140, 141
Куриленко, махнівець 127
Курочка О., прапорщик (з повстан. від. «Чорної Хмари») 124

Л

Лопчинський 43, 44

Левицький М. 11, 78
Легин, сотн. 44
Левченко, повст. отам. 124
Ленін 45, 137, 138
Лизанівський 32, 33
Литвиненко І., полк. 42, 65, 91, 93, 100, 101, 102, 105
Лихо, пов. отам. 124
Лівицький Андрій 69
«Літопис Україн. Революц.» 33, 70
Літопис «Червоної Калини» 30, 31
Лобатий, повст. отам. 124
Лойко, повст. отам. 126
Любимець, сотн. 23
Любченко, повст. отам. 126
Лютий, повст. отам. 125

М

Мазепа Ісаак 9, 10, 11, 29, 30, 31, 32, 33, 46, 49, 52, 59, 68, 78, 107
М.Мазуренко Юрко («Кодун») 21
Макаренко, чотар 30
Максименко, повст. отам. 134
Макух, галиц. рад. 29, 32
Малашко, повст. отам — див. Мелешко
Малолітко (псевд. «Сатана»), головн. команд. всіх повстанців 121
Мануїльський 46, 138
Мамай, повст. отам. 125
Мартиненко, повст. отам.
122 Маслов, махнівець 127
Матвієнко, повст. отам. 125
Моцієвич К. 32
Мацьків, поручн. 89
Махно, повст. отам. 35, 48, 51, 66, 127, 134
«Медвинська республіка» 55
Меженіков, команд. XII черв. арм. 110
Мелешко, повст. отам. 124, 129, 138
Мелешко, чот. 120
Микитка, член Револ. Ком. 30, 31
Микитка, ген. 17

Миколаєнко, сотн. 37
Мишківський, полк. 10, 11
Михайличенко 43
Мозолевський, повст. отам. 122
Мосіка Віктор, уряд, при Київ. Дивізії 84
Моргуля, повст. отам. 125
Мордалевич, повст. отам. 122, 125
Муралов 46

Н

«Народній Голос», часопис у Вінниці 32
Незалежники 44
Неїло 45
Нельговський, полков. 39
Немолівський І. 39, 40, 42
Нестеренко, повст. отам. 91, 97
Никифорова Маруся, повст. отаманка 128
Никонів, полк. 30, 49, 68, 88, 90
Ніллен, комуніст-жид 139
Німці-кольоністи 80
Нінковський 126

О

Огієнко Ів. 69
Огник, повст. от. 135
«Око», журнал 12, 17
«Око», повст. отам. 124
Ольшевський, полков. 35, 36
Омельчук, повст. отам. 125
Омелянович-Повленко М. ген. пор. отам. 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 44, 48, 54, 55, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 87, 88, 118, 119, 124, 126, 127, 128, 132, 137, 141, 142, 143
Онипко, липовецьк. комісар 69, 70
Орел, повст. отам. 124
Орлик, повст. отам. 124
Орловський, повст. отам. 124
Острогородський, адмірал 80
Отаманенко Сергій, повст. 125

П

Повленко, повст. отам. 122
Павловський, повст. отам. 124, 134
Палощук 32
Паливода Ів. 30, 32
Паліїв Дм. 30, 31
Панченко Логвин, повст. 125
Пархоменко, махнівець 127
Пащевський Павло, свящ. 18, 37, 75
Певний Петро 13, 36, 53, 54, 90, 91, 100, 102, 106, 113, 116
Перевало(ов), добров. полковник 136
Петлюра С. (Головний Отоман) 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 26, 29, 32, 35, 57, 69, 70, 71, 76, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 118, 121, 134, 136, 137
Петренко 45, 46
Петренко, повст. отам. 125
Петренко, стар. в повстан. відділі Чорн. Хмари 124
Петренко Назар, член Ц.К. партії с.-р. 121
Петрик, сотн. 32, 45, 59
Петровський 46, 138
Пляттен Франц 46, 138
Поліщук, большев. отаман 65
Полозов 39, 4
Поляки 104, 107
Попов, денік. полк. 54, 68
Попов М.М. 44
Порайко 40
Прийма, повст. отам. 126
Прокопович Вяч. 69
Прохода В. (автор) 17
Пругло, сотн. 37
Пшонник, полк. 107, 108, 125
Пятненко, повст. отам. 126

Р

Рада волинська (революційна «Всеукраїнська») (Ревком Правобережн. України) 10, 39, 40
«Рада Республіки» 29, 32

Раковський 138
Ревком Правобережжя 34, 40, 41, 42, 46
Рендо, брати, повст. отам. 123
Рибак полк. 110
Ридз-Смігли, польськ ген. 110
Ромашко, повст. отам. 122
Ромер 111
Робаківський Д, сотн. 128, 133, 134, 138
Рукоїд, повст. отам. 122
Румуни 81

С

Савицький С. 39, 40, 42
Сальський В., отам., ген., військ, мін. 9, 121, 122
Солтис, повст. отам. 125
Сатана, повст. 120
Святненко, повст. отам. 122
Севастьянов, сотн. 64
Седачов, нач. штабу XII черв. арм. 110
Серафінов, член ревради XII сов. див. 110
Середа, махнівець 127
Сірко, повстан. отам. 124, 129, 131
Сидоренко, повстан. отам. 123, 126
Синько, козак Київ. днівз. 103
Складний, повст. отам. 125
Скляр Б. 11
Сліпанський 141
Смачило С., делег. УСС 87
Совенко В., політ, референт при Армії 11, 13, 53, 60, 61, 78, 92, 100, 101, 118
Совнорком 40, 138
Сокіл, повст. отам. 124
Сокира-Яхонтів, ген. 80
Соколовська Маруся, повстанча отаманка 124
Сокур, повст. отам. 124
Сопар-Нельговський 126
Старостин, полк. 56
Степовий, повст. отам. 125
Стефанів, полк. 23, 35, 38, 39, 63, 88, 114
Стахевіч Юпіян (Stachiewicz Julian), ген. 50, 110, 111

Струк, півст. отам. 80, 122, 131
Стайкін, ген. 105, 111
Сумневич 32, 69
Сухенко Д. 32
Сюрупа, повст. отам. 122

Т

Тарнавський 31
Терешко, повст. отам. 122
Терещенко, повст. отам. 125
Ткачук, полк. 37, 62, 63
Трепет, повст. отам. 122
Троцький Л. 40, 47, 53, 55, 92, 96, 131, 137, 139
Трутенко, полк. 23, 35, 142
Трясило 126
Туз, повстан. отам. 55, 127, 137
Тютюнник В., отам. 11
Тютюнник Юрко, отаман 9, 10, 11, 12, 20, 25, 26, 29, 30, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 57, 58, 59, 61, 68, 76, 77, 78, 84, 86, 88, 90, 92, 103, 105, 107, 112, 114, 115, 116, 118, 120, 124, 127, 137, 138, 141, 142

У

Удовиченко О., полк, геншт. 70, 111, 115, 116, 117, 118
Узенко Лука 126
Укопісти 44
«Україна», часоп. 36
Українець, повстан. 50, 124
Уляна, повст. отам. 122
Урсов, начальн. большев. кінноти 97, 98, 99

Ф

Феденко Панас 11, 30, 32, 33, 46, 48, 49, 55, 68, 69, 71, 136, 138
Фіялковський, большевик 105

Х

Хвиля А., член ревкому 30, 31, 44
 Хмара, повст. отам. 124
 Хоменко, прапор, (з відділу повст.-от. «Чорної Хмари») 124
 Христовий, повст. отам. 125

Ц

Цвітковський, повст. отам. 123
 Центральна Рада 36
 Цербалюк, повст. отам. 125
 Цигар Омелян, повстанець 125
 Циган, повстанч. отам. 125
 Ц.К.ВКП 138
 «Цупком» (Центр. Укр. Повст. Комітет) 120

Ч

Чайківський А. 68
 Черкаський 32
 Чижевський Г., полк. 23, 127
 Чижевський, сотн. 23
 Чичерін 46
 «Чорна Хмара», повст. от. 124
 Черненко, сотн. 34, 35, 36
 Чорний, повст. отам. 124
 Чубук П. 11, 30, 36
 Чубукова-Дорошенко 126
 Чуприна, повст. отам. 124
 Чучупака, повст. отам. 59, 67, 122, 138, 142

Ш

Шодлун М. 69
 Шандрук, полк. 70

Швець, член Директ. 70
 Шекерик 69
 Шеларович, от. 106, 107, 118
 Шепель. повст. отам 25, 125, 136
 Шіллінг, добров. ген. 14, 121
 Шляхтиченко М., поручн. 140, 141
 Шохин, ловст. отам. 124
 Шпорта, махнівець 127
 Шрамченко, полк. 94
 Штопа, повст. отам. 125
 Шуба, повст. отам. 126
 Шульгин, сотн. 23
 Шумський 39, 40, 43
 Шура-Бура, сотн. 23
 Шухевич С., д-р 30, 87

Щ

Щодилів О. 32
 Щусь, махнівець 127

Ю

Юденич, ген. 14
 Юрис, ловст. отам 122
 Юрченко 126

Я

Яблучко, повст. отам. 125
 Яворський, нач. штабу Всеукр. ревкому (повстан.) 121
 Яворський, сотн. 21
 Якір, начдив, больш.. 111
 Яковенко, комуніст 139
 Яременко, повст. отам. 125
 Ярослав 45, 46

Покажчик назв військових частин

I.

Українські частини

- Галицька армія 9, 11, 13, 15, 17, 20, 26, 31, 35, 49, 68, 69, 88, 97, 103, 104, 107, 109, 138
Гайдамацька бригада 17
Галицькі бригади 87
7 гарматна бригада 23
Волинська гарматна бригада 17
«Волохівці» (з відділу от. Волоха) 79, 82, 91
Дніпровська бригада 39
Кінна бригада 100, 101, 102, 103, 104, 107
I бригада УСС 85
Галицька кінна бригада от. Шеларовича 106, 107, 109, 118
Волинська збірна Група (пізніше: Волинська дивізія - див. окремо) 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 35
Запорозька збірна група (пізніше: Запорозька дивізія—див. окремо) 17, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28
Київська збірна група (пізніше: Київська дивізія - див. окремо) 17, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 35, 36
Південна група 45, 52, 53, 64, 65, 67
Північна група 45, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 68
Волинська дивізія 38, 39, 45, 47, 51, 52, 56, 68, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 142
Залізна дивізія 22
Залізнична дивізія 17
Запорозька дивізія 38, 39, 41, 51, 52, 57, 62, 66, 67, 72, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 142
Київська дивізія 38, 39, 45, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 68, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 138
Північна дивізія 17
селянська дивізія 17
12 селянська дивізія 17
4 дивізія Сірожупаників 17
2 стрілецька дивізія 117
3 стрілецька дивізія або група 7, 19, 21, 22, 24, 27, 28, 35, 36, 37
2 дивізія (б. «Запорозької Січі») 17
Дивізія полк. Удовиченка 111, 115, 116, 117, 118
6 укр. дивізія полк. геншт. Безручка 111
Кінно-гірний дивізіон полк. Алмазова 19, 22, 28, 36, 50, 51, 62, 63, 65, 97, 101, 105
6 загін Запорозької дивізії 45, 50, 51
7 загін Запорозької дивізії (полк. Дубового) 45, 50, 51, 64, 65
8 загін Запорозької дивізії (8 запорозький загін) 45, 50, 51
11 загін Запорозької Групи 19
Уманський повстан. Комітет 124
Галицькі Корпуси 81
I Галицький Корпус 19
II Галицький Корпус 85, 86, 136
Запорозький Корпус 17
Корпус Січових Стрільців 17
«Коцурівці» (із відділу повст. от. Коцура) 79
Гайдамацький курінь ім. Ів. Сірка 135
2 курінь чорних запорожців 86
Немирівський курінь 64

Виноградський повстан. полк на Звенигородщині 123
Боярський повстанч. полк на Звенигородщині 123
Богунівський полк 65
1 гайдамацький полк 35
2 гайдамацький полк 35
11 гайдамацький полк 88
Кінний полк (відділ) Алмазова 28
Полк Костя Гордієнка 19, 22, 34, 35, 63, 73
Кінний Запорозький полк 65, 72, 73, 85, 100, 101, 102, 105, 106
Піший Запорозький полк 66, 93, 97, 101
2 кінний полк ім. Залізняка 17, 20, 95, 96
2 кінно-запорозький полк 63
3 кінний полк 37, 39, 50, 51, 52, 53, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 90, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 112, 114, 118
5 кінний полк Київської дивізії 25, 55, 56, 58, 62, 72, 76, 79, 90, 106, 112, 114
Чорні запорожці — див. Чорний полк
6 збірний полк 19
7 збірний полк Запор. Групи 19
4 збірний полк Волинської дивізії 96, 113
2 збірний піший полк 17
1 збірний піший полк 17
5 піший полк 106
1 кінний полк Волин. дивіз. 57
2 кінно-запорозький полк 68
Кінний полк ім. Гетьмана Мазепи (Мазепинський полк) 17, 55, 58, 108, 113
3 окремих кінний полк Стріл. Дивізії 38, 45
Полк морської піхоти 17, 39
1 Олександрівський повстанч. полк Низових Козаків 129
2 Олександрівський повстан. Полк 129, 130, 131
Синій полк 23
4 полк Сірожуланників 17
Слобідський кінний полк 35
9 стрілецький полк 23
Тетіївський повстанський полк 140, 141
Чорний полк (Чорні запорожці) 19, 22, 26, 35, 38, 39, 44, 49, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62

68, 73, 74, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 91, 93, 96, 97, 98, 100, 101, 104, 105, 107, 108, 109
Чорноморський повст. полк 23, 30, 90, 104, 106, 117
Юнацький полк 23
Чорномличан. повст. полк 135
«Січі» 141, 142
«Запорозька Січ» 47, 141
Гайдамацька сотня 63
Гарматна сотня 23
Кулеметна сотня 23
Синя сотня 23
Сотня ім. Сагайдачного 73
Стрілецько сотня 23
Чорноморська сотня 23
Спільна юнацька школа 17

II.

Добровольчі частини

Армія Денікіна (Добрармія) 13, 14, 20, 25, 31, 34, 35, 36, 45, 47, 49, 54, 55, 61, 65, 69, 103, 119, 121, 131, 136, 137
Брочепотяг «Пластун» 35
Вовчонський відділ Добрармії 49
Бердичівська група Добрармії 20
14 добров. дивізія 19, 21
Кавказька «сводная дивизия» Попова 22, 49
Донці 49
Дроздовці 64
3-й корпус Добрармії 134
42 добр. полк 27, 28
Татарський полк 63
Чеченський полк 63
Київська «стража» 63
Скви́рськз «стража» 63
Тарагцнська «стража» 63
Уманська «стрсжа» 63

III.

Польські частини

Польська армія 18, 88, 89, 140

II польська армія 110, 111
III польська армія 110
VI польська армія 110
I гірська бригада 110
III кінна бригада 111
VII кінна бригада 110
Начальний Вождь 110
Кінна група (дивізія) Ро мера 111
Дивізія Галера 82
I дивізія легіонів 110
IV дивізія піхоти 110
5 польська дивізія 110
7 дивізія піхоти 110, 117
12 польська дивізія 110
18 польська дивізія 110
Польська Начальна Командо 10, 110, 111
41 полк піхоти 110
2 полк уланів 110
5 полк уланів 110
12 полк уланів 110

IV. Большевицькі частини

Армії:

Українська Червона Армія 40, 42, 55
Червона (советська) Армія 13, 32, 42, 45, 53,
54, 55, 64, 92, 137
XII червона (советська) армія 40, 87, 89,
110, Ш
XIV червона (советська армія) 74, 89, 95,
109, 110, 111, 114, 116

Бригади:

Бригада Котовського 111
Латиська бригада 66, 78, 79
121 большевицька (червона) бригада 105
Бригада «Україн. січових стрільців» 110

Броневики:

Бронепотяг «Коршун» 105
Бронепотяг «Красний Крестьянин» 105
Бронепотяг «Ураган» 105

Відділи:

4-й советський експедиційний «карательний»
відділ 141
6-й совет. експедиційний «карательний» від-
діл 140, 141
Большевицький відділ Михайлова 110
Большевицький відділ Якимовича 110
«Волохівці» 79, 82, 91
«Коцурівці» 79

Дивізії:

Кінний дивізіон Волоха 41
VII советська дивізія 110
II латиська дивізія 82, 83
41 большевицька дивізія 81, 85, 105, 110,
111, 112, 117
17 советська кінна дивізія 110
44 червона (большев.) дивізія 42, 44, 47,
110, 111
45 піша червона дивізія 85, 109, 110, 111, 112
46 сов. дивізія 112
47 советська дивізія 110
58 піша советська дивізія 55, 110, 111
60 кінна сов. Дивізія 44, 79, 109, 110, 111,
123
44 Таращанська дивізія 37, 38, 39, 51, 87

Полки:

Балтський охоронний сов. полк 107
2-й гайдамацький волохівський полк 39
38-й большев. полк 65
535 советський полк 131
«Українські Січові стрільці» 110

Показчик географічних назв

А

Аврамівка, с. 65, 79
Агафіївка, с. 104
Адабаш, с. 55
Аджамка, с. 65, 79, 80
Акерман, м. 81
Александрійський район 124
Алешки, м. 133
Ананів, м. 69, 85, 90, 103, 104, 105, 124, 127
Ананівський повіт 61, 84, 103
Андріївка, с. 97
Аникіївка, с. 64
Аннівка, с. 98
Аннова, с. 94
Аннопіль, мк. 109
Антонівка, с. 107
Антопіль, с. 19, 109, 112, 114, 115
Апостолово, с. 133
Арсенівка, с. 62, 63, 64, 79, 80
Архангельське, с. 133
Афанасіївка, с. 50

Б

Бабанів, с. 28
Бабанка, с. 35, 38, 39, 45, 99
Бабчинці, с. 117
Багла, с. 24
Базилевичево, с. 99
Байбузи, с. 56, 57
Байтала, с. 103, 104
Бакша, с. 107
Балабанівка, с. 22
Бапандино, с. 77, 78, 79

Баланівка, с. 87, 108
Балта, м. 15, 50, 60, 70, 84, 85, 90, 91, 103, 104, 106, 107, 127
Балтський повіт 60, 61, 77, 81, 103
Балтський напрям 124
Баскаки, с. 111
Баталея, хутір 75
Батурино, с. 133
Батшак, с. 99
Бахмач, м. 14, 88
Баштани, с. 125
Бердичів, м. 13, 14, 19, 21, 46, 79, 110
Бердянськ, м. 37, 49, 127
Бережинка, ст. 131
Березівка, с. 98, 99, 102
Березки Бершадські, с. 86, 87
Березніговате, с. 133, 134
Березняги, с. 56, 57
Берліки Чечельницькі, с. 108
Бершадь, м. 70, 84, 85, 86, 87, 107
Бесарабія 70
Бесідки, с. 24
Биківка, с. 111
Біла Церква, м. 22, 23, 79, 111
Білашка (Білашки), с. 25, 27, 35
Біле, с. 115
Білівці, с. 64
Білогородка, с. 123
Білозери, с. 78
Білозір'я, м. 56, 58
Білоцерківський напрям 82
Білоцерківський шлях 22
Білінка, с. 127
Бірзула 15, 22, 50, 60, 80, 83, 102, 104, 106, 108, 113, 127
Благодатна, с. 105

Бобрік, с. 104, 122
Бобринець, м. 90, 96, 97
Бобринка, с. 98
Бобриково, с. 24
Бобринська, ст. 14, 51, 58, 78
Бобринецький шлях 131
Богданівка, с. 99
Богодухівка, мк. 77
Богопіль, м. 49, 51, 60, 61, 84, 91
Богоявлень 133
Бокове, с. 104, 106
Бондарево, с. 77
Бондарівка, с. 127
Бордашво, с. 95
Борівка, с. 117
Борки, с. 104
Бородкино, с. 94
Борозна, с. 133
Борушківці, с. 12
Борщі, ст. 106
Боярка, ст. 123
Боярська волость 123
Браївка, с. 140
Браїлів 13
Браїпівка 22
Братолюбівка, с. 124
Братське, с. 99
Брацлав, м. 9, 50, 68, 69, 88, 112, 113, 122
Бродецьке, с. 24, 25
Брусилів мк. 111, 122
Буг, ріка 54, 60, 84, 87, 100, 102, 107, 110
Бугаївка, с. 21
Будаївка, с. 122
Будзинковата, с. 50, 83
Буди, с. 87
Будище, с. 56, 57
Бузи(е)нковата, с. 82
Булгарка, с. 100
Буличова, с. 79
Бурсалоеа, с. 93
Бурти, с. 94
Бушка, р. 111
Валегуцулів (Валегоцулів) с. 105
Вапнярка, ст. 14, 31, 35, 38, 42, 47, 52, 88, 90, 91, 107, 112, 142
Вапнярський вузел 109
Варварівка, с. 102
Варшава 69, 70
Василино, ст. 102
Василиново, с. 101
Василівка, с. 50
Василііва, с. 99, 102
Васютинці, с. 72
Вахнівка, с. 18, 21
Велика (і), с. 98
Велика Боярка, с. 104
Велика Буромка, с. 72, 76
Велика Виська, с. 62, 64
Велика Кириївка 86
Велика Олександрівка, с. 133
Велика Половецька, с. 122
Велика Северинка, с. 65
Великий Бобрік, с. 104
Великі Бузуки, с. 58, 59
Великі Канівці, с. 77
Вербицька, слоб. 117
Вербка (Вербці), с. 117
Вербівка, с. 22, 50, 51, 77, 108
Верблюжка, с. 51, 68, 124
Вербово, с. 91
Версуни, с. 58, 59
Верхівка, с. 108
Верхнедніпровськ, м. 127
Верхнедніпровський повіт 127
Верховцево, с. 124
Весела, с. 102, 103
Веселий Кут, с. 52
Веселівка, с. 62, 79
Виноград, с. 22
Виноградська волость 123
Високе, с. 22, 23
Високі Байраки, с. 65

Вись, річка 54
Ви(і)сунськ 133
Висунь, річка 133
Витлоухова, с. 104
Вишенька, с. 19
Вишнеполе, с. 24, 27, 28, 35, 38, 39
Вівсяники, с. 18
Вікторштадт кол. (с.) 50, 51, 52, 81
Вільшана(и), с. 53, 55, 61, 62
Вільшанка, х. 61, 115, 116
Вільшаниця, с. 115
Вінниця 13, 17, 18, 19, 20, 21, 30, 50, 69, 80,
90, 110, 117, 125
Вінницький повіт 125
Вовча Балка, с. 47, 50
Водяна, с. 97
Вознесенськ, м. 61, 80, 90, 97, 99, 102, 105
Войтівка, с. 87
Войтівці, с. 29, 34
Волинь 125, 142
Волинська, с. 68
Володарка, с. 122
Володимирівка(ці), с. 64, 96, 98, 127
Воложське, с. 117
Воробіївка, с. 83
Вороне, с. 27
Вороновиці(вці), с. 33, 41
Вороньков, с. 125
Восьма Рота, с. 64
Врадіївка, ст. 104, 108
Вуїчів, с. 94

Г

Гадяцький повіт 126
Гайворон, м. 38, 50, 83, 84, 85
Гайворонська переправа 89
Гайдамацький хутір 102
Гайдебурово, с. 108
Гайсин, м. 13, 17, 29, 49, 62, 68, 83, 85, 88,
89, 132
Гайсинський повіт 122
Галичина 14
Гандрабори, с. 125
Гапонка, с. 62
Гвоздівка, с. 104
Гембича, с. 62
Глеваха, с. 122
Глинка, с. 24
Глинськ, с. 19
Глодоси, с. 50, 51, 81, 82, 95, 104, 127
Годніка, с. 108, 123
Голдашівка, с. 108
Голендри, ст. 18, 19, 20
Гальма, с. 107
Голиково, с. 77
Голованівськ(е), м. 39, 41, 45, 53, 55, 60, 63,
79, 82, 84, 94, 122
Головківка, с. 67
Гапосхове, м. 60, 85
Голта м. 60, 61, 85, 91, 103
Гомель, м. 40
Гончарівка, с. 24, 25
Гордяка, с. 99
Городище, м. 55, 56, 113
Городищенська цукроварня 56
Горопай, с. 17
Градижськ, м. 76
Гранів, с. 41
Грофська, с. 81
Гребінка, м. і ст. 14, 68, 74, 76
Гренівка, с. 81
Греків, с. 102
Григоріївка, с. 96, 97
Гродзево, с. 38
Грузівка, с. 9
Грушівка, с. 77
Грушівська цукроварня 77
Грушки, с. 84, 87
Гулівці, с. 18, 19, 20
Гуляй-город, с. 77
Гуляйка, с. 24
Гусаково, с. 24
Гусево, с. 103
Гусівка, с. 48, 52
Гутницьке Селище, с. 66

Г

Графська - див. Графська 81

Д

Давидівка, с. 45
Данилова Балка, с. 84, 86
Данівка, с. 108
Дашів, м. 41
Двинськ, м. 37
Дельфінівка, с. 84
Двмешківка, с. 65
Демидова, с. 87, 104, 108
Дв(и)минова, с. 79
Деньги, с. 73
Деражня, ст. 110
Деревеньківці, с. 61
Деренківці, с. 55, 59, 124
Двренецький район 138
Десята Рота, с. 65
Джуґастри, с. 115
Дзендзелівка, с. 38
Дзвиняч, с. 140
Диківка, с. 127
Димвр, с. 122
Дмнтрашівка, с. 116
Дмитрівка, с. 127, 130, 135
Дніпро, р. 75, 77, 135
Дністер, р. 61, 70, 110, 111, 117
Дніпровський пов. 133, 134
Добровеличківка(ці), Добровеличка, с. 50, 51, 61, 83, 95
Доброводи, с. 28
Добрянка, с. 82, 83
Добрянська переправа 83
Доги, с. 27
Долинська, ст. 96, 97, 127
Долинцево, с. 124
Долгинцево, с. 133
Доліровка, с. 96
Домбровка, с. 111

Дон, ріка 29
Донецький район 138
Дорожинка, с. 82
Дранка(и), с. 114
Драчівка, с. 127
Дробівка, с. 61
Дробово, с. 77
Дрозди, с. 122
Дружелюбка, с. 99
Дубки, хутір 52, 62
Дубіївка, с. 58
Дубове, м. 36
Дуброва, с. 97
Дудуліївка, с. 123
Дуковича, с. 79, 80
Думанці, с. 59
Дунаївці, м. 9

Є

Євдокимівка, с. 50, 51
Єгорівка, с. 81
Єланець (Єланці), с. 97, 116, 117
Єлисавет, м. 47, 51, 55, 61, 64, 65, 70, 79, 95, 96, 97, 127, 132
Єлисаветградка, с. 127
Єлисаветівка, с. 51, 79, 80, 81
Єлисаветка, с. 97
Єлисаветщина (Єлисаветський повіт) 48, 61, 77, 81, 96, 120
Єлисаветський напрямок 131
Ємпієвки, с. 90, 93, 94
Ємільчин, с. 111
Єрделево, с. 94
Єрделівка, с. 80, 81
Єрдонівка, с. 80, 81
Єремівка, с. 59, 72, 76, 97

Ж

Жобокричі (Жабокрич), м. 109
Жабокричка, с. 108
Жаботин, с. 77

Жашків, с. 17, 20, 21, 22, 25, 61
Жеребець, ст. 135
Жеребково, с. 85, 104, 105
Животів, с. 37
Животівка, с. 22
Жидівське, с. 103
Жидівці, с. 111
Житомир, м. 13, 39, 46, 111
Жмеринка, ст. 13, 15, 22, 31, 50, 52, 69, 80,
83, 104, 108, 110, 126
Жовнин, с. 67, 75, 76
Жолоби, с. 109
Журовлівка, ст. 109, 112, 117
Журавлінка, с. 50

З

Забара, с. 52
Заводське, с. 52
Завале, с. 87
Загородник, с. 74
Залісне, с. 24
Замотниця, с. 77
Заплах, хутір 104
Запашка, с. 52
Захарівка, с. 95
Збруч, річка 10
Звенигородка, м. 22, 24, 25, 59, 122, 124, 126
Звенигородці, с. 76
Звенигородщина 77, 120, 121, 124, 137
Звенигородський повіт 108, 126
Звягіль, ст. 110
Зелене, с. 52
Зеленка, с. 24, 25
Златопіль, м. 79
Злинка, ст. 64, 104, 127
Злинський хутір 52
Злодіївка, с. 122
Знаменка, ст. 50, 51, 64, 66, 67, 68, 72, 78,
90, 94, 96, 97, 124, 127, 135
Знаменська цукроварня 130
Зозів, м. 21

Золотоноша, м. 58, 68, 73, 74, 76, 77, 127
Золотонощина (-ський повіт) 68
Зубори, с. 122
Зятківці, с. 87

І

Іванівка (ці), с. 50, 51, 52, 53, 64, 94, 127
Іванькн (Іванки), с. 22, 24, 64, 65, 124
Івківці, с. 67
Ігнатово (Ігнатково), с. 116
Ізраїлівво (лівка), с. 98
Іква, річка 110
Ільці, с. 41
Інгулець, річка 124
Інгул, р. 124
Іржавець, с. 72
Ірклєів (Іркліїв), с. 73, 74, 75
Ісаєво, с. 103
Іскренне, с. 53

Й

Йорин, с. 24

К

Казавтир, с. 60
Казарна (ма), с. 66, 102
Казенний, хуг. 102
Казимирівка, с. 50
Калинівка, с. і ст. 13, 18, 41, 129
Кальне Болото, с. 51, 94
Калусник, с. 110
Калушське, с. 133
Каме(я)нка, с. 76, 78, 108
Каме(і)ноброд, с. 84, 86
Камініче, с. 24, 35, 38, 94
Камінний Брід, с. 86
Кам'янець-Подільський, м. 10, 46, 68, 70, 75, 120
Конотове, с. 131
Канів, м. 52, 56, 59, 123
Канівщина 56, 59, 123, 124, 138

Каніж, с. 79
Ка(о)питанівка, с. 60, 84
Капустянка, с. 107
Карбівка, с. 95
Касянівка, с. 27
Катеринівка, с. 50, 99
Катеринослав, м. 35, 51, 124, 127
Катеринославщина (-ський пов.) 15, 51, 74, 77, 124, 125, 131
Катеринославська переправа 64
Катеринославський район 120, 128
Кедрашівка, с. 108
Керелівка, с. 53, 54, 55
Кертавка, с. 102
Київ, м. 13, 110, 111, 136
Київський повіт 124
Київщина 15, 70, 124, 125, 126
Киріївка, с. 86
Кирсонівка, с. 109
Кисіпівка, с. 53
Кисмецьке, с. 109
Китайгород, с. 72
Китроси, с. 117
Китросанівка, с. 97, 98
Кічкас, с. 135
Клембівка, с. 115
Климівко, с. 117
Клим(н)ці, с. 64, 66, 127
Кліщинці, с. 75
Клюки, с. 23
Княже, с. 61
Княжева, с. 109
Кавалівка, с. 62, 98
Коврай, с. 77
Когутівка, с. 36
Кодима, с. 123
Кожанка, ст. 23
Казацька Балка, с. 51
Козацьке, с. 106
Козачий хутір (Казацькі хутори) 51, 52
Козин, с. 59
Козятин, ст. 13, 17, 19, 20, 21, 22, 79, 110, 111, 112, 136
Колоде(и)нка, с. 109
Калоколова, хут. 52
Коламийчево, с. 96
Комаргород, с. 109
Компаніївка, с. 96, 127
Комель, м. 22
Константинівка, с. 66
Капуроце, с. 104
Копанка, с. 52, 79, 80
Копсанка, с. 122
Кордилівка, с. 13
Коржево, с. 45 Коритно, с. 82, 83
Коростень ст. 40, 111
Коростівка, с. 127
Корасточева, с. 94
Корсунь, м. 55, 61
Косогорівка, с. 95
Костянтинів, с. 24
Костянтинівка, с. 127
Коханівка, с. 66, 77
Каховка, с. 104
Кочковка, с. 117
Кочурово, с. 108
Красипівка, с. 24
Красний Кут, с. 24, 98
Красний Яр, с. 66
Красноверш(т)ка(и), с. 94, 95
Красногірка (ськ), с. 84, 109, 112
Краснопіль, с. 19
Краснопілля, с. 51
Краснопалня (к. Катериносл.), с. 135
Краснопалка (и), с. 27
Красносільці, с. 10
Кременчук, м. 47, 51, 72, 76, 95, 125, 127
Кременчуцька переправа 64
Криве Озеро, с. 84, 85, 89, 98, 104, 127
Кривий Ріг, с. 124
Кривоносівка, с. 97
Крижанівка, с. 107
Крижопіль, м. 84, 90, 108, 113, 114, 117
Крим 75
Кримки, с. 79

Криничевата, с. 98
Кринички, с. 106, 108
Кролевецький повіт 127
Крутеньке, с. 36, 38
Крути, ст. 14
Ксьондзівка, с. 27, 38
Кубанська область 139
Куликівка, с. 133
Куликове Поле 103
Кулішево, с. 21
Кумейки, с. 58, 61
Куни, с. 109
Курськ 14, 46
Курупачинське, с. 104
Кустівці, м. 19
Кути, с. 24
Куца Балка, с. 84

Л

Ладиженка, с. 35
Ларія, с. 64, 65
Ларіївці, с. 46
Лебединка, с. 45
Левшина, с. 65
Лиги(е)зина, с. 24, 27
Лелеківка, с. 127
Лемещиха, с. 24
Леонтовича, с. 98
Лепетень, с. 19
Летичів, м. 82, 110
Лещівка, с. 45
Липецьк, с. 103, 105
Липняжка, с. 50, 51, 61, 81
Липовець, м. 12, 21, 22, 24, 29, 30, 41, 111
Липовеччина 124
Липовенькао, с. 60, 84
Лисаветчина 124
Литвинівка, с. 24
Литків, с. 108
Лихолети, с. 77
Лівобережжя 46, 57, 119, 131

Лідівка, с. 102
Лісниче, с. 108
Літин, м. 32, 35
Лозини (Лозин) 19
Лозова, ст. 14
Лозовата, с. 84
Лозоватка, с. 51, 61, 65, 97, 98
Лозовий Яр, с. 123
Лозовки, с. 56, 57
Лубенський повіт 126
Лубенці, с. 75, 77
Лубни, м. 68, 74, 75
Луганськ, м. 57
Лугове, с. 86, 87
Луканівка, с. 103, 108
Лукашівка, м. 21, 22
Любар, с. 10, 18, 30, 107
Любашівка, с. 85, 104, 106, 107, 127
Любомирка, с. 67, 106
Любрина, с. 79, 82
Ляхова, с. 52
Ля(а)шівка, с. 72

М

Мазепинці, с. 122
Майданецьке, с. 35
Майново, с. 104
Майдан Середнявський, с. 111
Макарів, с. 122
Маклаки, с. 111
Макснівка, с. 65, 79, 80
Мала Виська (Малі Виськи), с. 51, 61, 62, 63, 80
Мала Кириївка, с. 86
Мала Мамайка, с. 65
Маланівка, с. 104
Малин, ст. 111
Мала Олександрівка, с. 133
Мала Половецька, с. 122
Мала Українка, с. 62
Маньківка, с. 24
Мануйлівка, с. 63, 94

Маргаритівка, хут. 61
Мардарівка, с. 104
Марківка, с. 109, 114
Маріївка, с. 51, 65, 79, 80
Маріянівка, с. 84, 97, 99, 104
Маріупіль, м. 37, 49, 55
Маріямліль, с. 51, 52, 79, 80
Матвіївка, с. 67
Махнівка, м. 13
Маяк, м. 81
Медведівка, с. 59, 67, 68, 123
Медвинський район 126
Мєдвина, с. 123
Медівець, с. 22
Межиричі, с. 59
Мелітопіль, м. 57, 127
Мертводи, с. 100
Мехова, с. 103
Миколаєво, с. 98
Миколаїв, м. 80, 102, 106, 133
Миколаїв, с. 130
Миколаївка, с. 52, 79, 80, 94, 95, 97, 99, 102, 103, 104
Миколаївка II, с. 98, 102, 133
Микуличі, с. 110
Милашевичі, с. 110
Миролюдівка, с. 80
Миронівка, с. 127
Миропіль, ст. 10, 12, 17, 18
Митрофанівка, с. 66
Михайлівка, с. 22, 76, 107, 122, 133
Михайлово, с. 72
Мишурино (Мишурин), ст. 51, 68, 124, 127
Могилів Под., м. 70, 81, 107, 117
Могильне, с. 84, 87
Мозир, м. 40, 82
Мозирський напрям 82
Мозоліївка, с. 76
Мокра Калигірка, с. 53, 59, 61
Молдавка 102, 103
Молдованово, с. 84
Моностирище, с. 27, 122
Мончин, с. 21

Москаленки, с. 68, 70, 76
Москва, м. 37, 46, 57
Мотронинський монастир 77
Мотяжин, с. 122
Мошни, м. 56, 57, 59, 67
Мощене, с. 86
Мясківка, с. 114, 115, 116, 117

Н

Надежівка, с. 99
Наливайки, с. 94
Наладівка, с. 19
Небелівка, с. 94
Немирів, м. 111
Немирівці, с. 19
Нерубайка (и), с. 28, 95
Неселки, с. 104
Нестерівка, с. 27
Нетребівка, с. 115, 116
Нечаївка, с. 77
Никольськ, с. 99
Никопіль, м. 15
Никопільський район 134
Ніжинський повіт 127
Нобилівка (Нобилівці), с. 28, 99
Нова Андрєївка, с. 76
Нова Басань, с. 122
Нова Гребля, с. 19, 24
Нова Майорівка, с. 103
Нова Прага, м. 127
Нова Ушиця, м. 9
Нова Чорторія, м. 11, 17, 30
Новий Бихів, с. 122
Новий Буг, м. і ст. 99, 124
Новий Вормс, с. 102
Новий Животів, м. 22
Новий Коврай, с. 77
Новий Севастопіль 133
Новино, сл. 19
Ново-Архангельськ, м. 50, 52, 95, 122
Ново-Василівка, с. 102
Нововоскресенськ 102

Новоград-Волинський, м. 82
Новоград-Волинський напрям 82
Новогригоріївка, ст. 104
Ново-Дмитріївка, ст. 133
Новоконстантинів, с. 110
Ново-Мазарська, с. 103
Ново-Миргород, м. (Новомиргород) 47, 52, 76, 79
Ново-Павлівка (Новопавлівка), с. 102, 103
Новоселиця, хут. 86
Новосело 99
Новосілки, с. 82, 84, 105
Новослобідка, с. 102
Ново-Стародіб, м. 127
Ново-Українка, ст. 50, 51, 61, 64, 95, 96, 104
Новочеркаськ, м. 37, 49
Ночівка, с. 54, 61
Нотбек (а), с. 127

О

Обертасово, с. 94
Облонівка, с. 122
Ободівка (Ободіївка), с. 87, 108
Обознівка, с. 127
Обозовка, с. 98
Обухів, м. 125
Овечане, с. 19
Овруч, м. 110, 111
Овручський напрямок 82
Однівка, с. 109
Одеса, м. 15, 61, 70, 80, 102, 103, 106
Оксанино (Оксанин), с. 28, 34, 94
Олександрів, м. 122, 127
Олександрівка, с. 50, 52, 62, 82, 94, 97, 98, 102, 127
Олександрівськ, м. 96
Олександрійський пов. 125
Олексіївка, с. 50, 62, 64, 65, 98, 127
Ольвіопіль, м. 3, 5, 37, 45, 47, 85, 89, 102, 107, 122, 127
Ольвіопільський напрямок 82

Ольгопіль, м. 15, 37, 70, 84, 89, 102, 105, 107, 108
Ольшанка, с. 38, 51
Ольшаниця, ст. і с. 55, 116
Онуфріївка, с. 103
Оратів (ово), м. 21, 22
Орлик, м. 91
Орлово (а), с. 45, 94
Осиковата, с. 65, 97, 127
Оситя, с. 50, 79, 80
Осипово, с. 99
Осієвка, с. 86
Острівець, с. 45
Остролінь, м. 110
Отрадна Долина, с. 98

П

Павлівка (ці), с. 50, 94, 99, 103
Паладієно, с. 98
Паланка, с. 27, 34
Паливка, с. 80
Пальчик, с. 24, 25
Пантаївка, с. 130
Панчів (чево), с. 64, 79, 80
Пасіївка, с. 19
Паціцвли, с. 103, 104, 105
Пеляшпіль, с. 38, 86
Пересип, м. 80
Первозванівка, с. 66
Перегонівка, с. 36
Переяслав, м. 56
Переяславський пов. 124, 126
Петриківці, с. 19
Петрівка, с. 50, 51, 52, 79, 80
Петрівці, с. 36, 45
Петрів Острів, с. 61
Петрово, с. 124
Петропавлівка, фільварок, с. 52
Печора, м. 88
Пиків, м. 19, 26, 41
Пирятин, м. 73
Писарівка, с. 19, 117

Писщихи, с. 122
Підвисоке, с. 45
Пісчана (Піщана), с. 76, 107, 108
Пісчанка, с. 108
Плеваки (а), с. 61
Плетений Ташлик, с. 95, 96
Плоске, с. 50, 107
Плохонівка, с. 140
Побойна, с. 24
Погребище, м. 111
Подачне, с. 27
Поділля 125
Познанка, с. 107
Покровське, с. 64, 66, 96
Покотилова, м. 39, 90, 91
Полісся 110
Паланочка, с. 27, 33, 34
Полковнича, с. 25
Польща 75, 83, 107, 126
Полонисте, с. 45
Полонне, ст. 10
Полтава, м. 14, 22, 57, 74
Полтавщина 74, 121, 125, 126, 127
Помішна, ст. 50, 51, 52, 90, 94, 96
Помойник, с. 27
Понівка, с. 123
Понтаївка, с. 64
Пооовка, с. 22
Порадовка, с. 122
Посад, с. 107
Поташ, ст. 24, 34, 39
Потік, с. 50
Почалинці, с. 55
Правобережжя 15, 30, 119, 142
Прилуки, м. 18
Прип'ять, р. 110
Проскурів, м. 9, 10, 12, 19, 70
Пруси, с. 72
Пугачівка, с. 24
Пужайки(ків), с. 108
Пушків, с. 60
П'ясківка, с. 108
П'ятигори, м. 22, 37

П'ятихатка (и), ст. 51, 98, 124, 127, 129
П'ятки, с. 19
П'ятківка, с. 111

Р

Радівка, с. 19
Радомисль, м. 111, 122
Радомиський район 122, 125
Райгород (цукроварня), м. 79
Ракино, с. 51, 52, 81
Ратушине, с. 115
Резино, с. 24
Рейментарівка, с. 79, 80
Решці, с. 19
Рівне, м. 11
Рівне, с. 96, 127
Різанівка, с. 97
Рі(е)заново, с. 96
Роги, с. 27, 34
Рогова, с. 31, 36
Роздільна (е), ст. 60, 64, 80, 102, 105
Розношинці, с. 84
Розумниця, с. 122
Ромодан, м. 76
Романівка, с. 27, 111
Ропотуха, с. 41
Росішна, с. 140
Ростов, м. 15
Росоховатка, с. 25
Росоша, с. 36
Ротмистрівка 21
Рошачівка, с. 97
Рубаній Міст, с. 24
Рудиця, ст. 113
Ружичівка, с. 66
Руська Поляна, с. 58, 59
Румунія 75, 83, 89

С

Сабліно-Знаменська цукроварня, ст. 65, 130

Савинці, с. 109
 Савранська переправа 85
 Саврань, м. 60, 85, 89, 104, 107, 122, 127
 Савчино, с. 87, 109, 114, 115
 Сагайдакова, с. 79
 Сап'ків, с. 87
 Самгородок, м. 19
 Саражинка, с. 108
 Сахарна, с. 130
 Свердликове, с. 24, 35
 Сверниково, с. 84
 Свидовок, м. 56
 Свинарко, с. 28, 38, 39
 Святотроїцьке, с. 103, 104
 Седнівка, с. 98
 Селеванівці (ка), с. 103, 104, 105, 107, 124
 Семенасте, с. 64, 95
 Семенівка (цї), с. 64, 75, 96
 Семидуби, с. 35, 44
 Сетів, с. 77, 79, 80, 127
 Сербулівка, с. 99
 Сердюхівка, с. 79
 Серпухів, м. 45, 46
 Си(е)днівка, с. 97, 98
 Сидори, с. 122
 Сидорівка, с. 55
 Синельниково, ст. 51, 135
 Синюха, р. 51, 54, 85, 94, 95
 Ситківка, с. 140
 Сінне, с. 106
 Скала, с. 22
 Скалене (Скалеве, Скалево), с. 50, 51, 94
 Сквир, м. 23, 37, 111
 Сквирський пов. 141
 Славечна, м. 110
 Славечна, р. 110
 Слобідка, с. 106, 108
 Слобідка Пустовецька 19
 Слобода 19, 123, 140
 Случ, р. 110
 Сміла, м. 56, 59, 79
 Сніжки, с. 122
 Сніги(у)рівка, с. 133, 140
 Собківка, с. 36
 Сокалівка, с. 27
 Солонне, с. 99
 Сонцево, с. 99
 Сороченово, с. 98
 Сосницький пов. 127
 Софіївка, с. 24, 57, 94
 Спаські Запруді, с. 111
 Ставидло, с. 79
 Ставище, м. 22, 24, 25, 26, 37, 55, 111, 122
 Стадниця, с. 23
 Станкевича, с. 79
 Стара Осота, с. 59
 Стара Синява, с. 110
 Старі Бабаки, с. 27, 38
 Старий Животів, м. 21, 22
 Старий Коврай, с. 77
 Старокостянтинів, м. 9, 10, 12, 82
 Старообрядческа кольонія (під Знаменкою)
 Стеньковате, с. 50
 Степанівка, с. 105
 Степанки (нці), с. 59
 Степанківка, с. 37, 38
 Степковата, с. 61
 Стратівка, с. 108
 Стрибіж, е. 111
 Стовпова, с. 99
 Стойків, с. 65
 Струщівка, с. 122
 Ступники, с. 19, 53
 Ступичне, с. 53
 Суботець (тці), с. 66, 127
 Суботинці с. 68, 124
 Супрунів, с. 102
 Сунки, с. 58
 Сухачівка, с. 124
 Сухине, с. 55
 Сухолітівка, с. 52
 Сушківка, с. 38

Т

Табакowo, с. 45

Таврія 15
Таганрог, м. 49
Таганча, м. 56, 59
Тальне, ст. 24, 35, 37, 50, 90, 94, 122, 127
Тальянка, с. 24, 27, 39
Тараща, м. 37, 55
Таращанщина (ський повіт) 22, 108, 120,
123, 124, 137, 140, 142
Тарновата, с. 60
Тартак Чудновський, с. 111
Таужна (е), с. 60, 86
Текіївка, с. 28
Текуча(є), с. 35, 38, 91
Тележинці, с. 140
Тернівка, с. 36, 90
Тертилово, с. 99
Тетерів, р. 122
Тетіїв (Тетієв), м. 140
Тетіївський район 21
Тиманівка, с. 112, 114
Тираспіль, м. 80, 102, 103, 125
Тихий Хутір 22
Тишківці (вка), с. 50, 80, 81, 82
Товмач, с. 59
Томарівка, с. 123
Томашівка, с. 24
Томашпіль, м. 114, 116
Топанівка, с. 68
Топилівка, с. 75
Топільне, с. 53
Торговиця, м. 24, 27, 28, 50
Торшовиця, с. 90
Точилово, с. 107
Трикрати, с. 100
Триліси, с. 59, 122
Трипілля, с. 123
Троскевичі, с. 102
Тростянець, м. 87
Троща, с. 10, 39
Трояни, с. 38, 126
Троянів, м. 10, 39
Троянка, с. 45, 50
Трушки, с. 122

Тубольці, с. 56
Тульчин, м. 90, 108, 112
Туманівка, с. 112

У

Уборть, р. 110
Уканів, с. 19
Уланів, м. 41
Уляново, с. 51
Улянівка, с. 50, 65, 72, 87, 104, 109
Умань, м. 20, 21, 22, 23, 25, 27, 34, 39, 41,
76, 83, 90, 121, 122, 126, 142
Уманщина 37, 124, 127, 142
Унгул — див. Інгул 97
Усте, с. 86
Устинівка, с. 98

Ф

Фастів, м. і ст. — див. Хвастів
Федвар, ф. 127
Федорівка, с. 62, 79
Федорівці, с. 62
Федорка, с. 127
Фундукліївка, ст. 123, 129

Х

Хайнівка, с. 79
Харків, м. 14
Харківка, с. 24, 27, 59
Харківщина 37, 74, 85
Хвостів, ст. 14, 22, 55, 111, 122
Хвастовці, с. 122
Херсон(ь), м. 106, 133
Херсонський пов. 124, 133
Херсонщина 51, 70, 120, 121
Хирівка, с. 81
Хмілеве, с. 51, 62, 79, 80, 95
Хмільник, м. 14, 17, 29, 30, 32, 35, 125
Хме(ї)лево (е), с. 52, 59
Хмлів, с. 79

Ходорків, с. 122
Холодний Яр, с. 76, 77, 125, 142
Хорол, м. 68, 74, 75
Хощевата, с. 60, 84
Хрвестителево, с. 72
Хрещатик 56
Христинівка, ст. 14, 23, 24, 34, 35, 38, 42, 49,
61, 89, 91, 94, 121, 124, 136
Христощ, с. 116
Худоліївка, с. 59, 75, 77, 84

Ц

Цапівка, с. 109
Царедарівка, с. 102, 103, 104
Царицин, м. 14
Цвітково, ст. 14, 15, 22, 24, 38, 42, 49, 61, 76,
91, 94, 121, 122
Цвітна, с. 64
Цетнарка, с. 109
Циберманівка, с. 27, 34
Цибулів (лево), с. 64, 66, 72, 76, 108, 127,
129
Цісарська Слобода, с. 59

Ч

Чалбаси, с. 134
Чаплинка, с. 134
Чаплино, м. 133
Чарнецького хутір 62
Черемошне.с.21
Черепина, с. 61
Черкаси м. 14, 51, 56, 59, 68, 76, 95, 111, 136
Черкащина (Черкаський пов.) 56, 124, 125,
138
Чернигів, м. 57
Чернігівщина 122, 123, 127
Чернівка, с. 75
Чернявка, с. 22, 59, 77
Чернобиль, м. 122
Чернобильський пов. 122
Черпино.м. 103

Черталка, с. 102
Чеснивка, с. 19
Чехія 83, 89
Чечелівка, с. 127
Чечельник, м. 108
Чигирин, м. 51, 52, 57, 59, 64, 68, 72, 124
Чигиринщина(ський пов.) 123, 124, 125
Чорна Каменка 24
«Чорний Ліс» 58
Чорний Ташлик (річка) 51
Чорнобай, м. 77
Чорно-Ляска, с. 66
Чорноморське побережжя 139
Чортория, м. 10
Чуднів, м. 9, 19, 39, 41
Чуйкова,с. 79, 80
Чумацькі хутори 51
Чутівка, с. 66

Ш

Шандрівка (Шендерівка), с. 55, 59, 123
Шамраївка, с. 84, 86, 87
Шараєво, с. 105
Шарапанівка, с. 112
Шаулиха,с. 24, 124
Шелушхівці, с. 55
Шепетівка, ст. 9, 18
Шкарівка, с. 23
Шляхова (е), с. 51, 94, 107, 108
Шмидово, фільв. 52
Шмидт, фільв. 52
Шостаківка, ст. 94, 95
Шостакова, с. 95, 127
Шпакова, с. 79
Шпола, м. 59, 80, 127
Шуляки, с. 24, 123
Шумилово, с. 85

Щ

Щоглівка, с. 122

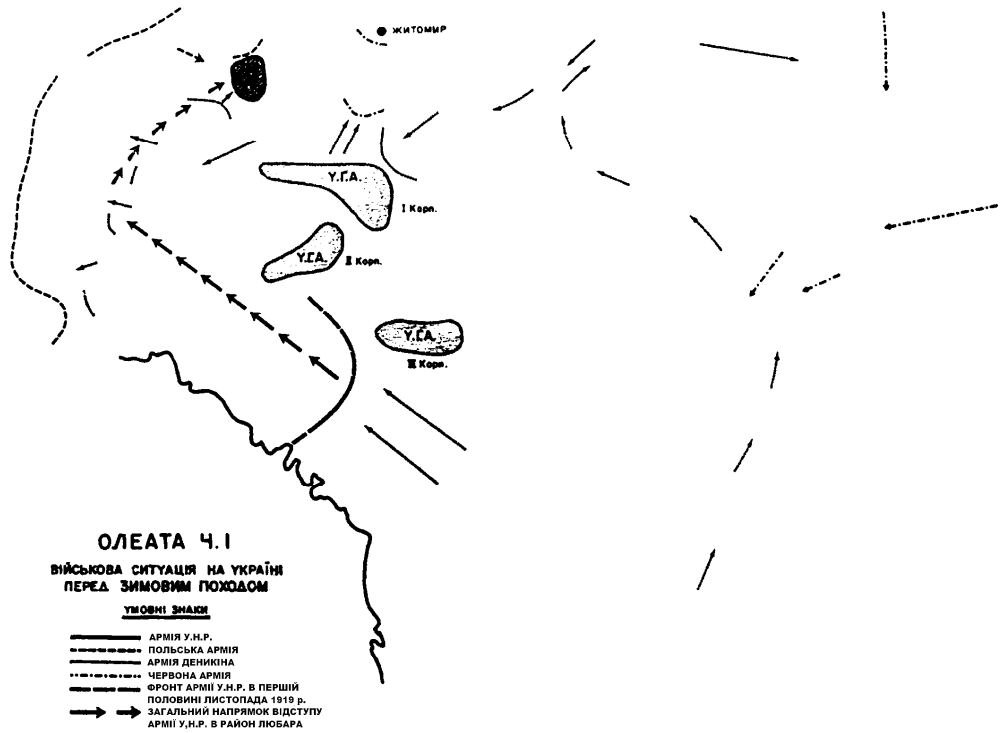
Ю

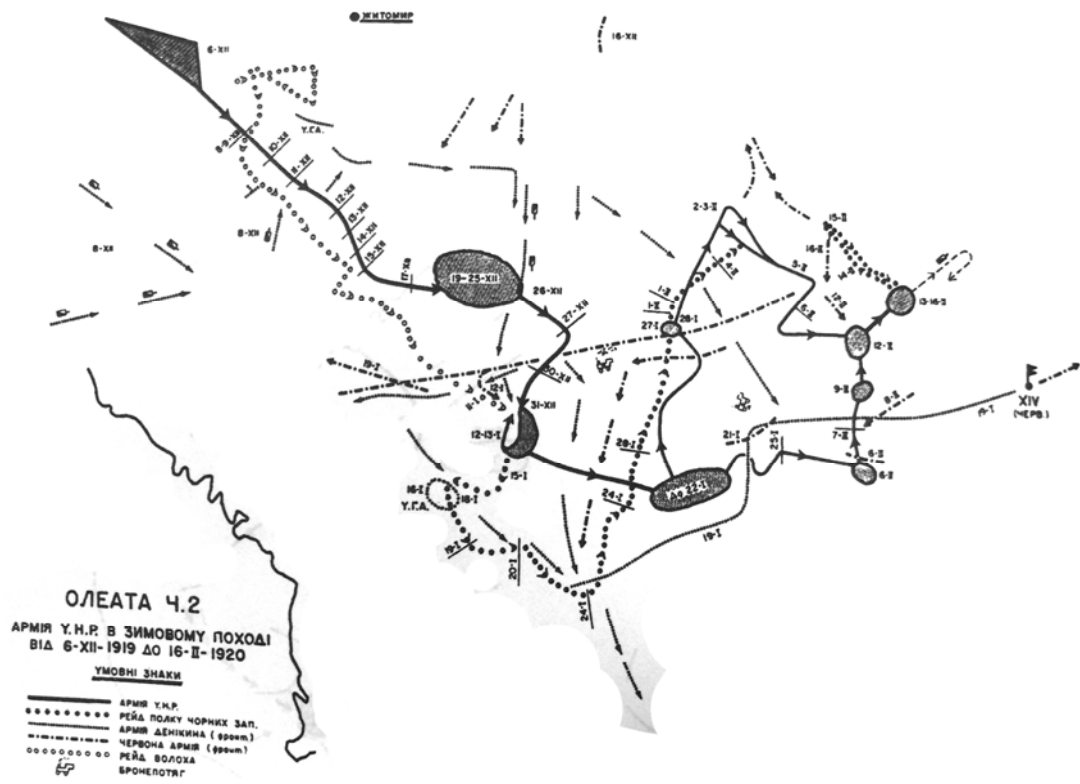
Юзефівка, с. 19
Юзефпіль, ст. 55, 82, 85, 122
Юріївка, с. 51, 79, 80

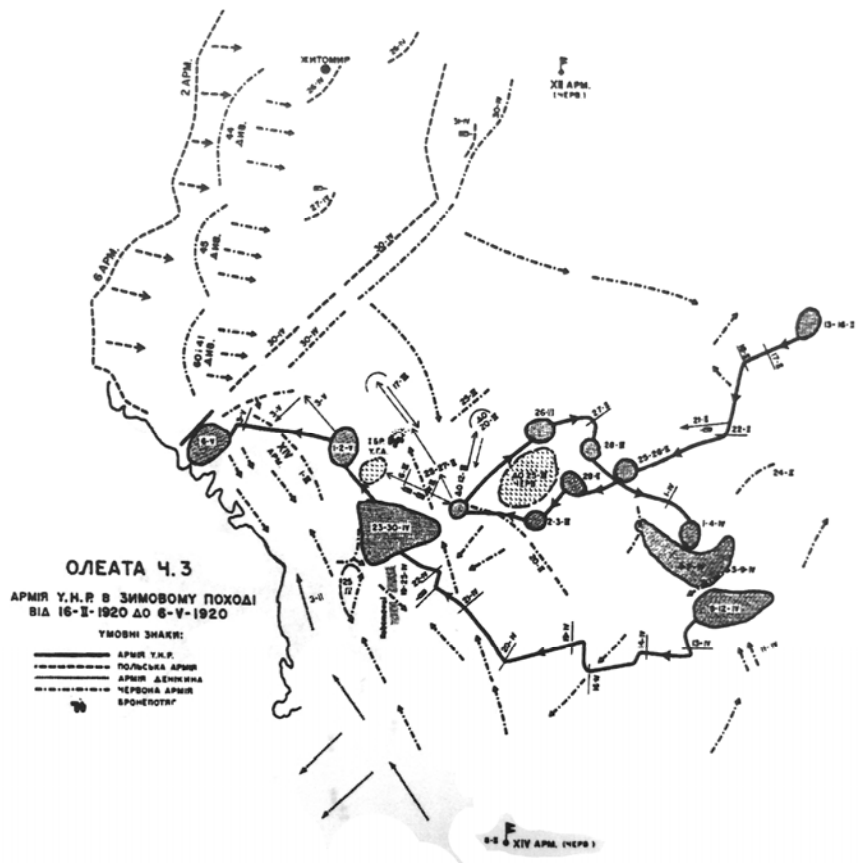
Я

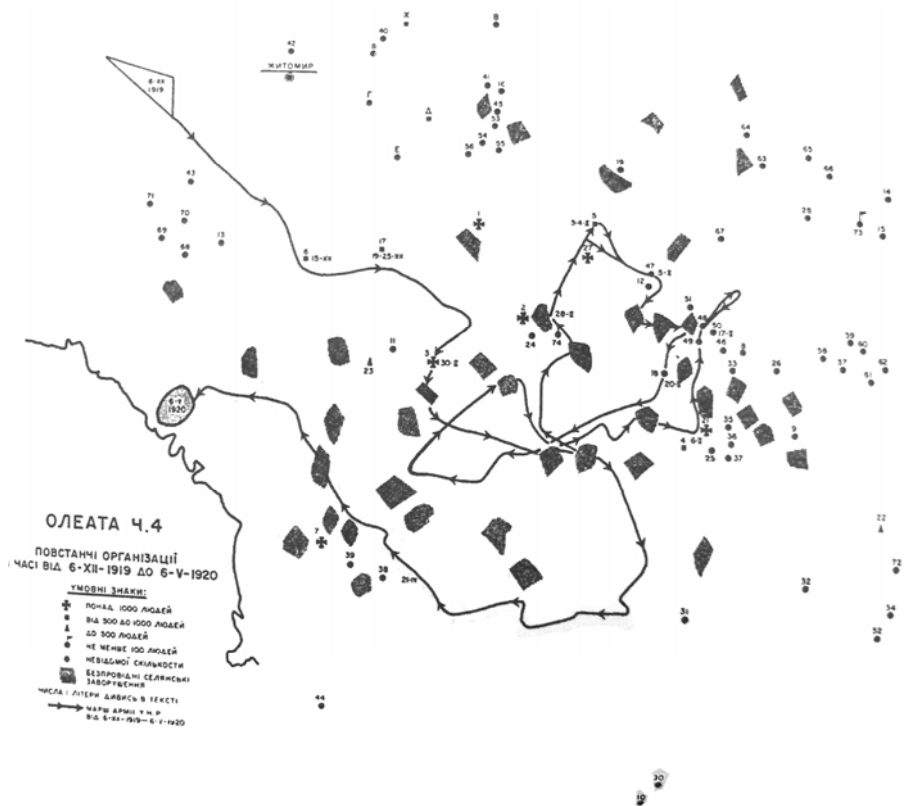
Явкино, ст. 133
Яготинський район 123
Якимівка, с. 52, 61, 94
Якубівка, с. 107
Ямки, с. 79, 80
Ямпіль, м. 9, 70, 107, 117

Янич, с. 67, 127
Янів, м. 13, 59, 64, 77, 99, 127
Янівка (цї), с. 59, 77
Янківка, с. 24
Янопіль, с. 51, 52, 59
Янушпіль, м. 19, 41
Ярема, с. 26
Ярмолинці, м. 9
Ярошівська цукроварня 54, 61
Яруга н/Дністром, с. 111
Ясиноватка, с. 79, 130
Ясеноватка, с. 64
Ясневоо, с. 104
Яхни, с. 122

Доценко Олександр (1897 — 1941), військовий діяч, історик визвольних змагань, підполковник Армії УНР, родом з Полтавщини; 1919—1920 — ад'ютант Головного Отамана С.Петлюри. На еміграції випустив у 2-х томах цінну збірку документів доби визвольних змагань «Літопис Української Революції» (1923-1924), працю «Зимовий похід» (1932) та ін.

Зміст

Переднє слово -----	5
Передмова -----	6
Розділ перший. 1. Листопадова катастрофа. 2. Наради 6.XII в Чорторії і 5.XII в Мирополі. 3. Призначення політичних референтів та їхні завдання. 4. Підготовчі заходи. 5. Стан ворожих фронтів. -----	9
Розділ другий. 1. Склад та чисельний стан армії, що вирушила в Зимовий похід. 2. Директива 6.XII. 3. Маршрут армії від 6.XII до 31.XII та його результати. 4. Обставини захоплення м. Липовця, розбиття ворогом 3-ї дивізії, бій у Жашкові та захоплення м. Ставищ. -----	17
Розділ третій. 1. Настрої населення і частин Добровольчої армії під час операцій нашої армії. 2. Акція прем'єра І.Мазепи. 3. Обставини підписання угоди з Н.К.У.Г.А. 24.XII.1919. 4. Утворення есерами й галицьким радикалом Макухом «Ради Республіки» у Хмільнику та нарада у Літині 25.XII. -----	29
Розділ четвертий. 1. Обставини захоплення Умані і праця на Уманщині. 2. Відпочинок Армії У.Н.Р. та її реорганізація. 3. Волох, Ревком Правобережжя та їх акція. 4. Українські боротьбисти та кінець волохівщини. -----	34
Розділ п'ятий. 1. Перша зустріч з більшовиками і питання про ставлення до них. 2. Маршрут армії між 13.I-21.I.1920 р. і поділ її на дві групи. 3. Рух, праця Північної групи та прибуття до неї денікінської делегації. 4. Операції кінного полку Чорних Запоріжців. 5. Рух Південної групи. 6. З'єднання частин армії. 7. Діяльність Уряду.-----	45
Розділ шостий. 1. Армія У.Н.Р. на Лівобережжі та наслідки її перебування там. 2. Обставини повороту Армії У.Н.Р. на Правобережжю України, відпочинок та праця серед населення. 3. Марш армії від Дніпра до Синюхи та Бугу. 4. Співання частин Армії У.Н.Р. з Галичанами, переговори з ними та їх результати. 5. Нарада 12.III в с. Улянівка та її висліди. -----	72
Розділ сьомий. 1. Обставини захоплення Умані, Гайсина, Ольвіополя та Христинівського вузла. Бій частин Запорізької дивізії в с. Смилівці. 2. Перехід через залізничну лінію Знаменка—Помішна. 3. Захоплення Бобринця і Вознесенська. 4. Захоплення повстанцями та Чорноморським полком Ананіїва, Київською дивізією м. Балти. 5. На південь чи на північ? 6. Захоплення Тульчина, Вапнярки і ст. Крижопіль. 7. З'єднання а військами Головного Отамана то Польською армією. -----	90

- Розділ восьмий.** 1. Заходи Головної Команди щодо організації повстанчих центрів. 2. Значення повстань. Большевицька «сводка» повстанчих груп. Спроба переліку усіх повстанчих організацій і груп в Україні. 3. Повстання на Херсонщині та Катеринославщині. 4. Спроби добровольців порозумітися з повстанцями. 5. Большевицька політична тактика в Україні під час Зимового походу. 6. Причини «радянських» настроїв серед повстанців та заходи большевиків по ліквідації повстанчих організацій. 7. Повстання на Таращанщині. 8. Заходи Команди Армії У.Н.Р. в повстанчій акції. -----120

Документи -----	145
Додатки -----	345
Показчик імен -----	346
Показчик назв військових частин -----	352
Показчик географічних назв -----	355
Схеми -----	369

Документальне наукове видання

Олександр Доценко

Зимовий похід

(6.XII,1919 - 6.V.1920)

Редактор *О.Веремійчик*
Коректори *Т.Северина, М.Гвоздь*

Підписано до друку 24.07.2001. Формат 70x100 1/16
Папір офсетний № 1. Гарнітура Bookman.
Друк офсетний. Умовн, друк. арк. 30,31.
Обл.-вид арк. 33,05. Наклад 1000 прим. Зам. 1-188.

Видавництво імені Олени Теліги.
Рестраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95
01010, Київ, 10, вул. Івана Мазепи, 6.
АТ «Книга»
04655, МСП, Київ-53, Артема, 25.